

JATE
EGYETEMI GYŰJTEMÉNY

HELYBEN
OLVASHATÓ

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS
SERIES LINGUISTICA, LITTERARIA ET AESTHETICA

PETŐFI S. JÁNOS
BÉKÉSI IMRE
VASS LÁSZLÓ
szerkesztik

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

9. A szemiotikai szövegtani kutatás
diszciplináris környezetéhez (I)

JGYTF KIADÓ, SZEGED, 1996

JATE
EGYETEMI GYŰJTEMÉNY

HELYBEN
OLVASHATÓ

B 157358

~~ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS~~
SERIES LINGUISTICA, LITTERARIA ET AESTHETICA

PETŐFI S. JÁNOS
BÉKÉSI IMRE
VASS LÁSZLÓ
szerkesztik

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I)

JGYTF KIADÓ, SZEGED, 1996

**TANULMÁNYOK, RECENZÍÓK, BIBLIOGRÁFIÁK ÉS REPERTÓRIUMOK A
DOMINÁNSAN VERBÁLIS HUMÁN KOMMUNIKÁCIÓ KUTATÁSA
KÖRÉBŐL**

**Lektorálta
B. FEJES KATALIN**

**Szerkesztette
PETŐFI S. JÁNOS, BÉKÉSI IMRE és VASS LÁSZLÓ**

**Címlap
PAPP GYÖRGY**

**Tipográfia
BENKES RÉKA**

**Az ábrákat készítette
PITRIK JÓZSEF, VARGA LÁSZLÓ**

**Technikai szerkesztő
VASS LÁSZLÓ**

Ez a kiadvány az OTKA támogatásával (T 014 770) jött létre.

JATE Egyetemi Könyvtár

J000081751

B157359

**HU ISSN 0236 – 7718
Acta Acad. Paed. Szeged
Ser. Ling. – Litt. – Aesth.
ISSN 0865 – 5960
ISBN 936 7171 72 X**

TARTALOM

Előszó	9
Bevezetés	11
PETŐFI S. JÁNOS: A magyar nyelvű (verbális) szövegek szemiotikai szövegtana diszciplináris keretének néhány aspektusa	11
Tanulmányok	19
A. Az interdiszciplináris keret diszciplinái	19
<i>Bevezetés</i>	19
PETŐFI S. JÁNOS: A multimediális humán kommunikáció elemzése interdiszciplináris keretének aspektusai	19
<i>Filozófia</i>	27
KERTÉSZ ANDRÁS: Konstruktivitás és interdiszciplinaritás. A szemiotikai textológia egy lehetséges tudományelméleti megközelítése	27
<i>Szemiotika</i>	47
PÁL JÓZSEF: A szimbolikus jelek történeti és szellemi dimenziója	47
VOIGT VILMOS: Mióta és miként modern a mai magyar parömiológia?	67
<i>Kommunikációelmélet</i>	77
KOLTAY TIBOR: Adalékok a referátumkészítés szövegtani megközelítéséhez	77
<i>Pszichológia</i>	91
<i>Szociológia/Antropológia</i>	91
ANGELUSZ RÓBERT – TARDOS RÓBERT: A kulturális–interakciós rétegződés szociológiai megközelítéséhez	91
VASS LÁSZLÓ: Rendszerváltás és napi publicisztika. 1. A <i>Népszabadság</i> és az <i>Új Magyarország</i> külpolitikai rovatának kontrasztív elemzése: 1995. október 5 – 1995. november 7	109
<i>Formális metodológiák/Számítógépek alkalmazása a szövegfeldolgozásban</i>	135
PETŐFI S. JÁNOS: A modellteoretikus logikai interpretációról	135
B. PORKOLÁB JUDIT – BODA I. KÁROLY: Helyzet és válasz Radnóti Miklós: <i>Ó fény, ragyogás, napszemű reggel!</i> című versében. Egy interaktív számítógépes elemzés eredményei	145
VASS LÁSZLÓ: A hipermédium néhány retorikai szabályszerűsége	157
<i>Empirikus metodológiák</i>	169
BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS: A szövegelemzéskor felhasznált ‘háttérismeretek’ feltárásának kreatív módja. Tájékoztató	169
VASS LÁSZLÓ – ZÁNTHÓ RÓBERT: Idegen nyelvű szövegek kreatív-produktív megközelítése. 2.1. Gyakorlatok angol nyelvű szövegekkel magyar nyelvi és szociokulturális háttérrel	187

***

B. A szövegten és horizontális környezetének diszciplínái	201
B.1. A textológiai társdiszciplínák	201
<i>Poétika (mint a műnemek és műfajok legáltalánosabb értelemben vett diszciplínája)</i>	201
NAGY PÁL: A vizuális költészet	202
<i>Verstan</i>	223
<i>Retorika</i>	223
<i>Stilisztika</i>	223
SZABÓ ZOLTÁN: Lehető változásmagyarázatok a stílustörténetben (Egy textológiai stílustörténet-elmélet nagy és nyitott kérdése)	224
B.2. Szövegtenok	249
B.3. Nyelvészeti diszciplínák	249
KÁROLY KRISZTINA: Az angol szövegnyelvészeti kutatások a 90-es években	250
Áttekintések, recenziók	265
PETŐFI S. JÁNOS: Utam a szemiotikai szövegtenhez 4. A kotextuális szövegelmélet tulajdonságai vizsgálatának időszaka (I).....	265
RÓKA JOLÁN: Az újságszövegek szerkesztési és stílustipológiája (JENEI TERÉZ)	273
FABINY TIBOR (szerk.): A tipológiai szimbolizmus. Szöveggyűjtemény a bibliai és az irodalmi hermeneutika történetéből (NAGY ÉVA)	276
RÁCZ ENDRE: Az egyeztetés a magyar nyelvben (IMRE RUBENNÉ)	280
PAPP TIBOR: Műzsával vagy műza nélkül? (Irodalom számítógépen) (VASS LÁSZLÓ)	283
Petőfi S. János – Bácsi János – Békési Imre – Benkes Zsuzsa – Vass László: Szövegten és prózaelemzés. A rövidpróza kreatív-produktív megközelítéséhez (SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER)	286
Bartha Magdolna (szerk.): Szövegértés – Szövegfeldolgozás – Szövegkompetencia. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Germanisztikai Intézetében 1994. május 9–10-én rendezett konferencia előadásai [Textverstehen – Textarbeit – Textkompetenz. Beiträge zum Workshop am 9-10. Mai 1994 am Germanistischen Institut der Eötvös- Loránd-Universität] (FÖLDES CSABA)	288
Cs. Jónás Erzsébet: A magyar Csehov (Csehov-drámák elemzése) (RÉPÁSI GYÖRGYNÉ)	292
A retorika és mögöttes területei. Megjegyzések Wacha Imre: A korszerű retorika alapjai 1-2 című könyvéről (MÁTÉ JAKAB)	294
Szathmári István: Bárczi Géza (R. MOLNÁR EMMA)	302
Benkes Zsuzsa – Nagy L. János – Petőfi S. János: Szövegteni kaleidoszkóp 1. Antológia (PALOTÁS NAGY ÉVA)	304
Petőfi S. János: Az explicititás biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában. A szemiotikai textológiai értelmező interpretáció néhány aspektusa (BENKES RÉKA)	307
Bibliográfiák (A), repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	311
(A) Bibliográfiák	311
Bibliographie Linguistique de L'Année. Text Linguistics – Linguistique du Texte – 1992	311
Speciális bibliográfiák	322
Studienbibliographien Sprachwissenschaft (STS)	322

(B) Repertóriumok	322
Folyóiratok, periodikák, sorozatok	322
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	322
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	324
Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	326
Speciális repertóriumok	328
Janus	328
Vekardi László: <i>Tudás és tudomány</i> [szerk. Terts István]	332
Marcelo Dascal – Dietfried Gerhardus – Kuno Lorenz – Georg Meggle (Hrsg): Sprachphilosophie / Philosophy of Language / La philosophie du langage	333
Teun A. van Dijk: Textwissenschaft	338
Hofmann/Simon: Problemlösung Hypertext	339
Miscellanea	343
Dante Alighieri: <i>La Divina Commedia</i> . Edizione Multimediale Interattiva (PETŐFI S. JÁNOS)	343
Tárgymutató. Összeállította: VASS LÁSZLÓ	347
Névmutató. Összeállította: VASS LÁSZLÓ	355
A kötet munkatársai	361

CONTENTS

Introduction	9
<i>Introduction</i>	11
JÁNOS S. PETŐFI: Some Aspects of the Disciplinary Context of the Semiotic Textology for the Hungarian Language Texts	11
Papers/Essays	19
A. Disciplines of the Interdisciplinary Frame	19
<i>Introduction</i>	19
JÁNOS S. PETŐFI: Some Aspects of the Interdisciplinary Frame of the Analysis of the Multimedial Human Communication	19
<i>Philosophy</i>	27
ANDRÁS KERTÉSZ: Constructivity and Interdisciplinarity. On a Possible Approach to the Metascience of Semiotic Textology	27
<i>Semiotics</i>	47
JÓZSEF PÁL: Historical and Rational Dimensions of Symbolic Signs	47
VILMOS VOIGT: Since When and How Arose in Hungary the Modern Paremiology?	67
<i>Theory of Communication</i>	77
TIBOR KOLTAY: Contribution to a Semiotic-Textual Approach to Abstracting	77
<i>Psychology</i>	91
<i>Sociology/Anthropology</i>	91
RÓBERT ANGELUSZ – RÓBERT TARDOS: A Sociological Approach to Cultural–Interactive Stratification	91
LÁSZLÓ VASS: Changes in the Political System, and the Daily Press. 1. The Contrastive Analysis of the Column of the Foreign Politics of the <i>Népszabadság</i> and that of the <i>Új Magyarország</i> : 5. Oct. 1995 – 7. Nov. 1995	109
<i>Formal Methodologies/Using Computers in Text Analysis</i>	135
JÁNOS S. PETŐFI: On the Model-theoretic Logical Interpretation	135
JUDIT B. PORKOLÁB – KÁROLY I. BODA: Miklós Radnóti: „Oh light, brightness, brilliant, sunny morning!” Results of an Interactive Computer-based Analysis	145
LÁSZLÓ VASS: Some Rhetoric Regularities in the Hypermedium	157
<i>Empiric Methodologies</i>	169
ZSUZSA BENKES – JÁNOS S. PETŐFI: The Creative Way of Detecting the ‘Background Knowledge’ Used in Text Analysis	169
LÁSZLÓ VASS – RÓBERT ZÁNTÓ: A Creative-productive Approach to Foreign Language Texts. 2.1. English Exercises with Hungarian Linguistic and Socio-cultural Background	187

***

B. Disciplines of Textology and of its Horizontal Environment	201
B.1. Associated Disciplines of Textology	201
<i>Poetics – the Most Universal Discipline of Various Artistic Creation</i>	201
PÁL NAGY: Visual Poetry	202
<i>Prosody</i>	223
<i>Rethoric</i>	223
<i>Stylistics</i>	223
ZOLTÁN SZABÓ: Possible Explanations of Changes in the History of Literary Style (An Open Question of a Textological Theory of the History of Literary Style)	224
B.2. Schools in Textology	249
B.3. Linguistic Disciplines	249
KRISZTINA KÁROLY: English Text Analysis in the 1990's	250
Overviews, Reviews	265
JÁNOS S. PETŐFI: My Way Towards a Semiotic Textology 4. The Period of Studying the Properties of Cotextual Text Theory (I)	265
Jolán Róka: Typology of Style and Editing Newspaper Texts (TERÉZ JENEI)	273
Tibor Fabiny (Ed. by): Typological Symbolism. Anthology of Biblical and Hermeneutical Texts (ÉVA NAGY)	276
Endre Rácz : Agreement in Hungarian (Mrs. I. RUBEN)	280
Tibor Papp: With or Without a Muse? (Literature in the Computer) (LÁSZLÓ VASS)	283
János S. Petőfi – János Bácsi – Imre Békési – Zsuzsa Benkes – László Vass: Textology and Prose Analysis (ESZTER SZIKORA–KOVÁCS)	286
Magdolna Bartha (Ed.): Understanding and Working with Texts – Text Competency. Lectures held 9-10 May, 1994 at the Conference of the Institute of Germanistics of the Budapest L. Eötvös University [Textverstehen – Textarbeit – Textkompetenz. Beiträge zum Workshop am 9-10. Mai 1994 am Germanistischen Institut der Eötvös-Loránd-Universität] (CSABA FÖLDES)	288
Erzsébet Cs. Jónás: The Hungarian Czechov (Analysis of Some of Czechov's Dramas) (Mrs. GY. RÉPÁSI)	292
Rhetoric and Behind. Remarks on the Book Foundations of Modern Rhetoric, Vols 1-2 by Imre Wacha (JAKAB MÁTÉ).....	294
István Szathmári: Géza Bárczi (EMMA R. MOLNÁR)	302
Zsuzsa Benkes – János L. Nagy – János S. Petőfi: Kaleidoscope in Textology 1. Anthology (ÉVA PALOTÁS–NAGY)	304
János S. Petőfi: Conditions and Possibilities of Ensuring the Explicite Character of the Interpretation of Natural Linguistic Texts. Some Aspects of Interpreting Semiotic Texts (RÉKA BENKES)	307
Bibliographies (A), Repertories (B). Ed. by LÁSZLÓ VASS	311
(A) Bibliographies	311
Bibliographie Linguistique de L'Année. Text Linguistics – Linguistique du Texte – 1992	311
Special Bibliographies	322
Studienbibliographien Sprachwissenschaft (STS)	322

(B) Repertories	322
Journals, Periodicals, Series	322
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	322
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	324
Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	326
Special Repertories	328
Janus	328
László Vekerdí: Science and Knowledge [Ed. by István Terts]	332
Marcelo Dascal – Dietfried Gerhardus – Kuno Lorenz – Georg Meggle (Eds): Sprachphilosophie / Philosophy of Language / La philosophie du langage	333
Teun A. van Dijk: Textwissenschaft	338
Hofmann/Simon: Problemlösung Hypertext	339
Miscellanea	343
Dante Alighieri: <i>La Divina Commedia</i> . Interactive Multimedial Edition (JÁNOS S. PETŐFI)	343
Subject index . Ed. by LÁSZLÓ VASS	347
Name index . Ed. by LÁSZLÓ VASS	355
List of Contributors	361

ELŐSZÓ

0. A *Szemiotikai szövegtan* eddigi köteteiben a szövegtani kutatás különféle aspektusaival foglalkoztunk. Az első kötetet, amelyet a szövegtani kutatás alapkérdéseinek szenteltünk, közvetlenül két olyan kötet követte, amelynek központi kérdése a magyar szövegtani kutatás áttekintése volt. Az ezek után következő („A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz” főcímű) 4., 6. és 8. kötet a legkülönbébb szempontok és témák tárgyalásának engedett teret. E kötetek sorát ‘szakította meg’ az 5. kötet, amely „Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok” címének megfelelően ‘felmérés’ jellegű volt, valamint a 7. kötet, amely a ‘multimedialis kommunikátumok’ szemiotikai textológiai megközelítésének néhány kérdésével foglalkozott. Ami a szövegtan ‘szemiotikai textológia’ nevű ágát illeti, a 8. kötet úgy ‘felel’ az elsőre, hogy a szemiotikai textológia alapkérdéseire vonatkozó terjedelmes diszkussziót közöl, miként azt az első kötet is tette.

1. A jelen kötet egy *három* kötetre tervezett *egység* első része. Ezzel az egységgel annak a *diszciplináris környezetnek* az érzékeltetése a szándékunk, amelyben a szövegtani kutatás folyik, illetőleg amelynek szem előtt tartása mellett folynia kellene.

Az itt publikált *első* rész sajátos feladatot vállal, amennyiben a szövegtani *kutatás* diszciplináris környezetéről *átfogó képet* kíván nyújtani. Mint ilyen, nem ‘kézikönyv’ jellegű, amely az adott témákról részletekbe menően tájékoztat, hanem inkább ‘légifelvétel’ annak a diszciplínaegyüttesnek a terepéről, amelyen akarva-akaratlan mindenki mozog, aki szövegtani kutatással foglalkozik. E légifelvétel jelezni kívánja az adott ‘terep’ valamennyi releváns ‘területi egység’-ét, ha az egyes területi egységekre vonatkozóan az adott kötet sem egyforma terjedelmű, sem egyforma mélységű információkat nem szolgáltat. Részletesebben foglalkozik az *interdiszciplináris alapozó diszciplinák*-kal, inkább csak tájékoztató jelleggel a szövegtani kutatás ‘*horizontális társdiszciplinái*’-val, míg a ‘makroszövegtudományok’ szektora aspektusainak tárgyalását teljes egészében a következő kötetekre hagyja. (A ‘terjedelmet’, illetőleg ‘mélységet’ a jelen kötetben azáltal próbáljuk növelni, hogy valamennyi tematikus egységet olyan szövegrésszel vezetünk be, amely az éppen adott területre vonatkozóan az előző kötetekben publikált írásokról nyújt bibliográfiai tájékoztatót. – Bár az írások egy része (természetéből következően) több területhez is tartozik, bibliográfiai adatukat csak egyszer vesszük fel.)

A *Szemiotikai szövegtan* következő köteteiben az alábbi módon folytatjuk az adott tematika tárgyalását:

- a (rövidesen megjelenő) 10. kötetben – a három kötetre tervezett egység *második* részében – egyrészt kiegészítő írásokat közlünk a 9. kötet egyes tematikus egységeihez, másrészt az úgynevezett ‘makroszövegtudományok’ közül a kötet központi témájaként az *irodalmi szövegekkel* foglalkozó különféle tudományok területi egységét választva, egy adott szövegnek – *A kis hercegnek* – irodalomtörténeti, filozófiai, stilisztikai, retorikai stb. megközelítésével kapcsolatos írásokat közlünk, amennyire lehet, az adott szövegnek csupán a verbális összetevőjére koncentrálván;

- ezután – a három kötetre tervezett egység *harmadik* (befejező) részében – továbbfolytatva a kiegészítő írások közlését, központi témaként olyan írásokat közlünk,

amelyek *A kis herceg* illusztrációival kapcsolatos különböző megközelítéseket mutatnak be.

2. A jelen kötet *Bevezetés* részében található rövid tanulmány a 'diszciplináris környezet'-nek a fő területi egységeit veszi számba, valamint azok kapcsolatának lényegesebb vonásait tárgyalja. Ezek a fő területi egységek a következők: (A) az interdiszciplináris kerethez tartozó tudományágak területe, (B1) a szövegtan társtudományaié, (B2) magáé a szövegtané, (B3) a nyelvészeti tudományágaké s végül (C) az úgynevezett makroszövegtudományoké. (A kötetben a 'tudomány'/'tudományág' terminus helyett a 'diszciplína' terminus áll, mert nem minden nyelvi/kulturális kontextusban elfogadott az előző terminusok használata az itt tárgyalt területekkel kapcsolatban.)

3. A *Tanulmányok* rész szerkezete a *Bevezetés*ben vázolt területi egységeknek felel meg. Ezek közül legterjedelmesebb az *interdiszciplináris kerethez* tartozó tudományágaké, amelyekről önálló *bevezetés* tájékoztat. Ezt követik a *filozófia*, a *szemiotika*, a *kommunikációelmélet*, a *pszichológia*, a *szociológia/antropológia*, a *formális metodológiák és a számítógép alkalmazása a szövegfeldolgozásban*, valamint az *empirikus metodológiák* területi egységeire vonatkozó információk és tanulmányok.

Az interdiszciplináris kerethez tartozó tudományágak területének tárgyalása után az előző pontban felsorolt (B1) – (B3) tudományterület tárgyalása következik, de inkább a globális tájékoztatás szintjén, mint egy teljes képpé összeálló elméleti írások és/vagy esettanulmányok formájában.

4. Mind az *Áttekintések*, *recenziók*, mind a *Bibliográfiák*, *repertóriumok* részbe felvett írások/adatok zöme kapcsolódik a kötet tematikájához.

5. A *Miscellanea* rész egy 'diszkett formájában publikált' hipertextuálisan szervert szöveget mutat be.

Az előző kötetekhez hasonlóan ezt a kötetet is tárgy- és névmutató zárja.

Szeged, 1996. október 30.

P. S. J.
B. I.
V. L.

A MAGYAR NYELVŰ (VERBÁLIS) SZÖVEGEK SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANA DISZCIPLINÁRIS KERETÉNEK NÉHÁNY ASPEKTUSA

PETŐFI S. JÁNOS

0. Ebben a rövid írásban – azzal a szándékkal, hogy a jelen kötet felépítéséhez integratív keretet vázoljak – a magyar nyelvű (verbális) szövegek *szemiotikai szövegtana diszciplináris környezetének* néhány aspektusát kívánom röviden érinteni. Jóllehet szemiotikai szövegtanként kizárólag a *szemiotikai textológiát* tárgyalom, ez nem tekinthető a probléma leszűkítésének, mert meggyőződésem szerint a (verbális) szövegek szövegjelentésre is tekintettel lévő vizsgálatához bármely szövegtannak rendelkeznie kell mindazokkal az alaptulajdonságokkal, amelyekkel a szemiotikai textológia rendelkezik.

A szemiotikai textológia diszciplináris környezetét az 1. táblázat mutatja. Ahhoz, hogy az ebben a táblázatban megnevezett diszciplinák egymáshoz viszonyított globális kapcsolatait világosan láthassuk, a táblázatból létrehozható következő két 'hengerpalást'-ot kell elképzelnünk:

- (a) az egyik úgy jön létre, hogy a táblázatot egy *függőleges* tengely körül formáljuk palásttá,
- (b) a másik úgy, hogy a palástot egy *vízszintes* tengely körül hozzuk létre.

1. Mielőtt a szemiotikai textológia e két paláston belüli kapcsolataihoz – amelyek közül az elsőket 'horizontális', a másodikokat 'vertikális' kapcsolatoknak nevezhetjük – néhány megjegyzést fűznék, a '*verbális szöveg*' terminus célszerű értelmezésének kérdésével kívánok foglalkozni – amihez mindenekelőtt a 'nyelvi rendszer' és a 'nyelvi rendszer (elemeinek) használata' terminusok értelmezését kell tisztázni.

A *nyelvi rendszer* egységei egy saussureiánusnak nevezhető elméleti keretben a *fonémák, morféimák, szavak és szintagmák* (a *mondatok* azonban nem!), egy chomskyánusnak nevezhetőben az előző sor elemeihez társulnak a *mondatok* is.

A saussureiánus elméleti keretben a mondatok a *nyelvhasználat* körébe tartozó egységek, a chomskyánusiban a *nyelvi rendszer* körébe; bizonyos egyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy ez utóbbi keretben a rendszer „mondat” nevű egységének a használatban a „megnyilatkozás” nevű egység felel meg.

MAKRO-SZÖVEGTUDOMÁNYOK a magyar nyelvű szövegek szövegtípus-specifikus makrodiszciplinái		
A MAGYAR NYELVŰ VERBÁLIS SZÖVEGEK TEXTOLÓGIAI TÁRSDISZCIPLINÁI <i>POÉTIKA</i> <i>VERSTAN</i> <i>NARRATIVIKA</i> <i>RETORIKA</i> <i>STILISZTIKA</i> <i>ESZTÉTIKA</i>	A MAGYAR NYELVŰ VERBÁLIS SZÖVEGEK SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIÁJA	A MAGYAR NYELV NYELVÉSZETE <i>A magyar nyelv rendszerének nyelvészete:</i> a mondatömbök tana (?) az összetett mondatok tana az egyszerű mondatok tana szintagmatan szótan/morfématan hangtan <i>A magyar nyelv rendszere elemei használatának nyelvészete</i> <i>A magyar nyelv szövegeinek nyelvészete:</i> az önálló jelentésű szavak, a névelők, a névmások, a kötőszavak, a toldalékok, az igeidők és igemódok, az egyeztetés, a szórend, a prozódia stb. szövegnyelvészete.
<hr/> ÁLTALÁNOS POÉTIKA VERSTAN NARRATIVIKA RETORIKA STILISZTIKA ESZTÉTIKA	<hr/> ÁLTALÁNOS SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIA	<hr/> ÁLTALÁNOS NYELVÉSZET
AZ INTERDISZCIPLINÁRIS KERET DISZCIPLINÁI filozófia, pszichológia, szociológia/antropológia, szemiotika, kommunikációelmélet, a formális metodológiák diszciplinái, az empirikus metodológiák diszciplinái, X		

1. táblázat

Tegyük fel, hogy a *szövegeket* mondat nagyságrendű önálló elemek láncából álló – ezeknek az elemeknek a szintje fölött elhelyezkedő – komplex egységekként kívánjuk értelmezni. Hová sorolhatók/sorolandók az így értelmezett szövegek: a rendszerhez, vagy a rendszer használatához? Ez a kérdés a fenti megkülönböztetésnek megfelelően a következő két kérdésre bontható.

- (1) Kiterjeszthető-e a chomskyánusnak nevezhető elméleti keret 'nyelvi rendszer' fogalma úgy, hogy egységeinek lehessen tekinteni a szövegeket is?
- (2) Célszerű-e a saussureiánusnak nevezett elméleti keretben a szövegeket is a nyelvhasználat körébe tartozó egységeknek tekinteni?

Az *első* kérdésre a válasz egyértelműen: *nem*. Ha a nyelvi rendszerre vonatkozó ismereteinket leíró *grammatikát* – a chomskyánus elméleti keret klasszikus koncepciójának megfelelően – egy fonológiai/morfológiai és szintaktikai alapkomponeusból, valamint egy fonetikai és egy szemantikai interpretáló komponensekből álló diszciplinának tekintjük, egy tetszőleges számú mondatból álló mondatlánc leírása számára nem hozható létre olyan *szintaktikai* alapkomponeus – s ennek következtében olyan fonetikai és szemantikai interpretáló komponens sem –, mint amilyen a mondatokéra.

De a *második* kérdésre is célszerű *nemmel* válaszolni. A *mondatoknak* mint saussureiánus értelemben vett nyelvhasználati egységeknek a formai szerkezete még szintaktikainak mondható ismeretek felhasználásával leírható; akkor is, ha az esetek többségében ugyanazokból a mondatösszetevőkből egymástól különböző szórendi elrendezést mutató mondatok hozhatók létre. A *mondatláncoknak* mint láncoknak a formai szerkezetét ezzel szemben nem a nyelvre (vagy nem kizárólag a nyelvre) vonatkozó ismeretek határozzák meg, hanem egyrészt az arra a világdarabra vonatkozóak (is), amely az elemző feltételezése szerint az adott mondatláncban kifejezésre jut, másrészt az arra a kommunikációsituációra vonatkozóak (is), amelyben az adott mondatlánc valamilyen funkció betöltése céljából használva lett.

A mondatláncként megjelenő szövegek tehát nem a nyelvi rendszer használatának, hanem a nyelvi rendszerre és a világra vonatkozó ismeretek *egyidejű* használatának az egysége.

Mindezek következtében célszerűnek látszik

- a *nyelvi rendszert* chomskyánus módra értelmezni, azaz a mondatokat a nyelvi rendszer egységeinek tekinteni, a mondatláncokat, illetőleg mondatlánc nagyságrendű szövegeket azonban nem;
- a *nyelvi rendszer egységei* és a *nyelvi rendszer használatának egységei* között olyan különbséget tenni, hogy a rendszer egységeit (valamennyi szinten) pragmatikai paramétereiktől megfosztott használategységekként tekintjük, s ezzel egybehangzóan a használat egységeit (valamennyi szinten) pragmatikai paraméterekkel ellátott rendszeregységekként; más szóval: nyelvhasználatról csupán a nyelvi rendszer egységeinek használatával kapcsolatban beszélni;

- a *szöveg* fogalmát olyan módon értelmezni, hogy a *szöveg* (mint teljes jelkomplexus) értelmezésének kategóriái ne függjenek se a nyelvi rendszer elméletének, se a nyelvi rendszer egységei használata elméletének kategóriáitól, de ne függjenek a szövegként értelmezett egység komplexitásától, kvantitatív nagyságrendjétől se; egy ilyen értelmezés azonban természetesen nemcsak hogy nem zárja ki, hanem továbbra is megköveteli, hogy a szövegek kompozíciós elemzésénél a mondat nagyságrendű szövegösszetevőkkel kapcsolatban mind a rendszerre, mind a rendszer elemei használatára vonatkozó ismereteket is alkalmazzunk.

Ezek alapján a 'verbális szöveg' fogalmának értelmezése a következő lehet.

A verbális szöveg egy adott vagy feltételezett kommunikációs-situációban egy adott vagy feltételezett funkciót betölteni képes, kizárólagosan verbális elemekből álló jelkomplexus, amelytől az adott vagy feltételezett kommunikációs-situáció és funkció természetétől függően vár(hat)unk el összefüggőséget és folytonosságot.

A 'verbális szöveg' terminus használatát az indokolja, hogy a hatvanas évektől kezdve „szöveg”-nek kezdtek nevezni különféle (nem csak *verbális elemekből* felépített) szemiotikai elemkonfigurációkat.

2. Ahogy a bevezetőben említettem az 1. táblázat feladata az, hogy a *magyar nyelvű (verbális) szövegek szemiotikai textológiájának* mind horizontális, mind vertikális diszciplináris környezetét szemléltesse. Ebben az alfejezetben ezekhez a környezetekhez fűzök néhány kommentárt.

2.1. Lássuk először A MAGYAR NYELVŰ VERBÁLIS SZÖVEGEK SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIÁJA *horizontális* diszciplináris kapcsolatait.

2.1.1. Ami a szóban forgó *textológia* és a *magyar nyelv nyelvészete* kapcsolatát illeti, világos, hogy

- egyrészt e textológiának szükségképpen rendelkeznie kell egy, a *magyar nyelv nyelvészete* komponenssel (ez utóbbi felépítéséhez lásd az 1. táblázat középső szektorának jobb oldali oszlopát);
- másrészt a *magyar nyelv nyelvészete* ezt a komponens szerepet csak akkor tudja betölteni, ha felépítésében eleget tesz a szóban forgó textológia által vele szemben támasztott követelményeknek.

2.1.2. Ami a szóban forgó *textológia* és a *magyar nyelvű szövegek textológiai társdiszciplinái* (azaz a *magyar nyelvű szövegek poétikája, verstana, narratológiája, retorikája stb.*) horizontális kapcsolatát illeti, ez a kapcsolat – pontosabban a textológia és az említett diszciplinák között kívánatosnak tartható munkamegosztás – még nem tisztázott kellőképpen. Ezt a kérdéskört illetően jelenleg nagyjából a következő mondható. Célszerűnek látszana, ha

- a *poétika* a textológiai operációkat meghatározó/vezérlő (széles értelemben vett!) szövegtípológiai diszciplinává alakulna;
- a *verstan*, a *narratológia*, a *retorika* (valamint a funkciójuk szempontjából velük rokonítható más diszciplinák) a textológiával 'zökkenésmentesen együtt alkalmazható' diszciplína formáját öltenék;
- a *stilisztika* és *esztétika* pedig a textológiai interpretáció eredményeire épülő értékelő interpretatív diszciplinákká válnának.

A textológia – komplexitása következtében – a nyelvészeti diszciplinák vonatkozásában a domináns diszciplína szerepét játssza, a textológiai tárdiszciplinák – azaz a poétika, a verstan, a narratológia stb. – vonatkozásában ez a szerep az egyértelműen meghatározandó 'kooperativitás' jellegét öltheti.

2.1.3. A 'vertikális tengelyű hengerpalást' a textológiai tárdiszciplinákat, a szemiotikai textológiát, valamint a nyelvészeti diszciplinákat egymással olyan relációba hozza, amelyben a három tartomány (három oszlop) bármelyikének diszciplinái 'szomszédosak'-ká válnak a másik két oszlop diszciplináival. Ez a szomszédosság egyfelől azért szükséges, mert a poétika, verstan stb. operációi a maguk részéről szintén igénylik a nyelvészeti diszciplinák kooperációját, másrészt a nyelvészeti diszciplinák végleges felépítésének meghatározásánál az ezek által a diszciplinák által a nyelvészettel szemben támasztott követelményekre éppúgy tekintettel kell lenni, mint a szemiotikai textológia által támasztottakra.

2.2. Vizsgáljuk meg ezek után röviden A MAGYAR NYELVŰ VERBÁLIS SZÖVEGEK SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIÁJA *vertikális* diszciplináris kapcsolatait.

2.2.0. A vertikális diszciplináris kapcsolatokat illetően mindenekelőtt arra szeretnék rámutatni, hogy a magyar nyelvű szövegek szemiotikai textológiája éppúgy feltételez egy általános szemiotikai textológiai 'alapozás'-t, mint ahogy a magyar nyelv nyelvésze egy általános nyelvészetit, illetőleg a magyar nyelv poétikája, verстана stb. egy általános poétikait, verstanit stb. – Itt csupán az általános szemiotikai textológiára vonatkozó néhány megjegyzésre szorítkozom.

Az általános szemiotikai textológia olyan diszciplína, amelynek

- tárgyai az általa jelkomplexusoknak tekintett multimediális (de releváns verbális összetevővel is rendelkező) szövegek (általánosabb elnevezést használva: kommunikátumok);
- célja az ezeknek a kommunikátumoknak a megformáltságára, valamint létrehozására és befogadására (más szóval – a szó legtagabb értelmében vett – interpretálására) vonatkozó általános ismeretek rendszerbe foglalása, valamint ezen ismeretek alkalmazásának biztosítása;
- módszerének (amely a diszciplína tárgyainak, valamint céljának alárendelt) fő sajátossága az, hogy az ismeretek rendszerbe foglalása és alkalmazása során maximális explicitésre törekszik.

2.2.1. Ami a magyar nyelvű szövegek szemiotikai textológiájának és az interdiszciplináris keret diszciplináinak a kapcsolatát illeti, ennek kérdéseivel itt nem kívánok

foglalkozni, minthogy ezeket a kapcsolatokat e kötetnek egy másik írásában tárgyalom (lásd: *A multimediális humán kommunikáció elemzése interdiszciplináris keretének aspektusai*).

2.2.2. A szóban forgó *textológia* és a *makro-szövegtudományok* kapcsolatát illetően a következőket tartom szükségesnek hangsúlyozni:

- az ideális cél egy olyan szemiotikai textológia létrehozása, amely egyidejűleg valamennyi makro-szövegtudomány igényeit ki tudja elégíteni;
- ha az ideális cél nem bizonyulna megvalósíthatónak, egy olyan – valamennyi makro-szövegtudományban közösnek mondható követelményeket kielégíteni tudó – szemiotikai textológiai 'törzsdisci-plína' létrehozására kell törekedni, amelyhez modulokként lehet hozzácsatolni az egy-egy makro-szövegtudományra vonatkozóan specifikus elemeket;
- mindazonáltal mind egy ideális, mind egy modulárisan szervezett szemiotikai textológia csak *különbözőféle mediális összetevőkből* felépített – azaz nem kizárólag verbális – szemiotikai textológia lehet;
- ez utóbbi megállapításból következően természetesen mind a 'nyelvészeti', mind a textológiai társdiszciplinákat multimediális spektrummá kell bővíteni.

2.2.3. A 'horizontális tengelyű hengerpalást' a három tartomány (három oszlop) diszciplináit az interdiszciplináris keret diszciplináival és a makro-szövegtudományokkal olyan relációba hozza, amelyben a három horizontális szint bármelyikének diszciplinái 'szomszédosak'-ká válnak a másik két szint diszciplináival.

Mind a *textológiai társdiszciplináknak*, mind a *nyelvészeti diszciplináknak* az *interdiszciplináris keret* diszciplináival való kapcsolata a legáltalánosabb szinten világos: bármelyik típusú szektoriális, illetőleg nyelvészeti diszciplína felépítéséhez szükség van az interdiszciplináris keret diszciplináira.

A *textológiai társdiszciplináknak* és *nyelvészeti diszciplináknak* a *makro-szövegtudományokkal* való kapcsolata még nem mondható kielégítő módon tisztázottnak.

A *makro-szövegtudományok* a maguk módján állnak kapcsolatban az *interdiszciplináris keret diszciplináival*, amelyeket felépítésük során igénybe kell vegyenek; az interdiszciplináris keret diszciplinái mindkét szomszédos horizontális szint diszciplináival szemben bizonyos függetlenséggel rendelkeznek.

3. Befejezésül néhány szót a MAGYAR NYELVŰ VERBÁLIS SZÖVEGEK SZEMOTIKAI TEXTOLÓGIÁJÁNAK alkalmazásáról, amellyel kapcsolatban beszélhetünk egy inkább *elmélet* irányultságú és egy inkább *gyakorlat* irányultságú alkalmazás lehetőségéről.

Az *elmélet* irányultságú alkalmazás keretébe sorolható a szemiotikai textológiának az a funkciója, amelyet a poétika, verstan, narrativika, retorika stb. feladatkörének a tisztázásában betölthet, mind ami e diszciplinák szemiotikai textológiához való viszonyát, mind ami e diszciplinák egymáshoz való viszonyát illeti.

A *gyakorlat* irányultságú alkalmazás keretébe tartozónak tekinthető mindazoknak a funkcióknak az ellátása, amelyeket a szemiotikai textológia a makro-szövegtudományokban – a legáltalánosabb értelemben vett 'interpretáló elmélet'-ként – betölthet.

Az 1. táblázatban vázolt diszciplináris és interdiszciplináris keretben természetesen az úgynevezett 'alkalmazott nyelvészet' tárgyainak, céljainak és módszereinek a meghatározása is újragondolandó.

Ami végül a multimediális, de dominánsan vagy equidominánsan verbális szövegek interpretálását is feladatának tekintő szemiotikai textológiát illeti – amihez képest a verbális szövegek szemiotikai textológiája egy parciális textológiai diszciplína –, célszerű annak egy *általános pedagógiai* alkalmazásáról is beszélni. Ez egy olyan *studium generale* program létrehozását jelenti, amelynek a szóban forgó textológia az egyik alapösszetevője.

SOME ASPECTS OF THE DISCIPLINARY CONTEXT OF THE SEMIOTIC TEXTOLGY FOR THE HUNGARIAN LANGUAGE TEXTS

JÁNOS S. PETŐFI

In this paper the disciplinary context of the semiotic textological research is described and commented. The disciplines of this context belong to the following four classes: (a) the linguistic disciplines (grammar and text linguistics), and (b) the disciplines of the textological neighbourhood (poetics, rhetorics, narrativics etc.) – on the horizontal level; (c) the disciplines of the interdisciplinary foundation (philosophy, semiotics, theory of communication, psychology, sociology etc.), and (d) the disciplines applying textological instruments (humanities and sciences) – on the vertical level. For the adequate elaboration of the semiotic textology it is necessary to know the mutual relations existing among these four classes.

A. AZ INTERDISZCIPLINÁRIS KERET DISZCIPLINÁI

Bevezetés

A MULTIMEDIÁLIS HUMÁN KOMMUNIKÁCIÓ ELEMZÉSE INTERDISZCIPLINÁRIS KERETÉNEK ASPEKTUSAI

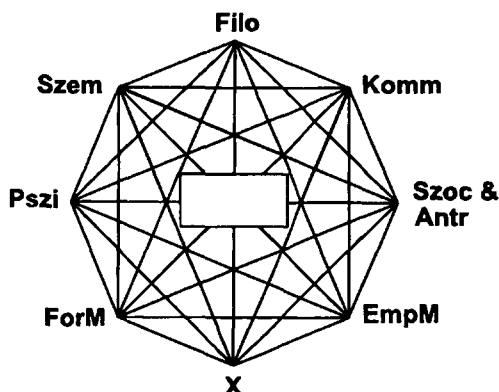
PETŐFI S. JÁNOS

0. A humán kommunikáció komplexitása megkívánja, hogy elemzését interdiszciplináris keretben hajtsuk végre. Komplexitásról beszélve olyan tényekre kell gondolnunk, mint egyrészt a különféle jelrendszerek használatának azoktól az ismeret-/meggyőződés-/hiedelem-, valamint feltételezés- és preferenciarendszerektől való függősége, amelyeket az alkotók és befogadók egy-egy kommunikációs helyzetben működtetnek, másrészt a különféle szemiotikai tényezők interakciója a különféle kommunikátumok formai és szemantikai felépítésében.

A következőkben egy olyan interdiszciplináris keret felvázolására teszünk kísérletet, amelyben mind a (szükségképpen multimediális) humán kommunikáció, mind az abban létrehozott, illetőleg befogadott kommunikátumok elemzésére és leírására szolgálni kívánó elméletek aspektusainak vizsgálata elvégezhető.

1. Az az interdiszciplináris keret, amelyet az 1. ábra mutat, egyfelől lehetővé teszi mind a szemiotikai [= Szem] és kommunikációelméleti [= KomE], mind a filozófiai [= Filo], pszichológiai [= Pszi], valamint szociológiai és antropológiai [= Szoc & Antr] kutatás eredményeinek figyelembevételét, másfelől mindazon eszközökét és módszereit, amelyeket a formális és empirikus metodológiák ([= ForM] és [= EmpM]) diszciplinái az eddigiek során létrehoztak. Az 1. ábrában az „X” szimbólum a helyett a diszciplína (vagy tudásrendszer) helyett áll, amit egy-egy speciális szempont elemzésénél célszerű segítségül hívni; ilyen diszciplína lehet például a történelem, a kultúrtörténet, a tudománytörténet, a pedagógia stb.

Vizsgáljuk most röviden ennek az interdiszciplináris keretnek az egyes diszciplináit.

1. ábra

A humán kommunikáció vizsgálatának és leírásának interdiszciplináris kerete

Filozófia

A filozófia feladata a humán kommunikáció kutatásában sokrétű és komplex.

- Az *általános filozófia* a kommunikáció valamennyi olyan aspektusával kell foglalkozzon, amely nem képezi a szemiotikai filozófia közvetlen tárgyát, azaz az egzisztenciálissal, a morálissal stb.
- A *jelkomplexusok és használatuk szemiotikai filozófiája* [röviden: *a nyelv(ek) filozófiája*] a humán kommunikáció – mindenekelőtt a multimediális szignifikáció – szemiotikai filozófiai aspektusait kell vizsgálja és leírja explicit módon. Más szóval arra a kérdésre kell választ keressen, hogy multimediális fizikai manifesztációk milyen kommunikációs-szituációkban vál(hat)nak jelentéshordozókká, és milyen módon? Ez a feladat egyúttal az interpretálás filozófiai aspektusainak a vizsgálatát is magában foglalja, mind ami a kommunikátumok létrehozásánál, mind ami a kommunikátumok befogadásánál végrehajtandó interpretálás(oka)t illeti.
- Végül a *tudományelmélet* a multimediális humán kommunikátumok elemzésére és leírására szolgáló elméletek felépítésének metametodológiai kérdéseit kell vizsgálja. Elsősorban azt, hogy az explicitég/formalizálhatóság milyen foka várható el a különféle kommunikátumok elemzésére és leírására létre hozni szándékozott elméletektől, valamint hogy ezekben az elméletekben milyen reprezentációs nyelvek (reprezentációs rendszerek) kerülhetnek alkalmazásra.

Szemiotika (abban az értelemben, amelyben e terminust itt használom)

Feladatának kell tekintse a humán kommunikációban felhasználásra kerülő jelrendszerek (és jelrendszer-kombinációk) felépítésének elemzését és explicit leírását.

Kommunikációelmélet (abban az értelemben, amelyben e terminust itt használom)

Feladatának kell tekintse egyrészt a kommunikációs-szituációk meghatározó tényezőinek, másrészt az ezekben felhasználásra kerülő (multimediális) kommunikátumok jellemző tulajdonságainak elemzését és explicit leírását.

Pszichológia

Feladatának kell tekintse

- az *általános pszichológia* szempontjából annak a szerepnek az elemzését és explicit leírását, amit a percepció/appercepció (illetőleg 'elképzelt' perceptumok/apperceptumok manifesztálása) játszik a humán kommunikációban;
- a *kognitív pszichológia* szempontjából azon tudás-/meggyőződés-/hiedelem-, feltételezés-, valamint preferenciarendszerek organizációjának és használatának az elemzését és explicit leírását, amelyek 'mentális modellek'-ként kerülnek alkalmazásra a kommunikátumok létrehozása és befogadása során; végül
- a *kísérleti pszichológia* szempontjából a humán kommunikátorok különféle médiumokkal szemben tanúsított kommunikatív viselkedésének vizsgálatát.

Szociológia & antropológia

Feladatának kell tekintse mindazoknak az aspektusoknak szociológiai, illetőleg antropológiai szempontból történő vizsgálatát, amelyeket a filozófia, szemiotika, kommunikációelmélet és pszichológia a maga szempontjából és a maga eszközeivel vizsgál.

A formális és empirikus metodológiák diszciplínái

Ami ezeket a metodológiákat illeti, az érintett diszciplínák azt kell vizsgálják, hogy milyen – az eddigiek során létrehozott – *formális rendszerek* (beleértve az elektronikus szimulációs rendszereket is) és *empirikus eljárások* kerülhetnek alkalmazásra a humán kommunikáció elemzésénél és leírásánál, illetőleg hogy a meglévő rendszerek mi módon tökéletesíthetők ilyen jellegű alkalmazás céljára.

Szeretném hangsúlyozni, hogy e rövid leírásban

- (1) érdeklődésem előterében a *verbális* (illetőleg a *releváns verbális összetevővel rendelkező multimédiális*) kommunikáció aspektusai álltak;
- (2) a *verbális kommunikátumok szűkebb értelemben vett nyelvi elméleteit* (a nyelvészetet, a nyelvészeti poétikát és verstant) – implicit módon – a fenti értelemben vett szemiotikához és kommunikációelmélethez *egyidejűleg* tartozó (rész)diszciplínáknak tekintetem, amennyiben az előbbi a 'rendszerekkel', az utóbbi a 'rendszerek használatával' foglalkozik; a *képi*, illetőleg *zenei összetevővel rendelkező verbális kommunikátumok* nem verbális összetevőinek 'szűkebb értelemben nyelvi elmélete' feltehetően a verbális kommunikátumok nyelvi elméleteihez hasonló módon kezelhetők;
- (3) nem volt szándékom figyelembe venni azokat a kölcsönös (interdiszciplináris) kapcsolatokat, amelyek az említett egyes diszciplínák között fennállnak (vagy fennállhatnak);
- (4) az egyes diszciplínák feladatai között csupán az általam legrelevánsabbnak tartottakat soroltam fel;
- (5) a figyelmet elsősorban azoknak a leírásoknak az explicitiségére kívántam irányítani, amiket ezeknek a diszciplínáknak nyújtaniuk kell.

2. A fentiekben körvonalazott interdiszciplináris keret alkalmas kontextust nyújt mind a *humán kommunikáció történeti változásainak* elemzésére általában, mind a *multimédiális kommunikáció egyes típusainak* a vizsgálatára, mind egy olyan *általános szemiotikai (textológiai) elmélet* aspektusainak a tárgyalására, amely a különféle médiumok elemeiből létrehozott kommunikátumok formai és szemantikai felépítésének elemzését és explicit leírását tekinti feladatának. A továbbiakban ezzel a három feladatkörrel kívánok röviden foglalkozni.

2.1. Ami a *humán kommunikáció történeti változásainak* elemzését illeti, az interdiszciplináris keretet alkotó egyes diszciplínák azzal kapcsolatban a következő speciális feladatokat kell hogy elvégezzék.

Filozófia: a történeti változások okait és következményeit kell hogy elemezze, és ezek számára filozófiai magyarázatot kell keresen.

Szemiotika: egyrészt azt kell vizsgálja, hogy egy adott szemiotikai rendszer mi módon 'készíti elő' a rákövetkező rendszer kialakulását, másrészt azt, hogy az új rendszer milyen változásokat hoz létre a régióban.

Kommunikációelmélet: az új médium(ok) alkalmazása következtében létre jövő (vagy az az(ok) által megkívánt) új kommunikációsituációkat kell hogy elemezze. [A 'médium' terminust itt és a továbbiakban 'kommunikátumok létrehozására szolgáló szemiotikai matéria' értelemben használom.]

Pszichológia: (a) azt a perceptív/apperceptív képességet kell elemezze, amit az új médium(ok) megkíván(nak), (b) azokat az esetleges változásokat kell vizsgálja, amit az új médium(ok) okoz(nak) a mentális modellek szerkezetében és alkalmazásában, végül

(c) azokról az esetleges változásokról kell számot adjon, amelyeket az új médium(ok) okoz(nak) a humán kommunikátorok kommunikatív viselkedésében.

Szociológia & antropológia: az új médiumok létrejöttét motiváló szociológiai, illetőleg antropológiai tényeket kell hogy elemezze, és az új médiumok használatának a következményeire kell hogy szociológiai, illetőleg antropológiai magyarázatot keressen.

A formális metodológiák diszciplínái: azoknak a formális modelleknek a tulajdonságait kell vizsgálják, amelyek az előzőektől különböző (új) médiumú kommunikátumok elemzése és leírása során alkalmazást nyerhetnek, valamint az eltérésekből adódó elméleti és gyakorlati következményeket.

Az empirikus metodológiák diszciplínái: azoknak a módszereknek és eszközöknek a tulajdonságait kell vizsgálják, amelyek az előzőektől eltérő médiumoktól függő kommunikatív viselkedés vizsgálata során alkalmazást nyerhetnek.

A történeti változások vizsgálatakor az interdiszciplináris keret „X” összetevője a *történelem* lehet, mind általános értelemben véve, mind szorosan az érintett témához kapcsolódva.

2.2. A multimédiális humán kommunikáció egy-egy adott típusának a vizsgálatára vonatkozóan az egyes diszciplínák a fentiekben felsorolt feladatokkal analóg feladatokat kell elvégezzenek, értelemszerűen a vizsgált kommunikációtípusra értelmezve azokat.

2.3. Ami a multimédiális humán kommunikáció egy általános szemiotikai (textológiai) elméletét illeti, az interdiszciplináris keretet alkotó diszciplínák feladatai a következőkben fogalmazhatók meg.

Filozófia

A nyelvek filozófiája és a tudományelmélet azt kell vizsgálják, hogy

- (1) MILYEN KÖVETELMÉNYEKNEK KELL ELEGET TEGYENEK AZOK A SZEMIOTIKAI (TEXTOLÓGIAI) ELMÉLETEK, AMELYEK EGY-EGY ADOTT MÉDIUM ÁLTAL MEGHATÁROZOTT HUMÁN KOMMUNIKÁCIÓFOLYAMAT, VALAMINT AZ ABBAN LÉTREHOZOTT, ILLETŐLEG BEFOGADOTT KOMMUNIKÁTUMOK ELEMZÉSÉT ÉS LEÍRÁSÁT TEKINTIK FELADATUKNAK;
- (2) MILYEN REPRESENTÁCIÓS RENDSZEREK ALKALMAZHATÓK AZ EGYES MÉDIUMOKTÓL FÜGGŐ SZEMIOTIKAI (TEXTOLÓGIAI) ELMÉLETEKBEN;
- (3) MI A LEHETŐSÉGE EGY OLYAN ÁLTALÁNOS SZEMIOTIKAI (TEXTOLÓGIAI) ELMÉLET LÉTREHOZÁSÁNAK, AMELYNEK KERETÉBEN TETSZŐLEGES MÉDIUM(KONFIGURÁCIÓK)TÓL FÜGGŐ HUMÁN KOMMUNIKÁCIÓFOLYAMATOK, VALAMINT AZ AZOKBAN LÉTREHOZOTT, ILLETŐLEG BEFOGADOTT KOMMUNIKÁTUMOK ELEMZÉSE ÉS LEÍRÁSA VÉGREHAJTHATÓ.

AZ INTERDISZCIPLINÁRIS KERET EGYES DISZCIPLÍNÁI OLY MÓDON KELL HOGY FELADATUKAT TELJESÍTSEK, HOGY AZ ÖSSZHANGBAN LEGYEN A NYELVEK FILOZÓFIÁJA ÉS A TUDOMÁNYELMÉLET ÁLTAL MEGFOGALMAZOTT KÖVETELMÉNYEKKEL. EZEK A FELADATOK EGY ÁLTALÁNOS SZEMIOTIKAI (TEXTOLÓGIAI) ELMÉLET LÉTREHOZÁSÁVAL KAPCSOLATBAN RÖVIDEN A KÖVETKEZŐK.

Szemiotika

Mindenekelőtt a különféle kommunikációs-szituációkban használt jelrendszerek (médiumok) tipológiáját kell megalkossza, az egyes típusok adekvát elemzésére és explicit leírására építve.

Kommunikációelmélet

Egyfelől a lehetséges kommunikációs-szituációk tipológiáját kell megalkossza, az egyes típusok adekvát elemzésére és explicit leírására építve, másfelől a lehetséges kommunikátumokét.

Pszichológia

Mindenekelőtt azon mentális modellek szerkezetének és alkalmazásának az elemzését kell elvégezze (és explicit leírását kell nyújtsa), amelyek egy általános szemiotikai (textológiai) elméleti keretben alkalmazásra kell kerüljenek a különféle médiumú kommunikátumok létrehozásának és befogadásának leírása folyamán.

Szociológia & antropológia

Egyfelől azoknak a (világra és szociális interakciókra vonatkozó) tudás-/meggyőződés-/hiedelem-, feltételezés- és preferenciarendszereknek az elemzését kell elvégezze, amelyek a különféle kommunikációs-szituációkban a kommunikátorok részéről alkalmazásra kerülnek, másfelől azt a formát, amelyben ezek a rendszerek egy általános szemiotikai (textológiai) elmélet keretében a leghatékonyabban operacionalizálhatók.

A formális metodológiák diszciplínái

Azokat a formális modelleket (és reprezentációs rendszereket) kell rendelkezésre bocsássák, amelyek egy általános szemiotikai (textológiai) elmélet keretében alkalmazást nyerhetnek.

Az empirikus metodológiák diszciplínái

Mindenekelőtt azokat a módszereket kell kidolgozzák (és eszközöket kell létrehozzák), amelyek egy általános szemiotikai (textológiai) elméleti keret alkalmazásának a vizsgálata során felhasználhatók.

Egy általános szemiotikai (textológiai) elmélet kidolgozása során az interdiszciplináris keret „X” összetevője legcélszerűbben minden alkalommal azzal a diszciplínával

helyettesíthető, amelynek szövegei az elmélet alkalmazhatóságának éppen folyamatban lévő ellenőrzésénél teszt funkciót töltenek be.

3. Mind az interdiszciplináris keret, mind a különféle elméletek kidolgozottsági fokának az adott elvárásokat kielégítő volta csak az elméleti kutatás és a létrehozott elméletek alkalmazása közötti folyamatos *visszacsatolás* útján ellenőrizhető, illetőleg biztosítható.

SOME ASPECTS OF THE INTERDISCIPLINARY FRAME OF THE ANALYSIS OF THE MULTIMEDIAL HUMAN COMMUNICATION

JÁNOS S. PETŐFI

In this paper the frame of the interdisciplinary foundation of the analysis of the human communication is described and commented. The following disciplines belong to this frame: philosophy, semiotics, theory of communication, psychology, sociology/ethnomethodology, the disciplines of a formal methodology, and the disciplines of an empirical methodology. The adequateness of a theoretical framework for the analysis depends on how the requirements formulated by these disciplines concerning the human textprocessing can be satisfied in the instrumentarium of this theoretical framework.

Az előző kötetekből lásd például: KIEFER FERENC: Az előfeltevések elmélete (Ismertetés), *Szemiotikai szöveg* 2. 169-175; KERTÉSZ ANDRÁS: Textológia és tudományelmélet, *Szemiotikai szöveg* 5. 135-144; ALBERT SÁNDOR: Filozófiai szövegek fordítási kérdései, *Szemiotikai szöveg* 6. 145-156.

Itt lásd: A „Sprachphilosophie/Philosophy of Language/La philosophie du langage” tartalomjegyzékét is a *Repertórium* részben.

KONSTRUKTIVITÁS ÉS INTERDISZCIPLINARITÁS

A szemiotikai textológia egy lehetséges tudományelméleti megközelítése

KERTÉSZ ANDRÁS

I. Kérdésfelvetés

E dolgozat célja, hogy tömören, ugyanakkor sarkított – ezért az ellenvélemények számára könnyebben hozzáférhető – formában vázolja fel azokat a tételeket, amelyek *esetleg* egy Általános Szemiotikai Textológiának mint a multimediális kommunikáció egy lehetséges elméletének (vö. mindenekelőtt PETŐFI: 1990., 1991a., b., PETŐFI – LA MATINA: 1991.) tudományelméleti háttérét alkotják.

Dolgozatomtól két eredményt várok. Egyfelől egy, bizonyos feladatokra alkalmas tudományelméleti keret felvázolása révén *talán* valóban felvethet olyan szempontokat, amelyek PETŐFI: 1991a. 15. 01 értelmében hozzájárulhatnak a szemiotikai textológia keretén belül folyó megismerő tevékenység megértéséhez. Másfelől az Általános Szemiotikai Textológiát olyan *független evidenciának* tekintem, amely próbára teszi annak a *moduláris tudományelméletnek* a működőképességét, amelyet alapvetően más jellegű tárgytudományos elméletek vizsgálata alapján vázoltam fel.

Az Általános Szemiotikai Textológia (a továbbiakban *ÁSzT*) szaktudomány, és ezért speciális metaelmélete többek között abban különbözik egy általános tudományelmélettől, hogy nem csupán a tudományfilozófiai, hanem a tárgytudományos szinten folyó szaktudományos megismerést is szolgálnia kell.¹ Ezért az alábbi két szempont egyidejű figyelembevétele válik szükségessé.

- (E1) (a) A metatudománynak fel kell tárnia² az *ÁSzT* keretében folyó megismerő tevékenység fő sajátosságait, *választ adva arra a kérdésre, hogy milyen tudomány ÁSzT*. Ez egyrészt azt jelenti, hogy tisztázni kell, melyek azok a tulajdonságok, amelyek azonosak *ÁSzT*-ben és más tudományos elméletekben: azaz, tisztázni kell a tudományos megismerés *univerzáléit*. Másrészt azonban azt is meg kell mutatnia, hogy melyek azok a tulajdonságok, amelyek *csakis ÁSzT*-re jellemzők: tehát fel kell tárnia az

adott diszciplína/elmélet³ azon *specifikumait*, amelyek más tudományoktól megkülönböztetik.

- (b) E metatudományos vizsgálatok eredményeit azonban a szaktudós akkor hasznosíthatja, ha azok valamilyen módon hozzájárulhatnak az *adott szaktudomány* – a jelen esetben *ÁSZT* – fejlődéséhez, azaz a *metatudományos reflexió* valamilyen módon elősegíti a *tárgytudományos problémák megoldását*.⁴

(E1) követelményeinek szemmel láthatóan akkor tehetünk eleget, ha *tárgy- és metatudomány differenciált és sokrétű viszonyából indulunk ki*. Következésképpen arra a kérdésre, hogy milyen tudomány is valójában *ÁSZT*, csupán akkor kaphatunk választ, ha rendelkezésre áll egy e szempontnak megfelelő, előítéletektől mentes tudományelméleti keret. Ez utóbbi pedig akkor dolgozható ki, ha egy olyan probléma kerül érdeklődésünk homlokterébe, amely a tudományelméletben eddig nem kapott kellő figyelmet,⁵ mégpedig:

(P) Milyen tudományelmélet egyeztethető össze *ÁSZT*-vel?

E problémafelvetésnek megfelelően a további argumentáció középpontjába *tárgytudomány és metatudomány viszonya* kerül. A (P)-re javasolt megoldásból a jelen kötet témájával összefüggésben többek között levezethető lesz az interdiszciplinaritás fogalmának egy tudományelméleti szempontokon nyugvó, lehetséges értelmezése is.

2. A naturalista tudományelmélet paradoxona

Az elmúlt mintegy két évtizedben jelentős mértékben megrendült a tudományelméleti gondolkodásmódot, módszereket, értékrendet, célokat meghatározó analitikus tudományelmélet pozíciója: nyilvánvalóvá vált, hogy önként vállalt feladatait nem képes ellátni. Ezért önmagát kínálta az a következtetés, hogy a tudományelmélet mint a tudományos megismerést vizsgáló diszciplína csupán akkor üzhető a siker reményében, ha célkitűzéseit, kiinduló feltevéseit és módszereit újradefiniáljuk. Az az új szemléletmód, melynek célja a tudományelmélet újradefiniálása, a *naturalizált tudományelmélet programjában*⁶ megfogalmazott elvek különböző megnyilvánulásainak közös vonásaiban ölthet testet. Az analitikus és a naturalizált tudományelméleti szemléletmód közötti különbség lényege a következő.

Az analitikus tudományelmélet a tudományelméletet olyan filozófiai diszciplínának tekintette, amelynek fő feladata, hogy a racionalitás *a priori*nak vélt kritériumai alapján normatív módon értékelje a tárgytudományos kutatás eredményeit. Ezzel szemben a naturalizált tudományelmélet a metatudományos vizsgálódásokat empirikus vállalkozásnak tekinti, melynek célja nem a tudományos ismeretek igazolása, hanem azok leírása és magyarázata.

A naturalizált tudományelmélet azonban ezen egyszerűen megfogalmazható alapelv ellenére sem egységes, hanem jelenleg két domináns irányzatra, a *kognitívizmusra* és a *tudásszociológiára* tagolódik.⁷ A naturalizált tudományelmélet *kognitivist*a irányzata abból indul ki, hogy a tudományelméletnek a tudományos megismerést kauzális össze-

függések rendszerében kell vizsgálnia, s ennek legmegfelelőbb eszköze az, ha a meta-tudományt a *kognitív pszichológiára redukáljuk*. A *tudásszociológia* képviselői egyetértenek a naturalistákkal abban, hogy a metatudomány feladata a tudományos megismerés sajátosságainak empirikus tények alapján történő kauzális magyarázata, de úgy vélik, hogy e magyarázatokat nem az ember biológiai/fiziológiai/kognitív adottságaiban kell keresni, hanem olyan szociális tényezőkben, mint például a társadalmi érdekek vagy a konvenciók; ezért a tudományelméletet a *szociológiára vezetik vissza*. Ugyanakkor a két irányzat egyike sem egységes, amennyiben mindegyikük egymással hol jobban, hol kevésbé összefüggő, egymásnak részlegesen ellentmondó elméletek formájában valósul meg. A teljesség igénye nélkül a naturalizált tudományelmélet jelenlegi állapota sematikus az 1. ábra szerint ábrázolható.

Naturalizált tudományelmélet

kognitivist tudományelmélet	tudásszociológia
eliminatív materializmus (CHURCHLAND: 1989.)	Erős Program (BLOOR: 1976., 1983.)
számítógépes tudományelmélet (THAGARD: 1988., 1992.; LANGLEY et al.: 1987.)	szociális konstruktivizmus (KNORR-CETINA: 1981.)
kognitív pszichológia (GIERE: 1988.)	szociális episztemológia (FULLER: 1988.)
stb.	etnometodológiai tudomány- elmélet (LATOUR – WOOLGAR: 1979.)
	stb.

1. ábra

Ha tehát a tudományelmélet jelenlegi állapotát az jellemzi, hogy a hagyományos analitikus tudományelméletet egyre inkább felváltani látszik a naturalizált tudományelmélet, felmerül a kérdés, hogy milyen támponttal szolgálhat ez utóbbi (P) megoldásához. A válasz megfogalmazásához vissza kell nyúlnunk azokhoz az érvekhez, amelyek alapján QUINE a naturalizált tudományelmélet programját meghirdette. A naturalizmus programadó tanulmányában ugyanis azt a felismerést, hogy a tudományelméletet nem filozófiai, hanem empirikus szaktudományos diszciplínaként kell üzni, QUINE-nak az az álláspontja motiválta, hogy a *szkepticismus* filozófiai érveivel szemben a hasonló – tehát szintén filozófiai – típusú érvelés tehetetlen. Következésképpen a tudományelméletet mint filozófiai vállalkozást fel kell adni, és el kell ismerni, hogy a tudományos megismerésre vonatkozó ismereteink forrása nem a filozófiai reflexió, hanem csakis az empirikus tudomány maga lehet. Ugyanakkor QUINE ezen felismerése nem empirikusan feltárt tudományos tényekre, hanem kizárólag – mindenekelőtt az indukció HUME-i problémájának kezelésével összefüggő – filozófiai természetű premisszára épül.⁸ Ez azt jelenti, hogy QUINE filozófiai eszközökkel érvel a filozófiának mint a tudományos

megismerés mibenlétét feltárni hivatott eszköznek az elvetése és az empirikus tudományok eszköztárával való felváltása mellett. Tehát megkapjuk a *naturalizált tudományelmélet paradoxonát*.

(NTP) Az empirikus tudomány akkor és csak akkor váltja fel a hagyományos metatudományt, ha nem váltja fel.

A paradoxon lehetséges megoldásának kiindulópontját két szempont motiválhatja. Az egyik a klasszikus paradoxonok megoldási sémája, mely abban áll, hogy elkülönítünk bizonyos, a paradoxon felmerülésekor egybemosódó tartományokat, és megtiltjuk egyes kategóriáknak egyes tartományokhoz való hozzárendelését. Tehát világossá kell tenni, hogy *pontosan* mely esetekben alkalmas az empirikus metatudomány a hagyományos metatudomány felváltására, és mely esetekben *nem*. (NTP) esetében azonban a probléma az, hogy az ily módon körvonalazódó relációk csupán egy magasabb metaelméleti szinten írhatók le, következésképpen mindaddig, amíg célunk egy bizonyos (meta)elmélet kidolgozása, az argumentáció szükségképpen *regressus ad infinitum*ba torkollik. Ezért a lehetséges megoldás második alapgondolata az, hogy *nem egy bizonyos* (meta)elméletet, hanem egy *heurisztikát* kell kidolgozni. Miután egy heurisztika *per definitionem* nem egyéb, mint problémák megoldását szolgáló, igen egyszerű szabályok rendszere, és miután a szabálykövetés mechanizmusából következik, hogy egy szabályrendszer működéséhez nem szükséges annak egy magasabb metaszintra történő leírása, hanem elegendő *követése*, ezért egy heurisztika esetében nem szükségszerű – bár lehetséges – a leírás metasztintjeinek megsokszorozása. E két kritériumnak eleget tesz a következő nagyon egyszerű, három lépésből álló heurisztika.

- (H) (a) *Első lépés*: egy O_1 tárgytudományos elméletet a naturalizmus elvével összhangban a metatudományos szintre helyezünk, és ily módon létrehozunk egy MO_1 metaelméletet. Az imént mondottak alapján lényeges azon feltételeknek a feltárása, amelyek mellett ez a lépés elvégezhető, illetve nem végezhető el.
- (b) *Második lépés*: ezt az MO_1 metaelméletet alkalmazzuk egy O_n tárgytudományos elmélet vizsgálatára. O_n azonos lehet O_1 -gyel, de nem szükségszerűen az. Itt is, csakúgy, mint az (a) lépés esetében, külön hangsúlyt kell helyezni annak mérlegelésére, hogy MO_1 mely O_n -ekre alkalmazható, és melyekre nem.
- (c) *Harmadik lépés*: a második lépés sikeres végrehajtása esetén metatudományos ismeretekhez jutunk O_n -ről. Ezen ismeretek az O_n keretében folyó megismerő tevékenység szolgálatába állíthatók, amennyiben premisszaként beépülhetnek a tárgytudományos problémák megoldását szolgáló argumentációkba. Ugyancsak központi fontosságú annak kiderítése, hogy e reláció mikor blokkolódik: például triviális, hogyha egy adott MO_1 és O_n esetében (b) blokkolódik, akkor (c) sem hajtható végre.

Mindazonáltal (H) – éppen heurisztika, azaz szabályrendszer volta következtében – önmagában nem elegendő (NTP) kezeléséhez, mivel szabályrendszerek nem létezhetnek *per se*, hanem csupán valamely közegben történő manifesztációjuk révén. Ezért (H), bár maga nem elmélet, csakis kézzelfogható elméletek formájában valósulhat meg. A kérdés tehát az, hogy sikerül-e legalább egy olyan MO_1 elméletet találni, amelyben (H) testet ölthet, és amely alkalmas lehet (P) megoldására. Lényeges, hogy – mivel (H) elvben végtelen számú különböző elméletben realizálódhat – (NTP) esetleges megoldása nem a keresett elmélet mindenkorai tételei tartalmának függvénye, hanem kizárólag abból adódik, hogy az adott elmélet alkalmas-e (H) követésére.

Az alábbiakban kísérletet teszek egy olyan *moduláris tudományelmélet* felvázolására, amely (H) egy lehetséges realizációjának tekinthető, és amelynek keretében *ÁSzT* esetleg leírható. E döntés nem szükségszerű, elvben (H) számos egyéb metatudományos elmélet keretében is megvalósítható,⁹ ily módon a bemutatásra kerülő tudományelmélet csupán egy *ÁSzT* lehetséges metaelméletei közül.

3. A modularitásról

(E1) formájában már tisztáztuk azokat az előfeltevéseket, amelyek meta- és tárgytudomány viszonyának egyik oldalával, a metatudománnyal kapcsolatosak. Ezért ezen a ponton célszerű megvizsgálni, hogy mely előfeltevések határozzák meg a viszony másik oldalával, vagyis az adott tárgytudománnyal összefüggő kiindulópontunkat.

Ha egy pillantást vetünk az emberi kommunikációval foglalkozó diszciplínákban jelenleg végbemenő folyamatokra, két, látszólag egymással szembenálló tendenciát figyelhetünk meg. Egyfelől ugyanis nem rendelkezünk az emberi kommunikáció általános elméletével, a vizsgálatok különböző tudományágak, elméletek és részelméletek keretében folynak. Ezzel a *dezintegrációs* folyamattal szemben azonban másfelől egy igen erőteljes *integrációs folyamat* is érvényesül, melynek eredményeképpen az egymástól látszólag függetlenül motivált, részben független alapelveken nyugvó és részben vagy egészen eltérő vizsgálati tárggyal rendelkező elméletek összekapcsolhatók egymással, és együttműködésük eredményeképpen érintkezési pontjaikon olyan problémamegoldásokat tesznek lehetővé, amelyek egyébként elérhetetlenek lennének a kutató számára. Ez utóbbi folyamat csupán látszólag ellentétes a dezintegrációs tendenciával, hiszen az egyes, önmagukban zárt és egymástól független elméleti megközelítések megléte teszi lehetővé a különböző nézetek és módszerek integrálását. Ez a szituáció teljes egyértelműséggel jellemzi *ÁSzT*-t. Ennek bizonyítására a továbbiakban nem kívánok kitérni, hanem adottnak tekintem, hogy PETŐFI: 1991a. 10-11 értelmében *ÁSzT* státusát egy diszciplína- vagy elméleti hálóként jellemezhetjük. Ha azonban feltesszük azt a kérdést, hogy *milyen feltételek alapján jöhet létre* egymástól eltérő elméletek együttműködése a multimediális kommunikáció vizsgálata során felvetett problémák megoldásakor; a rendelkezésünkre álló kognitív pszichológiai, ismeretelméleti, nyelvelméleti szakirodalom alapján önmagát kínálja a válasz: e feltételek egyike a *modularitás* kategóriájával függ össze.

A *modularitás* fogalmát az irodalomban explikátlanul alkalmazzák, és ezért – anélkül, hogy itt módunk lenne jelentésének részletes elemzésére – célszerű arra utalni, hogy legalább kétféle értelemben használatos. Egyfelől *modulnak* nevezzük az *em-*

beri kommunikációt univerzálisan meghatározó rendszereket – így például a motorikus, kinezikus, perceptív, auditív, interakciós vagy grammatikai rendszert.¹⁰ Ezeket a rendszereket a továbbiakban *V-moduloknak* nevezem. Ebben az értelemben a *modularitás hipotézise*¹¹ a következőt mondja ki.

(MH) Az ember kommunikatív magatartását V-modulok interakciója határozza meg.¹²

Anélkül, hogy (MH) és *ÁSzT* viszonyának részletes elemzésére kitérnék, a továbbiakban adottnak tekintem azt a tényt, hogy *ÁSzT* az itt megadott általános formában elfogadja (MH)-t. E feltevéshez kellő alapot nyújt PETŐFI: 1991a., b., PETŐFI – LA MATINA: 1991.

A V-modulok legfontosabb tulajdonsága *relatív autonómiájuk*. *Autonómak*, mivel önmagukban zárt, más rendszerektől független, sajátos törvényszerűségeknek engedelmeskedő rendszert alkotnak. Ez az autonómia azonban *relatív*, mert a V-modulok integrálhatók egymással. Ennek következtében a kommunikatív magatartás egyes megnyilvánulásait nem egyes V-modulok határozzák meg, hanem több V-modul kölcsönhatása. Így (MH) leglényegesebb következménye talán az, hogy rávilágít az emberi kommunikáció egyes területeinek kettősségére. Egyfelől e területeket univerzális V-modulok determinálják. Másfelől azonban (MH) az egyes területek specifikumait is megragadja, mivel ezeket az univerzális V-modulok mindenkor speciális összjátékának eredményeként látta.

Második jelentésében a *modul* fogalma *tudományos elméleteket* vagy *részelméleteket* jelöl (a továbbiakban *Z-modul*). A Z-modulok legfontosabb tulajdonsága, a V-modulokhoz hasonlóan, *relatív autonómiájuk*. A Z-modulok egyrészt *autonóm* elméletek vagy részelméletek, de autonómiájuk csupán *relatív*, mert integrálhatók egymással, és – annak ellenére, hogy alaptételeik, kiindulópontjuk, fogalomrendszerük részben különbözhet – együttműködésük lehetővé teszi adott problémák újszerű megoldásait. Ezzel összhangban a Z-modulok feladata az, hogy a vizsgált jelenségek magyarázatát a különböző elméletek (Z-modulok) interakciójából vezesse le. Tehát, mivel a Z-modulok integrálhatóságuk révén teszik lehetővé a vizsgált tények magyarázatát, a magyarázathoz szükséges ismeretek elrendezése nem kizárólag deduktív–hierarchikus, hanem a mellérendeltségi viszonyt is megengedi. Így a Z-modulok sokkal inkább a tudományos elméletek szerkezetének hálómódeljét testesítik meg, és kevésbé felelnek meg a fundamentalista felépítés sajátosságainak.¹³ PETŐFI: 1991a. 10-11 alapján *ÁSzT* felépítése ebben az értelemben Z-modulárisnak tekinthető.

E rövid áttekintés alapján megfogalmazható az az előfeltevés, amely az emberi kommunikációt vizsgáló tudományok jelenlegi állapotának megítéléséhez kiindulópontul szolgál.

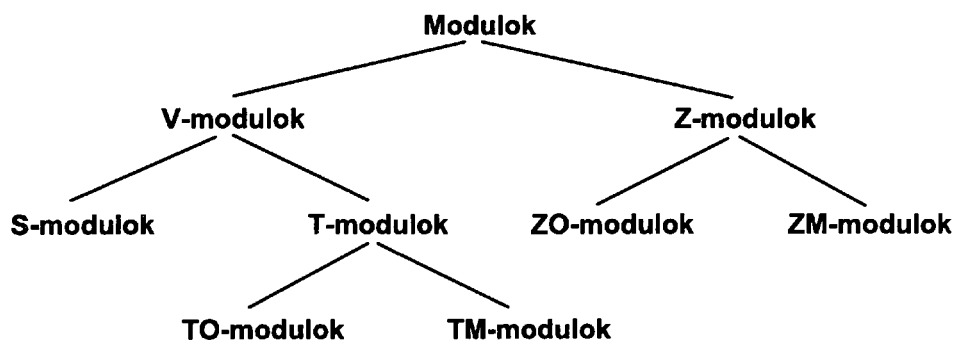
(E2) *ÁSzT* olyan Z-modul, amely integrálható egyéb Z-modulokkal.

Ha ezen a ponton (E1)-et és (E2)-t a (P) problémafelvetés értelmében egymásra vonatkoztatjuk, kitűnik, hogy a modularitásnak közvetlen jelentősége lesz azon kérdés vizsgálatánál, hogy milyen metaelmélet egyeztethető össze *ÁSzT*-vel. Így önmagát kínál

ja az a hipotézis, mely (P) egy lehetséges megoldását nyújtja, és melynek megfogalmazása a következő fejezet feladata lesz.

4. (MH) tudományelméleti következményei

(MH) közvetlenül meghatározza azt a tudományelméleti keretet, amely alkalmas lehet *ÁSzT* vizsgálatára. Az érvelés egyszerű: ha (MH) értelmében az emberi magatartás egésze V-moduláris felépítésű, és elfogadjuk azt az intuitíve kétségtől plauzibilis feltevést, hogy a tudományos megismerés az emberi kommunikáció része,¹⁴ akkor az következik, hogy a tudományos megismerésnek is V-moduláris felépítésűnek kell lennie. Így megkapjuk a *modularitás hipotézisének tudományelméleti kiterjesztését*.

2. ábra

(TMH) A tudományos megismerést V-modulok interakciója határozza meg.

A V-modularitás tulajdonságainak következtében egy (TMH)-n nyugvó *moduláris tudományelmélet* lehetőséget nyújt az (E1) (a)-ban vázolt két szempont egyidejű figyelembevételére.

A (TMH) kimondásához vezető érvből kitűnik, hogy meg kell különböztetnünk a V-modularitás több szintjét: *ÁSzT* tárgyának, tehát például a (nem tudományos) kommunikatív magatartásnak a szintjét (a továbbiakban *S-modularitás*), *ÁSzT* szintjét, amely az S szintre irányuló tárgytudományos megismerő tevékenységnek felel meg (*TO-modularitás*), valamint az *ÁSzT*-t vizsgáló metatudományos megismerés szintjét (*TM-modularitás*). A TO és TM modulok közös vonása, hogy a tudományos megismerés területére tartoznak, ezért e két szintet a *T-modularitás* fogalmával foglaljuk össze. A Z-modulok esetében is analóg módon kell differenciálnunk a tárgytudományos (a továbbiakban *ZO-modularitás*) és a metatudományos (*ZM-modularitás*) szint között. Összességében tehát a 2. ábrán látható modultípusokat kapjuk.

Miután (MH)-ból levezettük (TMH)-t, és a levezetés következtében szükségessé vált fogalmi differenciálást is végrehajtottuk, feltehetjük azt a kérdést, hogy (TMH)-ból *milyen közvetlen következmények származnak egy moduláris tudományelmélet számára.*

(TMH) egyik lényeges következményének belátásához (preexplikatív módon) bevezetem a *konstruktivitás* fogalmát, melyen Z-modulok problémamegoldó képességét értem. Így például egy x Z-modul akkor konstruktív egy y Z-modulra nézve, ha valamely, y fogalmi apparátusának keretében megfogalmazott probléma megoldható x -ből származó információk segítségével. Mivel a ZO- és ZM-modulok egyaránt rendelkeznek a Z-modulok korábban ismertetett általános tulajdonságaival, nemcsak az egyes ZO-modulok integrálhatók egymással, és használhatók ki tárgy tudományos problémák megoldására, hanem a ZM-modulok is kölcsönhatásba kerülhetnek ZO-modulokkal. Következésképpen a ZM-modulok, hasonlóan a ZO-modulokhoz, elősegíthetik tárgy tudományos problémák megoldását. Ebben az értelemben tehát a ZM-modulok a ZO-modulokhoz viszonyítva *konstruktívak* lehetnek. Ez a konstruktivitás pedig *megfelel annak a követelménynek, amelyet (E1) (b) fogalmazott meg.*

A második következmény azzal függ össze, hogy a ZM-modulok meta-, a ZO-modulok pedig tárgy tudományos elméletek, tehát az előbbieket az utóbbiakat mint az emberi kommunikáció megnyilvánulási formáit vizsgálják. Mivel a Z-modulok feladata *per definitionem* a kommunikatív magatartás leírása és magyarázata¹⁵, s ez tipikusan az empirikus *szaktudományok* feladatkörébe tartozik, a ZM-modulok is (a naturalizmus szellemében) ilyen szaktudománynak tekintendők. Tehát: egy moduláris tudományelméletnek empirikus szaktudománynak kell lennie.¹⁶ Ezáltal *lehetővé válik az, amit (E1) (a) értelmében el kell várnunk a tudományelmélettől*, vagyis hogy leírja és magyarázza a tárgy tudományos megismerés folyamatait.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy részleges megoldást kaptunk a (P) problémára. *ASzT*-vel – annak Z-moduláris felépítése következtében – egy olyan tudományelmélet egyeztethető össze, amely (a) ZM-moduláris, (b) konstruktív (tehát a tárgy tudományos problémamegoldást közvetlenül elősegítő) feladatot tölt be, és (c) szaktudományos jellegű.

E gondolatmenet számos további szemponttal egészíthető ki. Közülük az alábbiakban azokat emelem ki, amelyek az interdiszciplinaritásnak az itt vázolt tudományelméleti kerettel összefüggő aspektusaihoz kapcsolódnak.

5. Konstruktivitás és interdiszciplinaritás

5.1. A konstruktivitás típusai

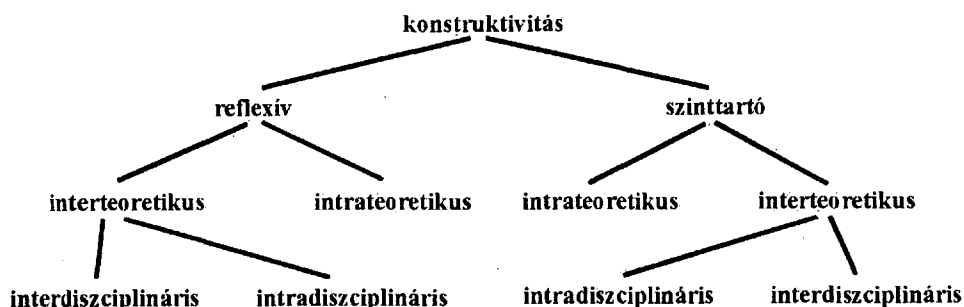
A vázolt moduláris tudományelmélet egyik meghatározó tulajdonságaként konstruktivitasát emeltük ki, melynek fogalmát első megközelítésben a Z-modulok problémamegoldó képességeként értelmeztük. Felmerül azonban a kérdés, hogy ez az intuitív meghatározás milyen módon differenciálható.¹⁷

Mindenekelőtt tudjuk, hogy a Z-modulok alapvetően két irányban rendezettek: *vertikálisan*, ami megadja a tárgy- és a metaelméletek hierarchiáját (vö. a ZO- és a ZM-modulok meghatározását), és *horizontálisan*, azaz azonos tárgy- ($ZO_1, ZO_2 \dots ZO_n$) vagy metaszintre ($ZM_1, ZM_2 \dots ZM_n$) tartozó, egymással meghatározott viszonyban

lévő, alternatív elméletek rendszereként. Ebből az következik, hogy a konstruktivitásnak, mint a Z-modulok interakciójából származó problémamegoldó képességnek, e kétféle rendezés mentén két fő típusa lehetséges. A horizontálisból származót, amely tehát azt az esetet foglalja magában, amikor a metatudományos reflexió, azaz egy ZM-modul valamilyen formában hozzájárul a tárgytudományos kutatás során, tehát egy ZO-modul keretében felvetett probléma megoldásához (vagy fordítva), *reflexív konstruktivitásnak* nevezem. A horizontális rendezés során létrejövő, vagyis a metasztint vagy a tárgyszint Z-moduljainak az adott szint határait át nem lépő együttműködését pedig értelemszerűen *szinttartó konstruktivitásnak* nevezem.

A metatudományos reflexió elvben lehet intrateoretikus vagy interteoretikus és interdiszciplináris vagy intradiszciplináris, attól függően, hogy a metasztintű reflexiót egy adott elmélet részelméletének tekintjük-e, vagy sem, illetve egy adott diszciplína¹⁸ határain belül marad-e, vagy sem. Ez a differenciálás a következőképpen explikálható. Ha a metatudományos reflexiót a jelen összefüggésben a konstruktivitás szemszögéből vizsgáljuk, megkapjuk a reflexív konstruktivitás két altípusát: az *interteoretikus reflexív konstruktivitást* és az *intrateoretikus reflexív konstruktivitást*. Egy meta- és egy tárgyelmélet közötti konstruktív viszony azonban nem csupán egy adott tudományág határain belül jöhet létre, hanem a tudományági határok áthágásával is. Ily módon megkapjuk az interteoretikus reflexív konstruktivitás két további altípusát: az *interdiszciplináris* és az *intradiszciplináris reflexív konstruktivitást*.

Analóg módon bonthatjuk részrelációkra a szinttartó konstruktivitást is. Első lépésként levezethetjük az *intrateoretikus* és az *interteoretikus szinttartó konstruktivitást*: míg ez utóbbi akkor jön létre, amikor azonos tárgy- vagy metasztinten lokalizált elméletek interakciója során az egyik hozzájárul egy másik elméletben felvetett probléma megoldásához, addig az előbbi adott tárgy- vagy metaelméleteknek a saját határait és saját szintjüket át nem hágó problémamegoldó képességét jelöli. Az interteoretikus szinttartó konstruktivitásnak ugyancsak két altípusa különböztethető meg, attól függően, hogy az azonos szintre tartozó, egymással interakcióba lépő elméletek azonos vagy különböző diszciplinákba tartoznak-e: az *interdiszciplináris szinttartó konstruktivitás* és az *intradiszciplináris szinttartó konstruktivitás*. E röviden vázolt osztályozás sematikusán a következőképpen ábrázolható (lásd 3. ábra).

3. ábra

Látható tehát, hogy az interdiszciplinaritás kategóriáját egy moduláris tudományelmélet olyan levezetett kategóriaként láttatja, amely a konstruktivitás fogalmának differenciálásából származtatható. Ezen a ponton azonban nyitva kell hagynunk a következő kérdéseket.

- (a) Milyen módon használható ki az *ÁSzT* keretében folyó megismerő tevékenység javára a metatudományos reflexió intrateoretikus konstruktivitása?
- (b) Milyen lehetőségek nyílnak arra, hogy *ÁSzT* szolgálatába állítsuk a metatudományos reflexió inter- és intradiszciplínaris konstruktivitását?
- (c) Melyek *ÁSzT* inter- és intradiszciplínaris szinttartó konstruktivitásának lehetséges megnyilvánulási formái?

E kérdések gondos tanulmányozása egyúttal megadhatja azoknak az érveknek egy részét, amelyek *ÁSzT* egy lehetséges moduláris tudományelmélete mellett vagy ellen szólnak. Ugyanakkor az alábbiakban röviden ki kell térni három, az imént bevezetett fogalmakkal összefüggő problémakörre.

5.2. A tudományos megismerés relatív pluralizmusa

Felmerül a kérdés, hogy amennyiben a metatudomány ZM-moduláris felépítésű, milyen módon kapjuk meg a *metatudományos problémák* megoldását. Ha ugyanis az *ÁSzT*-vel összeegyeztethető metaelmélet ugyanazokkal a tulajdonságokkal rendelkezik, mint bármely Z-modul, és ugyanolyan módon működik közre a tárgytudományos problémák megoldásában, mint a Z-modulok általában, akkor ebből az következik, hogy a metaelméleti problémák megoldásához szükség lehet egy magasabb metaszinten lévő ZM+1-modulra; és a ZM+1-modul szintjén felmerülő problémák megoldásához szükség lesz egy ZM+2-modulra – tehát a metaelmélet konstruktivitása *regressus ad infinitum*ba torkollik. A *regressus* nyilvánvalóan akkor szakítható meg, ha találunk olyan feltételt, amelynek alapján elkerülhető, hogy a ZM-modul problémáinak megoldásához fel kelljen használni egy ZM+1-modult.

Az, hogy a feloldás lehetséges, levezethető (TMH)-ból. A tudományos megismerés megnyilvánulási formáit ugyanis (TMH) értelmében V-modulok interakciója határozza meg. A tudományos megismerés megnyilvánulási formái nem egyebek, mint elméletek, magyarázatok, modellek stb. Mivel a Z-modulokat elméletekként határoztuk meg, az következik tehát, hogy a Z-modulok a V-modulok által meghatározottak.¹⁹ Következésképpen a Z-modulok végtelen hierarchiája csupán akkor lenne elképzelhető, ha a T-modulok esetében is létezne egy ezzel analóg hierarchia, tehát ha minden Z_i -modul mögött ugyanarra a szintre tartozó T_i -modulok húzódnának meg. A T-modulok azonban a V-modulokhoz tartoznak, s mint ilyenek, a *kommunikáció* egészét meghatározó rendszerek. Ezért az, hogy egy adott esetben önálló V-modullal van-e dolgunk, vagy sem, egyértelműen empirikus kérdés. Így a *regressus ad infinitum* eredetileg logikai problémája egy tisztán empirikus kérdésfelvetésre redukálható. Azonban az az empirikus hipotézis, amely azt mondaná ki, hogy az emberi kommunikáció V- tárgy- és V-metamodulok

végtelen hierarchiájából áll, nemcsak intuitíve nem plauzibilis, hanem rendkívül nehezen lenne igazolható, mivel a bizonyítás olyan empirikus vizsgálatokat igényelne, amelyek végrehajtására jelenleg nem vagyunk képesek.²⁰ Ugyanis a hierarchia minden egyes V-moduljának esetében külön kellene bizonyítanunk, hogy a magatartás egy relatíve autonóm részrendszeréről van szó – ez pedig jelenlegi eszközeinkkel nem lehetséges. A rendelkezésünkre álló ismeretek alapján ezért sokkal plauzibilisabbnak látszik az a feltevés, hogy a V-modulok nem alkotnak végtelen hierarchiát (e feltevés későbbi vizsgálatok fényében természetesen esetleg hamisnak bizonyulhat). Ha pedig, mint mondtuk, a Z-modulok a V-modulok által determináltak, akkor ebből az következik, hogy a Z-modulok esetében sem beszélhetünk *regressus ad infinitum*ról, hisz annak a TM+1-modulnak a léte, amelynek a ZM+1-modult meg kellene határoznia, empirikusan nem bizonyítható.

Ha ennek következtében a ZM-szint – tehát a tudományelmélet – problémáinak megoldása nem alapulhat egy magasabb metaszint konstruktív közreműködésén, akkor mindössze két lehetőség marad. Az első abban áll, hogy a tudományelméleti problémák megoldása azonos szinten álló ZM-almodulok összjátékából jön létre a *szinttartó konstruktivitás jelenségének inter- és/vagy intrateoretikus relációk sokaságát felölelő megnyilvánulásaként*. A tudományelméleti szinten lejátszódó interteoretikus konstruktivitásra példa lehet többek között a tudományos megismerés konceptuális és szociális aspektusait vizsgáló ZM-almodulok együttműködése.²¹ A második lehetőség az, hogy a ZM-problémák megoldásában a ZO- és ZM-modulok működnek együtt. Ez azt jelenti, hogy a lehetséges tudományelméleti problémamegoldások körét eleve korlátozzák a ZM-modulok által vizsgált ZO-modulok sajátosságai. Következésképpen a metaelmélet nem lehet (az analitikus tudományelmélet felfogásának megfelelően) *monisztikus*, hisz a metaelméleti problémamegoldásoknak a mindenkori tárgyelméletek sajátosságaitól kell függniük – a tárgyelméletek sokfélesége a metaelméleti reflexió sokféleségét implikálja. A monisztikus szemléletmódról való lemondásból azonban nem következik, hogy tagadnunk kell a tudományos megismerés univerzáléit. (TMH)-ból ugyanis többek között az következik, hogy egy moduláris tudományelmélet elismeri a megismerés univerzális sajátosságainak létét, ugyanakkor a tudományos megismerés sokféleségét, az egyes tudományterületek specifikus tulajdonságait az univerzálék mindenkori összjátékának eredményeként magyarázza. Ez pedig azt jelenti, hogy a monizmus tétele helyett a *tudományos megismerés relatív pluralizmusát* vallja. Pluralizmusról van szó, mert a megismerés minden területe rendelkezik csak rá jellemző specifikus sajátosságokkal; de a pluralizmus relatív, mert a különbségek elyben lehetséges körének határt szabnak a kommunikatív magatartás univerzális tulajdonságai.

5.3. A tudományelmélet reflexív intradisziplinaritása

Az elmondottak alapján felmerülhet a kérdés, hogy amennyiben a ZO- és a ZM-szint között valóban olyan szoros együttműködést kell feltételeznünk, ahogy azt a fentiek sugallják, akkor ez vajon azt jelenti-e, hogy a ZM- és a ZO-modulokat egyazon főlérendelt elmélet részének kell tekintenünk. Nyilvánvaló, hogy ez nem lenne kívánatos. Ennek oka, hogy a moduláris felépítésű elméletek éppen azáltal lehetnek a problémamegoldás hatékony eszközei, hogy – relatív autonómiájuk révén – jól definiálható kap-

csolódási pontjaikon együttműködnek egymással a vizsgált jelenségek magyarázatának levezetésekor, s a tudományelméleti reflexió szempontjából éppen ennek a Z-modulok közti összjátéknak a feltárása a valóban lényeges kérdés. Ha azonban *ÁSzT*-t olyan elméletnek tekintjük, amelynek egyes komponensei ZM-modulárisak lehetnek, a metareflexió éppen erre nem lesz képes, mivel *ÁSzT*-specifikus volta miatt nem lesz „rálátása” az *ÁSzT* és más elméletek közötti kapcsolatra. Tehát kimondhatjuk, hogy egy ZM-moduláris tudományelmélet *nem lehet reflexív intrateoretikus*. Ugyanakkor arról sem lehet szó, hogy egy, az összes tudományos tárgyelmeletet átfogó, minden tárgyelmeleti kutatáson felülemelkedő, tudományok feletti, „szuperelméletet” posztuláljunk – hisz éppen egy ilyen tudományok feletti metaelmélet lehetetlensége vezetett az analitikus tudományelmélet csődjéhez, s motiválta többek között a moduláris tudományelmélet kidolgozását. A két szélsőség közötti középutat akkor találhatjuk meg, ha két kikötést teszünk. Egyrészt *ÁSzT*-t nem elméletként, hanem olyan integratív *diszciplínaként* kell kezelnünk,²² amely a multimediális kommunikációt vizsgáló ZO-modulok rendszeréből áll, melybe beletartoznak többek között mindazok az elméletek, amelyeket PETŐFI: 1991a. 10-11 felsorol. Másrészt ki kell ugyan zárunk a moduláris tudományelmélet *reflexív intrateoretikus* voltát, de meg kell engednünk *reflexív intradiszciplinaritását*. Egy reflexív intradiszciplinaris moduláris tudományelmélet összhangban áll mindazzal, amit korábban kimutattunk: (a) alkalmas egy adott tudományterület – tehát esetünkben a multimediális kommunikációt vizsgáló elméletek – *specifikumainak* leírására és magyarázatára, (b) tükrözi azt, hogy a ZO-moduloknak korlátozniuk kell a TM-szintű modulok lehetőségeit, valamint (c) tükrözi azt is, hogy a ZM-szinten le kell tudni írnia az adott ZO-modulok interakcióját.²³ Tehát *ÁSzT*-vel egy olyan tudományelmélet lesz összeegyeztethető, amely része *ÁSzT*-nek mint integratív diszciplínának, de nem része az *ÁSzT*-be integrált vagy integrálható elméletek egyikének sem.²⁴

5.4. A tudományelmélet szinttartó interdiszciplinaritása

Kérdésfelvetésünk úgy hangzott, hogy milyen tudományelmélet egyeztethető össze *ÁSzT*-vel. (E2)-ből, valamint a V- és Z-modulok tulajdonságaiból a következő tételt vezettük le, mely megadja a (P) probléma megoldását.

- (T) *ÁSzT*-vel egy olyan tudományelmélet egyeztethető össze, amely
- (a) szaktudomány,
  - (b) konstruktív,
  - (c) elfogadja a tudományos megismerés relatív pluralizmusát, és
  - (d) intradiszciplinaris.

Felmerül azonban az a kérdés, hogy e tétel mennyiben körvonalaz egy bizonyos metaelméletet. Ha (T) (a) értelmében a tudományelmélet ugyanolyan szaktudomány, mint a jól ismert empirikus szaktudományok, például a fizika, biológia stb., s ez utóbbiakról tudjuk, hogy a quine-i érvelésnek megfelelően az empirikus tapasztalat által alul-determináltak (QUINE: 1975.)²⁵, akkor ebből az következik, hogy a tudományelméletnek is hasonló értelemben aluldeterminálnak kell lennie. Következésképpen hiába mondtuk ki a fenti gondolatmenet több pontján is, hogy a metaelméletnek a tárgyelmelettel össze-

egyeztethetőnek kell lennie, és az előbbi lehetőségeit korlátozzák az utóbbi tulajdonságai, ez nem jelentheti azt, hogy (MH) mint a tárgytudomány alaptétele egyértelműen meghatároz egy bizonyos tudományelméletet. Sokkal inkább az következik, hogy (T) (a) – (d) egyfelől olyan tulajdonságoknak tekintendők, amelyek az *ÁSzT*-vel összeegyeztethető metaelméletek lehetőségeit formálisan korlátozzák, másfelől azonban arra nem alkalmasak, hogy egy bizonyos metaelméletet kiválasszanak. Pontosán annyira általánosak, hogy elismerik a tudományos megismerés sokféleségét, ugyanakkor pontosan annyira restriktívek, hogy ezáltal lehetővé tegyék bizonyos metatudományos feladatok megoldását – vagyis például *ÁSzT* leírását, magyarázatát, és ezek eredményeinek konstruktív felhasználását.

Ha (T) nem is alkalmas arra, hogy egy bizonyos metaelméletet megadjon, egyes lehetőségeket mindenképpen kizár. Ebben a tekintetben a lényeges következmény az, hogy kirekeszti *ÁSzT* lehetséges metaelméleteinek köréből az *analitikus tudományelméletet*. Ez utóbbi fő tételei ugyanis, némileg leegyszerűsítve a következőket mondják ki.

(ST) A tudományelmélet

- (a) nem szaktudományos,
- (b) a tárgytudományokkal szemben autonóm (azaz közvetlenül nem játszhat szerepet tárgytudományos problémák megoldásában),
- (c) a tudományos megismerés monizmusát vallja, és
- (d) diszciplínák feletti.

Nyilvánvaló, hogy (ST) nem egyeztethető össze (T)-vel, így amennyiben az utóbbi mellett szóló argumentációt elfogadjuk, az előbbit el kell vetnünk.

Megállapítottuk tehát, hogy (i) (T) meghatározza ugyan az *ÁSzT*-vel összeegyeztethető metaelméletek körét, de nem jelöl ki egy bizonyos metaelméletet, viszont (ii) kizárja e körből az analitikus tudományelméletet. Ebből az következik, hogy amennyiben tudni akarjuk, pontosan melyik tudományelmélet az, amely alkalmas az *ÁSzT* által felvetett problémák elemzésére, nem korlátozhatjuk figyelmünket *ÁSzT* további – vagyis (MH)-n kívüli egyéb – tulajdonságainak vizsgálatára. Éppen ellenkezőleg: *ÁSzT* tulajdonságaitól független, gyökeresen más szempontokat kell figyelembe vennünk. Melyek lehetnek ezek a szempontok?

A válasz önmagát kínálja akkor, ha abból indulunk ki, hogy (T) megadja *ÁSzT* lehetséges metaelméleteinek halmazát. Ekkor ugyanis első lépésként meg kell néznünk, hogy melyek ennek a halmaznak a *valóságosan létező* elemei – tehát azok a már egészében vagy részben kidolgozott tudományelméleti próbálkozások, amelyek megfelelnek (T) követelményeinek, s nem azonosíthatók az analitikus tudományelmélet tételeivel. Így tehát a 2. pontban megadott táblázatban szereplő elméletek maradnak fenn a rostán (lásd 1. ábra).

Második lépésként a következőket kell mérlegelnünk. Olyan metaelméletre van szükség, amely

- (a) beleillik a tudományelmélet fő fejlődési irányába, és tükrözi a progresszív tendenciákat;
- (b) ugyanakkor, ha el akarjuk kerülni azokat a hibákat, amelyek az analitikus tudományelméletet alkalmatlanná tették arra, hogy *ÁSzT* metaelmélete legyen, nem szabad beérnünk egy általános tudományelméleti tendencia pusztá adaptálásával.

A megadott tendenciák közül melyik az, amelytől a leginkább várható, hogy (a) értelmében a jövőben a tudományelmélet egészének fejlődését konstitutív módon meghatározza? Három érv szól amellett, hogy ez a D. BLOOR nevével fémjelzett tudásszociológiai program. Az első FEHÉR: 1986. fejt ki, s lényege, hogy BLOOR Erős Programja olyan vitákat váltott ki, amelyek tipikusan magukon viselik egy régi és egy új tudományos paradigma összeesésének KUHN-féle jegyeit. A második érv a következőképpen hangzik: „(...) a biológiai alapokon nyugvó gondolkodási módjainkról szóló beszámolók alapján nem igazolható a logikai konvenciók egy unikális rendszere. Mert ahogyan az anyagi világunk közös volta önmagában nem garantálja a róla adott szóbeli leírásaink közös (azonos) voltát, ugyanúgy a mindannyiunkban közös természetes racionalitás sem garantálja a logikai rendszer unicitását” (BARNES – BLOOR: 1982. 44, idézi FEHÉR: 1986. 42). Egyik érv sem perdöntő, egyik sem engedi meg azt a következtetést, hogy a tudományelméletben előbb vagy utóbb mindenképpen bekövetkező paradigma-váltás győztese éppen az Erős Program lesz, de mindenesetre mindkét érv plauzibilissá teszi azt a feltevést, hogy a tudásszociológiai program meghatározó tudományelméleti szemléletmóddá válhat. Ha azonban – a fenti (b) pont értelmében – felteesszük azt a kérdést, hogy milyen módon válhat azzá, a jelenlegi tudományelméleti viták tükrében látni fogjuk, hogy semmiképpen sem egyedül, vagyis a naturalizált tudományelmélet másik meghatározó elmélete, a kognitívizmus nélkül, hanem csakis azzal integrálva. Ha ugyanis a kognitívizmus klasszikus felfogásával összhangban abból indulunk ki, hogy a tudományos megismerés olyan mentális reprezentációk formájában jelenik meg, amelyek valamilyen értelemben feldolgozzák a kogníció folyamatába belépő információkat, és ha adottnak vesszük azt a plauzibilis feltevést, hogy a szociális faktorok, csakúgy mint a kognícióba beépülő egyéb tényezők, mentális reprezentációk formájában dolgozhatók fel, arra kell következtetnünk, hogy a tudományos megismerés kognitív és szociális aspektusa integrálható egymással.²⁶ Mindazonáltal számunkra a jelen összefüggésben nem az a lényeges, hogy megjósoljuk a tudományelmélet jövőbeli fejlődését, hanem az a kérdés, hogy mi következik az említett három érvből *ÁSzT* keresett metaelméletére nézve.

A tudásszociológia alapfeltevése az, hogy a tudományos ismeretek sajátosságait meghatározzák bizonyos társadalmi folyamatok. Egy moduláris tudományelmélet alaptétele, mint tudjuk, (TMH). Ha a tudásszociológia alapfeltevést (TMH) fényében újrainterpretáljuk, egyidejűleg figyelembe vehetjük a fent (a) és (b) alatt említett két szempontot, és megfogalmazhatjuk azt a tételt, amely egy tudásszociológiai alapokon nyugvó moduláris tudományelmélet kiindulópontja lehet.

(MT) Egy moduláris tudományelmélet olyan ZM-modul, amely legalább egy, a tudományos megismerés kognitív aspektusait vizsgáló és egy, a tudományos megismerés szociális aspektusait vizsgáló ZM-almodulból áll.

(MT) lehetőséget nyújt arra, hogy a tudományelmélet különböző területein elért eredményeket integráljuk egy moduláris tudományelmélet keretén belül: e különböző területeket (elméleteket) olyan ZM-moduloknak kell tekinteni, amelyek a metatudományos szinten a *szinttartó interdiszciplináris konstruktivitás* fogalmának értelmében együttműködnek egymással.

6. Befejező megjegyzések

Összefoglalásként a következőt állapíthatjuk meg. A kérdés az volt, hogy milyen tudományelmélet egyeztethető össze *ÁSzT*-vel. Azt az eredményt kaptuk, hogy (MH), mint olyan alaptétel, amely kompatibilis *ÁSzT*-vel, szabad választást tesz ugyan lehetővé *ÁSzT* lehetséges metaelméletei között, ugyanakkor azonban a (T)-ben megadott módon korlátozza az *ÁSzT*-vel összeegyeztethető metaelméletek körét. Ez a kettősség teszi lehetővé, hogy további szempontok figyelembevételével, melyek a fenti gondolatmenetben (MT) kimondásához vezettek, támpontot találjunk *ÁSzT* egy lehetséges tudományelméletének kidolgozásához. Így a (P) kérdésre a következő választ kapjuk: *ÁSzT lehetséges metaelméleteinek tekintjük a (T)-vel és (MT)-vel jellemzett ZM-modulokat.*

Ez a javaslat azonban csupán az első lépés lehet azon az úton, amely *esetleg* elvezethet egy, a hagyományos tudományfilozófiai szemléletmódtól lényegesen eltérő metareflexióhoz, és ezzel együtt a kommunikációt vizsgáló tudományok keretében folyó megismerő tevékenység egyes tulajdonságainak megértéséhez.

Jegyzetek

1. A „tudományfilozófia”, a „tudományelmélet” és a „metatudomány” fogalmát szinonimaként kezelem.
2. A „fel kell tárnia” kifejezést itt preexplikatív módon használom, mivel ezen a ponton még nem dönthető el, hogy jelentése a „rekonstruálnia kell”, „magyaráznia kell” vagy „le kell írnia” kifejezések közül melyiknek a szinonimája. E kérdés eldöntése a gondolatmenet további részének sarkalatos pontja lesz.
3. E tanulmányban az összes terminust naiv, preexplikatív értelemben használom, és terjedelmi okokból sem pontosításukra, sem illusztratív magyarázatukra nem térek ki. Az itt felhasznált fogalmak szisztematikus bevezetéséhez és magyarázatához lásd KERTÉSZ: 1991., 1993., 1995.
4. *A dolgozatban kifejtésre kerülő tételek kiindulópontját olyan előfeltevések alkotják, amelyek (a) szükségesek ugyan a gondolatmenet felépítéséhez, de (b) bizonyításuk a dolgok természetétől folytán regressus ad infinitumba torkollna, ugyanakkor (c) a szakirodalom, illetve a szaktudományban jártas kutató intuíciója alapján plauzibilisnak vagy általánosan elfogadottnak látszanak.*
5. Az 5.4. szakaszban röviden szó lesz arról, hogy az (E1)-ből kiinduló érvelés következményei milyen módon állnak szemben a tudományelmélet korábbi paradigmájával, az analitikus tudományelmélettel.

6. A programadó tanulmány QUINE: 1969.
7. A naturalizmus programján belül a kognitivisták és a tudásszociológiai irányzat viszonyát KERTÉSZ: 1993. részletesen elemzi.
8. Vö. még SHATZ: 1993.
9. Az alternatív metatudományos elméletek kidolgozásának lehetőségeit részletesen tárgyalja KERTÉSZ: 1995.
10. E rendszerek tárgyalásához lásd például BIERWISCH: 1981., LANG: 1987., BERWICK – WEINBERG: 1984., PYLYSHYN: 1985., GARFIELD (ed.): 1987., MARR: 1982., GREWENDORF – HAMM – STERNEFELD: 1987., WIESE: 1982. stb. Bár a modularitás ebben az értelemben az emberi kommunikációval foglalkozó tudományok kulcskategóriája, közvetlen empirikus bizonyítékok a modulok számát és milyenségét illetően nem állnak rendelkezésre. Az a tétel, hogy az emberi kommunikáció moduláris felépítésű, összefügghet, de nem függ össze szűkségképpen kognitivisták háttérfeltevésekkel. Vö. ehhez például REIS: 1985.
11. *Az előző lábjegyzetben mondottakkal összhangban nincs közvetlen empirikus evidencia (MH) mellett; de ugyanez elmondható a szakirodalomban (MH)-val szembeállított tétel, a funkcionalitás hipotézise esetében is.* Ez utóbbi a következőt mondja ki: „Az ember kommunikatív magatartásának egészét egyetlen globális rendszer határozza meg”. Az (MH) mellett szóló érvek közvetettek, s elsősorban heurisztikus jellegűek. Ennek fényében (MH)-t a következőképpen lehet parafrázálni: „Az a feltevés, amely az emberi kommunikáció egy *M* aktusát két vagy több különböző rendszer együttműködéseként ragadja meg, plauzibilisabb, mint az, amely *M*-et egyetlen egységes rendszerből vezeti le.” (MH) plauzibilitásának okaira ezen a ponton nem térhetek ki (de lásd ehhez KERTÉSZ: 1991.). A továbbiakban tehát azt vizsgáljuk, hogy *amennyiben* elfogadjuk (MH)-t, milyen következményekkel kell számolnia *ÁSzT* metaelméletének.
12. Természetesen sok múlik azon, hogy mit értünk „kommunikatív magatartás”-on. Ennek ellenére a korábban mondottak szellemében e kifejezést is preexplikatív értelemben használom.
13. A hálómódel alap gondolatát QUINE fejtette ki; legalaposabb alkalmazása HESSE: 1974. A hálómódellet és a fundamantalista módellet élesen szembeállítja egymással RESCHER: 1979. A hálómódel a tudásszociológiai episztemológiában is lényeges szerepet játszik; vö. BLOOR: 1982. és KERTÉSZ: 1990.
14. E feltevés plauzibilitását részletesen tárgyalja például FINKE: 1979. vagy STEGMÜLLER: 1983.
15. Vö. például BIERWISCH: 1983., 1987., BIERWISCH – LANG: 1987., REIS: 1985. stb.
16. A *szaktudomány* fogalmát – a többi fogalomhoz hasonlóan – preexplikatív értelemben használom. Jelentésének körülhatárolásához legyen elegendő a szaktudományokat a „tudományok feletti” tudománnyal szembeállítani. Kettejük különbsége az, hogy míg egy szaktudomány a vizsgált terület leírását vagy magyarázatát nyújtja, addig egy tudományok feletti tudomány vizsgálatának tárgyát *igazolni* kívánja. Az analitikus tudományelmélet ebben az értelemben tudományok feletti.
17. Lásd bővebben KERTÉSZ: 1995.
18. Az interdiszciplinaritás fogalmának meghatározása előfeltételezi a diszciplína fogalmának meghatározását. Ugyanakkor a diszciplína fogalma, szemben az elmélet fogalmával, nem tartozik a tudományelmélet kielégítően vizsgált, jól definiált kategóriái közé. A kevés kísérlet egyike a diszciplína fogalmának meghatározására például STICHWEH: 1992. Az interdiszciplinaritás fogalmának néhány újabb, tudományelméleti tárgyalásához vö. például BECHTEL: 1986, KLEIN: 1990., LIESEFELD: 1993., KOCKA: 1987. KLEIN: 1990. gazdag bibliográfiai áttekintést nyújt.
19. Tehát lehetővé válik a modulfogalom kétértelműségének feloldása, hiszen a Z-modul fogalma definiálható lesz a V-modul fogalma alapján, és így elegendő csupán az utóbbi megtartása.

- Ennek ellenére az egyszerűbb szóhasználat érdekében továbbra is megtartom a Z- és V-modulok fogalma közötti differenciálást.
20. E kérdés tárgytudományos aspektusaihoz lásd BIERWISCH – LANG: 1987., metatudományos vetületéhez vö. KERTÉSZ: 1991.
  21. E két almodul egymáshoz való viszonyának problémája lényegében a gazdag hagyományokra visszavezethető és néhány év óta ismét a tudományfilozófiai gondolkodás homlokterében lévő tudásszociológiai problémakör rekonstrukciója egy moduláris tudományelmélet keretében. Lásd ehhez KERTÉSZ: 1991., 1993., 1995. A jelenlegi tudásszociológiai vitákhoz lásd például BROWN (ed.): 1984. vagy HRONSKY et al. (eds.): 1988. Vö. az 5.4. szakaszt is.
  22. E kikötés természetesen megfelel annak a szándéknak, amely *ÁSZT* kidolgozása mögött meghúzódik: „Ha a SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIA valóban kiépíthető egy olyan *integratív szemiotikai diszciplínává*, amelyből a DOMINÁNSAN VERBÁLIS HUMÁN KOMMUNIKÁCIÓ bármely megjelenési formájának interpretálására leválasztható egy valamennyi interpretatív követelményt kielégítő típusspecifikus részdizciplína, ez már önmagában is jelentős hozzájárulás a humán kommunikáció szemiotikai tanulmányozásához.” (PETŐFI: 1991a. 12, kurzív kiemelés tőlem, K. A.)
  23. Ha *ÁSZT*-t integratív diszciplínaként kezeljük, természetesen nincs ellentmondás a ZO-modulok szinttartó *interdiszciplinaritása* és a ZM-modulok reflexív *intradiszciplinaritása* között.
  24. Egy intradiszciplináris tudományelmélet lehetőségét – igaz, más összefüggésben – felvetette FINKE: 1982. is.
  25. QUINE aluldetermináltsági tétele azt mondja ki, hogy azonos empirikus adatok alapján több, egymásnak ellentmondó elmélet konstruálható.
  26. A részletes érveléshez vö. KERTÉSZ: 1993.

Irodalomjegyzék

- BARNES, B. – Bloor, D.:
 1982. *Relativism, Rationalism and the Sociology of Knowledge*. HOLLIS – LUKES (Hrsg.) 1982. 21-47.
- BECHTEL, W. (ed.):
 1986. *Integrating Scientific Disciplines*. Dordrecht, Nijhoff.
- BERWICK, R. C. – WEINBERG, A. S.:
 1984. *The Grammatical Basis of Linguistic Performance: Language Use and Acquisition*. Cambridge, Mass. MIT Press, 1984.
- BIERWISCH, M.:
 1981. *Die Integration autonomer Systeme: Überlegungen zur kognitiven Linguistik*. Manuskript. Berlin, 1981.
 1983. *Essays in the Psychology of Language*. (= Linguistische Studien des Zentralinstituts für Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften der DDR, Reihe A Nr. 114) Berlin, 1983.
 1987. Linguistik als kognitive Wissenschaft: Erläuterungen zu einem Forschungsprogramm. *Zeitschrift für Germanistik* 8 (1987.), 645-667.
- BIERWISCH, M. – LANG, E.:
 1987. Etwas länger - viel tiefer - immer weiter: Epilog zum Dimensionsadjektiveprojekt. BIERWISCH, M. – LANG, E. (Hrsg.) 1981. 649-691.
- BIERWISCH, M. – LANG, E. (Hrsg.):
 1987. *Grammatische und konzeptuelle Aspekte von Dimensionsadjektiven* (studia grammatica XXVI+XXVII). Berlin, Akademie-Verlag, 1987.

- BLOOR, D.:
 1976. *Knowledge and Social Imagery*. London, Routledge and Kegan Paul, 1976.
 1982. Durkheim and Mauss Revisited: Classification and the Sociology of Knowledge. *Stud. Hist. Phil. Sci.* 13 (1982.), 267-297.
 1983. *Wittgenstein: A Social Theory of Knowledge*. London, Macmillan, 1983.
- BROWN, J. R. (ed.):
 1984. *Scientific Rationality: The Sociological Turn*. Dordrecht, Reidel, 1984.
- CHURCHLAND, P. M.:
 1989. *A Neurocomputational Perspective: The Nature of Mind and the Structure of Science*. Cambridge, Mass. MIT Press.
- CHOMSKY, N.:
 1981. *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht, Foris, 1981.
- FEHÉR, M.:
 1986. A tudásszociológia mint tudományelmélet. *Janus* 1 (1986.), 45-58.
- FINKE, P.:
 1979. *Grundlagen einer linguistischen Theorie: Empirie und Begründung in der Sprachwissenschaft*. Braunschweig – Wiesbaden, Vieweg, 1979.
 1982. *Konstruktiver Funktionalismus: Die wissenschaftstheoretische Basis einer empirischen Theorie der Literatur*. Braunschweig – Wiesbaden, Vieweg, 1982.
- FULLER, S.:
 1988. *Social Epistemology*. Bloomington, Indiana University Press.
- GARFIELD, J. L. (Hrsg.):
 1987. *Modularity in Knowledge Representation and Natural Language Understanding*. Cambridge, Mass. MIT Press, 1987.
- GIERE, R. N.:
 1988. *Explaining Science*. Chicago, The University of Chicago Press, 1988.
- GREWENDORF, G. – HAMM, G. – STERNEFELD, W.:
 1987. *Sprachliches Wissen: Eine Einführung in moderne Theorien der grammatischen Beschreibung*. Frankfurt, Suhrkamp, 1987.
- HESSE, M.:
 1974. *The Structure of Scientific Inference*. London, Macmillan, 1974.
- HOLLIS, M. – LUKES, S. (eds.):
 1982. *Rationality and Relativism*. Oxford, Blackwell, 1982.
- HRONSKY, I. – FEHÉR, M. – DAJKA, B. (ed.):
 1988. *Scientific Knowledge Socialized*. Dordrecht, Kluwer és Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- KERTÉSZ A.:
 1990. Wittgensteins Kohärenzismus und das „Starke Programm“ der Wissenssoziologie. *Philosophisches Jahrbuch* 97. (1990.), 172-181.
 1991. *Die Modularität der Wissenschaft. Konzeptuelle und soziale Prinzipien linguistischer Erkenntnis*. Braunschweig – Wiesbaden, Vieweg, 1991.
 1993. *Artificial Intelligence and the Sociology of Knowledge. Prolegomena to an Integrated Philosophy of Science*. Frankfurt a. M. – Bern – New York – Paris, Lang, 1993.
 1995. *Die Ferse und der Schild. Über Möglichkeiten und Grenzen kognitionswissenschaftlicher Theorien der Erkenntnis*. Frankfurt a. M. – Bern – New York – Paris, Lang, 1993.
- KLEIN, J. T.:
 1990. *Interdisciplinarity: History, Theory, and Practice*. Detroit, Wayne State University Press.

- KNORR-CETINA, K.:
1981. *The Manufacture of Knowledge: An Essay on the Constructivist and Contextual Nature of Science*. Oxford, Pergamon Press.
- KOCKA, J.:
1987. *Interdiszciplinarität: Praxis, Herausforderung, Ideologie*. Frankfurt, Suhrkamp.
- KORNBLITH, H. (Hrsg.):
1985. *Naturalized Epistemology*. Dordrecht, Kluwer, 1985.
- LANG, E.:
1987. Semantik der Dimensionsauszeichnung räumlicher Objekte. Bierwisch, M. – Lang, E. (Hrsg.) 1987. 287-458.
- LANGLEY, P. – SIMON, H. – BRADSHAW, G. L. – ZYTKOW, J. M.:
1987. *Scientific Discovery: Computational Explorations of the Creative Process*. Cambridge, MIT Press.
- LATOUR, B. – WOOLGAR, S.:
1979. *Laboratory Life: The Social Construction of Scientific Facts*. Beverly Hills, Sage.
- LIESENFELD, C.:
1993. Inter- und Transdiszciplinarität: Heuristik und Begründung. *Journal for General Philosophy of Science* 24. 257-274.
- MARR, D.:
1982. *Vision*. San Francisco, Freeman, 1982.
- PETŐFI S. J.:
1990. *Szöveg, szövegtan, műelemzés*. Budapest, OPI.
1991a. Multimediális kommunikáció - szemiotikai textológia. Kézirat.
1991b. *A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé*. Szeged.
- PETŐFI S. J. – LA MATINA, M.:
1991. Egy Általános Szemiotikai Textológia centrális aspektusai. Kézirat.
- PYLYSHYN, Z. W.:
1985. *Computation and Cognition. Towards a Foundation of Cognitive Science*. Cambridge, Mass. MIT Press, 1985.
- QUINE, W. V. O.:
1969. Epistemology Naturalized. Uő. *Ontological Relativity and Other Essays*. New York, Columbia University Press, 1969. 69-90.
1975. On Empirically Equivalent Systems of the World. *Erkenntnis* 9 (1975.), 313-328.
- REIS, M.:
1985. Anmerkungen zu: Manfred Bierwisch „On the Nature of Semantic Form in Natural Language”. Manuskript, Tübingen, 1985.
- RESCHER, N.:
1979. *Cognitive Systematization: A Systems-Theoretic Approach to a Coherentist Theory of Knowledge*. Oxford, Blackwell, 1979.
- SHATZ, D.:
1993. Scepticism and Naturalized Epistemology. In: WAGNER, S. J. – WARNER R. (eds.): *Naturalism: A Critical Reappraisal*. Notre Dame, In: Notre Dame University Press, 1993. 117-145.
- STEGMÜLLER, W.:
1983. *Erklärung, Begründung, Kausalität*. Berlin – Heidelberg – New York, Springer, 1979.
- STICHWEH, R.:
1992. The Sociology of Scientific Disciplines: On the Genesis and Stability of the Disciplinary Structure of Modern Science. *Science in Context* 5. 3-15.

THAGARD, P.:

1988. *Computational Philosophy of Science*. Cambridge, Mass. MIT Press.

1992. *Conceptual Revolutions*. Princeton, Princeton University Press.

WIESE, R.:

1982. Remarks on Modularity in Cognitive Theories of Language. *Linguistische Berichte* 80 – 82 (1982.), 18-31.

CONSTRUCTIVITY AND INTERDISCIPLINARITY

On a Possible Approach to the Metascience of Semiotic Textology

ANDRÁS KERTÉSZ

The present contribution rests on the idea that both human communicative behaviour as a whole and scientific inquiry as part of it are determined by the interaction of 'modules'. In accordance with this hypothesis the programme of a modular metascience of semiotic textology is proposed which (a) is 'naturalized' in the Quinean sense, (b) is 'constructive' in that it can contribute to the solution of object-scientific problems and (c) assumes inquiry to be relatively pluralistic. As a result, among other things, the interdisciplinarity of semiotic textology is reinterpreted as a specific manifestation of the constructivity of modular metascience.

Az előző kötetekből lásd például: KABÁN ANNAMÁRIA: Szöveg szemiotikai alapkérdések, *Szemiotikai szövegtan* 2. 67-72; VOIGT VILMOS: Szöveg szemiotika és/vagy szemiotikai szövegtan, *Szemiotikai szövegtan* 3. 7-12; VOIGT VILMOS: A folklór alkotások elemzése (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 3. 157-162; KANYÓ ZOLTÁN: Szemiotika és irodalomtudomány. Válogatott tanulmányok (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 3. 204-210; SZABÓ ZOLTÁN: A szöveg szemiotika időszerű kérdései és megoldásra váró kérdései, *Szemiotikai szövegtan* 5. 199-210; R. MOLNÁR EMMA: Nonverbális jelek verbális kódja, *Szemiotikai szövegtan* 7. 85-97; VOIGT VILMOS – SZÉPE GYÖRGY – SZERDAHELYI ISTVÁN (szerk.): Jel és közösség. Szemiotikai tanulmánygyűjtemény (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 8. 267-272.

A SZIMBOLIKUS JELEK TÖRTÉNETI ÉS SZELLEMI DIMENZIÓJA

PÁL JÓZSEF

I. A részek közötti viszony

A bibliai teremtetéstörténet az elhatárolódással kezdődik, más szóval a dualitás létrejöttével. Ismert, hogy az Írások első betűje, a Beith, a kettes számot is jelöli (Bereshijt Bara Elohim – In principio creavit Deus, *Genesis* I.1.). Ami így létrejött, az „kilépett” a primordiális egységből. Az elhatárolódás nemcsak abban áll: Isten és ami korábban nem ilyenformán volt Isten, hanem a teremtetett belső különbözőségeiben is. A kezdet nem más, mint a szeparáció különféle területeinek és lehetőségeinek leírása, valamint az így létrejövő dualisztikus világ részeinek egymáshoz és Istenhez való viszonya. Az idő- és térformák megteremtésének az alábbi módszerei szerepelnek itt: oppozíció, komplementaritás, alternancia és csak az organikus életre jellemző duális viszony: férfi – női. Első nap: Isten lelke, a forma és ami nem az, nem-forma, világosság – sötétség, Nappal – éjszaka, Ég – föld. A második napon a szilárd és a folyékony válik ketté, illetve kétféle víz jön létre, a boltozat alatti és a boltozat feletti. A Teremtés három legfontosabb tényezője: a világosság, az idő és a tér. Az idő maga is kettéoszlik: kozmikus, ciklikus lélekidőre, ami örök visszatérő pulzálás és megfordíthatatlan, lineáris profán történelmi időre. De csak ez utóbbi függ a Nap és a Hold „járásától”, az asztrális testek pozíciójától és mozgásától. Ezt az időt az Úr csak a negyedik napon hozta létre, jöllehet korábban is volt már három „nap”. Ez egyben a „jelek” létrejöttének ideje: Fiant luminaria in firmamento caeli, et dividant diem noctem, et sint in signa et tempora, et dies et annos.¹ A fizikai fény mint látható világosság jele, tanúja a rejtett, láthatatlan luxnak. A kettő azonban valamilyen módon szolidáris egymással, a földi úgy jelenik meg, mint a másik „szimbóluma”, amelyben a kozmikus, metafizikus fény látenszen, potenciálisan vagy virtuálisan jelen van. A világítóknak két feladatuk van: meghatározzák a részekre, ko-

rokra bontott időt, és megvilágítják a földet. Az ötödik nap dualitása elsősorban az organikus – inorganikus különbözőségében fejeződik ki: víz – hal, levegő – madarak, föld – állatok.

Az ember teremtése szintén egy kettős bináris modell szerint valósul meg. A Naphoz, fizikai fényhez hasonlóan az ember is jel, Isten jele: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*², továbbá maga a teremtet is kettős, ősi androgín ember: férfi és nő egyszerre: *ad imaginem Dei creavit illum, masculum et feminam creavit eos*³ (az androginitás még egyértelműbb az úgynevezett második teremtéstörténetben, amely szerint Isten a teljes emberből „vette ki” az oldalbordát, vagyis a nőt, II. 23.). Végül az utolsó bináris kód a mozgás (6. nap) és a nem-mozgás (7. nap), a profán és a szent oppozíciója: *Et benedixit diei septimo et sanctificavit illum*.

A világ ontológiai dualizmusát természetesen kiegészíti a tudat viszonyulásának kettőssége. Ahogyan az imént, úgy itt is az egy áll szemben a többivel, csak hogy ellenkező értelemben. Az ember a Paradicsom minden fájának (*omni ligno paradisi*) gyümölcséből ehet, kivéve egyet. Ez az egy a Titok fája, a jó és rossz tudásé: *De ligno autem scientiæ boni et mali ne comedas, in quocumque enim die comederis ex eo, morte morieris*.⁴ Ekkor a kettő még egy test volt. Olyan, amilyennek a platóni történet is állítja az eredeti, a kétnemű s a teljes embert, az androgünont.⁵ A parancs megszegéséből két dolog következett: az ember elvesztette halhatatlanságát, tehát létrejött az élet – halál kettősség (amit egyébként Ádám és Éva nem értett meg), másrészt a kozmikus és történelmi kinyilatkoztatás perspektívájából egy meglehetősen lényegtelennek tűnő mozzanat, észrevették meztelenségüket. Az emberek önmaga és a világ viszonyára vonatkozó első reflexiója tulajdonképpen a *másik* észrevétele, más szóval a teremtet világ dualitásának tudomásul vétele: *én – nemén*.

A szimbólum ontológiai helyzete a dualitással határozható meg. Alapvető jellemzője a bipolaritás, amely önmagát igyekszik – természetes keretek között sikertelenül – az egységben megszüntetni. Valahogyan úgy, ahogy PLATÓN meséjében a férfi és a nő keresi a másikban saját maga ősi teljességét. A *συν-βαλλω* szó eredeti jelentése „összerak”, főnévként kettévágott, de újra összerakható tárgyat jelent, ami lehetővé teszi a felismerést. A jelentő – jelentett alapvető bipolaritást kiegészíti egy harmadik tényező, amit mi most „felismerésnek” nevezünk. Minden szimbólumban van a kettő mellett egy harmadik, ami nemcsak a két résznek, hanem és elsősorban összetételüknek ad nagyon bonyolult és teljesen sohasem körülhatárolható spirituális értelmet. A *significans* „cserében” a maga alakiságával, realitásával igazolni és konkretizálni igyekszik a *tudat* tevékenységét, amely objektívnak tételezi a relációt. A szimbolikus teológia tételei enélkül merő absztrakcióba merülnének, s végső soron le kellene mondania a Megtestesülés tanáról.

E „harmadik”, lényegi aspektus a keresztény teológia számára az isteni szándékkal van szoros összefüggésben. Az egyik kozmikus vagy történelmi esemény úgy utal, mint jelentő, a másikra, a jelentettre, hogy abból kiolvasható a Megváltás története is. Jónás három napja a cet gyomrában jel, amelynek jelentettje Krisztus háromnapos útja, amikor is „szálla alá poklokra”. Ezzel és természetesen sok más „összetétellel” végbemegy az üdvözülés története. A szimbólum testvérfogalma nem annyira a négyes rendszerű arisztotelészi metafora (mint a boroscsésze Dionüszosznak, úgy a pajzs Árésznek), mint inkább a szent és profán együttesére utaló olyan párkifejezések, mint „jel – jelentés”,

„előkép – beteljesülés”, „árnyék – fény” stb. A kozmikus és természeti világ elvileg bármely eleme mint *significans* jelenhet meg, amelynek *significatuma* lehet az ember sorsára vonatkozó isteni szándék valóságos története, az e világban megvalósuló Providencia, de lehet, „vertikálisan”, spirituális, absztrakt jelentette is. Míg az ilyen módon értelmezett világ – világ kapcsolat az ismert terminológia szerint *tipológiai szimbolizmus*, addig a világ – Isten közvetlen „jelentő – jelentett” kapcsolatát a dolgok vagy szavak spirituális értelmének nevezhetjük („non solum voces sed et res significativæ sunt” vagy „omnis creatura significans”)⁶. A két irány részben átfedi, részben kiegészíti egymást. Dante azt mondja: aminek a kifejezésére (trasumanar) nem elég a szó, arra ott a *példa*, s ez elég annak, aki számára az isteni kegyelem megadja a helyes tapasztalás lehetőségét. (Par. I. 70-72.).

A részeket egymás felé hajtó vonzás vagy a közöttük összefüggést kereső tudat valamiképpen a sokaságból a primordiális egység felé törekszik. PLATÓN ezt a kohéziót idézett művében szeretetnek vagy szimpátiának nevezte. A konvergáló erőkkkel és szintetizáló tudattal szemben kezdettől fogva fellépett a *divergencia*, a *distinkció*, és a *discussio*⁷. E vonatkozásban a *sym-bolon* igazi antagonistája a *dià-bolon*, ami a *δια – βαλλω* „szétbont”, „elválaszt” görög igéből származik. A „tagadás ősi szelleme” a legtágabb értelemben vett Teremtő – Teremtett kapcsolatot, a két rész isteni akaratból való újbóli egyesítését rombolja szét, hogy helyébe egy újfajta, saját érdekeinek megfelelő dualitást, a kárhozatét, a bomlásét, a szétesését kínálja: a fény helyett a sötétség, az élet helyett a halál lehetőségét. Goethe klasszikus Mefisztó-önmeghatározása szerint így:

Szerény igazság az enyém.
míg az ember, e kerge kisvilág,
egésznek gondolja magát –
a kezdetben egész rész része vagyok én,
csupán egy rész homály, melyből támadt a fény,
a büszke fény, mely harcot keresett
s az éjanyától jussát, a teret
vitatja hasztalan, mert bár ha megszakad,
mindig csak a testhez tapad.
Testekből jő, megszépít testeket,
s útjában test az akadály, így
remélem, nem tart már sokáig,
és a testekkel együtt tönkremegy.⁸

(Természetesen az sem véletlen, hogy Mefisztó néhány sorral lejjebb „kigyónéném”-ről beszél, hiszen *episztemológiai* jelenléte a jó és rossz tudás fájáról való evéssel kezdődik.) Az isteni kinyilatkoztatás két, egymással összefüggő területen valósul meg: az írott szövegben, a Bibliában és a teremtett világban. A két könyv együtt adja az ember számára léte titka megértésének lehetőségét. A kettőben párhuzamos *significans – significatum* és *grácia* rendszerrel szemben nem egy másik konstrukció áll, hanem ennek tagadása, a destrukció.

PLATÓN és a platonikusok szerint a Jóság antagonistája nem az aktív Gonosz, hanem az anyag passzivitása, amelyben „megfullad” az eszme. A dualisztikusan elképzelt

világ részeinek egymáshoz való viszonya bemutatásakor az itt lent lévő nem rendelkezik azzal a lényegiséggel és autonómiával, amelyet a keresztény üdvtörténet végül is (ha korábban nem, Szent Tamással) adott neki. A halálához közeledő Szokratész elmagyarázza, hogy valójában nem a föld felszínén, hanem üregekben élünk, s a közönséges tapasztalás és tudat nem képes a lényegi dolgok autentikus megértésére. És még ha meg is értené őket, nem lenne képes a rendelkezésre álló diszkurzív nyelvvel kifejezni. Gyöngeségünk, lomhaságunk miatt nem tudunk felhatolni a levegő felszínére. „Mert ha valaki feljutna, vagy madármódra felrepülhetne oda, akkor a levegőből felbukkanva szétnézhetne, s valamint ideleln a tengerből felbukkant halak láthatják, ami ideleln történik, úgy láthatná ott is valaki, föltéve, hogy a természete kiállaná ezt a látványt, hogy ott van az igazi ég, az igazi világosság és az igazi föld.”⁹ Mivel platóni istenek vagy ideák nem akarják a történelemben és a természetben megvalósuló üdvözülés irányába vezetni az embert és a lenti világot, így az sem szükséges, hogy erre bizonyos stratégiát dolgozzanak ki. Az itteni részek alig rendelkeznek önállósággal, s rendszerszerűen nem kollaborálnak az égi entitásokkal. Az idea megjelenik itt, s ez az öröm forrása, de ez az esemény szinte mindig egyedi, nem épül egy reveláció komplex rendszerébe. Ebből következik a *significans* „gyengesége”. Az idea kénye-kedve szerint megnyilvánulhat egy-egy valóságelemben anélkül azonban, hogy ez más megjelenési formákat is implikálna, vagy akár ezzel az általános, kollektív jövőt közvetlenül befolyásolná.

Más okokra visszavezethetően ugyan, de az ótestamentumi zsidó hagyomány is anikonikus és részben szimbólumellenes tudat- és művészi formákat alakított ki. A túlzottan az individuális, extatikus élményre építő platonizmussal szemben itt az egész közösségnek szóló isteni megnyilvánulásokról van szó, itt a kép elveszti individuális karakterét: a kinyilatkoztatást vizuálisan absztrakt formák, az organikus és inorganikus természet szkematizált alakzatai vagy számok stb. hordozzák. Az *aranyborjú* összetörése a szubjektív, mágikus kapcsolat megsemmisítése egy kollektív üdvtörténet jegyében. A parancs teljesen egyértelmű: „Non facies tibi sculptile, neque omnem similitudinem quæ est in cælo desuper, et quæ in terra deorsum, nec eorum quæ sunt in aquis sub terra. Non adorabis ea, neque coles”¹⁰.

A kereszténység sokkal kevésbé volt szigorú ebben a kérdésben. Lukács evangélista orvos és festő volt, sőt a hagyomány úgy tartja, hogy még Mária arcképét is megfestette. Szent Pál ismert mondata a részek közötti harmonikus megfelelést és az átjárás lehetőségét suggerálja: „Invisibilia enim ipsius, a creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta, conspiciuntur: sempiterna quoque eius virtus, et divinitas”.¹¹ Az ókeresztény közösségekben a kezdetektől fogva igen jelentős volt a szimbólumok használata. Ezek a „megengedő” teológia alapján elsősorban az újtestamentumi, verbális hagyományból kialakult figurák. Krisztus például *bárány* volt. Keresztelő János vonatkoztatta rá leggyeértelműbben: „Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi”.¹² A korai kereszténység szimbólumalkotását erőteljesen befolyásolta a keresztényüldözések ténye is. Mint valamiféle titkos kód, volt látható a galamb, a szarvas, a bárány és más szimbólumok a katakombák falába vésvé. A szimbólumok jelentésének megértéséhez egyre kevésbé volt elegendő az Újtestamentum ismerete, lassan elterjedtek a bestiáriumból, a florilégiumok és egyéb „szimbólum szótárak”, amelyek egy számunkra esetenként meglehetősen sajátos logika szerint csoportosítva magyarázták meg, miért éppen ez vagy az a valóság-elem jelenti az üdvtörténet megfelelő eseményét, vagyis mi módon kapcsolódik össze a

verbális és a természeti kinyilatkoztatás, az üdvözülésünkre írt két „könyv”. Vegyünk egy példát a II. századi, Alexandriai Szent Kelemen által is ismert *Physiologus*ból. Az *Oroszlán Jézus Krisztust* jelenti: ennek bizonyítására a „természetdudós” szerző egyaránt idéz bibliai helyeket és bizonyos – mai szemmel általában pontatlan – természeti megfigyeléseket, például az állat farkával eltörli maga mögött a nyomot (mint ahogy Krisztus is földi volt itt, közvetlen égi, mérhetetlen hatalmát nem alkalmazta), nyitott szemmel alszik (Krisztust keresztre feszítették, de öröklik az emberek felett), a nőtény holtan szüli kölykét, akit a hím hangja éleszt fel (mint Krisztust Isten, az Atya). Mindezekhez bőségesen idéz helyeket a másik könyvből, a *Szentírásból*.¹³

A világ Építésze láthatatlan lényegét a teremtett világon keresztül fejezi ki. A dolgoknak jel értékük van, az ember feladata, hogy felfedje, megértse azt. A dolgok egy isteni Terv részei. Ez azonban még nem jelentette azt, hogy a dolgoknak önálló, abszolút értékük lenne. Nem az egyes állat, növény vagy esemény a lényegi, hanem az egészben való üdvörténeti szerepe számít, s ezt a másik könyvből, a textuális hagyományból olvashatjuk ki elsősorban. A bárány szelídsége miatt kifejezheti ugyan a Megváltót, de az állatra magára vonatkozóan ebből még semmi sem következik. A bor vagy a kenyér nem általában, hanem *ott és akkor* fejezi ki a hit misztériumát, csak *ott és akkor szimbólum*, a két rész isteni szándékából való egymást erősítő együttes jelenléte.

A kereszténység nem fogadta el a platonizmusnak azt a tanítását, amely szerint az emberi lélek megfogánása előtt is létezett (preegzisztencia), s minden lényegi ismeret anamnézis, individuális visszaemlékezés arra, ami az igazi hazában volt még a lélek földi „száműzetése” előtt. Az Ige testté lett, s itt lakozott, s ezzel rehabilitálta a lenti valóságot. Az egyéni preegzisztencia és „visszaemlékezés” helyébe a bűnbeesés és a megváltás kollektív, az emberre vonatkoztatottsága került. Éppen ezért a szimbolizmus is kollektív, elvileg is szabályzott. Kétféle módon működik: kifejezheti a hasonlót a hasonlóval (katafázis) vagy az eltérővel (apofázis). A szellemi entitások magasztos fogalmakon s a valóság bizonyos kivételesen nemes elemein keresztül is kinyilatkoztatják magukat (Logosz, Fény). Ez azonban veszélyes, mert a befogadó azt hiheti, hogy érzékszerveivel közvetlenül felfogja azt, ami abszolút, illetve az eredeti helyére a képmást teheti. Ezért a szent szövegek időnként torzítva is megjelenítenek bizonyos kapcsolatokat, ügyelve arra, hogy a megfelelés csak részleges legyen. A szimbólum két komponense közeledik egymáshoz, de – mint mondtuk – a kettő a földi perspektívában maradéktalanul nem egyesülhet, csak a végtelenben találkozhat. Az összekeveredésnek azonban igen nagy volt a veszélye, talán elegendő itt a keleti egyház nagy teológiai – politikai küzdelmére, a képrombolók és a képtisztelők harcára utalni, vagy I. Gergely pápa nagyon óvatos kijelentését idézni: a képek alkalmazásának egyetlen oka, hogy az írástudatlanoknak megtanítsák a Szent Igét. Ugyanakkor a kérdés a skolasztika korában nem volt igazán jelentős teológiai probléma, mert kialakultak azok az elméletek, amelyekkel viszonylag hosszú ideig úgy lehetett megnyugtatóan alátámasztani a képi ábrázolást, hogy egyben ki lehetett zárni az idolátriát. (A későbbiekben a reneszánsz kori immanenciaelméletek megerősödésével, a keresztény kollektivitásezzmény ellen is fellépő individuális, szubjektív transzcendenciaélmény jelentőségének megnövekedésével, a művészi kifejezési technikák rohamos fejlődésével és a hermetikusság mágikus tanok elterjedésével olyan helyzet állt elő a XVI. századra, hogy ismét teológiai kérdésként kellett kezelni a *kép* és az igazi *valóság* viszonyát. Ismertek a katolikus ortodoxia szigorú iko-

nográfiai utasításai vagy a protestáns irányzatok, főleg a kálvinizmus, merev álláspontja a „faragott képek” vonatkozásában.)

Mindkét könyv utazásunkról szól, a földi zarándokról, akinek lényegi céljai a túlvilágon valósulnak meg. Dante *Purgatorium*ának (ez a rész írja le a földi viszonyokat) legelején egy különös eset történik. Vergilius és Dante arra készül, hogy felmenjen a tisztulás hegyére, amikor pellegrinusokkal találkoznak, akik az út felől érdeklődnek. Vergilius azt válaszolja: azt hiszitek talán, hogy ismerősek vagyunk ezen a helyen, de valójában mi is vándorok vagyunk, mint ti (*Pg. II. 58-63*). (Ez azért is meglepő, mert Dante olyan vezetőt választott Vergilius személyében, aki itt nem is ismeri az utat.) Az ember útját ezen a földön *jelek* irányítják: a jel gyakran nem a dologban van, hanem maga a dolog a jel. A jeleket *követni* kell. A teremtett világ rendjét, működésének lehetőségét és határait jelölik ki. Az ember nem léphet rajtuk túl, mert úgy jár, mint Ulisses, s elkárhozik. A költő a *Commediában* sokszor figyelmezteti önmagát, nehogy elveszzen a teremtett szépségének szemléletében, nehogy túllépje az adott kereteket, ahol a virtus már nem vezet. Az érzékszervekkel felfogható és a verbális jelek *significatuma* Istennél van. A különbség csak a dualisztikus világ megszűnése vagy az egyén halála után lehetséges, „Videmus nunc per speculum in ænigmate: tunc autem facie ad faciem. Nunc cognosco ex parte: tunc autem cognoscam sicut et cognitus sum”¹⁴, korábban nem. A teremtett dolgok szépségében való elmerülés, a megállás az isteni cél felé vezető úton, vagyis a vándor állapot megszüntetése maga a kárhozat, a bukás.

Szubjektív szempontból bármennyire is érthető, hogy a Pokol borzalmas jeleneteinek látványától, bűzének szaglásától és szörnyű hangfektusainak hallásától megszabaduló vándorok a *Purgatoriumban* újra visszanyerve a természetes teret, örömben megállnak, mégsem merülhetnek el a táj vagy Casella zenéjének szépségében. (Casella zénésítette meg Dante egyik canzonéját, s hogy milyen szépen, azt bizonyítja a tény, hogy a költők megbénulva hallgatták a zenészt.) Az érzékszervekkel felfogható azonossá vált a prototípussal: egy pillanatra megszűnt a dualisztikus alaphelyzet, s szinte már fellépett a *bálvány*, az *idea* imádása. Az ör, az uticai Cato feddi meg őket renyheségük, ácsorgásuk miatt. Jellemző, hogy az akusztikus – verbális „édességben” való elmerüléssel szemben Cato *vizuális* érvet hoz: a szennyet, a „kígyópikkelyt” (*scoglio, scaglio*), a régi ént még le kell vetni ahhoz, hogy Istent láthassák (*Pg. II. 112-123*).

A Pokolból való kiemelkedést egy másik zene is kíséri. Az angyalok kara énekliz az *In exitu Israel de Ægypto* című, 113. zsoltárt. Az emberiség üdvtörténete szempontjából a zsidók Egyiptomból való kivonulása azonos az egyénnek a Pokolból való kijövetelével. A keresztény felfogás szerint Egyiptom magát a keresztségben nem részesülő világot ábrázolja¹⁵, a belőle való kijövetel a megváltás lehetősége ugyan, de még nem a Kánaán vagy a Paradicsom.

Az „Egyiptom-kép” egészen másfajta beállítását olvashatjuk ki a keresztény és platonikus elemekből építkező hermetikus hagyomány szövegeiből. A Nilus-völgyi egykori civilizáció tudatformáinak megítélése valamiképpen vízvázlatzó volt: az általános vélekedés szerint még Mózes is az egyiptomi papok tanították meg a varázslásra, kultikus tárgyaik különleges erőt, mágikus hatalmat közvetítettek, s egészen különleges volt nyelvük is. A *Corpus Hermeticum* reprezentatív darabja, az *Aszklépiosz* azt állítja: a transzcendens ideák és a földi dolgok között közvetlen kapcsolat, „átjárás” van. Az ember úgy Isten képmása, hogy birtokolja is erejét, képes az égbe szállni, s az ott tapaszt-

taltakról tudósítani. Az ember keveredik az istenivel. A szobrok pedig mágikus hatalmat hordoznak. „(...) ezek a szobrok lélekkel, lehelettel teliek, tudatuk van, csodálatos, nagy dolgokat visznek végbe, olyan szobrok, melyek a sorshúzás, profetikus ihletettség, az álmok sokasága és egyebek révén megjósolják a jövőndőt, az emberekre betegséget küldenek s gyógyítják őket, és ahogy érdemlik, fájdalom vagy örömet küldenek rájuk. Nem tudod, Aszklépiosz, hogy Egyiptom az ég képmása, helyesebben szólva olyan hely, ahová s ahol mindaz áttevődik és lejátszódik, amit az égiek irányítva elrendelnek? Sőt, még pontosabban szólván: földünk az egész világ temploma.”¹⁶

A jel és jelölt itt nem tartja meg különállását, a két világ között szabad átjárás van, a *kép* összekeveredik a *prototípussal*. Ennek hatalmát itt amaz gyakorolja. A közvetítő hierarchiák jelentőségének csökkentése, a tudat objektívációja logikus, hétköznapi formáinak kiiktatása olyan helyzetet eredményezett, amelyben a megismerés egyben cselekedet, a tudás a szó legszorosabb értelmében hatalom. Egy olyan rendszerben, amelyben az „égi” és a „földi” közvetlen kapcsolatát, egységét állítják, természetes, hogy különös jelentőségre emelkednek azok az elemek, eszközök, amelyek magukba zárják a transzcendenciát, vagy képesek átvezetni innét oda. Az szimbólumok, az emblémák, a hieroglifák, a képek, a nyelv felfedhetik az igazi lényegét, tehát tanulmányozásuknak messzehangzó eredménye lehet. A jelek gyakran evokálják és működésbe hozzák az általuk jelölt (s így magukba zárt) isteni tartalmat.

Az *Aszklépiosz meghatározásai Amon királynak* című, XVI. hermetikus traktátusban Aszklépiosz beszél az egyiptomiak szent nyelvének reveláló képességéről. „A hang különlegessége, az egyiptomi szavak intonációja magába zárja a mondott dolog energiáját (tén enérghéian tón legoménón). Amilyen mértékben részesülsz a hatalmából, oh király, aki mindent megtehetsz, minden áron őrizd meg ezt a beszédet a fordítástól, hogy az ilyen titkok ne jussanak a görögökhöz, a görögök gögös ékesszólása, erőtlensége ne tegye halovánná és ne semmisítse meg a mi nyelvünk szavainak a vonzását, hatalmasságát és hatóerejét. Mivel a görögök, oh király, csak bemutatásra alkalmas üres beszéddel rendelkeznek, s valójában ebből áll minden filozófiájuk, a hangok zöreijéből. Mi viszont nem egyszerűen szavakat használunk, hanem hatóerővel teli kifejezéseket.”¹⁷

II. A nyelv egységének kérdése

Az eredendő bűn elkövetése után Isten, ember és világ kapcsolata megbomlott, a „bizalmatlanság” idején az együttélést törvények szabályozták: ennek bizonyítéka sok egyébbel együtt a *Biblia* két fő részének Ó- és Újtestamentum elnevezése. Az együttműködést, a szerződést gyakran írásban rögzítették (*Kiv. XXIV. 7.*), s ez volt minden szempontból a történelem legfontosabb eseménye. A héber *berit* ugyan közel háromszáz alkalommal fordul elő az *Ószövetségben*, de szempontunk szerint itt lényegében két alapvető fontosságú együttműködési nyilatkozat fogalmazódik meg: először a kozmosz és a természet működési rendjéről állapodik meg Isten és ember, ez a Vízözön után a „természeti vagy kozmikus” szövetség, majd a társadalmi együttélést szabályzó második, Mózes-sel kötött paktum következett. A középidőben bekövetkező Megváltás, igazából nem egy újabb szerződés, hanem Isten, ember és világ rendjének helyreállítása az

egész, illetve ennek lehetősége az *egyén* szempontjából. A szubjektumra vonatkoztatva ennek sikere a szükségszerűen bekövetkező isteni ítélet során derül ki.

A vízözönt és a Noé-szövetséget az választja el minden más hasonló, egyiptomi, babiloni stb. diluviumtörténetől, hogy annak igazi értelme van, s nem pusztán a bűnös ember megbüntetése, tehát nemcsak az eredendő bűn stádiumához tartozik, mint például Utnapisti története, hanem az isteni terv szerint a Hozzá való visszatérés egyik, korai lépcsőfoka, Noé *figura*, előkép, amit majd Krisztus teljesít be. Ez a vízözön minőségileg különbözik mindegyik másiktól, ez már a természeti szövetség része, s így értelme van. Isten megfogadta Noénak, hogy a maga részéről betartja a kozmosz és a természet működésének a rendjét, kiszámíthatóvá teszi az embernek azt a környezetet, amelyikben él. Felelősséget vállal a nap- és évszakok szabályos ismétlődésére, az emberi lét alapjait nem teszi többé kétségessé ezen a földön.

A természeti szövetség egy új korszak nyitánya. Ennek az időszaknak kezdetekor legfontosabb problémája az egység – sokaság viszony. A bárkába való belépés még a dualitás időszaka volt („állatok közül kettő-kettő, egy hím és egy nőtény ment Noéval a bárkába, ahogy Isten megparancsolta”, *Ter.* VII. 8.), a kilépés viszont már az új század törvényei szerint történt. Noé egyik fia, Kám látta apja meztelenségét (itt ismét felvetődhet a különbözőség korábban érintett kérdése, ő „szolgálóvá” is lesz), míg a másik kettő, Szem és Jáfet atyai áldásban részesül. Az új szövetség jele a szivárvány, amely a lehető legkonkrétabban fejezi ki az isteni ragyogás primordiális egységét, fehér színét, amiből a földi perspektívában a többi hét szín, a szivárvány származik. Ez a szövetség is kiűzetés a Paradicsomból, de egyben a „közös nevező”, a visszavezető út kijelölése is. Egységből a sokaságba és – ugyanakkor – sokaságból az egységbe, a *jel* logikáján keresztül.

A világ új rendjének legfontosabb parancsa: legyenek termékenyek, szaporodjatok, sokasodjatok, népesítsék be a földet. A Teremtés könyvének itt következő része Noé utódaira vonatkozóan háromszor ismétli el szinte ugyanazt a félmondatot: „unusquisque secundum linguam suam et familias suas in nationibus suis”, „in cognationibus, et linguis, et generationibus, terrisque et gentibus suis”, „secundum cognationes, et linguas, et regiones in gentibus suis”.¹⁸ Mindháromban közös mozzanat: a közösség bizonyos csoportja a nyelv és a kiterjedés földrajzi meghatározása szerint népesíti be a földet. A meglepő az, hogy a bábeli nyelvzavar még csak ez után történt. A nyelvek előbb váltak szét, mint ahogy a vízözön bekövetkezett volna, pontosabban az isteni Terv megelőzte a Jelet, mint ahogy a galamb visszatért (Ter. VIII. 11.) is megelőzte a szivárvány égre kerülését (Ter. IX. 14.).

A bábeli nyelvzavarral új történet kezdődik, a „társadalmi” szerződésé. Az újabb, mózesi szövetség az emberi együttélést szabályozza, s legfontosabb része a kommunikáció, az *egység* viszonya a sokasághoz, a társadalomhoz, a részek közötti megértés és értelmes viszony. Nem befejezés, hanem kezdet, annak tudomásulvétele, hogy földi viszonyok között, az embernek Istentől elszakított útján a nyelvi kommunikáció tökéletessége, egysége nem a priori adottság, hanem elérendő cél: a sokféle változat mind próbálkozás és részsiker. „Ecce, unus est populus, et unum labium omnibus (...) descendamus, et confundamus ibi linguam eorum, ut non audiat unusquisque vocem proximi sui.”¹⁹

Ami az *Ótestamentumban* széthangzó, az *Újtestamentumban* összehangzó: az, ami *ott* veszély, mármint hogy a föld lakossága egy nép lesz és egy nyelv, az *itt* elérendő cél:

„et vocem meam audient, et fiet unum ovile et unus pastor”²⁰. Az *Apostolok Cselekedeteiben* megismétlődik a bábéli történet, csak éppen tökéletesen ellentétes értelemben. A pünkösdi csoda alkalmával a Szentlélek eljött Krisztus híveihez: „Et apparuerunt illis dispersitæ linguæ tanquam ignis, seditque supra singulos eorum: et repleti sunt omnes Spiritu sancto, et coeperunt loqui variis linguis, prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis.”²¹ Ekkor nagyon meglepődtek, mert annak ellenére, hogy különböző nyelven szóltak, értették egymást. „(...) convenit multitudo, et mente confusa est, quoniam audiebat unusquisque lingua sua illos loquentes.”²² Bábelben az eredeti nyelv az egységtől a sokaság felé haladt, Jeruzsálemben a sokaságból az egység felé. A tanítványok a nyelvi különbözőség dacára értették egymást.

A görög retorika is kidolgozta a dialektusok fölött álló, egységes és tökéletes görög nyelvet. A *hellenismós* és nyomában a példaszerű *latinitas* mintegy a „földi oldal” felől közeledett az ideális nyelvhez, amelyen a legmagasabb eszmények is kifejezhetők. A különböző, történelemben és élő beszédben megvalósuló változatok fölött létezik egy normatív nyelv, az ideális kommunikáció eszköze, ami végső soron – a középkori teológia szerint – Isten és ember együttműködésének eredménye: egyrésztől a fentebb már elemzett *nomina sunt consequentia rerum* elv alapján, másrésztől azért, mert az Isten képére alkotott ember „tükröző” tudatában megvannak azok az elvek és szabályok, amelyek a külső világot is működtetik. A megfelelő nyelvi kifejezés révén is „kooperál” az ember Teremtőjével. A középkori keresztény ember számára ez a nyelv leginkább a latin volt, Isten szavának Hieronymus közvetítésével széles körben elterjedt (*Vulgata*) írott megvalósulása. Erre épül az egész középkori nyelvészet, beleértve az etimológiát, a szemantikát, a lexikográfiát, sőt a különféle nyelvi szerkezeteket is. Ugyanakkor a grammatikai nyelvnek nyilvánvaló korlátai, „gyengéi” is voltak: pogány nép hozta létre, pogány rétorok és nyelvészek alkották meg szabályrendszerét, s Krisztus annak ellenére nem ismerte, hogy születésére a latin már a maga csúcspontján volt, s olyan művet írtak már ezen a nyelven, mint az *Aeneis*. Kézenfekvő lehetett volna a héberben megtalálni az ősi és ideális nyelvet, ennek megvalósulását azonban egy erősebb elv keresztelte: ez pedig a fejlődés eszméje, vagyis a zsidó korszakot a tökéletesebb keresztény éra követi az Istenhez visszavezető úton, s maga Krisztus is többször és igen határozottan szembe helyezkedett az írásmagyarázókkal. (Sőt, az egyik „boldogság” éppen abból származhat, ha a hívő ember (tbsz: *pauperes spiritu*) nem esik áldozatul az írásmagyarázók szófacsarásának, szofizmusának, *Máté*, V. 3.)

Az Atyák szerint a Szentírás egyszerre hatalmas és alázatos. A legnagyobb misztériumot is a legegyszerűbb nyelvezeten képes kifejezni.²³ A szavak dolgokhoz való közvetlen kötésének Ágoston-i gondolatát igen világosan fogalmazza meg Szent Tamás, meghatározva egyben a szó jelentésének szintjeit is: „A Szent Írás szerzője Isten, akinek hatalmában áll jelentéseket nem csupán szavakkal – erre az ember is képes –, de dolgok útján is kifejezni. Ezért itt, mint a tudás (*scientia*) minden területén, a szavaknak van jelentése, de itt-ezen felül maguk a szavakkal jelölt dolgok is bírnak jelentéssel. Az első jelentés, ahol a szavak jelölnek dolgokat, ezek szó szerinti vagy történeti értelme. Azt a jelentést, ahol a szavak által jelölt dolgok további dolgokat jelölnek, ezek lelki jelentésének (*sensus spiritualis*) mondjuk, mely a szó szerinti jelentésen alapszik és azt előfeltételezi.”²⁴

Dante, a középkori nyelvfilozófia legjelentősebb alakja az elsőséget illetően tulajdonképpen ingadozik a héber, a latin, a volgare (olasz) és valamiféle metanyelv között. A *De vulgari eloquentiában* (I. 6.) eléggé egyértelműen kijelenti, hogy az emberiség első nyelve a héber volt, amely a bábeli nyelvzavart lényegében változatlanul túlélte, s ez lett később a Megváltóé is, aki a kegyelem nyelvét beszélte. A *Convivio* inkább a latinnak nyújtja a halhatatlanság pálmáját: „mert a latin örök életű és romolhatatlan” (I. 5.). A *Commedia* is inkább ez utóbbi eszmét ülteti át a gyakorlatba. Dante a teológiai, tudományos és irodalmi–retorikai *latinitásból* számos lexikai, nyelvszerkezeti stb. példát vesz, s alkalmazza azokat olasz kontextusban. A *Purgatoriumban* körülbelül azonos mértékben merít a Szentírásból és a klasszikus hagyományból, itt inkább értelmileg, szerkezetileg az olasztól elkülönülő (fél)mondatok, zsoltáridézetek találhatók, mint például a *Te Deum laudamus* vagy *pedes meos*. A latinismuskok jelenléte még erőteljesebb a *Paradisóban*, ezek főleg az egyházatyák és a skolasztikus teológusok műveire vezethetők vissza, s jelzik Dante misztikus, intellektuális emelkedésének lépcsőfokait. A harmadik canticában a latin kifejezések elsősorban a nyelvi környezetbe tökéletesebben beépülő filozófiai–teológiai terminus technicusok, mint például *per verba, sine causa, ubi quando, subsisto* stb.²⁵

A *De vulgari eloquentiában* azonban a héber elsősége mellett felvet egy másik problémát is, ami azt sugallja, hogy tulajdonképpen egyik történeti nyelv sem az „igazi” (érvényes ez a megállapítás az olasz dialektusok és a volgare illustre viszonyára is, I. 16.). „(...) Isten az első ember lelkével együtt bizonyos szólásformát is teremtett.”²⁶ Dante itt a *forma* (locutionis) kifejezést használja, amit Isten az emberi lélekkel együtt teremtett, tehát megelőzve a verbális kifejezések későbbi konkrét megvalósulásait. Ez az a nyelv egyébként, amiről maga a leginkább érdekelt, Ádám beszél. Nem ember műve, a lélekkel együtt teremtett emberi képesség, ami a földi perspektívában sohasem manifesztálódhat teljesen, de az afelé közeledő nyelveknek bizonyosan ésszerűeknek és érzékelhetőeknek kell lenniük. Ehhez képest a héber, a latin, az olasz csak mint előkép, mint a nyelvi tökéletesség árnyéka (*umbra futurorum*) jelenhet meg, természetesen egy hierarchikus rendszer keretei között. Ádám szavai:

La lingua ch'io parlai fu tutta spenta
innanzi che a l'ovra inconsumabile
fosse la gente di Nembròt attenta:
ché nullo effetto mai razionabile,
per lo piacer uman che rinovella
seguendo il cielo, sempre fu durabile.
Opera naturale è che l'uom favella;
ma cosí o cosí, natura lascia
poi fare a voi secondo che v'abbella.²⁷

Ez az archetipikus nyelv nem *figura*, mint a többi, hanem *forma*. Istent például nem az *El* szóval fejezte ki, hanem az *I*-vel (*Par.* XXVI. 133–138 sorok, a kérdésről lásd későbbi fejezetünket). Hiszen a *Sommo bené*hez az Egy, a primordiális egység, kezdet és vég tartozik. Nagyon fontos figyelni itt arra, hogy éppen Isten konkrét (*El*) és tökéletes (*I*) elnevezése szembeállításakor utal a halandók szokására, hogy mint a lomb: új

jön, ha a régi elholt. Az egy és tökéletes nyelvi ideáltípus keresése egy általános tendencia része. A késő középkor így próbálta az egyre redukálni a doktrínát, a művészete-
ket és a világi hatalmat is a Monarchiában.²⁸

E nyelvnek valamiképpen olyannak kell lennie, amilyenén Isten is megnyilatkozott. Dante nem egyfajta teremtet, többé-kevésbé tökéletes nyelven, a latinon írta főművét, hanem az ideáltípusnak megfelelni igyekezvén, szinte maga alkotta meg a saját *volgare illustréj*át. Ez sokkal inkább illett ambíciójához, hogy az éggel kooperáló művet hozzon létre, s Krisztus szellemiségéhez, aki szintén elhagyott egy quasi tökéletes nyelvet, hogy az Evangéliumokban a *sermo piscatorius*on szóljon, igen egyszerűen és érthetően. A kifejezés *planus et humilis*, amit kifejez, az viszont a legvégső igazság, a legnagyobb titok, úgy ahogyan ezt Dante Ágostontól és Tamástól tanulta. A külső megjelenésük alázatos, tartalmuk fenséges és titkokat rejtene, vagy: „rem (...) incessu humilem, successu excelsam et velatam mystériis”.²⁹

III. A szimbólum mint a tudat valósága

A középkori providenciális vagy teológiai szimbolizmus az exempláris és párhuzamos kauzalitás elvén alapult. A világ eseményei okozatok, amelyeknek az oka Istennél van. Ennek a felfogásnak a helyébe a humanizmus egyre határozottabban egy másfajta kauzalitást állított, amely az immanens erőviszonyokon alapult, s nem tételezte szükség-szerűen a transzcendencia beavatkozását. A Teremtett valóság elegendő belső autonómiával rendelkezik ahhoz, hogy az egyik állapotból a másikba való átmenetet ne kelljen feltétlenül külső okokra visszavezetni: s ez nemcsak egy szűk körre, hanem a jelenségek összetett rendszerére is érvényes. A cél a folyamatos változásban lévő erők szakadatlan mozgása belső okainak és megjelenési formáinak ésszerű tanulmányozása, más szóval a *studia divinitatis* helyébe gyakran provokatív nyersességgel a *studia humanitatis* került.

A praktikus következményeit tekintve lényegében öntörvényű világ képze nélkül nem alakulhatott volna ki sem a modern történelmi időszemlélet, sem a festészeti perspektíva, sem a mimézis elvet rehabilitáló reneszánsz művészeteória. Ez volt a XIV. század legnagyobb hozadéka. A ható kauzalisztika visszaadta az „egyenest vonalúnak” tételezett, lineáris idő méltóságát, s ezzel kialakult a modern történetiszemlélet, a múlt elvileg sem keveredhetett össze a jelennel. Az autonóm módon működő valóság elve ugyanígy döntő módon befolyásolta a festészeti perspektíva kialakulását, amely a vizuális törvények ismerete alapján lehetővé tette, hogy a sík felületű ábrázolás is felkeltse a tér képzetét. S így vált egyre inkább elfogadottá az antik költészeti gyakorlat és Arisztotelész teóriája alapján megfogalmazott mimézis elv, amely abból indult ki, hogy a művészi tevékenység során a valósághűségre kell törekedni. Az ily módon létrejövő organikus műalkotás legfontosabb kritériuma, hogy a mű a tapasztalati valóság benyomását keltse. Ennek elérése érdekében a költőnek bizonyos ésszerű szabályokat kell alkalmaznia, mint például a hármas egységet az irodalomban vagy a perspektívát a festészetben. Ez az elképzelés a korábbi tisztán spirituális művészetszemlélet szerint szentséggyalázásnak minősült volna; mert a Teremtő tiszta szemlélete helyére a kaotikus Teremtett „olcsó” követését állította.

Boccaccio *De Genealogiis deorum gentilium*, 1350 – 1366 című műve két fontos, egymással összefüggő gondolatot elevenít fel: az egyik inkább metodológiai, a másik

teoretikus jellegű. Ő az első a Napnyugat literátusai között, aki komolyan foglalkozott az antik mítoszok autenticitásának kérdésével. Szerinte az antik istenek morális vagy fizikai jelenségek perszonifikációi (*fictiones poeticae*), a régiek költészetének valóságos tárgya nem Isten, hanem a természet és az ember volt: *potius physiologia aut ethologia, quam theologia*. Boccaccio meg is próbálta filológiai eszközökkel elvégezni a „restaurálás” munkáját. Ugyanő mondta ki a természet művészi utánzásának igényét is, ami nagy tiszteletre méltó tevékenység: „mi sembra cosa degnissima tentare con l'arte quel che natura fa con la sua potenza”.³⁰

A XIV-XV. század során alapvetően megváltozik a jelölő – jelölt viszony. Ez – mint láttuk – a középkorban az isteni szándék megnyilatkozásának volt függvénye. A korábbi, három részből álló egységes rendszer két többé-kevésbé koherens szisztémára vált szét. Az újkori platonizmus eszmeiségéből merítő tendenciák ezen a területen megtartják ugyan a földi és égi közvetlen kapcsolatát a *significans* – *significatum* dualitásában, ahol az előbbi a maga tárgyi valóságában magába zárja transzcendens jelentettjét, de lemondanak annak keresztény, kollektív, üdvtörténeti szerepéről. A másik hagyomány viszont a metafora fogalmához közeledik: eszerint nem az égi beavatkozások ismétlődnek párhuzamosan, hanem a világ analógiákon alapuló működése szükségszerűen vezet oda, hogy bizonyos komponensek cseréje betekintést enged a valóság működésének mélyebb rétegeibe, mégpedig egyfajta négyes szkéma redukciója alapján (a pajzs Árészborsoscséjéje).

Reneszánsz embléma-, impresa- és hieroglifagyűjtemények összehasonlító elemzésekor szükségszerűen vetődik fel a kérdés: mi a kép, a művészi, költői jel? A gyűjtemények szerkesztési, rendezési elvei mögött egy alapvető kettősség húzódott meg a fenti kérdésre adott válasz adásakor.³¹ Mi tehát a kép? Szent jel, misztikus, mágikus kód, amelyben a transzcendens idea, az istenség közvetlenül revelálódik, mint Nostradamus könyvében a makrokozmosz jele, vagy a Mefisztót is fogva tartó fausti pentagramma, amelyen keresztül a túlvilági erők ténylegesen is gyakorolhatják a hatalmukat; vagy pedig megfelelő természeti tárgyak a művészi szubjektum által egésszé rendezve, ahol az ábrázolt csak metaforikusan utal valami másra, valami absztrakt mozzanatra. A XV-XVI. században mindkét irányzat részletesen kidolgozta saját elméleti tételeit és apológiáját.

A platonizmus itáliai elterjedése a jel reveláló funkciójának megerősödését hozta. A prototípus megelőzi ugyan a történelmet, de megjelenik bizonyos emblémákban, hieroglifákban. Ezt az irányt támogatta a XV. század elején nagy erővel jelentkező ősi egyiptomi hatás is. 1419-ben vált Európában ismertté és igen népszerűvé Horapollo IV. századi *Hieroglyphica* című, görög nyelvű gyűjteménye, amelyet még Dürer is illusztrált. A humanisták egyik csoportja (Ficino, Pico della Mirandola stb.) szerint a kereszténység mélyebb gyökerei a görög–egyiptomi titkos revelációba nyúlnak vissza. Az akkor még meg nem fejtett hieroglifák a maguk tárgyi–képi valóságukban titkos üzenetet tartalmaztak Isten teremtő szándékáról, s evilági jelenlétéről. Csak a beavatottak szűk köre érthette jelentésüket. A költői, művészi alkotások ugyanígy rejtett jelentéssel bírtak, s aktualizálhatták a transzcendens erőket. E gondolat hatása alatt volt a firenzei akadémia szinte valamennyi tagja. A fentiekén kívül megemlíthetjük a költők közül Lorenzo de' Medici, Poliziano; a művészek közül Leon Battista Alberti, Michelangelo, Raffaello; az emblémakészítők közül Francesco Colonna, Pietro Valeriano és leginkább

Cristoforo Giarda nevét, ez utóbbi *Bibliotheca Alexandrinae Icones Symbolicae* című művéből vett részlettel illusztrálhatjuk a reveláló kép elméletét. „A szimbolikus képek viszont alkalmasak a kontemplációra, megragadják nézőik tekintetét, és a szemem keresztül a lélekig hatolva alaposabb vizsgálat nélkül is feltárják természetüket (...) A legnagyobb gyönyörűség akkor keletkezik, ha a kép valamely dolognak vagy személynek, akit szeretünk, a képe, mert akkor mintegy hallgatólag helyettesíti azt, ami nincs ott, mintha ott volna.”³²

A metafizikus ideát közvetlenül megtestesítő jel elméletével ledől a két világot elválasztó fal, elvi határ, a kép összekeveredhetett a prototípussal. A fenti módon értelmezett vizuális szimbolizmus összefüggésben volt a reneszánsz képzőművészet korabeli jelentőségének és tekintélyének példátlanul nagy megnövekedésével, olyannyira, hogy szélsőséges esetben már az idolátria veszélye is fenyegetett. Az egyház értelemszerűen felvette a harcot e törekvésekkel szemben, mint ahogy támada a platonizmussal 'kompromittálódott' humanizmust is. A római egyház a tridentin zsinat után szigorúan szabályozta a képi ábrázolás mikéntjét. A protestáns irányzatok még erőteljesebben léptek fel a vizuális szabadság ellen, a reformáció egyenesen megtiltotta templomaiban a képi ábrázolást.

Szerencsésebb az arisztotelészi poétikai alapon álló metaforikus jelhasználat sorsa. A jel – metaforikusan használva – nem revelál semmiféle ezoterikus ideát, nem áll közvetlen kapcsolatban a metafizikus világgal. A jel és a jelölt megtartja különállását, a közöttük lévő kapcsolat jobbára konvención, s nem szükségszerűségeken alapul. A metafora az egyetlen adekvát, a poétikai hagyomány által kidolgozott és szentesített eszköz, amelynek a segítségével az absztrakt gondolatot, eszmét vizuális és verbális formában konkrétan meg lehet jeleníteni anélkül, hogy tételezni kellene az idea közvetlen megtestesülését, s így teológiai szempontból felvetődhetne az idolátria vádja. Ebből a szellemiségből jöttek létre az *impresa*, az *ikonográfia* / *ikonológiagyűjtemények*, mint például Scipione Bergaglié vagy Cesare Ripáé (1593), amely másfél évszázadon keresztül megszabta bizonyos elvont fogalmak, erkölcsi, esztétikai minőségek kifejezésének a módját. Megfelelt pedagógiai céloknak is. Ripa a képet a formális logika szempontjainak megfelelően írja le a kísérő szövegben. Célja elsősorban a morális fogalmak konkrét ábrázolásának megtalálása, egyfajta tárgyi attribútum fellelése, amely megfelelő mennyiségű információt hordoz az általa jelölt tartalom pontos meghatározására és azonosítására. A képi ábrázolásnak ez a fajta szemlélete összeegyeztethető volt még a tridentin zsinat utáni ellenreformációs teológiával is, ami nagyon szigorú ikonográfiai megkötésekkel ugyan, de megengedte a művészi alkotások templomokban való elhelyezését. A kérdés megítélésében létrejött egyfajta praktikus konszenzus.

Szimbólumelméleti kérdésekkel ismét és nagy erővel a XVIII. században kezdtek el foglalkozni. GIAMBATTISTA VICO: *La scienza nuova*, 1744 című, több vonatkozásban megdöbbentően új gondolatot tartalmazó műve szerint a történelem nem más, mint az emberi értelem képességeinek külsővé, eseményé válása. Az ember mintegy végrehajtja az isteni Gondviselés által az agyába táplált feladatot. Az értelem a történelem „metafizikája”. A régiek bölcsessége magában a megnevező és verbális konstrukciókat alkotó képességben van, s ez a nyelvben meg is őrződött az utókor számára. A költői nyelvi kifejezésből lehet rekonstruálni például az itáliai népek az *antiquissima sapientiját*. A költői logikáról szóló fejezete szerint az ember első nyelvi megnyilatko-

zásai olyan gesztusok, mozdulatok, testek voltak, amelyek természetes kapcsolatban álltak az eszmékkel. Ezt bizonyítja az is – írja –, hogy a *logosz* vagy *verbum* a héberben *tettet*, a görögben *dolgot* is jelent. A *mitosz* pedig *igaz beszédet*, illetve *természetes beszédet* jelentett. Az Ádám által feltalált nyelv szent volt, mivel Isten megengedte neki az *onomathesiat*, vagyis hogy a dolgoknak tulajdonságaikkal, természetükkel összefüggő nevet adjon.³³ A régi emberek, akik még nem voltak képesek elvont módon gondolkodni, konkrét, „testi” képek köré hozták létre a tudás egy bizonyos aspektusát. A következő fázisban alakultak ki az *imaginatív universalek*, amit az értelem az egyes, konkrét formákból absztrahál. Az *imaginatív universale* a szimbólum otthona. Így jelentheti Akhilleusz a görögök számára a „harcos cselekedeteket”, Odüsszeusz a „bölcstanácsokat”. *Verum-factum*: a megértés és a megalkotás tökéletes egységben van, az ember megismerve teremti meg a dolgokat. A régi emberek „dalla loro idea criavan essi le cose”. A költői tevékenység vonatkozásában ez a VICO által metaforának nevezett alakzatban ölt testet: „i primi poeti diedero a' corpi l' essere di sostanze animate (...) cioè di senso e di passione, e sì ne fecero le favole”, s így minden metafora egy kis mese, minden metafora mögött egy kis történet húzódik meg.³⁴

KANT szerint minden esztétikai ítélet merő szubjektív érzés, ami azonban általános érvényre tart igényt, mivel létezik egy ideális norma, az egész emberiségre érvényes esztétikai értékrend, egyfajta intellektuális archetípus, amely az adott területen túlhalad a jelenség és lényeg, szabadság és szükségszerűség dualitásán. A művészi alkotás a természethez hasonlóan organikus rendszer. Az esztétikai eszme a fantázia reprezentációja, s ezért semmiféle meghatározott fogalom nem tudja tökéletesen kifejezni. Ezek az ideák a fantázia érzéki ábrázolásai, amelyek a valóság képét veszik fel. A művész láthatóvá teszi a spekulatív dolgokat, mint amilyen például a halhatatlanság, a pokol vagy a halál, a szerelem stb.

Az a kanti szándék, hogy a valóság lineáris feltárása helyébe a megismerő apparátus kutatását állítsa, meglehetősen kedvező lehetőséget biztosított egy újfajta szimbólumelmélet kialakítására. (Jóllehet ő maga nem túlzottan sokat foglalkozott szimbólumelméleti kérdéssel, HEGEL *Esztétikájában*³⁵ e problémakör sokkal nagyobb teret kap.) Az általánost és az egyest, az absztraktot és az érzékelhető szintetizáló (művészi) tudat alaphelyzete „szimbolikus”: nem egy objektív mozzanat mint jelentő áll szemben egy tudati jelentettel, s még csak nem is egy „földi” egy „égivel”, hanem a szimbólum a tudat megismerő tevékenységének szükségszerű kreációja, mintegy az igazinak tekintett tudati valóságnak a része. Az a priori fogalmaknak – mondja – kétféle szemléletet tulajdoníthatunk: a *szkémák* a fogalom közvetlen ábrázolását tartalmazzák, a *szimbólumok* a közvetett. Az előbbiek ezt demonstratív, az utóbbiak analógia segítségével teszik. Az empirikus szemléletet is felhasználó, analógián alapuló szimbólumban „az ítélőerő ketts funkcióát végez, először a fogalmat egy érzéki szemlélet tárgyára, majd másodszor az arról a szemléletről alkotott reflexió pusztá szabályát egy egészen más tárgyra alkalmazza, amelynek az előbbi csak szimbóluma. Így ábrázolunk egy monarchikus államot egy lelkes test segítségével, ha azt belső népi törvények szerint kormányozzák, és pusztá gépezettel (mint például egy kézimalmot), ha azt egyetlen egyedi abszolút akarat kormányozza: de mindkét esetben szimbolikusan. Hiszen egy despotikus állam és egy kézimalom között ugyan semmiféle hasonlóság nincs, de van hasonlóság azon szabályok között, hogy mindkettőre és a közöttük lévő kauzalitásra reflektáljuk.”³⁶

KANTHOZ hasonlóan Goethe is a rész és egész viszonyából kiindulva adott világos meghatározást. Tudtunkkal ő az első, aki nem szinonimaként, hanem bizonyos értelemben dichotómiaként kezelte a szimbólum és az allegória fogalmát. Vannak „szerencsés” tárgyak, kiemelkedő esetek, „amelyek sok egyéb eset reprezentánsaként jelentkeznek, bizonyos teljességet öltenek fel, bizonyos sorrendre tartanak igényt, lelkemben valami hasonlót és idegent idéznek fel, s mind kívülről, mind belülről bizonyos egységet és egyetemességet igényelnek.”³⁷ A *képzőművészet tárgyaitól*, 1797. szoló tanulmányában Goethe még pontosabban fogalmaz. „Mély érzés által, amely ha tiszta és természetes, a legjelesebb és legmagasabbrendű tárgyakkal is összehangolódhat s mindenestre szimbolikussá teheti őket. Az ily módon ábrázolt tárgyak mintha önmagukban állnának, s mégis, mélységes jelentést hordoznak, s ennek forrása az eszményi, mely mindig valami általánosságot is rejt magába.” Az allegorikus műalkotások tárgyai ellenben szellemiek, apriorisztikusak, funkciójuk, hogy megjelenítsék az általánost, de a szellemet visszaűzik önmagába. Ez a művész az elméjében lévő ideához keresi a megfelelő tárgyakat, az „objektív korrelatívot”. „Az allegorikus abban különbözik a szimbolikustól, hogy ez indirekt, az direkt módon jelöl.” Harmincöt évvel később, 1832-ben Goethe ismét visszatér az elhatárolás kérdéséhez, részben szó szerint idézve a korábban mondottakat. „Az allegória a jelenséget fogalommá, a fogalmat képpé változtatja, de úgy, hogy a képben a fogalom körülhatároltan és hiánytalanul maradjon meg, és ily mód kimondható is legyen a kép által. A szimbolika a jelenséget eszmévé, az eszmét képpé változtatja, méghozzá úgy, hogy az eszme a képben mindig végtelenül hatékony és elérhetetlen marad, valamint ha minden nyelven kimondják is, kimondhatatlan.”³⁸

A szimbólum goethei fogalma két, végső analízisben azonos fogalompár felé gravitál: a spirituális–organikus az egyik oldalról, a különös és az általános a másíkról. Az előbbi fogalompár a külső és a belső művészi valóság egységét állítja: a művész tudata legmélyebb rétegeibe (ha az egészséges) való hatoláskor egyben megragadja és kifejezi az objektív valóság igazi, mély összefüggéseken alapuló lényegét; és fordítva: a külső valóság megfelelő kutatása szükségszerűen juttatja el őt saját belső, nem felszíni lényé megismeréséhez. Az igazi szimbolika, ahol „a különös az általánosabbat képviseli, nem álmaként s nem árnyékként, de kifürkészhetetlen eleven és pillanatnyi kinyilatkoztatásaként (...) Az általános és a különös egybeesik: a különös a különböző feltételek közepette megjelenő általános.” Ami jelenséggé válik, külön kell válnia, hogy jelenség lehessen. A különvált részek ismét keresik és megtalálják egymást. Ennek legegyszerűbb formája a rész önnön ellentétével való keveredése. „Az egyesülés történhet azonban magasabb jegyben is, ahol a különvált rész elébb fokozódik, majd felfokozódott részek egyesüléséből valami harmadik, új, magasabbrendű, valami váratlan jön létre”³⁹ – s ez a szimbólum.

A vicói *imaginatív universale*, a kanti *szimbólum*, a goethei *spirituális–organikus* vagy második természet éppúgy, mint a schopenhaueri *Vorstellung*, reprezentáció vagy a jungi *kollektív tudattalan*, mind a platóni *ideatan* örököse, „miénk valóvá” tétele. Más szóval: a transzcendens idea és a felvilágosodás által racionálisan megismerni akart objektív valóság tudatban való szintézise. Amit megismerhetünk, az nem a külső, hanem a tudat valósága vagy *objektívációja*. Ez a tudat szükségszerűen *szimbolikus*, az értelem áttekintést szerez a dolgok fölött: pontosabban a *dolog* a tudatban találkozik a *jelentésével*.

Meglehetősen újszerű szimbólumfelfogás fogalmazódik meg CARL GUSTAV JUNG tanulmányaiban. JUNG a vallásos hagyomány transzcendentális világát összeolvasztotta a kollektív tudattalannal, amely egyébként ismét a régiek bölcsességében található. A szimbólum – a *dogma* testvérfogalma – a lényeg megismerésének a módja és lehetősége. Másként az objektív pszichének a belső tapasztalás területén való megjelenése. Az önmagában megismerhetetlen a jelképe által megismerhetővé válik, azáltal, ami formába önti a tudatalattit. A szimbólum „másodlagosan” a mindenkori szellemi múltat is megjeleníti, ezért a kollektív tudattalan ilyen megismerésének közvetlen és közvetett útja is van.

A hit tartalma a szimbólum, amelynek az *imago Dei* és a *testetöltés* a leginkább lényegi része. A jelkép a megtestesült Isten megismerhetetlen lényét igyekszik leírni, például a *víz*, a *logosz* vagy a *kígyó* alakjában. Integritását minden körülmények között meg kell tartani: *legyen, ahogy van, vagy ne legyen*. Ebben a vonatkozásban mély és lényegi összefüggés van a keresztény és az alkimista felfogás között. Az alkimisták doktrínája „a tudattalan folyamatok jelképiségének leglényegéből tevődik össze, hasonlóan ahhoz, ahogy a dogmák jelenítik meg az úgynevezett „üdvörtörténetnek”, azaz az ősidőktől meglevő isteni lényeg vagy cselekvés mítoszának sűrítését vagy párlatát. Ha azt szeretnénk megérteni, hogy mi körül forog az alkimista tan, akkor vissza kell nyúlnunk a szimbólumok történelmi és individuális fenomenológiájához, ha pedig közelebb szeretnénk férközni a dogmák megértéséhez, akkor szükségszerűen számba kell vennünk a kereszténység számára elsősorban alapul szolgáló elő-ázsiai mondavilágot, és aztán a mitológiát általában mint az általános emberi diszpozíció kifejezését.”⁴⁰ Ez a diszpozíció a *kollektív tudattalan*, amelynek meglétére csak az egyéni fenomenológiájából lehet következtetni.

Az individuális ember komplex képze az őskép, az archetípus, amely tudattalanul rendezi az egyénnek önmagához és a világhoz való viszonyát. A képzetek tudattalan rendezőit nem lehet megkülönböztetni az „ösztönnek nevezett tudattranszcendens ténytől”. A tudattalan folyamatokat kifejező mítoszok újraéledve összekapcsolódnak a tudatiakkal. Ez azt jelenti, hogy a szimbólum tiszta, transzcendens struktúráját kitölti az adott tudat és valóságmozzanat. Ha azonban a két pszichikus rész, a tudat és a tudattalan szétválik, a személyiség disszociációja jön létre, amely az összes neurózis alapja. A szimbólum a tudatból és a tudattalanból származik, s „mindkettő képes az egyesülésre”.

Jegyzetek

1. *A Teremtés*, I. 14. „Legyenek világító testek az égbolton s válasszák el a nappalt az éjszakától. Ezek határozzák meg az ünnepeket, a napokat és az éveket.” (A magyar fordításból hiányzik a *signa* „jelek” szó.)
2. *Ibidem*, I. 26. „Teremtsünk embert képmásunkra, magunkhoz hasonlóvá”.
3. *Ibidem*, I. 27. „Saját képmására alkotta, férfinak és nőnek teremtette”.
4. *A Teremtés*, II. 17. „De a jó és rossz tudás fájáról ne egyél, mert amely napon eszel róla, meghalsz.”
5. PLATÓN: *Lakoma*, XVI. A gömb alakú teljes ember hatalmas volt, ezért Isten kettéválasztotta őt, azóta törekszik arra férfi és nő, hogy „egybeforrva, összeolvadva kedvesével kettőből végre eggyé váljanak. Ennek pedig az az oka, hogy ősi természetünk ilyen, ilyen volt és egészek voltunk. Tehát az egész után való vágyat nevezzük szerelemnek.” In: *Összes művei*. Buda-

- pest, 1943. I. 622. A bibliai torony építéséhez hasonlóan itt is azért kellett Istennek az egységet részekre bontania, „összezavarnia”, mert az emberek „megpróbálták égbe rontani”.
6. „Nemcsak a szavaknak, hanem a dolgoknak is van jelentése”, „minden teremtettnak van jelentése”. Az idézetekről és a egész kérdésről, lásd FRIEDRICH OHLY: *A szavak szellemi jelentése a középkorban*. In: *Ikonológia és műértelmezés I. Az ikonológia elmélete I-II*. Szerk. PÁL JÓZSEF, Szeged, 1986. 229-265. Továbbá: *Ikonológia és műértelmezés IV. A tipológiai szimbolizmus*. Szerk. FABINY TIBOR, Szeged, 1988.
  7. Cfr. továbbá az angol *twin* és a német *Zwist* vagy a magyar *kétség*, *kétkedés* stb. szó jelentését.
  8. Goethe: *Faust*, I. rész, Sárközi György fordítása. In: *Goethe válogatott művei, Drámák II*. Budapest, 1963. 54.
  9. PLATÓN: *Phaidon* LVIII. In: i. m. II. 83.
  10. *A kivonulás*, XX. 4-5. „Ne csinálj magadnak faragott képet, vagy hasonmást arról, ami fent van az égben, vagy lent a földön, vagy a vizekben a föld alatt. Ne borulj le ilyen képek előtt és ne tiszteld őket”.
  11. *Rómaiaknak* I. 20. „Mert ami benne láthatatlan: örök ereje és isteni mivolta, arra a világ teremtese óta műveiből következtethetünk.”
  12. *János* I. 29. „Nézzétek, az Isten Báránya! Ő veszi el a világ bűneit.”
  13. *Psziologus*, Budapest, 1986. 5-10.
  14. *Korintusiaknak*, XIII. 12. „Ma még csak tükörben, homályosan látunk, akkor majd színről színre. Most még csak töredékes a tudásom, akkor majd úgy ismerem mindent, ahogy most engem ismernek.”
  15. SZENT ÁGOSTON: *Enarratio in Psalmum CXIII*. „Ægyptus autem, quoniam interpretatur Afflictio, vel Affligens, vel Comprimens, sæpe imagine ponitur huius sæculi.” Cit. CHARLES SINGLETON: *Simbolismo*. In: *La poesia della Divina Commedia*. Bologna, 1978. 41-42.
  16. *Aszklépiosz*. In: *Ikonológia és műértelmezés V. Hermetika, mágia. Ezoterikus látásmód és művészi megismerés*. Főszerkesztő: PÁL JÓZSEF, Szeged, 1995. 85.
  17. *Ibidem*, 27.
  18. *Ter.* X. 5: „és mindegyiknek nyelve, törzse és nemzetsége szerint”, X. 20: „törzsük, nyelvük, országuk és nemzetségük szerint”, X. 31: „törzsük, nyelvük, országuk és nemzetségük szerint”.
  19. *Ter.* XI. 6. és 7. „Nézzétek, egy népet alkotnak és egy nyelvet beszélnek (...) leszállunk és összezavarjuk nyelvüket, hogy senki ne értse a másik nyelvét”.
  20. *János* X. 16. „Hallgatni fognak szavamra, s egy nyáj lesz és egy pásztor”.
  21. *ApCsel.* II. 3-4. „Majd lángnyelvek lobbantak és szétoszolva leereszkedtek mindegyikükre. Mindannyiukat eltöltötte a Szentlélek, és különböző nyelveken kezdtek beszélni úgy, ahogy a Lélek szólásra indította őket.”
  22. *ApCsel.* II. 6. „(...) nagy tömeg verődött össze. Nagy volt a megdöbbenés, mert mindenki a saját nyelvén hallotta, amit beszéltek.”
  23. SZENT ÁGOSTON: *De Doctrina cristiana*: „Scripturam mirabili altitudine et mirabili humilitate”, *De Trinitate*: „Sacra scriptura parvulis congruens nullius generis rerum verba vitavit, ex quibus quasi gradatim ad divina atque sublimia noster intellectus velut nutritus assurgeret.” CXXXVII. 18. levél: „eo vero quæ in mysteriis occultat, nec ipsa eloquio superbo erigit, quo non audeat accedere mens tardiuscula et inerudita quasi pauper ad divitem; sed invitat omnes humili sermone, quos non solum manifesta pascit, sed etiam secreta exerceat veritate, hoc in promptis quod in reconditis habens.” Cfr. AUERBACH: *Sacræ Scripturæ sermo humilis*. In: *Studi su Dante*. Milano, 1979. 165-185.
  24. Cfr. R. A. MARKUS: *A Szentírás tipológiai megközelítésének előfeltételezései*. In: *Ikonológia és műértelmezés IV. A tipológiai szimbolizmus*. i. k. 174-175.

25. A kérdésről lásd az *Enciclopedia dantesca*. Roma 1971. *Latino* (G. BRUGNOLI), *Lingua e stile* (I. BALDELLI) címszavakat.
26. DANTE: i. m. 355. Eredetiben: „dicimus certam formam locutionis a Deo cum anima prima concreatam fuisse.”
27. *Par.* XXVI. 124-132.

Nyelvem, mióta ajkaim beszélték,
kihalt, előbb mint végrehajthatatlan
művük' Nimród népei megkísérték.
Mert emberi ész műve tarthatatlan
s romló, lévén támasza csak a lenge
és csillagokban lévő akaratban.
Azt az ős Természetnek hozta rendje,
hogy az embernek nyelve van; de rája
bízta, hogy így vagy úgy, szépítve zengje.

- (Az utolsó sorban *voi van*, vagyis *rátok bízta*.) Isten az emberhez vezette a föld minden állatát, hogy az ember nevet adjon nekik. *Ter.* II. 20-ban: „Az lett a nevük, amit az ember adott nekik.” Ez a név pedig magának az állatnak a lényegével is összefüggésben volt.
28. A kérdésről lásd DIEGO POLI: *Unità e pluralità di lingue in Dante*. In: *Lingue speciali e interferenza. Atti del Convegno Seminariale*. A cura di Raffaella Bombi. Udine, 1995. 299-314.
  29. Cfr. AUERBACH: i. m. 168.
  30. EUGENIO GARIN: *Le favole antiche*. In: *Medioevo e Rinascimento*. Bari, 1961. 72-79. és PÁL JÓZSEF: *Some Iconological Aspects of the Poetic Sign*. In: *Shakespeare and the Emblem*, Szeged, 1984. 57-115.
  31. Az egész kérdéskört igen alaposan tárgyalja ERNST GOMBRICH: *Icones Symbolicae. Philosophies of Symbolism and their Bearing on Arts*. In: *Studien in the Art of Renaissance*. Oxford 1972. Magyarul: *I. S. A szimbolikus kifejezés filozófiai és ezek hatása a művészetre*. In: *Ikonológia és műértelmezés I.* Szeged, 1986. 53-160.
  32. Bevezető GIARDA: *Bibliotheca Alexandrinae Icones Symbolicae* című könyvéhez. In: *Ikonológia és műértelmezés I.* Első rész. Szeged, 1986. 28-29.
  33. GIAMBATTISTA VICO: *La scienza nuova*. Az *Della logica poetica* című fejezet. Milano, 1977. 280-281. Továbbá: *Vico e Gentile. Annuario dell'Accademia d'Ungheria in Roma*. Roma, 1995.
  34. VICO: i. m. 263 és 283. „eszméjükből alkották meg a dolgokat”, „lelkes szubsztanciák létét adták a dolgoknak (...) tehát ész és szenvedélyt, belőlük alkották a meséket”.
  35. Bármennyire is jelentősek Hegelnek a szimbólumról mint a művészi tudat történeti fejlődésének központi mozzanatáról alkotott gondolatai, mégis kívül állnak e fejezetünk témakörén. *Elméleti szempontból* Hegel a *significans – significatum* viszonyt a részleges egyezésen alapuló alakisághoz (a dolog a maga alakiságában hordozza a jelentését, mint például a háromszög a Szentháromságot, de ez az egyezés csak részleges, a jelentő tartalmazhat más elemeket is), illetve a konvencionáliszmushoz kötötte.
  36. IMMANUEL KÄNT: *Az ítélőerő kritikája*. 1. rész, 2. szakasz, 59. paragrafus. Budapest, 1979. 320.
  37. Friedrich Schillernek írt levél, Frankfurt, 1797. augusztus 17. In: Goethe. *Antik és modern*. Budapest, 1981. 193.
  38. Idézetek, Goethe: *Über die Gegenstände der bildenden Kunst*, illetve *Maximen un Reflexionen*, 1832. In: i. m. 210 és 869.
  39. *Különös és általános (Besonderes und Allgemeines, 1830?)* In: i. m. 729-731.

40. CARL GUSTAV JUNG: *Általános megjegyzések a keresztény alkimista jelképiség pszichológiájához.* In: *Aión*. Budapest, 1993. 145-154.

HISTORICAL AND RATIONAL DIMENSIONS OF SYMBOLIC SIGNS

JÓZSEF PÁL

The author of the study examines the historical and rational dimensions of symbolic signs. Symbols are treated as realities of mind. A detailed study of the uniformity and diversity of languages is also given.

MIÓTA ÉS MIKÉNT MODERN A MAI MAGYAR PARÖMIOLÓGIA?

VOIGT VILMOS

Az utóbbi évtizedekben alighanem a parömiológia vált módszertanilag a legfejlettebb folklorisztikai kutatási területté. Minthogy a mondat körüli szövegek, amelyek logikai egységként (mondjuk: „ítélet”) is értelmezhetők, kiváltképpen alkalmasak elemlyült szövegvizsgálatra, és interlingvális jellegűek – vagyis le lehet fordítani nagy részüket más nyelvekre is –, a kutatás jól fel tudja használni a nemzetközi vizsgálatok anyagát, módszereit, ezek összevetését, kipróbálását is lehetővé teszi. Éppen ezért csak nemzetközi távlatokban érthető meg igazán a modern parömiológia. Azt is rögtön hozzá kívánom ehhez tenni, hogy éppen a jelzett időben vált a magyar parömiológia önálló, tudományos diszciplinává, amelyet végre nemzetközi keretek között is számon tartanak. Ez ugyanis nem mindig volt így.

Köztudott, hogy nálunk már a múlt században (sőt igazában még ennél korábban is) készültek szólás- és közmondásgyűjtemények, majd kiadványok, és mondjuk DUGONICS ANDRÁS, GAÁL GYÖRGY, ERDELYI JÁNOS, BALLAGI MÓR, MARGALITS EDE munkái máig is forrás értékűek, olykor egyenesen nélkülözhetetlenek; meg aztán egyes szólások magyarázatai (ezeket nyelvészek, művelődéstörténészek szokták művelni) már sok évtizede felbukkantak – mindez azonban még csak elemi foka a parömiológiának. MARGALITS (és GAÁL) többnyelvű példatára szinte módszer nélküli, és (noha meglepő állításnak tűnhet, mégis igaz) még O. NAGY GÁBOR sem volt parömiológus. Ő sem ismerte, nem is használta a szóláskutatás nemzetközi eredményeit, ami meg is látszik mind adatközlésének színvonalán, mind ezekhez fűzött kommentárjain (átírja forrásait, tetszés szerint maga ad „jelentést” ezeknek, a használat sajátosságait nem érzékeli, a proverbiumok szerkezetéről nincs mondanivalója stb.). Nem is vette őt észre a nemzetközi kutatás, legfeljebb példáiból idézett: mivel nem talált jobb anyagot.

Mostanra viszont, elsősorban KANYÓ ZOLTÁN, SZEMERKÉNYI ÁGNES, PACZOLAY GYULA és TÓTHNÉ LITOVKINA ANNA révén a helyzet megváltozott. Náluk olvashatunk elméleti és konkrét megjegyzéseket, magyar és nemzetközi szempontból egyaránt hasznosítható megállapításokat. Igen örömdetesesen megnőtt a „helyi” proverbiumok közléseinek száma (inkább nyelvészeink, mint folkloristáink jóvoltából), ám ezzel egyszerre nagyon kitágult a kutatás horizontja is. Hogy csak néhány legutóbbi munkát idézzek, BARTA PÉTER francia (és európai) proverbiumokról írta disszertációját, LITOVKINA amerikai szólásgyűjteményének kapcsán foglalta össze a modern használatgyakorisági vizsgálatokat (ez az úgynevezett „parömiológiai minimum” kérdésköre, amelyről még lesz szó), PACZOLAY GYULA könyve az „európai” (elterjedettségi) proverbiumokról pedig releváció a komparatív folklorisztika számára is. A magyar, sőt magyarországi proverbiumkutatás történetét SZEMERKÉNYI ÁGNES kézikönyvekben és legutóbb a proverbiumok használatáról szóló monográfiájában is összegezte. Ezért nem muszáj itt kitérni minderré – noha egy tüzetes magyar parömiológiatörténet fontos, elvégzendő feladat lenne. Most mégsem ezekről a kutatásokról kívánok beszélni,¹ hanem a nemzetközi folklorisztika módszertani változásáról.

Még azt sem kívánom dokumentálni, milyen nemzetközi hatásokra újult meg (pontosabban: alakult ki) modern parömiológiánk. 1963-ban tanultam MATTI KUUSI

professzortól (akkor már ő és nem is ARCHER TAYLOR volt a vezető folklorista-parömiológus) az összehasonlító parömiológia akkor új módszerét, és KUUSI „struktúra-analízise” is azonnal ismertté vált nálunk.² Ez ugyan igazában nem is strukturalista megoldás, azonban arra mindmáig a legjobb javaslat volt, hogyan lehet egymás mellé helyezni szólások változatait: akkor is, ha ezek szövege, akkor is, ha ezek „mondanivalója” egyeztethető, sőt akkor is, ha ezek „felépítése” nevezhető azonosnak.

KUUSI módszere több ponton is kiegészítésre szorul. Ahogy ő ezt megformálta, voltaképpen „nyelven belüli fordításnak” tekintette a variánsokat, ezek státusát, létrejöttét, azonosságuk okait nem vizsgálta – axiómának meg műfaji sajátosságnak tekintette, ahogy ezt a hagyományos finn folklorisztika más műfajok esetében is szokta volt. Kitűnő szakemberként, jó ízlésű stilsztaként és az újdonságok iránt mindig érdeklődő professzorként azonban éppen ő vette észre először e hiányokat, és mindjárt volt is javaslata ezek kiküszöbölésére.

Az összehasonlítás problémáira a *Proverbia Septentrionalia* kötete a válasz.³ A jelentés különböző „rétegeit” ő is az afrikai (ovambo) proverbiumok elemzése során oldotta meg.⁴ És igen hamar felfigyelt az észti ARVO KRIKMANN nyelvészeti-szemantikai kiindulási változatvizsgálataira.⁵ Még ennél is fontosabb volt azonban, amikor felbukkant egy eladdig ismeretlen szovjet folklórszöveg-fordító és akár amatőrnek tekinthető kutató, G. L. PERMJAKOV, aki egy csapásra új mederbe terelte az összehasonlító parömiológiát.⁶

Nálunk KUUSI elgondolásait én terjesztettem. Felhívtam a figyelmet PERMJAKOV munkáira, ezekből fordítás elkészítését „rendeltem meg”, sőt megfogalmaztam azt a többszintű modellt is, amely a szólások változatait mutatta ugyan be, ám nyilvánvalóan a proverbiumok milyenségét általában kívánta érzékeltetni. Sajnos, KRIKMANN elgondolásairól nem adtam részletes bemutatást, noha itt lett volna miről beszélni. És minthogy a nagy észti szólásgyűjtemény megjelenése körül (meg utána) KRIKMANN nem adott új elméleti tájékoztatást, ez a beszámoló még ma sem lenne egészen hasztalan. (Úgy látom ugyanis, mind az ő, mind litván kollégája, KAZYS GRIGAS munkásságát, mintha már már el is felejtette volna a világ parömiológiája.)⁷ Hogy egyetlen mondatba foglaljam a különbséget: KRIKMANN egy nyelv (etnikum, hagyomány) keretében mutatja be a változatok meglétét, elterjedését, és ennek révén utal a proverbiumok felépítésére – PERMJAKOV viszont kultúraközi, konstans tényezők fontosságát hangsúlyozta szemantikai és szintaktikai dolgozataiban.

Ez a felzárkózó aranykora a magyar parömiológiának az 1975-ös budapesti finn-ugrista kongresszus általam megszervezett parömiológiai megbeszélésével, illetve a *Proverbium Paratum* „évkönyvsorozat” megindulásával érte el tetőpontját. PERMJAKOV (akit nekem személyesen is volt alkalmam ismerni) maga kérte, hogy a szólások általános elméletéről készített dolgozatomat ő jelentethesse meg. Persze, ez a kitüntető egyetértés nem a mai, hanem évtizedekkel előbbi korra vonatkozott.⁸

PERMJAKOV másik magyar felfedezője az oly korán elhunyt irodalomteoretikus, KANYÓ ZOLTÁN volt. Csak sejtem, ő a strukturalista szovjet irodalomelmélet meg a tartui szemiotikai iskola hivatkozásai alapján bukkant műveire (ami megint csak nem mindennapi éleslátását is bizonyítja, mivel azért e helyeken ritkán idézték csak őt). Egyedül JE. M. MELETYINSZKIJ becsülte PERMJAKOVOT mindenekfelett nagyra, amit két kötetnek is az általa irányított „teknősbékás” könyvsorozatba illesztésével is bizonyí-

tott.⁹ MELETYINSZKIJ a világméretű anyaggal foglalkozó tudóst, a (néha pszeudo) logikai és matematikai képleteket bemutató strukturalista folkloristát tisztelte benne. KANYÓ viszont az irodalmi modalitásvizsgálatok miatt értékelte nagyra ezt a megközelítésmódot. (Nem bírálatként említem meg, hogy érdemben ő sem vizsgálta meg PERMJAKOV rendszerének érvényességét, annak komparatív határait – mindezt a mai napig senki sem tette meg.)¹⁰ KANYÓ saját műfajelméleti disszertációja, az „egyszerű formák” egyikének tartja a tágon vett proverbiumhagyományt.¹¹ Minthogy módomban volt opponálni e dolgozatot, illetve az „egyszerű formák” cseppet sem „egyszerű” és általában nem „formai” témájáról is írhattam,¹² ezt most nem kell megismételnem. KANYÓ anyagválasztásában ma is csak azt sajnálom, hogy kreált, német pedagógiai jellegű szövegcsoporthoz elemzett, ezért éppen azokat a jelenségeket nem tárhatta fel, amelyek a folkloristát a legjobban érdeklik: a változatok, a használat sokrétűségét.

Újabbban azonban nálunk is éppen ebbe az irányba fejlődött tovább parömiológiánk. Ez azonban már PERMJAKOV munkássága második korszakából eredeztethető, és ezért ott lesz szó e megoldásról.

PERMJAKOV¹³ bizonyos előtanulmányok után mintegy 7000 proverbium osztályozását kísérelte meg, afrikai és főként ázsiai példák alapján (a Szovjetunió területét és kiadványait véve alapul). Anyagában néhány rokon műfaj, illetve forma is megtalálható (például hasonlatok, aforizmak, állandó szószerkezetek). Az egyes csoportok elrendezése egyszersmind értelmezésük is: mégpedig oly módon, hogy az elsődleges rendezési elv a strukturális (= nyelvi), ám a valódi szólások esetében már ez is túlmegy e megoldáson, és voltaképpen logikai–szemiotikai jellegű. PERMJAKOV nem az egyes szólások szövegét, nyelvi megformáltságát veszi alapul (minthogy orosz nyelvre fordítva használja ezeket, ezt nem is tehetné), hanem egy általa megállapított jelentés bonyolult tipológiáját kívánja adni. Könyvéből úgy tűnik, az eurázsiai és afrikai proverbiumok egyetlen gondolatséma-rendszert tükröznek. Ez a komparatív folklorisztika mindig is univerzális módszerének a megfelelője, hiszen AARNE (és THOMPSON) mesekatalógusa vagy THOMPSON motívumindexe végül is világméretű egyezéseket sejtetett. Náluk azonban tartalmi elemek komparatív leltározásáról volt csak szó, és fel sem vetődhetett az az ötlet, hogy ezekben logikai sémák is összevethetők lennének. PERMJAKOVnál azonban az egyes szólások jelentése nem a nyelvi megfogalmazás szemantikájával azonos, hanem egy elvont logikai séma, amelyben tárgyak és minőségeik logikai viszonyai jelennek meg. Ennek előnye, hogy nyelvek (sőt nyelvcsaládok) feletti. Hátránya viszont „steril” volta. Talán ez is az oka annak, hogy (minden nemzetközi elismerés ellenére sem akadt követője. (Egyetlen kivételként a szomáli proverbiumok antológiáját említhetjük.)¹⁴

Még mindig ehhez, PERMJAKOV „első” korszakához tartozik az ő műfajelmélete, amely először az 1960-as évek végén fogalmazódott meg, és nemzetközi terepen is ismertté vált.¹⁵ Itt a „Szószerkezettől a meséig” címmel voltaképpen a már elbeszélés-csírának nevezhető nyelvi fordulatoktól az elemi elbeszélésig terjedő rövid „műfajokat” mutatja be, főként szövegszerkezeteik mondjuk kommunikációelméleti áttekintése szerint. Felfogása szerint a proverbiumok és a találós kérdések meg a didaktikus történetek sok ilyen szempontból összevethetők egymással. Miért? Erre sokféle választ is ad. Legáltalánosabbnak ezek közül azt tekinthetjük, hogy létezik egy sokrétű, sztereotip szövegkategória (ezt nevezi ő, egyéni felfogással „klisé”-nek), amely csupán a többé már „nem-egyszerű” történetekben adja át helyét bonyolultabb szerkezeteknek. (Csupán

sejthetjük, hogy ez utóbbiak elemzési módjaként ő is elfogadta azt a „morfológiai-strukturális” módszert, amelyet PROPP nevezetes mesemorfológiája, majd ennek MELETYINSZKIJ által javasolt továbbfejlesztése képviselt.) Azt viszont meglehetősen biztosan mondhatjuk, hogy PERMJAKOV nem követte sem LÉVI-STRAUSS transzformációs struktúravizsgálatait, sem GREIMAS strukturális szemantikáját. Pedig mindkettő alkalmas lett volna arra, hogy akár logikai szólásrendszerezés, akár az egyes műfajok közti összefüggések tekintetében ezeket kipróbálják. Ám ez nem történt meg.

Annál biztosabban állíthatjuk ezt, mivel PERMJAKOV, mint sok más nagy tudós, igazán nagylelkűen elismerő volt mások munkásságát illetően. Két olyan tanulmánygyűjtemény is közzétett oroszul, amelyekben a rokon területekkel foglalkozó, hasonló módszereket felhasználó, mások által körvonalazott elgondolásokat igyekezett közismertté tenni.¹⁶

Ugyanezt a negatív feleletet adhatjuk arra a kérdésre is: van-e közvetlen kapcsolat az éppen ekkor széles körben ismertté váló generatív grammatika és PERMJAKOV elgondolásai között? Mindkét megoldás egyetemesnek tekintett, „mély” logikai struktúráknak a felszínen való megjelenésével azonosítja az aktuális mondatokat. PERMJAKOV azonban nem fogalmazott e gondolatkörhöz tartozó következtetéseket. A későbbi PERMJAKOV-interpretáció sem kapta fel ezt az ötletet.¹⁷

Annál nagyobb nemzetközi visszhangot váltott ki a „második” korszak PERMJAKOVja, a „parömiológiai minimum” kutatása. Elsősorban PETER GRZYBEK kitűnő kommentárjai révén itt német, horvát és más proverbiumok hasonló vizsgálata történt meg.¹⁸ LITOVKINA pedig magyar proverbiumok vizsgálatát hozta.¹⁹ Ma ez a legpontosabb, elméletileg és szociológiailag a leggondosabban ellenőrzött parömiológiai módszer. Talán még azt is állíthatjuk, e módszerben a parömiológia új lehetőséget nyert empirikus és axiomatikus vizsgálatok együttesen végzésére, vagyis szinte természettudományos pontosságú variáns- és használatvizsgálatra.

Ezt a megérdemelten nagyon is pozitív véleményt két megjegyzéssel kívánom csak kiegészíteni.

Először azt említeném, hogy ez a „második” PERMJAKOV időben nem későbbi (!) az elsőnél. 1971-ben jelent meg az a kis füzet, amely ezt a vizsgálatot már tartalmazta.²⁰ Szinte hihetetlen, milyen korán felismerte ezt a lehetőséget a szerző, egyszerre strukturális és logikai szempontú szövegvizsgálataival.

Másik megjegyzésem arra vonatkozik, hogy ugyanazt a kutatási témát és megoldást PERMJAKOV különböző módon is megnevezte. A „parömiológiai kísérlet” (paremiologicseskij eksperiment) és a „parömiológiai minimum” (paremiologicseskij minimum) egyszerre jelennek meg nála, sőt más megnevezéseket is említhetünk (például paremiologicseskij fond stb.). Talán túl pedánsnak tűnik az a megjegyzés, hogy ezekben nem a ‘szólás’, hanem a ‘szóláskutatási’ jelző szerepel. Noha van terminológiai módosulás is PERMJAKOVnál (sőt következtetlenség), és bizonyos terminológiai rendszerek nem mindig végiggondolt nevezéktana is tetten érhető az ő műveiben is – nyilvánvaló tény, hogy a logikai kutatás, a tüzetes rendszerezés olyan jeles képviselője, mint PERMJAKOV nem véletlenül ad egy metanyelvi (és nem egy tárgynyelvi) megnevezést e jelenségek említésekor. Mintha itt a szóláskutatás, és nem a szólások maguk állnának központban. (Meg kell mondanom, éppen itt magam nem érzem multhatatlanul fontosnak e megkülönböztetés érvényesítését.)

Dehát miből is indult ki ez a kutatási irányzat? Maga PERMJAKOV semmi kétséget nem hagy e tekintetben, amikor elmondja, az a gyakorlati probléma merült fel (a nyelvtanítás oldaláról), hogy mondjuk a külföldieknek az orosz nyelvet, az oroszok számára mondjuk a németet akkor tudjuk igazán jól elsajátíthatóvá tenni, ha az illető nyelvek legfontosabb fordulatait, sztereotip mondatait is megtanítjuk. Dehát melyek e leggyakoribb „klisék”? Ezt korábban senki sem vizsgálta, legfeljebb a nyelvkönyvek példatárai sejtetik, hogy magára a kérdéskörre azért már korábban is gondoltak. PERMJAKOV parömiológiai zsenialitása abban is megnyilvánul, hogy rögtön rájött e kérdéskör elméleti fontosságára, egyszersmind arra is, mi módon lehet a problémát megoldani. Mégpedig „kísérleti” módon (ez az „experiment” nála). A nagyjából sejtett parömiológiai „alapkészlet” (ez a „fond” nála) példáinak használatgyakorosságát kell megállapítani, vagyis azt, az adott nyelvet beszélők milyen hányada ismeri és használja az illető szólást? Minthogy itt a direkt rákérdezés nem adna megbízható számadatokat, a vizsgált szólások nem teljes szövegét kell kérdezni, és ha a kísérleti személyek adta kiegészítés helyes, ők csakugyan ismerik az illető proverbiumot.

Ez egyszerű, viszonylag könnyen kivihető módszer, nem csoda, hogy olyan sokan használják. Eközben, mint már említettem, főként a szociodinamikai tényezők bemutatása vált igen pontosá. Ha tudjuk, a válaszadók hány százaléka nő/férfi, falusi/városi, milyen iskolai végzettséggel rendelkeznek, hány évesek, sőt akár azt is, mekkora családban élnek, olvasnak-e újságot, rendszeresen nézik-e a televíziót stb. – egészen érdekes adatokat kapunk (kaphatunk vagy csak kaphatnánk) változatos művelődésszociológiai összefüggésekről. Ezeket, minthogy sokszor hangsúlyozták fontosságukat, nem is említem a továbbiakban.

Megint csak nem a kritika érvényesítése miatt említek két további szempontot.

Az egyik az, hogy nem csak proverbiumok esetében képzelhető el ugyanez a módszer. Lehet ezt használni köszöntések, időjósló szabályok, egyszerűbb étel- vagy koktél-receptek, sőt akár verscímek ismertségi fokának megállapítására is – vagyis e módszer nemcsak „parömiológiai”, hanem ugyanilyen megoldással sokkal szélesebb körű, és akár „klisékutató” vagy „rögzítetten megfogalmazott mondatkutató” módszernek is nevezhető. Azt eddig sem PERMJAKOV, sem tanítványai nem mondták meg, mi is e tágabb körön belül a sajátosan parömiológiai vonás. Olykor nem is gondoltak erre a problémára, más-kor pedig úgy kerülték ezt meg, hogy az elvégzett „kísérlethez” valódi proverbiumokat használtak fel. Így eredményeik csaknem meggyőzőek a parömiológusok számára is – noha módszertanilag nem tisztáztak.

Nem hiszem, hogy az segítene e probléma megoldásában, ha empirikus módon csakugyan feltennénk a valódi proverbiumok kiegészítését kérő kérdőívek példái között az alábbihoz hasonló mondatokat is: „fejfájás esetén be kell venni egy ...t”, „ha valaki álmában menyasszony/vőlegény, ez azt jelenti, hogy ...”, „a szegény kisgyerek /panaszai/ (Kosztolányi)”, „a Manhattan-koktél összetétele a következő: ...”, sőt „használat után a vécét le kell ...”. Noha e kiegészítések milyensége jól jelezné az említett példák valódi klisészerűségét (meg pszeudo-proverbialításukat is).

Ezzel is összefügg másik felvetendő szempontom is. A „helyes” kiegészítés ugyanis csupán egyik bizonyítéka annak, hogy az alapul vett szöveg csakugyan proverbium volt. Köztudott tény, és az említett parömiológiai kísérletezők maguk is sorban beszámoltak arról, hogy nemegyszer furcsa módon kiegészített válaszokat kap-

tak. „Ki korán kel” – nemcsak „aranyat lel”, hanem „az a bakter”, vagy „korán is fekszik”, „korán lesz álmos” stb. „Aki másnak vermet ás” – lehet „az a sírásó”. Igen edzett parömiológus legyen, aki mindig meg tudja mondani, a kapott furcsa válasz szimpla bornírság, elménckedés, széles körben ismert travesztia, egy-egy család életében ismétlődő vicc, vagy bármi más.

Az ilyen és hasonló megfogalmazásokkal már a korábbi parömiológia sem sokat tudott kezdeni. Formautáncnak, paródiának, tréfás közmondásnak stb. nevezte, ám sosem adta meg a „szabályt”, mikor és miért, hogyan kerülnek elő ilyen szövegvariációk. Miben különböznek a folklórban mindig megfigyelhető más jellegű változatoktól? Volt olyan idő, hogy WOLFGANG MIEDER „antiproverbium” (pontosabban: Anti-Sprichwort) megnevezéssel tárgyalta ezeket,²¹ ide vévén igazán sok mindent: Bertolt Brecht polgárpukkasztó életbölcesség-gúnyolódásaitól blickfangos mosóporreklámokig vagy versebe szedett régi szólásokig. Mára kissé komplikáltabbnak látjuk az ilyen „megváltoztatott proverbiumok” kérdését, és noha igazán nem ismerek általános és jó elméletet velük kapcsolatban, az nyilvánvaló, hogy akár a legeslegrégibb gyűjteményekben is megtaláljuk ezeket, meglétük ugyanúgy bizonyítéka a proverbiumok életerejének, mint az, hogy azért tudjuk a proverbiumokat pontosan, teljes szöveggel is idézni.

Ám itt meg a tekintetben kell óvatosnak lennünk, nem változott-e jelentésük, használati körük. Fentebb már idézett dolgozatom a szólások változatainak különböző szintjeiről²² voltaképpen közelében járt e problémának, a bemutatott adatokban azonban csak kevés számú ilyen példa volt. (Zárójelben hozzá tehetem mindehhez viszont azt, hogy a találós kérdések körében ugyanezt a jelenséget jól megfigyelhetjük, sőt ezt dokumentálni is tudtam.²³ Köztudott, hogy a vicc gyakran él e megoldással. Más folklór műfajban ritkább. E téren is további adatfeltárássra lenne szükség.)

Azzal zárhatjuk e megjegyzést, hogy a proverbiumok használatáról ugyan éppen a „parömiológiai kísérlet” segítségével tudtunk meg az eddigieknél jóval többet – és ezt nemzetközi keretekben is –, ugyanekkor azonban a variálódás ténye egyelőre óvatosságra is int a tekintetben, hogy ezt végleges és hibátlan eredménynek tekinthessük.²⁴

Legvégül arra a kérdésre is rá kell mutatnunk, hogy miképp látjuk mindezek fényében a proverbium definíciójának a lehetőségét ma.

Gyakran olvashatunk elmarasztaló megjegyzéseket arról, hogy mások miért nem adtak jó proverbiumdefiníciót. Itt főleg ARCHER TAYLOR agnoszticizmusát, RÖHRICH és MIEDER prakticizmusát, ám akár PERMIJAKOV végül is bonyolult hallgatását is említhetjük.²⁵ Néha a bírálat indokolatlan. Parömiológiánk klasszikusai tudták, miért nem adtak olcsó, didaktikus, semmitmondó meghatározást. Ám ettől a probléma még megmaradt. Sőt megoldatlan is maradt.

Magam, folkloristaként, mindig is azon a véleményen voltam, hogy a parömiológia komplex kutatást jelent. Folklorisztikai, nyelvészeti, irodalomtörténeti, művelődéstörténeti, sőt logikai, pszichológiai összetevői mindig kell hogy legyenek. És ha ezek közül csak egyetlen szempontot érvényesítenek, ez legalábbis egyoldalúsághoz vezet. Ám azt sem tagadhatjuk, hogy e szempontok között van némi hierarchia is. Sosem tagadtam, hogy magam a proverbiumot műfajnak tekintem, pontosabban a „rövid műfajok” olyan csoportjának, amelyen belül további csoportok (műfajok, alműfajok, alkotáscsoportok) ismerhetők fel.²⁶ Azt is nyilvánvalónak tartom, hogy e csoportok különböznek is egymástól sok tekintetben, még akkor is, ha végül is mindet proverbiumnak nevezhetjük.

A proverbiumok lényegüket tekintve nyelvi formák, és noha valamikor régen biztosan csak a szóbeliségben éltek, már évezredek óta vannak írásos változataink is. Az írásbeliség sokban megváltoztatta a proverbiumokat, rögzítette megszövegezésüket, aktuális változataikat, ugyanakkor azonban éppen ezáltal új meg új változatok létrejöttét segítette elő, és lehetővé tette a hagyományozás diszkontinuitását is, mivel régi, „elfelejtett” szövegeket is újra felhasználhattak. Kézenfekvő gondolat, hogy az „illusztráció” is jól kapcsolható az írásbeliséghez. Egy rögzített képhez könnyebb proverbiumot kapcsolni vagy éppen fordítva: egy rögzített proverbiumot könnyebb „képszerűsíteni” (illusztrálni).²⁷ A „vicces” megoldások is sokszor másodlagosak. Ám mindkét esetben ezt a lehetőséget éppen a proverbium eredeti minősége hozza magával. Minthogy egy-egy proverbium ugyan konkrét kifejezéssel, mégis általánosít, lehet illusztrálni. „A fától nem látja az erdőt” szólás könnyebben képszerűsíthető, mint mondjuk a népdal sóhaja a megáradó folyóvízről és a bánatról, hiszen ez utóbbinak „képszerűsítése” inkább nevetségessé teszi/tenné a költői képet, míg a proverbium szinte kiált a vizuális átfogalmazás után. Éltek is a művészek e lehetőséggel. A legismertebb ilyen festmény, Bruegel *Flamand szólásai* ugyan pontosabb műfaji megnevezéssel szóláshasonlatok illusztrációi, ám e körülmény csak erősíti és nem cáfolja a proverbiumok szövege és vizuális megjelenítésük lehetőségét.²⁸ Alig tudunk azonban proverbiumok megzenésítéséről. (Ez például lírai dalok vagy balladák esetében közismert gyakorlat.)

Még komplikáltabb a proverbiumok logikai státusának meghatározása. Valóban leírható-e egy-egy proverbium ilyen módon? Igazában csak kevesen és ritkán foglalkoztak ezzel a problémával, amely tüzetes tárgyalást érdemelne. Ehelyett most azonban csak annak a megállapítására szorítkozom, hogy akár logika, akár nem maga a proverbium, a szöveg (vagy legalábbis sok szöveg) leírható ilyen apparátussal is. (Mint ahogy az időjósítás és a gyógyszerfogyasztás vagy az alkoholizmus és a kártyajáték sem logika, mégis sokban leírható logikai fogalmak segítségével is.) Ugyanezt mondhatjuk a proverbiumok ideológiai vagy etikai státusát illetően is. Nem minden proverbium életbölcesség, ugyanarról homlokegyenest ellenkezőket vagy éppen mást-mást is állítanak a proverbiumok. Ezért nem mindegyiküket kell vagy lehet egyetlen etikai, vallási, ideológiai sémába gyömöszölni. Ám van ilyen mondanivalójuk, jelentőségük is.

Mindezek után azt a definíciót adhatjuk, hogy a proverbium egy olyan műfaj, amely a fent bemutatott módon nyelvi forma, amely alkalmas transzkódolásra, logikai, ideológiai stb. rendszerek kifejezésére. Intertextualitása nagy. Közismert a folklórban, ám a hivatásos művészet (nem csak a szépirodalom!) is élhet vele. Nemzetközi, korszakokat, évszázadokat ível át, ugyanakkor lehet igen aktualizált, nyelvhez (ezen belül akár dialektushoz, szociolektushoz) kötött. A maga változtatott, paródizált formáit is a maga műfaja keretében meg tudja tartani. Variabilitása még a folklór megszokott változatképzéséhez képest is gazdag, eleven. A proverbium ma is élő jelenség, nem elmúlásának, legfeljebb átalakulásának példáival találkozunk.

Van-e még mód ezek elmondása után is újabb definícióra? Praktikus szempontból hozzátehetjük még, hogy noha zömmel mondatnyi, ám voltaképpen szélesebb határok között ismert: a szószerkezettől, elemi kijelentéstől az elemi történetig terjed. Mondjuk a *Forza Italia!* már ilyen, és a többmondatos wellerizmusok is még ide sorolhatók. (Persze, ezeket logikai-pszichológiai szempontból nem lehet csak a kijelentés és az

ítélet fogalmaival meghatározni.) Minthogy igen sokféle kommunikációs szituációban használható, ilyen jellemzése sem egyszerű.

Ha kellőképpen tágan, a mai nemzetközi parömiológia eredményeinek figyelembevételével gondolunk minderre, ez a lazább, megengedő parömiológiaelmélet látszik indokoltnak. Persze, időről időre újra kell gondolni az ilyen szemléket is. A mostaniból is kimaradt sok minden, és nemcsak szándékosan, vagy területi okokból, hanem azért is, mivel a parömiológia maga is változik, új problémák, új módszerek kerülnek előtérbe, vagy éppen a régi megoldások térnek vissza. Szerencsére nemcsak a proverbium eleven ma is, hanem a magyar és nemzetközi parömiológia is. Talán sikerült ezt érzékeltetnem.²⁹

Jegyzetek

1. Erről írtam már *A szólások általános elméletének kérdései* című dolgozatomban (1977-8), amely azonban, őszinte sajnálatomra, eddig elkerülte néhány hazai szakértőnk figyelmét. Ezért is a következőkben csak a legszükségesebb további irodalmat jelzem.
2. Lásd például KUUSI, Matti: A parömiológia feladatai és módszerei. *Folcloristica* 6. (1981 – 1982.) 17-31. Az eredetileg 1957-ben nyomtatásban megjelent tanulmány. A magyar fordítás is jóval a megjelenés éve előtt készült el. KUUSI későbbi (1966-os és 1968-as) dolgozatait én mutattam meg az érdeklődőknek, annál szívesebben, mivel ezek gondolatait korábbi (finn nyelvű vagy szóbeli) formában már megismerhettem.
3. MATTI KUUSI et al.: *Proverbia Septentrionalia. 900 Balto-Finnic Proverb Types with Russian, Baltic, Germanic and Scandinavian Parallels*. Helsinki, 1985. (FFC 236). Megemlíthetem, hogy voltaképpen ehhez az anyaghoz készítettem magyar hivatkozásokat is, amikor 1963-64-ben KUUSI professzor erre kért. Az adatok az ő összehasonlító kártyáin megtalálhatók, mivel azonban a megjelent kötet már nem tartalmaz közép-európai, következésképpen magyar adatokat (sem), ez onnan (egy igen korai, előkészítő stádiumot tükröző) adatsorból található csak meg. Természetesen, a megjelent kötet alapján érdemes lenne újragondolni e kérdést, genetikus folklorisztikai szempontból. PACZOLAY GYULA idézendő, kiváló művei erre csak egy részben utalhattak.
4. KUUSI, MATTI: *Ovambo Proverbs with African Parallels*. Helsinki, 1970. (FFC 208) Itt nem térek ki KUUSI (és mások) más afrikai folklór jellegű „rövid műfajok” kérdéseit vizsgáló fontos munkáira.
5. Az kevésbé látszik közismertnek, hogy KRIKMANN első ilyen dolgozatai már több, mint két évtizede, még a régi, MATTI KUUSI által szerkesztett *Proverbium* hasábjain jelentek meg. Érdekessé, hogy későbbi tanulmányaiban (például *Towards the Typology of Estonian Folklore Regions*. Tallinn, 1980. (Preprint KKI 16 = Preprint Keele ja Kirjanduse Instituut), *Some Statistics on Baltic-Finnic Proverbs*. Tallinn, 1985. (Preprint KKI-36) és főként az *Eesi Vanasonad* öt kötetében (1980-1987.) maga is ritkán hivatkozik ilyen munkáira, nem is teljességgel. Mostanában idézett dolgozatai, már a MIEDER által szerkesztett *Proverbium* évkönyvben, már egy későbbi korszakot jelentenek. Erre a kérdésre még visszatérünk.
6. PERMJAKOV munkásságáról, bibliográfiájával együtt akkor a legjobb képet adta az általam szerkesztett *Proverbium Paratum* Permjakov-émlékszáma: 2 (1981.), különösen 108-118. Később GRZYBEK, MIEDER és mások lényegesen hozzájárultak a PERMJAKOV életművéről adott kép teljesebbé tételéhez.
7. GRIGAS litván és összehasonlító parömiológiai munkásságára ugyancsak MATTI KUUSI figyelt fel, és kezdte el közölni tanulmányait a régi *Proverbium* hasábjain. Azóta is jó áttekintések és anyagrendszerezés jellemzi műveit, elméleti felismeréseit azonban eddig maga a szerző sem foglalta össze.

8. Lásd Rozrabotka obszcej teorii poszlovic. In: *Paremiologicseszkiy szbornik*. Moskva, 1978. 230-238.
9. *Ot pogovorki do szkazki. Zаметki po obszcej teorii klise*. Moskva, 1970. Ennek angol fordítása *From Proverb to Folk-Tale. Notes on a General Theory of Cliché*. Moscow, 1979., valamint *Osznovy sztrukturnoj paremiologii*. Moskva, 1988. Ugyanitt jelent meg két olyan tanulmánykötet is, amelyet a magához közel állónak tekintett kollégák műveiből PERMJAKOV állított össze. Ha ezek nem orosz nyelven jelentek volna meg, mindenki tudná, hogy akkor a parömiológiai nemzetközi kézikönyveinek a rangját érthették volna el. Ezek *Paremiologicseszkiy szbrnik. Poszlovica. Zagadka. (Sztruktura, Szmysl', tekszt)*. Moszkva, 1978. és *Paremiologicseszkie iszlendovanija. Szbornik sztatej*. Moskva, 1984. (Ezt végül is már V. B. CIVJAN rendezte sajtó alá.)
10. KANYÓ több előadásában foglalkozott PERMJAKOV eredményeivel és PERMJAKOV meg az ő írásait közölte oroszul az előbb említett tanulmánykötetekben.
11. Lásd *Sprichwörter. Analyse einer einfachen Form. Ein Beitrag zur generativen Poetik*. Budapest, 1981.
12. Lásd Egy nem egyszerű és nem formai kérdés: az egyszerű forma. *Studia Poetica* 7. (1985.) 17-26, és ehhez volt később nem közölt vita is.
13. Ez a *Poszlovicy i pogovorki narodov Vosztoka*. Kevesen szokták észrevenni, hogy e munkának két kiadása van. Az 1968-as moszkvai (első) kiadásban már teljességgel kiforrott PERMJAKOV rendszere, sőt példatára is stabil. Ehhez képest az 1979-es második kiadás (ez is Moszkva) csak némileg bővült anyagában, kijavították az első kiadás szöveghibáit, a rendszerezéshez és értelmezéshez csak igen kevés új elemet téve hozzá. Minthogy később maga PERMJAKOV is ezt idézte, még a vele foglalkozók sem szokták tudni, hogy e munka újdonsága, bizonyító anyaga évtizeddel korábbi, mint olykor vélik.
14. Ezt a ritkán említett munkát már PERMJAKOV is nagyra értékelte: *Szomalijskie poszlovicy i pogovorki. Na szomalijskom i ruszkom jazykah s ruszkimi szootvetstvijami. Szosztavil, perevel, prediszlovie i primecsanija*: G. L. KAPCSIC. Moskva, 1983.
15. Lásd a 9. jegyzetben említett, 1970-es könyvét.
16. Lásd ugyancsak a 9. jegyzetben.
17. Amennyire meg tudom ítélni, ez a távolságtartás kölcsönös volt.
18. Ez körülbelül 1984-ben kezdődött meg.
19. Ezeket és a maga ide vágó műveit is felsorolja: TÓTHNÉ LITOVKINA ANNA: A few aspects of a semiotic approach to proverbs, with special reference to two important American publications. *Semiotica* 108-3/4. (1996.) 307-380.
20. *Paremiologicseszkiy ekszperiment. Materialy dlja ruszkogo paremiologicseszkiego minimuma. (Na pravah rukopiszi.)* Moskva, 1971. PERMJAKOV 1974-ben, 1975-ben, 1982-ben, 1985-ben, 1986-ban is készített e témakörből dolgozatokat, áttekintéseket, további utasításokat stb. Ezeket 1988-as könyvébe is belevette, illetve ott hivatkozik ilyen írásaira. Közvetlenül az ő művéből készült 1985-ben a német, 1986-ban a bolgár kiadás.
21. Lásd közismert köteteit: MIEDER, WOLFGANG: *Antisprichwörter. I-III*. Wiesbadon, 1982-1985-1989. E témakörrel külön alkalommal lenne érdemes írni, amire most nincs terünk. Ezért most nem is idézem a további szakirodalmat (pro és kontra).
22. Ennek több megfogalmazása is elkészült, ezek közül itt a következőre hivatkozom: A szólások változatainak szintjei. *Nyr.* 95. (1971.) 29-34.
23. Lásd erről a találós kérdések osztályozásáról adott javaslatomat, amely először 1971-ben jelent meg, mezőcsáti tanulmánykötetünkben. Voltaképpen egyanez a szöveg most jobban hozzáférhető (ám itt csak a legszükségesebb kiegészítéseket adhattam, viszont nem térhettem ki a kérdés újabb negyedszázados kutatástörténetére): Egy közösség találókérdései. In: „Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok...” *Tanulmányok a 65 éves Ág Tibor köszöntésére*. Szerk.: LISZKA JÓZSEF. Komárom–Dunaszerdahely, 1993. 138-180. (*Népismereti Könyvtár* 7.)

Mínt hogy nem jelent meg, itt említem, hogy éppen e témáról adhattam elő 1994-ben Macerataban, PETŐFI S. JÁNOS meghívására. Az ott elmondottak is további kiegészítést érdemelnének.

24. Már mintha megfeledekezniene arról, hogy PERMJAKOV kísérletének (lásd *Proverbium Paratum* 2. (1981.) 119-120.) első vitatói KUUSI és KRIKMANN voltak, természetesen a legnagyobb elismeréssel együtt. Lásd ARVO KRIKMANN: *Paremiologicseszkie eksperimenty G. L. Permjakova*. Tallinn, 1986. (KKI-40). Ebben más műfajokra is kitér a szerző.
25. Mínt hogy nálunk is többen kifogásolták a proverbiumdefiníciók hiányát, itt nem részletezem a kérdéskört. Számomra azonban megnyugtató az a műfaji jellegű definiálás, amelyet például lexikoncikkeimben és egyetemi tankönyvünkben magam is követtem.
26. Erről sokszor írtam műfajelméleti cikkeimben, úgyhogy ezeket nem tartom szükségesnek itt megismételni.
27. Érdekes, hogy e témakörnek nincs igazán szakirodalma.
28. Lásd erről dolgozatomat: Németalföldi közmondások id. Pieter Bruegel festményén. Magyar történeti folklorisztikai elemzéskísérlet. *Ethnographia* 96. (1985.) 59-71.
29. Mínt hogy a fentiekben említettem már azokat a fontos műveket, ahol további szakirodalom található, illetve arra is több ízben utaltam, most mivel nem foglalkozhattam, ezt nem ismételtem meg. Nem is volt szándékom újból és egyenként vizsgálni vagy értékelni magyar paromiológus kollégáim mostani munkásságát is. Csupán arra szeretnék mégiscsak utalni, hogy PERMJAKOV gazdag munkásságából most nem véletlenül hagytam ki azt a műfajelméleti kérdéskört, amely a „melyik szereplő a legravaszabb”, illetve általában az imposztortörténetek igen arhaikus, általában állatokat szerepeltető régi rétegét. Ezzel néhány tanulmányában is foglalkozott PERMJAKOV, legfontosabb forrás azonban antológiája: *Prodelki hitrecov*. Moszkva, 1972. (Az 1977-es második kiadás ezzel azonos.) Igen tanulságos az 1978-as lett nyelvű változat. *Stasti par viltniekiem*. Riga, 1978. – E témakörrel külön kellene foglalkozni, mivel itt a strukturális, sőt szemiotikai folklorisztika egészen új távlatai nyílnak meg.

SINCE WHEN AND HOW AROSE IN HUNGARY THE MODERN PAREMIOLOGY?

VILMOS VOIGT

Recently the paremiology is the most profiled, theoretically best developed domain of international folklore research. Hungarian paremiology, thanks to active scholars today, finally became a full member of international modern paremiology. Z. KANYÓ, Á. SZEMERKÉNYI, Gy. PACZOLAY, A. TÓTH-LITOVKINA, P. BARTA (and others) made Hungarian paremiology up-to-date and methodologically well-founded. There are some attempts to summarize such achievements, but there is still a lack of a detailed research history of paremiology in Hungary. In this paper, however, a short survey will only show, which new trends arrived to Hungary, and by which way.

MATTI KUUSI's new comparative paremiology was introduced to Hungary during the first half of the sixties. From the same time (i.e. relatively very early) G. L. PERMJAKOV's „structural” and comparative method has been known in Hungary too. This „first” period of PERMJAKOV's work has been understood in Hungary in terms of genre theory and theory of literature. The „second” period of PERMJAKOV, i.e. his „paremiological experiment” was imitated in Hungary more recently. The paper gives some comments and suggestions for further studies regarding the both.

At the end of the paper the crucial problem of „definition of a proverb” is dealt with. The author keeps his earlier conviction, according to which the proverb is a genre (a group of sub-genres) within the framework of shorter epic forms of poetry/literature. He argues for an international and wide understanding of modern paremiology. In the references only selected publications, documenting the aforesaid modernization of Hungarian paremiology, can be found. It remains a task of a further study to characterize contemporary Hungarian paremiology in its details.

Az előző kötetekből lásd például: SZENDE TAMÁS: Megérthetjük-e egymást? Korrunk kommunikációs zavarai (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 2. 183-187; ALBERTNÉ HERBSZT MÁRIA: A társalgás néhány jellemzője és szabálya, *Szemiotikai szövegtan* 5. 9-19; CS. JÓNÁS ERZSÉBET: Gondolatok a dialógus mint szövegtípus vizsgálatai kapcsán, *Szemiotikai szövegtan* 5. 129-135; KRÉKITS JÓZSEF: Az orosz performatív megnyilatkozások szemantikai és pragmatikai aspektusai, *Szemiotikai szövegtan* 6. 25-35; DEME LÁSZLÓ: Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 6. 218-224; FEJŐS ZOLTÁN: Hiedelemrendszer, szöveg, közösség I-II. (Esettanulmány Karancseszki példáján) (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 8. 272-276; GRÉTSY LÁSZLÓ (szerk.): Nyelvészet és tömegkommunikáció I-II. (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 8. 279-287.

ADALÉKOK A REFERÁTUMKÉSZÍTÉS SZÖVEGTANI MEGKÖZELÍTÉSÉHEZ

KOLTAY TIBOR

A referátumkészítés vizsgálata interdiszciplináris megközelítést igényel. Leggyakrabban a könyvtártudomány és informatika szakemberei vizsgálódnak ezen a területen. Ugyanakkor verbális szövegek átalakítását jelenti, így a nyelvészet érdeklődésére is számot tart.

Az alábbiakban – a fontosabb fogalmak rövid meghatározása után – a referátumkészítés számtalan problémája közül a meghatározó jelentőségű pragmatikai tényezőként jelentkező felhasználói igényt vizsgáljuk, röviden leírjuk a referálás folyamatát, és megpróbáljuk mint az általános beszédfolyamat, a szövegértés tényezőjét vizsgálni. Végezetül a referátumok informativitásának kérdéskörét járjuk röviden körül.

Mindezek fontos elméleti kérdések, amelyeknek tisztázása – úgy reméljük – a gyakorlatnak is hasznára válik majd.

1. Referátum, referáló, intellektuális referálás

Ha azt a tevékenységet, amelynek során valamely szöveg legfontosabb tartalmát egy annál rövidebb terjedelmű szövegben, előre meghatározott szempontok szerint tükrözzük vissza, referálásnak (vagy ezzel teljes mértékben azonos értelemben használva referátumkészítésnek) nevezzük, műfajok viszonylag széles skálájára vonatkozik definíciónk, és a gépi referálást is magában foglalja.

Sokan közelítenek ugyanis a referáláshoz és a referátumhoz azzal a céllal, hogy a gépi referálást oldják meg. Bár a gépesítést a tevékenység hangsúlyozottan intellektuális jellegét figyelembe véve sem szabad eleve elutasítanunk, mindenképpen tudnunk kell, hogy az ezen a téren elért eredmények még igen szerények. Az intellektuális referálás ugyanakkor továbbra is rejteget megválaszolatlan kérdéseket.

Okfejtésünk tehát az intellektuális, azaz emberek szellemi erőfeszítésével végzett referálásra fog korlátozódni.

A definíciókhoz a fentieknek megfelelően további megszorításokat kell alkalmaznunk. Ezek a következők:

- a referálás eredményeként kapott szöveget olyasvalaki használja fel, aki sem a tükrözött, sem a tükröző szövegnek nem szerzője, sőt nem is a tükrözött szöveg eredeti címzettje;
- létrehozóját hasonlóképpen az jellemzi, hogy ő nem szerzője a tükrözött szövegnek, és nem is a tükrözött szöveg eredeti címzettje;
- a tükröző szöveg minimális célja az, hogy segítségével eldönthető legyen, hogy el kell-e a felhasználónak olvasnia a tükrözött szöveget.

A tükrözött szöveget nevezzük elsődleges szövegnek, a tükröző szöveget referátumnak, létrehozóját pedig referálónak.

A szerzőre vonatkozó megszorítással kizártuk vizsgálódásunk köréből az autoreferátumokat, azaz az elsődleges közlemények szerzői által írt összefoglalókat. Ezek létrehozása ugyanis a referátumokétól eltérő kommunikációs helyzetben (és részben eltérő eredménnyel) történik, bár ezeket igen gyakran használják a referálók által készített referátumokkal azonos funkciók betöltésére, és természetesen a referálás elmélete segítséget nyújthat autoreferátumok jobb minőségű előállításához is.

2. A felhasználói igény mint fő pragmatikai tényező

A felhasználás minimális céljára, vagyis a funkcióra vonatkozó megszorítás éppen a pragmatikai szempontok kiemelkedő jelentőségére irányítja rá figyelmünket.

A referálást ugyanis tekinthetjük a felesleges részletek törlése értelmében használt absztrahálás (absztrakció) esetének¹. Az absztrakció azonban a referálás esetében nem lehet objektív, hiszen pragmatikai szempontok vezérlik, azaz a felhasználó (címzett) igényeinek figyelembevételével történik.

Melyek ezek az igények? Ennek megválaszolása a referálás elméletének és módszertanának egyik legfontosabb kérdése. Megválaszolásához először meg kell vizsgálnunk, mely információknak kell tükröződniük a referátumban.

Ilyen információnak tekinthetnénk az új információt. Kérdés azonban, hogy mihez képes mondható az adott információ újnak. Ilyen tekintetben az információ lehet „abszolút értelemben”, azaz az emberiség ismereteihez képest új. Ez azonban nehezen kezelhető.

Az információ valamely meghatározott ismeretekhez képest is lehet új, ami viszont azzal jár, hogy a különböző befogadók más és más információt tekintenek újnak.

Ennél elterjedtebb és elfogadhatóbb nézőpont az, ha referálandónak nem az információ újdonságát, hanem a legfontosabb információt tekintjük. A legfontosabb információ meghatározásában a vezérlő elv az előbb említett felhasználói igény. A felhasználói igények kielégítésének követelménye pedig folyamatosan visszatérő eleme lesz okfejtésünknek.

A legfontosabb információ azonosítását segíti, hogy a címzett ismertsége jelentősen nagyobb a referáláskor, mint a szokványos kommunikáció során.

Részlegesen elfogadhatjuk azt a megállapítást, hogy a referátum és az elsődleges szöveg külső formájában nem, de belső formájában egybeesik², ugyanis így részben modellezhetővé válik a referálás folyamata. A modell középpontjába ennek megfelelően a felszín és a mély szerkezet viszonya, mindenekelőtt a megértéssel összefüggő kivonatolás állítható. Ugyanakkor világosan kell látnunk, hogy a pragmatikai szempontok olyan kihagyásokat, törléseket követelnek meg, amelyek a megértés általános modelljével nem magyarázhatók.

3. A referálás folyamata

Mielőtt azonban a kivonatolás problémakörét megvizsgálánk, érdemes a referátumkészítés kommunikációs modelljét leírunk E. V. SIDOROV nyomán, és a referálás folyamatáról néhány megállapítást tennünk. Ennek első lépése egy általános kommunikációs modell felállítása.

A kommunikáció általános modelljéhez a következő elemekkel vehetjük:

1. a feladó tevékenysége;
2. a szöveg;
3. a címzett tevékenysége;
4. a feladó ismeretei és képességei;
5. a címzett ismeretei és képességei;
6. a kommunikáció gondolati tere;
7. a kommunikáció tárgyi szférájának határai.

A szövegalkotás (írastevékenység) három szakaszra bontható: a tervezési fázisban a szöveg tartalmát alakítja ki a szerző, az átalakítási fázisban ezt alakítja valóságos (természetes nyelvi) szöveggé, majd az ellenőrzés során szükség szerint javítja. A tervezési fázisban az új gondolatokat a szerző jegyzetek, egy-egy mondat formájában rögzíti, míg a másik két fázis már koherens szöveget eredményez. A referálás legfőbb kommunikációs jellemzője a referáló közbeiktatódása a folyamatba.

Ha most tehát a referátumkészítéssel is kibővítjük modellünket, a fentiek a következő elemekkel bővülnek:

8. a referátumkészítés receptív fázisa;
9. a referáló ismeretei és képességei;
10. a referátumkészítés produktív fázisa;
11. a referátum szövege;
12. a referátum címzettjének tevékenysége;
13. a referátum címzettjének ismeretei és képességei;
14. a referatív kommunikáció gondolati tere;
15. a referatív kommunikáció tárgyi szférájának határai.³

Az 1. ábra ezt a modellt mutatja.

A referáló tevékenységének irányítója a referátum címzettjének tevékenységéről alkotott elképzelés. A referálónak nemcsak a címzetről van elképzelése, és nemcsak a felhasználói igényekre vonatkozó ismeretei vannak, hanem a világról alkotott, másokkal közös ismeretekkel is kell rendelkeznie, amelyek magukba foglalják az adott tudományterület aktuális állására vonatkozó ismereteket is.

A referáló tevékenysége nem hat az elsődleges kommunikáció eredményére, a szövegre, hiszen annak létrejötte – a már említett szerzőségi megszigorításnak megfelelően – nem tételezi fel azt. A referáláskor az eredeti szöveg címzettje semlegesül, és mintegy a referátumba zárva jelenik meg, a neki szóló üzenet a szövegben bezárva marad, illetve a referáló közreműködésével jut el a referátum címzettjéhez.

A címzett tehát nem azt kapja meg, amit a feladó elküldött, mivel a folyamatba egy közvetítő lépett be a referáló személyében. Ugyanakkor erre a kommunikációra az is jellemző, hogy hiányzik a kommunikációs partnerek közötti kölcsönösség, szerepeik rögzítve vannak, így például a feladóból nem lesz címzett.⁴

A referálás – a fordítás elé követelményként állított – ekvivalencia feltételének nem felel meg, hanem heterovalens nyelvi közvetítés. Bár tény, hogy a referátum és az elsődleges szöveg tartalmi előképe egy és ugyanaz a valóság, a referátumnak az elsődleges szövegtől való függősége nem vonatkozik a tartalom kiválasztására, súlyozására és sorrendbe állítására. A felhasználói igények meg is kívánják, hogy bizonyos információkat ne ismételjünk a referátumban akkor sem, ha azok az elsődleges szövegben ismétlődnek. Nincs tehát szó arról, hogy önkényesen eltérnénk az elsődleges szöveg „valenciájától”, mert a referátum függősége csak tartalmi természetű, és abban is csak szelektív módon. Az ekvivalenciánál meglevő teljes körű tartalmi és stilisztikai megfelelés nincsen meg.

Mindez érvényes akkor is, ha a referálás az elsődleges szöveg nyelvén történik, bár legtöbbször az interlingvális referálás elemzése során foglalkoznak a heterovalencia kérdésével.

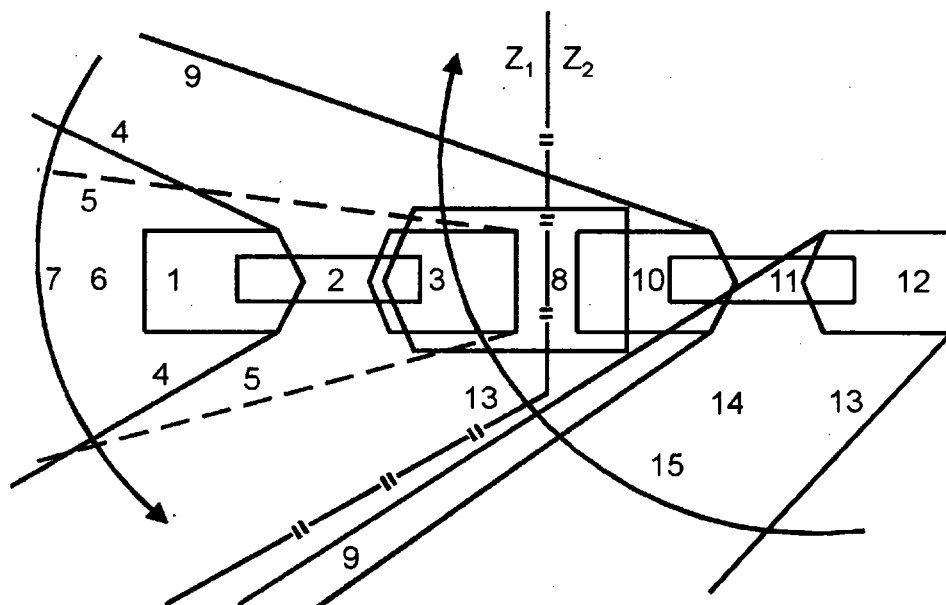
Ha a fordításos referálásnál forrásnyelvi szöveg, célnyelvi szöveg és (célnyelvi) referátum meglétét tételezzük fel, a megértés során létrejövő kivonat nem lehet a célnyelvi szöveg, mert akkor előbb lefordítanánk a forrásnyelvi szöveget, majd ebből készítenénk referátumot. Fordítva sem igaz ez, tehát a fordítás nem az információ sűrítését követi. A fordításos referálás nem jelenti sem a fordítás, sem a referálás kizárólagosságát, de folyamatában a sűrítés dominál.

A másodlagos kommunikáció már említett modelljét figyelembe véve, a referáló tevékenységét egy receptív és egy produktív fázisra oszthatjuk, és azt mondhatjuk, hogy a két nyelv közötti kapcsolat a receptív fázisban valósul meg, ahogy ezt az ábrában is láthatjuk: a Z_1 a célnyelvet, a Z_2 a forrásnyelvet jelöli.

A referálás – a „normális” szövegalkotással szemben – tudatos tanulással elsajátítandó tevékenység. Egy komplex feltételrendszert jelent, amely megköveteli, hogy a referáló tudja, miért, mi célból készíti a referátumot, milyen típusú referátumokat kell készítenie, milyen intézményi keretek között stb.

A szokványos kommunikáció körülményei között csak ritkán és rendszertelenül (például bizonyos normák megsértése kapcsán) figyelünk erre a komplex feltételrendszerre. Ez a feltételrendszer aztán a referálónak a kommunikációról alkotott képét is befolyásolja. A szokványos kommunikációval szemben itt korlátozott számú képről van

szó, ráadásul a referáló két potenciális partner között közvetít. Címzettjei nem egyének, hanem szakemberek egy csoportja, akikről nemcsak hipotézisei vannak a referálónak, hanem azok jellemzőit ismeri, illetve a referáló szolgálat előírásai azokat meghatározzák számára. Egyértelműen adva van az illokúció típusa is, amely az informálás lesz. Ennek ellenére sem beszélhetünk a felhasználói igények teljesen biztos, célzott ismeretéről.

1. ábra

4. A kivonatolás és a referálás

A megértés végső soron az a képességünk, hogy a szöveg állandó tartalmát és esetenként változó jelentését a felesleges információ kihagyásával egy kivonatba tudjuk sűríteni. Ez azt is feltételezi, hogy egy-egy szöveg az aktuális igényektől és céloktól függően többféleképpen kivonatolható.

Fel kell tételeznünk, hogy a referáló más olvasókhoz hasonló módon érti meg a szöveget, de időben korlátozva van, és a megértés kizárólagos célja a referátumok létrehozása, továbbá referálás során a megértést azonnal új szöveg generálása követi.

A megértés folyamatában a felfogott tudás nem nyelvi formában rögződik tudatunkban, hanem a nyelvtől független jelentéseket tárolunk. A meglevő tudás és annak szerkezete befolyásolja ezt a folyamatot, és a memóriába a jelentés váza kerül. Ebben az igen komplex folyamatban, amelyben egyidejűleg több művelet elvégzése és többek között módosulás, bővülés, előfeltevések aktivizálása történik, a szövegből szervezés és

kategorizálás útján a szövegből és szövegegységekből nyert jelentésekből létrejön egy (a szöveg hosszától függően többé vagy kevésbé) absztrakt és előzetes ismeretek által interpretált jelentéskomplexum, amelynek részei létrejöttek interaktivitása folytán szorosan összefüggőnek egymással.

A szöveg újraalkotásához ebből a komplexumból úgy kell részegységeket kiválasztanunk, hogy azok összhangban legyenek az egész jelentésével, és önálló nyelvi egységekben (mondatokban) kifejezhetők legyenek.

A megértés felülről lefelé (top-down) és alulról felfelé (bottom-up) feldolgozás együttese. A szöveg olvasásakor a mikrostrukturális elemzés során a felszíni szerkezeteket automatikusan mély struktúrákká alakítjuk. Ezzel egy időben megkezdődik a makrostrukturális elemzés, amely a szöveg egészének megértését eredményezi.

Ahogy olvasáskor megértjük a szöveget, egyúttal a mikroszintű proposíciókat összekötjük egymással, és létrehozuk az első szintű makroproposíciókat. Ezeket hasonló módon tovább, felsőbb szintekbe integráljuk.

A szövegalkotás és -megértés folyamatában többek között szerepet játszik:

- egy komplex feltételrendszer (szituáció), amely a kommunikációs partnerek kommunikációs viselkedését meghatározza. Ez feltételek, korlátok, körülmények rendszere, így ebben az értelemben beszélhetünk a partnerek képzettségéről, a világról meglevő tudásáról, terveiről stb.;
- az adott kommunikációról, a partner intellektuális képességeiről és társadalmi állásáról alkotott kép;
- kommunikatív kompetencia;
- illokutív interakciók.

Ezekről a tényezőktől vezérelve hozza létre a szöveg alkotója a kommunikációs aktus programját, amelyben közlési szándékát, az átadandó jelentéseket illukúciós potenciáljával koordinálja. A mély struktúrában, amely a kommunikációs aktus tematikus orientációjának absztrakt sémája, logikailag összefüggő tematikus komplexumok találhatók, amelyeket a felszínre jutáshoz linearizálnunk kell, és mondatok sorává kell kiterjesztenünk őket.

Ezekhez a kivonatokhoz négy alapvető művelet (a makroszabályok, makroműveletek) végrehajtásával jutunk el.

A kihagyás a fölösleges információ elhagyása.

A válogatás mintegy a kihagyás pozitív ellentettje, azaz a szükséges információ tárolása.

Az általánosítás és az újraserkesztés is rokon műveletek. Az előbbi az egyedi tények magasabb szintű helyettesítése, az utóbbi expliciten ki nem fejezett, de a szövegbe beleérthető állítások megfogalmazása. Ezek az – újraserkesztéssel szemben – explicit, a szövegben fellelhető mondatok átalakításai.⁵

A megértés ilyen megközelítése gyakorlatilag mindenféle szövegre érvényes, de fokozottan igaz a referálás és egy sor rokon műfaj esetében.

A könyvtártudomány és informatika illetékességi területén a referálás rokon műfajként az indexelést szokták említeni.

Az indexelés és a referálás egyaránt igényel egy analitikus fázist, amely azonos mindkettőben.

A különbség a szintézisben nyilvánul meg, amikor is az indexelés és a referálás eredménye ugyan egyaránt az információs üzenet tömörített reprezentációja, de a referálás végtermékeként referátumot, koherens szöveget kapunk.

Hasonló rokonságot mutat a referálás az írott szövegekből történő jegyzeteléssel, ahol a szerző egyúttal a címzett is, aki kézírásos formában rögzíti a szöveg reprezentációját.⁶

A referálás során a szövegben kifejezett tartalmak és a tudatosan, kívülről bevitt előismeretek interakciója során meghatározó tényezők a következők.

- Ismeretek az elsődleges szöveg létrejöttének feltételeiről és körülményeiről. (Mi fontos az adott szakterületen?)
- Az elsődleges szöveg szerzőjének közlési és befolyásolási szándékának perpciója. (Mi fontos az adott szövegösszefüggésben?)
- A referáló sajátos, közvetítői szerepének és az azzal járó körülményeknek a tudata.
- Saját befolyásolási szándékának (pontosabban befolyásolási kötelezettségének, missziójának) tudata. (A szándék megvalósítása a referátum megírása.)
- A referátum felhasználói körét meghatározó körülmények ismerete. Kulcskérdés esetünkben, hogy a kivonatolás során keletkező struktúrák a sűrítés egy bizonyos pontján azonosak lehetnek az informatív referátummal, ha a pragmatikai szempontok megfelelően érvényesültek.

5. Az informatív referátum

A referátumkészítésnek éppen ezért egyik fontos kérdése az informatív referátum meghatározásának problémája.

A szövegnyelvészet a szövegség egyik általános követelményeként az információ újdonságát, meglepő voltát jelöli meg informativitásként.⁷

Korábban azt mondtuk, hogy a referálandó információ újdonsága helyett fontosságát kell előtérbe helyeznünk, de az is nyilvánvaló, hogy a felhasználói igényekhez mért fontosság követelményének zömében új információ felel meg.

Ha pedig megnézzük, pszicholingvisztikai kísérletek alanyai mit tekintettek szövegek informativitása kritériumának, az eredmények hasonló kettősséget mutatnak: egyrészt az újdonság értéket, másrészt az ismétlések elhagyását emelik ki.⁸

Ha úgy fogalmazunk, hogy a referáláskor a szöveg témáját, azaz az ismert információt kell tömöríteni (végletes esetben teljesen törölnünk)⁹, az információ újdonságának szerepét emeljük ki.

Az információ újdonságának fontosságát húzza alá az a referálási alapszabály is, hogy a történeti háttérrel, már ismert tényeket ki kell hagynunk. Ez persze egyúttal a kevésbé fontos információ kategóriájába is besorolható.

Megállapítható tehát, hogy az informativitás alapvetően az információ újdonságát jelenti, de ennek megfelelő konkretizálása csak a felhasználói igények követelte fontos információ azonosításával lehetséges.

Az informatív referátum a legkedveltebb referátumtípus. Népszerűsége alapvetően a következőkre vezethető vissza. Míg ellenpárja, az indikatív referátum arról tudósít, miről van szó az elsődleges szövegben, az informatív arról is, mit tartalmaz az. Hogyan valósul azonban mindez meg?

Az informatív referátumban található nyilatkozatok (megnyilatkozások) alanyának denotátumát a valóságnak az elsődleges szövegben vizsgált tárgya képezi.

Ezzel szemben az indikatív nyilatkozat lényege, hogy az az elsődleges szövegre való hivatkozást (referenciát) tartalmaz, amelynek (gyakran implicit) tartalma a következő: „A (referált) dokumentum ...”, „Az elsődleges szöveg(ben) ...” stb. Az informatív referátumban található nyilatkozatok (megnyilatkozások) alanyának denotátuma tehát az elsődleges dokumentum.¹⁰

Az informatív referátum szövege elsődleges szöveggént is megállná a helyét, azaz egy informatív referátum szövegét önmagában, bibliográfiai leírás, szakjelzet stb. nélkül egy elsődleges szöveg mellé állítva, az előbbi rövidegén és tömörségén kívül kevés különbséget fedeznénk fel közöttük. Más szóval, az informatív nyilatkozat olyan nyilatkozat, amelyet minden elsődleges szövegben is megtalálhatunk, azaz a referáló mintegy azonosul az elsődleges szöveg szerzőjével, az ő „névében” fogalmaz. Ilyen módon az informatív referátumra viszonylagos elbeszélő (kifejtő) jelleg a jellemző, míg az indikatív referátum leíró jellegű.¹¹

Az informatív referátum kedveltsége tehát jelentős mértékben azzal magyarázható, hogy az indikatív referátumban megjelenő referencia nem teszi ökonomikussá a kommunikációt, míg elhagyása sok információ közlését teszi lehetővé viszonylag kis helyen. Ilyen módon tehát mód nyílik benne a „miről szól?” kérdése mellett a „mit mond róla?” megválaszolására is.

Ez egyúttal a felhasználói igényeknek megfelelő funkció betöltésében is megnyilvánul.

A referátumok alapvető funkcióját a definíciókkal kapcsolatban már minimális követelményként említettük. A referátumok segítségül szolgálnak az olvasónak abban, hogy eldönthesse, érdemes-e az egész cikket elolvasnia.

Ezzel a funkcióval együtt, mintegy ráépülve jelenik meg a visszakeresési funkció. A hagyományos vagy gépi információkeresés csak a referátumok felhasználásával igazán eredményes. A keresés első lépésében kapott viszonylag nagy számú közlemény közül a leginkább szükségesek a referátumok segítségével választhatók ki jól.

Sok esetben az a célkitűzés is megjelenik, hogy a referátum tegye szükségtelemmé az elsődleges dokumentum elolvasását. A gyakorlatban nem lehet nem tudomásul vennünk, hogy ilyen felhasználó igények felléphetnek. Korlátoznunk kell azonban a helyettesítést. Más megoldás híján a referátumok csak abban az esetben pótolhatják az elsődleges szöveg elolvasását, ha az (fizikailag vagy nyelvi szempontból) nehezen érhető el, és a felhasználó érdeklődésének periferiájára eső témát fejt ki. Ilyenkor sem mondhatjuk azonban, hogy a referátum helyettesíti az elsődleges szöveget, csupán elolvasására nem tudunk módot adni.

Mely referátumok tölthetik be ezt a funkciót? Az indikatív referátumok szerepe a jeladásra korlátozódik, míg az informatív referátumok a visszakeresést szolgálják, és – az említett feltételek teljesülése esetén – a helyettesítés eszközei is lehetnek, ami az indikatív referátum esetében szóba sem jöhet.

Felmerülhet a kérdés, szükség van-e indikatív referátumokra. Tudnunk kell, hogy az indikatív referátum sem jelent valamiféle normasértést. Az informatív és az indikatív referátum ugyanis más-más elsődleges dokumentumtípus feldolgozására szolgál. Az informatív referátum leggyakrabban egy témát tárgyaló, főként kísérletes folyóiratcikkek feldolgozására jó.

Az ettől eltérő és főként hosszabb terjedelmű és/vagy túl sok egyedi és egymással kevésbé összefüggő gondolatot tartalmazó elsődleges dokumentum referálására viszont alkalmasabb az indikatív referátum.

Az indikatív referátumok készítése viszonylag könnyen elsajátítható annak ellenére, hogy ezeket nagyfokú általánosítás jellemzi. Könnyebbséget jelent azonban, hogy itt csupán meg kell jelölni az elsődleges szövegben tárgyalt témát, az érdemi információ kis helyen történő sűrítésére nincs szükség.

Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy vannak indikatív-informatív referátumok is. Ezek nemcsak népszerűek, hanem jó néhányan sokkal gyakoribbnak találják, mint a tisztán indikatív vagy informatív típusúakat. Sokszor szükség van az ilyen vegyes típusú referátumokra, amelyek lehetővé teszik, hogy a kevésbé fontos, de említésre méltó aspektusokat indikatív módon említsük, maximális információt adva minimális terjedelemben.¹²

Jegyzetek

1. R. S. ROOT – BERNSTEIN: 1991. 86.
2. A legfontosabb információ mint meghatározó szempont fontosságával kapcsolatban elsősorban A. I. NOVIKOV és N. M. NESTEROVA okfejtése érdemel figyelmet. A. I. NOVIKOV – N. M. NESTEROVA: 1991. 29-35.
3. E. V. SIDOROV modellje (E. V. SIDOROV: 1982. 12-27) mellett B. ENDRES – NIGGEMEYER munkásságát kell kiemelnünk (főként B. ENDRES – NIGGEMEYER: 1990.). Az ő munkáira jelentős mértékben támaszkodtunk, műveinek későbbi említése nélkül is.
4. T. V. RADZIEVSKAA: 1986. 2. Itt és további gondolatmenetünkben is nagymértékben támaszkodtunk (az B. ENDRES – NIGGEMEYER munkásság kapcsán már említett módon) G. PFEIFFER – JÄGER tanulmányára. (G. PFEIFFER – JÄGER: 1980.)
5. A kivonatolás problémakörével kapcsolatban elsősorban T. van DIJK és W. KINTSCH munkásságára alapozhatjuk okfejtésünket. T. van DIJK: 1980., T. van DIJK – W. KINTSCH: 1983.
6. Erről többek között: J. F. FARROW: 1991. 151, L. A. GAVRILOV: 1983. 25.
7. R. A. BEAUGRANDE: – W. U. DRESSLER: 1981.
8. U. A. SOROKIN: 1985. 9-18.
9. G. V. SNEZINSKAA: 1982. 320.
10. Erről elsősorban M. U. FEDOSUK: 1978. 11-17, V. A. JACKO: 1989. 22, R. KUHLIN: 1984. 94.
11. D. ROBERTS: 1982. 13, V. P. LEONOV: 1986. 43-44.
12. A funkciók és a referátumtípusok felsorolása a legtöbb, a referálással foglalkozó kézikönyvben (például J. E. ROWLEY: 1989.) megtalálható.

Irodalomjegyzék

BEAUGRANDE, R. A. – DRESSLER, W. U.:
1981. Einführung in die Textlinguistik. Tübingen, Niemeyer.

- BEGHTOL, C.:
1986. Bibliographic classification theory and text linguistics: aboutness analysis, intertextuality and the cognitive art of classifying documents. *Journal of Documentation*, 42. 2. 84-133.
- BLUMENAU, D. I.:
1982. *Problemy svertyvaniâ informacii*. Leningrad, Nauka.
- BORKO, H. – BERNIER, C. H. L.:
1975. *Abstracting concepts and methods*. New York etc. Academic Press.
- CLEVELAND, D. B. – CLEVELAND, A. C.:
1990. *Introduction to indexing and abstracting*. 2nd edn. Englewood, Libraries Unlimited.
- COLLISON, R. L.:
1971. *Abstracts and abstracting services*. Santa Barbara, ABC-Clio.
- CREMMINS, E. T.:
1982. *The art of abstracting*. Philadelphia, ISI Press.
- DIETZE, J.:
1987. Zum Problem der Textkompression: Der Informationskern eines wissenschaftlichen Textes und die Kernelsätze der generativen Transformationsgrammatik. *Dokumentation/Information*, 70. 169-172.
- van DIJK, T.:
1980. *Macrostructures* Hillsdale, N. J. Erlbaum.
- ENDRES-NIGGEMEYER, B.:
1985. Referierregeln und Referate-Abstracting als regelgesteuerter Textverarbeitungsprozess. *Nachrichten für Dokumentation*, 36. 1. 38-50.
1988. Content analysis – a special case of text comprehension. 44th FID Conference and Congress, August 28 – 1 September, Pt. 1. s. 1. s. n. 207-216.
1990. A procedural model of an abstractor at work. *International Forum of Information and Documentation*. 15. 4. 3-15.
- ENDRES-NIGGEMEYER, B. – WAUMANS, W. – YAMASHITA, H.:
1991. Modelling summary writing by introspection. *Text*, 11. 4. 523-552.
- ENGEL, U. – HARTL, B.:
1985. Zur Zusammenfassung eines Lehrtextes unter dem Einfluss von Strategien aus psychologischer Sicht. *Deutsch als Fremdsprache*. 25. 1. 33-39.
- FARROW, J. F.:
1991. A cognitive model of document indexing. *Journal of Documentation* 47. 2. 149-166.
- FEDOSUK, M. U.:
1978. O lingvisticskih kriteriâh razgraniceniâ informativnyh i indikativnih referatov. *Naučno-tehničeskââ informaciâ*. s. 2. 9. 11-17.
- FIDEL, R.:
1986. The possible effect of abstracting guidelines on retrieval performance of free-text searching. *Information Processing and Management*, 22. 4. 309-316.
- FLUCK, H. R.:
1988. Vergleichende Analyse deutschsprachiger Abstracts in wissenschaftlichen Zeitschriften. *Special Language: From Human Thinking to Thinking Machines*. Philadelphia, Cleverdon, 291-307.
- GAVRILOV, L. A.:
1983. Referirovanie kak specializirovannâ azykovaâ deatel'nost. *Sistema âzyka i perevod*. Moskva, MGU, 17-28.

- GOR'KOVA, V. I. – BOROHOV, E. A.:
 1987. Referat v sisteme naučnoj komunikacii. Napravleniâ soverenštvovaniâ lingvističeskikh i strukturnykh harakteristik. Itogi nauki i tehniki, s.Informatika, T. 11. Moszkva, VINITI.
- JACKO, V. A.:
 1989. O logiko-lingvističeskikh kriteriâh razgraničeniâ referativnyh i annotativnyh vyskazyvanij. Naučno-tehničeskââ informaciâ. s. 2. 12. 21-23.
 1993. Logiko-semantičeskije aspekty poniâtiâ otčuzdennogo znaniâ. Naučno-tehničeskââ informaciâ. s. 2., 7. 19-25.
- KARASEV, S. A.:
 1978. Referirovanie naučno-tehničeskaj literatury: Elementy teorii. Naučno-tehničeskââ informaciâ. s. 2. 10. 1-4.
- KINTSCH, W. – van DIJK, T.:
 1983. Strategies of discourse comprehension, Ireland, FL, Academic Press.
- KOLTAY T.:
 1990a. A referálás modelljei. Könyvtári Figyelő, 36. 3-4. 273-280.
 1990b. Draft of an abstracting grammar. Health Information and Libraries, 1. 4. 37-44.
 1995. Nekotorye problemy referirovaniâ i sovetskaâ prikladnaâ lingvistika. Studia Russica XIV-XV. 1990-1994. 167-170.
- KRVAVAC, A.:
 1987. Procedure for abstract writing. Termnet News, 19. 5-8.
- KUHLEN, R.:
 1984. Some similarities and differences between intellectual and machine text understanding for the purpose of abstracting. Representation and Exchange of Knowledge as a Basis of Information Processes. Amsterdam, Elsevier, 87-109.
 1989. Abstracts, abstracting, intellektuelle und maschinelle Verfahren. Grundlagen der aktischen Information und Dokumentation. Szerk.: M. BUDER, W. REHFELD, T. SEEGER. 3. völlig neu gefasste Ausgabe. München etc. K. G. Saur, 90-107.
- LANCASTER, F. W.:
 1991. Indexing and abstracting in theory and practice. London, Library Association.
- LEONOV, F. V.:
 1986. Referirovanie i annotirovanie naučno-tehničeskaj literatury. Novosibirsk: Nauka.
 1987. Gde zakančivaetsa „o čem“ i načinaetsâ „čto“? Sovetskaâ Bibliografiâ, 6. 45-50.
- MANNING, A. D.:
 1990. Abstracts in relation to larger and smaller discourse structures. Journal of Technical Writing and Communication. 20. 4. 369-390.
- MATHIS, B. A. – RUSH, J. E.:
 1975. Abstracting. Encyclopedia of Computer Science and Technology. New York, Marcel Dekker, 102-142.
- NOVIKOV, A. I. – NESTEROVA, N. M.:
 1991. Referativnyj perevod naučno-tehničeskikh tekstov. Moskva, Int. Âzykoznanîâ.
- PFEIFFER – JÄGER, G.:
 1990. Referat und Referieren. Germanistische Linguistik. 1/2. 1-180.
- PINTO MOLINA, M.:
 1988. Indexer and abstractor as main processor of information. 44th FID Conference and Congress, August 28 - 1 September, 1988. Pt. 1. s. 1. s. n. 129-135.
 1992. El resumen documental. Pricípios y métodos. Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez.
 1995. Documentary abstracting: Toward a methodological model. Journal of the American Society of Information Science. 46. 3. 225-234.

- POLZOVICS I.:
1962. Bevezetés a szakirodalmi dokumentációba a műszaki és természettudományok terén. Budapest, OMKDK.
- RADZIEVSKAĀ, T. V.:
1986. Referativnyj tekst v lingvopragmatičeskom aspekte. Naučno-tehničeskā informacīa. s. 2. 1-5.
- ROBERTS, D.:
1982. Teaching abstracts in technical writing: early and often. Technical Writing Teacher, 10. 1. 12-16.
- RÓNAI T.:
1990. Útmutató referátumok és annotációk készítéséhez. Budapest, OSZK, KMK.
- ROOT-BERNSTEIN, R. S.:
1991. Teaching abstracting in an integrated art and science curriculum. Roeper Review 13. 2. 85-90.
- ROWLEY, J. E.:
1989. Abstracting and indexing. 2nd edition. Clive Bingley, London.
- RUSSEL, P.:
1988. How to write a précis. University of Ottawa Press, Ottawa.
- SIDOROV, E. V.:
1982. K karakteristike teksta kak podsistemy (v obyčnoj kommunikacii i v kommunikacii s referirovaniem). Perevod kak lingističeskā problema. Moskva, MGU, 12-27.
- SNEZINSKAĀ, G. V.:
1982. Analiz teksta pri referirovanii. Funkcional'nye stili i prepodavanie inostrannyh ŗazykov. Moskva, Nauka, 316-326.
- SOLOV'EV, V. I.:
1983. Sostavlenie i redaktirovanie referatov. Voprosy teorii i praktiki. 2-e izd. dop. pererab. Moskva, Kniga.
- SOROKIN, U. A.:
1985. Psiholingvističeskie aspekty izučenia ŗazyka. Moskva, Nauka.
- TIBBO, H. R.:
1992. Abstracting across the disciplines: content analysis of abstracts from the natural sciences, the social sciences and the humanities with implications for abstracting standards and online information retrieval. Library and Information Science Research, 14. 1. 31-56.
- VAUGHAN, D. K.:
1991. Abstracts and summaries: some clarifying distinctions. Technical Writing Teacher, 18. 2. 132-141.
- VEJZE, A. A.:
1985. Čtenie, referirovanie i annotirovanie inostrannovo teksta. Moskva, Vysšaā škola.
- VEJZE, A. A. – BEDRICKAJA, L. V.:
1985. Konspektirovanie i recenzirovanie kak vidy učebnoj deātelnosti. Metodika obučenia inostarannym ŗazykam. 15. Minsk, Vyšejšaā škola. 68-73.
- VEJZE, A. A. – ČIRKOVA, N. V.:
1983. Referirovanie tehničeskikh tekstov. Minsk, Vyšejšaā škola.

CONTRIBUTION TO A SEMIOTIC-TEXTUAL APPROACH TO ABSTRACTING

TIBOR KOLTAY

The study of abstracting is of interdisciplinary nature. Still, it is a processing of texts thus it can be approached as a linguistic object, as well.

After briefly defining the main concepts this paper examines the needs of prospective users as a the main pragmatic determinant in finding the most important information of the primary document (original text) reflected in the abstract. A model of the abstracting process is outlined.

As abstracting is a goal-oriented special case of reduction driven by the users' needs it can be approached by examining comprehension by summarization, that applies macrostrategies as its leading strategies.

There is much similarity between comprehension for the purpose of abstracting, indexing and classification. Indexers, classifiers and abstractors work under time constraints and the comprehension is directly followed by generating the required end-product that is already different in all three cases. Note-taking shows similarities, as well. The end-products of these processes are differing.

As a communication process abstracting is similar to translation. Nonetheless, abstracting is not intended to be equivalent. It is a heterovalent transposition.

The most popular type of abstracts is the informative one. There are a number of differences between indicative and informative abstracts. Perhaps the most decisive one that indicative abstracts always contain some kind (often implicit) reference to the original. Informative abstracts are in this regard hardly different from original texts. This means that they can economically provide maximum information in minimum space.

Pszichológia

Az előző kötetekből lásd például: PLÉH CSABA: A történet szerkezet és az emlékezeti sémák (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 4. 147-150; LENGYEL ZSOLT: Szöveglingvisztikai kérdések a pszicholingvisztika tükrében, *Szemiotikai szövegtan* 5. 157-161; SÍKLAKI ISTVÁN: A szóbeli befolyásolás alapjai I-II. (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 6. 251-265.

Szociológia/Antropológia

Az előző kötetekből lásd például: NAGY FERENC: Kriminálisztikai szövegnyelvészet (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 2. 147-151; TERESTYÉNI TAMÁS: Szövegelméleti tézisek, *Szemiotikai szövegtan* 4. 7-34; BALÁZS GÉZA: Szövegvilágok, a szövegalkotó ember (Vélemények a szövegtani kutatásról), *Szemiotikai szövegtan* 5. 19-27; DÁNIEL ÁGNES: A személyközi kapcsolatok jellegének meghatározása. Hét kormányprogram szembesítő vizsgálatának tapasztalatai, *Szemiotikai szövegtan* 6. 157-177; DÁNIEL ÁGNES: A szerző azonosítása a szöveg konstitúciójának, tartalmi-logikai- és szemantikai-kommunikatív összefüggéseinek elemzése útján, *Szemiotikai szövegtan* 8. 35-81.

A KULTURÁLIS-INTERAKCIÓS RÉTEGZÖDÉS SZOCIOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSÉHEZ

ANGELUSZ RÓBERT – TARDOS RÓBERT

1. Elméleti előzmények

A kulturális-interakciós rétegződés szociológiai megközelítésének egyik legjelentősebb előfutára MAX WEBER. Az osztály és a rend ideáltipikus megkülönböztetése épp az interakciós vonatkozásoknak a gazdaságiakkal szembeni kiemelésén alapul (WEBER: 1967.). A rendeket WEBER olyan életstílus-, érintkezési, kommunikációs közösségekként határozta meg, amelyek egyneműsége nem annyira a piaci esélyek, a jövedelmi helyzet hasonlóságára, mint történelmi, kulturális és életstílusbeli együvé tartozásra épül.

Míg a weber-i rendfogalom az életstílusközösségek nyomtatékosításával történetileg relativizálta az osztály fogalmát, addig a szociológia néhány újabb keletű áramlata azokat a – makrotársadalmi csoportok fragmentálódásával kialakuló – interakciós, szubkulturális képződményeket emeli ki, amelyek a modernizációs folyamatok eredményeként elhalványuló hagyományos rendi és osztályalakzatoknak lépnek a helyére. A nyolcvanas évek európai szociológiájának egyik legtöbbet hivatkozott szerzője, ULRICH BECK „Jenseits von Stand und Klasse?” című tanulmányában a nyugati társadalmakban a második világháború óta végbement folyamatokat elemezve, az individualizációs tendencia előrehaladását helyezi középpontba (BECK: 1983.). Jóllehet BECK az interakciós mozzanatnak csak másodrendű jelentőséget tulajdonít, az életszínvonal, a jövedelmi helyzet, az

iskolai végzettség emelkedésével a hagyományos osztályhelyzet azonos szintjein belül is az életesélyek olyan pluralizálódását feltételezi, amely az életstílusok szétválását (és a szerző felfogása szerint hordozó csoportjaik fokozatos „miniaturizálódását”) hozza magával.

Némileg más jelleggel közelíti meg S. HRADIL a társadalom hagyományos vertikális szerkezeteinek relativizálódását. A nagycsoportok – objektív ismérveken alapuló – vertikális tagolódását felfogása szerint mindinkább keresztbe metszik az értékvilág és életvezetés hasonlóságán alapuló horizontális csoportosulások (HRADIL: 1992.). Ha HRADIL nem is annyira az individualizálódást, mint a rétegeképző ismérvek horizontális változatait és az objektív mellett a szubjektív ismérvek előtérbe kerülését hangsúlyozza, megállapításai annyiban egybeeszenek BECK felfogásával, amennyiben ugyancsak az osztálydeterminizmus leépülését és egy jóval fragmentáltabb, lazább társadalmi szerkezet körvonalait vetítik elő.

Jelentős hatással voltak e vonulatra BOURDIEU-nek azok a hetvenes, nyolcvanas években megjelent munkái (mindenekelőtt a *Distinction* című nagyszabású műve), amelyek a „tőkefogalom” sokdimenzióssá tételével és az – életstílushoz közeli – habitus terminusának bevezetésével egy, az osztályelemzés keretein belül maradó, de a hagyományos elméleteknél árnyaltabb modellt vázoltak fel (BOURDIEU: 1979.). BOURDIEU munkái operacionális szinten is irányt adtak az új törekvéseknek; mindenekelőtt a gazdasági és a kulturális tőke sajátos kombinációit feltáró empirikus elemzései nyújtottak ösztönzést a további kutatások számára (BOURDIEU: 1983.).

A kulturális-interakciós rétegződés szociológiai megközelítése szempontjából különösen sokat ígérnek F. U. PAPPINAK azok a munkái, amelyek a kapcsolathálózati elemzés egyre csiszoltabb fogalmi apparátusát és módszereit alkalmazzák az életstílus-csoportosulások egzakt megragadására. Programadó tanulmányában a társadalmi rétegeket eleve interakciós csoportokként tételezi, valóságos nagycsoportokként tehát, amelyeket intenzív belső érintkezés és a szemlélet ezen alapuló hasonlósága jellemez (PAPPI: 1976.). Későbbi empirikus munkáiban a társadalomnak azokat a nagyobb alakzatait (az általa alkalmazott network-blokkmodell-elemzési terminussal élve), blokkjait kíséri meg körülhatárolni, amelyek részben gazdasági, részben kulturális-interakciós szempontok, a házasságkötés vagy a baráti kapcsolatok alapján alakulnak ki (PAPPI: 1981.). (Pontosabban szólva, PAPPI modelljének építőelemei, a kiinduló rétegek meghatározása még a hagyományos tipológiákra épül, az átfogó blokkok megragadásához azonban már a rétegek gazdasági és kulturális-interakciós viszonylatainak empirikus elemzése vezet el.) Többdimenziós modellről lévén szó, a különböző típusú blokkosodások szimultán együtteséből bontakozik ki az eredményként kapott strukturális rajzolat.

2. A modell alapelemei: gazdasági-társadalmi és kulturális-interakciós pozíciók

A kulturális-interakciós rétegződés szociológiai megközelítése abból indul ki, hogy a tudati-kulturális jelenségeket és a gazdasági-társadalmi helyzeteket meghatározó tényezők együttese nem esik egybe. Hasonló gazdasági státusban lévő emberek nézetrendszerei, ideológiái viszonylag élesen elkülönülhetnek, miközben eltérő pozíciókhoz hasonló értékek, mentalitások kapcsolódhatnak. A nézetek hasonlósága, közössége mögött

interakciós kapcsolatok, hasonló kommunikációs csatornák igénybevétele, az ezeken alapuló nézetek közeledése, a kulturális minták, tapasztalatok, élmények közössége áll. Mélyreható társadalmi változások, nagy sodrású mobilitási folyamatok lazítják a kapcsolatrendszerek merev hierarchikus kötöttségét, nyitottabb szociometrikus alakzatokat hoznak létre, megnövelve az interakciós-kommunikációs szerkezetek relatív önállóságát, súlyát a gazdasági-pozicionális szerkezetekhez képest. A társas kommunikációs helyzet a gondolkodásmódok, viselkedésminták, normák kialakításában a gazdasági helyzethez képest viszonylag önálló jelentőségre tesz szert.

A társadalom szereplőinek interakciós közelség-távolságát – a fentiek értelmében – a pozicionális közelség-távolság csak potenciálisan határozza meg. A tényleges kommunikációs kapcsolatok feltételezik az interakciók bizonyos sűrűségét, ennek megfelelően a térbeli közelséget és a résztvevő felek gondolkodásának, élményvilágának bizonyos időbeli szinkronitását. Jóllehet a területi kötöttség szerepe – az intenzívebb mobilitási folyamatokkal, új közlekedési, kommunikációs eszközökkel – történetileg viszonylag csökken, változatlanul léteznek olyan térbelileg elkülönülő egységek, amelyek között elenyészőek az interakciós kapcsolatok, és így a társadalmi helyzet hasonlósága ellenére sem jönnek létre közöttük közösen kialakított, élő kulturális minták. (Statikus társadalmi alakzatoknál bizonyos fokokig más a helyzet, mert az életkörülmények hasonlósága változatlan feltételek mellett hosszabb távon – interakció hiányában is – a kulturális minták, reagálásmódok egységesülését eredményezi.) Másfelől térbelileg, illetve szervezetiileg összerendezett emberek interakciói átmetszik a rétegződési határvonalakat, és forrásává válnak terület-, illetve szervezetspecifikus „szubkultúrák” kialakulásának.

Jelentős változásokon keresztülmenő dinamikus társadalmakban hasonló szerephez jut az adott tekintetben az idődimenzió. Ilyen körülmények között a különböző generációk élményvilága élesebben elhatárolódik egymástól, mint az „eseménytől mentesebb” tradicionális társadalmakban. Felerősíti e mozzanat jelentőségét, hogy számos olyan intézmény jön létre – óvoda, iskolarendszer, katonaság, sportegyesületek –, amelyek tagsága életkor-specifikusan szerveződik, azaz az interakciók többsége a hasonló életkorúak közt zajlik. A nagyszervezetek, közhivatalok, munkahelyek különböző korcsoportokat foglalnak magukba, de tendencia van rá, hogy a beosztások, jövedelmi státusok az életkorral erősen összekapcsolódjanak, ami ugyancsak az életkor-specifikus kommunikáció irányába hat. Az olyan életmód, életstílus-összetevők, mint a szabadidő mennyisége és felhasználása, pedig a családi életciklus szakaszaival kapcsolódnak szorosan össze, szintén az életkori-generációs szubkulturális hatásokat erősítve. (Az a tény, hogy az életkor (az emberek fiatal vagy idős volta) könnyen felismerhető, világosan kódolható kulturális szignál önmagában is, interakciós, csoportidentifikációs forrás.)

A gazdasági-társadalmi és a kulturális-kommunikációs pozíciók elkülönülésének további motívuma, hogy az osztályhelyzet, illetve az iskolai végzettség történetileg változó szorossággal függ össze, és modern viszonyok közt – a rendi tagoltsághoz képest – bizonyos fokokig szét is válhatnak egymástól. Az iskolák különböző szintjei és típusai többé-kevésbé jellegzetes ismereteket, társas mintákat, témákat, viszonylag homogén nyelvet, stílust közvetítenek. E „nyelvi közösségek” különböző foglalkozású, esetleg hierarchikusan különböző pozíciójú emberek közt is megteremthetik az interakció természetes közegét. Mindezt felerősíti, ha a fokozatok különbségei a társadalom értékelési hierarchizációs mechanizmusain keresztül szimbolikus jelentőséget is kapnak.

Az iskolázottságtól nem függetlenül, de részben azt is keresztezve, rajzolódnak ki azok a hasonló érdeklődési irányok által jellemezhető csoportok, amelyekben a szabadidő-felhasználás, az ízlés, a témairányultság közössége közvetlen interakciós alapot képez. A hasonló érdeklődés, időtöltés vagy nézetek alapján képződő egyesületek, klubok, társaságok, szervezetek tagsága szintén olyan interakciós csoportot képez, amely átmetszi a pozicionális csoportok határait.

Az érdeklődési irányok horizontális tagolódása mellett – különböző társadalmakban eltérő mértékben – kialakulnak különböző klasszifikációs mechanizmusok által vertikálisan tagolt életstíluscsoportok is. Az erős kulturális tagoltság viszonyai között az intézmények széles körében figyelhető meg az életstílus-fokozatok szerinti merev elkülönülés, társadalmi távolságtartás. (Ez közvetlenül is megnyilvánul a térbeli határtartás olyan választóvonalaiiban, mint például a közlekedés, a vendéglátás, a szabadidős létesítmények exkluzívabb és „tömegesebb” színterei vagy szellemi téren az elitkultúra és a tömegkultúra kettéválása.) Átalakuló, nem statikus társadalmakban ez a fajta rétegződés sem feltétlenül esik egybe a gazdasági-társadalmi hierarchiával.

A kommunikációs kapcsolatok kialakulásának esélyeit jelentősen befolyásolja, hogy mennyire különülnek, határolódnak el, differenciálódnak szférákká a különböző szükségletek kielégítését szolgáló társadalmi intézmény- és tevékenységrendszerek. A szférák viszonylagos önállóságának, sajátos problémadefinícióinak, reagálási logikájának létrejöttével egy-egy szférán belül a réteghatárokat bizonyos fokig áthidaló kommunikációs pályák jönnek létre. (Gondolhatunk akár a műszaki és humán megközelítések eltérő sajátosságaira, akár olyan konkrét példára, hogy esetenként egy kórházi igazgató orvos kapcsolatrendszerében, interakciós viszonyaiban nagyobb szerepet tölthetnek be hierarchikusan lejjebb elhelyezkedő orvosok, mint például gazdasági vezetők, gyárigazgatók.)

Saját kutatásaink és a szociológiai irodalom tapasztalatai alapján feltételezzük, hogy a nézetrendszereket, mentalitásmódokat meghatározó csoportok három alaptényező: (1) a gazdasági pozíciók, (2) a tudások, kulturális készségek, jártasságok stílusa, irányultsága és (3) a társas-társadalmi miliő, a kapcsolatok hálózata alapján írható le. Egy társadalom rétegződési viszonyai – illetve közelebbről tudásszociológiai rétegzettség – szempontjából nagymértékben jellemző, hogy milyen e három tényezőtípus kölcsönviszonya, milyen mértékű az egymásba fonódottságuk, illetve különválásuk, s hogy a különböző nézetrendszerek, tartalomspecifikus szemléletmódok, beállítódások meghatározásában milyen arányban jutnak szerephez. A kulturális-interakciós rétegződés elméleti modellje e két utóbbi tényezőcsoport konstitutív szerepét tételezi fel.

A szóban forgó megközelítés nem utolsósorban abban tér el az egyenlőtlenségen alapuló rétegződésmoделlek különböző típusaitól, hogy az alapját képező interakciós, illetve mentalitáscsoportok nem ragadhatók meg csupán a több-kevesebb dimenziójában; az ilyen típusú tagolódásban az azonosság-másság legalább ilyen szerepet játszik. A vertikális dimenzió mellett viszonylag jelentős a horizontális dimenzió rétegződési szerepe. Hasonlóan fontos különbség, hogy a különböző rétegződésmoделlek a társadalmi nagycsoportoknak csak látens vagy tényleges belső csoportja. A kulturális-kommunikációs értelemben vett társadalmi makrocsoportok a látens-effektív dimenzió szerint – már csak az interakciós közösség alapján is – inkább az „effektív” csoportok közé sorolhatók.

3. Tudásstílusok

A vázolt rétegződésmodellben központi helyet foglalnak el a funkcióik, irányultságuk szerint eltérő tudásstílusok. Kiindulópontként a tudásfajták három „stílusrendjét” különböztethetjük meg, amelyeknek – illetve ezek kombinációinak – birtoklása a kulturális-interakciós rétegződésben eltérő pozíciókat határoz meg. Feltevésünk szerint a tudásfajták e háromféle stílusának súlya, kombinációinak előfordulása különböző társadalmi-történeti viszonyok közt jelentősen eltérő (jóllehet az alapelemek minden társadalomban megtalálhatók).

A szóban forgó tudásstílusokat az általuk hangsúlyozott jellegzetes „*produktumok*” alapján a következőképp jelölhetjük meg: (1) kognitív-instrumentális tudás, (2) a kapcsolatteremtő-önprezentációs tudás, (3) szimbolikus-reprezentációs tudás. (Természetesen nem állítható, hogy e tudástipológia teljes, azazhogy kimeríti az emberi tudáskészlet teljességét. Így például az önismeret – bár kapcsolódik az általunk megkülönböztetett típusok egyikéhez-másikához – önálló tudástípusként is számításba jöhetne. A vizsgált téma szociológiai megközelítése szempontjából azonban a bevont három típus releváns.)

E tudástipológia elméleti előzményei hasonlóan messzire nyúlnak vissza, mint a kulturális-interakciós rétegződés már vázolt gyökerei. A kifejezett tudástipológiák sorában elsőként talán M. SCHELER említendő, akinek tudásszociológiájában a „Bildungswissen”, az „Erlösungswissen” és a „Herrschaftswissen” megkülönböztetése kitüntetett szerepet játszott (SCHELER: 1980.). Fontos motívumokkal egészítette ki e tipológiát F. MACHLUP, amikor funkcionális szempontból öt tudástípust („practical”, „small-talk and pastime”, „intellectual”, „spiritual”, „unwanted knowledge”) vett számításba (MACHLUP: 1962.). A hazai szociológiai irodalomban FERGE ZSUZSA hármastipológiája: a szakmai, a hétköznapi és az ünnepnapis tudás megkülönböztetése jutott jelentős szerephez a kulturális rétegződésről folyó kutatásokban (FERGE: 1976.). Tipológiánk a fentiek mellett néhány olyan megközelítéssel is kapcsolatba hozható, amelyek nem kifejezetten tudásközpontúak. Így MCCLELLAND motivációs tipológiája a „need-achievement”, a „need-affiliation” és a „need-power” közti különbségtételre épít (MCCLELLAND: 1961.). HABERMASnak a weber-i interpretáción alapuló alapbeállítottságai pedig az „objektíváló”, „normakonform” és „expresszív” válfajokat tartalmazzák (HABERMAS: 1981.). Végül ebben az összefüggésben is szólni kell BOURDIEU tőketipológiájáról, mely a gazdasági mellett a kulturális, szociális (és egyes vonatkozásokban a szimbolikus) tőke megkülönböztetéséből indul ki (BOURDIEU: 1983.).

A kulturális-interakciós rétegződés vizsgálatában alkalmazott tudástipológia az egyes tudástípusok jellegzetes objektivációiból indul ki. A kognitív-instrumentális tudás produktuma bármely tárgyias természetű dolog, mű, akár fizikai, akár szellemi tevékenységen alapul. Éppúgy beletartozik például egy ház tervrajza, a felépített ház, mint egy ebéd, egy szakszerű ügyintézés vagy egy felfedezés. A kapcsolatteremtő-önprezentációs tudás produktuma a hatás, a megteremtett személyes befolyás, a személyes vonzás megnövekedése a társas mezőben. Forrásai olyan, a társas mezőben magasra értékelt egyéni készségek lehetnek, mint a humor, eredetiség, szuggesztív beszédképesség – mindazok a jártasságok, amelyek szórakoztatásra, hatáskeltésre alkalmasak. A szimbolikus-reprezentatív tudás eredménye a társadalmi helyzet kifejezése, a sajátos érdekek, értékek „kódex-

szerű” kifejezése, érvényesítése, az identitás, a határmegkülönböztetés kimunkálása-fenntartása. Elsősorban a társadalmi helyzetspecifikus szimbólumok, ideológiák, csoporthagyományok, ceremóniák, szerepek ismeretén megfelelő helyzetekben, kontextusokban való használatán és az ezeknek megfelelő viselkedésmódok, stílusok, eljárások elsajátításán, betartásán alapul.

Mindhárom tudásstílusban megkülönböztethetünk egy statikusabb – mintafenntartó, őrző, inkább a reprodukción alapuló – és egy dinamikusabb – új formákat kialakító, átrendező – változatot. A kognitív-instrumentális típuson belül lényegében a rutin és az innovatív tevékenységek, a kapcsolatteremtő-önprezentációs típuson belül a saját csoporton belüli és a csoportokat átívelő, új csoportok felé nyitó kommunikációs formák, a szimbolikus-reprezentatív típuson belül a hagyományőrző és az ideológiateremtő formák kettősségéről beszélhetünk ezen az alapon.

A tudás e három típusa kifejlesztésében, elsajátításában egyaránt szerepe van az egyéni adottságoknak, rátermettségnek (közülük különösen a kapcsolatteremtő-önprezentációs készség tételezi ezt fel), de mindegyikre áll az is, hogy birtoklásuk döntő mértékben felerősödhet a különböző tudásközvetítő-szocializációs intézmények által. A kognitív-instrumentális tudás elvileg mindenekelőtt az iskolában és a különböző munkatevékenységek során sajátítható el. A kapcsolatteremtő-önprezentációs tudás kialakulásában döntő szerepet a kortárs csoportok, társaságok játszanak. Emellett talán ennek a tudásstílusnak a formálódásában a legnagyobb a család jelentősége (amely nyilvánvalóan mindhárom vonatkozásban részt vesz az alapkészségek kialakításában). A szimbolikus-reprezentatív tudáson belül viszonylag sok olyan elem van, amelynek átadása kevésbé intézményesül. Az idetartozó készségek, ismeretek zömmel közvetlenül, személyes formában azokban a csoportokban, körökben sajátíthatók el, amelyek a specifikus szimbólumokat kialakítják, fenntartják.

A tömegkommunikációs eszközök – egészükben – valamennyi tudástípus elsajátításához nyújtanak bizonyos adalékokat. A televízióra önmagában is jellemző ez a tartalmi sokféleség, de térhódítása – a szórakoztató, a „small-talk” jellegű interakcióknak témát adó népszerű műsorok, illetve az aktualitások, a szenzációk hangsúlyozásával – a kapcsolatteremtő-kommunikatív kultúraelemek irányában hat.

Történeti koronként, társadalmanként változó, hogy az egyes tudásközvetítő-szocializációs intézményekben mely tudástípusok kerülnek előtérbe. Például ha az iskola alapfunkciója a kognitív-instrumentális tudáshoz fűződik is, igen nagy arányban közvetíthet a másik két típushoz tartozó ismereteket is, sőt bizonyos feltételek közt az utóbbiak túlsúlyra is juthatnak. A háromfajta tudástípus, kultúraelem súlya, kombinációik előfordulása határozottan összefügg egy-egy társadalom szellemi életével, növekedési potenciáljával, fejlődési fázisaival.

A fentiekkel kapcsolatos, hogy egy-egy jártasságtípus az adott közegben domináns tudásstílus sajátosságaihoz igazodik. Példát említve, az idegen nyelv tudása egyaránt elképzelhető mindhárom tudásstílus elemeként: a kognitív-instrumentális stílus esetében (például idegen nyelvű forrásanyagokhoz való hozzáférést tekintve) eszköz szerepet játszhat egy mű létrehozásában; a kapcsolatteremtő-önprezentációs stílus esetében a nyelv konverzációs értéke jut jelentőséghez; a szimbolikus-reprezentatív stílus esetében pedig az elkülönülést-megkülönböztetést szolgálhatja (mint egyes korokban a latin vagy a francia nyelvtudás).

A tudásstílusok produktumaik átválthatósága, „jutalmazási” mechanizmusai felől is megkülönböztethetők. A fent említettek közül az elsőtől a harmadik tudástípus felé haladva többreüt jutalomrendszer rajzolódik ki. A kapcsolatteremtő-önprezentációs tudás közvetlenül értékesül népszerűség, siker, befolyás, a szimbolikus-reprezentatív tudás a pozíciók, cselekvési hatáskörök, tekintély formájában. Az anyagi eszközök, a pénz valamennyi tudástípus ellenértékeként szerepet játszhat, de tendenciaszerűen a kognitív-instrumentális tudástípus jutalmazásában a legnagyobb a viszonylagos súlya, mivel vele szemben a többi tudástípusok produktuma már ellenértékét is önmagában hordja.¹

A tudásstílusokon alapuló megközelítés elvileg – a minőségek, másságok előtérbe állításával – a társadalom horizontális tagoltságát juttatja kifejezésre. Nyilvánvaló azonban, hogy a kulturális rétegződés e metszete sem hierarchiafüggetlen. A gazdasági kényszerek a társadalom alsó szintjein jóval szűkebb térre szorítják a tudásstílusok „választásának” lehetőségét, mint a felsőbb régiókban, ahol a stílusok viszonylag homogénabb, tisztább formában is megjelennek. Szintenként eltér maguknak a tudásfajtáknak a konkrét tartalma is – nem utolsósorban annak a ténynek következtében, hogy a magasabb szinteken meghonosodott stíluslemek hosszabb távon lefelé süllyednek, helyükbe pedig új tartozékok lépnek. A társadalom hierarchikus szerveződése a különböző szinteken megjelenő stíluslemeket eltérő értéktartalommal, presztízsforrással látják el, BOURDIEU kifejezésével élve, a javak, tevékenységek eltérő „legitimítási szintjeit” hozva létre. A kulturális-interakciós rétegződésmoell e szintjeinek kiemelt szerepet tulajdonítunk, ez az áttekintés azonban csupán a tudásstílusok globális leírását tartalmazza. Az egyes stílusok társadalmi eloszlásairól szólva azonban esetenként utalunk a szintenkénti jellegzetességekre is.

4. A kulturális-interakciós rétegződés hazai kutatása

A kulturális-interakciós megközelítés kimunkálásához fontos előzményt képezett az a kutatási tapasztalat, hogy a gazdasági pozíciók domináns szerepére építő rétegződésmoellek Magyarországon csak csekély mértékben voltak képesek a gondolkodásmódoók, attitűdök különbségeit megmagyarázni. Sok vizsgálati adalék utalt arra, hogy hasonló gazdasági pozícióban lévő emberek nézetrendszerei, ideológiái viszonylag élesen elkülönülhetnek, miközben eltérő pozíciókhoz hasonló értékek, mentalitások kapcsolódhatnak. Ezeknek a – gazdasági alapú, monisztikus rétegződési moellek szempontjából legalábbis ellentmondásos – kutatási eredményeknek a felhalmozódása egy olyan új értelmezési keretet sugallt, amely a szubkulturák, miliók, a kulturális-interakciós csoportosulások kitüntetett szerepére épül a tudati szerveződések kondicionálásában. E paradigma kiindulópontja, hogy az interakciós közelség, a társaságok kohéziós ereje, másfelől a hasonló életstílusból, a közösen osztott tudáskészletekből adódó szemléleti közösség a gondolkodásmódoókat is nagyobb mértékben homogenizálja, mint pusztán a vagyoni, illetve a munkaerőpiaci hasonlóság. A kulturális-interakciós rétegződés kutatásának alappilléret a társadalmi-társas hálózatok vizsgálata mellett a tudásstílusok fent vázolt tipológiája képezte.² Az alkalmazott megközelítés kiemelt szerepet tulajdonít a kommunikatív vonatkozásoknak, és ennyiben közvetlen szociolingvisztikai relevanciával is rendelkezik.

A megállapítások érvényét valamelyest kétségkívül korlátozza, hogy a felvételre még a nyolcvanas évek második felében, a rendszerváltást közvetlenül megelőző években, egy felbomlóban lévő társadalmi-politikai berendezkedés talaján került sor³. Az adott periódus sajátos átmeneti szituációja több ponton magukban az eredményekben is tükröződik. A stílusegyüttesek néhol már eltértek a korábbi évtizedek tipikus konfigurációi alapján feltételezett alakzatoktól. Az empirikusan leképezett tudásstílusok annyiban is magukon viselik a történeti átmenetiség jegyét, hogy kevésbé mutatják fel a „stílusrendeknek” a társadalmi-politikai állandóság hosszabb korszakaiban megfigyelhető koherenciáját. A megállapítások azonban sok vonatkozásban csak lazán kapcsolódnak a konkrét történeti szituációhoz, néhány ponton pedig olyan trendekre világítottak rá a (mindenekelőtt az életkori-generációs tényező szerepével kapcsolatos) elemzések, amelyek időszerűsége az eltelt időszakban csak egyértelműbbé vált.

A vizsgálat a tudásstílusok empirikus megragadásához az alapindikátorok széles körét, több mint száz elemi változót használt fel. E tág spektrumot tartalmi és módszertani követelmények is indokolták. A tartalmi reprezentáció érdekében az egyes stílusokat különböző metszetekből kell megközelíteni; a kutatás a stílusváltozatokat a munkatevékenységek, az egyéb (így szabadidős) tevékenységek, intézmények látogatása, tudáskészségek, preferenciák és személyes tulajdonságok oldaláról operacionalizálta. Lényeges szempont volt továbbá, hogy – figyelemmel a társadalom hierarchikus tagoltságára – a különböző rétegződési szintek jellegzetes tudáselemei egyaránt kapjanak.

Az empirikus elemzés első lépcsőfoka egy metszetenként elvégzett főkomponens-elemzés volt a változók stílusok szerinti elkülönítése céljából. Az így feltárt komponenseket egy következő lépésben – stílusonként külön-külön elvégzett – másodlagos faktor-elemzések integrálták a véglegesnek tekintett mutatókba.

Az eredmények nagy vonalakban megerősítették a kiinduló modellt: három jól elkülönülő, pregnáns stílusjegyekkel jellemzett és számottevő koherenciával rendelkező stíluszindróma bontakozott ki. A kognitív-instrumentális tudásstílus empirikus szerveződésében valóban alapvető szerepet játszik egyfajta produktumorientáció, munkaközpontúság, kreativitás és önfejlesztési készség. A kapcsolatteremtő-önprezentációs stílus mutatója pedig jól sűríti magába a hatáskeltés, szereplés, extrovertáltság, kommunikatív-társasági tudás alapelemeit.

Némiképp más a helyzet a konceptuálisan tételezett harmadik tudásstílus esetében. Kiinduló modellünk a szimbolikus-reprezentatív tudásstílusnál bizonyos „bourdieu-i” jegyek túlsúlyát tételezte fel, a kulturális kelléktár „finom elemeinek” olyan együttesével, amely szimbolikus, szublimált formában emelheti a magas társadalmi pozíciót a mindennapiság, közrendűség fölé. E modell inherens módon a kulturális javak egységes presztízshierarchiáját, s a társadalmi elit „uralmi tudásarzenáljában” a szimbolikus-reprezentatív elemek kiemelt helyét is feltételezte.

A nyolcvanas évek második felének hazai valósága csak részben erősítette meg e szindróma létezését. Míg az uralmi-reprezentatív szakszerűség elemei közt a tipikusan összekapcsolódó „hivatali” készségek, tevékenységek egy, a hierarchikus dominanciára épülő szerepkört rajzoltak markánsan körül, csak lazán kapcsolódtak ehhez az exkluzív magaskultúra jellegzetes tartozékai. Az olyan státusrekvizitumok, mint a konferenciák, politikai szemináriumok, a bankettek, fogadások látogatása, jóval hangsúlyosabban szerepeltek a szóban forgó szindrómában, mint a magaskulturális elemek (s az utóbbiak többsége – mint az opera, komolyzene, múzeum, szépirodalom – a kognitív-instrumentá-

lis szindrómába illeszkedett inkább). Az empirikus eredmények bizonyos terminológiai váltást, s a közvetlenül hatalmi vonást kiemelendő, a „szimbolikus-reprezentatív” tudásstílus helyére az „uralmi-reprezentatív” kategória bevezetését indokolták.

A mögöttes tényezőket feltáró elemzések szerint az egyes stílusdimenziók markánsan és válfajonként eltérő módon kötődnek az elemi szintű társadalmi-demográfiai változókhoz⁴. Az eredmények egyfelől a hierarchikus mozzanat jelentőségét húzzák alá. Mindhárom tudásstílus vonatkozásában elmondható, hogy a magasabb státusúak, a centrum-periféria tengelyen (iskolázottság, lakóhely, párttagság szempontjából) a centrumhoz közelebb lévők rendelkeznek több tudással. Létezik tehát egy kumulatív tendencia, melynek alapján a társadalmi hierarchián felfelé haladva a tudások kvantitatíve halmozódnak, azaz valamely tudásstílus magasabb szintje más tudásfajták magasabb szintjével jár együtt. Hasonlóképpen, a hierarchia alsó szintjein a tudáshiányok kapcsolódnak össze.

Az empirikus összefüggések ugyanakkor a kvalitatív különbségeket is kifejezésre juttatják. A kognitív-instrumentális dimenzió egyenlőtlenségei elsősorban az iskolai végzettséggel függnek össze. A szerzett mellett az örökölt kulturális tőke fontos szerepe is kifejezésre jut az apa iskolázottságának befolyásán keresztül. A kapcsolatteremtő-önprezentációs tudásstílus esetében az életkornak – s ettől nehezen különválaszthatóan a családi életciklusnak és feltehetően a kohorsz-hovatartozásnak is – kiemelkedő a jelentősége. Mindenesetre az adatokból nyilvánvaló, hogy a társas készségek, a kapcsolatteremtés jártasságai inkább a fiatal, mint az idős korcsoportokhoz kötődnek.

Az uralmi-reprezentatív tudásstílus egyenlőtlenségeiben a monolitikus berendezkedés utolsó éveiben is az MSZMP-tagság, illetve a párthierarchiában betöltött funkció hatása a legnyilvánvalóbb. Ez az a dimenzió ugyanakkor, amely mögött a mobilitás leghangsúlyosabban jelenik meg; az összefüggés az uralmi-reprezentatív tudás kellékeinek kiemelt szerepére utal a korabeli hierarchikus emelkedésben.

A munkatevékenység-típusoknak az egyes tudásstílus-dimenziókon belüli megjelenése már előrevetítette, hogy a foglalkozási csoportok mentén eltérő stílusjegyek mutathatók ki, amelyben a tudásszintek kvantitatív elemén túl kvalitatív mozzanatok is szerepet kapnak. Az 1. táblázat olyan részletes foglalkozási csoportosítás szerint közli a három tudásstílus adatait, amely a szakmai-kvalitatív különbségeket helyezi középpontba. (Az aláhúzással kiemelt score értékek az egyes foglalkozástípusok jellegzetes tudásstílusát emelik ki.)

Bár mint fent szoltunk róla, az egyes tudásstílusok nem függetlenek egymástól, és így az individuumok szintjén egyaránt magas vagy alacsony értékekkel jelenhetnek meg, a személyek mégis tipizálhatók aszerint, hogy mely stílus válik esetükben leginkább karakteressé. A könnyű áttekinthetőség szempontja a viszonylag legegyszerűbb csoportosítási módot indokolta, egy háromosztatú tipizálást. Az e célból alkalmazott klaszterelemzést megelőzően azonban tartalmi okokból egy korrekcióra volt szükség. A társadalmi hátrányok egyéb halmozódásaival összefüggésben, csaknem egyötödre tehető a mindhárom tudásválfajjal csekély mértékben rendelkező „tudásdepriváltak” aránya. Ha egyik vagy másik dimenzióban relatíve magasabb értékek is fordulnak elő náluk, ez még nem jelenti a szóban forgó stílus pregnáns jelenlétét. Az alkalmazott tipológia így végül négy csoport megkülönböztetésén alapul: a (tudásstílusonként nem különböztetett) depriváltak csoportja és az egyes tudásstílusokat pregnánsan megjelenítő másik három csoport.

	kognitív-instrumentális	kapcsolatteremtő- önprezentációs	uralmi-repreziós
	tudásstílus		
állami, hivatali vezetőik (n = 99)	0,68	0,50	<u>1,02</u>
műszaki-gazdasági vezetőik (n = 79)	0,35	0,37	<u>0,96</u>
szakértelmiség (n = 129)	<u>0,66</u>	0,19	0,22
tanítók (n = 59)	<u>0,62</u>	0,34	0,35
műszaki (alsó) irányítók (n = 161)	<u>0,54</u>	0,30	0,35
szolgáltatási irányítók (n = 68)	0,03	<u>0,45</u>	0,29
irodai irányítók (n = 79)	0,26	0,24	<u>0,92</u>
irodai szakképzetlen szellemiek (n = 307)	0,07	<u>0,27</u>	- 0,00
műszeripari, fém-megmunkáló szakmunkások (n = 190)	<u>0,62</u>	0,26	- 0,02
iparosok, szakipari munkások (n = 147)	0,22	- 0,04	- 0,14
nehézipari munkások (n = 56)	- 0,29	- 0,27	- 0,07
könnyűipari munkások (n = 123)	- 0,22	- 0,06	- 0,20
gépkezelők (n = 153)	- 0,38	- 0,15	- 0,11
szolgáltatási dolgozók (n = 174)	- 0,23	<u>0,12</u>	- 0,10
közlekedési dolgozók (n = 79)	- 0,22	<u>0,04</u>	- 0,34
mezőgazdasági szakképzetlenek (n = 116)	- 0,88	- 0,63	- 0,55
segédmunkások (n = 56)	- 0,46	- 0,25	- 0,40

Az egyes tudásstílusok átlagos faktorscore értékei foglalkozási csoportok szerint

1. táblázat

	kognitív-instrumentális	kapcsolatteremtő-önprezentációs tudásstílus	uralmi-reprezentatív	tudásdepriváltak	100%	N
Iskolai végzettség						
8 osztály alatt	24 (52)	14 (31)	8 (17)	55	100	435
8 általános középiskola	30 (37)	32 (40)	19 (24)	18	100	1178
egyetem, főiskola	34 (37)	30 (33)	27 (30)	9	100	627
	38 (39)	12 (13)	46 (48)	5	100	287
Foglalkozás vezető állású (felső, közép szint)	24 (25)	7 (7)	66 (68)	3	100	104
szakértelmiség	40 (41)	17 (18)	40 (41)	4	100	129
egyéb szellemi	33 (35)	27 (29)	33 (36)	7	100	443
szakmunkás	37 (43)	31 (35)	20 (22)	13	100	482
szakképzetlen fizikai	26 (36)	33 (46)	13 (18)	28	100	534
önálló	34 (36)	44 (47)	16 (17)	6	100	50
nyugdíjas	30 (49)	15 (25)	16 (26)	49	100	604
Életkor						
X – 20 év	14 (18)	53 (65)	14 (13)	19	100	97
21 – 30 év	27 (31)	44 (51)	16 (13)	13	100	483
31 – 40 év	32 (37)	28 (32)	27 (31)	13	100	615
41 – 50 év	37 (43)	21 (24)	29 (34)	13	100	472
51 – 60 év	32 (43)	18 (24)	25 (33)	24	100	403
61 – 70 év	35 (52)	12 (13)	20 (30)	34	100	287
71 – X év	21 (53)	13 (33)	5 (14)	61	100	168
Lakóhely						
főváros	37 (43)	29 (34)	20 (24)	14	100	567
vidéki város	32 (38)	28 (33)	25 (29)	16	100	952
nagyközség	30 (39)	25 (33)	22 (29)	22	100	441
kisközség	24 (36)	23 (34)	20 (30)	34	100	562
(Iskolai) mobilitás						
felé felé mobil	33 (39)	24 (29)	26 (32)	17	100	1468
inmobil	27 (38)	29 (40)	16 (23)	28	100	882
lefelé mobil	33 (39)	35 (40)	18 (21)	15	100	171

Tudásstílus-csoportok – iskolázottság, foglalkozás, életkor, lakóhely és (iskolai) mobilitás szerint

2. táblázat

A kognitív-instrumentális típus esetében a kapcsolatteremtő-önprezentációs tudás szorul leginkább háttérbe – mintegy aláhúzva e stílus tárgyias jellegét, objektumra irányultságát. A kapcsolatteremtő típus orientációját még inkább kiemeli, hogy a (bizonyos fegyelmet, rendezettséget egyaránt magába sűrítő) kognitív-instrumentális és uralmi-reprezentatív stílustól is távol áll. Az előbbinek szinte ellentéte az uralmi-reprezentatív típus, amely átlagon felüli mértékben támaszkodik a kapcsolatteremtő-önprezentációs tudásra is. E szindróma kialakulásában bizonyára nagy szerepe lehet annak, hogy a hazai redisztribúciós viszonyok között a személyes, informális kapcsolatok oly erősen áthatották a bürokratikus koordináció szféráját, hogy a vezetői gyakorlat aligha lehetett meg a kapcsolatteremtő skillek bizonyos szintje nélkül.

A 2. és a 3. táblázat a típusok társadalmi eloszlását jellemző legelemibb adatokat, az iskolai végzettség, a (szakképzettségi szintet kiemelő, néhány kategóriás) foglalkozási csoportosítás, a lakóhely, az életkor, valamint egy egyszerű – a megkérdezett és az apa iskolai végzettségét összevető – mobilitási index szerinti bontásokat mutatja be. A teljes adategyüttes mellett zárójelben közöljük azokat a megoszlásokat is, amelyek (a tudásdepriváltak csoportja nélkül) a három tudásstílus-csoport közti belső arányokat emelik ki, szemléletesebben jelezve az egyes társadalmi szegmentumok szociokulturális jellegzetességeit.

A tudásdepriváltság – valamennyi, a társadalom kulturális egyenlőtlenségeire vonatkozó kutatásnak megfelelően – a depriváció alapvető halmozódási pontjain, a legalacsonyabb iskolázottságúak, a szakképzetlen fizikai dolgozók, a falusiak, mindenekelőtt a kisközségekben élők közt jelenik meg. Ugyancsak egybevág a tapasztalatokkal az életkor kitüntetett szerepe. A tudásdepriváltság az idős korosztályok tagjainál, ezen belül a 70 éven felülieknél tetőzik. Ez minden bizonnyal nem annyira kohorsz-hatásokból, hanem életciklus és kifejezett életkori befolyásokból, az általános életkereteknek (a társadalmi feltételek által felerősített) beszűküléséből következik.

Ami az egyes tudásstílusok társadalmi eloszlását illeti, a kognitív-instrumentális stílus lokalizálható legkevésbé meghatározott csomópontok körül. Egyfelől (ha a belső arányokat jelző, zárójeles adatokat is számításba vesszük) a szakképzettség szerepe domborodik ki (lásd szakértelmiség, szakmunkások), másfelől az életkor mentén kirajzolódó trend – az előbbi tendenciának némileg ellentmondóan – a kognitív-instrumentális tudásstílusnak a fiatalabb korosztályokon belüli visszaszorulásáról tanúskodik. Egy keresztmetszeti vizsgálat önmagában nem alkalmas annak eldöntésére, hogy ennek összetevői közt mennyiben beszélhetünk egy olyan kohorsz-hatásról, amely a három tudásstílus történelmi súlyponteltolódásából, a kognitív-instrumentális tudást jellemző teljesítménymozzanatnak a hierarchikus viszonyok dominanciája melletti szerepvesztéséből következett, s mennyiben egy ettől független, bizonyos fokig univerzális életciklus-hatásból, amelynek alapján előbb a társas, később az uralmi-reprezentatív szinterek, ambíciók háttérbe szorulásával párhuzamosan a kognitív-instrumentális stílussal összefüggő mindennapi, praktikus tevékenységekre helyeződik a hangsúly. A kohorsz-központú értelmezésnek azonban legalábbis részleges érvényét sugallja, hogy a szóban forgó tendencia a városokban a községekhez képest sokkal határozottabban jelent meg: a centrumokbeli eltolódások a hosszú távú trendekre vonatkozóan többnyire jelzés értékűek. A községekben ezzel szemben a kognitív-instrumentális mozzanat súlya a fiatalabbak közt még csaknem elérte az idősebb korosztályokban megfigyelt értékeket, a szóban forgó visszaszorulás itt tehát még alig jelent meg.

	szellemi foglalkozásúak					
	városiak			községiek		
	30 év alatt	31-60 év	60 év felett	30 év alatt	31-60 év	60 év felett
kognitív-instrumentális	26	40	51	42	30	(20)
kapcsolatteremtő-önprezentációs	54	21	16	31	12	(20)
uralmi-reprezentatív	20	40	33	27	58	(60)
	100	100	100	100	100	100
n =	124	395	87	45	114	15

	fizikai foglalkozásúak					
	városiak			községiek		
	30 év alatt	31-60 év	60 év felett	30 év alatt	31-60 év	60 év felett
kognitív-instrumentális	24	44	60	35	39	48
kapcsolatteremtő-önprezentációs	59	33	24	50	34	28
uralmi-reprezentatív	17	23	16	15	27	23
	100	100	100	100	100	100
n =	164	411	90	143	336	60

A tudásstílus-csoportok eloszlása a település, életkor és a foglalkozás fizikai-szellemi jellege szerint (négydimenziós bontás; százalékban)

3. táblázat

A kapcsolatteremtő-önprezentációs tudásstílus esetében – mint már korábban szó volt róla – meghatározó az életkor szerepe. Ami a kohorsz- és az életciklushatások viszonylagos jelentőségét illeti, hasonló mondható el, csak ellentétes előjellel, mint az előző tudásstílusnál. A kapcsolatteremtő-önprezentációs tudásstílusról szólva, említést érdemel továbbá – mert korántsem magától értetődő – az önállóak körében megfigyelhető kitüntetett szerep. A „vállalkozó klasszikus ideáltípusával” inkább a kognitív-instrumentális stílust kapcsolhatnánk össze. Az adott periódusban még domináns hiánygazdaság, a

piaci viszonyok kifejezettsége, az informális viszonylatok mindent átható szerepe mind szerepet játszhatott abban, hogy a kisvállalkozók, önállók tudásarzenáljában a kapcsolatteremtés skilljei meghatározónak bizonyultak. A mobilitás szerinti adatok is érdekes tendenciára világítottak rá: a hierarchikus emelkedés értelmében kevésbé sikeres (inmobil és lefelé mobil) társadalmi csoportok az informális kapcsolatokat előtérbe helyező tudásstíluson keresztül kísérelték meg formális hátrányaikat ellensúlyozni.

Az uralmi-reprezentatív tudásstílus mind az iskolázottság, mind a foglalkozás, mind a (felfelé) mobilitás adatait tekintve erősen kapcsolódik a társadalom hierarchikus mozzanataihoz. Ezekhez képest bizonyos fokig rendhagyó a lakóhely szerepe, amely e tudásstílusnak inkább a vidéki településeken, mint a centrumban való hangsúlyos megjelenését jelzi. Még pregnánsabb e tendencia a szellemi foglalkozásúak – tehát az adott tudásstílus szempontjából különösen releváns társadalmi csoport – körében: a fővárosban 32, a községekben 50 százalékuk tartozott e típushoz. Egybecseng e megfigyelés a kapcsolatteremtő-önprezentációs tudásstílusnak a városi felső rétegeken belüli (különösen a fiatalabb korcsoportok közt tapasztalható) előtérbe kerülésével. A monolitikus berendezkedés kései időszakában a centrumközeli elit stílusvilága már áttérőben volt az autoritás nyersebb formáitól a mind több téren jutalmazott informális kontaktusok, a szociális tőke „felhalmozása” felé – a „perifériákon” még őrződött az uralmi-reprezentatív stílus túlsúlya.

A tudásstílusok megragadásához számos indikátort alkalmaztunk, amelyek a kommunikációs viselkedés különféle stílusjegyeire irányultak, a vizsgálat azonban ezek mellett is tartalmazott kommunikációs vonatkozású mutatókat. E különböző adatforrások együttese egy közvetlenül a kommunikációs habitusokra irányuló elemzésre is lehetőséget kínált.

A 4. táblázat az ebben az elemzésben felhasznált indikátorokat és a tudásstílusokkal való összefüggéseiket mutatja be. A táblázat azoknak a vizsgálati személyeknek az adatait emeli ki, akik egy-egy tudásstílust markánsan képviselnek, illetve akik – a másik póluson – a tudásdepriváltak csoportját képezik.

A 4. táblázat érzékletesen mutatja be, hogy a lakosság mintegy egyötödét kitevő tudásdepriváltakat egy olyan „kommunikációképtelenségi” szindróma jellemzi, mely szinte a funkcionális analfabétizmushoz hasonlóan akadályozza a közügyekbe, társas életbe való minimális bekapcsolódást. A fenti négy csoport között az igazi szakadék a depriváltság mentén húzódik; a tudásstíluscsoportok közti nyelvi-kommunikációs különbségek az eddigi kifejtett keretekhez illeszkednek.

Immár ez utóbbi három válfaj kommunikációs sajátosságainak pregnánsabb megjelenítését szolgálta az az elemzés, amikor (diszkriminanciaelemzés segítségével) a fenti indikátorok révén képeztük le a kognitív-instrumentális, a kapcsolatteremtő-önprezentációs és az uralmi-reprezentatív tudásstílussal jellemezhető típusokat. Ezzel mintegy a tudásstílusok kommunikatív metszeteit kaptuk az újonnan konstruált típusok formájában.

E transzformáció révén a kommunikatív habitust hangsúlyozó tipológia csoportjai a következőképp jelölhetők: (1) instrumentális, (2) expresszív, (3) reprezentatív típus.⁵

	kognitív-instru- mentális	kapcsolatteremtő- önreprezentációs	uralmi reprezen- tatív	tudásdeprivál- tak
szeret mesélni, történeteket előadni	41	67	41	19
szeret több ember előtt beszélni, szerepelni	21	41	27	3
gyakran szokott társalogni, disku- ráltni	63	79	60	23
gyakran szokott beszélgetni poli- tikáról	47	47	51	3
ért a felköszön- téshez, pohárkö- szöntőhöz	31	45	36	7
ért a viccmesélés- hez, anekdotá- záshoz	28	45	31	10
ért (olvas) valami- lyen idegen nyel- ven	22	18	17	6
ért a hivatalos ügyek intézésé- hez, beadványok, kérvények meg- írásához	61	61	65	9
jó beszédképesség jellemzi (önbesorolás)	42	65	43	15
munkakörére nagyon jellemző az olvasás	34	25	34	4
munkakörére nagyon jellemző a telefonálás	44	38	51	9
munkakörére nagyon jellemző a tárgyalás	24	22	29	2

Kommunikációs indikátorok előfordulása a tudásstílusok elitje és a tudásdepriváltak körében
(százalékban)

(Mindhárom tudásstílus esetében a 0.8 faktorscore érték feletti válaszolók adatait közöljük,
akik az összpopulációnak rendre körülbelül az egyötödét képezik)

4. táblázat

E típusok közül főként a reprezentatív, s kisebb mértékben az expresszív kommunikációs habitus mutat pregnáns társadalmi kötődéseket. A társadalmi hierarchia felsőbb szintjein a reprezentatív, az alsóbb szinteken az expresszív-emocionális habitus dominál, az instrumentális stílusjegyek ezekhez képest kiegyenlítettebben oszlanak el. Ami a demográfiai tényezőket illeti, az expresszív-emocionális kommunikációs habitus a fiatalok korcsoportjaiban jelenik meg domináns módon, míg a reprezentatív típus a férfiak, illetve a középkorúak csoportjaiban különösen gyakori.

Viszonylag erős összefüggés figyelhető meg a kommunikációs habitusok és a személyes kapcsolathálózatok olyan jellegzetességei között, mint az erős vagy gyenge kötési kapcsolatok dominanciája.⁶ Akiknek kapcsolathálózatában a szorosabb családi, baráti kötelékek dominálnak, azokra inkább az expresszív-emocionális, akiknél pedig a kollégákból, ismerősökből tevődő kiterjedt laza, „gyenge kötésű” szálak a túlsúlyosak, azokra főként a reprezentatív kommunikációs habitus jellemző. A fentiekben túlmenő adatok szerint ez az utóbbi kommunikációs habitus az, amely a véleményirányítók közt rendkívül elterjedt, és amely ezen keresztül a társadalmi nyilvánosság magyarországi fórumait uralja.

További, kifejezetten szociolingvisztikai irányultságú vizsgálatokat igényel a jövőben annak ellenőrzése, hogy az itt kísérletszerűen körvonalazott kommunikációs habitusok mennyire pontosan és milyen érvényességi körben fedik le a magyar társadalom nyelvi-kommunikációs univerzumát.⁷

Jegyzetek

1. A kognitív-instrumentális tudástípus bizonyos válfajai, például az alkotó jellegű munkák ugyancsak magukban hordozhatják belső jutalomként a „munka örömet”, az ilyenfajta tevékenységek azonban kevésbé általánosak (és ezzel összefüggésben a szóban forgó belső jutalmakra való igény is kevésbé egyetemleges, mint a külső jutalmak különböző típusai iránt).
2. A kutatás kapcsolathálózati metszetéről részletesebben lásd ANGELUSZ-TARDOS: 1991. (I-IV. fejezet).
3. A mintegy 3000 fős országos reprezentatív mintán lebonyolított felvételekre több lépcsőben 1986 és 1988 közt került sor (a Tömegkommunikációs Kutatóközpont égisze alatt, a terepmunkát végző TÁRKI közreműködésével). Az objektív adatok 1986-os felvétele után a tudásstílusokra vonatkozó adatok nagyobb részének begyűjtésére az 1987-es, kisebb részére az 1988-as felvétel alkalmával került sor.
4. E megállapítások alapjául regresszióelemzések szolgáltak.
5. Az alkalmazott művelet két (magas szinten szignifikáns) függvényt különített el. Az első függvény a kapcsolatteremtő és a reprezentatív tudásstílus olyan elemeit tartalmazza elsősorban, mint a jó beszédképesség, a szereplés kedvelése, értés a felkészítéshez stb. A második függvény poláris szerkezetű, mely egyik oldalon olyan skilleket tartalmaz, amelyek részben a kognitív-instrumentális, részben a reprezentatív tudásstílushoz kapcsolódnak (mint a munkaköri motívumok között az olvasás, a telefonálás és a tárgyalás kiemelt jelentősége), a másik póluson pedig expresszív jellegű, a spontán önprezentációhoz kötődő kommunikatív készségek jelennek meg (a mesélés, diskurálás kedvelése, jó beszédképesség, a viccekhez való értés). E függvények felhasználásával a diszkriminanciaanalízis CLASS-programja felhasználásával jutottunk el a fent jelzett habituscsoportokhoz.
6. A gyenge, illetve erős kötési kapcsolatokról lásd GRANOVETTER: 1973.
7. Tanulmányunk téziseinek verifikálása szempontjából elsősorban olyan szociolingvisztikai munkák emelhetők ki mint KONTRA: 1995. és TERESTYÉNI: 1995.

Irodalomjegyzék

- ANGELUSZ, R. – TARDOS, R.:
1991. Hálózatok, stílusok, struktúrák. Budapest, ELTE – MKI.
- ANGELUSZ, T. – TARDOS, R.:
1995. Styles of knowledge and interactive habits. *International Journal of the Sociology of Language*, 111.
- BECK, U.:
1983. Jenseits von Klasse und Stand? In: Kreckel, R. ed. *Soziale Ungleichheiten*, Göttingen: Soziale Welt, Sonderband.
- BOURDIEU, P.:
1979. *La Distinction*. Paris.
1983. Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital. In: Kreckel, R. ed. *Soziale Ungleichheiten*, Göttingen, Soziale Welt Sonderband.
- FERGE, Zs.:
1976. Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GRANOVETTER, M.:
1973. The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology* 78. 1360-1380.
- HABERMAS, J.:
1981. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt, Suhrkamp.
- HRADIL, S.:
1992. Alte Begriffe und neue Strukturen. Die Milieu-, Struktur- und Lebensstilforschung der 80er Jahre. In: Hradil, S. ed. *Zwischen Bewusstsein und Sein*. Opladen, Leske+Budrich.
- KONTRA, M.:
1995. On current research into spoken Hungarian. *International Journal of the Sociology of Language*, 111.
- MACHLUP, F.:
1962. *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*, Princeton, Princeton U. P.
- MCCLELLAND, D. C.:
1961. *The Achieving Society*. New York, Free Press.
- PAPPI, F.:
1976. Soziale Schichten als Interaktionsgruppen. In: Lepsius, R. ed: *Zwischenbilanz der Soziologie*, Enke Verlag.
1981. The Petite Bourgeoisie and the New Middle Class. In: F. Bechhofer – P. Elliot, eds. *The Petit Bourgeoisie*. London, McMillan.
- SCHELER, M.:
1980. *Die Wissensformen und die Gesellschaft*. Bern – München, Francke Verlag.
- TERESTYÉNI, T.:
1995. Styles of knowledge and greeting habits in Hungarian. *International Journal of the Sociology of Language*, 111.
- WEBER, M.:
1967. *Gazdaság és társadalom*. Budapest, KJK.

A SOCIOLOGICAL APPROACH TO CULTURAL-INTERACTIVE STRATIFICATION

RÓBERT ANGELUSZ – RÓBERT TARDOS

The study outlines a theoretical framework of cultural and interactional stratification based on one hand on the typology of knowledge styles and, on the other, on the characteristics of personal milieu (as presented by a social network approach). The paper deals with styles of knowledge in the first place, distinguishing three types: 1. cognitive-instrumental, 2. connection-creating and self-representing, 3. symbolic-representative knowledge. The empirical basis of the study is a 3000-respondent multi-wave survey from the second half of the eighties representing the adult population of Hungary. The operationalization of the above typology included more than one hundred indicators reduced by means of several multivariate techniques. The paper gives a detailed presentation of the distribution of styles of knowledge in the contemporary Hungarian society. Finally, a tentative typology of a sociolinguistic character is sketched toward further studies.

RENDSZERVÁLTÁS ÉS NAPI PUBLICISZTIKA
1. A NÉPSZABADSÁG ÉS AZ ÚJ MAGYARORSZÁG KÜLPOLITIKAI
ROVATÁNAK KONTRASZTÍV ELEMZÉSE: 1995. OKTÓBER 5 – 1995.
NOVEMBER 7

VASS LÁSZLÓ

Fazekas Annának

„Én nem ilyennek képzeltem a rendet.”

0. Az elmúlt évben több mint egy hónapi időintervallumban – 1995. október 5-től 1995. november 7-ig – kísértem figyelemmel egy – bizonyos körökben – baloldalinak, illetőleg jobboldalinak tartott országos napilap, a *Népszabadság* és az *Új Magyarország* külpolitikai rovatának anyagát.

Ennek során a két lap egyenként 27 számának mintegy 466 külpolitikai tárgyú írását (vezércikk, hír, tudósítás stb.) vettem vizsgálat alá (a *Népszabadság*ból 242-t, az *Új Magyarországból* 224-et). (Külpolitikai tárgyú írásnak természetesen csak a *Külpolitika*, illetőleg a *Külföld* rovatban szereplő cikkeket tekintettem.) Napi átlagban ez a korpusz 8-9 külpolitikai témájú közleményt jelent újságunként.

Ezt a meglehetősen nagy mennyiségű anyagot egyrészt a szóban forgó cikkek tematikus csoportosításával, másrészt a két újság azonos tárgyú írásainak kiválogatásával szűkítettem kezelhetőbb terjedelművé. Így $2 \times 60 = 120$ szöveget kaptam.

Ezt követően a külpolitikai rovatok leggyakrabban előforduló címeit, illetve tematikáit vizsgálva, kiválasztottam két egyazon tárgyú – magyar vonatkozásokkal is rendelkező – cikkpárt, és elkészítettem azok komplex analitikus elemzését a szemiotikai textológia elméleti keretében; majd a szóban forgó két szövegpár megfelelő előkészítése után szociolingvisztikai érdekű kreatív-produktív gyakorlatokat végeztem, összesen 66 (20-21 éves) magyar szakos főiskolai hallgató bevonásával. (A szemiotikai textológia elméleti keretére, valamint a kreatív-produktív gyakorlatok mibenlétére, céljaira, metodológiájára vonatkozóan lásd többek között PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ: A szövegnyelvészet helye és feladata a szemiotikai szövegtani kutatásban, in: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 177-195; VASS LÁSZLÓ: Tervezet egy szemiotikai textológiai megalapozottságú szövegnyelvészet kidolgozására, in: R. MOLNÁR EMMA (főszerk.): *Absztrakció és valóság*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1996. 357-368; BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS: *A vers és próza kreatív-produktív megközelítéséhez. Alapfeladat-típusok*, Országos Közoktatási Szolgáltató Iroda, Budapest, 1993.)

Ebben a tanulmányomban csupán kutatásaim főbb eredményeiről számolok be, eltekintve a vizsgált anyag elemzésének (az elemzés elméleti keretének, metodológiájának) részletes ismertetésétől. Az eredmények kommentálására és illusztrálására összesen

nyolc publicisztikai szöveget használok fel. (Csak zárójelesen jegyzem meg, hogy ezek itt látható tipográfiája nem azonos az eredetivel.)

1. A két lap külpolitikai rovatának leggyakoribb témái a vizsgált időszakban a következők voltak: (1) a délszláv háború; (2) Izrael, lásd például **T1'** (*Népszabadság*, 1995. november 7., 2) vs **T1''** (*Új Magyarország*, 1995. november 7., 3); (3) Csecsenföld; (4) Franciaország; (5) Lengyelország; (6) Kanada; (7) Szlovákia, lásd például **T2'** (*Népszabadság*, 1995. október 12., 2) vs **T2''** (*Új Magyarország*, 1995. október 12., 3); (8) Ausztria; (9) egyéb (NATO, ENSZ stb.).

T1' (*Népszabadság*)

Nyilvános megemlékezést tartottak a magyar fővárosban

Tragikusan igazolódtak be a próféta szavai: Jeruzsálem, a szent város méregkehellé váltzott – kezdte ünnepi gyászbeszédét Schweitzer József országos főrabbi.

A szombat este meggyilkolt izraeli miniszterelnök, Jichak Rabin tiszteletére tartott tegnap délutáni nyilvános megemlékezésen a főrabbi fájdalommal hangoztatta: zsidó ember oltotta ki zsidó ember életét, ez pedig a világ zsidóságának mélységes szégyenc. Hozzátette: egy hazája nyugalmaért, biztonságaért küzdő politikus lépéseit lehet pártolni vagy ellenezni, de életét kioltani gyalázatos cselekedet. Schweitzer József beszédében elítélt mindenfajta erőszakot, és reményét fejezte ki a térség végső megbékélésével kapcsolatban.

A beszédet követően Izraeli Állam budapesti nagykövetének a gyászoló közönséghez írt levelét olvasták fel. A Dohány utcai zsinagógánál tartott megemlékezés végén Magyarország vezető politikusai is mécseset gyújtottak a meggyilkolt izraeli miniszterelnök emlékének adózva.

A budapesti izraeli nagykövetség a diplomáciai képviselők számára ma és holnap 11 és 13 óra között, nagyközönség számára holnap 13.30 és 15.30 között teszi lehetővé a gyászkönyvbé való bejegyzést a nagyköveti rezidencia Csévi utca 19/B alatti épületében.

T1'' (*Új Magyarország*)

Megemlékezés a zsinagógánál

A Budapesti Zsidó Hitközség a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége és a magyarországi zsidószervezetek Jichak Rabin izraeli miniszterelnök temetése idején, tegnap délután 14 órakor a Dohány utcai zsinagóga előtt, a cionizmus megalapítójáról elnevezett Herzl téren nyilvános megemlékezést és mécsesgyújtást tartottak.

Schweitzer József országos főrabbi gyászbeszédében arról szólt, hogy a magyarországi zsidóság, csakúgy, mint az egész kultúr világ fájdalommal és megrendüléssel fogadta Jichak Rabin meggyilkolásának hírért. Az elhunyt katonaként, diplomataként, politikusként és államférfiként szolgálta a zsidó nép ügyét, minden erejével azon volt, hogy eljöjjön a béke és a nyugalom korszaka, Izrael népe békés és biztonságos határok között élhessen.

T2' (Népszabadság)

Veszélyben a Csemadok

Tolerancia és együttélés a nemzeti kisebbségekkel címmel szerdán egész napos nemzetközi konferenciát szervezett a Szlovák–Magyar Baráti Társaság (SZMBT) – jelentette Losoncról Farkas József György.

Több mint félszáz hazai és külföldi meghívott részvételével tegnap reggeltől estig folyt a vélemények ütköztetése a kisebbségi lét kérdéseiről a losonci Vigadó nagytermében. Az 1993-ban alakult és országos hálózatát most építő SZMBT a szlovákiai Helsinki Társasággal együttműködve küldte szét meghívóit, amelyeket elfogadva mindkét országból számos határ menti település polgármestere, továbbá a Csemadok és a Matica Slovenská kulturális szervezetek képviselői, a pozsonyi külügyminisztérium munkatársai jöttek el.

Számos felszólaló beszélt a jelenlegi helyzet árnyoldalairól. Különösen a Csemadok anyagi ellehetetlenülése, s ennek következtében a szlovákiai magyar kulturális élet sorvadásának a veszélye foglalkoztatta a jelenlevőket.

A tanácskozáson részt vett Boros Jenő pozsonyi magyar nagykövet is, aki egyebek között kifejezte reményét, hogy a szlovák parlament – Meciar kormányfő ígéretének megfelelően – novemberben valóban megvitatja és elfogadja az alapszerződést, amely további lehetőségeket nyit a két nép együttműködése előtt.

T2'' (Új Magyarország)

A Csemadok védelmében

A szlovák parlament magyar nemzetiségű képviselői felhívással fordultak a szlovákiai magyarsághoz. Ebben leszögezik, hogy a csőd szélén álló Csemadok a szlovákiai magyarság polgári társadalmának szervezésében pótolhatatlan szerepet tölt be. Ezért kéréssel fordulnak választóikhoz, valamint a közösségekhez, hogy lehetőségükhöz mérten támogassák anyagilag a kulturális szövetség tevékenységét. Ne engedjék, hogy a jelenlegi kormány kisebbségellenes politikájával megszüntesse azt a szervezetet, amely a túlélést biztosította, az iskolákat és az anyanyelvi kultúrát védte és védi az ismétlődő támadások ellen.

K. M.

2. Ami a *Népszabadság* és az *Új Magyarország* politikai habitusát illeti, globálisan a következők állapíthatók meg.

2.1. Míg a *Népszabadság*, igyekezőn megszabadulni a baloldaliság ballasztjaitól, láthatóan egyfajta szociálliberális karakter kialakítására törekszik, az *Új Magyarország* nyilvánvalóan vagy nyilvánvalóvá tehető módon a konzervatív eszméi, politikai áramlatok orgánumának tekinthető, esetenként nacionalista, antiszemita vagy annak minősíthető felhangokkal. Lásd például T3' (*Népszabadság*, 1995. október 20., 2) vs T3'' (*Új Magyarország*, 1995. október 20., 3).

T3' (Népszabadság)

Kézigránát robbant a szabadkai magyarok kulturális központjánál

Kézigránátot dobtak csütörtök hajnali három óra körül a szabadkai Népkör művelődési intézmény városközpontban található épületére. A vajdasági magyarság 125 éves kulturális központjánál történt robbanásban senki sem sérült meg, és az anyagi kár sem jelentős – tudtuk meg a Népkör munkatársától, Palusek Károlytól.

Szabadkai források lapunkkal közölték, hogy a robbanás nyugtalanságot keltett a városban. A támadásért senki sem vállalta a felelősséget, és a helybeliek attól tartanak, hogy a tettesek ezúttal sem kerülnek kézre, ahogyan a korábbi hasonló akciók elkövetői sem. A helyszíni szemlét elvégző szabadkai bíró, Milován Szalatics környezetéből szerzett értesüléseink szerint a már csaknem felújított épület homlokzatán 20-30 dionagyságú vagy ennél kisebb repeszbecsapódás helye látható. A népkör elől – az építési munkálatok miatt – el nem távolított állványzatnak köszönhető, hogy a szilánkok nem okoztak nagyobb kárt a környező épületekben. Minthogy a kézigránát az épület és az előtte található kőművesállvány közötti keskeny sávban robbant, a repeszek egy részét felfogták az állványzat gerendái. A másik részük azonban a környező házaknak csapódott, amelyek közül egynek betörték az ablakai.

A Népkör a támadás nyomán kiadott közleményében vandál cselekedetnek minősítette az akciót. A szervezet vezetősége kifejezte reményét, hogy a rendőrség felderítő munkája hatékony lesz. A támadást elítélte Kasza József polgármester és a szerbiai hatalmi párt helyi szervezete. Ágoston András, a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének elnöke kisebbségellenes hangulatkeltésnek nevezte a történeteket. Mint mondta, a feszült politikai légkör fenntartása azoknak az erőknek az érdeke, amelyek ellenzik a délszláv válság békés rendezését.

T3'' (Új Magyarország)

Merénylet a vajdasági Népkör ellen
Gránát Szabadkán

Komoly riadalmat váltott ki a délvidéki magyarság körében, hogy tegnap kora hajnalban Szabadkán bombát dobtak az itteni magyarság egyik legismertebb művelődési intézményére, a Népkör épületére. Az első hírek szerint valószínű, hogy kézigránátot használtak az eddig ismeretlen merénylők, de a Népkör éppen felújítás alatt álló épületét csak kisebb károsodás érte. Az utóbbi néhány háborús évben ez már a harmadik robbantás Szabadkán, az első két alkalommal katolikus templomok előtt robbantottak, a tettesek kilétére pedig sohasem derült fény.

A vajdasági magyarság elleni merénylet
Gránát robbant Szabadkán

Szabadkai politikai tényezők kivétel nélkül elítélték a vandál cselekményt. A Népkör vezetősége szerint a merénylet nemcsak az intézmény, hanem a vajdasági magyarság ellen is irányult. Mélységesen elítélte és a többnemzetiségű város lakói közötti jó viszony megbontására irányuló kísérletnek nevezte a robbantást a körzeti kormánybiztos és a szocialista párt helyi vezetősége.

Kasza József szabadkai polgármester szerint rettenetes tény, hogy a magyar művelődési egyesület székházán kívül a vajdasági magyarságot is támadás érte. Kasza, aki

a VMSZ szűkebb vezetőségének is a tagja, közvetett módon a VDMK-t vádolta meg a merényletért, azt nyilatkozta ugyanis, hogy a CDMK váltotta ki a feszültséget azzal, hogy a figyelmet a Nép kör felújítására irányította.

Sepsei Csaba, a VMDK körzeti szervezetének elnöke is erélyesen elítélte a cselekedetet, és reményét fejezte ki, hogy ezúttal, a korábbi esetektől eltérően fény derül a tettesek kiletére. Sepseit mélységesen megdöbbenette, hogy Kasza a VDMK-t összefüggésbe hozta a merénylettel, és cáfolta, hogy ennek bármilyen valóság alapja lenne.

Senki sem említette, de nem lehet elhallgatni azt sem, hogy a szabadkai merényletre egy nappal Horn Gyula magyar miniszterelnök jugoszláviai látogatása előtt került sor.

G. A.

A T3'' nacionalistának minősíthető vonásait bizonyos körökben aligha vonhatják kétségbe. (Csak zárójeliesen jegyzem meg, hogy ebben a tanulmányomban a „bizonyos körök” kifejezés többféleképpen is referencializálható. Stílszerűen például a *Népszabadság* 1996. október 11-i száma 9. oldalán olvasható szerkesztői válasz és verbális kontextusa felhasználásával stb. A szóban forgó szerkesztői válasz szövege a következő: „Oláh Miklós merész következtetéseit nem neveznénk sem a demokrácia, sem pártja betegségének, még kevésbé politikai monopóliumra való törekvésnek. Az – csakúgy, mint B. I. írása – szerintünk egy (1) vélemény. Bächer nem képvisel semmilyen pártot, a *Népszabadság* pedig nem monopolizálja a véleményeket. Az antiszemita irodalom megjelenése az MDF nagygyűlésén pedig talán figyelmeztethetné a szervezőket arra, kik érzik jól magukat rendezvényeiken. (A szerk.)”.)

2.2. A *Népszabadság* témakezelésére – nyelvi szempontból is – az útkeresés, olykor a bizonytalanság és a bonyolultság jellemző. Az *Új Magyarország* témakezelése ezzel szemben markánsabb benyomást kelt, olykor nyilvánvaló egyszerűsítésekkel, szűkítésekkel, néha félrevezető kitérőkkel. Lásd például T4' (*Népszabadság*, 1995. október 27., 2) vs T4'' (*Új Magyarország*, 1995. október 27., 3).

T4' (*Népszabadság*)

Nem mennek fegyveres magyar katonák Boszniába

A Boszniába esetleg bevonuló NATO-kontingensbe Magyarország nem kíván fegyveres katonákat küldeni. Erről a magyar kormány nyilatkozatban tájékoztatta a NATO brüsszeli illetékeseit, s a NATO megérti a magyar álláspontot – hangoztatta Német Sándor altábornagy, a Magyar Honvédség vezérkari főnöke tegnap Rómában. A magyar vezérkari főnök hivatalos látogatáson tartózkodik Olaszországban, s Guido Venturóni tengernaggyal, az egyesített olasz vezérkar főnökével folytatott tárgyalásai után nyilatkozott.

A megbeszélések során kiderült, hogy országaink helyzetéből adódóan hasonló gondok és problémák foglalkoztatják mindkét haderőt – mondta a magyar vezérkari főnök. Olaszország a NATO tagjaként más helyzetben van, s Róma már jelezte, hogy kész fegyveres csapatokat küldeni Boszniába. A mi történelmünk viszont annyira összefonódott a térséggel, hogy számunkra ez nem lenne célszerű – hangsúlyozta.

Az altábornagy szerint a NATO számára az a fontosabb, hogy a magyar kormány elvileg biztosította a csapatok felvonulásához az ország területét, és kész bizonyos logisztikai támogatást nyújtani.

A Boszniába küldött személyi állomány pihentetését, szükség esetén gyógykezelését Magyarország a honvédségi üdülők, kórházak felajánlásával segíteni kívánja. Szó volt a NATO-tagság kérdéséről is, anélkül, hogy az olasz fél bármire elkötelezte volna magát. A benyomás az, hogy az olaszok a NATO bővítése mellett vannak, s Magyarországot szívesen látnák majd soraiban.

A tárgyalásokon beszéltek arról is, hogy a mindkét országban tervbe vett haderőcsökkentést és átszervezést milyen formában kívánják megoldani. Egyes rész kérdéseket illetően a gondok, problémák ugyanazok: mi lesz a hadseregből kikerülő hivatásos állomány további sorsa, milyen szociális védőintézkedéseket kell tenni, miként lehet hasznosítani a csökkentés miatt felszabaduló katonai objektumokat – mondta.

T4" (Új Magyarország)

Magyarok nem vonulnak Boszniába – Clinton a beavatkozás kényszeréről
Jelképes részvétel

A Boszniába esetleg bevonuló NATO-kontingensbe Magyarország fegyveres katonákat nem kíván küldeni. Erről a magyar kormány nyilatkozatban tájékoztatta a NATO brüsszeli illetékeit, s a NATO megérti a magyar álláspontot – hangoztatta Németh Sándor altábornagy, a Magyar Honvédség vezérkari főnöke tegnap Rómában. A magyar vezérkari főnök hivatalos látogatáson tartózkodik Olaszországban, és Guido Venturoni tengernaggyal, az egyesített olasz vezérkar főnökével folytatott tárgyalásai után nyilatkozott.

Olaszország a NATO tagjaként más helyzetben van, s Róma már jelezte, hogy kész fegyveres csapatokat küldeni Boszniába. „A történelmünk viszont annyira összefonódott a térséggel, hogy számunkra ez nem lenne célszerű. Úgy érzem, hogy a NATO meg is érti ezt az álláspontot” – hangsúlyozta Németh.

Az altábornagy szerint a NATO számára az a fontosabb, hogy a magyar kormány elvileg biztosította a csapatok felvonulásához az ország területét, és kész bizonyos logisztikai támogatást nyújtani. „Nyilvánvaló, hogy Magyarországnak ebben lehet komoly szerepe. Emellett készek vagyunk olyan csapatokat küldeni, amelyek fegyvertelenül mehetnek: orvosi, egészségügyi csoportot vagy más, logisztikai feladattal foglalkozó egységet. A Boszniába küldött személyi állomány pihentetését, szükség esetén gyógykezelését Magyarország a honvédségi üdülők, kórházak felajánlásával is segíteni kívánja. Azt hiszem a NATO szempontjából ez a jelentősebb. Az, hogy mi egy szakasz vagy század erővel részt veszünk vagy sem, a kontingens tevékenységét különösebben nem befolyásolja” – hangsúlyozta a vezérkari főnök.

A magyar vezérkari főnök találkozott a Sinai-félszigetre küldött többnemzetiségű megfigyelő erők, Multinational Forces and Observers (MFO) római központjának amerikai főigazgatójával is. Augusztus és szeptember folyamán 41 fő magyar kontingens érkezett a Sinai-félszigetre. A magyar békefenntartó csoport szeptember második felében érte el a teljes készenlétet, s most már teljes jogú tagként vesz részt az ottani tevékenységben. Wat T. Cluverius főigazgató elmondta, hogy elégedettek a magyarokkal: jól beilleszkedtek és nagyon jól hajtják végre azt a feladatot, amire kiküldték őket.

Bill Clinton közben arra figyelmeztetett, hogy amennyiben az Egyesült Államok nem küld szárazföldi csapatokat a Boszniában majdan felállítandó NATO-kötélkébe, a háború tovább terjedhet Európában. Ez pedig azzal a következménnyel fenyeget, hogy mindenképpen csapatokat kell vezényelni az öreg kontinensre, s az amerikaiak belekeverednek egy nem kívánt európai konfliktusba.

Az amerikai elnök szerdán este több száz meghívott előtt szólalt fel egy, Harry Truman néhai amerikai elnök tiszteletére rendezett diszvacsorán. Clinton társadalmi támogatást kért ahhoz a törekvéséhez, hogy sikerüljön meggyőznie a kongresszust: támogassa csaknem húszezer amerikai katona Boszniába vezénylését a NATO tervezett békefenntartó akciójának keretében.

A T4"-ben több olyan kitérő, részlet olvasható, amely az adott témához legfeljebb lazán vagy inkább csak indirekt módon kapcsolható.

3. A *Népszabadság* és az *Új Magyarország* geopolitikai orientációjával kapcsolatban nagyjában-egészében a következők mondhatók.

3.1. A *Népszabadság* inkább USA orientált (lásd többek között: *Egymillió fekete tüntetőt várnak Washingtonba* [1995. október 16., 2], *Az Egyesült Államok csapatokat küld Boszniába* [1995. október 18., 1-2], *Évfordulós ENSZ-világcsúcs* [1995. október 21., 2], *Megrovidített amerikai nyugdíjasok* [1995. október 21., 2], *Orosz-amerikai elnöki találkozó* [1995. október 24., 2], *Washington kész megvizsgálni Tokió indítványait* [1995. október 24., 2], *Amerikai-kínai csúcs* [1995. október 26., 2], *Jasszer Arafat Washingtont bírálja* [1995. október 27., 2], *Új szakszervezeti vezető az USA-ban* [1995. október 27., 2], *Közeledtek az amerikai-orosz álláspontok a NATO-akcióról* [1995. október 28., 2], *„Gingrich-csomag” az amerikaiaknak* [1995. október 28., 2], *Wallenberg-emlékmű Washingtonban* [1995. november 3., 2], *Vitázva gyászolnak az amerikai zsidó közösségekben* [1995. november 7., 2]); az *Új Magyarország* inkább brit tájékozódást mutat (lásd például: *Ne húzz ujjat Nagy-Britanniával* [1995. október 12., 2], *Visszonylagos megkönnyebbülés a toryk körében* [1995. október 16., 2], *Tüntető Londoni feketék* [1995. október 18., 2], *A brit kormány és az északir béke gordiuszi csomója* [1995. október 28., 2]).

3.2. A *Népszabadság* valamennyivel nagyobb teret szentel az egykori Szovjetunió utódállamaival, elsősorban az Oroszországgal kapcsolatos híreknek (lásd egyebek között: *Német átütémezés Moszkvának* [1995. október 6., 2], *Közirev: Új szakasz kezdődhet az orosz-NATO kapcsolatokban* [1995. október 7., 2], *Varsó és Prága orosz célpont lenne?* [1995. október 9., 2], *Moszkvát nem szabad megalázni* [1995. október 25., 2], *Kisegítő feladatot kapnak az orosz egységek* [1995. október 27., 2], *Tallin jobbra fordul* [1995. október 28., 2], *Moszkva kevesebb hagyományos fegyvert szerel le* [1995. október 30., 2], *Moszkvának nincs átgondolt stratégiája* [1995. november 1., 2], *Moszkvai NATO-dilemmák* [1995. november 2., 2], *Jelcin nem adta át jogköreit* [1995. november 6., 3] stb.), mint az *Új Magyarország*.

3.3. A *Népszabadság* terjedelmesebb és árnyaltabb képet nyújtott a vizsgált időszak minden bizonnyal legnagyobb horderejű politikai eseményéről, Jichak Rabin meggyilkolásáról, mint az *Új Magyarország*. (Lásd még az 5.3. alatt.)

4. A két napilap lingvisztikai jellemzőiről az alábbiak állapíthatók meg.

4.1. Lexiko-szemantikai szinten a *Népszabadság*ban közölt külpolitikai anyagok ki-egyensúlyozottabbak, mértéktartóbbak, diszkriminatív, pejoratív stb. lexikai elemeket alig vagy egyáltalán nem tartalmaznak; az *Új Magyarország* lexikai anyagában ugyanakkor nem ritka a konzervatív vagy jobboldali politikai szóhasználatba tartozónak tekinthető kifejezések alkalmazása. Bizonyosságul tekintsük itt a T1' („Nyilvános megemlékezést tartottak a magyar fővárosban” – *Népszabadság*), a T1'' („Megemlékezés a zsinagógánál” – *Új Magyarország*), valamint a T2' („Veszélyben a Csemadok” – *Népszabadság*) és a T2'' („A Csemadok védelmében” – *Új Magyarország*) domináns lexikai elemeinek egyikét-másikát.

A „Nyilvános megemlékezést tartottak a magyar fővárosban” című cikket (T1') a következő lexikai elemek dominálják: *adózik, elitél, ellenez, erőszak, gyalázatos, gyászol, haza, küzd, megbékél, nagyközönség, próféta, tragikus* stb.

A „Megemlékezés a zsinagógánál” című közleményt (T1'') inkább az alábbi lexémák specifikálják: *államférfi, béke, cionizmus, diplomata, elhunyt, főrabbi, katona, megrendülés, nyugalom, politikus, temetés* stb.

A „Veszélyben a Csemadok” című írást (T2') olyan szavak jellemzik, mint: *árnyoldal, együttélés, együttműködés, ígéret, lehetetlenülés, lehetőség, nemzeti, nemzetközi, remény, sorvadás, tolerancia, veszély* stb.

„A Csemadok védelmében” című szöveget (T2'') inkább a következő elemek dominálják: *anyanyelvi, biztosít, csőd, -ellenes, felhívás, kisebbség, megszüntet, pótolhatatlan, támadás, túlélés, véd, védelem* stb.

4.2. Szintaktikai szinten a *Népszabadság* anyagai bonyolultabbak, körülményesebbek, talán ezzel összefüggésben nyitottabbak, a szövegmondatok általában mélyebb alá-szerkesztettségűek, gyakori ambiguitásuk rendszerint többféle interpretációs lehetőséget tesz lehetővé; az *Új Magyarország* szövegmondatai ezzel szemben többnyire egyszerűbbek, egyértelműbbek, alighanem adekvátábban szereznek érvényt a magyar nyelvhelyesség klasszikusnak tekinthető szabályrendszerének. Bizonyosságul vegyük szemügyre itt a T1' („Nyilvános megemlékezést tartottak a magyar fővárosban” – *Népszabadság*), a T1'' („Megemlékezés a zsinagógánál” – *Új Magyarország*), valamint a T2' („Veszélyben a Csemadok” – *Népszabadság*) és a T2'' („A Csemadok védelmében” – *Új Magyarország*) kommunikációegységeit (lásd a szögletes zárójelbe tett k.. jelű szimbólumokat, melyek közt a kötőszók kurzív szedése azt juttatja kifejezésre, hogy azok nem részei a kommunikációegységeknek, hanem csak ezek összekapcsolására szolgálnak), továbbá néhány (bonyolultabb) kommunikációegység összetevőszerkezetét. A szóban forgó egységek összetevőit reprezentáló, dőlt betűkkel szedett szimbólumok különféle szerkezeteket jelölnek (*MIÉGSZ*: minőségjelzős szerkezet, *BIRTJSZ*: birtokos jelzős szerkezet stb.); az álló nagybetűkkel szedett szimbólumok pedig (szöveg)mondatrészeket minősítenek.

A T1' kommunikációegységei

[k00] Nyilvános megemlékezést tartottak a magyar fővárosban

[k01] Munkatársunktól

[k02] Tragikusan igazolódtak be a próféta szavai: [k03] Jeruzsálem, a szent város méregkehelyé változott – [k04] kezdte ünnepi gyászbeszédét Schweitzer József országos főrabbi.

[k05] A szombat este meggyilkolt izraeli miniszterelnök, Jichak Rabin tiszteletére tartott tegnap délutáni nyilvános megemlékezésen a főrabbi fájdalommal hangoztatta: [k06] zsidó ember oltotta ki zsidó ember életét, [k07] ez pedig a világ zsidóságának mélységes szégyene. [k08] Hozzátette: [k09] egy hazája nyugalmaért, biztonságaért küzdő politikus lépéseit lehet pártolni vagy ellenezni, *de* [k10] életét kioltani gyalázatos cselekedet. [k11] Schweitzer József beszédében elítélt mindenfajta erőszakot, és [k12] reményét fejezte ki a térség végső megbékélésével kapcsolatban.

[k13] A beszédet követően Izrael Állam budapesti nagykövetének a gyászoló közönséghez írt levelét olvasták fel. [k14] A Dohány utcai zsinagógánál tartott megemlékezés végén Magyarország vezető politikusai is mécsesét gyújtottak a meggyilkolt izraeli miniszterelnök emlékének adózva.

[k15] A budapesti izraeli nagykövetség a diplomáciai képviselők számára ma és holnap 11 és 13 óra között, nagyközönség számára holnap 13.30 és 15.30 között teszi lehetővé a gyászkönyvbe való bejegyzést a nagyköveti rezidencia Csévi utca 19/B alatti épületében.

[k16] Mécsesek a meggyilkolt izraeli kormányfő emlékére

[k17] Bánhalmi János felvétele

A T1' néhány kommunikációegységének összetevőszerkezete

[k05]

A szombat este meggyilkolt izraeli miniszterelnök, Jichak Rabin tiszteletére tartott

BIRTJSZ

IDŐ-HSZ

MIÉGJSZ

MIÉGJSZ

BIRTJSZ

BIRTJSZ

CÉL-HSZ

MIÉGJSZ

tegnap délutáni nyilvános megemlékezésen a főrabbi fájdalommal hangoztatta:

MIÉGJSZ

MIÉGJSZ MIÉGJSZ

HELYH

ALANY MÓD-H

ÁLLÍT

[k09]

egy hazája nyugalmaért, biztonságaért küzdő politikus lépéseit

BIRTJSZ

CÉL-HSZ

CÉL-HSZ

MIÉGJSZ

BIRTJSZ

TÁRGYSZ

lehet pártolni vagy ellenezni,

ÁLLÍT ALANY ∨ ALANY

[k14]

A Dohány utcai zsinagógánál tartott megemlékezés végén

MIÉGJSZ

HELYHSZ

MIÉGJSZ

BIRTJSZ

HELYH

Magyarország vezető politikusai mécsest gyújtottak

BIRTJSz

MIÉGJSz

ALANY TÁRGY ÁLLÍT

a meggyilkolt izraeli miniszterelnök emlékének adózva.

MIÉGJSz

MIÉGJSz

BIRTJSz

RÉSZHSz

MÓD-H

A T1'' kommunikációegységei

[k00] Megemlékezés a zsinagógánál

[k01] A Budapesti Zsidó Hitközség a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége és a magyarországi zsidószervezetek Jichak Rabin izraeli miniszterelnök temetése idején, tegnap délután 14 órakor a Dohány utcai zsinagóga előtt, a cionizmus megalapítójáról elnevezett Herzl téren nyilvános megemlékezést és mécsesgyújtást tartottak.

[k02] Schweitzer József országos főrabbi gyászbeszédében arról szólt, *hogy* [k03+] a magyarországi zsidóság, csakúgy, *mint* [k04] az egész kultúr világ [+k03] fájdalommal és megrendüléssel fogadta Jichak Rabin meggyilkolásának hírért. [k05] Az elhunyt katonaként, diplomataként, politikusként és államférfiként szolgálta a zsidó nép ügyét, [k06] minden erejével azon volt, *hogy* [k07] eljöjjön a béke és a nyugalom korszaka, [k08] Izrael népe békés és biztonságos határok között élhessen.

[k09] Fotó: Nagy Béla

[k10] A gyászolók sorai a Dohány utcai zsinagóga előtt

A T1'' néhány kommunikációegységének összetevőszervezete

[k05]

Az elhunyt katonaként, diplomataként, politikusként és államférfiként

ALANY ÁLLPH ÁLLPH ÁLLPH ÁLLPH

szolgált a zsidó nép ügyét,

MIÉGJSz

BIRTJSz

ÁLLÍT

TÁRGY

[k07]

eljöjjön a béke és a nyugalom korszaka,

BIRTJSz~BIRTJSz

ÁLLÍT

ALANY

A T2' kommunikációegységei

[k00] Veszélyben a Csevadok

[k01] Tolerancia és együttélés a nemzeti kisebbségekkel címmel [k02] szerdán egész napos nemzetközi konferenciát szervezett a Szlovák–Magyar Baráti Társaság (SZMBT) – [k03] jelentette Losoncra Farkas József György.

[k04] Több mint félszáz hazai és külföldi meghívott részvételével tegnap reggeltől estig folyt a vélemények ütköztetése a kisebbségi lét kérdéseiről a losonci Vigadó nagytermében. [k05] Az 1993-ban alakult és országos hálózatát most építő SZMBT a szlovákiai Helsinki Társasággal együttműködve küldte szét meghívóit, [k06] amelyeket elfogadva mindkét országból számos határ menti település polgármestere, továbbá a Csemadok és a Matica Slovenská kulturális szervezetek képviselői, a pozsonyi külügyminisztérium munkatársai jöttek el Losoncra.

[k07] Számos felszólaló beszélt a jelenlegi helyzet árnyoldalairól. [k08] Különösen a Csemadok anyagi ellehetetlenülése, s [k09] ennek következtében a szlovákiai magyar kulturális élet sorvadásának a veszélye foglalkoztatta a jelenlévőket.

[k10] A tanácskozáson részt vett Boros Jenő pozsonyi magyar nagykövet is, [k11] aki egyebek között kifejezte reményét, *hogy* [k12] a szlovák parlament – Meciar kormányfő ígéretének megfelelően – novemberben valóban megvitatja és elfogadja az alapszerződést, [k13] amely további lehetőségeket nyit a két nép együttműködése előtt.

A T2' néhány kommunikációegységének összetevőszerkezete

[k09]

ennek következtében a szlovákiai magyar kulturális élet

MIÉGSZ

MIÉGSZ

MIÉGSZ

BIRTJSZ

OK--H

sorvadásának a veszélye foglalkoztatta a jelenlévőket.

BIRTJSZ

ALANY ÁLLÍT

TÁRGY

[k12]

a szlovák parlament – Meciar kormányfő ígéretének megfelelően –

MIÉGSZ

BIRTJSZ

MIÉGSZ

BIRTJSZ

ALANY

MÓD-H

novemberben valóban megvitatja és elfogadja az alapszerződést,

IDŐ-H

NYSZÓ ÁLLÍT

~

ÁLLÍT

TÁRGY

A T2'' kommunikációegységei

[k00] A Csemadok védelmében

[k01] Tudósítónktól:

[k02] A szlovák parlament magyar nemzetiségű képviselői felhívással fordultak a szlovákiai magyarsághoz. [k03] Ebben leszögezik, *hogy* [k04] a csőd szélén álló Csemadok a szlovákiai magyarság polgári társadalmának szervezésében pótolhatatlan szerepet tölt be. *Ezért* [k05] kéréssel fordulnak választóikhoz, valamint a közönségekhez, *hogy* [k06] lehetőségükhez mérten támogassák anyagilag a kulturális szö-

vetség tevékenységét. [k07] Ne engedjék, *hog*y [k08] a jelenlegi kormány kisebbségellenes politikájával megszüntesse azt a szervezetet, [k09] amely a túlélést biztosította, [k10] az iskolákat és az anyanyelvi kultúrát védte és védi az ismétlődő támadásokkal szemben.

[k11] K. M.

A T2'' néhány kommunikációegységének összetevőszervezete

[k05]

kéréssel fordulnak választóikhoz, valamint a közösségekhez,

OK--H ÁLLÍT ÁLLNH ÁLLNH

[k08]

a jelenlegi kormány kisebbségellenes politikájával megszüntesse azt a szervezetet,

<i>MIÉGSZ</i>	<i>MIÉGSZ</i>		<i>KIJLSZ</i>
ALANY		ESZKH	ÁLLÍT
			TÁRGY

4.3. A *Népszabadság* képi anyaga autentikusnak, az *Új Magyarországé* kihívóbbnak, olykor provokatívnek tartható. (Lásd még az 5.3. alatt.)

5. A szociolingvisztikai érdekű kreatív-produktív gyakorlatokat oly módon készítettem elő, hogy a T1' és a T1'' meg a T2' és a T2'' vehikulumából töröltem a címeteket, valamint az általam kulcsfontosságúnak ítélt szövegszavakat, továbbá a T1' és a T1'' képi komponensét (lásd F1' és F1''), egyrészt arra kérve a felmérésbe bevont 66 (20-21 éves korú) főiskolai hallgatót, hogy egészítsék ki az üresen hagyott részeket úgy, hogy eredményül egy számukra elfogadható (publicisztikai) szöveget kapjanak, s adjanak cím(ek)et is annak (cloze technika); másrészt, hogy a T1', illetőleg a T1'' verbális összetevőjéhez rendeljék hozzá a külön lapon mellékelt két fotó (F1', illetőleg F1'') közül azt, amelyiket megfelelőbbnek tartják (multimedialitás), s választásukat indokolják is meg.

A cloze technikán alapuló feladatok eredményeit az 1., a 2., a 3. és a 4. táblázat foglalja össze (12–12 megoldást mutatva be). A táblázatok fejlécében az adott szövegből törölt (általam kulcsfontosságúnak tartott) eredeti kifejezések szerepelnek (kövérral szedve), első oszlopában a hallgatók sorszámát tüntettem fel, utolsó oszlopa és sora pedig az oszlopok, illetőleg a sorok eredményeit összegzi. Az eredetivel azonos megoldásokat kövér betűkkel emeltem ki. (A címek bemutatására itt nem térek ki külön.)

5.1. A vizsgált, reprezentatívnek tekinthető minta politikai mentalitása józan, reális, a szélsőséges megnyilvánulásoktól mentesnek tartható.

5.2. A gyakorlatokon résztvevők érzékenyebben reagálnak ugyan a magyarságot (is) érintő külpolitikai kérdésekre, mint más tematikákra, de nacionalista vonások csak elvétve tapasztalhatók.

A T2' („Veszélyben a Csemadok” – *Népszabadság*) és a T2'' („A Csemadok védelmében” – *Új Magyarország*) tematikájával kapcsolatban például a reprezentált minta csaknem kétharmada véli rosszabbnak a Szlovákiában élő magyarok helyzetét a T2'-ben kifejezésre jutónál, s csupán néhány hallgatóban merül fel a szlovákiai magyarság autonómiájának gondolata, illetőleg ellenállásának kérdése. Ez utóbbiak egyike a következőképpen fogalmazná át a T2' szövegét (lásd T2'/12, vö. 1. táblázat). (A hallgatók megoldásait kurzív szedés jelzi.)

Szlovák-magyar kisebbségi találkozó

Ellenállás és együttélés a nemzeti kisebbségekkel címmel szerdán egész napos kulturális konferenciát szervezett a Szlovák–Magyar Baráti Társaság (SZMBT) – jelentette Losoncra Farkas József György.

Több mint félszáz hazai és külföldi meghívott részvételével tegnap reggeltől estig folyt a *vélemények ütköztetése* a kisebbségi magyarok kérdéseiről a losonci Vigadó nagytermében. Az 1993-ban alakult és országos hálózatát most építő SZMBT a szlovákiai Helsinki Társasággal együttműködve küldte szét meghívóit, amelyeket elfogadva mindkét országból számos határ menti település polgármestere, továbbá a Csemadok és a Matica Slovenská kulturális szervezetek képviselői, a pozsonyi külügyminisztérium munkatársai jöttek el.

Számos felszólaló beszélt a jelenlegi helyzet *nehézségeiről*. Különösen a Csemadok anyagi ellehetetlenülése, s ennek következtében a szlovákiai magyar kulturális élet *hanyatlásának* a veszélye foglalkoztatta a jelenlevőket.

A tanácskozáson részt vett Boros Jenő pozsonyi magyar nagykövet is, aki egyebek között kifejezte reményét, hogy a szlovák parlament – Meciar kormányfő *ígéretének* megfelelően – novemberben valóban megvitatja és *aláírja* az alapszerződést, amely további lehetőségeket nyit a két nép *együttműködése* előtt.

Megjegyzem, hogy a Csemadok mozaikszót egyetlen hallgató sem ismerte – felolvasását (Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete) meg kellett adnom a számukra.

A T2'-vel szemben a T2'' („A Csemadok védelmében” – *Új Magyarország*) tágabb teret enged a szomszédos országokbeli magyarság pusztulása hangulatának és nacionalista megnyilvánulásoknak. Az egyik kísérletben résztvevő személy például így írta át a T2'' szövegét (lásd T2''/24, vö. 2. táblázat).

T2''/24

Az utolsó szó jogán

A szlovák parlament magyar nemzetiségű képviselői *petícióban* fordultak a szlovákiai iskolákhoz. Ebben leszögezik, hogy a csőd szélén álló Csemadok a szlovákiai magyarság polgári társadalmának szervezésében *nélkülözhetetlen* szerepet tölt be. Ezért kéréssel fordulnak az *oktatókhoz*, valamint a közösségekhez, hogy lehetőségükhöz mérten támogassák anyagilag a kulturális szövetség tevékenységét. Ne engedjék, hogy a jelenlegi kormány *magyarellen*es politikájával *halálra* ítélje azt a szervezetet, amely az *egységet* biztosította, az iskolákat és az anyanyelvi kultúrát védte és védi az ismétlődő *nacionalizmussal* szemben.

	(1) tolerancia	(2) nemzetközi	(3) vélemények	(4) lét	(5) árnyol- dalairól	(6) sorvadá- sának	(7) ígéretének	(8) elfogadja	(9) együtt- működése	
1	tolerancia	nemzetiségi	vélemények	ügyek	következ- ményeiről	lesüllyedé- sének	nyilatkoza- tának	aláírja	közeledése	2
2	tolerancia	országos	nézetek	jogok	tarthatat- lanságáról	összeomlá- sának	elképzele- seinek	aláírja	barátsága	1
3	tolerancia	nemzetközi	érdekek	nemzetek	tarthatat- lanságáról	pusztulásá- nak	szándéká- nak	aláírja	együttmű- ködése	3
4	megbékülés	egyeztető	vélemények	jogok	tarthatat- lanságáról	visszaszor- ulásának	javaslatá- nak	megköti	együttmű- ködése	2
5	együttmű- ködés	nemzetiségi	érvek	csoportok	tarthatat- lanságáról	eltűnésének, megszűné- sének	ígéretének, bejelenté- sének	megköti	együttmű- ködése	2
6	összefogás	nyílt	vélemények	nép csoport	tarthatat- lanságáról	hanyatlásá- nak	javaslatá- nak	rögzíti	együttmű- ködése	2
7	fejlődés	kisebbségi	problémák	helyzet	tarthatat- lanságáról	pusztulásá- nak	ígéretének	rögzíti	kapcsolata	1
8	munka	zártkörű	vélemények	jogok	tarthatat- lanságáról	elsorvadá- sának	rendeleté- nek	megfogal- mazza	együttélése	2
9	munka	kisebbségi	érvek	helyzet	tarthatat- lanságáról	pusztulásá- nak	ígéretének	aláírja	együttmű- ködése	2
10	kultúra	kisebbségi	felek	helyzet	okáról	romlásának	ígéretének	aláírja	együttélése	1
11	önállóság	nemzetközi	álláspontok	gondok	tarthatat- lanságáról	hanyatlásá- nak	javaslatá- nak, kezde- ményezé- sének	véglegesíti	együttélése	1
12	ellenállás	kulturális	vélemények	magyarok	nehézsége- iről	hanyatlásá- nak	ígéretének	aláírja	együttmű- ködése	3
	3	2	5	0	0	1	5	0	6	22

1. táblázat („Veszélyben a Csevadok” [T2] – Népszabadság)

	(1) felhívással	(2) magyar- sághoz	(3) pótolhatat- lan	(4) választóik- hoz	(5) engedjék	(6) kisebbség- ellenes	(7) megszün- tesse	(8) túlélést	(9) támadá- sokkal	
13	kérvénnyel	magya- rokhoz	fontos	szerveze- tekhez	következ- zen be	következet- len	megszün- tesse	összefogást	támadá- sokkal	3
14	kérvénnyel	parlament- hez	fontos	lakossághoz	engedjék	helytelen, nemzetiségi	megszün- tesse	önállósá- got, fenn- állást	támadá- sokkal	3
15	kérvénnyel	parlament- hez	fontos	kormányhoz	tévessze meg	„kultúra”- ellenes, figyel- metlen	ellenzi, tiltja	fejlődést	támadá- sokkal	1
16	levéllel	parlament- hez	fontos	a parlament- hez	feledjék	kulturális	támadja	autonómiát	támadá- sokkal	1
17	kérelemmel	alapítvá- nyokhoz	meghatáro- zó	az alapítvá- nyokhoz	engedjék	magyar- ellenes	el lehetet- leníti	oktatást	támadá- sokkal	2
18	beadvány- nyal	parlament- hez	fontos	a parlament- hez	feledjük	sajátos	hátráltatja	autonómiát	atrocitá- sokkal	0
19	kérvénnyel	parlament- hez	fontos	lakossághoz	engedjék	nemzetiségi	megszün- tesse	összefogást	támadá- sokkal	3
20	kiáltvány- nyal	magyar- sághoz	fontos	a polgárok- hoz	tűrjék	magyar- ellenes	tönkretegye	megmara- dást	atrocitá- sokkal	1
21	kéréssel	néphez	fontos	szlovákok- hoz	féljenek	következet- len	veszélyez- teti	összefogást	támadá- sokkal	1
22	kérvénnyel	parlament- hez	jelentős	hatóságok- hoz	engedjék	nemzetiségi	tönkretegye	összefogást	elnyomás- sal	1
23	kérvény- nyel, kérelemmel	parlament- hez	jelentős	képviselők- höz	engedjék	nemzetiségi	eltiporja, megszün- tesse	szuvereni- tást	támadá- sokkal	3
24	petícióban	iskolákhoz	nélkülözhe- tetlen	oktatókhoz	engedjék	magyar- ellenes	halálra ítélje	egységet	nacionaliz- mussal	1
	0	2	0	0	6	0	4	0	8	20

2. táblázat („A Csemadok védelmében” [T2"] – *Uj Magyarország*)

	(1) tragikusan	(2) mérgekkel- bellyé	(3) megemlé- kezésen	(4) hangoz- tatta	(5) mélységes	(6) gyalázatos	(7) megbéké- lésével	(8) politikusai	(9) gyász- könyvbe	
25	jól	-	megbe- szélésen	tudatta	mérhetetlen	bűnös	helyreállítá- sával	politikusai	gyászszertartásra	1
26	gyászosan	gyilkossá	megemlékezésen	jegyzi meg	lemoshatatlan	méltatlan	harcaival	politikusai	-	2
27	-	-	megemlékezésen	mondta	legnagyobb	értelmetlen	békéjével	politikusai	gyászmi- sére	2
28	sajnálato- san	gyilkosok barlangjává	beszédé- ben	állapította meg	hatalmas	Isten elleni	békéjével	politikusai	gyászszertartásra	1
29	hamisan	pokollá	megemlékezésen	konsta- tálta	mérhetetlen	megbo- csáthatatlan	megbéké- lésével	politikusai	gyász- könyvbe	4
30	jól	hátrányára	megemlékezésen	mondta ki	nagy	megbo- csáthatatlan	békéjével	politikusai	-	2
31	pontosan	semmit (sem)	olésen	jelentette be	borzalmas	barbár	védelmé- zésével	zsidói	-	0
32	hűen	-	megemlékezésen	közölte	legnagyobb	meggondo- latlan, felelőtlen, végzetes	nyugalmá- val, békéjével	politikusai	emlék- könyvbe	2
33	tragikusan	hátrányára	gyászmi- sén	hangoz- tatta	nagy	szörnyű, elítélendő	nyugalmával	politikusai	-	3
34	helyesen	bűnök városává	megemlékezésen	mondta	valóságos	embertelen	megbéké- lésével	politikusai	(?) könyvbe	3
35	helyesen	gyilkossá	szertartá- son	közölte	nagy	barbár	megbéké- lésével	tisztviselői	(?) könyvbe	1
36	helyesen	pokollá, temetővé	beszédé- ben, megemlékezésen	közölte, nyugtázta	hatalmas, megfogha- tatlan	„merész”, igazságtalan	védelmével	politikusai	megemlé- kezésre	2
	1	0	7	1	0	0	3	10	1	23

3. táblázat („Nyilvános megemlékezést tartottak a magyar fővárosban” [T1] – Népszabadság)

	(1) zsidó- szervezetek	(2) cioniz- mus	(3) nyilván- os	(4) gyász- beszédében	(5) kultúrvilág	(6) fogadta	(7) béke	(8) békés	(9) határok	
37	zsidók	ország	tisztelet- teljes	többek közt	zsidóság	vette tudomásul	béke	jó	körülmények	2
38	zsidóság	hitközösség	szomorú	a megjelen- teknek	világ	fogadta	béke	boldog, békés	körülmények	5
39	zsidóság	zsinagóga	széles körű, békés	beszédében	zsidó nép	vette tudomásul	béke	békés	feltételek	4
40	főrabbi	hitközösség	csöndes	beszédében	világ	fogadta	béke	nyugodt	körülmények	4
41	zsidók	épület	gyászos	beszédében	népközösség	fogadta	béke	nyugodt	népek, országok	4
42	zsidók	követség	ünnepélyes	összegyűl- teknek	világ	hallotta	boldog- ság	békés	országok	3
43	zsidó nagykövet- ség	szövetség	ünnepélyes	helyettes	ország	hallotta	béke	kedvező	körülmények	2
44	zsidók	ország	szomorú	beszédében	világ	fogadta	béke	békés	körülmények	6
45	zsidóság	zsinagóga	ünnepi	mindamel- lett	zsidó nép	fogadta	béke	nyugodt	falak	3
46	főrabbi	-	ünnepélyes	búcsúzó- nak	ország	hallotta	béke	barátság- gos	körülmények	1
47	zsidóság	-	csendes	a résztvevők- nek	nemzet	fogadta	béke	kedvező	körülmények	3
48	zsidók	-	közös	az összegyűl- tekhez	zsidóság	fogadta	béke	békés	körülmények	4
	10	0	0	4	4	7	11	5	0	41

4. táblázat („Megemlékezés a zsinagógánál” [T1''] – Új Magyarország)

A T2''/24 szerzője átírását a következőképpen indokolta: „A megoldásom talán egy kicsit túlzó, meglehet, nem írnak ilyet az újságok, de a valóság ez lenne – szerintem.”

5.3. A vizsgált időszakban nemzetközileg is felerősödött antiszemitizmusnak (lásd például a „Lengyelek az antiszemitizmus ellen” című cikket a *Népszabadság* 1995. november 3-i számában) szinte nyoma sincs a vizsgálatba bevont személyek körében. Jellemző például, hogy a *cionizmus* szót a többségük nem ismerte, vagy nem volt tisztában a jelentésével.

A reprezentált személyek egyike a T1' („Nyilvános megemlékezést tartottak a magyar fővárosban” – *Népszabadság*) szövegét például a következőképpen írta át (lásd T1'/28, vö. 3. táblázat).

T1'/28

Schweitzer József főrabbi gyászbeszéde a Dohány utcai zsinagóga előtt

Sajnálatosan igazolódtak be a próféta szavai: Jeruzsálem, a szent város gyilkosok barlangjává változott – kezdte ünnepi gyászbeszédét Schweitzer József országos főrabbi.

A szombat este meggyilkolt izraeli miniszterelnök, Jichak Rabin tiszteletére tartott tegnap délutáni nyilvános *beszédében* a főrabbi fájdalommal *állapította meg*: zsidó ember oltotta ki zsidó ember életét, ez pedig a világ zsidóságának *hatalmas szégyene*. Hozzátette: egy hazája nyugalmaért, biztonságaért küzdő politikus lépéseit lehet pártolni vagy ellenezni, de életét kioltani *Isten elleni cselekedet*. Schweitzer József beszédében elítélt mindenfajta erőszakot, és reményét fejezte ki a térség végső *békéjével* kapcsolatban.

A beszédet követően Izrael Állam budapesti nagykövetének a gyászoló közönséghez írt levelét olvasták fel. A Dohány utcai zsinagógánál tartott megemlékezés végén Magyarország vezető *politikusi* is méceszt gyűjtöttek a meggyilkolt izraeli miniszterelnök emlékének adózva.

A budapesti izraeli nagykövetség a diplomáciai képviselők számára ma és holnap 11 és 13 óra között, nagyközönség számára holnap 13.30 és 15.30 között teszi lehetővé a *gyászszertartásra* való bejegyzést a nagyköveti rezidencia Csévi utca 19/B alatti épületben.

S noha a T1'' („Megemlékezés a zsinagógánál” – *Új Magyarország*) explicit módon tartalmaz antiszemita kifejezéseket, azok a vizsgálatba bevont személyek körében, a cikk megjelenése, illetőleg a felmérés időpontjában lényegében talajtalanok (legalábbis ezt a verbális kontextust illetően). Tekintsünk itt is egy átírást (lásd T1''/44, vö. 4. táblázat).

Megemlékezés Jichak Rabin tiszteletére

A Budapesti Zsidó Hitközség a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége és a magyarországi zsidók Jichak Rabin izraeli miniszterelnök temetése idején, tegnap délután 14 órakor a Dohány utcai zsinagóga előtt, az ország megalapítójáról elnevezett Herzl téren *szomorú* megemlékezést és mécsesgyújtást tartottak.

Schweitzer József országos főrabbi *beszédében* arról szólt, hogy a magyarországi zsidóság, csakúgy, mint az egész világ fájdalommal és megrendüléssel *fogadta* Jichak Rabin meggyilkolásának hírért. Az elhunyt katonaként, diplomataként, politikusként és államférfiként szolgálta a zsidó nép ügyét, minden erejével azon volt, hogy eljőjön a *béke* és a nyugalom korszaka, Izrael népe *békés* és biztonságos *körülmények* között élhessen.

Figyelemreméltó tanulságokkal szolgáltak a T1' és a T1'' illusztrációi, a multimedialis gyakorlatok.

A T1' képi komponensének (F1') meghatározó tényezői a következők: a körbefutó kerítés, a (kerítésen belül) gyászoló (álló, illetőleg lehajló magánemberekből, közéleti személyiségekből, egyházi méltóságokból álló) tömeg és a (földön) meggyújtott, égő mécsesek. A '(kerítésen belül) gyászoló (álló, illetőleg lehajló magánemberekből, közéleti személyiségekből, egyházi méltóságokból álló) tömeg' képi konfiguráció kontextspecifikus szemantikai architektonikáját a következőképpen verbalizálhatni: az emberek megemlékezést tartanak az izraeli kormányfő meggyilkolása alkalmából. Ezt a szemantikai architektonikát a képi komponens másik összetevője ('[földön] meggyújtott, égő mécsesek') kontextuálisan motiválja.

A T1'' képi komponensének (F1'') meghatározó tényezői a következők: a háttérben a budapesti zsinagóga épülettömbje (a Dohány utca felől), az előtérben egy kezében gyertyát tartó kisgyerek, mögötte zászlókat tartó férfiak (a zászlók egyike az izraeli), körülöttük vonuló tömeg. A 'a budapesti zsinagóga épülettömbje', 'kezében gyertyát tartó kisgyerek', 'zászlókat tartó férfiak', 'vonuló tömeg' képi konfiguráció kontextspecifikus szemantikai architektonikáját a következőképpen verbalizálhatni: az emberek demonstrációt tartanak az izraeli kormányfő meggyilkolása alkalmából.

A reprezentált minta mintegy 80 %-a a T1' és a T1'' verbális összetevőjéhez egyaránt a F1' képi komponenszt rendelte hozzá adekvát illusztrációként. Tekintsünk itt néhány indoklást a képi komponens hozzárendelésére vonatkozóan. (Az indoklások sorszámai a hallgatók táblázatokban is szereplő azonosítói.)

26. A F1' képet azért tartom hitelesebbnek, mert a mécsesgyújtás jobban kifejezi a gyász perceit, szemben a F1'' jelű képpel, amelyen emberek zászlókkal vonulnak föl.

29. Jichak Rabin politikus volt, országa első embere, aki mindent megtett népe érdekében. A zászló egy nép, egy állam jelképe, ezen az alapon választottam a F1'' jelű fotót. (A F1' jelű képet inkább egy olyan cikkhez tudom elképzelni, amelyben a II. világháborúban elhunyt zsidókra emlékeznek.)

30. Ez az esemény nem tűr el nyugodt temetést egy ilyen barbár cselekedet után, az embereknek utcára kell vonulniuk. Ezért választottam a **F1''** jelű fotót.

31. A **F1'** kép a miniszterelnök méltatása után a magyarországi megemlékezést helyezi előtérbe, ezért választottam ezt. Az **F1''** kép hangulata számomra inkább egy tüntetés forgatagát jellemzi, mint egy temetési menetét.

34. A **F1'** kép jobban illik egy kegyeleti szertartáshoz, mint a **F1''**, amelyik inkább valamiféle tüntetés hangulatát idézi.

39. A **F1'** kép ábrázolja a cikkben említett mécsesgyűjtást és csendes emlékezést. A **F1''** jelű képen inkább tüntetés vagy demonstráció látható.

40. Azért választottam a **F1'** képet, mert a **F1''** inkább egy tüntetés eseményeit ábrázolja, mint egy gyászos megemlékezését.

42. A megemlékezés jellegéhez jobban illeszkedik a **F1'** kép, melyen a megmozdulás nem demonstratív célú (a **F1''** jelű fotó inkább ezt sugallja), hanem őszinte tiszteletnyilvánítás Rabin előtt. Az emberek arca is emlékező és megrendült, s valamiféle mély gyász érződik a mécses gyújtó idős emberek mozdulataiból.

44. A **F1''** kép inkább felvonuláshoz hasonlít, semmint búcsúzáshoz. A **F1'** viszont egyértelműen a szövegben említett mécsesgyűjtást ábrázolja, ezért választottam ezt.

Miként azt a hallgatók indoklásai is bizonyít(hat)ják, egy multimedialis kommunikáció összarchitektónikája a verbális és a képi architektónikák egymásra vetítésével konstituálódik, s a képi komponens adott esetben alapvetően módosíthatja a verbális összetevő, illetőleg az összarchitektónika jelentését.

Az elemzés eredményei (a domináns lexikai elemek, a témakezelés, a geopolitikai orientáció, a képi anyag stb.) és a szociolingvisztikai érdekű felmérések többé-kevésbé igazolni látszanak azt a – bizonyos körökben kialakult – véleményt, hogy az *Új Magyarország* egy ténylegesen jobboldali (antiszemita, nacionalista stb.), a *Népszabadság* pedig egy identitását kereső, ambivalens politikai napilap. (Hatásuk valószínűleg nem is maradhat el.)

6. Végül a két lap külpolitikai rovatáról itt kialakult képet (a további összevetés lehetőségéért) a következőkkel kívánom kiegészíteni.

6.1. *Magyar Hírlap* (*Külföld – Belföld*, 1995. november 7., 3):

Istentisztelet a Dohány utcában

F1'''

A **T1'''** képi komponensének (**F1'''**) meghatározó tényezői a következők: a körbefutó kerítés, a (kerítésen belül) gyászoló (álló, illetőleg lehajló magánemberekből, esetleg közéleti személyiségekből álló) tömeg és a (földön) meggyújtott, égő mécsesek. A '(kerítésen belül) gyászoló (álló, illetőleg lehajló magánemberekből, esetleg közéleti személyiségekből álló) tömeg' képi konfiguráció kontextspecifikus szemantikai architektónikáját a következőképpen verbalizálhatni: az emberek megemlékezést tartanak az izraeli kormányfő meggyilkolása alkalmából. Ezt a szemantikai architektónikát a képi

komponens másik összetevője ([földön] meggyújtott, égő mécsesek) kontextuálisan motiválja. (Az F1''' nagyjából a F1' optikájából készült.)

T1''' (Az F1''' alatt.)

A magyarországi zsidó szervezetek Rabin emlékére gyászistentiszteletet tartottak hétfőn Budapesten, a Dohány utcai zsinagóga előtt. Schweitzer József országos főrabbi gyászbeszédében Jichak Rabin jelentőségéről szólt, s kijelentette: az erőszakot semmiféle politikai indulat nem magyarázhatja. A jelenlévők – köztük magyar politikusok és művészek – méceszt gyújtottak az elhunyt izraeli miniszterelnök emlékére.

Fotó: Müller Judit

A T2-nek megfelelő közleményt a *Magyar Hírlap* „Külföld – Belföld” rovatában nem találtam.

6.2. *Magyar Nemzet* (*Nemzetközi Élet*, 1995. november 7., 3, illetőleg 1995. október 12., 2):

F1 = 0

T1''''

Gyászistentisztelet Budapesten

Jichak Rabinnak, Izrael állam miniszterelnökének temetése napján hétfőn, a Budapesti Zsidó Hitközség, a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége és a magyarországi zsidó szervezetek gyász-istentiszteletet tartottak Budapesten, a Dohány utcai Zsinagóga előtt. A budapesti eseményen megjelentek a kormány, a pártok és a társadalmi szervezetek képviselői is.

Schweitzer József országos főrabbi gyászbeszédében Jichak Rabin jelentőségéről szólva kiemelte, hogy a merénylet áldozatául esett kormányfő békét és történelmi megbékélést akart. Ezt a politikát lehet helyeselni vagy elutasítani, de a politikai indulatokat semmiféle erőszak nem magyarázhatja, annak eszköze nem lehet. A betegsége miatt távolmaradt Joel Alon, Izrael Állam magyarországi nagykövete levelében méltatta Jichak Rabin politikai munkásságát. Végezetül a jelenlévők méceszt gyújtottak az elhunyt izraeli miniszterelnök emlékére.

Gál Zoltán, az Országgyűlés elnöke hétfőn véget ért New York-i programjának keretében vasárnap részt vett a magyarországi zsidó emlékek és kulturális értékek ápolására létrejött Emanuel Alapítvány vacsoráján. Beszédében részvétét fejezte ki Jichak Rabin izraeli kormányfő tragikus halála miatt, egyúttal reményét fejezve ki, hogy a közel-keleti békefolyamatban nem következik be törés. Leszögezte, hogy a *magyar társadalmat, a mássággal szembeni türelem és megértés elve vezérli, és kizárja magából a szélsőséges erőket*. Utalt azokra az értékekre is, amelyekkel a zsidóság hozzájárult a magyar kultúra és társadalom gazdagításához.

(A kurziválás a T1''''-ben az eredeti szöveg kiemelése.)

A szlovák parlament 17 magyar képviselője úgy döntött, hogy fejenként legalább kétezer koronát ajánlanak fel a végveszélybe jutott Csemadok, az egyetlen szlovákiai magyar kulturális és társadalmi szövetség megmentésére, miután a sorozatos létszámcsoökkentéseket követően a közel százezer tagot számláló Csemadok maradék apparátusának bérét már hosszabb ideje nincs mi-ből kifizetni.

A költségvetési támogatás híján koldusbotra jutott Csemadok hétfőn segélykérő felhívást tett közzé. A szlovák parlament magyar képviselői erre reagálva szerdán nyilatkozatban közölték, hogy saját anyagi hozzájárulásukkal is kifejezésre öhajtják juttatni elismerésüket a Csemadok értékörző munkájáért. A Csemadok ugyanis a támogatók szerint a szlovákiai magyarság civil társadalmának szervezésében pótolhatatlan szerepet tölt be.

A képviselők arra kérték választóikat, hogy csatlakozzanak a Csemadok támogatóihoz, és ne engedjék, hogy a kormány kisebbségellenes politikájával megszüntesse azt a szervezetet, amely a túlélést biztosította, az iskolákat és a helyi magyar kultúrát védte és védi az ismétlődő támadásokkal szemben.

6.3. Népszava (Világ, 1995. november 7., 9):

F1'''' = F1'

T1'''' (Az F1'''' alatt.)

Budapesten is gyertyát gyújtottak Rabinra emlékezve. A Budapesti Zsidó Hitközség, a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége és a magyarországi zsidó szervezetek a meggyilkolt izraeli kormányfő temetésének ideje alatt több ezer ember részvételével tartottak megemlékezést a Dohány utcai Zsinagóga előtt.

Pataky Zsolt felvétele

A T2-nek megfelelő közleményt a *Népszava* „Világ” rovatában nem találtam.

7.0. Ebben a tanulmányomban, ahogyan a bevezetésben jeleztem, két országos terjesztésű (bizonyos körökben baloldalinak, illetőleg jobboldalinak tartott) napilap, a *Népszabadság* és az *Új Magyarország* (1995. október 5 és 1995. november 7 között megjelent számai) külpolitikai rovatának főbb jellemzőit kíséreltem meg bemutatni és illusztrálni, a vizsgálatba bevont anyag részletező elemzésének prezentálása nélkül. A szóban forgó minta 'teljes körű' elemzése, továbbá a vizsgálati anyag bármilyen szempontú kiszélesítése (például az időintervallum növelése vagy további napilapok megfelelő korpuszának bevonása stb.) természetesen módosíthatja és árnyaltabbá, differenciáltabbá, pontosabbá teheti a mai, a rendszerváltás utáni magyar publicisztika külpolitikai irányultságáról, jegyeiről stb. itt megrajzolt képet. Főbb sajátosságait azonban – legalábbis hitem szerint – így is sikerült érzékeltetnem. Kérdőjelek persze bennem is maradtak. Például: „Ilyen lenne az új Magyarország?” „Ilyen lenne a népszabadság?”

És a zenekar játszik tovább ...

7.1. Népszabadság (Külpolitika – Álláspont, 1996. október 16., 3):

Tx

Kéneek ierköztek az MVSZ-be
– állította Csoóri Sándor Erdélyben

A Magyarok Világszövetsége elnöke szerint több titkosszolgálat is beépült a világszövetségbe. Csoóri Sándor a szervezet Erdélyi Társasága (VET) közgyűlésén beszélt erről. Hozzátette: a titkosszolgálatok jelenléte miatt nem lehet a szervezet ügyeit demokratikusan intézni – derül ki a Maros megyében megjelenő Népújság című magyar nyelvű napilapból.

Mint beszámoltunk róla, a világszövetség október végi tisztújító közgyűlésére készülve a tagszervezetek megválasztották küldötteiket. A svájci és az amerikai magyar közösségek egy ilyen gyűlésen határozták el, hogy az MVSZ jelenlegi elnökével szemben *Pungor Ernő* akademikust jelölik elnöknek, aki akkor vállalná a megbízatást, ha megfelelő konszenzusra támaszkodva átforgalmazná az MVSZ működését.

Úgy tudjuk a javaslatok között szerepel az is, hogy az MVSZ alelnökei felváltva, rotáció alapján vezessék a világszövetséget. A másik javaslat egy új vezető beosztást iktatna az alapszabályba, az ügyvezető elnöki munkakört. A javaslattevők azt szorgalmazták, hogy az ügyvezető irányítsa a budapesti központ munkáját. Értesülésünk szerint ezt támogatná a legnagyobb számú erdélyi küldöttség is. Az ügyvezető elnöki székre esélyes jelöltek között emlegetik *Dobos László* felvidéki író. Felvetődött *Patrubányi Miklós*, a VET elnökének neve is.

A Magyarok Világszövetségének tisztújító közgyűlésére készülődve nemrégiben az erdélyi szervezet választott küldötteket. A gyűlésen felszólalt *Csoóri Sándor*, az MVSZ elnöke. A Népújság című Maros megyei lap szerint Csoóri sejtetni engedi, hogy azért nem lehet a világszövetség ügyeit demokratikusan intézni, mert „a Moszadtól a Securitate képviselőjéig mindenki ott van a sorai-ban”. Lapunk arra kérte Csoóri Sándort, tárja erről szóló bizonyítékait a közvélemény elé. Az MVSZ elnöke azonban elzárkózott ettől.

K. L.

7.2. Új Magyarország (1996. október 18., 1):

Ty

A fórum és az időzített bomba
Felvidéki magyar kultúra végnapjai

Új Magyarország-információ:

Milyen szép is volna a bevett fordulattal azt írni, hogy sokan voltak kíváncsiak a napokban Győrött arra a fórumra, amelyen a Rákóczi Szövetség megyei tagozata szervezésében a szlovákiai magyarság és a szlovákiai magyar kultúra képviselői voltak a vendégek. Nem voltak rá sokan kíváncsiak, a vendégek és a vendéglátók, a sajtó igen gyér érdeklődése kíséretében csaknem önmagukban maradtak. Pedig igen érdekes dolgokról esett szó. A szlovákiai magyarság helyzetéről előadott tényhalmaz, a felvázolt kulturális körkép valahogy nem akart rárimenni a sebtében és rosszul megkötött szlovák–magyar alapszerződés lagymatag optimizmusára. Nemcsak az anyaország magyarjai kaphatnák fel a fejüket egy olyan

kijelentésre, hanem bizony egész Európa, amely kijelentés Kolár Péternek, a Csemadok főtitkárának a szájából elhangzott: ha nem áll be a fordulat, ha nem történik valami a szlovákiai magyarság ügyében, Európának újabb időzített bombával kell számolnia Közép-Európában. (Folytatás a 8. oldalon)

7.3. További kommentárok helyett lássunk legvégül inkább egy, a Tx-szel kapcsolatos olvasói levelet (lásd To) a *Népszabadság* 1996. október 18-i számából (11):

To

Ami sok, az sok

Csoóri Sándor a szerdai Népszabadság szerint Erdélyben kijelentette: „Kémek férkőztek az MVSZ-be, amelynek a soraiban a Moszadtól a Securitate képviselőjéig mindenki ott van.”

Kérdések:

1. Tudja-e, kik a kémek? Ha nem, akkor miről beszél? Ha igen, már feljelentette-e őket a magyar állambiztonságnál? Ez ugyanis állampolgári kötelessége – vagy a kötelesség elmulasztása.

2. Miért kémkednének a világszövetségre?

Titkaik vannak? Azt hittük, egy nyilvánosan működő társadalmi szervezet.

Milyen titkaik vannak? Anyagiak? Még súlyosabbak, mint amiket az ÁSZ megállapított róluk?

Politikaiak? Csak nem szönek összeesküvést a Magyar Köztársaság ellen? Vagy bármely más állam ellen?

3. Miért éppen a Moszadot emlegeti? Miért nem a KGB-t vagy a CIA-t? Ez a Nappali Hold folytatása? Miért nem a román Securitaténak megfelelő szlovák, ukrán, szerb titkosszolgálatokat – ahol magyar kisebbségek élnek? Mi a célja a nem is nagyon burkolt zsidózással?

4. Ha a kémek az MVSZ soraiban vannak, akkor nyilván magyarok. Miért nem nevezi meg azokat a magyarokat, akik idegen országoknak kémkednek? Milyen módon kerültek be az MVSZ-be? Milyen funkciókat töltenek be esetleg? Egy kém csak bizalmas helyeken juthat információkhoz. Kik a kémek és az MVSZ milyen szerveibe furakodtak be?

5. Csoóri szerint a világszövetség ügyeit a kémek miatt nem lehet demokratikusan intézni. Ezek szerint mégiscsak igaz, hogy a világszövetség ügyeit nem intézik demokratikusan? Igaz, amit Jakabffy, Kincses Előd, Gereben István, Pallavicini, Méray Tibor, Nagy Csaba, Eörsi István évek óta mond a világszövetségről? Ha a demokrácia nem működhet, mert léteznek kémek – akkor Csoóri miként magyarázza, hogy Nyugat-Németországban demokrácia volt, holott nyüzsgtek benne a keletnémet kémek, Angliában, Franciaországban, Svédországban, Amerikában demokrácia volt (és van), holott tele voltak szovjet kémekkel, és most is akad jó néhány kém ezekben az országokban?

A kémsztori nem közönséges, primitív alibi arra, hogy Csoóri a világszövetség antidemokratikus, diktatórikus, türethetetlenül idejétmúlt módszereit a közelgő tisztújító közgyűlésük előtt igazolja?

Még csak annyit: Csoóri nyilatkozata kimondottan káros a Magyar Köztársaság külpolitikai érdekeire. Annál is inkább, mert az MVSZ-t a magyar állam tartja el, így a magyar kormány is felelős, hogy mi történik benne! Meddig kapnak károkozók százmilliókat a magyar adófizetők pénzéből?

Nagy Jenő (Nyíregyháza)

F1'

F1''

CHANGES IN THE POLITICAL SYSTEM, AND THE DAILY PRESS
1. THE CONTRASTIVE ANALYSIS OF THE COLUMN OF THE FOREIGN
POLITICS OF THE *NÉPSZABADSÁG* AND THAT OF THE
***ÚJ MAGYARORSZÁG*: 5. OCT. 1995 – 7. NOV. 1995**

LÁSZLÓ VASS

In this study the main characteristics of the column of the foreign politics of two national daily papers (*Népszabadság* and *Új Magyarország* – treated in some circles as leftist, and conservative, respectively) are illustrated and analyzed, without entering into particulars. Even if changes in viewpoints and/or in the size of the samples could modify the results here presented, these results demonstrate some basic political features of the analyzed period.

Az előző kötetekből lásd például: HUNYADI LÁSZLÓ: Szövegtan és számítógépes fordítás, *Szemiotikai szövegtan* 5. 121-129; KOLTAY TIBOR: A hipertext szövegségéről, *Szemiotikai szövegtan* 8. 115-127; PETŐFI S. JÁNOS: A hipertextuális irodalom a perszonálkomputer elterjedt alkalmazásának korszakában, *Szemiotikai szövegtan* 8. 153-173.

A MODELLTEORETIKUS LOGIKAI INTERPRETÁCIÓRÓL

PETŐFI S. JÁNOS

0. A logikai és a nyelvészeti kutatás között kezdettől fogva szoros volt a kapcsolat: a logikusok számára logikájuk felépítéséhez a nyelv működése szolgáltatott kiindulási alapot, a nyelvészek számára grammatikájuk felépítéséhez olykor-olykor a logika/logikák felépítése szolgált követendő példaként.

Ez a téma természeténél fogva jóval kiterjedtebb annál, semhogy akár csak vázlatos bemutatására is válalkozhatnék egy rövid írás keretében. Ehelyett, a szóban forgó tematika egyik példájaként, a logikai interpretáció egyik fajtájának – a modellteoretikus logikai interpretációnak – nyelvészeti alkalmazását kívánom ‘kommentált fordítás’ formájában szemléltetni. Bevezetésként azonban szükségesnek tartom, hogy legalább pár szóval érintsem a logikák különféle típusait, valamint az extenzió és intenzió kérdését.

1. Ha a logikákat *tipologizálni* szándékozunk, ebben a tipológiában a következő logikák kell hogy helyet kapjanak:

- az úgynevezett *tradicionális logika* (a szillogizmusok logikája; példa: ARISZTOTELESZ);
- az úgynevezett *formális* (más szóval: *matematikai*) *logika*, amely arra a célra készült, hogy (matematikai) formulákhoz igazságértékeket rendeljen, s amelyen belül – nem utolsósorban nyelvészeti szempontból – a következő két főtípus különböztetendő meg:

- (a) a *propozicionális logika* (más neven: *kijelentéslogika*, *kijelentéskalkulus*), amelyet nyelvészeti terminológiával élve, az összetett mondatok (vagy még inkább: a kötőszavak) logikájának is nevezhetnénk, minthogy – bizonyos egyszerűsítéssel szólva – azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy ha tudjuk például egy p és egy q kijelentés igazságértékét, mit állíthatunk a $(p \text{ és } q)$, $(p \text{ vagy } q)$ és más, ezekhez hasonló módon létrehozott összetett kijelentések igazságértékéről; az interpretálandó formulákban természetesen nem az „és”, „vagy” stb. ‘természetes nyelvi kötőszavak’ állnak, hanem ezekhez hasonló funkciót betöltő logikai szimbólumok ($\wedge$, $\vee$ stb.), s a logika feladata e szimbólumok úgynevezett ‘igazságfunkciójá’-nak a definiálása;

- (b) a *predikátumlogika* (más néven: *predikátumkalkulus*); ismét csak nyelvészeti terminológiával élve, azt mondhatjuk, hogy míg a propozicionális logika nem foglalkozik az összetett kijelentések összetevőit képző (nem összetett) kijelentések ‘belső szerkezeté’-vel, a predikátumlogika ennek a belső szerkezetnek a logikája, amely – bizonyos egyszerűsítéssel élve – elsősorban azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy egy ‘predikátum és argumentumai’ konfiguráció szintaktikai szempontból milyen esetben ‘jól formált’, valamint hogy szemantikailag hogy interpretálható;
- az úgynevezett *filozófiai logikák*, amelyek azzal a kérdéssel foglalkoznak, hogy ha tudjuk egy p kijelentés igazságértékét, mit állíthatunk a (*lehetséges, hogy p*), (*szükséges, hogy p*), (*vki tudja, hogy p*), (*vki hiszi, hogy p*) és más, ezekhez hasonló módon létrehozott összetett kijelentések igazságértékéről; más szóval azt is mondhatnánk, hogy a filozófiai logikák azoknak a kifejezéseknek az igazságfunkcióját vizsgálják, amelyek egy ‘beljük ágyazott’ kijelentéssel együtt alkotnak komplex kijelentést.

Ami az *extenziót* és *intenziót* illeti, azokkal kapcsolatban a továbbiak megértése számára mindenekelőtt a következőket kell tudni.

A logikák között matematikai logikai szempontból csupán az úgynevezett első fokú predikátum- és propozicionális logika felépítése egyértelműen kontrollálható, azaz azoké a formális logikáké, amelyek egyetlen argumentumukként sem tartalmaznak ‘kijelentés’-t. (Ezeknek a logikáknak a képviselői ennek következtében nem hajlandók logikának tartani a filozófiai logikák jelentős részét!)

A *formális* logikák nyelve *extenzionális* nyelv. Ez azt jelenti, hogy e logikák művelői/alkalmazói soha nem tesznek fel olyan kérdést, hogy milyen *értelem* (logikai terminussal élve: *intenzió* – ha a nyelvészeti ‘értelem’ és a logikai ‘intenzió’ fogalom nem is fedi egymást) rendelhető például a „könyv” szóhoz; számukra a „könyv” szóval kapcsolatban az egyetlen elfogadható kérdés az, hogy az melyik – nyelven kívüli – dologra (dologhalmazra) *utal*; logikai terminussal élve: hogy mi a „könyv” szó *extenziója*. Ebből nyilvánvalóan következik, hogy csak olyan kijelentések igazságértékével foglalkoznak, amelyek extenzionálisan értelmezhetők.

2. Mint ismeretes, az 50-es évek végén – elsősorban CHOMSKY *Syntactic Structures* című művének megjelenése eredményeként – a nyelvészetben mélyreható metodológiai diszkusszió indult meg. E diszkusszió középpontjában egy grammatika ‘szemantikai komponense’ státusának és felépítésének kérdései álltak. A generatív nyelvelmélet szemantikai komponense ‘értelem-szemantikai’ (*intenzionális*) komponens, amennyiben egy formatívumhoz (például a betűláncnak tekintett „könyv” szóhoz) csupán egy ‘szemantikai marker’-halmazt (például ‘főnév’, ‘közös’, ‘megszámálható’, ‘nem élő’ stb.) rendel. Emiatt a logikusok meglehetősen keményen bírálták ezt a nyelvelméleti koncepciót, mondván, hogy nem tartalmaz egy *valódi*, azaz – a logikusok nyelvén szólva – egy *extenzionális* szemantikai komponens. A vita különösen megéltékült

R. MONTAGUE tanulmányainak megjelenésével, amelyekben a szerző olyan grammatikai koncepciót vázol és mutat be működésében, amelyik a szintaktikai komponens mellett mind intenzionális, mind extenzionális szemantikai komponenssel rendelkezik.

PARTEE – mintegy a két tábor közötti közvetítő szerepében – 1975-ben megjelent (itt idézett) tanulmányában annak megmutatására vállalkozott, hogy CHOMSKY és MONTAGUE koncepciója között nem áll fenn ‘összeegyeztethetlenség’, azaz hogy egy CHOMSKY típusú generatív grammatikához is hozzá lehet rendelni egy extenzionális szemantikai komponens.

PARTEE e tanulmány Appendixében – legalább minimális logikai ‘háttérismeret’-et biztosítani kívánva az azzal nem rendelkező olvasónak – különféle ‘formális logikákhoz hasonló nyelvi fragmentumok’-at vázol. Minthogy ezt az Appendixet viszonylag egyszerűen érthetőnek és nagyon informatívnak tartom, a következőkben annak egy részét mutatom be, rövid kommentárok kíséretében. Ezeket a kommentárokat, hogy egyértelműen elkülönítsem PARTEE szövegétől, szögletes zárójelbe teszem.

3. *Formális logikákhoz hasonló nyelvi fragmentumok Partee 1975. alapján.* Annak előrebocsátása mellett, hogy a PARTEE által tárgyalt fragmentumok közül csak kettőt választottam ki bemutatásra, a következő két dolgot szeretném hangsúlyozni.

- (1) PARTEE 1975. Appendixének fragmentumai nem csupán egy-egy formális logika bizonyos nyelvi fragmentumra történő alkalmazhatóságát demonstrálják, hanem többek között annak viszonylag egyszerű érzékeltetésére is alkalmasak, hogy ezek a logikák miért tekinthetők ‘követésre méltó minták’-nak a természetes nyelvi grammatikák felépítésénél. (A ‘minta’-szerűség elsősorban e logikák szintaktikai és szemantikai komponensének explicit és ennek következtében egyértelműen ellenőrizhető voltában rejlik.)
- (2) Ezek a fragmentumok ugyanakkor ‘formális logika’-szerű fragmentumok, ami azt jelenti, hogy szemantikai komponensként kizárólag egy extenzionális szemantikai komponens tartalmaznak – intenzionális komponens rajtuk nem kérhető számon.

A. 3. Egy predikátumlogikaszzerű (nyelvi) fragmentum nevekkal

[Hogy mi egy úgynevezett ‘predikátumlogika’, azt a fentiekben röviden vázoltam. A ‘nevek’ azért kerülnek itt külön említésre, mert predikátumlogikák felépíthetők nevek alkalmazása nélkül is (például úgy, hogy ‘szótárak’ csak közös főneveket tartalmaz, tulajdonfőneveket nem).]

A.3.1. Szintaxis

A. Báziskifejezések

Terminusok: individuumkonstansok: j, m, s

individuumváltozók: x, y, z, x', y', ...

Predikátumok: 1 argumentumúak: M, G

2 argumentumúak: K, L

[A báziskifejezések a formális logikákban azt a szerepet játsszák, amit egy szótár játszik a természetes nyelvek grammatikai leírásában – természetesen ‘szótári (nyelvi szemantikai) értelmezések’ nélkül, lévén a formális logikák nyelve extenzionális nyelv.]

B. Formációsabályok

1. Egy olyan n argumentumú predikátum, amit n terminus követ, egy állítás.
2. Ha ϕ egy állítás és u egy individuumváltozó, akkor $(\exists u)\phi$ is egy állítás és $(\forall u)\phi$ is egy állítás.
3. Ha ϕ és ψ állítások, akkor $\neg\phi$, $(\phi \vee \psi)$ és $(\phi \wedge \psi)$ is állítások.

Megjegyzendő, hogy „ ϕ ” és „ ψ ” metanyelvi változók, amelyek (tetszőleges) tárgynyelvi kifejezések helyett állnak; „ u ” is metanyelvi változó, amely szintén (tetszőleges) tárgynyelvi kifejezések helyett áll. „ ϕ ”-t és „ ψ ”-t akkor használjuk, ha a releváns tárgynyelvi kifejezések állítások, „ u ”-t pedig akkor, ha a releváns tárgynyelvi kifejezések individuumváltozók. A tárgynyelv számos kifejezését ‘saját maguk neve’-ként használjuk a metanyelvben: ilyenek a zárójelek, „G”, „M”, „K”, „L”, „ $\exists$ ”, „ $\forall$ ”, „ $\neg$ ”, „ $\vee$ ” és „ $\wedge$ ”; nem használjuk a konkaténáció jelét.

[A formációs szabályok a formális logikákban azt a szerepet játsszák, amelyet a legszűkebb értelemben vett szintaktikai szabályok játszanak a természetes nyelvek grammatikájában. A fenti metanyelvi formációs szabályok kizárólag azt foglalják szabályokba, hogy egy-egy szimbólumsor mikor tekinthető szintaktikailag jól formálnak.]

A.3.2. Szemantika

Az a tartomány, amelyen az individuumváltozók operálnak, legyen valamennyi (tényleges, valóvilágbeli) élő vagy már meghalt személy halmaza. A metanyelvben értelmezünk egy olyan g hozzárendelési függvényt, amely valamennyi u individuumváltozóhoz hozzárendeli e tartomány valamelyik személyét; ezt a személyt $g(u)$ -val jelöljük. Azaz g az individuumváltozók személyeken értelmezett függvénye. A g függvényt ‘individuumváltozókhoz értékhozzárendelő’-nek is szokás nevezni.

[Minthogy az itt tárgyalt logikák nyelve extenzionális nyelv, a szemantika alapfeladata annak a ‘tartomány’-nak a definiálása, amelyre a szóban forgó logika ‘terminusai’ utalnak.]

A szemantikában vezessünk be most egy új fogalmat: egy τ terminusnak a g -re vonatkozó értékét, amit $| \tau |_g$ -vel fogunk jelölni.

Ezek után rekurzív módon definiálhatjuk azokat a feltételeket, amelyek mellett egy formula g -re vonatkozóan igaz.

[Egy extenzionális szemantika – nyelvészeti terminusokkal élve – főnevekhez individuumokat/individuumhalmazokat rendel, állító mondatokhoz úgynevezett ‘igazságértékeket’, azaz azzal a kérdéssel nem foglalkozik, hogy egy-egy állító mondathoz milyen ‘értelem’ rendelhető, hanem csupán arra keres választ, hogy a szóban forgó állítás igaz-e a definiált tartományban, vagy nem.]

- 0.1 | j |_g John. (Itt most fel kell tételezzük, hogy vagy csak egyetlen John létezik, vagy ha több, mindnyájan tudjuk, hogy melyik Johnról van szó.)
- 0.2 | m |_g Mary.
- 0.3 | s |_g Szokratesz.
- 0.4 | u |_g g(u) (azaz a g által u-hoz rendelt személy).

[Ezek a szemantikai szabályok a természetes nyelvi főneveknek megfelelő logikai terminusok extenzionális interpretációját nyújtják, azaz azt rögzítik, hogy ezek a terminusok az alapul választott tartománynak mely elemeire utalnak, más szóval, hogy a g hozzárendelési függvény e terminusokhoz a tartomány mely elemeit rendeli: a „j” terminushoz például az 1. szabály értelmében John-t (a „John” nevű személyt).]

1. $M\tau$ a g-re vonatkozóan akkor és csak akkor igaz, ha $|\tau|_g$ halandó.
2. $G\tau$ a g-re vonatkozóan akkor és csak akkor igaz, ha $|\tau|_g$ görög.
3. $K\tau_1\tau_2$ a g-re vonatkozóan akkor és csak akkor igaz, ha $|\tau_1|_g$ ismeri $|\tau_2|_g$ -t.
4. $L\tau_1\tau_2$ a g-re vonatkozóan akkor és csak akkor igaz, ha $|\tau_1|_g$ szereti $|\tau_2|_g$ -t.

[Ezek a szemantikai szabályok a természetes nyelvi ige + argumentumai kifejezéseknek (bizonyos egyszerűsítéssel élve: mondatoknak) extenzionális interpretációját nyújtják. Az „M”, „G”, „K”, „L” szimbólumok alkalmazása itt ‘mnemotechnikai’ jelleggel is rendelkezik, amennyiben ezek a szimbólumok rendre a „mortal” [= halandó], „greek” [= görög], „(to) know” [= tudni], „(to) love” [= szeretni] szavak kezdőbetűi; ez a mnemotechnikai jelleg természetesen semmi szerepet nem játszik magában az interpretációban – az 1. szabály például (kicsit karinthysan) a következőképpen ‘olvasható’: a „ τ emezik” állítás a g hozzárendelésre vonatkozóan akkor és csak akkor igaz, ha az a személy, amelyet g a τ -hoz rendel, halandó.]

5. $\neg\phi$ a g-re vonatkozóan akkor és csak akkor igaz, ha nem áll fenn az az eset, hogy ϕ a g-re vonatkozóan igaz.
6. $(\phi\vee\psi)$ a g-re vonatkozóan akkor és csak akkor igaz, ha vagy ϕ igaz a g-re vonatkozóan, vagy ψ igaz a g-re vonatkozóan.
7. $(\phi\wedge\psi)$ a g-re vonatkozóan akkor és csak akkor igaz, ha mind ϕ igaz a g-re vonatkozóan, mind ψ igaz a g-re vonatkozóan.

[Az 5., 6. és 7. szabály – bizonyos egyszerűsítéssel szólva – rendre a természetes nyelvi ‘mondattagadás’, ‘a „vagy” kötőszóval való mondatösszekapcsolás’, valamint ‘az „és” kötőszóval való mondat-

összekapcsolás' szemantikai értelmezése logikai analogonjainak tekinthetők.]

8. $(\exists u)\phi$ a g -re vonatkozóan akkor és csak akkor igaz, ha létezik egy olyan a személy, hogy ϕ a $g(a/u)$ -ra vonatkozóan igaz; $g(a/u)$ olyan hozzárendelési függvény, mint g , azzal az egyetlen különbséggel, hogy az u változóhoz az a személyt rendeli, azaz $g(a/u)(u) = a$.
9. $(\forall u)\phi$ a g -re vonatkozóan akkor és csak akkor igaz, ha valamennyi a személyre vonatkozóan ϕ a $g(a/u)$ -ra vonatkozóan igaz; ahol $g(a/u)$ értelmezése, mint fent.

[A 8. és a 9. szabály – ismét bizonyos egyszerűsítéssel élve – a 'létezik legalább egy olyan személy, amelyre az ... állítás igaz', illetőleg a 'valamennyi személyre vonatkozóan igaz az ... állítás' jellegű állítások interpretációs szabályai.]

10. ϕ akkor és csak akkor igaz, ha ϕ minden g hozzárendelésre vonatkozóan igaz.
11. ϕ akkor és csak akkor hamis, ha nincs olyan g hozzárendelés, amely mellett ϕ g -re vonatkozóan igaz.

[Ezek a szabályok az úgynevezett 'minden esetben igaz', illetőleg 'minden esetben hamis' igazságértékek hozzárendelhetőségének a szabályai.]

Jóllehet ez a nyelvi fragmentum meglehetősen kicsi, potenciálisan végtelen sok olyan állítást tartalmaz, amelynek igazságértéke a fenti szabályok alapján levezethető. (Lássuk itt példaként PARTEE A.3.3. jelzésű példáját.)

A.3.3. Példa:

$(\exists x)\neg Lmx$

- (1) $(\exists x)\neg Lmx$ a g -re vonatkozóan akkor és csak akkor igaz, ha van egy olyan a személy, hogy $\neg Lmx$ a $g(a/x)$ -re vonatkozóan igaz.
- (2) $\neg Lmx$ a $g(a/x)$ -re vonatkozóan akkor és csak akkor igaz, ha nem áll fenn az az eset, hogy Lmx igaz a $g(a/x)$ -re vonatkozóan.
- (3) Lmx a $g(a/x)$ -re vonatkozóan akkor és csak akkor igaz, ha $|m|_{g(a/x)}$ szereti $|x|_{g(a/x)}$ -et.
- (4) $|m|_{g(a/x)} = \text{Mary}$.
- (5) $|x|_{g(a/x)} = a$.
- (6) A (3), (4) és (5) alapján Lmx a $g(a/x)$ -re vonatkozóan akkor és csak akkor igaz, ha Mary szereti a-t.

- (7) A (6) és (2) alapján $\neg Lmx$ a $g(a/x)$ -re vonatkozóan akkor és csak akkor igaz, ha nem áll fenn az az eset, hogy Mary szereti a-t.
- (8) A (7) és (1) alapján $(\exists x) \neg Lmx$ a g -re vonatkozóan akkor és csak akkor igaz, ha van egy olyan a személy, akire nem áll fenn az az eset, hogy Mary szereti ezt az a személyt, azaz ha van olyan személy, akit Mary nem szeret.
- (9) Minthogy g egy tetszőleges hozzárendelés volt, a 10. szabály alapján kijelenthetjük, hogy
 $(\exists x) \neg Lmx$ akkor és csak akkor igaz, ha van valaki, akit Mary nem szeret.

[Ezt a levezetést nem kommentálom, mert a fent kommentált szabályok alapján – szeretném remélni – kommentárok nélkül is követhető.]

A fenti nyelvi fragmentummal kapcsolatos igazságérték-definíció az úgynevezett ‘abszolút (értelemben vett) igazságértéket’ definiálta. Nem nehéz azonban elképzelni, hogy ehhez a fragmentumhoz különféle interpretációs modellek rendelhetők. Az egy argumentumú „M” predikátum például nemcsak mint „halandó”, hanem például mint „páros szám” is interpretálható, és a két argumentumú „L” predikátumhoz nemcsak a „szeret” (valaki szeret valakit) interpretáció rendelhető, hanem például a „nagyobb, mint” (valami nagyobb, mint egy (másik) valami) is. Egy ilyen, úgynevezett modelleméleti interpretáció lehetőségét és tulajdonságait PARTEE az A.5-ös fragmentummal kapcsolatban tárgyalja.

A.5. Az ‘igazság’ egy modellben: az A.3. fragmentum revíziója

Ebben a fejezetben az abszolút értelemben vett igazság helyett a relatív értelemben vett igazság, más szóval az ‘igazság egy adott modellben’ kérdéseit tárgyalom. A különbség szemléltetésére az A.3. fragmentumnak (azaz a névvel is operáló predikátumlogikaszzerű fragmentumnak) a szintaxisát használom, és azt mutatom meg, hogy milyen típusú szemantika alapján definiálható az (abszolút) igazság helyett az igazság egy adott modellben. Az alapvető különbség abban áll, hogy a változók értéktartományának (egyszer s mindenkorra történő) rögzítése és az individuum-, valamint a predikátumkonstansok (egyszer s mindenkorra történő) interpretálása itt az első lépésben elmarad. Az ‘érték’, az ‘egy adott hozzárendeléstől függő igazság’ és az ‘igazság’ fogalma egy adott modelltől függően kerül definiálásra.

A.5.1. Szintaxis (Mint az A.3-ban.)

A.5.2. Szemantika

Az adott nyelv számára szolgáló $M = \langle D, F \rangle$ modell a következő elemekből áll:

- (1) egy D halmazból, amely az individuumváltozók értéktartományaként szolgál;
- (2) egy F interpretációfüggvényből, amely a következő tulajdonságokkal rendelkezik:
  - (ii) az F függvény a j , m és s mindegyikéhez hozzárendeli a D egy jól meghatározott elemét; ezeket a hozzárendelt elemeket rendre az $F(j)$, az $F(m)$, illetőleg az $F(s)$ szimbólummal jelöljük;
  - (iii) az M és G mindegyikéhez hozzárendel egy-egy, a D bizonyos elemeiből álló halmazt; ezeket a halmazokat rendre az $F(M)$, illetőleg az $F(G)$ szimbólummal jelöljük;
  - (iv) a K és L mindegyikéhez hozzárendel egy-egy, a D bizonyos elemeinek rendezett párjaiból álló halmazt; ezeket a halmazokat rendre az $F(K)$, illetőleg az $F(G)$ szimbólummal jelöljük.

A változókra vonatkozóan itt is alkalmazzuk a g értékhozzárendelést, minthogy azonban a változókhoz rendelt objektumok ebben az esetben a D elemei kell legyenek, ezek modelltől modellre változni fognak.

[Metaforikus kifejezéssel élve a modellteoretikus interpretáció úgy fogható fel, hogy van egy 'fix nyelv'-ünk, amelynek kifejezései különböző használati kontextusokban különböző tárgyakra/személyekre utalnak, s ennek következtében a belőlük alkotott kijelentések e különböző használati kontextusokban különböző igazságértékkel rendelkezhetnek.]

Az 'igazság egy M modellben' definíciójának tételei az A.3-ban adott igazságdefiníció tételeinek megfelelői.

[Ezeket a szabályokat itt annak reményében nem kommentálom, hogy értelmezésük – az A.3. alapján – nem okoz nehézséget.]

$$0.1 \mid j \mid g = F(j)$$

$$0.2 \mid m \mid g = F(m)$$

$$0.3 \mid s \mid g = F(s)$$

$$0.4 \mid u \mid g = g(u)$$

1. $M \tau$ a g -re vonatkozóan akkor és csak akkor igaz az M -ben, ha $\mid \tau \mid g \in F(M)$.
2. $G \tau$ a g -re vonatkozóan az M -ben akkor és csak akkor igaz, ha $\mid \tau \mid g \in F(G)$.
3. $K \tau_1 \tau_2$ a g -re vonatkozóan akkor és csak akkor igaz az M -ben, ha $\langle \mid \tau_1 \mid g, \mid \tau_2 \mid g \rangle \in F(K)$.
[Itt és a továbbiakban a „ $\langle \rangle$ ” zárójelbe tett két elem rendezett párt jelöl, azaz olyan párt, amelyben az elemek sorrendje meghatározott.]

4. $\mathcal{L}\tau_1\tau_2$ a g -re vonatkozóan akkor és csak akkor igaz az M -ben, ha $\langle |\tau_1|_g, |\tau_2|_g \rangle \in F(L)$.
5. $\neg\phi$ a g -re vonatkozóan akkor és csak akkor igaz az M -ben, ha nem áll fenn az az eset, hogy ϕ a g -re vonatkozóan igaz az M -ben.
6. $(\phi \vee \psi)$ a g -re vonatkozóan akkor és csak akkor igaz az M -ben, ha vagy ϕ igaz a g -re vonatkozóan az M -ben, vagy ψ igaz a g -re vonatkozóan az M -ben.
7. $(\phi \wedge \psi)$ a g -re vonatkozóan akkor és csak akkor igaz az M -ben, ha mind ϕ igaz a g -re vonatkozóan az M -ben, mind ψ igaz a g -re vonatkozóan az M -ben.
8. $(\exists u)\phi$ a g -re vonatkozóan akkor és csak akkor igaz az M -ben, ha létezik egy olyan $a \in D$, hogy ϕ a $g(a/u)$ -ra vonatkozóan igaz az M -ben.
9. $(\forall u)\phi$ a g -re vonatkozóan akkor és csak akkor igaz az M -ben, ha valamennyi $a \in D$ -re, ϕ a $g(a/u)$ -ra vonatkozóan igaz az M -ben.
10. ϕ akkor és csak akkor igaz az M -ben, ha valamennyi g -hozzárendelés mellett ϕ igaz a g -re vonatkozóan az M -ben.
11. ϕ akkor és csak akkor hamis az M -ben, ha nincs olyan g -hozzárendelés, amely mellett ϕ igaz a g -re vonatkozóan az M -ben.

A.5.3. Példák modellekre

1. $M_1 = \langle D_1, F_1 \rangle$

D_1 = valamennyi élő vagy holt személyből álló halmaz.

- (i) $F_1(j) = \text{John}, F_1(m) = \text{Mary}, F_1(s) = \text{Szokratész}$
- (ii) $F_1(M) = \{x \mid x \text{ halandó}\}$
 $F_1(G) = \{x \mid x \text{ görög}\}$
- (iii) $F_1(K) = \{ \langle x, y \rangle \mid x \text{ ismeri } y-t \}$
 $F_1(L) = \{ \langle x, y \rangle \mid x \text{ szereti } y-t \}$

[A kapcsos zárójelbe tett kifejezés a következőképpen olvasandó: valamennyi olyan x , amely x halandó. A következőkben a kapcsos zárójelbe tett kifejezések ezzel analóg módon értelmezendők.]

Könnyű belátni, hogy az M_1 modell egybeesik az A.3. fragment számára adott interpretációval. Az M_1 modell az adott nyelv *standard modelljének* nevezhető.

$$2. M_2 = \langle D_2, F_2 \rangle$$

D_2 = valmennyi egész számból álló halmaz.

$$(i) \quad F_2(j) = 1, F_2(m) = -1, F_2(s) = 0$$

$$(ii) \quad F_2(M) = \{x \mid x \text{ páros}\}$$

$$F_2(G) = \{x \mid x \text{ páratlan}\}$$

$$(iii) \quad F_2(K) = \{ \langle x, y \rangle \mid x \text{ nagyobb, mint } y \}$$

$$F_2(L) = \{ \langle x, y \rangle \mid x \text{ kisebb, mint } y \}$$

Vizsgáljuk meg most a következő állítás igazságértékét a két modellben:

$$1. \neg(\exists y)(My \wedge Gy)$$

Az 1. állítás hamis az M_1 -ben, és igaz az M_2 -ben.

Az olvasó könnyen beláthatja, hogy az 1. állítás akkor és csak akkor igaz g -re vonatkozóan az M_1 -ben, ha nincs olyan személy, aki egyidejűleg halandó és görög, és hogy az 1. állítás akkor és csak akkor igaz g -re vonatkozóan az M_2 -ben, ha nincs olyan egész szám, amely egyidejűleg páros és páratlan.

4. Ebben az írásban azt kívántam röviden érzékeltetni, hogy a formális logikák – elsősorban pedig a modellteoretikus logikai interpretáció – milyen szerepet tölthetnek be a nyelvészeti kutatásban. A tárgyalt témához további információkat a csatolt irodalomjegyzékben felsorolt művek nyújtanak.

Irodalomjegyzék

PARTEE, B.:

1975. Montague grammar and transformational grammar. *Linguistic Inquiry*, Vol. VI.

PETŐFI, S. J.:

1994. *A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról. A mondatsemiotikától a szövegsemiotikáig (Tanulmányok)*. Párizs – Bécs – Budapest, Magyar Műhely.

PETŐFI, S. J. (ed.):

1978. *Logic and the formal theory of natural languages (Selective Bibliography)*. Hamburg, Buske.

PETŐFI, S. J. – H. RIESER:

1974. *Probleme der modelltheoretischen Interpretation von Texten*. Hamburg, Buske.

THOMASON, R. H. (ed.):

1974. *Formal philosophy. Selected Papers of Richard Montague*. New Haven – London – Yale University Press.

ON THE MODEL-THEORETIC LOGICAL INTERPRETATION

JÁNOS S. PETŐFI

In this paper aspects of the relation between linguistics and logics, and – based on the Appendix of Partee's paper „Montague grammar and transformational grammar” – some characteristics of the modell-theoretic logical interpretation are analyzed.

HELYZET ÉS VÁLASZ RADNÓTI MIKLÓS *Ó FÉNY, RAGYOGÁS, NAPSZEMŰ REGGEL!* CÍMŰ VERSÉBEN EGY INTERAKTÍV SZÁMÍTÓGÉPES ELEMZÉS EREDMÉNYEI

B. PORKOLÁB JUDIT – BODA I. KÁROLY

Mottó: „És a királyi szék előtt mintegy
üvegtenger vala, kristályhoz hasonló.”
(Jelenések könyve 4, 6)

Szokatlan, hogy egy tanulmányhoz külön bevezető szükséges. Talán az indokolhatja eljárásunkat, hogy a művek megközelítéséhez egy általunk kialakított, sajátos módszert alkalmaztunk. Nevezhetnénk ezt a vizsgálódást kísérletnek is, hiszen csak négy éve dolgozunk vele, azaz olyan számítógépes programokkal, amelyek segítenek abban, hogy minél egzaktabb módon fejtsük meg a költők és írók üzeneteit. Szeretnénk vázolni azt az utat, amelyen ehhez a vizsgálódáshoz eljutottunk, és beszámolni eddigi eredményeinkről.

Kutatásaink többfélék, de egyben megegyeznek, a költői, írói alkotások szövege alkotja a számítógépes feldolgozás alapját, a *corpus*. Minden ilyen jellegű szöveget nyitottnak fogunk fel, amely alkalmas az adott program alapján az elemzésre.

Gépünkben gazdag anyagot tárolunk, és ezek alapján dolgozunk. Közülük a legfontosabbak a következők:

Füst Milán összes versei és ezek teljes szókészlete

Füst Milán: *Feleségem története* című regényének szövege és szókészlete

Füst Milán: *Catullus* című drámájának szövege és szókészlete

Füst Milán: *IV. Henrik király* című drámájának szövege és szókészlete

Radnóti Miklós összes versei és ezek teljes szókészlete

Kiemelve a *Nyolcadik ecloga* című vers teljes szókészlete

Kiemelve a *Pogány köszöntő* című kötet teljes szókészlete

Náhum próféta könyvének szövege és teljes szókészlete

BODA ISTVÁN KÁROLY különböző számítógépes programokat készített, ezek alapján fogalmaztuk meg elgondolásainkat. Tanulmányaink közül több megjelent, és részt vehettünk számos fórumon is, amelyeken előadást tartottunk.

A számítógépes nyelvészetben többféle módszert alkalmaztunk. Először – mivel ekkor már rendelkezésünkre állt a Füst-corpus ASCII szövegfájl formájában – egy költő világgépének elemzését lehetővé tevő programot fejlesztett ki – TURBO PASCAL és DBASE III. PLUS nyelven – BODA I. KÁROLY (Költői világgép-vizsgálat számítógépes program segítségével. Szakdolgozat. KLTE, Debrecen, 1992.). Ennek célja a költő gondolatvilágának, gondolkodásmódjának jellemzése volt, a költő által leginkább használt fogalmak, illetve fogalomkörök meghatározásával.

Majd nyomtatott és interaktív konkordanciákat készített Füst Milán verseinek szövegéből (B. PORKOLÁB JUDIT – BODA I. KÁROLY: Füst Milán költői szókészletének

számítógépes feldolgozása – a program leírása, működése. Előadás a Magyar Nyelvészek VI. Nemzetközi Kongresszusán [A lexikológia és a lexikográfia elmélete és módszertana, Eger, 1994. augusztus 23-26.], Füst Milán *IV. Henrik király* című drámájából (ez utóbbi kéziratként az MTA Nyelvtudományi Intézetében olvasható: BODA I. KÁROLY: Füst Milán Negyedik Henrik király című drámájának konkordanciája. 1-2. Debrecen, 1994.) és Radnóti Miklós költeményeinek szókészletéből. Ezek lehetővé tették, hogy az adott, éppen elemzésre kiválasztott mű – vers, dráma, majd a későbbiekben regény – hang-, szó-, szintagma- és sztilémahasználata szövegösszefüggésben, nagyobb corpusban is megfigyelhető legyen. (BODA I. KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT: Füst Milán: „Ha csontjaimat meg kellett adni ...”. Versértelmezés interaktív számítógépes program segítségével. Előadás a XI. Anyanyelv-Oktatási Napokon [Anyanyelvi nevelés – embernevelés, Eger, 1994. július 4-7.]; PORKOLÁB JUDIT – BODA I. KÁROLY: Versértelmezések számítógépes programmal. Előadás a Debreceni Nyári Egyetemen [Debrecen, 1994. július 17 – augusztus 13.]; PORKOLÁB JUDIT – BODA I. KÁROLY: Füst Milán: „Ha csontjaimat meg kellett adni”. Versértelmezés interaktív számítógépes program segítségével. Anyanyelvi nevelés – embernevelés. Országos Anyanyelv-Oktatási Napok, Eger, 1994. július 4-7. Szerk. SZENDE ALADÁR. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 198. Budapest, 1995.; BODA I. KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT: Füst Milán: *IV. Henrik (szövegelemzés)*. Előadás a Debreceni Nyári Egyetemen [Debrecen, 1995. július 16 – augusztus 12.]). Ezt a programot fejlesztettük tovább, felhasználva a hipertext fogalmát, egy komplex interaktív verselemző programmá (BODA I. KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT: Mitológiai képek Radnóti Miklós verseiben [Hagyományos és számítógépes szövegvizsgálat]. Előadás a Debreceni Nyári Egyetemen [Debrecen, 1995. július 16 – augusztus 12.]; B. PORKOLÁB JUDIT – BODA I. KÁROLY: A mitológiai nevek szerepe a költői önkifejezésben. Előadás az V. Magyar Névtudományi Konferencián. [Miskolc, 1995. augusztus 29 – 31.]; B. PORKOLÁB JUDIT – BODA I. KÁROLY: Hagományos és modern módszerek a stilisztikában. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Magyar Nyelvi Szakosztályának felolvasóülése, Budapest, 1995. november 7.; B. PORKOLÁB JUDIT – BODA I. KÁROLY: Számítógépes közelítésmódok a stilisztikai elemzésben. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Debreceni Csoportjának ülése, Budapest, 1995. november 30.; BODA I. KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT: Költői szókészletvizsgálat számítógépes programmal. *Iskolakultúra*, 6. 1996. 1. 51-61).

Az interaktív számítógépes verselemzés során lehetőségünk van a vizsgált költői művek asszociatív elemzésére. Az eredeti (elemzendő) szöveg kiválasztása után asszociációkat kereshetünk a mű egy kiválasztott pontjához, annak közvetlen szöveggörnyezetében, majd a corpus alkotó további művek teljes anyagában; ebben a corpus konkordanciaindex segít munkánkat. Az asszociációk alapján felépített hiperszöveg eddigi tapasztalataink alapján különösen gazdag lehetőséget ad az elemzendő művek jelentésének mélyebb megértésére. Jelen tanulmányunk esetében erre egy külön hipertext prezentációs programot fejlesztettünk ki, amelyet – szemléltetés céljából – be is mutatunk Egerben, az Országos Anyanyelv-oktatási Napokon (BODA I. KÁROLY – B. PORKOLÁB JUDIT: Egy példa az interaktív számítógépes verselemzésre. Előadás az Országos anyanyelv-oktatási napokon. [Anyanyelv és iskola az ezredfordulón. Eger, 1996. július 9.]). Segíti munkánkat az elemzendő művek kulcsszavainak és azok kombinációinak megkeresése a teljes korpuszban, a szavak előfordulási gyakoriságának kilis-

tázása, valamint a szavak felvétele egy úgynevezett kontrollált indexbe. Programunk a számítógéppel generált indexek révén párbeszédés (interaktív) módon használható, a versszövegek állandóan visszaidézhetőek, meghatározott szempontok szerint részekre bonthatóak. A versszövegben előforduló szavak kilistázása gyakoriságukkal (például alfabetikus vagy gyakorisági sorrendben) rámutat az írói, költői szóhasználatra, a szöveggörnyezet, a konkordanciák (a szavak előtt vagy után előforduló meghatározott számú karakter vagy szó) kilistázása, majd egy kiválasztott konkordancia alapján egy aszszociált szövegrészlet megjelenítése és értelmezése az elemzendő mű szöveggörnyezetébe ágyazva szemantikai következtetések levonására is alkalmas. A kulcsszóhálózat kiépítése pedig összehasonlításra ad lehetőséget az alkotó más műveivel, illetve az adott korszak más alkotóinak szóképzésével, világirodalmi párhuzamokat vonva (JUDIT PORKOLÁB – KÁROLY I. BODA: Das Vorkommen und die Bedeutungsebenen des Wortes „Zeit“ in der Dichtung von Milán Füst. Die Benutzung der interaktiven Konkordanz zur Analyse von dichterischen Wortschatz. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Linguistica. Tomus XXIII. Redigit I. SZATHMÁRI. Univ. Budapestinensis de Eötvös nom. Facult. Philosophiae, Budapest, [megjelenés alatt]; PORKOLÁB JUDIT – BODA I. KÁROLY: Versértelmezés interaktív számítógépes program segítségével. *Magyaritanítás*, 36. 1995. 5. 13-16; BODA I. KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT: Életmotívumok Ady Endre verseiben. Előadás a Debreceni Nyári Egyetemen [Debrecen, 1996. július 24.]).

Más programjaink alkalmasak arra is, hogy részterületeken, például a középiskolai oktatásban is segítsenek. Az alkalmazott nyelvtudomány ilyen jellegű felhasználása hidat építhet az irodalom, a nyelvten és a számítástechnika tantárgyai között. Debrecenben több olyan középiskola van, amelyekben a tanulók számára lehetőség nyílik programok készítésére és kipróbálására. Az oktatóprogram, amelyet készítettünk, olyan jellegű, hogy a tanulók a feldolgozandó anyag adott részének elolvasása után ellenőrző jellegű, alternatív kérdéseket kapnak, a lehetséges válaszokból kiválaszthatják a helyeset, majd a program alapján ellenőrizhetik magukat, és az elért pontszámokat is meg tudhatják, mert a gép értékeli munkájukat (BODA I. KÁROLY – B. PORKOLÁB JUDIT: Az elbeszélő múlt tanítása számítógépes programmal. Előadás az V. Alkalmazott Nyelvészeti Konferencián [Európai és hazai dimenziók, Veszprém, 1995. április 21 – 22.]; BODA I. KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT: Az elbeszélő múlt tanítása számítógépes program segítségével. Ötödik Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Veszprém, 1995. 199-201). Célunk, hogy a program továbbfejlesztése képes legyen az elsajátítandó anyag hipertext formában történő megjelenítésére, ezáltal az interaktív verselemzés lehetőségeinek bemutatására.

Jelen tanulmányunk előmunkálataként Radnóti Miklós *Pogány köszöntő* című kötetének szóképzését egy külön program alapján több szempontból is kutattuk: a szóképzés alapján megállapított fogalomkörök (természet, mítosz, szerelem, emberi viszonyok, külső és belső terek, illetve társadalmi környezet) előfordulási gyakoriságának vizsgálata a kötet versciklusaiban alkalmat adott olyan következtetésekre, amelyek igazolták az irodalomtudomány eredményeit, de új eredményeket is hoztak. Az ebből készült „szótár”, amelyet kézikönyvként kinyomtatunk, majd előmunkálata lehet egy Radnóti költői szótárnak (BODA I. KÁROLY – B. PORKOLÁB JUDIT: Radnóti Miklós: *Pogány köszöntő* című verseskötetének (1930) számítógépes vizsgálata nyelvi, stilisztikai szem-

pontból. Előadás a VI. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencián [Nyíregyháza, 1996. április 3.]).

Ezután egyetlen versben integráltuk az egész kötet (a *Pogány köszöntő*) szemiotikai jellemzőit; az elemzés során kiléptünk a költeményből, és a program segítségével – az intertextuális hermeneutikát alkalmazva – előbb az adott ciklus, majd az egész kötet, később a teljes Radnóti versszövegek érintkező pontjai is világossá váltak. Az általunk követett verselemzési módszer pedig azt is lehetővé tette, hogy távolabbi asszociációkat is keressünk, mind a magyar, mind a világirodalomban, és beépítsük az elemzés eredményeként kialakított hiperszövegbe (BODA I. KÁROLY – B. PORKOLÁB JUDIT: Egy példa az interaktív számítógépes verselemzésre. Előadás az Országos anyanyelv-oktatási napokon. [Anyanyelv és iskola az ezredfordulón. Eger, 1996. július 9.]; BODA I. KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT: Helyzet és Válasz Radnóti Miklós verseiben. Előadás a Debreceni Nyári Egyetemen [Debrecen, 1996. július 22.]).

E tanulmány így csupán egy részleteként fogható fel eddigi munkánknak. Úgy gondoljuk, hogy a továbblépéshez ad lehetőséget.

*

A *Pogány köszöntő* című verseskötetben (1930.), a *Jámbor napok* ciklusban található az *Ó fény, ragyogás, napszemű reggel!* című vers. Azért választottuk ezt a költeményt elemzésre, mert magában hordozza mindazokat a motívumokat, amelyek Radnóti Miklós korai, induló művészetére jellemzőek. Ha végigolvassuk a művet, felfedezhetjük benne azoknak a fogalomköröknek a jelenlétét, amelyek ihletet adtak, adhattak a fiatal költőnek: szerelem, természet, mítosz. Ezek számbavételét végeztük el számítógépes programmal, amikor a teljes kötetet vizsgáltuk. Eredményeinket be is mutattuk a VI. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencián (Nyíregyháza, 1996. április 2-4.) „A Pogány köszöntő verseskötet számítógépes feldolgozása nyelvi-stilisztikai szempontból” címmel. Már akkor megállapíthattuk, hogy olyan jelentős elemeket tartalmaz a kötet, amelyek a későbbi költemények megközelítéséhez adhatnak alapot. „(...) számolnunk kell egy olyan belső intertextuális hermeneutikával is, amelyiket a saját szövegek egymást olvasó és értelmező igénye tart működésben” – írja KULCSÁR SZABÓ ERNŐ *Esterházy Péter* című könyvében (KULCSÁR: 1996. 13). Egy művész életművében a motívumok egymásra épülhetnek, sőt linearitásuk és globális összefüggésük alapján értelmezhetik is egymást. A tanulmányíró Esterházy prózájában mutatja ki ezt az intertextualitást, miközben fokozatosan elénk tárja az író életművében található gondolatokat. Mindez érvényesíthető a költészetre is, esetünkben Radnóti Miklós művészetére. Az általunk is követett módszer összefüggésére a hipertext fogalmával egy korábbi tanulmányunkban már utaltunk, ugyanitt részleteztük a módszert támogató számítógépes program használatát is (BODA: 1996. 51). Jelen tanulmányunkban úgy fejtjük meg az *Ó fény, ragyogás, napszemű reggel* számunkra szóló üzenetét, hogy megvizsgáljuk, önmagában mit mond a vers számunkra, milyen a benne található fogalomkörök és az egész kötet (*Pogány köszöntő*) fogalomköreinek összefüggése, és ezzel párhuzamosan ezek a fogalomkörök mennyiben értelmezik egymást Radnóti egész életművében. (Az elemzés során használt számítógépes program lehetőséget ad az eredmények összevetésére más művek (például a Biblia egyes részletei), illetve más költők motívumrendszerével is.)

A *Pogány köszöntő* című kötetéről írja TOLNAI GÁBOR: „E versek többségének témája a vasárnapi kirándulások nyomán kifejeződő táj- és szerelmi élmény. A táj, a természet, a szerelem többnyire idilli, dalszerű nyugalomban jelentkezik. Az idillnek később is nagy szerepe van Radnóti költészetében” (TOLNAI: 1970. 277). A verseskötetben ezek mellett fontos a mítosz jelenléte: a pogány életöröm is megtalálható, váltakozik vallásos áhitattal, vagy éppen profán vallásossággal (BORI: 1965. 31). Ennek megfelelően a versek képi világának gyökere egyszer a bibliai, másszor a görög-római mítoszvilág. Nyelvi megformáltságukban ugyanakkor felismerhető a Nyugatosok, a francia szimbolisták hatása is. A költő foglalkozik a társadalmi valóság kérdéseivel is (POMOGÁTS: 1977. 25). Egyszóval, változatos téma, még nem kiforrott stílus, formálódó, egyéni hangvétel jellemzik a kötetet.

Kiválasztott versünk igazolja a fent leírtakat. Értelmezése során előtűnnek azok a sajátságok, amelyek alapján beleillik a korai költemények tematikájába. Valóban megtalálható benne a természetélmény, a szerelem és a mítosz. A konkordanciák alapján vizsgálhatjuk mindezek összefüggését Radnóti más költeményeivel.

A vershelyzet ideje a *reggel*, tere a *tengerpart*, harmadik dimenziója egy mítoszi látomás, negyedik a *szerelem* megváltó szerepe. Az első két dimenzió értelemszerűen kapcsolódik a korábban említett, Radnóti verseiben központi szerepet játszó természet-élményhez. Ezen belül központi szerepet kap a *fény*, és a vele kapcsolatos fogalmak (*ragyogás*, *nap* stb.).

Ezek után vizsgáljuk meg az *idő*, a *tér*, a *látomás*, a *szerelem* és a *fény* összefüggését. A *reggel* kedvelt vershelyzete Radnótinak. A *Pogány köszöntő*ben a 29 versből 7-ben szerepel, az egész költői életműben 30-szor. Egy új nap kezdete ez, olyan napszaké, amelyet a költő metaforás jelzővel lát el. Ez a metafora a *napszemű*, olyan összetett szó, amely antropomorfizálja a *reggelt*, s ugyanakkor legnagyobb fénylő égitestünkhöz teszi hasonlóvá. A fogalmi sík – *reggel* – és a képi sík – *napszemű* – összefüggése így nyilvánvaló, de maga a jelző is felfogható költői képnek, amelyben a *nap* óriás szemként (!) szerepel.

A versszöveg egésze a címben jelzett időhöz, napszakhoz kapcsolódik, ehhez pedig a *fény*, amely azonban legalább annyira tartozik a verstérhez, a *tenger*hez is. Fontos tehát megnéznünk a szinonimáit, a *ragyogást* és a vele kapcsolatos igéket: *csillog*, *csillognak*, a melléknévi igenevet: *csillogó*; távolabbi szemantikai mezőbe tartozik ugyan, de ide vehető a *nap* is és a *napszemű* metafora. Az egész versen végig érezzük a *fény* fontosságát, a mítoszi verstörténésben döntő szerepe van: előbb előkészítőként, majd háttérként, végül a megvalósulásban.

Kilépve az adott versből, érdemes számba vennünk az első kötetben, majd a teljes Radnóti-corpusban a *fény*-fogalomkör előfordulási gyakoriságát.

A *Pogány köszöntő* kötetben kilencszer fordul elő a *fény*, hatszor a *ragyogás*, *ragyog*, *ragyogj*; kilencszer a *nap*; külön stílusértéke van a *nap* előtagú összetett szavaknak, *napszagú*, *napbadobált*, *napbafürdött*, *naptestű*; ezek a szavak hasonló szóalkotások, mint a versben található *napszemű* szó, és előfordul a *napfény* szó is a kötetben.

A Radnóti-konkordancia tanúsága szerint 76-szor használja a költő a *fény* szót és toldalékos alakjait. 21-szer a *ragyog*, *ragyogj*, *ragyogás*, *ragyogásban*, *ragyogó*, *ragyogva* alakokat; 65-ször a *nap* szót; és találhatunk itt is *nap* előtagú összetett szavakat: *naphimnusz*, *napfény* 12-szer, *napestig*, *napitta*, *napsütés*, *napravirradás*.

A *fény* kedvelt szava a XX. század művészeinek. Ebben szerepet játszhat az impresszionista látásmód a festészetben, a *plein air*, amelyet átvett az irodalmi nyelv is. A Nyugatosok költészetében is – különösen a költők idulásakor – gyakran találkozhatunk a *fénnyel* és annak szinonimáival. Két költőt idézünk csupán a teljesség igénye nélkül, Juhász Gyulát, a Radnóti-val közös szegedi élmény miatt, és Füst Milánt, aki nagy hatással volt Radnótira, tanulmányt is írt róla. *Juhász Gyula költői nyelvének szótára* szerint 296-szor használja a *fény* szót a költő tö- és toldalékos alakban (BENKŐ: 1972. 279). Az általunk használt számítógépes program (készítette BODA I. KÁROLY) Füst-konkordanciájának tanúsága szerint 56-szor fordul elő a *fény* szó és alakjai Füst Milán költészetében, gyakran sötét színezettel, illetve összetett szó formájában is (*fénysávós, fénykoszorú, fénykörei*).

Mit készít elő a *fény* fogalomköre az *Ó fény, ragyogás, napszemü reggel* című versben?

A verstér elemzett költeményünkben a *tenger, a tengerpart*, ezek valós helyzetre utalnak, de az *üvegpart, a faragott hullám* reális térben nem képzelhető el, csak valamilyen vízióban. Sokat foglalkoztatott bennünket a *faragott hullám* szerkezetből a *faragott* jelző. Gondoltunk a *Kivonulások* könyvére és a *Második Törvénykönyvre*, a tízparancsolat *faragott kép* szintagmájára, és bár biblikus a nyelve a versnek, mégsem ebből a képből fejtettük meg. Inkább a konkordancia lehetőségével élve másik vershez fordultunk. A *Temetőben* című Radnóti-versben ugyanis a következő kép jelenik meg: ... *s a tengerek / lassudag reggeli tánca / lett nehezebb*. A *faragott hullám* tehát a tengeren a szélről csapódó hullámok táncát jelenti, szemléletes metaforával. Ezt támasztja alá az is, hogy Radnóti a *faragottképű* jelzőt használja egy másik versében (*Két groteszk, Péntek éji groteszk*). Mindamellet nem kizárt, hogy Radnóti beleszötte versébe a bibliai képeket is. A *Kivonulások* könyvének több motívuma – formailag a *faragott* jelző mellett a *felhő* (= *köd*), *trombitaharsogás* (= *csengés, zene*), *megrendülés* (= *rengés*), *ragyogás* ... fogalmak, tartalmilag az imádkozás és az Úrral való találkozás egybecsengése – egy párhuzamos, másik síkon való értelmezést is lehetővé tesz. Ebben a *tenger hulláma* az időt, a *part* az életet jelképezheti: *S a vörheny és a kanyaró / vörös hullámai mind partradóbtak. / Egyszer el akart nyelni, – aztán kiköpött a tó. / Mit gondolsz, miért vett mégis karjára az idő?* (Negyedik ecloga).

A versbeli látomás különleges szituációja az első versszak 5-6. sorában kezdődik. Ezt készíti elő a *fény, a ragyogás*, ezekhez járul a hangeffektus, amelyet a *cseng* ige közvetít. A költői én arra kéri szerelmesét, hogy imádkozzon, és mutassa meg magát, *mert / üvegpartokon állunk és / átlátszók vagyunk*. Rituális, szakrális képek, megtisztulási folyamatra utalnak. (A *tiszta* szó az első három versszakban kétszer is előfordul!) A mózesi áldozatok vagy az újszövetségi átváltozás bibliai képeire egyaránt gondolhatunk: *Vérünk / mint szentelt, metszett pohárban / aranyszínű bor; csillog hidegen*. A vallásos hangulatot már az első sor *zsolozsmás* szava előkészítette. A szó jelentését a *Magyar Értelmező Kéziszótár* így adja meg: 'szerzetesek, papok számára előírt, naponként (közösen) elmondandó v. elénekelendő ima'. Ilyen hangulatú tehát a reggel. A kultikus katarzishoz megtisztult az idő, elszállt a köd. Tiszta a reggel, elmúlt a bánat, az éjszakai, hajnali szorongás: *A bűnnek áttetsző tiszta hajnalán / te vagy a föld a test a vér* (Az áhitat zsolotárai, 8).

A köd és bánat, illetve az elszálló köd és a boldogság érzete más verseiben is megjelenik: *köd szállt szemére ott, a bánaté (Csütörtök); olyankor vagyok csak boldog én / mikor fölszáll a hajnali köd / ... míg a nagy nap szenderedve még / fölfelé lépked az égen (Egy eszkimó a halálra gondol).*

A látomást kifejező szavak emlékeztetnek a Szent János apostol jelenéseinek könyvében szereplő metaforákra: *fényesség, üvegtenger, ragyogás, napba öltözött asszony* stb. Radnóti egyik útinaplójában említi (Radnóti: 1982. 555), hogy sokat foglalkozott ezzel az újszövetségi könyvvel: „Lassan lépegetek felfelé a hűvös lépcsőházban. S hirtelen eszembe jut a János jelenéseinek egyik képe, kibomlik, forogni kezd. A sárkány áll az égen a napba öltözött asszony előtt (...) Eszter, a gyermekkori szolgáló mesélte mindig este ezt a részt a Jelenésekből, azóta hordom. Tíz éves korom óta. (...) A Jelenések szimbolikájáról szeretnék olvasni.”

A korai versben többször felbukkan a vallási fogalomkör, amely „későbbi éveiben annyira uralkodik képalkotásán” (BORI: 1965. 19).

Az Ó- és Újszövetség hangulatát az *imádkozz* többszöri ismétlése fokozza, a szó szinte átfogja az egész verset. Patetikus hangnemű az *áhitat* szó is. A költő egyik leg-hosszabb – korai – szerelmes ciklusának ezt a címet adja: *Az áhitat zsoltárai*. Ez a címadás is bibliai jellegű, valamint a költemény *Pogány köszöntőben* megjelent részei – sőt ugyanebből a műből vannak kiadatlan versszakok, és ezek költői képei is – erősen vallásos ihletésűek. De hangulatukban teljesen mások, mint az általunk elemzett vers mítoszi képei. Bennük a metaforák, a szóhasználat néhol profánnak tűnik: *szemérmellen szerzetes – / füvek nyújtóznak fel ... vagy ... és hordtalak vemhes / tétova szememben hunytpillájú misék után ...* Itt megmarad a biblikus képek eredeti jelentése, és a költő mondanivalójához ez a hangnem illik.

Térjünk vissza az *Ó fény, ragyogás, napszemű reggel!* című költeményhez. Ebben az érzelmi túlfűtöttséget az indulatszavak is jelzik, mind sorkezdő, anaforikus szerepben.

A látomás a megtisztulásban csúcsonyúl ki. A szerelmes nő megmentő, megváltó alakja kimagasodik az *üvegparkon*, amelyek a változás hatására megremegnek.

A költő a szó erejének itt is, mint majd a későbbi nagy versekben is, nagy jelentőséget tulajdonít: *mert annyit érek én, amennyit ér a szó / versemben (Tétova óda).*

Vallomás születik a *zenés üvegparkon*, a *csillogó reggeleken: szeretlek*. A megtisztulásért mond a vers befejezésében köszönetet kedvesének. Szavaiban eggyé olvad a *csillogó reggel* – most már többes számban: *reggeleken*, kifejezve az állandóságot a többes szám jelével –, a *megcsengő partok* és a jövő képe, a *napszemű távol*. Figyelemre méltó, hogy a *napszemű* metafora, amely eddig a *reggelnek* volt a jelzője, a vers befejezésében a jövőt jelentő *távolt* minősíti. Tér – idő – mítosz – szerelem, ez a mű záróképe.

Ez a szintézis később is megtalálható Radnóti lírájában, de akkor már nem vízióban, hanem az átélt szenvedés képeiben. Itt is megtartó ereje lesz Fanninak, akihez 1929-ben ezt a verset írta, s aki később a felejthetetlen hitvesi lírának is a Műsája lett.

A fokozatosan emelkedő dinamika az elemzett vers szerkezeti felépítésében is megvalósul. Az első versszak előkészít, 6 soros, a második 8 soros, a harmadik 10 soros. Ez a mennyiségi fokozatosság külső tényező, de a költeményt vizsgálva megtalálhatjuk itt is, mint annyi más Radnóti-versben, a belső szerkesztettséget is, feltűnik a gondolatok, érzelmek átgondolt belső logikája, a tudatos megkomponáltság. Bachról, a nagy

zeneszerző műveiről így vall: „Miért szeretem Bachot? A mindenségre nyílik kilátás a kompozíció tudatos résein át” (Radnóti: 1989. 15). A zenében is a kompozícióra figyelt tehát, és a festészetben is. Dési Huber István képeiről írja: „sötétén színes, fölémrt s tág világ.” (*Nem bírta hát...*)

A versben állandó a tér és az idő dimenziója. Teremtett világ ez, amelyben a meg-tisztulás vágya csak akkor teljesülhet, ha valaki áldozatot hoz a szenvedőért. A költői én magát egy másik költeményében így jellemzi: *a fájdalom kertjéből jöttem (Variáció szomorúságra)*. Berczeli A. Károly írja a szegedi évekre visszaemlékezve: „(...) a keresztény humanizmus sem volt éppen idegen tőlünk, s volt köztünk olyan is, aki hitt a kereszténység renszánszában (...)”. Később „Radnóti is hajlott ebben az időben valami keresztény életszemléletre, amit Sík Sándor befolyásának tulajdonítottak.” (*A 2x2 józan-sága*, 1975. 53.)

Az elemzett versben a fent említett kompozíció azért is érdekes, mert rímek nem fogják össze a sorokat, szabad versben íródott az *Ó fény, ragyogás, napszemü reggel!* Ez a verselés jellemző volt a korai Radnótira. BORI IMRE tanulmányában idéz a költő egyik leveléből: „Szakítottam a kötött formával, talán mert ezek a mondanivalók már nem férnek bele.” (BORI: 1965. 25.) Mégis „kötött” a forma, de nem a verselésben, hanem a mondatmodalításban, az alakzatokban (ismétlések), a részek és az egész arányában.

A vers egészében ezt a fokozódó érzelmi telítettséget a nyelvi-stilisztikai elemek is kifejezik. A felszólító mód dominál a mondatmodalításban. Az 1., 4., 5., 8., 9., 14., 20., 21. sorokban található felszólító módú igealak, a 14-ben kettő is, ezekhez még társulnak a 7., 18. és a 24. sorok felkiáltó mondatai. A 24 soros vers felében, azaz 12 sorban az emelkedett hangnem dominál. Ezt még fokozza a négy sorkezdő indulatszó.

Megfigyelhető a kompozíció és a felszólító mód, illetve az emelkedett hangnemet kifejező szavak összefüggése. *Ó, nézd!* az első versszak kezdete, *Ó fény* a másodiké, *Ó, csengenek* a harmadiké, a *néz* ige kapcsolódik a *fény*hez, a *csengenek* a hallásérzethez, távoli szinesztézia köti tehát össze a versszakokat, fény- és hanghatás.

A versszakokon belül is szoros a kohézió. Az elsőben a *nézd* felszólító igealak indít, a *Ragyogj!* a 4. sor alkotója, és a *Nézd* kezdetű főmondat zár. A versszak modellizálható egy önmagába visszatérő vonallal, azaz egy körrel. A *reggel – tenger* hangalakja 1 – 5. sor, a *tiszta* szó ismétlése, a *csillog – cseng* távoli alliterációja is megerősíti a szövegösszefüggést.

A második versszak a cím visszatérésével kezdődik, akár egy himnusz (7. sor), és a műfajt jellemző kéréssel folytatódik a 8. sorban: *Imádkozz!*, majd a versszak utolsó sorában tér vissza kétszeri ismétléssel ugyanez a könyörgés: *Imádkozz, imádkozz értem!* Ezt a szövegegységet az első versszakkal az *üvegpart* különleges összetett szó és a *csillog* ige köti össze.

A harmadik versszak fókuszába kerülnek a kérő szavak: *és imádkozz / ó, imádkozz értem!* Megelőzik ezeket a szavakat a hangeffektusok, *csengenek a partok*, a közös imaének: *torkunk áhitatot küld*, valamint a *napfény*, illetve azonosulási vágy a *fénnyel*. Ezután következik az egész vers során érlelődő szerelmi vallomás: *szeretlek*. A befejező három sor okádó mellékmondatlaltal a *csillogó reggeleket* idézi, a *megcsengő partokat* és a *napszemü távolt*. Hírértéke van a többes szám jelének a *reggeleken* szóban, feltételezhető a költői szándék a többes számban. Kettőjük ébredése ne csak egy reggelen történjék,

hanem örökre, ezt az érzelmet közvetíti a verset záró *távol* szó is. A jövőbe utal, stílus-hatását fokozza – amint említettük is –, hogy jelzője a *napszemű*, ami eddig a *reggel* jelzője volt.

Az előző versszakokkal a *partok*, az *üvegpartok*, a *csillogó*, a *megcsengő* szavak kötik össze, mint szemantikai konnektorok. Modellizálható tehát körrel az egész kompozíció, nemcsak az egyes versszakokon belül, hanem a három versszak együttesen is.

S bár a szabad verses forma nem jellemző a himnusz műfajára, mégis himnikusnak érezzük a költeményt. Az a hangnem, amely a himnusz sajátja, nem idegen Radnóti Miklóstól, a *Tűzhimnusz* verse is tanúsítja. Ez a költemény az ősananyagok miatt Assisi Szent Ferenc *Naphimnuszát* idézheti nekünk. A középkori költészetből is fordított költőnk – például Walther von der Vogelweidétől –, és nagy versei közül a *Himnusz a békéről* címűben találkozhatunk még ezzel a műfajjal.

A későbbi nagy kötetek himnikus szerelmes verseit is felidézik bennünk az *Ó fény, ragyogás, napszemű reggel!* sorai. Azokat, amelyekben Fanni lesz az erő, akihez mindig lehet megértésért, szerelemért fohászkodni. Az *imádkozz, imádkozz értem* könyörgése 1929-ben fokozatosan átível a *ments meg, tarts meg* kéréséhez: gondolhatunk a *Himnusz* című versre, a *Hetedik eclogára* vagy a *Levél a hitveshez* című költeményre. *Hitvesem s barátom* – szólítja meg ebben a felejtethetetlen szépségű, prousti szerkesztésű versében feleségét. És Fanni megértette a sorok üzenetét.

Egy versből indultunk ki, és a számítógépes program által nyújtott idézetek segítségével bejártuk Radnóti Miklós költészetének más tájait. Az asszociációk révén, amelyek segítettek egy költemény megértésében, és amelyekhez ilyen gazdagságban csak egy számítógépes programmal juthatunk, valószínűleg meg a bevezetőben említett intertextuális szándékot. A motívumok előhívása az elemzett vers kapcsán hozzásegített más motívumok megértéséhez. Valóban az történt, hogy a motívumok belső dinamikával értelmezték egymást.

Irodalomjegyzék

A 2 x 2 józansága. Magvető Kiadó, Budapest 1975.

BENKŐ László (szerk.):

1972. *Juhász Gyula költői nyelvének szótára.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

BODA I. Károly – PORKOLÁB Judit:

1996. Költői szóképzésvizsgálat számítógépes programmal. *Iskolakultúra* 1. 51-61.

BORI Imre:

1965. *Radnóti.* Fórum Könyvkiadó, Novi Sad.

Emlék és varázslat. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1984.

HANKISS Elemér:

1985. *Az irodalmi mű mint komplex modell.* Magvető Kiadó, Budapest.

KULCSÁR SZABÓ Ernő:

1996. *Esterházy Péter.* Kalligram, Pozsony.

NEMES István:

1977. *Radnóti Miklós költői nyelve.* Akadémia Kiadó, Budapest.

PETŐFI S. János – BENKES Zsuzsa:

1992. *Elkallódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben.* Veszprém.

POMOGÁTS Béla:

1977. *Radnóti Miklós*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

RADNÓTI Miklós:

1959. *Ikrek hava*. Magyar Helikon, Budapest.

1946. *Tajtékos ég*. Révai, Budapest.

1989. *Napló*. Magvető Kiadó, Budapest.

Radnóti Miklós versei. Kner kiadás, Gyoma, 1948.

Radnóti Miklós művei. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982.

Radnótitől Radnótiról. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985.

TOLNAI Gábor:

1970. *Tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

1981. *Nőnek az árnyak*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Melléklet

Ó FÉNY, RAGYOGÁS, NAPSZEMÜ REGGEL!

- 1 Ó, nézd! Zsolozsmás tiszta a reggel
- 2 és szerelmes szavainkkal elszáll
- 3 a köd és minden tiszta lesz.
- 4 Ragyogj!
- 5 Nézd, csillog a tenger és üvegpartokon
- 6 cseng a faragott hullám a nap alatt!

- 7 Ó fény, ragyogás, napszemü reggel!
- 8 Imádkozz! és
- 9 mutasd meg magad, mert
- 10 üvegpartokon állunk és
- 11 átlátszók vagyunk. Vérünk
- 12 mint szentelt, metszett pohárban
- 13 arany színű bor: csillog hidegen.
- 14 Imádkozz, imádkozz értem!

- 15 Ó, csengenek a partok és remegnek;
- 16 torkunk áhítatot küld a ködök után
- 17 és megsimogatjuk a napot a
- 18 szemeinkkel és a szemeink fájnak!
- 19 Zenés üvegpartokon szeretlek
- 20 és imádkozz
- 21 ó, imádkozz értem!
- 22 mert csillogó reggeleken is kiáltom
- 23 hogy érted csillognak a megcsengő
- 24 partok és érted a napszemü távol!

MIKLÓS RADNÓTI: „OH LIGHT, BRIGHTNESS, BRILLIANT, SUNNY MORNING!”. RESULTS OF AN INTERACTIVE COMPUTERBASED ANALYSIS

JUDIT B. PORKOLÁB – KÁROLY I. BODA

The aim of this study is to analyse Radnóti Miklós's early poem „Oh light, brightness, brilliant, sunny morning!” using an interactive, computer-based program as an aid of seeking hidden associative points of the poem for other poems and various texts from the same author and others, including the Bible. The hypertext structure created as a result of the analysis could help us to reveal the complex semantic content of the poem.

A HIPERMÉDIUM NÉHÁNY RETORIKAI SZABÁLYSZERŰSÉGE

VASS LÁSZLÓ

0. Bevezető megjegyzések

Túlzás nélkül állíthatni, hogy a szövegek létezési formáját és feldolgozási módját alapvetően átalakító új információs technológia újfajta *retorikai* és *stilisztikai* normatívák alkalmazását kívánja meg.

Az új információs technológia – elektronikus hálózatra kapcsolt szövegblokkok, szövegcsaládok, kialakításával – sokkal jobban tudja kezelni a szöveget alkotó egységek, illetőleg a különféle szövegek közötti sokrétű relációkat, mint az egyszerű lineáris organizáció, s ezáltal olyan óriási potenciált képvisel, amely gyökeresen megváltoztat(hat)ja a kommunikációban részt vevő személyek viszonyát a ‘szövegek’-hez és a nyelvhez/médiumokhoz egyaránt. Az új technológia alkalmazóinak ezért alaposan tisztában kell lenniük egyrészt a technológiaspecifikus szövegtani, retorikai és stilisztikai konvenciók, másrészt az új technikai megoldások mibenlétével és alkalmazásával annak érdekében, hogy a befogadók az új technológia által nyújtott lehetőségeket képesek legyenek optimálisan kihasználni.

Ebben a tanulmányomban az úgynevezett *hipermédiumokkal*, valamint a rájuk vonatkozó retorikai, stilisztikai kérdésekkel kívánok foglalkozni. Ehhez előljáróban szükségesnek tartom annak rövid megvilágítását, hogy a leggyakrabban előforduló alapfogalmakat milyen értelemben használom.

- *Dokumentum*: egymással valamilyen szempontból tematikusan kapcsolatba hozható szöveg-, kép-, hang- stb. anyag együttese.
- *Hipermédium*: egy dokumentum (vagy dokumentumcsalád) komputer alkalmazásával létrehozott *nem lineáris* organizációja.
- *Hipermédiális dokumentumelem* (a továbbiak során egyszerűen *hipermédiumelem* vagy csak *elem*): egy hipermédiumban feldolgozott dokumentumnak az adott hipermédiumban önálló egységet képező része.
- *Hipermédiális dokumentumelem-kapcsolat* (a továbbiak során egyszerűen *hipermédiális kapcsolat* vagy csak *kapcsolat*): egy hipermédiumban feldolgozott dokumentum két eleme között az adott hipermédium által létesített vagy lehetővé tett kapcsolat.
- *Navigálás* (‘hajózás’): egy hipermédium elemeinek befogadása a hipermédiális kapcsolatok befogadó által választott és követett sorrendjében.
- *Hipermédiumok létrehozására szolgáló rendszerek*: olyan komputerprogramok (szoftverek), amelyek hipermédiumok alkotása számára készültek (például hypercard, toolbook, story space stb.).

1. Az alapkérdések

Az új technológia retorikája és stilisztikája három, egymással összefüggő kérdéssel szembesíti a hipermédiumok alkotóit. E kérdések nagyjában-egészében a következőképpen tehetők fel.

- (a) Hogyan célszerű az alkotóknak a hipermédiumok létrehozása során eljárniuk egyrészt a befogadók megfelelő orientálása, másrészt a hatékony és élvezetes navigálás biztosítása érdekében?
- (b) Miként informálhatják a befogadókat arról, hogy az egyes hipermédiumelemekből kiinduló hipermédiális kapcsolatok hova – milyen jellegű más hipermédiumelem(ek)hez – vezetnek?
- (c) Milyen módon tudják megteremteni azokat a feltételeket, amelyek révén egy új hipermédiumba (vagy hipermédiumelemben) 'belépő' befogadó biztonságosan és otthonosan érezheti magát?

Az (a) kérdés lényegében a navigációs eszközök készletét, a (b) a kiindulópont(ok) és célpont(ok) problematikáját (lásd például KOLTAY: 1995. 115), a (c) pedig a belépési és érkezési információk státusát érinti. Az alkotó feladata nyilvánvalóan az, hogy biztosítsa a befogadásnak, az alkalmazott instrukciók interpretálásának a hatékonyságát.

2. Általános megjegyzések

Az alábbi alfejezetek elsősorban a LANDOW: 1991. alapján tekintik át vázlatosan a hipermédiális retorika és stilisztika problémáit, illetőleg kísérlik meg rendszerbe foglalni annak szabályait, tekintettel az 1. pont alapkérdéseire. (LANDOW megállapításait az esetek egy részében leegyszerűsítettem, illetőleg az általam alkalmazott terminológiának megfelelően átfogalmaztam.)

Minthogy a hipermédiális kapcsolatok döntő szerepet játszanak a navigálásban, sőt befolyásolják magát a befogadott 'tartalmat', a hipermédiumok alkotói eleget kell tegyenek a befogadók azon minimális elvárásának, hogy a hipermédiumok kapcsolatai 'reprezentálják' a szóban forgó hipermédium használatát. A hipermédiumoknak manifesztálniuk kell, hogy 'mediális kapcsolataik hálójá' szignifikáns, koherens, racionális és praktikus relációk megtestesítője.

Az első szabály ezt juttatja kifejezésre.

- (1) A mediális kapcsolatok pusztá léte arra készíti a befogadókat, hogy a mediálisan összekapcsolt médiumelemek között *célszerű és releváns összefüggéseket* várjanak el. [LANDOW: 1991. 83.]

Az ehhez kapcsolódó második retorikai szabály ekként adható meg:

- (2) A hipermédiumelemek hipermédiális kapcsoltságának hangsúlyozása a *relációs gondolkodás* készségét ébreszti a befogadóban, és ilyen gondolkodásra bátorítja. [LANDOW: 1991. 83.]

Más szóval a hipermédiumokon belüli hipermediális kapcsolatok nagymértékben hozzájárulnak a komplex kritikai gondolkodás kialakításához, különösképpen pedig a többféle, lehetséges ok-okozati összefüggésre és a különféle jellegű adatok egymással kapcsolatba hozására épülő analízis képességének elsajátításához.

A harmadik szabály egy ezzel a ténnyel kapcsolatos elővigyázatossági elv.

- (3) Minthogy a hipermédiumok mintegy prediszponálják a befogadókat lényeges kapcsolatok elvárására, az olyan hipermédiumelemek és hipermediális kapcsolatok, amelyek nem tesznek eleget ennek az elvárásnak, *különösen inkoherensnek és inszignifikánsnak* mutatkoznak. [LANDOW: 1991. 83.]

Képek pusztán címfelirata például általában nem juttat kifejezésre kellően motivált összefüggéseket egy adott kép és a vele összekapcsolt hipermédiumelemek között, ilyenformán elegendő információt sem nyújt. Az ilyen elemeket tartalmazó hipermédiumokban a befogadók ezeket az elemeket, illetőleg az ilyen elemekhez vezető kapcsolatokat általában ignorálják, miként a nyomtatott könyvekben is elkerülik vagy átugorják az olvasók az első ránézésre lényegtelennek tűnő adatokat. A jól átgondolt és megvalósított hipermédiumok ezzel szemben valósággal konfrontálják az olvasót releváns információkkal és összefüggésekkel, adott esetben pedig ezek hiányával.

3. Az olvasók orientálásának a hipermédiumokat létrehozó rendszerek által nyújtott eszközei

A hipermédiumokban a kapcsolatok hálóját kétélű eszköz: egyrészt új és produktív útvonalakat ajánl fel a befogadónak a navigáláshoz, másrészt viszont okozója lehet annak, hogy a befogadó 'elvész' a hipermédium valamely helyén. Ám a tapasztalatok azt mutatják, hogy a navigáció és az orientáció nem jelent igazán súlyos problémát. Ahhoz ugyanis, hogy a befogadó, olvasó lokalizálni tudjon egy-egy adott helyet, többféle navigációs eszköz – homecard, overview stb. – is rendelkezésére áll.

A rendszerek által nyújtott navigációs eszközök között alighanem a legfontosabb a *rendszer által előállított (generált) útvonalterkép*.

A legelőször létrehozott útvonalterképek *globális* jellegűek voltak; ezek grafikus információt szolgáltatottak minden (ikonok felhasználásával reprezentált) médiumelemről és minden kapcsolatról, melyek együttesen sajátos hálót alkottak.

Ezt követően fejlesztették ki a *lokális* útvonalterképeket, amelyeken valamennyi hipermédiumhelyen ikonok révén lehet láthatóvá tenni a lehetséges útvonalakat. Minden alkalommal, amikor a befogadó megnyit egy médiumelemet ('belép' egy médiumelembe), vagy aktivál egy korábbi, a lokális útvonalterkép transzformálódik, s ilyenformán informálja őt az adott helyen választható lehetséges további útvonalakról.

A későbbiekben kialakított *dinamikus* útvonalterképek ugyancsak ikonokkal operálnak. Egy-egy ikon által reprezentált médiumelemet dupla klikkeléssel lehet kinyitni; ezzel egyidejűleg megjelenik egy, az út lehetséges folytatására vonatkozó információ, a befogadó addig megtett útját pedig az addigi navigálás során (re)aktivált médiumelemek vertikális sorrendbe rendezett kisebb ikonjai jelzik.

4. Az olvasó orientálásának alkotó által előállított eszközei

Bár a dinamikus útvonaltérképek eredményesnek bizonyultak a befogadók orientálásában, hatásfokuk nyilvánvalóan nagyobb, ha kombinálva vannak a hipermédiumok *alkotói által előállított* homecardokkal, áttekintésekkel, overview fájlokkal stb. Ezek közül a legfontosabbak alighanem az elemekről és a kapcsolásokról átfogóan informáló overview-k.

A dokumentumokról/dokumentumokban való orientáció problémája természetesen nem újkeletű.

A befogadók orientálásának kérdése csupán írásos formában nehezen oldható meg. Az írás, ha többé-kevésbé rögzíti is a beszélt nyelv sajátosságait, önmagában gyakran kevésnek bizonyul. Ősi dokumentumok, tekercsek, kéziratok, kódexek tűnnek fel újra és újra, nemritkán megoldhatatlan feladatok elé állítva elemzőiket. Megfejthetni őket, de interpretátoraik általában alig vagy egyáltalán nem rendelkeznek sem a korabeli kommunikátorokra, sem pedig az üzenetelemek lokációjára (egymásutánjára) vonatkozóan érvényesnek tekinthető ismeretekkel. Jóllehet a történetileg korábbi időszakokból származó szövegek történeti szempontból adekvát elemzése feltételezi mind az adott időszakban hatályos tudás- és hipotézisrendszerek, mind pedig a kéziratot a nyomtatott könyv analógiájára karakterizálni képes eszközök alkalmazását. Az információ 'visszanyerése'-re először talán az eredetivel megegyező másolatok tettek lehetővé igényesebb megoldásokat, majd a 'fix adatok' technológiája, a könyvnyomtatás, mely direkt módon vezetett rendkívüli változásokhoz a Nyugat intellektuális kozmoszában.

A 'hozzáférhetőség' az információk visszakéreshetőségének olyan követelménye, amelyet a tradicionális technológiákban a lapszámozás, az indexelés, a tartalomjegyzék, a különféle retorikai és stilisztikai szabályok stb. biztosítanak. Az olvasók és a szövegek egymástól való fizikai elválasztásában álló könyvtechnológia néhány megoldása azonban, mint például a lapszámozás vagy az argumentáció lineáris elrendezése, inkább a gazdaságossággal függ össze.

Bár a könyvnyomtatásnak is elegendő kell tennie bizonyos feltételeknek, hogy a befogadó megfelelő módon férhessen hozzá az adatokhoz, az új információs szisztémák túlmutatnak a nyelvi rögzítés és adatkezelés hagyományos formáin és eszközein. A szövegek természetét megváltoztatni készülő hipermédium az információk feldolgozásának, egyszersmind a befogadók orientálásának új és adekvát eszközeit igényli. Általuk még nyilvánvalóbbá válhatnak a szövegek újszerű és korábbi formái közti különbségek is.

Mindezek a következő szabályokkal juttathatók kifejezésre.

- (4) A hipermédiumok alkotóinak olyan megoldásokat kell a befogadók számára felkínálniuk, amelyek gondolkodásra és kutatásra/felfedezésre ösztönzik őket. [LANDOW: 1991. 86.]
- (5) Továbbá olyan stilisztikai eszközöket ésszerű alkalmazniuk, amelyek lehetővé teszik a befogadók számára, hogy könnyen és örömmel navigáljanak. [LANDOW: 1991. 86.]

A szóban forgó eszközök a navigációs műveletek elősegítésén túlmenően biztonságot is kell hogy nyújtsanak a befogadónak. A következő szabály ezt a követelményt rögzíti.

- (6) Az orientáció eszközeinek lehetővé kell tenniük, hogy a befogadók minden esetben (a) meghatározhassák hipermédiumbeli helyüket, (b) képet alkothassanak helyük más hipermédiumbeli helyhez viszonyított helyzetéről, (c) vissza tudjanak térni kiindulási pontjukhoz, és végül (d) felkutathassanak olyan elemeket/helyeket is, amelyek nem kapcsolódnak közvetlenül ahhoz a helyhez, amelyen éppen vannak. [LANDOW: 1991. 86.]

Ezeknek a kívánalmaknak a teljesítését a hipermédiók kettős, alkotói és befogadói arculata teszi lehetővé a tervezők számára. S ha egyik-másik rendszer struktúrája nem is kíván meg minden esetben precíz megoldást, a hipermédiók alkotóinak gondoskodniuk kell a befogadók kiszolgálásának megfelelő eszközeiről.

Előnyös, ha a befogadó hierarchikusan organizált overview- (= áttekintés)rendszer alapján kezdheti meg navigálását. A hetedik szabály az overview-kkal kapcsolatos.

- (7) Az alkotóknak a hipermédiókra vonatkozóan többféle overview-t célszerű létrehozniuk, így segítve a befogadót, hogy minél könnyebben hozzáférhessen annak alkotóelemeihez. [LANDOW: 1991. 95.]

5. Az indulás retorikája

A hipermédiók általában kis, horizontális téglalapok formájában szolgáltatnak 'kapcsoló információk'-at a befogadók által végrehajtható operációkhoz. A dinamikus szisztémák ezenkívül a tájékozódás és navigálás sajátos, általános és specifikus eszközeivel is rendelkeznek. Az előbbi lehetővé teszi, hogy a befogadó áttekinthesse az éppen aktivált hipermedium által tartalmazott valamennyi anyagot, de nem jelzi, hogy azokhoz mely kapcsolók tartoznak hozzá. Az utóbbi speciális információkkal (többek között az egységek megnevezésének menüben megjelenő formájával) irányítja a befogadót a különféle médiumelemekhez. Az alkotó a következő szabály érvényesítésével is segítheti a kapcsolók interpretációját.

- (8) Szövegtől vagy képtől független (azaz hozzájuk nem rendelt) kapcsolót nem tanácsos alkalmazni, mert az dezorientálhatja a befogadót. [LANDOW: 1991. 96.]

Dezorientáció például egyrészt akkor keletkezik, amikor a befogadó 'elveszett'-nek érzi magát a hipermédiumban, s úgy érzékeli, hogy nem képes meghatározni a saját helyzetét, másrészt akkor, amikor valamely hipermédiumbeli helyről nem tud visszatérni annak korábbi aktivációihoz.

- (9) Egy kapcsolat létrehozásakor vagy egy kapcsolatot jelző szimbólum alkalmazásakor nem szabad elfelejteni, hogy valamennyi kapcsolat kétirányú. [LANDOW: 1991. 96.]

Az olyan rendszerekben tehát, amelyek automatikusan csak egyirányú kapcsolást tesznek lehetővé, a hipermedium alkotóinak manuálisan kell kétirányú kapcsolatokat létrehozniuk.

- (10) Tanácsos elkerülni olyan (szavakhoz vagy kifejezésekhez rendelt) kapcsoló alkalmazását, amely csupán az érkezési helyekre vonatkozóan nyújt információkat, a kiindulási pontokra vonatkozóan nem. [LANDOW: 1991. 97.]

Ha egy rendszer képes sokszoros úti célokat feltüntetni, egy – két vagy több médiumelemet összekötő – partikuláris kapcsolatjelző kétirányú kapcsoló jellegének hangsúlyozása nem olyan alapvető.

A következő szabály a kapcsolók elhelyezésére vonatkozik.

- (11) A kapcsolatjelzőt olyan szövegrész közelében kívánatos elhelyezni, amely érzékeltetni képes a kapcsolás érkezési helyének várható természetét. [LANDOW: 1991. 97.]

Az alkotónak szöveges dokumentumokban is üdvös érkezési helyeket minősítő, szövegspecifikáló kifejezéseket alkalmaznia, mert a befogadónak, mielőtt elhagyja éppen adott hipermediumhelyét, szüksége lehet egy arra vonatkozó globális elképzelésre, hogy mit várhat el a jelzett, új médiumhelyen.

Mind a szöveges, mind a grafikus dokumentumok hipermediális feldolgozása igényli a következő két szabály realizálását.

- (12) A hipermediumok készítése során olyan állításokkal vagy kérdésekkel ajánlatos segíteni a befogadókat, amelyek nyilvánvaló motivációt nyújtanak a kapcsolások követésére. [LANDOW: 1991. 97.]
- (13) Ha lehet, specifikus információval kell szolgálni egy kapcsolás érkezési helyéről, arra közvetlen módon is felhíva a figyelmet. [LANDOW: 1991. 98.]

Egy kapcsolás érkezési helyének legprecízebb jellemzése a befogadó közvetlen invitálása, hogy útját a szóban forgó érkezési hely felé vegye. Ilyen jellemzés alkalmazása, amellyel takarékosan kell bánni, elsősorban bibliográfiai információkra, kulcsszavak definíciójára való utalások esetében ajánlatos.

6. A megérkezés retorikája

A megérkezés *vizuális* médiumelemek kapcsolása esetén általában lényegesen több gondot okoz, mint verbálisak esetében.

Egy grafikus képnek valamely más anyaggal való társításakor a konvencionális címek rendszerint nem képesek adekvát módon útbaigazítani a befogadót. Ezért célravezető érvényt szerezni a következő szabályoknak.

- (14) Grafikus elemeket szövegek hozzárendelésével együtt praktikus szerepeltetni annak érdekében, hogy a befogadó (tartalmi) kapcsolatot tudjon létesíteni a kiindulási és az érkezési pont között. [LANDOW: 1991. 98.]
- (15) A vizuális anyaghoz rendelt teljes szöveg szolgáljon 'bevezetés'-ül, ne csupán annak egy-két kezdő mondata. [LANDOW: 1991. 99.]
- (16) Egy adott képhez rendelt szövegnek nem kell valamennyi releváns információt tartalmaznia, amit az alkotó óhaja szerint a befogadónak tudnia kellene; ellenkezőleg, elegendő annak hangsúlyozása, hogy ez a kapcsolat egyáltalán létezik. [LANDOW: 1991. 99.]
- (17) A szövegek ne csupán informálják a befogadót, hanem biztosítsák is arról, hogy az adott kapcsolat lényeges összefüggést képvisel. [LANDOW: 1991. 99.]

A nem várt, értékes adatokat szolgáltató vizuális információ nyilvánvalóan segíti érvényre jutni azt az elvet, amely szerint a felhasználó tájékozódásának célja a kapcsolatok gyors és könnyű feltalálása, munkájának elsődleges vezérelve pedig a relevancia.

A megérkezés kezelése *verbális* médiumelemek kapcsolása esetén lényegesen kevesebb problémát jelent.

7. A dokumentumegységek hosszúsága a hipermédiumban

Milyen stílus- vagy dokumentumelőkészítési szabály vezethető le abból a tényből, hogy a hipermédiumok egymással összekapcsolt médiumelemekből állnak? Ellentétben a nyomdatechnológiával, mely a nyelv kapacitását a szöveg lineárisan folytonos formáinak létrehozására használja, a hipermédiumok egy-egy adott médiumhelyre vonatkozóan különböző odavezető útvonalak, illetőleg onnan kiinduló elágazások létesítésére ösztönöznek. Minden információrendszernek megvan a maga sajátos erőssége, a hipermédiumok erőssége az, hogy olyan individuális elemekből állnak, amelyek a legkülönbébb más individuális elemekhez különféle módokon és különféle utakon kapcsolódhatnak. Más szóval: a nyomtatott médiummal szemben, mely az adatok organizálása, valamint interpretálhatósága miatt szükségszerűen alkalmazza az információk egyfajta lineáris elrendezését, a hipermédium inkább párhuzamokra, nem lineáris elrendezésre ösztönöz, még ha lineáris kapcsolatokat is lehetővé tesz. Az ilyen, mondjuk így hálószerű

struktúrák szükségképpen nagyobb aktivitást igényelnek a befogadótól. A hipermédiumok alighanem legfontosabb sajátossága éppen az egymással összekapcsolt 'olvasási egységek' létrehozásában áll. A következő szabály az ezeknek az egységeknek a létrehozására irányuló dokumentumelőkészítéssel kapcsolatos, s a következőképpen fogalmazható meg.

- (18) A dokumentumelőkészítés során a médiumelemeket (az 'olvasási egység'-eket) kis terjedelmű blokkokként hozzuk létre azzal a céllal, hogy a hipermédium kapcsolási kapacitását a legelőnyösebben kihasználhassuk. [LANDOW: 1991. 100.]

A hipermédiumok ma gyakran tartalmaznak nyomtatott könyvekből származó szövegeket. Az ezekből létrehozott médiumelemek rendszerint egyesítik az írás két technológiáját: a más médiumelemekkel való összekapcsoltságot és az eredeti szöveg lineárisan rögzített folyamatosságát. Az ilyen szövegegységeket tartalmazó hipermédiumok létrehozása veti fel a kérdést, hogyan lehet megőrizni legalkalmasabban az eredeti szövegek épségét, amelynek struktúrája fontos szerepet játszhat hatása létrejöttében. Az alapkérdés ezzel kapcsolatban az, hogy a hipermédiumhoz való adaptálás során a nyomdatechnika számára készült szövegek eredeti olvasási egységeit fel szabad-e darabolnunk rövidebb egységekre, vagy egy ilyen feldarabolás megsérti az eredeti szöveg integritását. Néhány irodalmi mű könnyen adaptálhatónak látszik egy hipermédiumhoz, más művek azonban az eredeti forma megsértése nélkül nem.

- (19) Amikor hipermediális feldolgozás számára adaptálunk könyvtechnológiával készült anyagokat, lehetőleg ne sértjük meg az eredeti szövegorganizációt. Ha azonban az adaptált szöveg természetes módon oszlik szegmentumokra, ezek a szegmentumok képezzék a médiumelemek (olvasási egységek) bázisát. A hipermédiumváltozatnak természetesen meg kell őriznie az eredeti megelőző és következő szekció közötti kapcsolatot is, az eredeti szövegorganizáció értelmének megőrzése érdekében. [LANDOW: 1991. 101.]

8. Észrevételek a dinamikus elemeket is tartalmazó hipermédiumokkal kapcsolatban

A fenti alfejezetek olyan dokumentumok kapcsolások útján létrehozott hipermediális átalakításának szabályait tárgyalták, amelyek alkotóelemei – szövegek, képek, diagramok és ezek különböző kombinációi – *statikusak*.

Animációt (például egy sejt osztódási folyamatának digitalizált megjelenítését) és/vagy hangot (állat üvöltését, humán beszédet vagy zenét) is magában foglaló *kinetikus* vagy *dinamikus* dokumentumanyagok még viszonylag újkeletűek, s lényegében abban térnek el a statikus formáktól, hogy egy folyamatot is tartalmaznak. Ebben a befogadó relatíve passzív szerepbe kerülhet, a hipermédium inkább 'közvetítő médium'-má válhat, mint interaktív jellegűvé.

Ennek elkerülése érdekében a hipermédium alkotójának egyrészt kívánatos minden esetben feltüntetnie a nem statikus médiumelemek dinamikus jellegét, másrészt célszerű képessé tennie a befogadót arra, hogy bármikor megállíthasson egy folyamatot, s annak környezetét rövid úton elhagyhassa. Ezekhez alkalmazhat címkéket, ikonokat, minden olyan eszközt, amellyel pontos információt nyújthat az elemek és eljárások jellegéről, s amelyek felhasználásával a befogadók megőrizhetik aktivitásukat.

9. Záró megjegyzések

Az új információs technológia a szövegek és képek elektronikusan kapcsolt blokkjainak, családjainak alkalmazásával sajátos retorikai és stilisztikai normák alkalmazását kívánja meg. E normák eltérnek a fizikailag elszigetelt lapok kötött sorrendjére vonatkozó szabályoktól. S jóllehet az 'olvasási egység'-blokkokon belül azonos jellegű kapcsoló és organizáló eszközöket alkalmaz a nyomtatott médium is és a hipermédium is, amikor a szóban forgó egységek elektronikus úton kapcsolódnak blokkokká, a problémák és a lehetőségek új skálája jelenik meg.

Irodalomjegyzék

BARRET, E. (ed.):

1988. *Text, ConText, and Hypertext: Writing with and for the Computer*, Cambridge Mass., MIT Press.

BOLTER, J. D.:

1990. *Writing Space: The Computer in the History of Literacy*, Hillsdale, Lawrence Erlbaum.

CONKLIN, J.:

1987. *Hypertext: An introduction and survey*, »I.E.E.E. Computer«, 20, 9, 17–41.

COOMBS, J. H.:

1990. *Hypertext, Full Text, and Automatic Linking*, SIGIR 90 (Technical Report), Providence (R. I.), Institute for Research in Information and Scholarship.

DELANY, P., LANDOW, G. P. (eds.):

1991. *Hypermedia and Literary Studies*, Cambridge, MIT Press.

DEROSE, S. J.:

1990. *CD Word Tutorial: Learning CD Word for Bible Study*, Dallas, CD Word Library.

DUCHASTEL, P. C.:

1990. *Discussion: Formal and Informal Learning with Hypermedia*, in JONASSEN, Mandl (eds.).

FOELSCH, O. K. E.:

1989. *Hypertext-like Environments in HyperCard: The Beginning Phase of the Brown, Dartmouth, Harvard Language Workstation Project*, Hanover N. H., Dartmouth College Language Resource Center.

HEIM, M.:

1987. *Electric Language: A Philosophical Study of Word Processing*, New Haven, Yale University Press.

HOFMANN/SIMON:

1995. *Problemlösung Hypertext. Grundlagen – Entwicklung – Anwendung*. Carl Hanser Verlag, München, Wien.

- JONASSEN, D. H., MANDL, H. (eds.):
1990. *Designing Hypertext/Hypermedia for Learning*, Heidelberg, Springer.
- JOYCE, M.:
1988. *Siren Shapes: Exploratory and constructive hypertexts*, »Academic Computing«, 3, 4, 10–14; 37–42.
- KOLTAY Tibor:
1995. A hipertext szövegségéről. In: PETŐFI S. János – BÉKÉSI Imre – VASS László (szerk.): *Szemiotikai szöveg- és szöveg-elmélet 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, Szeged, JGYTF Kiadó, 115–126.
- KUNSZENTI Ágnes:
1995. Interaktív multimédia tanítási-tanulási célra. In: TERESTYÉNI Tamás (főszerk.): *JEL-KÉP*, 1995. 2. 69–81.
- LANDOW, G. P.:
1989. *Hypertext in literacy education, criticism, and scholarship*, »Computer and the Humanities«, 23, 173–198.
1990. The Rhetoric of Hypermedia: Some Rules for Authors. In: DELANY, Paul – LANDOW, George, P. (szerk.): *Hypermedia and Literary Studies*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 81–103. *Learning How to Write Means Learning How to Think*, 1989. Copertino Calif., Apple Computers. *Linking the Continents of Knowledge: A Hypermedia Corpus for Discovery and Collaborative Work in the Sciences, Arts, and Humanities*, 1988. Providence (R. I.), Institute for Research in Information and Scholarship.
- MARCHIONINI, G.:
1990. *Evaluating Hypermedia-Based Learning*, in JONASSEN, Mandl (eds.).
- MARCHIONINI, G., SCHNEIDERMAN, B.:
1988. *Finding facts vs. browsing in hypertext systems*, »Computer«, 21, 1, 70–80.
- MAYES, T., KIBBY, M., ANDERSON, T.:
1990. *Learning about Learning from Hypertext*, in JONASSEN, Mandl (eds.).
- NELSON, T. H.:
1981. *Literary Machines*, Swarthmore (Pa.), pubblicato in proprio (tr. it. dell' edizione del 1990: *Literary Machines 90. 1*, Padova, Muzzio, 1992.).
- PETŐFI S. János:
1995. A hipertextuális irodalom a perszonál komputer elterjedt alkalmazásának korszakában. In: PETŐFI S. János – BÉKÉSI Imre – VASS László (szerk.): *Szemiotikai szöveg- és szöveg-elmélet 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, Szeged, JGYTF Kiadó, 153–172.
- SMITH, J. B., WEISS, S. F.:
1988. *Hypertext* (Special Issue), »Communications of the ACM«, 31, 7.
- TÖLGYESI János:
1995. Multimédia, hipermédia és ami még utána jön ... In: TERESTYÉNI Tamás (főszerk.): *JEL-KÉP*, 1995. 2. 61–68.
- VASS László:
1995. Hipertextus az irodalomban és az oktatásban. Média 6 Rádió.

SOME RHETORIC REGULARITIES IN THE HYPERMEDIUM

LÁSZLÓ VASS

Recent information technology when applying electronically linked panels of texts and pictures requires to apply new and proper rhetoric and stylistic norms. Norms of this kind may differ from rules referring to the strict order of pages which are physically isolated from each other. The present study describes 19 rhetoric and stylistic rules of the so called hypermedium.

Az előző kötetekből lásd például: PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA: A versorganizáció anticipatorikus megközelítése, *Szemiotikai szövegtan* 3. 78-105; BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS: Kreatív-produktív megközelítés és intertextualitás, *Szemiotikai szövegtan* 6. 107-133; PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA: Elkallódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 6. 107-133; ALMÁSI ÉVA: Adalékok képversek kreatív-produktív megközelítéséhez, *Szemiotikai szövegtan* 7. 131-143; BENKES ZSUZSA: Példa egy illusztrált szöveg kreatív-produktív megközelítésére, *Szemiotikai szövegtan* 7. 143-157; TÓTH SZERGEJ – VASS LÁSZLÓ: Idegen nyelvű szövegek kreatív-produktív megközelítése. 1. Gyakorlatok orosz nyelvű szövegekkel magyar nyelvi és szociokulturális háttérrel, *Szemiotikai szövegtan* 8. 127-145; BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS: Válaszok, megjegyzések a kreatív-produktív gyakorlatokkal kapcsolatos kérdésekre, megállapításokra, *Szemiotikai szövegtan* 8. 227-233; PETŐFI S. JÁNOS – BÁCSI JÁNOS – BENKES ZSUZSA – VASS LÁSZLÓ: Szövegtan és verselemzés (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 8. 305-310.

A SZÖVEGELEMZÉSKOR FELHASZNÁLT 'HÁTTÉRISMERETEK' FELTÁRÁSÁNAK KREATÍV MÓDJA Tájékoztató

BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS

0. Bevezető megjegyzések

Ebben a *Tájékoztató*ban arra szeretnénk kísérletet tenni, hogy összefoglaljuk annak a – hazai szakirodalomban és gyakorlatban közel tíz évre visszatekintő – elméleti és gyakorlati munkának az eredményeit, amelyet a *szemiotikai textológia* mint szövegelmélet és szöveg szemlélet keretében kidolgozott *kreatív szöveg megközelítéssel* kapcsolatban mind különféle iskolák tanulóival, mind tanári továbbképzéseken, mind a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvi Tanszéke által több éven át meghirdetett Nyári Akadémia szövegtani szemináriumának munkacsoportjai keretében végeztünk.

A *Tájékoztató*ban (1) röviden foglalkozunk a szövegelemzés eredményei interszubjektív bemutatásának problémájával, (2) konkrét példákra hivatkozva bemutatjuk a kreatív szövegelemzés lehetséges módjait és gyakorlattípusait, (3) bibliográfiai tájékoztatókat állítunk össze az adott témával kapcsolatban a hazai szakirodalomban eddig megjelent valamennyi publikációról, végül (4) kitérünk a kreatív szöveg megközelítés néhány (járulékos) metodológiai kérdésére.

1. A szövegelemzés eredményei interszubjektív bemutatásának problémája

Ma már közhely annak emlegetése, hogy a szöveg nem 'hordoz' egy minden elemzője számára egyazon módon 'feltároló' jelentést, sőt, hogy formai felépítésének jellemzői is attól függenek, hogy milyen ismeretek birtokában értelmezzük azokat. Más szóval:

egy adott szöveghez (pontosabban egy adott szöveg vizuálisan vagy akusztikusan adott szemiotikai fizikai hordozójához) az elemzők – ‘háttérismereteik’ és a szöveg fizikai hordozója – interakciójának eredményeként rendelkeznek mind jelentést, mind formai felépítést.

A fenti tényből az alábbi két dolog következik.

- Ha egy elemző elemzése eredményeit interszubjektív, azaz mindenki számára egyértelműnek tartható módon kívánja bemutatni, egyértelmű módon be kell (be kellene!) hogy mutassa azokat az ismereteket/feltevéseket/elvárásokat is, amelyek birtokában elemzését elkezdte. Ezek azonban szinte sohasem állnak rendelkezésére sem a maguk általánosságában és teljességében, sem csupán az éppen adott szövegre vonatkoztatva.
- Ha az elemzés iskolai oktatási óra vagy főiskolai/egyetemi szeminárium keretében megy végbe, az előző probléma azáltal lesz még komplexebb, hogy egy-egy elemző csoportnak kell (kellene!) azokat a közösnek mondható ismereteit/feltevéseit/elvárásait bemutatni, amelyek birtokában a közös elemzést elkezdtek.

Többek között ennek a problémának – ha nem is a teljes megoldása, de legalább nagymértékű csökkentése – érdekében dolgoztuk ki a szövegelemzést előkészítő kreatív megközelítés módozatait. Azért „többek között”, mert ezekkel egyrészt szövegszemléletet is közvetítünk, másrészt érdeklődést ébresztünk (kedvet teremtünk!) a szövegelemzéshez, szövegtérképezéshez.

2. A szövegelemzést előkészítő kreatív megközelítés

A szövegelemzést előkészítő kreatív megközelítésnek két típusát különböztethetjük meg: az úgynevezett *kreatív-produktív* és a *kaleidoszkóp* elven alapuló megközelítést.

A kreatív szöveg megközelítés mindkét típusa azt a célt szolgálja, hogy a gyakorlat végzőiben a vizsgált szövegalkotó tényezőre vonatkozóan ‘mozgásba hozza’ az azzal a tényezővel kapcsolatosan (legtöbbször számukra is csak látens módon) meglévő szöveg-tani ismereteiket, elvárásaikat. A kreatív megközelítés figyelmen kívül nem hagyható ‘hozádék’ továbbá, hogy oly mértékű érdeklődést kelt, és aktivitást vált ki egy-egy adott szöveg elemzése iránt, amely – tapasztalataink szerint – más módoktól alig várható.

A szövegelemzést előkészítő kreatív megközelítés módjait és gyakorlattípusait – egymással összevethető módon – az 1. táblázatban foglaltuk össze.

- Az 1. táblázat első oszlopában az alapvetőnek tartható szövegalkotó tényezőket tüntettük fel (szövegszerűen magyarul, illetve a nemzetközi szakirodalomban használt latin kifejezésekkel);
- a további oszlopok – a kreatív szöveg megközelítés mindkét módjára, gyakorlattípusára vonatkoztatva – az egyes összetevőkhöz rendelt rövid jellemzéseket, valamint

- az adott összetevővel kapcsolatos – a *Bibliográfiában* részletesen felsorolt publikációk egyikéből vett – jellemző példák lelőhelyét tartalmazzák.

Itt jegyezzük meg, hogy ebben a rendszerezésben nem tértünk ki a *szintetikus-kreatív* (szövegalkotást előkészítő) *szövegmegközelítés* típusaira. Bár ilyen jellegű gyakorlatok a *Bibliográfiában* feltüntetett írásokban találhatók, a szövegalkotást előkészítő kreatív megközelítés lehetséges típusainak feltárása és rendszerezése, valamint hogy a kreatív megközelítések mi módon alkalmazhatóak multimediális (nem csak verbális összetevőkkel rendelkező) szövegek analitikus, illetőleg szintetikus megközelítéséhez, még további vizsgálatokat igényelnek.

3. Bibliográfiák a kreatív szövegmegközelítéshez

Annak érdekében, hogy a kreatív szövegmegközelítés témakörében eddig megjelent publikációkban való tájékozódást megkönnyítsük, ebben a részben kétféle – a megjelenés sorrendjét követő – bibliográfiát közlünk.

3.1. Az első bibliográfiában (lásd 2. táblázat) az alapvető szövegalkotó tényezők-höz rendeltlen oldalszámuk feltüntetésével hivatkozunk a – témával kapcsolatban eddig megjelent – bemutatott kreatív gyakorlatra.

3.2. A második bibliográfia valamennyi olyan könyvnek és tanulmánynak a bibliográfiai adatait tartalmazza, amelyek részben vagy egészben e szövegmegközelítés elméleti alapjának és alkalmazásának kérdéseivel foglalkoznak, illetőleg ilyen gyakorlatokat mutatnak be. Ebben a bibliográfiában közöljük a könyvek tartalomjegyzékét (hivatkozva minden esetben az adott kötetben kreatív megközelítéssel elemzett szövegekre), az egyes tanulmányok bibliográfiai adataihoz pedig rövid annotációt csatolunk.

3.2.1. Könyvek

PETŐFI S. JÁNOS:

1990. *Szöveg, szövegtan, műelemzés (Textológiai tanulmányok)*. Szerk.: BENKES ZSUZSA. Budapest, Országos Pedagógiai Intézet.

[Tartalom: Előszó 1-2.; A nyelv mint írott kommunikációs médium: szöveg 3-75.; Költői művek explikatív interpretációjának néhány alapkérdése 76-113.; Vers, kommunikációs-situáció, interpretáció. Nagy László „Seb a cédruson” című versének elemzése 114-158.; Kombinatorikus költői nyelvi játékok <Weöres Sándor: „Kockajáték”, „Varáció” és a „Négy korál” című versből a II.> 159-199.; Beszélgetés PETŐFI S. JÁNOSSEL (BENKES ZSUZSA – HORVÁTH TAMÁS) 200-214.; Utószó (BÓKAY ANTAL) 215-222.]

Szövegalkotó tényezők	Szövegelemzést előkészítő kreatív megközelítés	
	Szövegelemzést előkészítő (szövegfelépítés- <i>alakító</i>) kreatív- <i>produktív</i> gyakorlatok	Szövegelemzést előkészítő (szövegfelépítés- <i>átalakító</i>) <i>kaleidoszkóp</i> gyakorlatok
	A szövegelemzést előkészítő (szövegfelépítés- <i>alakító</i>) <i>kreatív-<i>produktív</i></i> gyakorlatok alkalmazásakor az elemzőknek egy számukra ismeretlen eredeti szöveg előzőleg valaki más által átrendezett/átalakított vagy hiányossá tett változatán kell bizonyos előírás(ok)nak megfelelő műveleteket végrehajtaniuk.	A szövegelemzést előkészítő (szövegfelépítés- <i>átalakító</i>) <i>kaleidoszkóp</i> gyakorlatok) alkalmazásakor az elemzőknek egy számukra ismert szöveg eredeti formáját kell átrendezniük/átalakítaniuk bizonyos előírás(ok)nak megfelelően.
A szöveg fizikai hordozója (fizikai megjelenési formája)	A szöveg fizikai megjelenési formájával kapcsolatos gyakorlatok azt a célt szolgálják, hogy a gyakorlatok végzői kreatív módon foglalkozzanak egy adott szöveg lexikai anyaga (szó-, illetőleg szövegmondatlánc) különféle <i>vizuális megjelenési formák</i> bba való elrendezésének a lehetőségeivel, valamint a különféle lehetőségeknek a formai és jelentéstani szövegfelépítést meghatározó következményeivel.	
Ve (vehiculum)	Példák kreatív- <i>produktív</i> gyakorlatokra: Szövegtan és verselemzés 125-150 Szövegtan és prózaelemzés 207-256	Példák <i>kaleidoszkóp</i> gyakorlatokra: SZÖVEGTANI KALEIDOSZKÓP 2. A szöveg- <i>megformáltság</i> elemző megközelítése 58-87
A szöveg fizikai hordozójához rendelhető formai felépítés (nyelvi formai felépítés)	A nyelvi formai felépítéssel kapcsolatos gyakorlatok azt a célt szolgálják, hogy a gyakorlatok végzői kreatív módon foglalkozzanak egy adott szöveg lexikai anyaga különféle <i>szövegmondat-tagolási</i> , illetőleg az egyes szövegmondatok vagy verssorok összetevőinek különféle <i>elrendezési</i> lehetőségeivel, valamint a különféle lehetőségeknek a jelentéstani és formai szövegfelépítést meghatározó következményeivel.	
Fo (formatio)	Példák kreatív- <i>produktív</i> gyakorlatokra: Szövegtan és verselemzés 151-176 Szövegtan és prózaelemzés 257-292	Példák <i>kaleidoszkóp</i> gyakorlatokra: SZÖVEGTANI KALEIDOSZKÓP 2. A szöveg- <i>megformáltság</i> elemző megközelítése 101-120

A szöveg fizikai hordozójához rendelhető nyelvi jelentéstani felépítés	A nyelvi jelentéstani felépítéssel kapcsolatos gyakorlatok azt a célt szolgálják, hogy a gyakorlatok végzői kreatív módon foglalkozzanak egy adott szöveg szóalakjai egy része más szóalakokkal való <i>kicserélésének</i> – más szóval: a <i>lokális és a globális kohézió</i> megváltoztatásának – a lehetőségeivel, valamint a különféle lehetőségeknek a jelentéstani és formai szövegfelépítést meghatározó következményeivel.	
Se (sensus)	Példák kreatív-produktív gyakorlatokra: <i>Szövegtan és verselemzés</i> 177-202 <i>Szövegtan és prózaelemzés</i> 293-330	Példák kaleidoszkópgyakorlatokra: SZÖVEGTANI KALEIDOSZKÓP 2. <i>A szöveg-megformáltság elemző megközelítése</i> 149-159
Maga az a képzelte vagy valóságos világdarab, amelynek mentális képe a nyelvi jelentéstani minősítéshez elmenkben társul	A világdarabbal kapcsolatos gyakorlatok azt a célt szolgálják, hogy e gyakorlatok végzői kreatív módon foglalkozzanak egy adott szöveg <i>makrokompozíció-egységei sorrendje</i> felcserélésének – más szóval: a <i>lokális és a globális kohézió és koherencia</i> megváltoztatásának –, illetőleg bizonyos makrokompozíció-egységeik más makroegységekkel való helyettesítésének a lehetőségeivel, valamint a különféle lehetőségeknek nemcsak a nyelvi jelentéstani és formai szövegfelépítést meghatározó következményeivel, hanem azokkal a következményekkel is, amelyekkel ezek a változtatások az adott szövegben feltételezeten kifejezésre jutó világdarabra vonatkozóan járnak.	
Re (relatum)	Példák kreatív-produktív gyakorlatokra: <i>Szövegtan és verselemzés</i> 203-228 <i>Szövegtan és prózaelemzés</i> 331-365	Példák kaleidoszkópgyakorlatokra: SZÖVEGTANI KALEIDOSZKÓP 2. <i>A szöveg-megformáltság elemző megközelítése</i> 183-200
A szöveg felépítésének más szöveg(ek)re utaló elemei	Az intertextualitással kapcsolatos gyakorlatok azt a célt szolgálják, hogy e gyakorlatok végzői kreatív módon foglalkozzanak azzal a kérdéssel, hogy a szövegfelépítés mely elemei és milyen (egyértelmű vagy rejtett) módon utalhatnak más szövegekre, vagy idézhetnek fel más szövegeket, valamint az intertextualitás jelentéstani és formai szövegfelépítést meghatározó következményeivel.	
Intertextualitás	Példák kreatív-produktív gyakorlatokra: <i>SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN</i> 6. 107-132	Példák kaleidoszkópgyakorlatokra: SZÖVEGTANI KALEIDOSZKÓP 2. <i>A szöveg-megformáltság elemző megközelítése</i> 216-217
A kreatív szöveg megközelítés szövegalkotó tényezőkhöz rendelt gyakorlattípusai/gyakorlatai szinte egyetlen esetben sem tekinthetők az öt – szöveg meghatározó/szövegszervező – tényező kizárólag egyikére vonatkoztathatóknak. Bármely alkotóelemet érintünk is, vele együtt a többi is 'mozgásba jön'. Egy-egy gyakorlatnak valamely tényezőhöz való rendelése csupán azt jelenti, hogy az adott gyakorlat esetében a szóban forgó tényezőt tekintjük elsődlegesen érintettnek. Létrehozhatók azonban olyan komplex – kreatív-produktív és kaleidoszkóp – gyakorlatok is, amelyek több kreatív művelet egyidejű elvégzését kívánják meg (lásd például: <i>A vers és próza kreatív-produktív megközelítéséhez. Alapfeladat-típusok</i> 61-63).		

1. táblázat

Könyvek	Az alapvető szövegalkotó tényezőkkel kapcsolatos kreatív- produktív és kaleidoszkópgyakorlatok					
	Ve	Fo	Se	Re	Inter- tész- tuali- tás	Komlex gy.
Petőfi S. J. (Szerk.: E. Benkes Zs.): <i>Szöveg, szövegtan, műelemzés</i> . OPI, 1991.						159-193
Petőfi S. J. - Benkes Zs.: <i>Elkallódni megkerülni</i> . OTTEV, Veszprém, 1993.	195-252	253-274	275-302	303-329		330-348
Petőfi S. J. - Bácsi J. - Benkes Zs. - Vass L.: <i>Szövegtan és verselemzés</i> . PSZM Kiadó, Budapest, 1993.	43-46, 125-150	46-48, 151-176	48-51, 177-202	51-60, 203-228		60-72, 229-266
Benkes Zs. - Petőfi S. J.: <i>Alapfeladat-típusok</i> . OKSZI, Budapest, 1993.	16-18, 44-47	18-20, 47-50	20-24, 50-56	24-33, 56-60		34-37, 60-63
Petőfi S. J. - Bácsi J. - Békési I. - Benkes Zs. - Vass L.: <i>Szövegtan és prózaelemzés</i> . Trezor Kiadó, Budapest, 1994.	207-256	257-292	293-330	331-364		
Benkes Zs. (szerk.): <i>„Nyelvünkben élünk”</i> Útmutató és feladatgyűjtemény a 13-14 éves korú tanulók magyar nyelvi kommunikációs versenyéhez. OKSZI, Budapest, 1995.	73		80	63-64, 75-76		
Benkes Zs. - Nagy L. J. - Petőfi S. J.: <i>SZÖVEGTANI KALEIDOSZKÓP. 1. Antológia</i> . Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.	Az Antológia az egyes szövegalkotó tényezők szerinti csoportosításban rövid megjegyzésekkel ellátott vers- és rövidpróza szövegeket tartalmaz.					
Benkes Zsuzsa - Petőfi S. János: SZÖVEGTANI KALEIDOSZKÓP. 2. <i>A szövegmegformáltság elemző megközelítése</i> . Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.	58-92	93-126	127-166	167-206	207-216	

2. táblázat

PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA:

1992. *Elkallódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben.* Veszprém, Országos Továbbképző, Taneszközfejlesztő és Értékesítő Vállalat.
[Tartalom: Előszó 5-8.; I. A versek és megközelítéseik 9-42.; II. A vers mint többszörösen összetett jelviszony: 1. A vers 'jelölő-jelölt' szerkezetének első fokú szemiotikai összetevői 45-102.; 2. A vers 'jelölő-jelölt' szerkezete. A 'jelölő-jelölt' kapcsolat domináns költői nyelvi hordozói. Elemzések. <Weöres S.: „Kockajáték”, Nagy L.: „Árvácska sírverse”, Tamkó Sirató K.: „Szélkiáltó”, Fábíán I.: „én innét ki nem talállok”, Pilinszky J.: „Őszi vázlat”, Áprily L.: „Ködös évszak előtt”, Nemes Nagy Á.: „Nyári rajz”, Rákos S.: „Olyan szép, olyan gyönyörű szép”> 103-194.; III. A vers 'jelölő-jelölt' szerkezetének kreatív-produktív megközelítése. Példák. (Mint ahogy e fejezetben az előző fejezetben elemzett versekkel kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlatok leírása található, ezekre a versekre csupán szerzőik nevének kezdőbetűivel utalunk.) 1. A vers 'jelölő-jelölt' szerkezetének fizikai hordozója [= vehikulum]: 1.1. Kísérletek hagyományos versvehikulumok létrehozására <W. S., N. L.; T. S. K.> 197-228.; 1.2. Kísérletek képvers-vehikulumok létrehozására <W. S., N. L.; F. I.> 229-252.; 2. A vers vehikulumához rendelhető formai felépítés [= formáció] <W. S., N. L.; P. J.> 253-274.; 3. A vers vehikulumához rendelhető szemantikai felépítés [= sensus] <W. S., N. L.; Á. L.> 275-302.; 4. A szöveg adott módon interpretált vehikulumához rendelhető világfragmentum [= relátum] 4.1. Kísérletek a relátumok kifejezésre juttatása dinamikája kreatív-produktív megközelítésére <W. S., N. L.; N. N. Á.> 303-329.; 4.2. Összetett kísérletek a relátumok kifejezésre juttatása kreatív-produktív megközelítésére <W. S., N. L.; R. S.> 330-348.]

PETŐFI S. JÁNOS – BÁCSI JÁNOS – BENKES ZSUZSA – VASS LÁSZLÓ:

1993. *Szövegtan és verselemzés. A vers kreatív megközelítésének elméletéhez és gyakorlatához.* Szerk.: BÉKÉSI IMRE. Budapest.
[Tartalom: Előszó 5-6.; I. Szövegtan: A szövegtani kutatás alapkérdései (P. S. J.) 7-38.; II. Kreatív versmegközelítések: 1. A versek kreatív-produktív megközelítése <Alapszöveg: Baka István „Ősz van az űrben” című verse> (B. Zs. – P. S. J.) 41-72.; 2. A versek analitikus-kreatív megközelítése <Alapszöveg: Baka István „Ősz van az űrben” című verse> (P. S. J. – V. L.) 73-118.; III. Kreatív-produktív gyakorlatok: Antológia 121-124.; 1. A szöveg fizikai megjelenési formájával kapcsolatban <Baranyi Ferenc „Morituri”, Szabó Lőrinc „Csigabiga”> (B. J.) 125-150.; 2. A formai felépítéssel kapcsolatban <Rakovszky Zsuzsa „Van Gogh”, Kálnoky László „Csak mint a fák ...”> (V. L.) 151-176.; 3. A szemantikai felépítéssel kapcsolatban <Jean de La Fontaine „A farkas és a gólya, Áprily Lajos „Tél integet”> (B. Zs.) 177-202.; 4. A versekben (feltételezetten) kifejezésre jutó 'valóságdarab'-bal kapcsolatban <Baka István „Ősz van az űrben”, Kálnoky László „Egyszerű fejfa”> (P. S. J.) 203-228.; 5. Egy 'prelogikus vagy posztlogikus' felépítésű verssel kapcsolatban <Octavio Paz „Movimiento”> (B. J. – B. Zs. – P. S. J. – V. L.) 229-266.; 6. Interpretációtípusok (P. S. J.) 267-280. IV. Tallózás az idegen nyelvű (szak)irodalomban (P. S. J.): 1. Angol nyelvű (szak)irodalom 283-308.; 2. Francia nyelvű (szak)irodalom 309-354.; 3. Német nyelvű (szak)irodalom 355-386., Olasz nyelvű (szak)irodalom 387-416. V. Bibliográfiai tájékoztató (V. L.) 417-442. Függelék 443-452. Index 453-460.]

BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS:

1993. *A vers és próza kreatív-produktív megközelítéséhez. Alapfeladat-típusok.* Országos Közoktatási Szolgáltató Iroda, Budapest.

[Tartalom: Bevezetés. A szövegek analitikus-kreatív és kreatív-produktív megközelítéséről 2-5.; I. Kreatív-produktív szöveg megközelítés. Két példa. <Alapszöveg: Kosztolányi Dezső: „Akarsz-e játszani” című verse, Örkény István: „Halhatatlanság” című egyperces novellája> 6-13. II. Kreatív vers megközelítések. 1. A versek kreatív-produktív megközelítése 14-15.; 2. Gyakorlatleírások <Alapszöveg: Bakó István: „Ősz van az űrben” című verse> 15-39.; 3. Példa egy gyakorlat elvégzéséhez és eredményei elemzéséhez 39-41. III. A (rövid)próza-szövegek kreatív-produktív megközelítése 43-44. 1. Gyakorlatleírások <Alapszöveg: Örkény István: „Gondolatok a pincében” című egyperces novellája> 44-66. Bibliográfia.]

PETŐFI S. JÁNOS – Bácsi János – BÉKÉSI IMRE – BENKES ZSUZSA – VASS LÁSZLÓ:

1994. Szövegten és prózaelemzés. A rövidpróza kreatív-produktív megközelítéséhez Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS. Budapest.

[Tartalom: Előszó 5-8.; I. Szövegten: Vers – próza. 1. Irodalmi szöveg – nem irodalmi szöveg. Néhány megjegyzés (P. S. J.) 11-22.; 2. A mondatnyelvészet és a szövegnyelvészet között: a tömbösödés (B. I.) 23-40.; 3. Lehetséges világok – szövegvilágok (P. S. J.) 41-62.; II. Kreatív (rövid)próza-megközelítések 63-65.; 1. A (rövid)próza-szövegek kreatív-produktív megközelítése (B. Zs. – P. S. J.) 65-94.; 2. Történetből történetet. Néhány kreatív szövegtranszformáció. (B. Zs.) 95-117.; 3. A (rövid)próza analitikus-kreatív megközelítése. <Alapszöveg: Örkény István: „Gondolatok a pincében” egyperces novellája> (P. S. J. – V. L.); 4. A tömbösödés analitikus vizsgálata szövegekben (B. I.) 158-190. III. Kreatív-produktív gyakorlatok 191-192.; Antológia 193-206.; 1. A rövidpróza „jelölő-jelölt” szerkezetének fizikai hordozójával (a vehikullummal) kapcsolatos gyakorlatok 207-208.; 1.1. Egy vehikullumok tipologizálásával kapcsolatos gyakorlat (P. S. J.) 209-236.; 1.2. Szövegek tipografizálásával kapcsolatos gyakorlatok. <Alapszöveg: Somlyó György: „Mese a címről. Jacqueli-nak és Eugene-nek”. Kecskés András – Szilágyi Péter – Szuromi Lajos: „Kis magyar verstan” (részlet). Rácz Endre – Takács Etel: „Kis magyar nyelvtan” (részlet)> (B. J.) 236-256. 2. A rövidpróza vehikullumához rendelhető formai felépítéssel (a formációval) kapcsolatos gyakorlatok (257-258); A szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezése. <Alapszöveg: Somlyó György: „Mese az egyről és a kettőről” című verse. Örkény István: „A vidám parkban” című egyperces novellája> (V. L.) 259-292. 3. A rövidpróza vehikullumához rendelhető szemantikai felépítéssel (a sensussal) kapcsolatos gyakorlatok. 293-294. 1. Egy rövidpróza időszerkezetével kapcsolatos gyakorlatok. <Alapszöveg: Örkény István: „Élmény és művészet” című egyperces novellája> (V. L.) 295-310. 2. Egy cloze-típusú kreatív-produktív gyakorlat a szemantikai felépítéssel kapcsolatban. <Alapszöveg: Kosztolányi Dezső: „Délután hat és hét között” című novellája> (B. Zs.) 311-323.; 3. Egy szövegmondat-sorrend tényállástartó átrendezhetőségével kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlat. <Alapszöveg: Örkény István: „Gondolatok a pincében” című egyperces novellája> (P. S. J.) 323-330.; 4. A rövidpróza vehikullumában (feltételezetten) kifejezésre jutó „valóságdarab”-bal (a relátummal) kapcsolatos gyakorlatok 331-332.; 1. Egy szövegmondat-sorrend tényállás-módosító átrendezéssel kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlat. <Alapszöveg: Pilinszky János: „Egy lírikus naplójából” (részlet)> (B. Zs. – P. S. J.) 333-340.; 2. Egy nem teljes szövegvilág kiegészítésével kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlat. <Alapszöveg: „A majom és a krokodil” (mese) (B. Zs.) 341-350. 3. Két – világalkotó elemek alkalmazásával kapcsolatos – kreatív-produktív gyakorlat. <Alapszöveg: Jávor Ottó: „Az antikvárius”. Örkény István: „Az autóvezető” című egyperces novellája> (P. S. J.) 351-364.; 5. Tömbösödés 365-366. Kreatív gyakorlatok egy konstrukciótípus keretében. Néhány megjegyzés (B. I.) 367-374. IV. Tallózás az idegen nyelvű szak-

irodalomban (P. S. J.). 1. Olasz nyelvű (szak)irodalom (380-392); 2. Angol nyelvű szakirodalom 393-406.; 3. Összefoglaló megjegyzések 407-409. V. Bibliográfiai tájékoztató (V. L.) 409-424. Index (B. Zs.) 425-429.]

BENKES ZSUZSA – NAGY L. JÁNOS – PETŐFI S. JÁNOS:

1996. *SZÖVEGTANI KALEIDOSZKÓP 1. Antológia.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. [Tartalom: Az olvasóhoz. Bevezető olvasmány: Szöveggyűjtemény – antológia; Antológia – kaleidoszkóp; Szövegtanról, szövegről általában; Szövegtan; Szövegfogalom; Alapvető szövegalkotó tényezők 7-40. I. A szöveg fizikai hordozója és annak mentális képe: Feltűnő zenei hatású szövegek; Szövegkéziratok – kézzel írt szövegek; Megszokott tipográfiai formában szedett szövegek; Szokatlan tipográfiai formában szedett szövegek; A szöveg törzsének szedésétől eltérő szedésű elemeket tartalmazó szövegek; Bizonyos tipográfiai elemeket feltűnően gyakran használó szövegek; Valamiféle 'tipográfiai játék'-ot tartalmazó szövegek; Kalligrammák; Más tipográfiai tulajdonságot mutató szövegek 41-70. II. A szöveg fizikai hordozójához rendelhető formai felépítés: Megszokott központosítású szövegek; Központosítás nélküli szövegek; Játék a hangzókkal és a betűkkel; Játék szóelemekkel, szóalakokkal; Játék szintaktikai változatokkal; Makrokompozicionális érdekességek; Egysorosok; Háromsorosok (és haikuk); Négyorosok; 14 sorosok (és szonettek); Adott szótag-számú sortípusokat tartalmazó versek; Adott versmértékű versek; Más formai felépítést mutató kompozíciók 71-104. III. A szöveg fizikai hordozójához rendelhető nyelvi jelentéstani felépítés: Különböző nyelvű kompozíciók; Szóösszetételek, szókapcsolatok; Első személy és második személy a szövegmondatokban; Folyondár típusú kompozíciók; Hasonlat és metafora mint kompozícióelv; Töredékes és szándékosan hiányos kompozíciók; Más nyelvi jelentéstani felépítést mutató kompozíciók 105-128. IV. Egy valóságos vagy képzelt világdarab mentális képe és maga ez a világdarab: Anya; Szerелеm; Elmúlás; Hit; Anyanyelv; Ars poetica; Írás; Írók, költők; Festők, zeneművészek; Különlegesebb világdarab-megközelítések 129-162. V. Más szöveget idéző szövegek: Ad notam ... című szövegek; Szövegre utaló címmel, költőre utaló mottóval idéző szövegek; Közvetlen vagy közvetett módon népdalt idéző szövegek; Szövegeket más módon idéző szövegek; „Így írtok ti” típusú szövegek 163-176. Még egyszer az olvasóhoz 117-182. Az Antológia szerzőinek mutatója 183-189. Szerzők – művek 190-196.]

BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS:

1996. *SZÖVEGTANI KALEIDOSZKÓP 2. A szövegmegformáltság elemző megközelítése.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. [Tartalom: Az olvasóhoz. Szövegtani ismeretek és alkalmazásuk a szövegmegformáltság elemzésében: Szövegtan – szövegfogalom – alapvető szövegtulajdonságok; A szövegmegformáltság alapelemei: Alapvető szövegalkotó tényezők, A kompozicionális megformáltság szintjei és egységei, A texturális megformáltság megjelenési formái; Szövegtani ismertetek; Kaleidoszkóp a szövegek megformáltságának elemzéséhez 7-38. I. A szöveg fizikai hordozója és annak mentális képe: 1. A vizuális fizikai megjelenési forma szerepe szövegek nyelvi megformáltságában: A hagyományos vizuális megjelenési forma szerepe; A sorok lineáris egymásutánját megtartó, nem hagyományos vizuális megjelenési forma szerepe; A sorok lineáris egymásutánját nem megtartó, nem hagyományos vizuális megjelenési forma szerepe; 2. Kaleidoszkópgyakorlatok a vizuális forma elemzéséhez: Gyakorlatok hagyományos vizuális megjelenési formájú szövegekkel, Gyakorlatok a sorok lineáris egymásutánját megtartó, nem hagyományos vizuális megjelenési formájú szövegekkel, Gyakorlatok a sorok lineáris egymásután nem megtartó, nem hagyományos vizuális megjelenési

formájú szövegekkel; 3. Kaleidoszkópfeladatok a vizuális megjelenési forma szerepének elemzéséhez: Feladatok hagyományos vizuális megjelenési formájú szövegekkel, Feladatok a sorok lineáris egymásutánját megtartó, nem hagyományos vizuális megjelenési formájú szövegekkel, Feladatok a sorok lineáris egymásutánját nem megtartó, nem hagyományos vizuális megjelenési formájú szövegekkel, Más természetű feladatok a vizuális megjelenési forma elemzéséhez 39-92. II. A szöveg fizikai hordozójához rendelhető formai felépítés: 1. A nyelvi formai felépítés szerepe a szövegek megformáltságában: A lexikai szintaktikai tagoltság szerepe, A mondatrészek sorrendjének szerepe; 2. Kaleidoszkópgyakorlatok a nyelvi formai felépítés elemzéséhez: Gyakorlatok a lexikai szintaktikai megformáltság elemzéséhez, Gyakorlatok a mondatrészek sorrendje szerepének elemzéséhez; 3. Kaleidoszkópfeladatok a nyelvi formai felépítés elemzéséhez, Feladatok a lexikai szintaktikai tagoltság elemzéséhez, Feladatok a mondatrészek sorrendje szerepének elemzéséhez, Más természetű feladatok a mondatrészek sorrendje elemzéséhez 93-126. III. A szöveg fizikai hordozójához rendelhető nyelvi jelentéstani felépítés: 1. A nyelvi jelentéstani felépítés szerepe szövegek nyelvi megformáltságában: A szavak és szócsoporthoz tartozó szerepe általában, A hasonlatok és költői képek szerepe, A 'költői én' kommunikatív funkciójának szerepe, A narrátor személyének, illetőleg az elbeszéli esemény idejének szerepe; 2. Kaleidoszkópgyakorlatok a nyelvi jelentés elemzéséhez: Gyakorlatok a szavak és szókapcsolatok elemzéséhez, Gyakorlatok a hasonlatok és költői képek elemzéséhez, Gyakorlatok a 'költői én' kommunikatív funkciójának elemzéséhez, Gyakorlatok a narrátor személyének, illetőleg az elbeszéli esemény idejének elemzéséhez; 3. Kaleidoszkópfeladatok a nyelvi jelentés elemzéséhez: Feladatok szavak és szókapcsolatok elemzéséhez, Feladatok a hasonlatok és költői képek elemzéséhez, Feladatok a 'költői én' kommunikatív funkciójának elemzéséhez, Feladatok a nyelvi jelentés elemzéséhez a narrátor személyének, illetőleg az elbeszéli esemény idejének elemzéséhez, Más természetű feladatok a nyelvi jelentés elemzéséhez 127-166. IV. Egy valóságos vagy képzelet világdarab mentális képe és maga ez a világdarab: 1. A kifejezésre jutó világdarab szerepe szövegek megformáltságában: Verssorokban, illetőleg szövegmondatokban kifejezésre jutó világdarabok 'bemutatása' sorrendjének szerepe; Versszakokban, illetőleg bekezdésekben kifejezésre jutó világdarabok 'bemutatása' sorrendjének szerepe; A címek és a szövegbefejezések szerepe; Világdarabok hiányos, illetőleg jelzésszerű bemutatásának szerepe; 2. Kaleidoszkópgyakorlatok a kifejezésre jutó világdarab elemzéséhez: Gyakorlatok a verssorokban, illetőleg szövegmondatokban kifejezésre jutó világdarabok bemutatása sorrendjének elemzéséhez, Gyakorlatok versszakokban, illetőleg bekezdésekben kifejezésre jutó világdarabok 'bemutatása' sorrendjének elemzéséhez, Gyakorlatok a címek és szövegbefejezések elemzéséhez, Gyakorlatok világdarabok hiányos, illetőleg csupán jelzésszerű bemutatásának elemzéséhez; 3. Kaleidoszkópfeladatok a kifejezésre jutó világdarab elemzéséhez: Feladatok verssorokban, illetőleg szövegmondatokban kifejezésre jutó világdarabok 'bemutatása' sorrendjének elemzéséhez, Feladatok versszakokban, illetőleg bekezdésekben kifejezésre jutó világdarabok 'bemutatása' sorrendjének elemzéséhez, Feladatok a címek és szövegbefejezések elemzéséhez, Más természetű feladatok a kifejezésre jutó világdarab elemzéséhez 167-206. V. Más szöveget idéző szövegek (Intertextualitás): 1. A nyelvi jelentéstani intertextualitás szerepe szövegek megformáltságában; 2. Kaleidoszkópfeladatok az intertextualitás elemzéséhez, Más természetű feladatok 'intertextuális családok' létrehozására és elemzésére 207-216. Még egyszer az olvasóhoz 217-218.; A szövegek mutatója 219-223. Szerzők – művek 224- 228.]

PETŐFI SÁNDOR JÁNOS (Szerk.: BENKES ZSUZSA):

1996. MULTIMÉDIA. *Több mediális összetevővel rendelkező irodalmi szövegek megközelítése*. Országos Köznevelési Szolgálat, Budapest.
[Tartalom: Előszó 5-6.; 1. A multimediális szövegek elemzése 7-16.; 2. Berzsenyi Dániel – Kodály Zoltán: A magyarokhoz II. (1807): 1. Berzsenyi Dániel: A magyarokhoz II. (1807); 2. Kodály Zoltán: A magyarokhoz. Berzsenyi 1807. (1936); 3. A megzenésített szöveg verstani és zenei metrikai-ritmikai szerkezetének összehasonlítása; 4. Az elemzés lehetséges 'kreatív megközelítései' 17-26. 3. Arany János – Zichy Mihály: Ágnes asszony: 1. Arany János: Ágnes asszony; 2. Zichy Mihály: Ágnes asszony; 3. A ballada szövege és az illusztrációk kapcsolatához; 4. Befejező megjegyzések 27-54. 4. Kitekintés 55-56.; Függelék: A magyar nyelvű (verbális) szövegek szemiotikai szövegtanának diszciplináris környezete 59-64.; Bibliográfia 65-68.]

3.2.2. Tanulmányok

PETŐFI S. JÁNOS:

1984. Szövegkompozíció makro- és mikroszinten. Metodológiai megjegyzések a kompozíció kohezív szerkezetének elemzéséhez. *Híd* XLVIII. 6. 856-874.
[A tanulmány a címben jelzett tematika tárgyalásával kapcsolatban Örkény István „Halhatatlanság” című egypercese 'lineáris átrendezhetőség'-ének lehetőségeit elemzi.]

PETŐFI S. JÁNOS:

1985. Szövegszerkezet és jelentés. Kosztolányi „Akarsz-e játszani?” című versének elemzése. *Híd* XLIX. 10. 1313-1329.
[A központi téma ebben a tanulmányban is a lineáris elrendezés funkciójának és a 'lineáris átrendezhetőség' lehetőségeinek a vizsgálata.]

PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA:

1991. A versorganizáció anticipatorikus megközelítése. *Szemiotikai szövegtan* 3. 78-104.
[Ez a tanulmány a következő versek kreatív-produktív megközelítésével foglalkozó gyakorlatokról számol be: Szabó Lőrinc, „A becsi iskolakönyvtár” (Sz. L. *Össze gyűjtött versei*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1962 alapján „A becsi toronyban” címmel idézve); Nemes Nagy Ágnes, „A gondolj-rám-virág”; Czesław Miłosz „Ajándék”; Nagy László, „Lilióm-dal”; Markó Béla, „A panta rhei éjszakája” és Áprily Lajos, „Pilinkézz porka hó”.]

BENKES ZSUZSA:

1991. Lehetséges-e a szemiotikai szövegtan alkalmazása az iskolában? *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. A III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson – Szegeden, 1991. augusztus 12-16. – elhangzott előadások, szerk. BÉKÉSI IMRE, JANKOVICS JÓZSEF, KÖSA LÁSZLÓ és NYERGES JUDIT. Budapest – Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Kft. 1203-1218.
[Ez a tanulmány a következő versek kreatív-produktív megközelítésével foglalkozó gyakorlatokról számol be: Petőfi Sándor: „Szerelmes vagyok én (Vagy tán...)”; Petőfi Sándor: „Szerelmes vagyok én (Megmondjam-e...)”.]

BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS:

1992. Versek kreatív-produktív megközelítése. Etűdők Radnóti Miklós „Éjszaka” és „Keserédes” című verseihez. *Magyar Nyelvőr*, 1993. 1.
[Ez a tanulmány a címben szerepeltetett versekkel kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlatokat és elemzésüket mutatja be.]

BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS:

1993. Az (újra)alkotó képzelet nyomában. (Didaktikai-bibliográfiai tájékoztató.)
[E tájékoztató célja az, hogy a versnek, mint 'jelölő-jelölt'-kapcsolatnak különféle összetevőivel kapcsolatban elvégezhető kreatív-produktív gyakorlatokról átfogó képet nyújtson, és a szóban forgó összetevőkre vonatkozóan elvégzett kreatív-produktív gyakorlatok elemző leírásairól bibliográfiai információkat szolgáltatasson. Alapszöveg: <Kálnoky László: „Csak mint a fák...”, Károlyi Amy: „Furcsa”, Fábíán István: „én innét ki nem találok...”, Kosztolányi Dezső: „Nefejejs”>.]

0. Bevezetés. *Magyartanítás*, 1993/2. március, 3-6.
1. Versek fizikai megjelenési formájával kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlatok. *Magyartanítás*, 1993/3. május, 2-6.
2. Versek formai felépítésével kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlatok. *Magyartanítás*, 1993/4. szeptember, 9-12.
3. Versek szemantikai felépítésével kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlatok. *Magyartanítás*, 1993/5. november, 3-6.
4. A világfragmentummal kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlatok. *Magyartanítás*, 1994/1. 29-36.

BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS:

1993. Kreatív-produktív megközelítés és intertextualitás. In: *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, szerk.: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ. Szeged, JGYTF Kiadó, 107-132.
[Ez a tanulmány az intertextuális kapcsolatok elsajátíttatására szolgáló kreatív-produktív gyakorlatokat mutat be Balassi Bálint: „[Negyedik]”, Weöres Sándor: „Barokk embléma két verzióban” és Petőcz András: „Zárójelvers Op.49.” című verse kapcsán; a példacsoporthoz közös témája a 'Balassi-versszak'.]

BENKES ZSUZSA:

1993. Cloze-típusú kreatív-produktív gyakorlatok az anyanyelv és irodalomtanításban. *Harmadik Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia 1993. április 2-3.* (szerk.: KLAUDY KINGA), kiadja a Miskolci Egyetem, Miskolc.
[Ez a tanulmány egy régi magyar irodalmi szöveghez – Vitkovics Mihály: „A fülemile és az anyja” – készített cloze-típusú kreatív-produktív gyakorlatokról számol be.]

BENKES ZSUZSA:

1993. Versek megközelítése szövegtani keretben. In: FEKETE PÉTER és V. RAISZ RÓZSA (szerk.), *A szöveg szerkesztése, megértése, kidolgozása és megszólaltatása. Országos anyanyelv-oktatási napok, Eger, 1992. július 6-9.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 31-40.
[Ez a tanulmány Kányádi Sándor: „Ha én zápor volnék...” című versét alapszövegül választva tanórai keretben vezetett kreatív-produktív gyakorlatot mutat be.]

ALMÁSI ÉVA:

1993. Versek, képversek értelmezése kreatív-produktív gyakorlatokkal. In: *Harmadik Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, 1993. április 2-3.* (szerk.: KLAUDY KINGA), kiadja a Miskolci Egyetem, Miskolc.
[Ebben a tanulmányban a szerző Nagy László: „Árvácska sírverse” és Pusztai Sándor: „Tanács” című versével tanórai keretben végzet kreatív-produktív gyakorlatait mutatja be.]

ALMÁSI ÉVA:

1994. Adalékok képversek kreatív-produktív megközelítéséhez. In: *Szemiotikai szövegtan 7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez*, szerk.: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ. Szeged, JGYTF Kiadó, 131-142.
[Ebben a tanulmányban a szerző Nagy László: „Árvácska sírverse” és Pusztai Sándor: „Tanács” című versével tanórai keretben végzet kreatív-produktív gyakorlatait és elemzésüket mutatja be.]

BENKES ZSUZSA:

1994. Példa egy illusztrált szöveg kreatív-produktív megközelítésére. In: *Szemiotikai szövegtan 7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez*, szerk.: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ. Szeged, JGYTF Kiadó, 143-156.
[Ez a tanulmány Collodi: „Pinokkió” című műve egy részletének alapján olyan kreatív gyakorlatokat mutat be, amelyek például szolgálhatnak arra: hogyan terjeszthető ki a szövegelemzést (szövegalkotást) előkészítő kreatív megközelítés a multimediális összetevőket is tartalmazó kommunikátumok megközelítésére.]

PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA:

1994. Versek kreatív-produktív megközelítése II. [Etüdok József Attila „Látod?” és „Ősz” című verseihez] *Nyr. 118.* 202-214.
[Ez a tanulmány a címben szerepeltetett versekkel kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlatokat és elemzésüket mutatja be.]

BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS:

1995. Szövegtani kaleidoszkóp [1. Antológia, 2. Bevezetés a szövegmegformáltság elemzésébe].
[Ez a tanulmány sorozat – a későbbiekben megjelenő módszertani útmutatót helyettesítő – a Nemzeti Tankönyvkiadó által megjelentetett azonos című tanulói segédlet iskolai alkalmazásához nyújt segítséget.]

0. Bevezetés. *Magyartanítás*, 1995/5. november, 8-10.
1. Tájékoztató 1. Szövegtani alapismeretek. *Magyartanítás*, 1996/1. 25-33.
2. Tájékoztató 2. A szöveg fizikai hordozója. *Magyartanítás*, 1996/2. 19-27.
3. Tájékoztató 3. A szöveg fizikai hordozójához rendelhető formai felépítés. *Magyartanítás*, 1996/4. 26-33.

BENKES ZSUZSA:

1995. A szemiotikai textológiára mint elméleti keretre épülő kreatív-produktív szöveg-megközelítés. In: FEKETE PÉTER és V. RAISZ RÓZSA (szerk.): *A szöveg szerkesztése, megértése, kidolgozása és megszólaltatása. Országos anyanyelv-oktatási napok, Eger, 1994. július 4-7.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 93-101.

[Ez a tanulmány a kreatív szövegmegközelítés módjait és lehetséges gyakorlat-típusait mutatja be, alapszövegül választva Ady Endre: „Párisban járt az ősz” és „Kocsiút az éjszakába” című verseit.]

PALOTÁS NÉ AGY ÉVA:

1995. A kreatív-produktív gyakorlatok gyakorlóiskolai alkalmazásának tapasztalatairól. In: *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, szerk.: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKESI IMRE – VASS LÁSZLÓ. Szeged, JGYTF Kiadó, 209-211.

[Ennek a tanulmánynak a szerzője a következő irodalmi szövegekkel végzett kreatív gyakorlatok tapasztalait foglalja össze. Nemes Nagy Ágnes: „Gondolj-rám-virág”, Örkény István: „Végzet”, valamint Czákó – Banga: „Hetvenhét magyar népmese” (rövidprózák).]

RAISZ RÓZSA:

1995. Kérdések a kreatív-produktív módszerrel kapcsolatban. In: *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, szerk.: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKESI IMRE – VASS LÁSZLÓ. Szeged, JGYTF Kiadó, 209.

[A szerző ebben az írásban feltett kérdéseire a választ lásd BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS: Válaszok, megjegyzések a kreatív-produktív gyakorlatokkal kapcsolatos kérdésekre, megállapításokra. In: *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, szerk.: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKESI IMRE – VASS LÁSZLÓ. Szeged, JGYTF Kiadó, 227-223.]

TÓTH SZERGEJ – VASS LÁSZLÓ:

1995. Idegen nyelvű szövegek kreatív-produktív megközelítése. 1. Gyakorlatok orosz nyelvű szövegekkel magyar nyelvi és szociokulturális háttérrel. In: *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, szerk.: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKESI IMRE – VASS LÁSZLÓ. Szeged, JGYTF Kiadó, 127-144.

[Az ebben a tanulmányban bemutatottak első kísérletnek tekinthetők a kreatív szövegmegközelítés idegen nyelvek tanításában való felhasználására.]

BENKES ZSUZSA:

1996. A kreatív-produktív szövegmegközelítésről. *Iskolakultúra*, VI. 2. 8-14.

[Ez a tanulmány az 1994 augusztusában a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Tanári Tagozata továbbképzési találkozóján, Győrben megtartott előadást tartalmazza. A kreatív-produktív szövegmegközelítéshez alapszövegül választva Ady Endre: „Párisban járt az ősz” és „Kocsiút az éjszakába” című verseit.]

BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS:

1996. Értelmező interpretáció előkészítése kaleidoszkópgyakorlatokkal. (Nemes Nagy Ágnes: *Madár*).

[Ez a tanulmánysorozat a címben jelzett mű kapcsán – sorra véve az alapvető szövegalkotó tényezőket – mutat be kaleidoszkópgyakorlatokat.]

I. *Módszertani Lapok... Magyar*, 2. 2. 27-36.

II. *Módszertani Lapok... Magyar*, 2. 3. 15-23.

III. *Módszertani Lapok... Magyar*, 2. 4. 17-26.

4. A kreatív szövegmegközelítés néhány (járulékos) metodológiai kérdése

A kreatív szövegmegközelítéssel kapcsolatban joggal vetődhet fel az a kérdés, hogy szövegek (irodalminak és nem irodalminak minősítettek) ilyen megközelítésének melyek a céljai, s alkalmazásuktól milyen eredmények várhatók.

Az általunk tapasztaltakra – általában éppúgy, mint egy-egy gyakorlattípusra vonatkozóan – a Bibliográfiában feltüntetett írásokban részletesen kitértünk. Am a kérdésre adandó válaszok között nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az utóbbi két évtizedben mind a *hazai*, mind a *külföldi szakirodalomban* megszorodtak a szövegek kreatív megközelítésére irányuló írások. Feltételezzük, hogy nemcsak annak a tudott ténynek a következtében, hogy a nyelv használói mindig is vonzódtak az úgynevezett ‘nyelvi játékok’-hoz, hanem azért is, mert egyre inkább érzékelhetjük, hogy e különböző információhordozókkal eltelt világunkban egyre nehezebb megtartani az olvasás iránti igényt, azokban is, akikben még megvan, s felkelteni azokban, akikben még vagy már nincs meg. E Tájékoztató keretei nem teszik lehetővé ezeknek a törekvéseknek akár csak összefoglaló elemzését sem. Az érdeklődők azonban mind HERNÁDI SÁNDOR, NAGY L. JÁNOS, mind HANS GATTI és KASPAR H. SPINNER (német), KENETH KOCH (amerikai), ALAIN DUCHNESE és THIERRY LEGUAI (francia), CARLA MARELLO (olasz) szerzők és mások példákkal is illusztrált munkásságáról – magyar nyelven is – tájékozódhatnak részint a Bibliográfiában szerepeltetett könyveink vonatkozó fejezeteiből, részint a *Szemiotikai szövegtan* című folyóiratban megjelentetett recenziókból.

4.1. Jóllehet eddig főként verbális elemekből felépülő szövegekkel foglalkoztunk, s többségükben irodalmi szövegekkel kapcsolatos gyakorlatokat mutattunk be, valamint azok eredményeit tárgyaltuk, a bemutatott gyakorlattípusok lényegüket tekintve – különösebb változtatás nélkül – áttehetők más, tetszőleges felépítésű és típusú szövegekre is. A *szemiotikai textológia* ugyanis olyan szövegelmélet, szövegpszichológia, amely alkalmas arra, hogy *tetszőleges szövegek elemzéséhez* és létrehozásához elméleti keretül szolgáljon, szövegen itt az úgynevezett multimediális (a nyelvi összetevő mellett más – zenei, képi illusztratív stb. – összetevőket is tartalmazó) szövegeket értve.

4.2. A *kreatív szövegmegközelítési (és szövegalkotási) gyakorlatok* alkalmazása – a hagyományos formákhoz képest – más lehetőségeket kínál a szövegbefogadáshoz szükséges konvencionális (más szóval: rendszerszerű) tudásrendszer felderítésére, valamint annak vizsgálatára is, hogy e tudásrendszer mi módon bővíthető a szövegelemzés (és a szövegalkotás) eredményesebbé tétele érdekében, történjék az oktatási keretben vagy azon kívül.

4.3. Ami az ebben a Tájékoztatóban bemutatott különféle gyakorlattípusok *kifejezetten pedagógiai alkalmazását* illeti, azzal kapcsolatban – a teljesség igénye nélkül – a következőket emeljük ki.

- Minthogy a szemiotikai textológia nem, vagy nem csak az irodalmi szövegek szövegtana, a keretében megfogalmazott gyakorlatok bármilyen szövegre vonatkozóan elvégezhetők: bármely tantárgy tankönyvi szövegeire éppúgy, mint bármely tetszőleges szövegre is. A gyakorlatok egyaránt alkalmazhatók az *anyanyelvi* és az *irodalomórán* is, ugyanis egyidejűleg szolgálhatják mind az anyanyelv-, mind az irodalomtanítás céljait. Az *irodalomtanítás* esetében – hogy

csak egyetlen példát említsünk – a szövegek fizikai megjelenési formájával kapcsolatos kreatív gyakorlatok alkalmasak arra, hogy a tanulók (a) felfedezzék adott versek 'írott/nyomtatott képe'-nek és jelentésének szoros kapcsolatát; (b) megfigyeljenek és aktív módon elsajátítsanak poétikai ismereteket (pl. vers, verssor, versszak, rím, rímképlet), és megértsék ezek jelentéshordozó szerepét; (c) képesek legyenek megkülönböztetni és értelmezni a 'hagyományos' és 'nem hagyományos' elrendezésű szövegek sajátosságait, valamint felfigyeljenek ez utóbbiaknak a történetére, fajtáira, a mai tömegkommunikációban betöltött szerepére. A *magyar nyelvi* órákon pedig – amellet, hogy ezekkel a gyakorlatokkal közvetlen kapcsolat teremthető a tantárgy két része között – elsajátíthatunk a tanulókkal számos nyelvi ismeretet, és sikerrel fejleszthetjük az olvasási, helyesírási, írásbeli és szóbeli kifejezőképességüket. A bemutatott gyakorlatokkal analóg gyakorlatok az *idegen nyelvek tanítása* keretében is felhasználhatók, s meggyőződésünk, hogy ez nemcsak hasznos, hanem kívánatos is lenne.

- Mind a kreatív-produktív, mind a kaleidoszkópgyakorlatok csupán csak megelőzik bizonyos nyelvi (stilisztikai, poétikai stb.) kérdések rendszeres tárgyalását, illetve egy bizonyos szöveg elemzését, de nem helyettesítik azt. Egyrészt érdekeltebbé tehetik a tanulókat a szóban forgó témák iránt, másrészt a tanár számára világíthatják meg azt az – adott osztály által a témával kapcsolatban birtokolt – ismeretanyagot, amelynek háttere előtt az oktatás eredményesebbé tehető.
- Jellegéből következően a kreatív-produktív szövegmegközelítés két típusának alkalmazása az oktatásban sem iskolafokhoz, sem tantervhez nem kötődik.
- Valamennyi általunk elvégzett és bemutatott gyakorlat elsősorban *mintának* tekintendő, s nem egy bármilyen kontextusban, bármikor, változtatás nélkül felhasználható receptek halmazának. Mindig a tanárnak kell eldöntenie, hogy melyik osztályban, melyik téma tárgyalásához, milyen gyakorlatok alkalmazását tartja a legcélravezetőbbnek. A tanároknak azonban nemcsak az alkalmas gyakorlatok megválasztásában kell maguknak is kreatívnak lenniük, hanem abban is, hogy az elvégzett gyakorlatokat mind maguk, mind tanulóik számára optimálisan hasznosítani tudják.
- *Kreatív-produktív gyakorlatok* – az iskolai oktatásban és azon kívül is – akkor alkalmazhatóak, ha az elemzésre kiválasztott szöveget a tanulók/a gyakorlatot végzők (legalábbis számottevő többségben) nem ismerik. Tapasztalataink azt mutatják, hogy e gyakorlattípus változatai közül az önálló átalakítási tevékenységet (más szóval: 'változtatás végrehajtását') igénylő gyakorlatok nagyobb, a többféle

lehetőség közül a megfelelő ‘kiválasztását’ igénylő gyakorlatok ki-
sebb erőfeszítést kívánnak meg a gyakorlat végzőitől. A kreatív-
produktív gyakorlatok esetében a tanulók soha nem az eredeti szö-
veggel, hanem annak a gyakorlat céljára átalakított változatával ta-
lálkoznak, ezért (a) egy-egy ilyen gyakorlat elvégzésekor a gyakor-
latban résztvevőktől nem azt várjuk el (nem szabad elvárnunk), hogy
az eredeti szöveget ‘találják ki’, ‘állítsák helyre’, hanem azt, hogy az
adott témával kapcsolatos háttérismereteik birtokában az adott válto-
zatokból számukra elfogadható szövegeket hozzanak létre; (b) a lét-
rehozott különböző változatok megbeszélését követően minden eset-
ben meg kell ismertetnünk őket az eredeti szöveggel is, amelynek
megismerése természetesen további megbeszélések alapjául szolgál.

- A *kaleidoszkópgyakorlatok* – az iskolai oktatásban és azon kívül is –
a gyakorlatvégzők előtt ismert, következésképpen bármely, a tan-
könyvekben szereplő szöveggel végezethetők.
- A kreatív szövegmegközelítés iskolai alkalmazását lényegesen meg-
könnyíti, hogy az 1996. évben (lásd Bibliográfia: *Szövegtani kalei-
doszkóp 1-2.*) a Nemzeti Tankönyvkiadó a Művelődési és Közokta-
tási Minisztérium engedélyével, tankönyvjegyzéken is szerepeltetett
olyan tanulói segédletsorozat megjelentetését kezdte meg, amely –
igazodva a Nemzeti Alaptanterv általános, valamint a magyar nyelv
és irodalom műveltségi terület követelményeihez – a 14-18 éves ko-
rú tanulók számára bármely iskolatípusban, bármely tanterv mellett
négy éven át segítheti mind a szövegtani ismeretek elmélyítését, egy
egységes szövegszemlélet kialakítását, mind a tanulók aktivitását is
igénylő kreatív szövegmegközelítési képesség fejlesztését.

5. Kitekintés

A szemiotikai textológia elméleti keretében a kreatív-produktív szövegmegközelí-
tésre irányuló kísérleteinket még nem tekintjük lezártnak.

5.1. Eddigi és további tapasztalatok alapján feladatunknak tekintjük annak vizs-
gálatát, hogy

- hogyan terjeszthetők ki a kreatív-produktív gyakorlatok *élőnyelvi*
(recitált, hangosított) *szövegek megközelítésére*;
- a kreatív-produktív megközelítések mi módon alkalmazhatóak *multi-
mediális* (nem csak verbális összetevőkkel rendelkező) *szövegek*
elemzésének előkészítésére;
- a jelenleg versekkel és rövidprózával végzett kreatív-produktív gya-
korlatok milyen mértékben és módon alkalmazhatók *nagyobb terje-
delmű szövegek megközelítéséhez*, túl azon, hogy ‘mintavételként’
– mint arra a Bibliográfiákban feltüntetett könyvekben, tanulmá-
nyokban példákat már bemutattunk – e feladatukat jelenleg is betölt-
hetik.

5.2. Fenntartva azt az eddigi tapasztalatok alapján szerzett megállapításunkat, hogy a kreatív szövegmegközelítés mindkét (a kreatív-produktív és a kaleidoszkóp elven alapuló) gyakorlattípusa, ha közvetetten, de egyben szövegalkotási gyakorlat is, ugyan-csak további feladatokat jelent a *szintetikus-kreatív szövegmegközelítés* (más szóval: a szövegalkotás) lehetséges típusainak feltárása és rendszerezése.

Itt csak megemlítjük, hogy a *szövegalkotást előkészítő kreatív megközelítést* olyan szövegmegközelítési módként értelmezzük, amelynek során a szövegalkotóknak vagy egy modellnek tekintendő adott szöveg *analógiájára*, vagy különféle jellegű *'indítóinformáció(k)'* alapján kell egy szöveget létrehozniuk.

Feltételezésünk szerint a szintetikus kreatív-produktív szövegmegközelítés gyakorlattípusainak kidolgozása (többek között) hozzájárulhatna az iskolai, úgynevezett 'fogalmazástanítás' korszerűsítéséhez, további tankönyvek létrehozásához s az azokból való eredményesebb tanuláshoz.

THE CREATIVE WAY OF DETECTING THE 'BACKGROUND KNOWLEDGE' USED IN TEXT ANALYSIS

ZSUZSA BENKES – JÁNOS S. PETŐFI

This paper describes the types of 'background knowledge' used in text analysis, on the one hand, and the ways for detecting this knowledge in a creative empirical way, on the other. Concerning the creative ways aspects of the so-called 'creative productive' and that of the so-called 'kaleidoscopic' way are treated, with many bibliographical references.

IDEGEN NYELVŰ SZÖVEGEK KREATÍV-PRODUKTÍV MEGKÖZELÍTÉSE.

2.1. GYAKORLATOK ANGOL NYELVŰ SZÖVEGEKKEL MAGYAR NYELVI ÉS SZOCIOKULTURÁLIS HÁTTÉRREL

VASS LÁSZLÓ – ZÁNTHÓ RÓBERT

0. Bevezetés

Tanulmányunkban szövegelemzést előkészítő kreatív-produktív gyakorlatokat mutatunk be, és pedig angol nyelvű szövegeken. A kreatív-produktív gyakorlatok mibenlétéről, céljairól, metodológiájáról stb. az utóbbi néhány évben számos publikáció jelent meg, ebben a kötetben pedig egy tájékoztató is. Ezért e helyütt csupán két kötetre hívjuk fel a figyelmet, az egyik a PETŐFI S. JÁNOS – BÁCSI JÁNOS – BENKES ZSUZSA – VASS LÁSZLÓ szerzőközösség által írt *Szövegtan és verselemzés* (Pedagógus Szakma Megújítása Projekt Programiroda, Budapest, 1993.), a másik a PETŐFI S. JÁNOS – BÁCSI JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – BENKES ZSUZSA – VASS LÁSZLÓ szerzőközösség által írt *Szövegtan és prózaelemzés* (Trezor Kiadó, Budapest, 1994.) című könyv, továbbá TÓTH SZERGEJ – VASS LÁSZLÓ „Idegen nyelvű szövegek kreatív-produktív megközelítése. 1. Gyakorlatok orosz nyelvű szövegekkel magyar nyelvi és szociokulturális háttérrel” című tanulmányára (lásd PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ [szerk.]: *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1995. 127-143).

A kreatív-produktív gyakorlatok – a fő szövegösszetevőknek megfelelően – irányulhatnak a vehikulumra (egy szöveg 'jelölő-jelölt' szerkezetének fizikai hordozójára), a formációra (egy szöveg vehikulumához rendelhető formai felépítésre), a sensusra (egy szöveg vehikulumához rendelhető szemantikai felépítésre) és a relátumra (egy szöveg adott módon interpretált vehikulumához rendelhető világfragmentumra). Mi itt kísérleti jelleggel egy-egy szöveg *formációjával*, *sensusával* és *relátumával* kapcsolatos gyakorlatot mutatunk be, és kommentálunk röviden.

A feladatokat összesen negyvenkilenc nappali tagozatos, illetőleg másoddiplomás angol szakos főiskolai hallgató oldotta meg. Egy-egy gyakorlat elvégzésére körülbelül 20-25 perc állt a hallgatók rendelkezésére – szótárt nem használhattak.

1. A gyakorlatok céljára kiválasztott szövegvehikulumok

A kreatív-produktív gyakorlatok céljára klasszikus angol költők verseiből választottunk szövegeket, és pedig: T. S. Eliot *Four Quartets* című művéből a Little Gidding II első három versszakát (lásd T1'), Sidney Keyes *William Wordsworth* című költeményét (lásd T2'), és W. B. Yeats *Leda and the Swan* című versét (lásd T3'). Ezeknek a költeményeknek a műfordítását az eredeti angol szövegek után adjuk meg (lásd T1'', T2'' és T3'').

T. S. ELIOT

From *Four Quartets*

Little Gidding II

Ash on an old man's sleeve
 Is all the ash the burnt roses leave.
 Dust in the air suspended
 Marks the place where a story ended.
 Dust inbreathed was a house –
 The wall, the wainscot and the mouse.
 The death of hope and despair,
 This is the death of air.

There are flood and drouth
 Over the eyes and in the mouth,
 Dead water and dead sand
 Contending for the upper hand.
 The parched eviscerate soil
 Gapes at the vanity of toil,
 Laughs without mirth.
 This is the death of earth.

Water and fire succeed
 The town, the pasture and the weed.
 Water and fire deride
 The sacrifice that we denied.
 Water and fire shall rot
 The marred foundations we forgot,
 Of sanctuary and choir.
 This is the death of water and fire.

The Penguin Book of Contemporary
 Verse 1918-60, Penguin, 1963. 106-
 107.

Egy öregúr kabátján hamufolt,
 csak ez maradt: elhamvadt rózsa volt.
 Por száll a levegőbe:
 egy történet, befejeződve.
 Belehelt por: ez volt a ház,
 a fal, az egér, a faberakás.
 A reménnyel, a kétségbeeséssel
 a levegő együtt vész el.

Árvíz meg aszály:
 szenved a szem meg a száj.
 Holt víz és holt fővény:
 melyiké lesz a győzelem?
 Kárvallott szorgalomra
 tátog a talaj kiperzselt jonha,
 röhög, de szomoruan:
 a földnek vége van.

A víz meg a tűz tör elő,
 hol város volt, gaz és legelő.
 A víz meg a tűz veti gúnynak
 megtagadott áldozatunkat.
 Víz és tűz ereje ront már
 az elhagyott kórus, az oltár
 szétkorhadt alapzatára.
 Ez a víz meg a tűz halála.

(Klasszikus angol költők II. Európa
 Könyvkiadó, Budapest, 1986. 711.
 Vas István fordítása)

T2'

SIDNEY KEYES

William Wordsworth

No room for mourning: he's gone out
 Into the noisy glen, or stands between the stones
 Of the gaunt ridge, or you'll hear his shout
 Rolling among the screes, he being a boy again.
 He'll never fail nor die
 And if they laid his bones
 In the wet vaults or iron sarcophagi
 Of fame, he'd rise at the first summer rain
 And stride across the hills to seek
 His rest among the broken lands and clouds.
 He was a stormy day, a granite peak
 Spearing the sky; and look, about its base
 Words flower like crocuses in the hanging woods,
 Blank though the dalehead and the bony face.

The Penguin Book of Contemporary
 Verse 1918-60, Penguin, 1963. 321.

T2''

WILLIAM WORDSWORTH

EGY HALOTTI MASZKRA

Miért e gyász? hiszen csak épp elment haza,
a tarka völgybe le, vagy sziklaormokon
áll, kőszirtek között, vagy messze zeng szava
s kavicsok közt görög, hisz ismét kisfiú.
Nem hal meg, nem enyészik el sosem,
és élni fog túl, túl minden koron,
bár most a hír vas szarkofágjában pihen
a csontja, de felkel, a nyári szél ha fú,
s a dombok oldalára megy pihenni
a felhők, felszántott földek közé.
Viharos nap volt ő; és gránit-csúcs, ezernyi
eget mutatva – s nézd: a bérc tövében
szavak virágzanak, mint kikerics erdők ölén –
halott-fehér a völgy, s vad csontos arc az ég, fenn.

(Klasszikus angol költők II. Európa
Könyvkiadó, Budapest, 1986. 872.
Végh György fordítása)

T3'

W. B. YEATS

Leda and the Swan

A sudden blow: the great wings beating still
Above the staggering girl, her thighs caressed
By the dark webs, her nape caught in his bill,
He holds her helpless breast upon his breast.

How can those terrified vague fingers push
The feathered glory from her loosening thighs?
And how can body, laid in that white rush,
But feel the strange heart beating where it lies?

A shudder in the loins engenders there
The broken wall, the burning roof and tower
And Agamemnon dead.

Being so caught up,
So mastered by the brute blood of the air,
Did she put on his knowledge with his power
Before the indifferent beak could let her drop?

The Penguin Book of Contemporary
Verse 1918-60, Penguin, 1963. 45.

LÉDA ÉS A HATTYÚ

Egy gyors ütés! A roppant szárnycsapás,
a rémült lány combját cirógató
hártyás fekete láb – nyakába vás
a csőr: nyílt mellén tollak, mint a hó.

E tollas test malasztját kis keze
mint űzze oldódó combjaitól?
E fehér forgatagban érez-e
mást, mint hogy a roppant szív hol dobol?

Egy lágyékborzongás okozta vert
falak omlását, tornyokét, tetőkét,
s Agamemnon halálát.

Győztesen

ha már az ég yers vére szállta meg,
erőt s tudást kapott-e, mielőtt még
a csőr elejtette közömbösen?

(Klasszikus angol költők II. Európa
Könyvkiadó, Budapest, 1986. 556.
Görgey Gábor fordítása)

2.1. A szöveg formációjával kapcsolatos gyakorlat

A formációval kapcsolatos gyakorlathoz a T1' szöveget választottuk, alapjául a T1'0 szolgált. A feladatot a következőképpen fogalmaztuk meg.

2.1.1. A kézhez kapott szöveg egy T. S. Eliot-költemény három – egyenként nyolc soros – versszaka, melyek sorrendje megegyezik az eredetivel. Az első versszakot a szerző által alkotott eredeti formában adtuk meg, a második és a harmadik versszakot azonban kismértékben átalakítottuk. Az átalakítás egyrészt abban áll, hogy a második és a harmadik versszakon belüli szövegmondatok, megnyilatkozások (melyeket kisbetűk jelölnek) sorrendjét megváltoztattuk, másrészt abban, hogy nyolcadik (utolsó) sorukat külön adtuk meg (lásd X, Z).

A megadott szimbólumok felhasználásával a második és a harmadik versszakon belül összekevert szövegmondatok sorrendjét változtassa meg, majd illessze a két nyolcadik sort (X és Z) a megfelelő versszakhoz úgy, hogy eredményül egy, az ön számára leginkább elfogadható vers szövegét kapja! Megoldásait írja az alábbi táblázatba!

	Első szövegmondat	Második szövegmondat	Harmadik szövegmondat	Utolsó sor
2. versszak				
3. versszak				

Ash on an old man's sleeve
Is all the ash the burnt roses leave.
Dust in the air suspended
Marks the place where a story ended.
Dust inbreathed was a house –
The wall, the wainscot and the mouse.
The death of hope and despair,
This is the death of air.

(d) The parched eviscerate soil
Gapes at the vanity of toil,
Laughs without mirth.

(q) There are flood and drouth
Over the eyes and in the mouth,
(a) Dead water and dead sand
Contending for the upper hand.

(t) Water and fire succeed
The town, the pasture and the weed.

(r) Water and fire shall rot
The marred foundations we forgot,
Of sanctuary and choir.

(p) Water and fire deride
The sacrifice that we denied.

X This is the death of water and fire.

Z This is the death of earth.

2.1.2. A 2.1.1. feladatot tizennyolc másoddiplomás angol szakos hallgató oldotta meg.

A feladat megoldásának eredményeit az 1. táblázat foglalja össze. A táblázatok fejlécében a második és a harmadik versszak szövegmondatainak, illetőleg utolsó sorának jele szerepel az eredeti sorrendnek megfelelően, első oszlopában a kísérletben résztvevő hallgatók sorszáma, ezt követően pedig a szövegmondatok általuk választott sorrendjét tüntettük fel, az eredetivel megegyező sorrendűek jelét kövérrel szedve, és összesítve is. A táblázatok utolsó oszlopa egyrészt arról informál, hogy a résztvevők (saját állításuk szerint) hány éve tanulnak angolul, másrészt a második és a harmadik versszak megoldásait összegzi. (Az eredetivel megegyező megoldásokat a legutolsó sor is kiemeli.)

A kísérletben résztvevők által létrehozott egyes megoldásokkal kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a szövegmondatok eredeti sorrendjére összesen öt hallgatónak, a 2., 6., 11., 14. és 17. sorszáma, sikerült rátalálnia, legkevesebb eredetivel megegyező megoldást, összesen kettőt, az 1. sorszámu hallgató produkált.

A résztvevők megoldásai közül tekintsük itt teljes egészében az 5. sorszámu hallgatóét, akinek megoldásában négy szövegmondat sorrendje egyezik meg az eredetivel (lásd T1'5).

Második versszak						
	Első	Második	Harmadik	Utolsó	Összesen	Év
1	d	q	a	Z	1	12
2	q	a	d	Z	4	6
3	q	a	d	Z	4	6
4	a	q	d	Z	2	7
5	q	d	a	Z	2	6
6	q	a	d	Z	4	10
7	a	q	d	Z	2	4
8	d	q	a	Z	1	7
9	q	d	a	Z	2	16
10	q	a	d	Z	4	10
11	q	a	d	Z	4	4
12	a	q	d	Z	2	4
13	a	q	d	Z	2	7
14	q	a	d	Z	4	6
15	a	q	d	Z	2	4
16	a	q	d	Z	2	5
17	q	a	d	Z	4	6
18	a	q	d	Z	2	6
	9	7	14	18	48	

1. táblázat (második versszak)

Harmadik versszak						
	Első	Második	Harmadik	Utolsó	Összesen	Mind
1	r	t	p	X	1	2
2	t	p	r	X	4	8
3	p	t	r	X	2	6
4	t	p	r	X	4	6
5	t	r	p	X	2	4
6	t	p	r	X	4	8
7	t	p	r	X	4	6
8	t	r	p	X	2	3
9	r	t	p	X	1	3
10	r	p	t	X	2	6
11	t	p	r	X	4	8
12	p	t	r	X	2	4
13	p	t	r	X	2	4
14	t	p	r	X	4	8
15	t	p	r	X	4	6
16	t	p	r	X	4	6
17	t	p	r	X	4	8
18	t	p	r	X	4	6
	12	11	13	18	54	
Mind	21	18	27	36	102	

1. táblázat (harmadik versszak)

There are flood and drouth
Over the eyes and in the mouth,
The parched eviscerate soil
Gapes at the vanity of toil,
Laughs without mirth.
Dead water and dead sand
Contending for the upper hand.
This is the death of earth.

Water and fire succeed
The town, the pasture and the weed.
Water and fire shall rot
The marred foundations we forgot,
Of sanctuary and choir.
Water and fire deride
The sacrifice that we denied.
This is the death of water and fire.

2.2. A szöveg sensusával kapcsolatos gyakorlat

A sensussal kapcsolatos gyakorlathoz a T2' szöveget választottuk, alapjául a T2'/0 vehikulum szolgált. A feladatot a következőképpen fogalmaztuk meg.

2.2.1. A kézhez kapott vers szövegéből kiemeltük a melléknévi szófajú szavakat, s külön ábécérendbe szedve adtuk meg.

Próbálja meg kiegészíteni az üresen hagyott (arab számokkal jelölt) részeket a 10 melléknév felhasználásával úgy, hogy eredményül egy, az ön számára elfogadható vers szövegét kapja!

No room for mourning: he's gone out
Into the (1) ..... glen, or stands between the stones
Of the (2) ..... ridge, or you'll hear his shout
Rolling among the screes, he being a boy again.
He'll never fail nor die
And if they laid his bones
In the (3) ..... vaults or (4) ..... sarcophagi
Of fame, he'd rise at the first (5) ..... rain
And stride across the hills to seek
His rest among the (6) ..... lands and clouds.
He was a (7) ..... day, a (8) ..... peak
Spearing the sky; and look, about its base
Words flower like crocuses in the (9) ..... woods,
Blank though the dalehead and the (10) ..... face.

A kiemelt melléknevek:

bony	iron
broken	noisy
gaunt	stormy
granite	summer
hanging	wet

2.2.2. A 2.2.1. feladatot tizenöt elsőéves magyar – angol szakos hallgató oldotta meg.

A feladat megoldásának eredményeit a 2. táblázat foglalja össze. A táblázat fejlécében a versből kihagyott melléknevek szerepelnek eredeti sorrendjüknek megfelelően, első oszlopában a kísérletben résztvevő hallgatók sorszáma található, ezt követően pedig a melléknevek az általuk választott sorrendben. Az eredetivel megegyező helyen szereplő mellékneveket kövérrel szedték, majd számukat (mind az utolsó sorban, mind az utolsó oszlopban) összegeztük. A táblázat utolsó oszlopa arról is informál, hogy a résztvevők (saját állításuk szerint) hány éve tanulnak angolul.

A kísérletben résztvevők által létrehozott egyes megoldásokkal kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy valamennyi melléknevet egyetlen hallgatónak sem sikerült az eredeti szöveg(helyek)nek megfelelően 'visszahelyettesítenie'. Az eredeti szerint legtöbb melléknevet (összesen négyet) a 4. sorszámú résztvevő helyezett el, legkevesebbet pedig (mindössze egyet) a 3. és a 10. sorszámú.

A résztvevők megoldásai közül tekintsük itt teljes egészében az 4. és a 10. sorszámú hallgatóét (lásd T2'/4 és T2'/10).

T2'/4

No room for mourning: he's gone out
Into the *noisy* glen, or stands between the stones
Of the *broken* ridge, or you'll hear his shout
Rolling among the screes, he being a boy again.
He'll never fail nor die
And if they laid his bones
In the *granite* vaults or *iron* sarcophagi
Of fame, he'd rise at the first *summer* rain
And stride across the hills to seek
His rest among the *bony* lands and clouds.
He was a *stormy* day, a *wet* peak
Spearing the sky; and look, about its base
Words flower like crocuses in the *gaunt* woods,
Blank though the dalehead and the *hanging* face.

	(1) noisy	(2) gaunt	(3) wet	(4) iron	(5) summer	(6) broken	(7) stormy	(8) granite	(9) hanging	(10) bony	Össz. (Év)
1	bony	gaunt	granite	hanging	summer	broken	noisy	stormy	iron	wet	3 (4)
2	hanging	broken	iron	granite	summer	wet	stormy	gaunt	noisy	bony	3 (10)
3	gaunt	wet	iron	granite	summer	stormy	bony	broken	noisy	hanging	1 (4)
4	noisy	broken	granite	iron	summer	bony	stormy	wet	gaunt	hanging	4 (5)
5	hanging	broken	iron	granite	summer	stormy	gaunt	wet	noisy	bony	2 (6)
6	bony	iron	wet	noisy	summer	hanging	gaunt	granite	stormy	broken	3 (5)
7	noisy	broken	iron	granite	stormy	gaunt	summer	hanging	wet	bony	2 (5)
8	noisy	granite	gaunt	bony	summer	wet	broken	hanging	stormy	iron	2 (5)
9	hanging	broken	gaunt	granite	summer	noisy	stormy	iron	wet	bony	3 (5)
10	iron	broken	gaunt	bony	summer	hanging	noisy	stormy	wet	granite	1 (5)
11	iron	granite	bony	gaunt	summer	stormy	noisy	wet	hanging	broken	2 (5)
12	bony	broken	granite	iron	summer	noisy	stormy	hanging	wet	gaunt	3 (12)
13	hanging	granite	broken	iron	wet	noisy	summer	stormy	gaunt	bony	2 (13)
14	noisy	broken	granite	iron	stormy	wet	summer	hanging	gaunt	bony	3 (4)
15	noisy	hanging	iron	granite	stormy	summer	gaunt	broken	wet	bony	2 (5)
	5	1	1	4	11	1	4	1	1	7	36

2. táblázat

No room for mourning: he's gone out
 Into the *iron* glen, or stands between the stones
 Of the *broken* ridge, or you'll hear his shout
 Rolling among the screes, he being a boy again.
 He'll never fail nor die
 And if they laid his bones
 In the *gaunt* vaults or *bony* sarcophagi
 Of fame, he'd rise at the first *summer* rain
 And stride across the hills to seek
 His rest among the *hanging* lands and clouds.
 He was a *noisy* day, a *stormy* peak
 Spearing the sky; and look, about its base
 Words flower like crocuses in the *wet* woods,
 Blank though the dalehead and the *granite* face.

2.3. A szöveg relátumával kapcsolatos gyakorlat

A relátummal kapcsolatos gyakorlathoz a T3' szöveget választottuk, alapjául a T3'/0 vehikulum szolgált. A feladatot a következőképpen fogalmaztuk meg.

2.3.1. A kézhez kapott papíron egy vers összekevert versszakait olvashatja.

- (a) Próbáljon meg ezekből a versszakokból egy, az ön számára elfogadható verset összerakni! (A versszakok előtt található számok vagy betűk arra szolgálnak, hogy amikor a verse elkészült, eredményét ezeknek a felhasználásával közölheti: ezek egymásutánja ugyanis az ön verse versszakainak egymásutánját fogja jelezni.)
- (b) Adjon címet a versének! Megoldásait írja az alábbi táblázatba!

Első versszak	Második versszak	Harmadik versszak	Negyedik versszak	Cím

L   How can those terrified vague fingers push
       The feathered glory from her loosening things?
       And how, can body, laid in that white rush,
       But feel the strange heart beating where it lies?

3 Being so caught up,
So mastered by the brute blood of the air,
Did she put on his knowledge with his power
Before the indifferent beak could let her drop?

5 A sudden blow: the great wings beating still
Above the staggering girl, her thighs caressed
By the dark webs, her nape caught in his bill,
He holds her helpless breast upon his breast.

A   A shudder in the loins engenders there
The broken wall, the burning roof and tower
And Agamemnon dead.

2.3.2. A 2.3.1. feladatot tizenhat elsőéves magyar – angol szakos hallgató oldotta meg.

A feladat megoldásának eredményeit a 3. táblázat foglalja össze. A táblázat fejléce az egyes versszakok jelét mutatja azok eredeti sorrendjében, első oszlopában a kísérletben résztvevő hallgatók sorszámát, ezt követően pedig az általuk választott versszakok jelét tüntettük fel, az eredetivel megegyező helyen találhatóakat kövérrel jelezve, majd összegezve is. A táblázat hetedik oszlopában a résztvevők által adott címek szerepelnek, utolsó oszlopa pedig arról informál, hogy a hallgatók (saját állításuk szerint) hány éve tanulnak angolul. (Az eredetivel megegyező megoldásokat a legutolsó sor is kiemeli.)

	5	L	A	3	Össz.	Cím	Év
1	A	5	L	3	1	The death of Agamemnon	5
2	3	L	5	A	1	The Death of Agamemnon	5
3	A	3	L	5	0	-	5
4	3	L	5	A	1	The death of Agamemnon	6
5	3	L	5	A	1	Klütainnesztra	5
6	5	L	3	A	2	Death	8
7	3	L	5	A	1	He gave his life/Women and Blood	8
8	A	3	L	5	0	Agamemnon's death	3
9	L	5	3	A	0	Agamemnon's sonnet	5
10	A	3	L	5	0	The killing of Agamemnon	4
11	5	3	L	A	1	Broken love	6
12	5	3	L	A	1	Dream	5
13	5	3	L	A	1	Death	6
14	5	3	L	A	1	The end	6
15	5	3	L	A	1	My Sorrow	6
16	5	3	L	A	1	Death	7
	7	5	0	1	13		

3. táblázat

A feladatot megoldó tizenhat hallgató közül egynek sem sikerült valamennyi versszak eredeti sorrendjére rátalálnia, két versszakéra is csupán egy hallgató, a 6. sorszámú talált rá, négy pedig, a 3., a 8., a 9. és a 10. sorszámú egyére sem.

2.4. Néhány megjegyzés a megoldásokkal kapcsolatban

Az itt következő kommentárjainkban, akceptálhatónak tartva a megoldások java részét, néhány általános megállapítást fűzünk hozzá a gyakorlatokhoz.

Ami a kísérletben résztvevő hallgatók grammatikai felkészültségét illeti, érezhető hiányosság tapasztalható többek között az angol szórend standard(ának tekinthető) szabályaival kapcsolatban, amit versvehikulumokról lévén szó, tovább bonyolít a poetica licentia (lásd például a 2.1. feladat megoldásait – még ha T. S. Eliot nem tartozik is a könnyen interpretálható költők közé).

A lexikai, szemantikai ismeretek fogyatékoságai komoly interpretációs nehézségek elé állíthatták a hallgatókat. A szóismeret mélysége elég jól nyomon követhető például a 2.2. feladat megoldásaiban. Csaknem teljesen bizonyos, hogy a „gaunt” lexémát egyetlen résztvevő sem ismerte, ezenkívül a 'visszahelyettesítés' során problémát okozhatott még további két-három melléknév jelentése is.

Többféle, egyebek közt poétikai, továbbá művelődés- és művészettörténeti tanulással is szolgált a 2.3. feladat. Az eredmények alapján úgy tűnik, hogy a legtöbb hallgató nem rendelkezik elegendő ismerettel vagy inkább (klasszikus) műveltséggel Léda és a hatyú nászának a Yeats-versből elég egyértelműen 'kiolvasható' mítoszával kapcsolatban, pedig úgy-ahogy a NAT is előírja az európai kultúrában, jelesül az antikvitásban való tájékozódás követelményét is (már a 10. évfolyam végére). A résztvevők egy része által adott címek Agamemnon műkénéi királyra, az Iliász bátor vezérére utalnak, kérdés azonban, hogy a szóban forgó utalások mögött feltételezhető-e megfelelő mitológiai, művészettörténeti és történelmi tájékozottság, vagy a címválasztást inkább a szöveg „Agamemnon dead” kifejezése motiválhatta, esetleg hangulati elemek. Két-három megoldást kivéve, a hallgatók nemigen tudták alkalmazni a szonettformára vonatkozóan minden bizonnyal meglévő ismereteiket.

3. Befejezés

Az ismertetett keretek közt elvégzett kreatív-produktív gyakorlatok előkészítése során főként a globális szövegértésre alapoztunk. A globális szövegértés azonban kellő szóismeret hiányában meglehetősen bizonytalan, legalábbis ezt mutatják a megoldások. Tapasztalataink szerint a választási lehetőségekkel operáló idegen nyelvű gyakorlatok (mint itt a 2.2.) megoldásával talán valamelyest könnyebben boldogulnak a feladatmegoldók.

Tanulmányunkban angol nyelvű versvehikulumokon végrehajtott gyakorlatokat mutattunk be. Természetesen tanulságos és feltehetően más jellegű információkkal (is) szolgálhatnak a prózaszövegek felhasználásával megold(at)ott feladatok.

A CREATIVE-PRODUCTIVE APPROACH TO FOREIGN LANGUAGE TEXTS.

2.1. ENGLISH EXERCISES WITH HUNGARIAN LINGUISTIC AND SOCIO-CULTURAL BACKGROUND

LÁSZLÓ VASS – RÓBERT ZÁNTÓ

The exercises were completed by 49 day students and retrainees of English of Gyula Juhász Teacher Training College. Time allotted: cca 20-25 min. The exercises contain the main components of the „signifier-signified” structure of the text (its vehicle, formation, sense and relatedness.) The aim of the exercises is to help the work of Hungarian teachers/students, teaching and learning foreign language in a socio-cultural context with Hungarian as the mother tongue. The work is – at present – of experimental character.

B. A SZÖVEGTAN ÉS HORIZONTÁLIS KÖRNYEZETÉNEK DISZCIPLÍNÁI

Ahogy e kötet *Bevezetésének* 1. táblázatában láthattuk, a diszciplináris környezet *horizontális sávját* a (B1.) *textológiai társdiszciplínák*, a (B2.) *szövegtanok* (illetőleg azok egyike: a szemiotikai textológia), valamint a (B3.) *nyelvészeti diszciplínák* alkotják. Lássuk itt a horizontális sáv e három összetevőjét.

B1. A textológiai társdiszciplínák

Az említett táblázatban felsorolt társdiszciplínák közül az alábbi 'szemle' nem tartalmazza a narrativikát és az esztétikát, mert e két diszciplínának periodikánk 'közvetlen jelleg'-gel eddig kevés teret szentelt.

Poétika (mint a műnemek és műfajok legáltalánosabb értelemben vett diszciplínája)

A különféle szövegtípusú szövegekre vonatkozó írások közül az *előző kötetekből lásd például*: Formateremtő elvek a költői alkotásban. Szerk. HANKISS Elemér (Ismeretetés), *Szemiotikai szövegtan* 3. 152-156; Marcello LA MATINA: Költői szövegek interpretálása: filológia, strukturalizmus, szemiotika, *Szemiotikai szövegtan* 4. 56-82; PETŐFI S. János: A költészet grammatikájától a költészet szemiotikai textológiájáig, *Szemiotikai szövegtan* 4. 83-97; FÓNAGY Iván: A költői kutatásról, *Szemiotikai szövegtan* 5. 77-118; SZENDE Aladár: A tankönyvi szöveg természetéről, *Szemiotikai szövegtan* 5. 211-218; SZIKORÁNÉ KOVÁCS Eszter: Gondolatok a költői szövegről mint a szöveg sajátos válfajáról, valamint annak interpretációelméleti vonatkozásairól, *Szemiotikai szövegtan* 5. 219-224; WACHA Imre: Szöveg és (adekvát) interpretáció (Szövegműfaj, szövegforma, szövegértelmezés, szövegmondás), *Szemiotikai szövegtan* 5. 237-256; WACHA Imre: Az irodalmi mű szövegszerkezetének és a szöveg hangzásbeli jellemzőinek összefüggéseiről, a szöveg fonetikai szemléletéről. A prózai (elbeszélő) irodalmi mű és megszólaltatása. Áprily Lajos: A hiúz, *Szemiotikai szövegtan* 6. 35-80; BENCZE Lóránt: Emlékezés, szövegalkotás, szövegtípus, *Szemiotikai szövegtan* 8. 9-34.

Itt lásd: KÁROLY Krisztina: Az angol szövegnyelvészeti kutatások a 90-es években című tanulmányának 2.4. szekcióját.

A VIZUÁLIS KÖLTÉSZET

NAGY PÁL

A korai képverset az irányzat költői *konkrét vers*nek, *konkrét költészet*nek nevezték. A művek általában lineárisan rendezett betűsorok, szavak, mondatok; minden sor-nak önálló grafikai jelentése van. A szövegek vagy nyomdai kompozíciók (a tipoézis, a tipografikus költészet korai darabjai), vagy írógépszövegek (daktilopoémák), esetleg kézzel írták őket (a Letraset még nem terjedt el). Függőleges és vízszintes tengelyek mentén rendeződnek a térben (innen a „spacialista” – térköltészeti – jelző). A konkrét vers ismertető jegye tehát, hogy az esetek többségében nyelvi kódolású *betűkép*, *szókép* (ebben a lettrizmussal rokon), nem vagy ritkán használ nem nyelvi (például grafikai) elemet. Eleve lemond viszont a költészet mimetikus modelljéről és a narrációról. Típusai – EUGEN GOMRINGER 1972-es felosztása szerint – az ideogramma, a konstelláció, a dialektikus költemény, a palindroma, a tipogramma és a piktogramma. PIERRE GERNIER viszont két nagy tendenciát különböztet meg: a „szenzibilisták” és a „mechanisták” tendenciáját.

Mint HORÁNYI ÖZSÉB írja (1975.): „a vizuális jelölőrendszerek alapvetően nemlineáris jellegűek”. „A szöveg linearitása elvben két dolgot jelenthet: (i) Dekódolásakor szegmentumról szegmentumra haladva kapjuk meg fokozatosan a jelentést (kódolásnál ugyanúgy szegmentumról szegmentumra haladva kódoljuk be a jelentést). (...) (ii) Szokásosabb azonban a linearitáson a jelölő (a hangsor, a betűk sorozatának) linearitását (egydimenziós voltát) érteni.”

A konkrét szó az ötvenes-hatvanas években eléggé felkapott szó volt – gondoljunk például a PIERRE SCHAEFFER-féle „konkrét zené”-re vagy a MAX BILL-féle „konkrét művészet”-re, de EUGEN GOMRINGER (MAX BILL magántitkára), PIERRE GARNIER, EMMETT WILLIAMS vagy a DE CAMPOS testvérek bizonyára azért választották ezt a nevet, mert célul a költészet, a nyelv *valóságos*, *konkrét* akusztikus és vizuális anyagának vizsgálatát tűzték ki.

A *képvers* nyelvi és képi kódolású esztétikai üzenet, információ. A kettős kódolás csökkenti az időre és a térre épülő művészetek közötti különbséget; a képvers-író a költészetet térbeli művészetként (is) műveli.

FÓNAGY IVÁN meghatározása szerint „A képvers a hangírás és a grafika sajátos szintézise. Nem mond le sem a jelenségek közvetlen ábrázolásáról, sem a nyelvi kifejezésről: betűkre bontott mondatokat rajzol.”

A képvers általában kétdimenziós, statikus állókép.

A *vizuális szövegek* – HORÁNYI ÖZSÉB szerint – „az ún. nem verbális kódokban generált közlemények”. Ugyanakkor „bármely természetes nyelv írott változatát is tekinthetjük vizuális szövegnek”. A vizuális szöveg annyiban különbözik a képverstől,

hogy amíg a képvers egyetlen önálló scriptovizuális egység, esetleg több, egymást követő, de önálló egység, a vizuális szöveg egybefüggő, időnként teljes kötetet kitöltő, nyelvi és képi kódolású, kétdimenziós *képszöveg*. Legjellemzőbb példái: a francia Maurice Roche könyvei.

Mit mond a látható nyelvről, a képanyelvről, a képírásról, az írásképről a nyelvész, az esztéta? A *Világirodalmi Lexikon* „írásképről” címszavát FÖNAGY IVÁN írta.

„A versek vizuális, grafikus aspektusa egyre nagyobb szerepet játszott a könyvnyomtatás elterjedése óta.” Főleg a költészetben, ahol a sorok elrendezésének vizuális szerepe is van. Azonban „az írásképről ennél többre is képes” – mondja FÖNAGY, aki szerint kétfajta képvers van, az, amelyik a szövegből, az írásból indul ki, s az, amelyik „valamilyen figurából, egy tárgy képéből vagy geometriai alakzatból indul ki”.

Napjainkban a képversnek legalább három csoportját szoktuk megkülönböztetni: a *carmina figuratá*t, a figurális képverset (ezek főleg a régi idők képversei, de ebbe a csoportba tartozik a kalligramma típusú képvers is, például Apollinaire képversei), ezek sok esetben visszakanyarodnak a piktográfiához, ideográfiához; a *mandala típusú* képverseket, mint amilyenek például Ferdinand Kriwet művei, ezekre a kör vagy négyzetes forma jellemző, jól érzékelhető középpont körül szerveződnek, szimmetrikusak és megfordíthatók; valamint a *lettrista típusú* képverseket, plakátverseket, ilyenek például Kasák betűversei, plakátversei.

DICK HIGGINS amerikai multimédia-művész és teoretikus, a régi (dadaizmus előtti) képvers legteljesebb antológiájának kiadója (*Pattern poetry*) a „hagyományos” képversnek öt csoportját különbözteti meg: a kontúrkölteményt, a rácskölteményt, a szöveg nélküli képverset, a térbeli vonalverset és a kubust (*carmina quadrata*).

Korok szerint is meg lehet különböztetni a genuszon belüli műfajokat: a Krisztus előtti századokból való példák általában az ideogrammatikus képírás esetei; az ókori görög írók okulás költeményeket, technopaegniákat alkottak; a barokk kor szerzői tárgyképeket vagy geometrikus formákat rajzolnak a szöveggel (ez az úgynevezett „emléma költészet”, ahol a külső alak mutatja a vers témáját), vagy palindromákat, akrosztichonokat gyártanak; a dadaisták „szabad táblákat”, a futuristák plakátverseket, tipográfiai költeményeket alkotnak, a lettristák betűkompozíciókat; de megszületett a tipoézis is, és így tovább. KILIÁN ISTVÁN több mint száz képverset tartalmazó *Régi magyar képversek 1614-1747* című – egyelőre kéziratban lévő – kötete a következő képversfajtákat különbözteti meg: a betűmágia és a kubus; akro-, mezo-, telesztikhonok, akroteleutonok; figurális mezosztikhonok; hálós, harmonika, háromszög, zászló, labirintus; kerék, kör, óra és spirál; keresztek, Püthagorasz betűje az Y; kétélű balta; sugárzó napkorong; csillagok; szívek; kelyhek; korona; virágok és koszorúk; kapu, torony, sír-emlék.

A konkrét és vizuális költészet legteljesebb osztályozása ismereteim szerint PETER MAYER angol költő és kritikus (a Sackner archívum megbízásából BOB COBBING közreműködésével készült) klasszifikációja. MAYER 64 féle (!) vizuális költeményformát különböztet meg, melyeket különböző szempontok szerint csoportosít. (Például alkotóelemek; elrendezés; az erre alkalmazott módszer; a média, amelyen a képvers megjelenik stb.)

MAYER CLASSIFICATION I

Action Poem	Flow Chart	Picture Poem
Acrostic	Heads-Bodies-and-Legs Books	Pop-up Book
Algorithm	Ideogram	Poster Poem
Alphabetic Text	Ideogrammatic Text	Protean Poem
Alliteration	Isotype	Protest Poem
Anaglyph	Kinetic Text	Rayonist Poem
Anagram	KinKon (KINetic+KONkret)	Rotating Disc Text
Animated Books	Labyrinth	Semantic Poetry
Audiovisual Texts	Letter Picture	Serial Text
Banner Poem	Lettrist Text	Shaped Texts
Cento	Macaronic Verse	Shaped Books
Chronogram	Moveable Book	Signal and Code Texts
Color Text	Musical Notations	Stereoscopic Text
Constellation	Number Text	Suprematist Text
Diagram	Object (Static/Moving)	Tautology
Disc Reveal Text	Objekctive Poem	Table
Emblem Poems and Books	Optical (Illusion) Poem	Typewriter Art/Poems
Fauve Text	Perforated Book	Typestract
Filtered Text	Permutation	Typoem
Flag Poem	Phonetic Text	Typogram
Flip Book	Phonic Text	Visual Poem
		Window Etching

MAYER CLASSIFICATION II

Ingredients: Sign(s), Letter(s), Number(s), Picture(s), Color(s)

Arrangement: Shape (mimetic), Shape (abstract), Constellation, Labyrinth, Superimposition, etc.

Procedures: Condensation, Fragmentation, Metonymy, Onomatopoeia, Palindrome, Permutation, Paronomasia, Series, Tautology, Other rhetorical figures and tropes.

Media: Typestracts, Typograms, Handwriting, Calligraphy, Rubber stamps, Stencils, Rub-down lettering, Computer, Painting, Photomontage, Collage, Decollage, Frottage, Sculpture, etc.

A konkrét és vizuális költészet osztályozása PETER MAYER szerint
(A Sackner archívum katalógusából)

Mint a kiadványok bizonyítják, óriási a választék a színvonalas, modern képversonben (figuratív kalligramma, ábravers, számvers, betűvers, szöveges fotóintervenció, talált költemények, tipográfiai költemények stb.). Nem értek egyet FÓNAGY IVÁNNAL azzal a megállapításával, hogy „a képköltemények jó része a képet inkább a költői mondanivaló helyett és nem annak természetes kiegészítéséül nyújtja. (...) A költői üzenet egészében véve szegényesebbé vált.” A kettős percepció, az a tény, hogy a képverson először képként, Gestaltként, alakként, formaként érzékeljük, majd azután kezdjük el

olvasni; hogy ezeket a vizuális és nyelvi információkat agyunk bal, racionálisabb és jobb, érzelmesebb, érzékiesebb féltekéje *egyszerre* dolgozza fel; az a tény, hogy a vizuális emlékezet mélyebb, tartósabb, mint a verbális emlékezet, és még sok más tényező (például a képversek nagyfokú játékosága) mind amellet szólnak, hogy a képvers, a vizuális költészet igenis gazdagította, megújította a költői üzenetet, s rajta keresztül percepciónk és gondolkodásunkat. A költők – az egész világon – megérezték, hogy új képkorszak határán állunk, hogy *a huszadik század végi, huszonegyedik század eleji kultúra vizuális kultúra lesz*. Ezért válhatott a vizuális költészet az ezredvég legfontosabb új irodalmi műfajává, az elektronikus irodalom előkészítőjévé.

A képírás, a képköltészet az ember első esztétikai megnyilvánulásai közé tartozik. A barlangrajzoknak, a faragott jóscsontoknak, karcolt díszítésű kavicsoknak, teknőchéknek, rovásvos pálcáknak képköltészeti értékük is van. (Részletesebben lásd: GEORGES JEAN *Langage des signes* című könyvében.) A képversantológiák a „Figurengedicht” első példájaként a Phaistos-i diszkoszt szokták reprodukálni, amely a Krisztus előtti 17. századból való, s amelyet ma a Kréta szigeti Heraklion Múzeumban őriznek. Saját kutatásaim alapján úgy látom, hogy ennél régebbre is vissza lehet menni: Egyiptomban, az Asszír-Babilón birodalomban már a Krisztus előtti harmadik évezredben, de Asszíriában különösen az amorrita uralkodók idején (második évezred), kiknek sorában Hammurápi a legismertebb név, virágzik az íráskultúra, a *képírás*. A formailag gazdag hieroglifák és ékírásjegyek, valamint a képek – általában tárgyak és élőlények rajza – egy jelrendszerben strukturálódnak: a szó szoros értelmében *képszöveg* keletkezik.

A képköltészet első nagy virágzása: a piktografikus, ideografikus írások kora. A kínai kalligráfia például par excellence piktografikus, „tárgyutánzó” és ideografikus „fogalomjelölő” írás. A kínai őseleket a Krisztus előtti 14-11. században találjuk jóscsontokon; az első évezred elején „már kialakulnak a mai jelek archaikus formái”. Kínában „régí közhely az írás és a képírás egységének tétele” (MIKLÓS PÁL). Az egyiptomi hieroglifa még régebbi. Az első jeleket már a Krisztus előtti negyedik évezred végén használták. Kezdetben ideografikus, majd fonetikus, végül pedig alfabetikus írás. A hettita hieroglifa, az ékírás, amely egész Nyugat-Ázsiában elterjedt – kereskedő népek terjesztették –, ugyancsak régi, a Krisztus előtt harmadik évezredben keletkezett. A görög, majd római alfabetikus írás a föníciaiak betűírásából származik.

Keleten a betűírást az arameusok terjesztették el, egészen Indiáig, a Krisztus előtti 15. és 14. században. Ebből az időből való az az ugariti agyagtábla, amelyet a szótagokat jelölő ékírás, a különböző hieroglifák és képi ábrázolások esztétikus ötvöződése, scriptovizuális egysége (az alakok rajza, művészeti kivitele, az agyagtábla vöröses színe) képköltészeti remekművé avat.

A szótagírás, a betűírás kialakulása nem vet véget a képírás, az írásképf fejlődésének. A görögöknél egész iskola alakult a képvers művelésére, ez az úgynevezett „alexandriai iskola” (Theokritosz, a krétai Dósziasz, a rodoszi Szimiasz). A kőbe vésett, csupa nagybetűből álló római kapitális írásban is erős képesztétikai igény nyilvánul meg. A 3. században megjelenő tollírás ugyancsak rendkívül igényes formailag. A korai gótikus írást, amely a 11. században Észak-Franciaországban és Flandriában fejlődött ki, s amely a gótikus katedrálisok sziluettjét utánozza, nem véletlenül nevezték *lettre de forme*-nek. Az 1200-1500 között Itáliában és Spanyolhonban használatos rotunda, a kerek gót már az „új stílust” képviseli.

Minden vizuális költészeti antológiában (mindenekelőtt HIGGINSÉben) sok szép korai középkori, 6., 8., 9., 10. és 11. századi „pattern poem” látható. Ezek alkotói ismert humanisták: Venantius Fortunatus, Alcuin, Hrabanus Maurus, Josephus Scottus, Pierre Abélard. A 12. században keletkeztek a héber kabalisztikus – betűket és számokat egyaránt tartalmazó – mágikus négyesek és más formulák, például a közismert ABRACADABRA (jelentése: „szűnjék meg a betegség, mint ez a szó”) vagy a sátán nevét tartalmazó bűvös négyes.

Nicolò de Rossi 14. század eleji képverse már „modern nyelven”, azaz nem latinul, hanem olaszul íródik.

A pretipografikus időkből kiemelkedik Raban Maur (Hrabanus Maurus) német Szent Benedek rendi szerzetes, Mainz-i püspök *De Laudibus sanctae Crucis* című műve, mely eredetileg a 9. századból datálódik, de sok későbbi kézírata forgott közkezen, és kódex formában is kiadták. Ebben harminc „képes vers” vagy „mintás vers” található, a Szent Kereszt dicsőségére. Ezekben a remekművekben a formák, alakzatok és emberi alakok piros színnel vannak kiemelve.

A kódexek iniciáléi (cizellált, színes kezdőbetűi) és miniatúrái a képköltészet újabb kiverágását jelentik. Itt a reneszánsz betűművészete találkozik a képzőművészettel. Luca della Robbia, a 15. század neves szobrásza betűt is rajzol, illetve metsz ugyanúgy, mint Albrecht Dürer. Leonardo da Vinci művészetelméleti munkáiban a betűművészettel is foglalkozik. A 15. század az, amelyben – mint egy Párizsban 1993 végén rendezett kiállítás címe mondja – „a festészet bevonult a könyvbe”. A miniatúrákban teljes a kép és az írás összefonódása, ezért új, komplex jelnek tekinthető: a kép, a képszöveg értelmét, jelentését csak a különböző jelrendszerek egyidejű, együttes olvasásával érthetjük meg. Egy 1993-ban publikált, a jövő médiumairól szóló szakkönyv a kódexeket egyenesen a hipertextus első példáinak tartja.

A 16. századi ábravers egyik legismertebb példája F. Rabelais butykosa.

A 17. század az európai barokk nagy évszázada, mely *irodalmi szempontból* nemcsak arról nevezetes, hogy ekkor vált az alexandrinus, a „sándorvers” a verselés alapképzetévé, hanem ez a század a régi képvers aranykora is. Európa minden civilizált országában különlegesen szép formájú és bonyolult szövegű képversek születnek. Franciaországban Estorg de Beaulieu kubusokat szerez, Jean de Boyssières háromszögverseket; Angliában Joseph Beaumont írással megrajzolja Lewis Carroll híres „egérfarok”-képversének (*Alice Csodaországban*) előképét. Rómában a cisztercita barát Juan Caramuel de Lobkowitz *Metametrika* címmel a *carmina figuratá*ról elmélkedik.

Mint tudjuk, Magyarországon is számos képvers születik. A képvers antológiák közül DICK HIGGINS antológiája mutatja be a leggazdagabb anyagot: lengyel, cseh, svéd, orosz és – KILIÁN ISTVÁN jóvoltából – magyar anyagot reprodukál. Mutatóba indiai, japán, burmai, sőt kínai és szanszkrit formaverseket, ábraverseket is közöl.

A barokk képvers főbb típusai az oltárt, kelyhet, keresztet, virágot stb. formáló *carmina figuratá*k és az absztrakt geometrikus formában írt szövegek. Az egyik legismertebb német barokk képversköltő J. R. Karst, de szinte minden társa (Catharina Regina von Greiffenberg, Johann Helwig, Nikolaus Peucker stb.) szerzett akkoriban képkölteményt. Például Julius Hyginus. – Aratus görög költő *Tünemények* című versét, mely a csillagképek leírása, CICERO fordította latinra. Hyginus a 17. században tipográfiailag „átírta” a nyomtatott szövegben előforduló *capitalis rusticá*kát (rusztikus nagy-

betűket). Az eredmény valóban tűneményes. De a francia Jacques Cellier is kitesz magáért. Egy 1583-ból datálható rajzkönyvben 217 nagy alakú lapot rajzol tele – betűírással. Apollinaire-nek volt kitől tanulnia; minden valószínűség szerint ismerte is Cellier rajzmappáját.

A 16., 17. és 18. század a labirintusok százada. Ez a figuráció az emberiség alapformái közé tartozik. A barokk korban, a manierizmus korstílusában soha nem látott mennyiségben születnek képvers-labirintusok.

Magyarországon szó szerint *virágzik* a képvers: előszeretettel formál virágot (de gyakori a kerék, a nap, a kubus alakú képvers is). Virágzik például Kozma Mihály kolozsvári unitárius papnál. Mielőtt azonban azt képzelnénk, az ábravers szerzetesek, papok ártatlan, dilettáns szórakozása, jegyezzük meg, hogy a magyar irodalom legnagyobbjai művelték a műfajt: Janus Pannonius (aki Dick Higgins feltételezése szerint *De Littera Pythagorica* című epigrammáját eredetileg Y alakban írta), Balassi Bálint, Szenczi Molnár Albert. És Szenczi Molnár, Moesch Lukács, Palocsay György, Kozma Mihály képversei felérnek Jean-Antoine de Baïf, Johann Helwig, Justus Georg Chottel képverseivel.

Mivel – mint ACZÉL GÉZA írja – „a ‘lusus poetici’ gyakran a mesterségbeli tudás, a humanista művészetszmény elsajátításának egyik legfontosabb színterévé válik”, egymás után születnek a tudós poétikák, melyek közül talán GEORGE PUTTENHAM *The Arte of English Poesie* című műve a legfontosabb (1589.). Leírja és osztályozza a sablonköltszet (pattern poetry) alakzatait (háromszög, négyszög, rombusz stb.).

A 17-18. századi Oroszországban többek között Ivan Velickovszkij készített képverset. A 18. századból említést érdemel a spanyol Francisco de Cunha kubuslabirintusa, melynek címe: *Laberithus I in laudem D. D. Mariae Theresiae Reginae Ungariae*, és a 19. század elejéről Nicolas Cirier francia tipográfus „képköltészeti pamflet”-je, az *Oel typographique*. A 18. század elején Laurence Sterne *Tristram Shandy úr élete és gondolatai* című regényében találunk néhány képverset; a 18. század végéről, 19. század elejéről-közepéről ismertek William Blake szavakat és grafikai elemeket vegyítő Figurengedicht-jei, Lewis Carroll egérfarkat utánzó ábraverse. (Valószínűleg ez inspirálta Gregory Corsonak, a Beat Generation költőjének atom-gombát formáló *Bomba* című ábraversét.)

A képvers 20. századi reneszánsza 1897-ben kezdődik. Ekkor készül el egy párizsi nyomdában Stéphane Mallarmé *Un coup de Dés jamais n'abolira le Hasard* (Egy kockadobás nem vet véget a véletlennek) című költeményének *kefelevonata*, négy vagy öt példányban. A könyv nem jelenik meg eredeti formájában: Mallarmé 1898-ban meghal, a kiadó nem hajlandó jelentősebb összeget befektetni a nagy formátumú album kiadásába. A későbbi kiadások – így például a neves Gallimard kiadóé – nem veszik figyelembe Mallarmé nyomdai utasításait. A *Magyar Műhely* francia nyelvű testvér lapja, a *d'atelier* a *Change* című francia avantgárd folyóirattal összefogva jelentette meg végül az eredeti kefelevonatot figyelembe vevő *igazi Kockadobást*, 1980-ban.

Mint már utaltunk rá, a hagyományos vers megjelenési formájában is voltak olyan vizuális elemek, amelyek a képvers létrejöttét elősegítették: a betűtípus, a betűnagyság, a betűvastagság, a szöveg tagolása (tördelése), a sorok hosszúsága, a szakaszokra bontás, ezek elhelyezése, a fehér felületek elosztása. Mindez persze még nem elég ahhoz, hogy megtörjön a vers linearitása (SAUSSURE ezt tekintette a nyelv egyik alaptulajdonságá-

nak), s valódi térstruktúra jöjjön létre. Megmarad az olvasás törvényszerűsége: *minden* szöveget balról jobbra és felülről lefelé olvasunk.

A *képvers nem lineáris*. Szintaxisa – FRANCIS EDELINE szerint – vagy *ikonikus*, mint a kalligrammáké, vagy *topologikus* (a kicsi–nagy, egyenes–görbe, rend–rendezetlenség, fent–lent, bal–jobb, benne–kívül ellentétpárjaira épülő); vagy a véletlenül alapszik, aleatorikus, tehát *tichoszintaktikus* vagy *antiszintaktikus*. A vetített szövegben erős a *kronoszintaxis*, melynek pillérei a kulcsszavak. A nyelv önálló jelentéssel bíró szó-készletilei elemei a lexémák. A vizuális költészet alapformájában, a konkrét költészetben csak lexémák szerepelnek, míg az expresszív tartalmú képversben, képszövegben grafémákat, lexémákat és elkülöníthető grafikai elemeket találunk. A képverset másként olvassuk tehát, mint a lineáris szöveget. Miután a képverset mint formát az észlelés befogadta, olvasni kezdjük: szemünk pásztázza a szöveg felületét, s a leghangúlyosabb (legnagyobb, legfényesebb, bekeretezett, kinetikus stb.) elemnél áll meg, akkor is, ha ez nem a képszöveg „elején” van, vagy ha ez az elem nem a nyelvi kódrendszerből származik.

Mallarménál megmarad a vers linearitása, ő a betűtípusok, a betűnagyság adekvát megválasztásával, és a fehér felületeknek óriási szerepet adó tördeléssel ér el költői polifóniát. Négyféle betűnagyságot használ, az egyforma betűből szedett szövegek összeolvasva értelmes (bár erősen rejtjelezett) szöveget adnak.

Mallarmétól napjainkig jól nyomon követhető a képvers története. Egy-egy elszigetelt alkotó mérföldkönek tekinthető alkotása (például Christian Morgenstern *A hal éji dala*, 1905) után már az „izmusok” forradalma következik. Ez válasz a 19. század végének erőtlén, hamar kifulladásos realista, naturalista irányzataira, a szimbolizmusra, az empirikus illuzionizmus különböző formáira (például impresszionizmusra). A festészet az utánpótlás hosszú szakasza után vizuális, absztrakt „plasztikai jeleket” alkalmazó korszakába ér, és közeledik a művészet más formáihoz, így az irodalomhoz.

A futurizmus mind a képzőművészetben, mind az irodalomban fontos és jelentős műveket hoz létre, s nem marad el az expresszionizmus, a konstruktivizmus és a szürrealizmus sem. Művelői egyszerre írók és képzőművészek, mint például az olasz futuristák, akik vagy a festészet vagy az irodalom felől indulva jutnak el a képversig, a plakátversig, a tipográfiai költeményig. Jó példa erre Severini, akinek *Marinetti arcképe* című rajza akár a futurista művészet emblémája is lehetne. „L’imagination sans fils et les mots en liberté” (Marinetti 1913. május 11-én kelt manifestumának címe), szabadjára engedett szavak és képzelőerő szárnyán érkezik a futuristák üzenete. A mozgalom központja 1908–1916 között Firenzében volt, a *Lacerba* című folyóirat körül. Filippo Tommaso Marinetti 1919-ben Milánóban jelentette meg *Les mots en liberté futuristes* című két nyelvű képverskötetét (Marinetti Alexandriában született, ahol francia jezsuitáknál tanult, később Párizsban járt egyetemre). Gérard-Georges Lemaire 1986-ban ugyanezzel a címmel tette hozzáférhetővé Párizsban az olasz futuristák: F. T. Marinetti, Francesco Cangiullo, Gino Severini, Paolo Buzzi, Carlo Carrà, Gerbino Depero, Corrado Govoni és mások legszebb képverseit.

A *dadaistákat* nem kellett radikalizmusra biztatni. Irodalmi szempontból – a futurizmus mellett – ez a legfontosabb irányzat. Meghívóik, plakátjaik, kiáltványaik: megannyi időtálló vizuális költemény, de a korabeli folyóiratokban mindannyian közöltek konkrét és tipografikus verseket, „dadalettriákat” is.

Nem tudjuk részletesen bemutatni mindazokat az irányzatokat, mozgalmakat, amelyek a képvers alakulására hatással voltak, csak jelezzük, hogy a századelő forrongásában sok helyen működtek az olasz futuristákhoz hasonló avantgárd csoportok. Oroszországban például a *Zaum* (1913 körül) és a konstruktivisták (Rodcsenko, El Liszickij stb.). Hollandiában Mondrian, Doesburg és társaik, Németországban Herwath Walden expresszionista csoportja a *Der Sturm* (A vihar). Kassák és Moholy-Nagy is saját folyóiratukban közlik képverseiket: 1915-ben jelenik meg a *Tett*, 1916-ban indul a *Ma*, az egyik legjelentősebb európai avantgárd folyóirat, amelyet valaha is kiadtak. (Pedig olyan laptársai voltak, mint: *Der Sturm*, *De Stijl*, *Contemporain*, *Merz*, *Bauhaus* stb.) Az *izmusok* iránt érdeklődőknek Kassák kitűnő könyvét, *Az izmusok történetét* ajánljuk, valamint a Gondolat Kiadó irányzatokat bemutató sorozatát, mely 1964-ben éppen *A futurizmus* című kötettel indult, s tudomásom szerint utolsó kötete 1992-ben *A posztmodern* volt.

Az ősök közül néhány művészről feltétlenül szólnunk kell.

Erik Satie (1866-1925) francia zeneszerző naplójában és egyéb írásaiban számos eredeti, szellemes képvers található; ezek nem kuriózumok, hanem szervesen hozzátartoznak a képvers történetéhez.

Pierre Albert-Birot (1876-1967) 1916-ban alapította *SIC* című folyóiratát. A *SIC* a *Son* (Hang), *Idées* (Eszmék) és *Couleurs* (Színek) betűrövidítése, ugyanakkor latinul *igent* jelent – a rövid cím egész programot rejt. Albert-Birot kalligrammái Apollinaire kalligrammaival mutatnak rokonságot.

e.e. cummings (1894-1962) az első világháború után Franciaországból hazatérve újította meg – külső megjelenési formájában is – költészetét. (Például rombusz alakú, csupa kisbetűvel írt versek.) – Dylan Thomas (1914-1953) valószínűleg cummings hatására alkotott geometrikus alakzatú képverseket.

Ezra Pound (1885-1972) verseibe főleg a kínai ideogrammákat építi be, de felhasznál arab írást, kottarészletet, nyomdai jeleket és léniákat is. Elméletileg foglalkozik a *Kínai írott betűk mint poétikai anyag* problémájával. A könyvet eredetileg Ernest F. Fenollosa angol tudós írta 1908-ban, ezt adta ki néhány megjegyzéssel kiegészítve 1918-ban Ezra Pound. Fenollosa tételét átgondolva („a természet eltávolodik a földi Paradicsomtól, és a gyárakhoz válik hasonlónak”, minek következtében kénytelenek vagyunk elfogadni „az iparosított nyelv szűkös, haszonelvű jelentéseit”) kezdi használni a kínai ideogrammákat. Ezek „megértése” elfelejtett mentális folyamataink megértéséhez segít hozzá, mondja Pound. „Egyedül a költészet képes tudatosan feldolgozni az ősrégi gyökerekből származó tudatalatti folyamatokat” – írja.

Guillaume Apollinaire-t (1880-1918) a közvélemény a kalligramma – a képvers – atyjának tartja. Ábraverseinek Apollinaire kezdetben, 1912-13 táján, a „poèmes figuratifs”, „vers figurés”, „poèmes idéogrammatiques” nevet adta, s csak később állapodott meg a kalligramma megjelölésnél. Nemcsak kitűnő költő, de felkészült teoretikusa is az új művészeteknek. *A kubista festők* című sokat idézett tanulmányában írja: „A nagy költőknek és nagy művészeknek az a társadalmi hivatásuk, hogy szüntelenül megújítsák a természetnek az emberek szemében jelentkező látszatát.” Idézzük *L'esprit nouveau et les poètes* (*Az új szellem és a költők*) című tanulmányának profetikus szavait: „Különös is lett volna, ha egy olyan korban, amikor a mozi, ez a par excellence népi művészet, voltaképpen képeskönyvül szolgál, a költők nem kísérelték volna meg, hogy képet

alkossanak azoknak az elmélkedő és kifinomult szellemeknek a részére, akik nem elégednek meg a filmgyárosok durva képzeletével. Minden bizonnyal az ő képzeletük is kifinomul majd, s eljön az idő, amikor a fonográf és a mozi lesz az élménykeltés egyetlen szokásos formája, s így a költők nem ismert szabadságot nyernek el. – Senki se csodálkozzék hát, ha azoknak a szegényes eszközöknek a segítségével, amelyekkel jelenleg rendelkeznek, megpróbálják előkészíteni ezt az új művészetet (amely határtalanabb lesz, mint a szavak egyszerű művészete), hiszen akkor majd egy roppant zenekar karmestereként minden a rendelkezésükre áll: az egész világ, valamennyi hangja és színe, az emberi gondolkodás és nyelv, az ének, a tánc – még több káprázat, mint amennyit Gibel hegyén Morgana életre parancsolt, hogy így szülessen meg a jövő látható és hallható könyve.” (1917. november.)

A jövő „látható és hallható könyve” azóta megszületett.

A vizuális költészet napjainkig tartó új hulláma az 1950-es években indult útjára. Egymás után jelentkeznek, Svájcban, Németországban, Olaszországban, Franciaországban, Amerikában, Kanadában, Dél-Amerikában és – a kedvezőtlen politikai és társadalmi helyzet ellenére – a kelet-európai országokban is, a konkrét költészet, a képvers, képszöveg, vetített szöveg kísérletező költői, születnek folyóiratai, „small-press” kiadói, fesztiváljai. Nehéz a műfajokat elkülöníteni, nehéz valamiféle tipológiát kidolgozni, ahány művész, annyi műfaj. Térben is nehéz összterelni a képversírókat: hol ebben, hol abban az országban élnek, sokan folytatnak nomád, kozmopolita életmódot, mint például az olasz Sarenco, a francia Julien Blaine és Serge Pey vagy az amerikai Emmett Williams.

Legnehezebb időrendet tartani, de a különböző antológiák egybehangzó tanúsága szerint 1943-ban az olasz Carlo Belloli közölte az első modern képverset. A magát futuristának valló Belloli Milánóban tette közzé – *Parole per le guerre* című sorozatának részeként – plakátversét.

A brazil *Noigandres* konkrét költészeti csoport 1952-ben alakult Sao Paulóban. Alapító tagjai a de Campos fivérek, Haroldo és Augusto, valamint Decio Pignatari. Augusto de Campos *Poetamenos* (*Kevésbéköltő*) című kötete 1953-ban jelent meg, s többek között színes verseket tartalmazott. A csoport nevét Ezra Pound XX. *Cantójából* kölcsönözték, ahol is a költő leírja: Freiburg-am-Brisgauba megy, hogy a tudós professzor Emil Lévytől megkérdezze, mit jelent Daniel Arnaud provanszál trubadúr valamegyes versében a *noigandres* szó.

További fejlemények.

Német nyelvterületen 1953-ban Bernben jelent meg Eugen Gomringer svájci német költő *Konstellationen* című kötete. A cím – s ez természetesen nem véletlen – Mallarmé néhány sorára utal, a *Kockadobásból*:

rien n'aura lieu	semmi sem marad végül
excepté	kivéve
peut-être	talán
une constellation	egy csillagképet

(Tellér Gyula fordítása)

Gomringer a konkrét költészet egyik legfontosabb folyóiratát, a *Konkrete Poesie*-t szerkesztette, adta ki. 1972-ben megjelentette a német nyelvű konkrét költők antológiáját.

Dieter Roth (vagy Rot), miután oda nősült, Izland szigetén jelentette meg első konkrét verseit. Majd a második-harmadik vizuális költőgeneráció legjobb kiadvállalatánál, a *Futuránál*, a stuttgarti Hansjörg Mayernél közölte ideogrammaikat és „stupido-grammaikat”. Hansjörg Mayer maga is kitűnő betűversek, betűkompozíciók és tipográfiai költemények szerzője.

Friedrich Achleitner, H. C. Artner és Gerhard Rühm az ötvenes években létrejött „Bécsi Csoport” alapító tagjai konkrét költőként is népszerűek. Helmut Zenker szintén Bécsben működik. Bécs régóta jó termőtalaja a modernizmusnak.

Max Bense elsősorban mint a konkrét költészet, vizuális költészet teoretikusa és kritikusa ismert, van azonban néhány érdekes eredeti műve is.

Németországban főleg a konkrét költészet terjedt el, de a vizuális költészetnek is sok, színvonalas reprezentánsa van. Itt csak nevüket soroljuk fel úgy, hogy a jelentősebbek közül senki ne maradjon ki. Carlfriedrich Claus még a valamikori NDK-ban kezdett vizuális költészettel foglalkozni, elképzelhetjük, milyen sikerrel. Ilse Garnier a francia térköltő, Pierre Garnier felesége, de nem ezért szeretjük. Helmut Heissenbüttelről, a sikeres íróról kevesen tudják, hogy pályafutását konkrét költőként kezdte, és Franz Monnal együtt 1973-ban a Hanser Verlagnál egy „ellenantológiát” is kiadott (*Gedichte in deutscher Sprache nach der Zahl ihrer Wörter*). Claus Groh és Ferdinand Kriwet a legismertebb német vizuális költők közé tartoznak, különösen megbecsültek Kriwet kör alakú, mandalaszerű képversei. Carl Fredrik Reuterswärd költői akciókat, happeningeket is rendezett. Hainz Gappmayr és Friederika Mayröcker a nemzetközi modern költészeti fesztiválok – többek között a Polyphonix – gyakori osztrák résztvevője.

Szinte minden nagyvárosban dolgozott (s reméljük, ma is dolgozik) egy-egy ismert vizuális költő. Herbert Schuldt Kölnben, Timm Ulrichs Hannoverben, Michael Wulff Hamburgban. Klaus Peter Dencker az Erlangen-Nürnbergi Egyetem asszisztenseként kezdte, ma a Trieri Egyetem professzora. Ő adta ki az egyik legjobb – ma könyvritkaságnak számító – képvers-antológiát is 1972-ben. (Ennek új, bővített kiadását most készíti elő.) Jochen Gerz Párizst választotta lakóhelyül, és hamarosan mint vizuális költő, s főleg mint performer tette ismertté a nevét.

A (leg)fiatalabbak közül említsük meg Horst Tress, Günter Christmann, Elke Schipper nevét. A két utóbbi – mint a vizuális költők nagy része – ma már elektronikus eszközökkel dolgozik, s szövegét diavetítővel, filmvetítővel, videoképfágyúval vetíti.

Francia nyelvterületen a lettrista mozgalmat a második világháború után Romániából Párizsba települt Isidore Isou alapította 1946-ban, a francia Gabriel Pomerand részvételével. A betűköltészet célja, hogy a jelentést elhanyagolva, a betűk grafikai formájában és hangzásában rejlő energiát szabadítsa fel.

A lettrizmus (a szűrrealizmushoz hasonlóan) karizmatikus vezéregyénisége körül többször megújult s ma is aktív a vita. Pedig néhány ötlettrista, például François Dufrêne, kivált a mozgalmából. Körülbelül 1954 óta úgynevezett hipergrafikákat is alkotnak, ez újfajta ideogrammatikus írásnak tekinthető. Isou mellett a legismertebb lettristák: Roland Sabatier, Maurice Lemaitre, François Poyet és a hetvenes évek óta a magyar származású Jean-Paul Curtay, az erdélyi származású phlebológus Kurtay doktor

fia. A legjobb lettrista munkákat ő adta ki két antológiában a hetvenes és a nyolcvanas évek közepén.

A tipográfusok hozzájárulása a vizuális költészethez természetesen minden országban nagyon fontos. Franciaországban Guy Lévis-Mano az ólombetűk megszállottja volt néhány évvel ezelőtti haláláig. Művészi kivitelezésű versesfüzeteket jelentetett meg, saját költségén, amelyekben maximálisan kihasználta a hagyományos nyomda nyújtotta lehetőségeket. Jerome Peignot neves nyomdászdynasztia sarja. Párizs 14. kerületében, a rue Ferrus-ben működő betűöntőde és nyomda az egyik leghíresebb francia nyomda volt. Peignot elméletileg is foglalkozik a tipográfiai költészettel és megjelentetett két remek vizuális költészeti antológiát. Massin a talán legteljesebb francia nyelvű betűköltészeti-vizuális költészeti antológia összeállítója (*La Lettre et l'Image*), melynek előszavát Raymond Queneau írta. A *Magyar Műhely* két párizsi szerkesztőjének tipográfusi munkásságáról mások, máshol szólnak majd.

A német nyelvterületen születő konkrét költészet gyorsan meghódította a francia nyelvterületet is, ahol sajátos válfaja alakult ki, a *spatialisme*. Mind a konkrét költészetre, mind a spácionizmusra, térköltészetre jellemző az, amit Pierre Garnier – aki nemcsak kitűnő vizuális költő, hanem a *Spatialisme et poésie concrète* című jelentős antológia szerkesztője is – így fogalmazott meg: „La volonté d'échapper à la langue-communication”. (Szabadulni a kommunikáció-nyelvtől.) Az így lérejövő „esztétikai információ”, mondja Bense, nem jelentést hordoz, hanem saját megvalósulását mutatja fel. Önálló energiája van, amelyet újszerű tér-idő struktúrájában fejt ki.

Jelentős francia nyelvű vizuális költő Henri Chopin és Bernard Heidsieck is, valamint a párizsi mozgalomhoz tartozó flamand Pául de Vree. Christian Dotremont a modern kalligramma mestere.

Maurice Roche a *Tel Quel* című avantgárd folyóirat köréhez tartozott, de mindig a saját útját járta. (A *Tel Quel* [1960–1982] a hatvanas-hetvenes évek modernista szellemű francia „nagyfolyóirata” volt. PHILIPPE SOLLERS szerkesztette, aki maga is ismert író. Közölt benne a jelzett két évtized minden jelentős írója és kutatója, ROLAND BARTHES-től DERRIDÁ-ig, Michel Butortól Francis Ponge-ig.) A jelenkori vizuális szövegnek valószínűleg Maurice Roche a legjelentősebb képviselője. Talán mert mint regényíró és zenetudós kezdte, Maurice Roche – aki az ugyancsak jónevű költő, Denis Roche unokatestvére – nem különálló képverseket alkot, hanem könyvnyi hosszúságú szövegeibe építi be grafikai, tipográfiai, zenei-grafikai anyagát.

Jean-François Bory és Julien Blaine 1965-ben együtt alapították az *Approches* című folyóiratot. Blaine pótolhatatlan szerepet játszik a francia avantgárd művészeti életben. Jelentős családi vagyoni birtokosa (akárcsak a *Change*, majd a *Change International* kiadója, Jean-Pierre Faye vagy a *Poésie* című folyóiratot kiadó Michel Deguy). Évtizedeken keresztül saját pénzéből jelentette meg világviszonylatban is legjelentősebb vizuális-művészeti, küldemény-művészeti lapját és általában az új művészeteket pártoló folyóiratát, a *Doc(k)s*-ot (alapítási éve 1976), amely (ugyan már nem az ő szerkesztésében és elég rendszertelenül) ma is megjelenik.

Claude Maillard orvos-pszichiáter, legújabbban számítógépes költészettel foglalkozik. Papp Tiborral együttműködve készítette *Icones (Ikonok)* című kötetét. Jacques Donguy évtizedek óta szervezi a nemzetközi avantgárd művészetet, Bastille környéki galériájában, mely rangos kiállítások, performanszok, vetítések színhelye. Jean-Jacques

Lebel festő, a Beat Generation költőinek francia fordítója, a Polyphonix fesztiválok alapítója és szervezője. Paul-Armand Gette, Villeglé, Gérard Gassiot-Talabot eredetileg képzőművészek, azonban költői akciókban is részt vesznek; plakátdarabokból készült kollázsukat vizuális költészeti műveknek is tekinthetjük. Cozette de Charmoy festő, ugyancsak állít ki szöveges szerigráfiákat. Françoise Janicot (Bernard Heidseick felesége) festő és fotográfus. Megörökítette az utóbbi két-három évtized szinte minden jelentős fonikus és vizuális költőjét, a legfontosabb alternatív művészeti eseményeket.

Philippe Dome, a *d'atelier* szerkesztője, nemzedéke egyik legtehetségesebb írója, idő előtt elhallgatott és kivonult az irodalmi életből. Néhány vizuális szövege és szöveg-tárgya azonban maradandó alkotások. Bruno Montels ugyancsak a *d'atelier* egyik szerkesztője volt. A középnemzedék egyik legtehetségesebb tagja. Főleg mint hangköltő ismert, de jelentősek egyéni vizuális művei is. Jacques Roubaud a *d'atelier* kiadásában jelentette meg *Mezzura* című kötetét, amelyben a legmesszebb ment el a vizualitás irányába.

Olasz nyelvterületen a második-harmadik generáció legismertebb vizuális költői a Gruppo 63 és a Gruppo 70 tagjai közül kerültek ki. A Gruppo 63 – könyveit főleg a Feltrinelli kiadó jelentette meg – első összegyűjtését 1963-ban Szicíliában, Palermóban tartotta, az ottani modern zenei napok alkalmából. Ennek az eseménynek a harmincadik évfordulóját a csoport ma is összetartó tagjai (Nanni Balestrini, aki vizuális költőként-grafikusként is sikeres – *Cieli*, 1984 –, Alfredo Giuliani, Francesco Leonetti, Elio Pagliarini) a prágai Európa Fesztivál keretében ünnepelték 1993 szeptemberében cseh, magyar, francia, angol és más nemzetiségű barátaik jelenlétében.

Eugenio Miccini, firenzei majd milánói egyetemi tanár és Lamberto Pignotti a Gruppo 70 *poesia visiva* szárnyát képviselik, melynek legaktívabb alkotóművésze és szervezője Miccini mellett Sarenco volt. Ők szerkesztették az olasz avantgárd színvonalas folyóiratát, a *Lotta poetica*-t, a Verona melletti Illasiban tanulmányi napokat, írótalálkozókat szerveztek, füzetsorozatot és fonikus költészeti lemezeket adtak ki. Sajnos ma már a folyóirat nem létezik, s a költészeti központ sem működik. Sarenco jelenleg egy kenyai szafariparkban él, s csak időnként tér vissza Olaszországba.

A hetvenes-nyolcvanas években aktív olasz szerzők: Luciano Ori, Cesare Vivaldi, Vittore Baroni, Gillo Dorfles, Emilio Isgro, Maurizio Nannucci, Franco Verdi. Arrigo Lora-Totino nemzetközi fesztiválok népszerű résztvevője, az *Antipingin* és a *Modulo* című folyóiratok kiadója. Adriano Spatola a híres *Tam Tam* folyóiratot és könyvsorozatot jelentette meg. A nemzetközi alternatív irodalmi élet e közkedvelt, önpusztító, mázsis alakja 1988-ban fiatalon halt meg.

Ezeknek az éveknek ismertebb szereplői még: Mario Costa, Giulia Nicolai, az igen aktív, vizuális költeményeit gyakran kiállító s ugyancsak frankofón svájci olasz Franco Beltrametti, a Párizsban gyakran megforduló Giovanni Fontana és a Párizsban élő és francia csoportokkal dolgozó Roberto Barbanti.

Az olasz vizuális költők többségét hangköltőként is számon tartjuk, és a korai multimediális műfajok, a happening és a performansz kapcsán is találkozhatni nevükkel. A 20. század végének avantgárd írója, költője a dadaisták, a futuristák hagyományát folytatja, amikor több műfajban is otthonosan mozog, és egyúttal előkészíti a talajt a 21. század multimediális művészei számára.

Az angol nyelvterület nagy kiterjedésű – Anglia, USA, Kanada –, arról nem is beszélve, hogy a nem angol anyanyelvű vizuális költők egy része is angolul írja szövegeit.

Angliában Ian Hamilton Finlay a legismertebb vizuális költő. Ritkán mozdul ki vidéki házából, kertjéből, melyet az évek során műalkotásokkal népesített be. Ezt nyáron a közönség is látogathatja. Monumentális, szöveges, kissé merev, de dekoratív kő és márvány oszlopai, emlékkövei jelentős közönségsikert aratnak. Bob Cobbing az elsők között készített és publikált képverset. 1969-ben Peter Mayerrel és Tom Edmonds-zal megalapítja a konkrét-kinetikus Westminster Groupot, mely az ugyancsak ilyen irányzatú Gloucestershire Group-pal (Jonathan Williams, Dom Silvester Houédard, John Fournival, Kenelm Kox) működött együtt. A két csoportnak dedikált *GLOUP and WOUP* című, szállólapokból álló vizuális mappát Bob Cobbing 1974-ben jelentette meg. Edwin Morgan régebben számos képverset közölt, az utóbbi években keveset hallani róla. Tom Raworth költő és performer, alkalmasként ír képverset.

Ismertebb nevek még: Robin Crozier, Alan Ridell (a *Lines* című folyóirat szerkesztője), Carlo Belloli, Jeremy Adler, Guy de Cointet.

Az amerikai vizuális költők közül az immár klasszikusnak számító Európa-járók a leghíresebbek. A kísérleti irodalom nagy öregje, William Burroughs, a *Naked Lunch* (*Meztelen ebéd*), az *Apomorfin* és más világszerte olvasott avantgárd művek szerzője, a cut-up alkotói módszer felfedezője, a marokkói Tanger – írói találkozók szervező – lakója, mexikói kábítószerelvező, a Greenwich Village vándora, annak a „great generation”-nek a tagja, amelyhez John Cage, Merce Cunningham, Brion Gysin, Mary Ellen Solt is tartozik. Ez utóbbi a hangköltészet és a vizuális költészet határán hozta létre jelentős életművét. *Forsythia* (*Aranyeső*) című művét például minden valamirevaló vizuális antológia közli.

Dick Higgins korunk amerikai alternatív kultúrájának egyik kulcsfigurája. A most 56 éves intermédiaművész a minket érdeklő műfajok mindegyikét műveli: a hangköltészetet, a konkrét költészetet, a vizuális költészetet, a konceptuális költészetet, a videoköltészetet, a postai küldeményművészetet stb. Allan Kaprow mellett ő a happening műfajának elterjesztője, a híres Something Else Press (1964-1974) alapítója, fenntartója, a Fluxus mozgalom egyik elindítója. Elméleti munkássága is jelentős: McLuhan nyomán (akinek *Explorations 8* című könyvét ő jelentette meg második kiadásban – ebben a műben beszél először McLuhan „verbi-voco-visual explorations”-ról) úttörő tanulmányt írt a „posztkognitív” korszak művészetéről, többek között (1970-ben!) a számítógépművészetéről. Higgins posztkognitív művésznak tartja például Gertrude Steint, Erik Satie-t, Marcel Duchamp-t, James Joyce-ot, Webernt, Mondriant, El Liszickijt. Zeneszerzőként Cage-nél tanult, és Monte Younggal, Terry Riley-val, Philip Glass-szal dolgozott együtt. Vizuális költői termése: „pattern” poémák, aleatorikus szövegek.

Higginshez hasonló termékeny költő és elméletíró a New York-i Richard Kostelanetz, aki 1967 és 1980 között 53 kisebb-nagyobb kötetet publikált, saját műveket csakúgy, mint antológiákat (jól használható *Text-Sound Texts* című, fonikus költők szövegeit tartalmazó antológiája), monográfiákat (például Moholy-Nagy Lászlóról és Cage-ről stb.). Éveken keresztül megjelentette *Assembling* című folyóiratát, melyben a világ minden tájáról közölt (főleg vizuális) költőket.

Emmett Williams első képversei 1954-55-ből valók. 24 éves korától 41 éves koráig Európában (Párizs, Lugano, Darmstadt) élt. Claus Bremerrel és Daniel Spoerrirel alapítja meg Darmstadtban a Fluxus mozgalomhoz közel álló konkrét költők körét. Párizsban a Domaine Poétique alapítói közé tartozik. A Fluxus egyik koordinátoraként Robert Filliouval is sokat dolgozott együtt. Ő jelentette meg a konkrét költészet első és máig legteljesebb antológiáját, a *Something Else Press*-nél 1967-ben. Williams ma is aktív fonikus és vizuális költő, 1994 elején Budapesten, a Goethe Intézetben is szerepelt. Jelenleg Berlinben él.

Eugene Wildman 1968-ban kiadta a konkrét költők chicagói antológiáját. Bern Portert (civilben atomtudós) Duchamp talált tárgyai (*objets trouvés*) inspirálták a *Talált versek* című kötet összeállítására.

Európában jól ismer nevek még: John Giorno, Philip Corner, Alain Arias-Misson; a valamikori anarchista, ma aleatorikus szöveget író Jackson Mac Low, aki Cage-dzsel, Judith Malinával, Julian Beck-kel (a Living Theatre-rel) dolgozott együtt. Felesége, a magyar származású Anne Tardos fonikus költőként ismert, de (elektro)vizuális műveket is alkot. Barbara Kruger sztereotip montážsaival és feminista megnyilatkozásaival szerzett hírnevet. Ellen Zweig, a San Francisco-i fesztivál szervezője inkább performer, doktori disszertációját is a performanszról írta a Michigani Egyetemen. Vito Acconci a *0 to 9* című avantgárd folyóirat alapítója, „anti-tárgy-műveket” készített. Később performerművészként, az elektronikus művészetek művelőjeként szerzett nemzetközi hírnevet.

Mint már mondtuk, a konkrét költészetnek, vizuális költészetnek sok országban voltak és vannak ma is tehetséges művelői, folyóiratai, kiadói. Mindenekelőtt ott, ahol hagyományai vannak az avantgárd irodalomnak. Brazíliában publikál Edgard Braga, Vladimir Dias Pino, Pedro Xisto (ez utóbbi diplomáciai külszolgálatban – kulturális tanácsosként – az USA-ban, Kanadában élt és közölt). 1988 óta Philadelpho Menezes vezetésével évente, két évente megrendezik a Vizuális Költészet Sao Paulo-i Nemzetközi Kiállítását. Mexikóban Cesar Espinoza rendez rendszeresen vizuális-alternatív költészeti fesztiválokat és kiállításokat. Mexikóban dolgozik Mathias Goeritz is. Kanadában a legaktívabb avantgárd írói csoport Richard Martel körül működik (Le Lieu – centre en art actuel). Nagyobb rendezvényük volt például 1992 októberében a Festival d'In(ter)vention, mely alkalommal hangművek, rádióművészeti alkotások hangzottak el, és videot, performanszokat láthatott a közönség. Martel ugyancsak 1992-ben hozta tető alá eddig legnagyobb szabású tervét: Ancienne-Lorrette-ben alternatív művészeti központot és könyvtárat épített föl, és a megnyitóra megszervezte a „Vortex” nemzetközi művészkiállítását.

Európában jelenleg Spanyolország az alternatív művészetek egyik fontos központja. Felipe Boso két antológiát is megjelentetett a spanyol experimentális költészetéről. Bartolomé Ferrando és Valentin Torrens nagy formátumú, gazdagon illusztrált avantgárd folyóiratot adnak ki Valenciában, *Marina d'Àfrica* címmel, s ugyanott rendszeresen performanszfesztivált is rendeznek. Portugáliában Fernando Aguiar a legaktívabb (performanszaival fesztiválokra jár, művészi képeslapokat jelentet meg stb.), de a nemzetközi kiadványokban találkozunk Antero de Alda és De Melo e Castro nevével, műveivel is. Ana Harherly nemcsak kitűnő vizuális művész, hanem érdekes tanulmányok szerzője is. Hollandiában Harry Hoogstraten és Gerrit-Jan de Rook a legismertebb művészek. Az utóbbi a hetvenes évek elején nagysikerű vizuális költészeti kiállításokat

szervezett Amszterdamban (Van Gogh Múzeum), Rotterdamban és Utrechtben, s az összegyűlt anyagot antológia formájában is kiadta. A valamikori Jugoszláviában erős irodalmi avantgárd mozgalmak voltak. Mint Szombathy Bálint az *Új Symposion* mellékleteként kiadott „A konkrét költészet útjai” című tanulmányában olvashatjuk, Dragan Aleksic *Dada-Tank* című folyóirata Hans Richter szerint „a magyar dadaisták MA című folyóiratánál is forradalmibb és ellenzékiebb” volt. A napjainkig tartó avantgárd mozgalmak a hetvenes években keletkeztek. Szlovéniában az OHO-csoport (legismertebb tagjai: Marko Pogacnik, Franci Zagoricnik), Szerbiában M. Todorovic szignalista csoportja, a szabadkai Bosch + Bosch nemzetközi csoport (ebben vett részt az alapító Szombathy Bálint társaságában a magyarul is tudó, szerb anyanyelvű Slavko Matkovic). A modern hangvételő, kísérletező jugoszláviai magyar írók közül nemzetközileg is ismert: Szombathy Bálint, Ladik Katalin, Csernik Attila, Tolnai Ottó.

A hajdani keleti blokk országaiban az ismert nehézségek ellenére kialakultak a költészet vizuális formái. Csehszlovákiában különösen erős ez a tendencia. A legismertebb név Jirí Kolářé (1914), aki 1942-ben részt vett az úgynevezett 42-es csoport alapításában. 1953-ban kilenc hónapig börtönben ül „felforgató tevékenység” miatt. 1961-től műveli az *evidens költészetet*, majd az *írott beszéd nélküli költészetet*. Ezután a talált versek korszaka következik, melynek darabjait a városi folklórból halássza ki. Leggyakrabban azonban a kollázst és a rollázstechnikát alkalmazza. Ez a cut-up technika abból áll, hogy a képet vagy szöveget (illetve mind a kettőt) vízszintesen vagy függőlegesen vékony csíkokra vágja, és más sorrendben rakja és ragasztja össze őket. Gyűrt szövegeket és vakoknak szánt taktilis költeményeket is készít. Kissé dekoratív, a „művelt nagyközönség” számára is hozzáférhető művészete – akárcsak Ian Hamilton Finlay-é – széles körű elismerésben részesül. A többi cseh avantgárd művész – Bohumila Grögerova, Josef Hirsal, Ladislav Novák, Václav Havel, Jirí Valoch – színvonalas munkáit az országon kívül kevésbé ismerik. Az egyetlen kivétel talán Milan Knizak, akit a parancsuralmi rendszerben, akárcsak Havelt, bebörtönöztek, s aki ma a prágai Képzőművészeti Főiskola igazgatója. Knizáknak a korábbi években is jó külföldi kapcsolatai voltak. Lengyelországban a performansz lett az uralkodó új műfaj, nyugaton is eseménynek számítanak a lengyel performanszfesztiválok. Pavel Petasz, Piotr Rypson vagy Andrzej Dudek-Dürer azonban vizuális költőként is ismert. Rypson az egyik legfontosabb lengyel művészeti intézmény, a varsói Centre for Contemporary Art igazgatója. A volt Szovjetunióban – mint utólag kiderült – ugyancsak készültek vizuális művek, de természetesen közülük nagyon kevés jelenhetett meg – nyugaton. (Például a *Doc(k)s*-ban.) Csak Voznyeszenszkij egy-két konkrét költeményét, palindromáját (visszafelé is ugyanazt az olvasatot adó szövegét) közölték a különböző antológiák. Ma ismert vizuális költő az 1995 májusában Budapesten is kiállító Dimitrij Prigov.

Japánban igen korán gyökeret eresztett a vizuális költészet. A *VOU* című folyóiratot az 1902-ben született neves költő, Kitasone Katue alapította és szerkesztette. 1957-től kezdve kapcsolatban állt Haroldo de Campos-szal, és maga is konkrét költeményeket publikált. Rendszeres résztvevője volt az alternatív fesztiváloknak, közölt az alternatív antológiákban. Shimizu Toshihiko a *VOU*-ban publikált, míg Hiro Kamimura Hansjörg Mayernél Németországban. Seiichi Niikuni, a Nyugat-Európában is megbecsült avantgárd költő ugyancsak saját lapot jelentetett meg, *ASA.Zero.On* címmel.

Ami Magyarországot illeti, mint írtuk, a barokk korban hazánkban is virágzott a képvers. Hogy azután, Kassákék fellépéséig, milyen gazdag anyag lappang könyvtárainkban, csak mostanában, KILIÁN ISTVÁN kutatásai nyomán kezdjük felfedezni.

Kassák Lajos vizuális költeményeinek több típusa van. Képköltemények a *Világ-anyám* (1921.) című kötetben található, számozott versek közül a 8-as és a 18-as és még néhány költemény ebben a kötetben, illetve más lelőhelyeken. *Eredeti tipográfiájában* „A ló meghal a madarak kiröpülnek” szövege is képvers! Ez a tény nincs benne a magyar irodalmi köztudatban, s az újabb kiadások egyszerűen nem veszik figyelembe a „jelentéktelen” formai különbséget. Lehet, hogy a közismerten modernizmusellenes magyarországi légkörben maga Kassák sem erőltette az eredeti tipográfiát. Pedig Kassák tipográfusnak is elsőrendű volt: *Tipográfia* című betűverse az általam ismert betűversek egyik legszebb darabja. Tipográfiai tapasztalatait Kassák betűkollázsaiban, fedőlapterveiben, plakátjain kollázsaiban, sőt még képarchitektúráiban is hasznosította. Kassák és Moholy-Nagy László vizuális munkáit (Moholy-Nagynak *A nagyváros dinamikája* című „tipofotóját” is!) külföldön minden modernizmus iránt érdeklődő szakember és olvasó ismeri, és valószínűleg jobban számon tartja, mint a magyarországi olvasó.

A Kassák körül kibontakozó avantgárd mozgalom több kiváló költője között képverset a *MÁ*-ban, így Barta Sándor, Sugár Andor, Ember Ervin. Aczél Géza *Képversek* című kötete egy-egy műüket újraközi, a többi azonban gyakorlatilag kiadatlan (mert csak a *MÁ* méregdrága fakszimile kiadásában található meg). Így természetesen könnyű azt állítani, hogy „Magyarországon a képversek divatja nem bontakozott ki” (Lukácsy). Tamkó Sirató Károly képversei, síkversei, villanyversei valamivel ismertebbek. Ezekben is a nagyváros fényei ragyognak: Párizs, talán ez ad nekik menlevelet a magyar irodalomban, meg Tamkó *Dimenzionista kiáltványa*, amelyet 1936-ban Párizsban olyan művészek írtak alá, mint Arp, Picabia, Kandinszkij. Robert Delaunay, Duchamp, Prampolini, Domela, Bryen, Sonja Delaunay, Pierre Albert-Birot, Calder, Huidobro, Miro, Moholy-Nagy.

Az újabb kori magyar irodalom minden évtizedében született képvers. Radnóti Miklós, Illyés Gyula munkáit az olvasók viszonylag jól ismerik. Weöres Sándor, aki verseinek külalakját a leg gondosabban formálta, már 1938-ban megjelent *A teremtés dicsérete* című kötetében közölt egy *Kereszt-árnyképet* (ez a vers címe), melyet 1933-ban írt! 1963-ból való *Tapéta és árnyék* című konkrét verse.

Napjaink magyarországi vizuális költészete a hetvenes évek elején bontakozott ki. Tandori Dezsőnek egyik autentikus önkifejezési formája a konkrét vers, a képvers. Nagy kár, hogy nem szán elég időt a műfaj alaposabb kidolgozására. Konkrét versei a legtöbb esetben minimalista művek. Kézzel rajzolt képversei – egyszerű formák, virágok, madarak – egy-egy ötletet valósítanak csak meg.

Juhász Ferenc és Nagy László rajzolnak a betűkkel – az ábravers a képvers legegyszerűbb, játékos formája. Ezen a téren kettejük közül Nagy László a következetesebb, néhány absztrakt betű- és szóverse, például a Kondor Béla emlékének ajánlott *Szárny és piramis* vagy *Az oszlopos* autentikus képversek. Takács Imre, Páskándi Géza, Tözsér Árpád alkalmilag szerez vizuális költeményt. Erősen vizuális konnotációjú lírai szövegeket közöl a Pozsonyban élő kitűnő avantgárd költő Cselényi László és az *Árgus* című modern szellemű folyóirat szerkesztője, Péntek Imre.

Az 1962-ben Párizsban alapított, 1990 márciusa óta Budapesten megjelenő *Magyar Műhely* a huszadik század végi vizuális irodalom egyik legfontosabb, nemzetközileg is elismert fóruma. A *Műhely* 1971. június 1-én és december 1-én kiadott 38-as és 39-es „antológiaszámában” közölt először erős vizuális konnotációjú (konkrét) szövegeket; szerzői Nagy Pál, Papp Tibor és Tolnai Ottó, 1974. április 1-i 43-44. száma pedig Bujdosó Alpár, Hann Ferenc, Nagy Pál és Papp Tibor képverseit közli. Az 1975. június 23-i *Műhelyben* Tandori Dezső művei láthatók. A 62-63. számban (1981. március 31.) három plakátvers-melléklet található (Bujdosó, Nagy, Papp). Bujdosó Alpár, Nagy Pál és Papp Tibor műveit, mint a század végi „tipografikus költészet” (*poésie typographique* vagy *tipoésie*) jól kidolgozott, különleges darabjait Európa- és Amerika-szerte számtalan kiállításon mutatták be (Budapesten például a Vasarely Múzeumban 1992. január 30-tól március 8-ig), rendszeresen közlik őket a vizuális költészeti antológiák, s munkásságukat a nemzetközi szakirodalom is számon tartja. Mindhármójuknak több – vizuális munkásságukat bemutató – reprezentatív kötete jelent meg.

1980-tól napjainkig a *Magyar Műhelyben* több mint hatvan magyar szerzőtől jelent meg képvers; legfiatalabb képversszerzői még középiskolás diákok vagy egyetemisták. A képvers, képszöveg ma is élő, dinamikus műfaj, bár – elsősorban nyugaton, de újabban Magyarországon is – egyre több fiatal reprezentánsa tér át az elektrovizuális irodalmi műfajokra.

Irodalomjegyzék

ACZÉL Géza:

1988. *Termő avant-garde*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

APOLLINAIRE, Guillaume:

1973. *Válogatott művei*. Európa Könyvkiadó, Budapest. (Jellemző módon a kötet csak néhány kalligrammát tartalmaz.)

BENSE, Mac:

1969. *Einführung in die informationstheoretische Ästhetik*. Hamburg.

BIEDERMANN, Hans:

1989. *A mágikus művészetek zseblexikona*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

BORD, Janet – LAMBERT, Jean-Clarence:

1976. *Mazes and Labyrinthes of the World*. Latimer New Dimensions Ltd., London.

BUJDOSÓ Alpár:

1993. *Vetített irodalom*. Magyar Műhely, Párizs – Bécs – Budapest.

DAMASE, Jacques:

1966. *Révolutions typographiques depuis Stéphane Mallarmé*. Galerie Motte, Genf.

DE CAMPOS, Augustzo – PIGNATARI, Decio – DE CAMPOS, Haroldo:

1965. *Theoria da Poesia Concreta*. Ed. Invençao, Sao Paulo.

Ecritures I. Systèmes idéographiques et pratiques expressives. Ed. Le Sycomore, Párizs, 1982.

Ecritures II. Ed. S.F.I.E.D., Párizs, 1985.

EDELINE, Francis:

1977. *Ian Hamilton Finlay*. Atelier de l'Agneau/Yellow Now.

FALUS Róbert:

1964. *Az ókori görög irodalom története*. Gondolat Kiadó, Budapest.

FRAENKEL, Ernest:

1960. „Visuelle Interpretationen von Un Coup de Dés”. In: *Les Dessins transconscients de Stéphane Mallarmé. A propos de la typographie de Un Coup de Dés. Avant-propos par Etienne Souriau, avec 68 planches en horstexte*, Nizet, Párizs.

HAYMAN, David:

1956. *Joyce et Mallarmé*. Ed. Lettres Modernes, Párizs.

HOPPÁL M. – JANKOVICS M. – NAGY A. – SZEMEDÁM Gy.:

1990. *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Budapest.

HUIZINGA, Johan: *Homo ludens*. Budapest, 1944.

HORÁNYI Özséb:

1975. *Jel, jelentés, információ*. Magvető Kiadó, Budapest.

1976. „Adalékok a vizuális szöveg elméletéhez”. In: *ÁNYT. XI.* (A szöveg megközelítése.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

1982. „Néhány megfontolás egy vizuális szövegelmülethez”. In: MTA I. Oszt. Közleményei, 33.

Image des mots. A hasonló című kiállítás katalógusa, Centre Georges Pompidou, Párizs, 1985.

JANICOT, Françoise:

1984. *Poésie en action*. Ed. Loques/NèPE, Párizs.

JEAN, Georges:

1989. *Langage de signes*. Ed. Gallimard, Párizs.

KASSÁK Lajos:

1972. *Az izmusok története*. Magvető Kiadó, Budapest.

KEPES György:

1979. *A látás nyelve*. Gondolat Kiadó, Budapest.

KÉKI Béla:

1971. *Az írás története*. Gondolat Kiadó, Budapest.

KILIÁN István:

1987. „Figurengedichte im Spätbarock”. *Laurus Austriaco-Hungarica. Literarische Gattungen und Politik in der Zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. (Hrsg. B. KÖPECZI – A. TARNAI.) Akadémiai Kiadó, Budapest – Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Bécs.

KOSTELANETZ, Richard:

1970. *Imaged words and worded images*. Outerbridge and Dienstfrey, New York.

1971. *Visual language*. Assembling Press, New York.

LUKÁCSY András:

1981. *Kiment a ház az ablakon. Költészet és játék*. Gondolat Kiadó, Budapest.

MALLARMÉ, Stéphane:

1980. *Un coup de Dés jamais n'abolira le Hasard*. Change errant/d'atelier, Párizs.

MÉSZÁROS István:

1972. *A szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

MOHOLY – NAGY László:

1978. *Festészet, fényképészet, film*. Corvina Kiadó, Budapest.

MOLES, Abraham A.:

1958. *Théorie de l'information et perception esthétique*. Ed. Flammarion, Párizs. (Magyarul: *Információelmélet és esztétikai élmény*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1973.)

Naissance de l'écriture – Conéiformes et hiéroglyphes. Ed. de la Réunion des musées nationaux, Párizs, 1982. (A Grand Palais hasonló című kiállításának katalógusa.)

- NATAF, Georges:
1973. *Symboles, signes et marques*. Ed. Berg International, Párizs.
- PIAGET, Jean – FRAISSE, Paul:
1975. *Traité de Psychologie Expérimentale*. VI. La Perception 3. kiadás. P.U.F., Párizs.
- PLÉCY Albert:
1968. *Grammaire élémentaire de l'image*. Ed. Estienne, Párizs.
Poésie en question. Az Opus International különszáma (40-41.) Ed. Georges Fall, Párizs, 1973.
- POULAIN, Jacques:
1994. „Un enterretien avec Hans Georg Gadamer”. In: *Le Monde*, Párizs.
- RICHTER, Hans:
1965. *Dada Art and Anti-Art*. Thames and Hudson, London.
- SANTARCANGELI, Paolo:
1970. *A labirintusok könyve*. Gondolat Kiadó, Budapest.
1971. *A betűk mágiaja*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- SATIE, Erik:
1977. *Ecrits*. Ed. Champs Libre, Párizs.
- SELIGMANN, Kurt:
1987. *Mágia és okkultizmus az európai gondolkodásban*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- SPENCER, Herbert:
1968. *The visible word*. Royal College of Art, London.
1969. *Pioneers of modern typography*. Lund Humphries.
1972. *Worte, worte, worte*. Galerie der Spiegel Verlag, Köln.
- STERNE, Laurence:
1956. *Tistram Shandy úr élete és gondolatai*. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest.
(Fordította HATÁR Győző, az előszót írta SZENTKUTHY Miklós.)
- SZABOLCSI Miklós:
1971. *Jel és kiáltás. (Az avantgarde és a neoavantgarde kérdéseihöz.)* Gondolat Kiadó, Budapest.
- SZOMBATHY Bálint:
1977. *A konkrét költészet útjai I – II – III. Az Új Syposion melléklete*, Újvidék, 9-11.
Writing. The process and the image. (A Carpenter Center for the visual arts kiállításkatalógus.)
Harvard University Press, 1965.
- ZUMTHOR, Paul:
1969. „Carmina figurata: une mode carolingienne”. In: *Change*, 4. Párizs.

Vizuális költészeti antológiák

- ACZÉL Géza:
1984. *Képversek*. Kozmosz Könyvek, Budapest.
- ADLER, Jeremy – ERNST, Ulrich:
1987. *Text als figur. Visuelle Poesie von der antike bis zur Moderne*. Acta Humaniora, VCH, Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel.
Antologia de verso i poesia concreta, 1949 – 1962. Noigandres, Sao Paulo, 1962.
- BANN, Stephen:
1967. *Concrete Poetry, an international anthology*. London, Magazine editions.
- BENSE, Max:
1965. *Konkrete Poesie International*. Hansjörg Mayer, Stuttgart.
- CARUSO, L. – CHOPIN, H. – MARCHESCHI, L. – MARTINI, S.:
1980. *Il colpo di glottide*. La poesia come fisicità et materia. Vallecchi. (A firenzei Nemzetközi Költészeti Napok – 1980 április – kiadványa.)

?Concrete Poetry. A Stedelijk múzeum kiállításkatalógusa, Amsterdam, 1970.

CURTAY, Jean-Paul:

1974. *La poésie lettriste*. Ed. Seghers, Párizs.

1945 – 1985. *Letterism and Hypergraphies – the Unknown Avant-Garde*. (A New York-i lettrista kiállítás katalógusa, Franklin Fournace Archives.)

DENCKER, Klaus Peter:

1972. *Text-Bilder – Visuelle Poesie international*. Von der Antike bis zur Gegenwart.

DuMont Dokumente. Verlag M. DuMont Schauberg, Köln.

DE ROOK, G. –J.:

1975. *Anthologie visuelle poëzie*. Bert Bakker, Hága.

Die Wiener Gruppe: Achleitner, Artmann, Bayer, Tühm, Wiener. Ed. Rowohlt, Bécs, 1967.

Doc(k)s. „Grand virage”. Alternatív költészeti antológia. Ventabren, Franciaország, 1980 tele.

DONGYU, Jacques:

1985. *Une génération 1960 – 1985*. (Poésie concrète, poésie sonore, poésie visuelle.) Ed. Henri Veyrier, Párizs.

Ecritures. (A Fondation Nationale des Arts Graphiques et Plastiques kiállításkatalógusa. A kiállítást rendezte és a katalógust szerkesztette Jérôme PEIGNOT és Marc DACHY.) Párizs, 1980.

ERNST, Ulrich:

1991. *Carmen figuratum. Geschichte des Figurengedichts von den antiken Ursprüngen bis zum Ausgang des Mittelalters*. Böhlau, Pictura et poesis, Köln, Weimar, Wien.

FINCH, Christopher:

1969. *Image as Language*. Aspects of British Art 1950 – 1968. Penguin Books Ltd.

FRÁTER Zoltán – PETŐCZ András:

1990. *Médium-art*. Válogatás a magyar experimentális költészetből. Magvető Kiadó, Budapest. (József Attila Kör füzetek 51.)

GARNIER, Pierre:

1968. *Spatialisme et poésie concrète*. Ed. Gallimard, Párizs.

GOMRINGER, Eugen:

1972. *Konkrete Poesie*. Deutschsprachige Autoren. Reclam, Stuttgart.

HIGGINS, Dick:

1987. *Pattern Poetry – Guide to an Unknown Literature*. State University of New York Press.

KOSTELANETZ, Richard:

1973. *Breakthrough Fictioneers*. Something Else Press, West Glover.

KULCSÁR SZABÓ Ernő – ZALÁN Tibor:

1982. *Ver(s)ziók*. Formák és kísérletek a legújabb magyar lírában. Magvető Kiadó, Budapest. (József Attila Kör füzetek 2.)

La poésie visuelle à travers le monde 1958 – 1988. (Cinquièmes Echanges Internationaux de poésie contemporaine.) A.G.R.I.P.P.A., Le Revest, 1988.

LEMAIRE, Gérard-Georges:

1986. *Les mots en liberté futuristes*. Jacques Damase éditeur, Párizs.

L. SIMON László (szerk.):

1995. *VizUállásjelentés*. Fiatal költők vizuális antológiája. Magyar Műhely Kiadó, Párizs – Bécs – Budapest.

„Lettrisme et hypergraphie”. In: *Bibli-Opus*, Ed. Georges Fall, Párizs, 1972.

MASSIN:

1973. *La lettre et l'image*. La figuration dans l'alphabet latin du huitième siècle à nos jours. (Raymond Queneau előszavával.) Ed. Gallimard, Párizs.

MAYER, Hansjörg:

1968. *Konkrete Poesie International*. Hansjörg Mayer, Stuttgart.

MILLAN, F. – GARCIA SANCHEZ, J.:

1975. *La Escritura en Libertad*. Ed. Alianza Tres Editorial, Madrid.

PEIGNOT, Jérôme:

1969. *Le chiffre*. Ed. Pierre Tisné, Párizs.

1978. *Du calligramme*. Ed. Chêne, Párizs.

1993. *Typoésie*. Ed. Imprimerie Nationale, Párizs.

Poesia concreta. A velencei biennálé katalógusa, 1969.

„Poésie concrète – poésie visuelle – poésie phonétique – typoésie”. Az *Opus International* tematikus száma (40-41.), Párizs, 1973. január.

PONIZ, Denis:

1978. *Antologija konkretne in vizualne poezije*. Mladinska Knjiga, Ljubljana.

SCHMIDT, Siegfried J.:

1968. *Konkrete Dichtung, konkrete Kunst*. Karlsruhe.

1969. *Visuelle Poesie*. Dokumentation, Karlsruhe/Münster.

SOLT, Mary Ellen:

1968. *Concrete Poetry: a World New*. Indiana University Press, Bloomington.

WILLIAMS, Emmett:

1967. *Anthology of Concrete Poetry*. Something Else Press. New York.

VISUAL POETRY

PÁL NAGY

A panoramic picture of the history, present and future of home and foreign visual poetry (Calligrams, Emblematic Poetry, Typographical and Letter-Versification).

Verstan

Az előző kötetekből lásd például: FÓNAGY Iván: A költői nyelv hangtanából (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 3. 144-147; FÓNAGY Iván: Füst Milán: Öregség – Dallamfejtés (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 3. 162-165; KECSKÉS András: A magyar vers hangzásszerkezete (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 6. 230-232; KECSKÉS András: Versek tükre. Az iskolai versértelmezés lehetőségei (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 6. 233-235; ÁRPÁS Károly: Egy verskompozíciós elvről. Kísérlet a verskompozíciós verstípusok rendszerezésére, *Szemiotikai szövegtan* 8. 89-115; BÉLÁDI Miklós – JANKOVICS József – NYERGES Judit (szerk.): A magyar vers. Az I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 8. 276-279; HORVÁTH Iván: A vers. Három megközelítés (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 8. 289-291.

Retorika

Az előző kötetekből lásd például: BENCZE Lóránt: Élő szónak súlyos volta. Putatív szövegvizsgálati modell és alkalmazásának kísérlete, *Szemiotikai szövegtan* 3. 13-41; VÍGH Árpád: Retorika és történelem (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 4. 128-134; SZABÓ G. Zoltán – SZÖRÉNYI László: Kis magyar retorika (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 4. 154-157; FÓNAGY Iván: Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 6. 248-250.

Itt lásd: KÁROLY Krisztina: Az angol szövegnyelvészeti kutatások a 90-es években című tanulmányának 2.5. szekcióját, valamint A retorika és mögöttes területei (Megjegyzések Wacha Imre: A korszerű retorika alapjai 1-2 című könyvéről) című ismertetést is az *Áttekintések, recenziók* részben.

Stilisztika

Az előző kötetekből lásd például: VASS László: Szupertextuális kohézió és stilisztika, *Szemiotikai szövegtan* 1. 45-56; SZABÓ Zoltán: Szövegnyelvészet és stilisztika (Ismertetés), *Szemiotikai szövegtan* 2. 187-192; VASS László: Szupertextus, stíluselemzés és -tipológia, *Szemiotikai szövegtan* 3. 69-77; Szabó Zoltán: A stilisztikai elemzés egy szövegelméleti modellje, *Szemiotikai szövegtan* 8. 145-152.

LEHETŐ VÁLTOZÁSMAGYARÁZATOK A STÍLUSTÖRTÉNETBEN (Egy textológiai stílustörténet-elmélet nagy és nyitott kérdése)

SZABÓ ZOLTÁN

1. Dolgozatom a szegedi előadásom (1995. július 12.) továbbfejlesztett, bővített változata. Alapja egy textológiai stílustörténet-elmélet, egy folytonosan fejlesztett szövegelméleti modell, amelyről már többféle megvilágításban, más-más részlet kiemelésével többször is írtam (lásd például SZABÓ: 1979., 1981., 1987., 1995.). A címben jelzett kérdést ebben a tágabb keretben vizsgálom, azaz az idetartozó részletek, szempontok egyfajta összegzését adom.

2. A stílustörténetet – többektől eltérően (például CSETRI: 1970. 409-411) – a stilisztika egyik diakronikus ágának tekintem (lásd erről SZABÓ: 1979. 283-284, 1982. 6-7). Szűkebb értelemben a szépírói stílus történeteként fogom fel, a többi stílus (például hivatalos, tudományos, közírói stb.) történetét itt nem tekintem tárgyának. Mint ilyen, a stílustörténet határmezsgyés és meglehetősen összetett tudomány, több terület (elsősorban a nyelvtörténet, irodalomtörténet, művészettörténet) eredményeit ténylegesen vagy legalábbis jó analógiaként hasznosító, a maga sajátos szempontjai szerint szintetizáló diszciplína. Már emiatt is produktív lehet számára az eddig alig kiaknázott szemiotika, az interdiszciplináris szövegtan és a kettőt sajátosan egyesítő szemiotikai textológia (PETŐFI S. JÁNOS több idevágó tanulmánya közül lásd például PETŐFI: 1990., 1992., 1995.).

Kapcsolata a szövegtannal egészen nyilvánvaló: (1) a szépírói stílust alkotó irodalmi művek szövegek, (2) az irodalmi művek kapcsolatainak összefüggésrendje, az intertextualitás (szövegköziség) a változások egyik magyarázata, (3) a szépírói stílus, valamint egyik diakronikus alkotórésze, a stílusfejlődési tendencia szöveg feletti kategória, (4) egy textológiai megalapozottságú stílustörténet közvetlen forrása a szöveg történetisége.

3. A stílustörténet nem új tudomány, legalábbis abban az értelemben nem az, ahogy itt tárgyaljuk. A század elejétől kezdve napjainkig jó néhány felfogása alakult ki, és néhány teljesebb, de még inkább csonka stílustörténeti szintézist is írtak (például VOSSLER: 1911-1912., DAM: 1938., BÖCKMANN: 1949., MILES: 1955.). A sok és sokféle kezdeményezés ellenére a stílustörténet még mindig a fejlődés kezdeti fokán áll, még mindig a stilisztika legkevésbé kifejlesztett ága. Többek véleménye szerint még nincs meg a kívánt tudományos státusa. Tárgyának, alapkategóriájának, módszerének, tárgyalási rendjének megítélésében nagy a tarkaság, sok a véleménykülönbség. Feltűnő az alapkritériumokbeli rendezetlenség, emiatt (is) sok a vita és a jogosult kétely. Jellemző továbbá mások nézeteinek fölényes elvetése, esetleg semmibevevése, jobb esetben meg nem értése. Ingoványos területen dolgozik tehát az, aki stílustörténeti kérdésekkel foglalkozik.

3.1. Hogy ennyire kedvezőtlen a helyzet, annak több oka is van. Ezek közül öt fontosabbat említenék meg.

3.1.1. A hagyományos stilisztika ugyanúgy, mint a poétika és retorika, kezdettől fogva időtlen kategóriákkal dolgozott. A történetiség elve, lehetősége csak a század elején tűnt fel, ami akkor is jelentős, ha még csak csekély mértékben érvényesült.

3.1.2. A század elején fellépő, a modern stilisztikát nyelvészeti alapon kialakító és széles körökben ható CHARLES BALLY a nyelvészetben uralkodó historizmus ellenére tagadta a történetiségnek még a lehetőségét is: a stilisztika nem lehet történeti ügy, ahogy ezt a műsót a nyelvészetben értelmezik, azaz a stilisztika nem terjesztheti ki kutatásait a stílári jelenségek fejlődésében megfigyelhető változásokra (BALLY: 1902. 21).

Ettől eltérően a nem nyelvészeti, hanem esztétikai elvekre alapozó, de a stilisztikai kutatásokra BALLY-nál jóval kisebb mértékben ható KARL VOSSLER az irodalomtörténet és a nyelvtörténet összekapcsolásával, és a kettőnek egyfajta művészettörténeté fejlesztésével a történetiség elvét vezette be az olyan vizsgálatokba, amelyek jó része a stilisztikába (is) tartozik. Lényege annak felismerése, hogy az irodalomtörténeti kutatások fő, ha nem egyedüli forrása, magyarázó elve az esztétikai jelenségnek tekintett nyelv mint művészi minőségű, értékű kifejezés (VOSSLER: 1911-1912., 1923.). Így VOSSLER a stílustörténet egy alapját (szerintünk az elsőt) alakította ki, amivel azonban kevesen számoltak (az elsőbbségről, az alapozásról más véleményeket is ismerünk, így például RIEGL és a bécsi iskola lenne a stílustörténet tulajdonképpeni megeremtője ugyancsak a század elején, lásd CSETRI: 1970. 394).

3.1.3. Gátló, késleltető oknak tekinthetjük a német szellemtörténeti iskola tevékenységét, amely ugyan annak idején, főleg a húszas években a legtöbbet adta a stílustörténetnek, elsősorban a korstílus kategóriájának a bevezetésével, valamint a különböző művészeti ágak vizsgálatában elért eredmények és egyáltalán analógiák hasznosításával. De nem fejlesztett ki szóba jöhető módszert. Hogy hogyan jártak el, mihez igazodtak, azt jól jelzi az iskola egyik képviselőjének, GUNDOLFNak (1915.) a véleménye: a módszer az élmény.

Épp a kellő módszeresség hiánya akadályozta meg a szellemtörténeti iskolát abban, hogy elfogadható stílustörténetet fejlesszen ki, bár jó néhány pozitív eredménye nem tagadható. Az ingatag alap, a spekulatív eljárások miatt – még ha meglepő ötletességekkel, érdekes és helyes észrevételekkel társultak is – a szakemberek szkeptikusan fogadták, és egyre inkább bírálták az iskola képviselőinek a tevékenységét. És ahogy ilyenkor lenni szokott, még azt is elvetették, ami hasznos és produktív volt, illetőleg azzá lehetett volna tenni, elsősorban a korstílust és vizsgálatát. Valóban a szellemtörténeti iskola kezdeményezései közül megfelelő alapon sok minden javítható, továbbfejleszthető.

Erről a lehetőségről tanúskodik WELLEK és WARREN véleménye, akik irodalomelméleti könyvükben, az 1949-es kiadásban talán elsőként rehabilitálták a szellemtörténeti iskola néhány – ma már pozitívnak tekinthető – kezdeményezését, elsősorban a különböző művészeti ágakkal való kapcsolatteremtés lehetőségét, amit ha többnek nem is, de legalább másodlagos értékű szempontnak, az irodalom tanulmányozása egyik külsőleges megközelítési lehetőségének ismerték el (WELLEK – WARREN: 1972. 183-199; az iskoláról lásd például CSETRI: 1967., H. LUKÁCS: 1971.). A magyar irodalomtudományban hosszú szünet után először – ugyancsak egyfajta rehabilitációként – KLANICZAY (1964. 66-110) vetett fel és próbált tisztázni idevágó kérdéseket, mint amilyen például a művé-

zeti stílusok kategóriája, továbbá az egyetemes vagy korstílus, stílusváltozat, stílusirányzat megítélése.

3.1.4. Gátló ok továbbá a stílustörténet egyik támaszául szolgáló nyelvtörténetnek – elsősorban a szinkronia uralmából következő – megtorpanása, háttérbe szorulása. Emiatt a nyelvtörténet válságon ment át, minthogy az újabb igényeknek már meg nem felelő elméleti alapjainak a korszerűsítésére, megújítására jó ideig nem kerülhetett sor. Így a stílustörténet-elmélet elesett egyik gazdagító forrásától.

Szerencsére azonban az elmúlt két évtizedben a nyelvtörténet elméletében és módszertanában is megfigyelhető kivirágzásnak lehetünk a tanúi (lásd például GREENBERG: 1979., GAMKRELIDZE: 1987., HOENIGSWALD: 1987.). Az újítások közül kiemelném azt, ami változásmagyarázatként a stílustörténetben is hasznosítható, azt tudniillik, hogy a nyelvi változások nem az egyszerűtől a bonyolultabb irányában való mozgásként, hanem a nyelv diakronikus 'változatosságaként' foghatók fel, amelyekben a nyelvnek diakronikus átalakulásokra, átváltozásokra való képessége nyilvánul meg (GAMKRELIDZE: 1987. 350-365).

3.1.5. Hasonló a helyzet a másik rokontudományban, az irodalomtörténetben. Ez is a század közepén aggasztó válságba jutott, hisz magának az irodalomtörténetnek a jogosultságát is megkérdőjelezték (WELLEK: 1973.; lásd még WEISGERBER: 1964.).

Egy idő után aztán itt is újabb fejleményekről, az irodalomtörténet elméletének megújulásáról beszélhetünk (lásd erről például KUSHNER: 1978.). Új folyóiratok jelentek meg: *New Literary History*, *Poetics*, *Semiotica*, *Poetics Today*. Új elméleti irányzatok alakultak ki, és az irodalomtörténet, valamint az irodalomtörténeti változások új értelmezései is kedvezően hatottak (például GENETTE: 1971., COHEN: 1974., KIBÉDI: 1979., 1981., SZILI: 1981., 1983., VEIT: 1981.). Számunkra különös jelentősége van azoknak az új elméleteknek, amelyek – mint majd látni fogjuk – textológiai jellegűek, és mint ilyenek az egyik magyarázó elvünkre, az intertextualitásra épülnek (például BENNETT: 1982., KIBÉDI: 1983., HUTCHEON: 1983., KANYÓ: 1990.).

És sokatmondóak azok az új elméletek is, amelyek szerint az irodalomtörténet tulajdonképpen egyfajta formatörténetként is felfogható (például KIBÉDI: 1983., GENETTE: 1978. 282-284), vagy hogy a költői formát folyamatként kell vizsgálni (lásd például LAURETTE: 1983.), minthogy – tágitva a kört – SZILI (1983. 29) szerint „az irodalomtörténet elmélete nem a megírt vagy megírandó irodalomtörténetek elmélete, hanem a történeti folyamatban levő irodalomé.”

3.2. Az öt fékező, késleltető ok felsorolásából a stílustörténet jó néhány nagy kérdése is kiderül, tehát problémafelvető szerepe is van.

Ebből is következik, hogy a változásmagyarázatok tárgyalásához való eljutás szándékával elméleti alapvetésként két jelentős kérdéssel kell még foglalkoznunk. Az egyik – ami egy textológiai stílustörténet-elméletben egészen természetes és nyilvánvaló – az, hogy beszélnünk kell a közvetlen szövegtani alapról, a szöveg történetiségéről. A másik pedig az, hogy taglalnunk, megvilágítanunk kell az oly sokat vitatott, meglehetősen eltérő módon megítélt vizsgálati tárgyat, módszert és tárgyalási rendet.

4. A felvetett kérdés elméleti megközelítéséhez az egyik kiindulópont – a szöveg-tanban mind ez ideig elhanyagolt téma – a szöveg történetisége (amiről már korábban írtam, lásd SZABÓ: 1992.). Ezt most itt a hermeneutika historizmusával egészítem ki

(ennek jelentőségéről lásd például BÓKAY: 1990., LA MATINA: 1992., TOLCSVAI: 1995.).

4.1. A szöveg történetiségét egyik megnyilvánulásában kövületként fogom fel. Ezen azt értem, hogy a szövegnek történelmi meghatározottsága van, ami a külső kontextusba tartozó történelmi feltételekből, körülményekből fakad, ami aztán átalakul (átlényegül), 'interiorizálódik', a szöveg belső kontextusának (PETŐFI műszava szerint kotextusának) válik szerves részévé, azaz – ahogy JULIUSZ KLEINER is véli (idézi SZILI: 1969. 368) – a történelmi valóság behatol a mű organizmusába. Így aztán érthető, hogy a szöveg bizonyos alkotóelemei a szövegalkotás korának történelmi emlékei: kövületei. Ez utóbbiról szólva véli HAIDU (1981. 1-2.), hogy mindegyik irodalmi mű szövege a történelem bizonyossága, hisz kora nyomot hagyott benne, ami miatt történelmi forrásértéke is lehet.

Fontos tehát a kiindulópont, a külső történelmi meghatározottság. Ezt más vélemények is igazolják. Például SOLLERS (1968.) szerint a szöveg történeti dimenziója nem más, mint tényleges történetének sajátos szintje, amelyet a szóban forgó korszak társadalmi gyakorlata (pratique) határoz meg.

A külső és a belső kontextus összefüggése egészen nyilvánvaló KRISTEVÁnál (1968a. 61) is, hisz lényegében az érdekli, hogy az irodalmi mű szövege hogyan ágyazódik bele saját 'történelmébe', amelyet társadalmi és művelődési 'sorozatok' történetével kapcsol össze. Mindennek belső kontextusbeli vetülete az, hogy KRISTEVA szavai szerint a szöveg 'olvassa történelmét'.

Persze ennél többről van szó. Arra gondolok, hogy mindaz, ami a történelmi meghatározottságból, a történelmi tények belső kontextussá válásából fakad, túlnő a kövületi jellegen, hisz az említett átalakulásból (interiorizálódásból) fakadóan jellegzetes szövegminőséggé, a szöveg lényegi tulajdonságává (standardjává), a szövegiség (textualitás) egyik meghatározó jegyévé válik. Ezért állíthatja HAIDU (1981. 1-2.), hogy az irodalmi művek nem szövegiségük ellenére, hanem éppen szövegiségük következtében történeti minőségűek. Ehhez hasonlóan VALDES (1983. 38) úgy véli, hogy a szöveg lényege a történetisége, mert ha a szöveget megfosztanánk történetiségétől, a jelentésétől fosztanánk meg.

4.2. A szövegnek így felfogott történetiségét jól kiegészíti a hermeneutika historizmusa: új szempontokkal gazdagítja, és így produktívan kitágítja a történetiség körét.

A szövegek jelentésével, megértésével, értelmezésével foglalkozó, egyfajta szöveg-tudománynak tekinthető hermeneutika GADAMER (1984. 126) szerint „a művészet egész szféráját és kérdésfeltevését is magába foglalja”. Tulajdonképpen a megértés és értelmezés eljárásainak az elmélete. Ezzel függ össze historizmusa is, aminek megértéséhez a kiindulópont szintén GADAMER (1984. 126-127) egyik tézise: „A megértést annak az értelem-törtetésnek a részeként kell elgondolni, amelyben a kijelentéseknek (...) az értelme képződik és játszódik”, azaz szerinte a műalkotásnak csak ott van igazi jelentése, ahová eredetileg tartozik, emiatt jelentésének felfogása az eredeti környezet egyfajta helyreállítása: a megértésben tehát történés rejlik (GADAMER: 1984. 22). A megértés és értelmezés mellett ez a szintén történeti jellegű és érdekű helyreállítás, a rekonstrukció a hermeneutika másik sajátos eljárása, illetőleg feladata.

A hermeneutika történetiségének más jellegű, ugyancsak alapvető fontosságú összetevője is van. Ez a befogadó, az olvasó, a résztvevő, ahogy GADAMER egy helyen

mondja: a fejlődésben az a lényeg, hogy „résztvevővé kell válni” (idézi BÓKAY: 1990. 23). Jelentős ez elsősorban azért, mert a befogadóban, az olvasóban aktualizálódik a szöveg rejtett élete, a történelmi korszak által meghatározott szerepe. Bár a már kialakított, véglegesült szöveg nem változik, a befogadások (jelentésértelmezések, értékelések) nagyon is változnak. Általános hermeneutikai felfogás szerint egy szöveg története nem más, mint újabb és újabb jelentések, értelelmzések keletkezésének a folyamata, ezek szakadatlan folytonossága.

A hermeneutika történetiségének a lényegéhez tartozik az is, hogy az olvasó-szobjektum mellett az ugyancsak történeti jellegű külső tényezőkkel, társadalmi és kulturális összetevőkkel is számolnak.

A szintén idetartozó tudásanyagról – a történetiség más alapján – PETŐFI (1995. 218) mond a legtöbbet: „egy történetileg korábbi időszakból származó verbális objektum történeti szempontból adekvát értelmező interpretációjának feltétele az adott korra érvényes tudás-, feltételezés- és elvárásrendszerek alkalmazása”. Ez egyben PETŐFINÉK a szöveg történetiségéről vallott legfontosabb tézise, ami sokban közelíthető a hermeneutikáihoz.

4.3. Az eddig tárgyalt, különböző forrásokból származó történetiség szempontjai jól alkalmazhatók a stílustörténetben. Persze tudnunk kell, hogy valamennyi itt említett vélemény közvetlenül az egyedi, konkrét szövegre, a műalkotásokra vonatkozik. A stílustörténet tulajdonképpeni tárgya a szépírói stílus viszont az irodalmi alkotásokat átfogó, fölérendelt kategória, szöveg feletti minőség (szövegtípus, stílustípus), amelyben a tárgyalt történetiség az irodalmi művekből való elvonatkoztatás és általánosítás révén nyilvánul meg (lásd részletesebben SZABÓ: 1979. 289-290, 1988. 133-141, 1995. 69-70).

A szöveg történetiségéről vallott valamennyi nézet a stílustörténeti vizsgálatok mindegyik szintjén jól hasznosítható forrás, így többek között számunkra az egyik változást magyarázó elv, az intertextualitás kidolgozásában jelent hasznos segítséget. De arra is jók, hogy egy-egy irányzat nagyon is változó befogadását (megértését, értelmezését, értékelését) meg lehessen magyarázni.

5. A szöveg történetisége mellett tárgyalnunk kell még a stílustörténet sokat vitatott, kellőképpen még nem tisztázott kérdései közül a következőket: mi a tárgya, tárgyalási rendje, módszere? Mint az előző fejezet, ez is szükséges alapozás a tulajdonképpeni témánk tárgyalásához.

Tárgyát, a szépírói stílust, valamint a szépírói stílusnak és alkotórészeinek szöveg feletti minőségét mint vitatható kérdést már érintettük (a 2. és a 4.3. alatt). De még nem volt szó a tárgy lehető diakronikus kategóriájáról.

5.1. A szépírói stílus mint stílustörténeti tárgy több diakronikus kategória formájában is vizsgálható. Érdemben itt hármat említek meg.

5.1.1. Az egyik ilyen kategória lehetne az egyéni stílus. A stílustörténetet fel lehetne fogni az egyéni stílusok kronológiai sorozataként, amihez jó analógia lehet az irodalomtörténeti szintézisek nagy része, hisz egy-egy ilyen szintézis tulajdonképpen nem más, mint írói pályaképek egymásutánja.

S hogy mégsem ezt tesszük meg alapkategóriának, annak fő oka az, hogy a legtöbb egyéni stílus irányzattörténetileg nem egységes. Például Csokonai egyéni stílusában egyaránt van rokokó és népiesség, de ezek mellett a korábbi irányzatok közül a késő

barokk, a deákos klasszicizmus, az újak közül pedig a szentimentalizmus sem egészen ismeretlen.

Különben az egyéni stílusok stílustörténeti szempontból elsősorban azért jelentősek, mert az irányzatok alakítói, fejlesztői (lásd erről részletesebben SZABÓ: 1979. 290).

5.1.2. Alapegység lehetne a korstílus: egy-egy korszak uralkodó, reprezentatív, jellegzetes stílusa. Ez a felfogások többsége szerint egyetemes művészeti stílus, sőt eszme- és művelődéstörténeti kategória is. A német szellemtörténeti iskola képviselőinél a korstílus az egységesnek tekintett korszak jellemzője ugyancsak egységes megfelelője. Későbbi árnyaltabb felfogások szerint művészi korjelleg vagy tartalmak rokon formai tükrözése. A korstílus többféle értelmezésének egy részében közös vonás annak hangsúlyozása, hogy mindegyiknek egy-egy nagy történelmi korszak felel meg. Innen többeknél is egy más elnevezése: stíluskorszak. Néhány vélemény szerint a korstílus az irányzattal (áramlattal) azonosítható. (Minderről lásd például CSETRI: 1965., 1970., MARTINKÓ: 1970., SZATHMÁRI: 1975., 1994. 34-36, SZERDAHELYI: 1992. 634-635 és az ezekben található további bibliográfiát.)

A korstílus elvileg elfogadható alapegység lehetne, de mégsem ezt fogadjuk el, elsősorban azért nem, mert nem eléggé tagoló funkciójú, csak nagy korszakokat (például a reneszánszt, a barokkot, a felvilágosodást, a romantikát stb.) lehetne segítségével elkülöníteni. A stílustörténet tárgyalási rendjében azonban ennél sokkal kisebb szakaszokra van szükség. Hogy nem ezt tekintjük alapegységnek, amellett talán az is érv lehet, hogy a korstílus fogalmához sok negatívan értékelhető nézet társul, például a korstílusok kialakulásának teleologikus szemlélete, vagy az, hogy túlhangsúlyozták a művészeti ágak közötti hasonlóságokat, és nem vagy kevésbé számoltak az uralkodó irányzattól eltérő vagy azzal esetleg ellentétes stílusokkal. Túlságosan egységesnek tekintették a meglehetősen sokszínű korstílust. (A korstílusok újabb megítéléséről lásd például SZILI: 1974., MARTINI: 1982., WEISSENBERGER: 1982., BORMANN: 1983., POR: 1983.)

5.1.3. Egy harmadik lehetőség szerint az alapegység az irodalmi irányzat, pontosabban az ilyen irányzatok stílusa. Az irányzatnak többféle meghatározását ismerjük (lásd például MARKIEWICZ: 1968. 162, SZERDAHELYI: 1992. 632-634).

Itt számunkra a leginkább elfogadhatónak a VAJDÁÉ (1978. 29-30) tűnik, többek között azért, mert az irodalmi irányzatot (nála: áramlatot) struktúrájának tekinti, ami egybeesik azzal, ahogyan ezt mi is felfogjuk. VAJDÁNÁL az irányzat struktúráját három réteg alkotja: (1) az eszmék, értékek, célok rendszere, (2) a módszer, a művészi eljárások, (3) a stílus. Érdeme VAJDÁÉNAK az is, hogy az irányzat fogalmát a művekkel való kapcsolatban is értelmezi (ami elméletünkben szintén fontos összefüggés): az irodalmi irányzatok „olyan művek laza együtteséből állnak”, amelyekben a fenti három alkotórész (réteg) közös jegyeket mutat, és „túl a kétségtelenül fennálló egyéni különbségeken, bizonyos egyezéseket, egyöntetűségeket, egymáshoz hasonló jellegzetes vonásokat lehet megfigyelni. Így nemcsak az egyéni műnek van sajátos stílusa, hanem az irányzatnak is” (VAJDA: 1978. 29).

5.2. Szerintünk ez a harmadik kategória, az irányzat tekinthető a stílustörténet elfogadható alapegységének. Ezt azonban sajátos formatörténeti, stílustörténeti okok miatt át kell váltanunk egy vele sok mindenben egybeeső fogalomra, amire egy bizonyos elhatárolást, különbséget jelző műszó is utal: a stílusfejlődési tendencia. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy az irodalomtörténetben és a stílustörténetben számon tartott (számon tart-

ható) 'vonulatok' (irányzatok) között nem mindenben van teljes megfelelés, egybeesés, aminek oka lehet többek között az is, hogy a tartalmi (témabeli, eszmebeli) és a formai jegyek nem mindig és nem mindenben találunk, 'interferálnak', illetőleg ahogy MARTINKÓ (1977. 430) is véli: „ha a tartalmi fejlődésvonalat rávetítjük a formai spirálisra, eredményül nem kapunk feltétlenül azonos jellegű” tendenciákat, mint ahogy a művészetek különböző ágaiban sincs meg mindegyik irányzat (nincs például impresszionista vagy naturalista építészet).

Irodalmi irányzat és stílusfejlődési tendencia az esetek többségében egybeesik (így ugyanaz a megnevezés is lehetséges), például gótika, reneszánsz, barokk, romantika, szecesszió, impresszionizmus, szimbolizmus, expresszionizmus, szürrealizmus stb. Vannak azonban olyan irodalmi irányzatok vagy – tágítva a kört – olyan irodalomtörténeti 'vonulatok', egységek, amelyeknek a magyar irodalom stílusfejlődési tendenciái között nincs megfelelőjük, tehát nem stílustörténeti egységek. Ilyen például a (kritikai) realizmus, továbbá a kuruc költészet, a felvilágosodás (lásd erről SZABÓ: 1979. 286-288, 1982. 13-15). Igaz persze ennek a fordítottja is, az, hogy néhány stílusfejlődési tendenciának nincs irodalomtörténeti megfelelője, egy vele azonosítható irodalmi irányzat, ilyen például a XVI. század végén a Heltaival és Bornemiszával kezdődő és sokáig kitartó népies, élőnyelvi stílus vagy az ezzel időben párhuzamosan ható biblikus-zsoltáros stílus, vagy a két világháború közötti korszak jelentős tendenciája, az tárgyias-intellektuális stílus (mindezekről lásd SZABÓ: 1979. 286-288, 1982. 13-15).

6. Eszerint a stílustörténet dinamikus alapegysége a stílusfejlődési tendencia (röviden: fejlődési tendencia, tendencia, csak egy-egy tendenciára vonatkoztatva: stílus).

Ez a dinamikus alapegység a szépírói stílus fejlődéstörténeti szempontok szerint elkülöníthető alkotórésze: diakronikus felosztási egység, fejlődési vonulat. Így a stílustörténet nem más, mint az egymást követő tendenciák egymásutániságából, az egymást váltó tendenciák sorozatából kikerekedő fejlődésrajz. Már itt most hangsúlyoznunk kell, hogy a fejlődési tendenciák a stílustörténet egészében sorozatot alkotnak.

6.1. A stílustendencia tartalma, felépítése ugyanolyan, mint a szépírói stílus vagy az egyéni stílus vagy közvetett, végső elvonatkoztatási alapjának, az irodalmi mű stílusának a rétegződése.

Alkotóelemei stílári sajátosságok (például egyszerű, díszített, statikus, dinamikus, élőnyelvi, tárgyias stb.) és az ezeket alakító stíluszeszközök (például zenei és verstani elemek, ígék és névszók, különböző képfajták, rövid vagy hosszú vagy bővítő, indázó mondat- és szövegszerkezetek stb.), illetőleg eljárások (például a tömörítés, nyomatékosítás, halmozás, archaizálás, szépítés stb.).

Alkotóelemei szoros egységet alkotnak, a stílusfejlődési tendencia szervezett teljesség és összetettség: struktúra. Ezt a struktúrát egy valamilyen princípium, szervező elv magyarázza (más felfogás alapján: alakítja, uralja, vezérli), amelynek alsóbb, tehát szövegszintű, az irodalmi alkotások szintjén való megfelelője a szövegszervező elv (SZABÓ: 1985. 538) vagy más ehhez hasonló fogalom, például a domináns elem (JAKOBSON: 1973. 149) vagy a szöveg makrostruktúrája (DIJK: 1972. 10).

Minderre két példa. A kódexek stílusának, a gótikának a szervező elve az additív jelleg, amelynek fő megnyilvánulásai a halmozás különböző változatai, az egymásra épülő mondat- és szövegszerkezetek, illetőleg a részletezésekkel megvalósuló halmozás (példákat lásd SZABÓ: 1982. 36-38). A halmozó részletek díszítik a stílust valahogy úgy,

mint a gótikus templomok egymásra rakott ékei, amelyek szövevényességéből zsúfolt ornamentika fakad.

Vagy a századforduló egyik stílusának, a szecessziónak a szervező elve a díszített-ség. A szecesszió struktúráját három, egymással összefüggő díszítő funkciójú eszköz és eljárás alkotja: (1) díszítő motívumok (például smaragd fű, az élet pirossága, fényti-vornya), (2) a díszítő stilizáció (bizonyos szavak gyakori ismétlődése, például egy elbeszélésben minden kék, még a majmok is kékben vigyorognak; ennek lényegre redukáló szerepe és szimbolizáló funkciója lehet), (3) a díszítő mondat- és szövegszerkezetek és a belőlük fakadó ugyancsak díszítő zeneiség (példákat lásd SZABÓ: 1982. 255-264).

6.2. A stílustörténet vizsgálati módszere – az általános tudományelmélet szempont-jainak megfelelően – tárgyának jellegéből kell hogy következze, azaz abból, hogy a tárgy a struktúrát alkotó stílusfejlődési tendencia és ezek ugyancsak struktúrát alkotó sorozatossága. Ez már önmagában is jelzi a fő módszertani elvet, midenekelőtt azt, hogy egyaránt vannak szinkronikus és diakronikus vonatkozásai.

Valóban a stílusfejlődési tendencia Janus-arcú jelenség, vizsgálata egyaránt igényel szinkroniát és diakroniát.

A kettő összefüggésének megvilágításához jó analógiaként hasznosíthatjuk JAKOBSONnak (1969. 215) más történeti diszciplinákról mondott véleményét: „egy átfogó történeti poétika vagy nyelvtörténet olyan felépítmény, amelynek egymást követő szinkron leírások sorozatára kell épülnie”. Ezt kiegészíthetjük ROSÉNNak (1969. 33) elsősorban a sorozat fogalmunkra vonatkoztatható, ugyancsak a nyelvtörténet módsze-réről mondott elvével: a kronologikus egymásutániságok ugyanúgy egy szinkron rend-szer részei, mint ahogy a szinkronikus összefüggések egy diakronikus sorozat alkotóe-lemei.

A módszerünk fő elvét jelentő tézist így fogalmazhatjuk meg: a szinkronia szintjén a vizsgálat struktúra-központú, a diakronia szintjén pedig sorozat-központú.

Mint már említettük, nemcsak a tendencia struktúra, hanem a tendenciák sorozata is. Ez utóbbi struktúra jellegét még nem tárgyaltuk. Lényegét két irodalomtörténeti ana-lógiával próbálom megvilágítani. T. S. Eliot már 1917-ben állította, hogy az irodalom szerves egész, rendszer (idézi WEISGERBER: 1983. 12). Egy évtizeddel később az egyik orosz formalista, JURIJ TINYANOV szintén úgy vélekedett, hogy az irodalomtörténeti fejlődés a maga egészében rendszer: egy rendszer tagjai közötti interreláció (idézi NYÍRÓ: 1970. 195). Mindkét idézetben a 'rendszer' a 'struktúra' fogalmunknak – ugyan-csak egy más összefüggésrendszerbe tartozó – megfelelője, rokon jelensége.

Egy később megjelenő dolgozatomban a tendencia és a sorozat távolabbi összefü-géseit próbálom tisztázni: mi, milyen lehet az a nagyobb egység, amelynek alkotórésze, stílusnak tekinthető (egyik) rétege a stílusfejlődési tendencia és a stílustendenciák so-rozata.

6.3. A szinkronia szintjén az egyes tendenciákat, tehát például a gótikát, a ba-rokkot, a szecessziót, a tárgyias-intellektuális stílust, a fentebb jelzett felfogásnak meg-felelően struktúraként írjuk le. Megállapítjuk a jellemző stílári sajátosságokat és az azokat alakító eszközöket. Egy-egy ilyen leírás részaránya egy stílustörténeti szintézis-ben nagyobb, mint a kimondottan diakronikus vizsgálaté.

Az így leírt, jellemzett tendenciát a nyelvtörténetben kialakult felfogás és műszó-használat szerint szinkron metszetnek tekintjük, ami aztán mint a fejlődési sorozat, a

tendenciákat összekapcsoló összefüggésrend része a diakronikus vizsgálat első fázisába kerül.

6.4. A sorozat-központú diakrónia szintjén az első fázisbeli vizsgálat egy összehasonlítási művelettel kezdődik. A sorozat két egymást követő, már leírt, jellemzett tendenciáját (például a gótikát és az utána következő reneszánsz stílust vagy a klasszicizmust és az azt felváltó romantikát) egybevetjük. Ennek alapján azonosságokat, hasonlóságokat és még inkább különbségeket fedhetünk fel. A különbségeket változások eredményeként fogjuk fel. Ez a diakrónia első fázisának legfontosabb módszertani tézise.

Ha például összehasonlítjuk a barokkot az azt követő rokokóval, megállapíthatjuk, hogy a barokk néhány sajátossága, megvan a rokokóban is, például (1) a képek erőteljes szenualizmusa: *mosolygó klárisá piros ajakának* (Gyöngyösi) – *képének pirosuló teje* (Csokonai) vagy (2) a feltűnő díszítettség (a képek ékítmények): *a hazugság szívárvány* (Csúzy) – *mosolygó szépségidnek fűszerszámos balzsama* (Csokonai). A különbség pusztán csak annyi, hogy a rokokóban ezek a sajátosságok erőteljesebben nyilvánulnak meg, több bennük a túlfinomultság, és ez már némi változást jelent, ami miatt a rokokót többen is elfajzott barokknak nevezik. Van azonban egy ezeknél sokkal nagyobb különbség, az, hogy a barokk monumentalitás kedvelése a rokokóban miniatűr-kultuszba csapott át. Így a barokk jellegzetes hosszú, bonyolult, terjengős mondatait, a barokk mondatszövevényt a rokokóban rövid, könnyed, egyszerű, jól tagolt mondatformák váltották fel (példákat lásd SZABÓ: 1982. 86-89, 100-101).

Az összehasonlítással felfedezett változásokat meg is kell magyarázni. Ehhez ismernünk kell a változások indítékait. Mindez már a diakronikus vizsgálat második fázisába tartozik.

Maguk a változások természetük és még inkább kiterjedtségük szerint kétfélek lehetnek: (1) változások egy-egy stílusfejlődési tendencián belül (kialakulásától elavulásáig), például átváltás a barokkban az 1690-es években, amiktől kezdve a barokk ugyan alacsonyabb értékszinon, de kétségkívül érettebb formában élt tovább: több lett a tetszetős külsőség, fokozódott a díszítettség; (2) változások a tendenciák sorozatában, azaz egy-egy új tendencia kialakulása, majd elavulása, továbbá a több tendencián is végighaladó sajátosságok (például antikizálás, folklorizálódás, objektivizálódás, lirizálódás, közeledés vagy távolodás az élő, mindennapi nyelvtől stb.) változásai, módosulásai.

E két változástípus a biológiából átvett két sajátos műszóval jelzett kettősség alapján így is magyarázható: az (1) a stilisztikai ontogenezis (egyedfejlődés), a (2) pedig a stilisztikai filogenezis (törzsfjlődés) szférájába tartozik (lásd erről SZABÓ: 1988. 117-118, 1992. 36).

7. A változásmagyarázat – mint már említettük – a diakronikus vizsgálat második fázisát alkotja. A változásmagyarázatok kérdésében két nagy nehézséget kell már itt most előljáróban jelezni. Az egyik az, hogy a stílustörténeti és a hozzá e tekintetben is egészen közel álló irodalomtörténeti változások okairól ma még jóval kevesebbet tudunk, mint a nyelvtörténetiekről, és még kevesebbet, mint a természeti törvényekről. A másik pedig az, hogy – mint a stílustörténet oly sok más kérdésében – a változások okainak felfogásában is nagyok a véleménykülönbségek.

7.1. A változások okait, az okok jellegét még alig ismerjük. Az eddigi kutatásokban ezek vizsgálata eléggé elsikkadt. A jelenlegi helyzet tehát nem kedvező, és a kiút lehetősége sem biztató. Mindennek két okával számolhatunk.

Az egyik az, hogy a kellő vizsgálatok elmaradása miatt a szakirodalomban nem egészen világos jelentésben szerepel a fejlődési törvény fogalma, minthogy egybeesődik a tendenciával, indítékkal, oksági viszonyokkal, a változások lefolyását megszabó feltételekkel (az okságról, a tudományos törvény fogalmáról lásd például WARTOFSKY: 1977. 238-310, a nyelvészetiről KOVÁCS: 1970. 186-302, az irodalomtörténetiről MARKIEWICZ: 1968. 217-265, MARTINKÓ: 1977. 387-441, az irodalomtörténeti fejlődésről WELLEK: 1963., HANKISS: 1972., 1974., WEISGERBER: 1983. 16.).

Oka lehet ennek egy egészen negatív, egy minden okságot tagadó felfogás is, az tudniillik, hogy többen egyoldalú túlzásként megkérdőjelezzik, sőt egyenesen tagadják a stílustörténeti okság elvén, a változások megmagyarázásának még a lehetőségét is. Így például FRIEDRICH (1955.) szerint a stílus változásai megmagyarázhatatlan esetek, meghatározottságuk irracionális. Ehhez hasonlóan (STAIGER: 1963. 8) sem lát lehetőséget a változások oksági magyarázatára, legfeljebb a belső okság lehetőségét feltételezi.

Ezek a tagadó vélemények részben a fentebb már említett nehéz helyzet felismeréséből levont hamis, egyoldalú túlzó következtetések eredményei. Persze elismerjük, hogy ma a stílustörténet és rokontudományai, főleg a nyelvtörténet és irodalomtörténet jelenlegi fejlődési szakaszában utópisztikus lenne átfogó és minden elképzelhető igényt kielégítő magyarázási képességet, alkalmasságot elvárni.

Valóban ebből a körülményből kiindulva, a fentebb jelzett nehézségek tudatában néhány szakember reális, szerény célkitűzéssel próbálkozik a helyzeten változtatni: valamilyen elfogadható felfogást kialakítani.

Így például HATTEN (1980: 187.) úgy véli, hogy a stílus változásaiban nem kereshetünk olyan oksági törvényeket, mint például a fizikában, sőt szerinte ma még oksági magyarázatok sem lehetségesek, hanem csakis funkcionális magyarázatok felfedezésére törekedhetünk. Nála a változások funkcionális magyarázatának a forrása: a stílus mint konstrukció és mint kompetencia. Ez a végül – legalábbis kiindulópontként elfogadható – elgondolás kevesebbet akar, de valószínű, hogy többet ér el, mint az – elfogadhatóság körén kívül, nagyon jó esetben a határán álló – felfogás, amely szerint a változásmagyarázatoknak oksági jellege van (lásd például a nyelvtörténész HOENIGSWALD: 1987. 369). Idővel persze a funkcionális magyarázatoknál többre is törekedhetünk, például oksági magyarázatokra, továbbá szükségszerű okok, a (belső) fejlődési törvények felfedezésére, és így esetleg az előreláthatóság (prediction) elérésére.

7.2. A változásmagyarázatok lehetséges tényezői kétfélék: külső és belső jellegűek. Egyik vagy másik megítélésében avagy részarányuk feltételezésében nagyok a véleménykülönbségek.

WÖLFFLIN (1969. 227-231) ugyan külön is beszél a művészet külső és belső 'történetéről', és megállapítja, hogy „mindkét felfogás megengedhető”, ami nála azt jelenti, hogy „önmagában mindegyik egyoldalú”. Mégis a fejlődés miértjeként (inkább) csak a belső (immanens) meghatározottságot ismeri el, hisz azt állítja, hogy „a képnek képre gyakorolt hatása mindig sokkal fontosabb stílári tényezőt jelent, mint az a hatás, amely a természet közvetlen megfigyeléséből származik” (WÖLFFLIN: 1969. 232).

Az orosz formalisták egy része, legalábbis a mozgalom első fázisában az irodalomnak csak belsőleg meghatározott, autonómnak tekintett fejlődésével számol, sőt ZSIRMUNSZKIJ a stílus teleologikus jellegzetességeiről beszél, és változásmagyarázatát erre alapozza (NYÍRŐ: 1970. 189).

Ezzel szemben viszont például a WÖLFFLINT bíráló HAUSER (1968. I. 342) egyik kijelentése szerint csak külső ok lehetséges: „a stílusváltásnak csak külső okai vannak, belülről nem magyarázható meg”.

Minden ilyen egyoldalú nézettől eltérően a szakemberek többsége mind a külső, mind pedig a belső tényezőket egyaránt fontosnak tartja. A külső és belső tényezők összefüggését Lunacsarszkij még 1923-ban egy jó analógiával így világítja meg: „Nemcsak külső okok determinálják a víz mozgását a folyóban, de magának a víznek a hidraulikus sajátosságai is” (idézi MARKIEWICZ: 1968. 236). Egy másik analógia irodalomtörténeti. Ebben az a lényeg, hogy csak belső tényezők figyelembevétele nem elégséges, mert a fejlődésnek nem mindegyik mozzanatát lehet így megmagyarázni. JAKOBSON és TINYANOV helyesen állapítja meg, hogy az immanens szemlélet nélkül nem érthető meg az irodalom fejlődése, de azt is hangsúlyozzák, hogy az immanencia elve önmagában illúzió (idézi NYÍRŐ: 1970. 159). Ezt a belsőt kell kiegészíteni szerintük a külsőnek számító történelmi 'sorokkal', rendszerekkel (idézi MARKIEWICZ: 1968. 261).

Vagy HAUSER fentebb idézett meglepő kijelentésétől eltérően másutt úgy vélekedik, hogy a stílus változásait magyarázni lehet társadalmilag és lélektanilag, de ugyanúgy belsőleg is (HAUSER: 1978. 15).

A külső és belső tényezők együttese, összekapcsolása (összekapcsolhatósága) erősíti változásokat magyarázó képességüket, adekvátságukat (minderre jó példa a manierizmus kialakulásának magyarázata, lásd SZABÓ: 1982. 69-70; az összekapcsolásról lásd KRISTEVA: 1968a. 4. fejezet). Ennek az állításnak különös jelentősége van az olyan esetekben, amelyekben a belső tényezők, viszonyok meglehetősen elvont jellegűek (például a tendenciák belső strukturális viszonyai vagy a dinamikus strukturalista erőegyensúly), az őket kiegészítő külsőek pedig konkrét jellegűek, és így emberközeli hozzá a végül is humán jellegű irodalmat és stílusát.

A kétféle változásmagyarázatot az ezután következő két alfejezetben tárgyaljuk.

8. A változásokat magyarázó külső (allogenetikuss) tényezők elsősorban társadalmi-, művelődés-, művészet- és irodalomtörténeti események, tények, továbbá pragmatikai (főleg a kommunikációval összefüggő szociológiai, lélektani) körülmények, helyzetek, az irodalom- és művészettörténetből is jól ismert hatóerők, mint amilyen például a társadalmi stabilitás, erőegyensúly, avagy a társadalmi, politikai ellentétek kiéleződése, a hatalomért folytatott harc, a hatalom megragadása és gyakorlása vagy elvesztése, egy társadalmi osztály hanyatlása és velejárója, a válsághangulat, továbbá a maradiság, konzervativizmus és a haladás, az élet modernizálása vagy egy-egy korszak vezéreszméi és életérzései.

Így például a klasszicizmus alapja egy bizonyos stabilitás, a forradalomtól féltő, a radikális köztársasági mozgalomtól (1795) megijedt udvar és a vezérszerepet játszó nemesség időleges kompromisszuma, továbbá a nem kedvező politikai élet elől az antik nyugalom világába való menekülés. Vagy a Nyugat stílusújításának egyik külső kiváltója a modernség megerősödése, a modernség vonzása volt, ami újítoág hatott az irodalomra.

A szövegtan, ha a történetiséget el is hanyagolta, a szövegelméletekben kifejlett erőteljes pragmatika révén nagyon sok produktív szemponttal gazdagítja a szépírói stílus alapjául szolgáló szövegek vizsgálatát (például SCHMIDT: 1973., BREUER: 1974., SANDIG: 1978.), amelyek átvihetők, alkalmazhatók a stílusfejlődési tendenciák vizsgálatában, a változásmagyarázatokban. Így például SCHMIDT (1973. 127) szerint a szövegtípusok (például a társalgási, a tudományos, a szépírói) az össztársadalmi kommunikációs rendszer részszerkezerei. Vagy a francia textológusoknál, mindenekelőtt a Tel Quel csoport tagjainál társadalmi, művelődési és történelmi 'sorozatokról', valamint a kultúráként felfogott általános, minden szöveget átfogó szövegről olvashatunk (lásd például KRISTEVA: 1968a., 1968b.).

Többek véleménye szerint a külső tényezők szintén rendszert, struktúrát alkotó 'sorozatok' (TINYANOV és JAKOBSON erről vallott véleményét idézi MARKIEWICZ: 1968. 261; NYÍRŐ: 1970. 196). Így érthető az is, hogy a belső tényezők viszonyai is felfedhetők bennük, például az ellentét (lásd a 9.1. alatt): vannak olyan társadalmi tények (például a társadalmi élet megújulása, modernizálódása, új életérzések stb.), amelyek a stílus megújulását igénylik, és ugyanabban a fejlődési szakaszban vannak olyan társadalmi tények (a visszahúzó erők, elmaradottság, konzervativizmus, a művészeteket uraló akadémizmus stb.), amelyek a régi stílusok továbbélésének, megőrzésének kedveztek, és így az újítást akadályozták. Ez volt a helyzet például a századfordulón a Nyugat újításának már említett igénylésében és akadályozásában.

És vannak olyan külső tényezőkből fakadó magyarázási lehetőségek, amelyek a fejlődés egészét vagy legalábbis nagy részét átfogják. Ilyen például a társadalmi indítékoktól közvetített, sajátos lélektani feltételeket előtérbe helyező CAZAMIAN (1920.) elmélete, amit némi átváltással, módosítással hasznosíthatunk.

CAZAMIAN (1920.) a szellemi tevékenység két alapvető kategóriájára alapozza a diakronikusan is értelmezhető tipológiáját. Az egyik típus az érzelem és a kép természetes egybekapcsoltsága révén az „intenzitás örömet” kínálja. A másik típus pedig az intellektuális értéként felfogott szerkesztettség és áttetszőség révén a „rend örömet” szolgáltatja. Ez a kettősség mint két egymástól eltérő „irodalmi temperamentum” megnyilatkozása az elavulás és megújulás jól ismert fejlődésmenetének megfelelően egymást váltja.

A CAZAMIANtól megfogalmazott tipológia meglehetősen átfogó, hisz érvényét például a magyar szépírói stílus történetének egészében e két lehetőség egymást váltását, két ütemű fejlődésmenetét világítja meg, amelyben az egymást váltó tendenciák egymással ellentétesek (a zárójelbel levő 1 az intenzitás öröme, a 2 pedig a rend öröme utal): gótika (1) – reneszánsz (2) – manierizmus, barokk, rokokó (1) – klasszicizmus (2) – romantika (1) – népiesség (2) – szecesszió, impresszionizmus, szimbolizmus, expresszionizmus (1) – tárgyas-intellektuális stílus (2). Hogy ennyire átfogó tud lenni, azt annak is köszönheti, hogy a külső, lélektani tényezőkből (érzelem, intellektualitás) kiindulva belső sajátosságokig (intenzitás, rend) jut el.

CAZAMIAN tipológiája részben a befogadóra, az olvasóra is figyelemmel van, amire az 'örömet' kínál és 'örömet' szolgáltat is utal. Valóban a társadalmi tényezőként szereplő befogadó olvasmányai révén nemcsak passzív figyelője, értelmezője és értékelője – hermeneutikai értelemben is – egy-egy tendenciának, hanem aktív szerepe is lehet egy stílustendencia alakulásában, megerősödésében.

Például a reformkor polgárosuló nemesi olvasóközönségének a szemlélete, irodalmi igénye és sajátos, a biedermeieren csiszolódott ízlése jelentős mértékben megszabta a korszak divatos költészetének, az almanachlira stílusának sajátos vonásait, lágy és finomkodó, választékos jellegét, és természetesen abban is hatott, hogy ez elterjedt és három évtizeden át kitartott.

A belső (idiogenetikus) tényezők tárgyalása több problémát rejt magában, mint a külsőké, és lehetőségeik is változatosabbak.

8.1. A belső tényezők a stílus és fejlődésének természetéből, a tendenciákon és a tendenciasorozatokon belüli összefüggésekből, strukturális viszonyokból következő – immanensnek is nevezett – indítékok.

Összegzésük a szakirodalomban korábban is előforduló (de szerintünk még aligha alkalmazható) belső fejlődési törvény megfelelője. Jelentőségük nem merül ki a változásmagyarázatokban.

Jelentősek még azért is, mert csak segítségükkel lehet a leginkább biztosítani a stílustörténet saját szintéziselvét, azt, amit HORVÁTH (1976. 59) az irodalomtörténetre vonatkoztatva „önelvű rendszerezésnek” mond. Csakis egy ilyen elv segítségével érhetjük el azt, hogy a stílustörténet ne egyik vagy másik irodalomtörténeti szintézis ’stilisztikai díszlete’ vagy pusztán ’stilisztikai aláfestése’, hanem saját belső fejlődésének, autonóm történetének a bemutatása legyen. Ehhez nyújt segítséget a (4.2. alatt) tárgyalt hermeneutika historizmusának egyik elve is, az irodalomtörténetre vonatkozó magyarázó erő, amit itt jó analógiaként hasznosíthatunk. Ennek lényege egy átfogó történeti *magyarázó* folyamat kialakítása, ami tulajdonképpen – és itt már csak diszciplínákra alkalmazva – a stílustörténet folyamatszerű létezésének hermeneutikai rekonstrukciója lenne (BÓKAY: 1990. 28, 32; a fentebbi kiemelés tőlem: Sz. Z.). És még egy idevágó megjegyzés. A számomra elfogadható monista elvből (SZEGEDY-MASZÁK: 1980. 13-15, 21) következően a stílustörténet mint formatörténet egy egységet alkothatna az irodalomtörténetbe tartozó jórészt ’tartalmi’ elemekkel, de ennek kialakítására szerintem még nincsenek meg a lehetőségek.

8.2. A szóban forgó belső tényezőkről ma még keveset tudunk, még kevés ilyen mozgató erőt ismerünk. De amelyeket úgy-ahogy ismerünk is, azok sem problémamentesek, hisz még nem eléggé kiérlelték, jócskán vannak köztük átfedések, keresztezések.

Példaként öt ilyen elvet említenék meg. Valamennyi közülük jelentősebb változások általánosításából elvonatkoztatott eset, változásmagyarázat.

8.2.1. Az utánzás elve: nagy stílusteremtő egyéniségek követése, irányzattá, iskolává (stílusfejlődési tendenciává) alakulása. Ezt példázná az Arany Jánost követők stílustendenciája (elnevezései: népies stílus, népnemzeti stílus, magyar klasszicizmus, Arany-iskola) az 1850-es évektől kezdve.

8.2.2. A minden módon „másképpen írásra” való törekvés: az elődöktől minél inkább eltérő stílus kialakítása, ami például az avantgárd stílusokban nagyfokú formabontással járt.

8.2.3. A stílus elszürkülése, az orosz formalisták műszavával a stílus automatizálódása, aminek következtében más stíluseszközök aktualizálódnak, és ennek eredménye a stílus dezautomatizálódása. Így például a múlt század utolsó harmadában az uralkodó népies irányzat (az Arany-iskola) a stíluseszmenytől megszabott lehetőségek legszélső

határáig kiaknázza a nyelv kifejezőképességét. Új expresszív formák és még inkább új lehetőségek feltárására volt szükség, ezt az újítást valósította meg a Nyugat stílusforradalma.

8.2.4. A hatás és ellenhatás elve. Például a népies stílustendenciák túlon túl egyszerű, sőt egy idő után már minden expresszivitás nélküli egyszerűsödését a századfordulón a szecesszió feltűnő, ugyancsak túlzó díszítettsége váltotta fel, vagyis az egyik túlzást egy másik túlzás szüntette meg.

8.2.5. Részben ehhez hasonló a strukturalista erőegyensúlyelv. Egy tendencia struktúrája, egyensúlyi állapota felbomlik, mert a struktúrát alkotó eszközök körében néhány új, az eredetiektől különböző elem tűnik fel. Az egyensúly úgy áll helyre, hogy az új eszközöknek megfelelő új tendencia alakul ki.

Például Balassinál, a késő reneszánsz stílusában az eredetitől eltérő, az azzal nem harmonizáló új elemek, sajátosságok tűntek fel: érzéki hatások visszaadása, színesztézia-szerű képek, továbbá áttetsző, halvány színek az addig sajátos csillogó, fényes jelenségek mellett, valamint bizarr rímtechnika. Ezek általánosulásával az egyensúly helyreállt, és kialakult egy új stílus: a manierizmus (lásd részletesebben SZABÓ: 1982. 68-69).

Ez a példa egyben azt is jelzi, hogy egy tendencia struktúráján belül olyan struktúrális viszonyok vannak, amelyek változások kiváltói lehetnek. És ezek a struktúrán belüli változások meghatározzák a továbbfejlődést, a változások irányát és beágyazódásukat a tendenciasorozat struktúrájába.

Ez az öt – és még más ehhez hasonló – lehetőség nem eléggé átfogó, és nem alkalmas arra sem, hogy segítségükkel a tendenciasorozatnak, a fejlődés menet egészének az alapját, jellegét megvilágíthassuk. Szükségünk van tehát jóval szélesebb hatókörű, sok mindenre kiterjedő magyarázó elvekre.

A következőkben két ilyen lehetőséggel foglalkozunk. Az egyik az ellentét és velejárója, a ciklusosság. A második az intertextualitás, a belőle fakadó sajátos dinamika.

9. A legátfogóbb, valamint a legmélyebb és egyben végső belső magyarázat az ellentét és velejárója, kiegészítője, a ciklusosság (az ellentét jogosultságát, produktivitását igazoló érveket lásd SZABÓ: 1995. 75).

9.1. Az ellentét a fentebb említett és más ezekhez hasonló tényezőkből való elvonatkoztatás és általánosítás eredménye, amit az tesz lehetővé, hogy a felsoroltak nagy részében szintén van ellentét: a másként való írás (azaz a múlt, a hagyomány és a jelen, az új ellentéte), automatizálódás és dezautomatizálódás, hatás és ellenhatás, az egyensúlyi állapot felbomlása és az egyensúly helyreállítása.

Az ellentét jelentőségét már az orosz formalisták felismerték. TINYANOV már 1924-ben úgy vélte, hogy az irodalom fejlődésében a leglényegesebb mozzanat az, hogy a dialektika törvénye szerint kirajzolódik az ellentétes konstrukciós elv (idézi MARKIEWICZ: 1968. 237). Különbözik az orosz formalistákra általában jellemző, hogy az irodalomnak belsőleg meghatározott, autonómnak tekintett fejlődését csak mint az ellentétnek, a tagadás tagadásának a tisztán absztrakt dialektikáját fogták fel (BENNET: 1979. 62). Ehhez hasonlóan IBSCH (1983. 25) úgy véli, hogy a változás az irodalomtörténetben nem a belső fejlődés zavartalan folyamata, hanem eltérő rendszerek közötti harcból születik.

Az ellentét nemcsak egy-egy stílustendencián belül vagy két egymást követő tendencia kapcsolatában figyelhető meg, hanem a fejlődési menet egészére jellemző.

A magyar szépirói stílus történetének sémáját ennek alapján alakíthatjuk ki. A szóba jöhető megszorítások idevonásával állíthatjuk, hogy fejlődését lényegében a stílustendenciák egy olyan sorozataként foghatjuk fel, amelyben az egymást váltó tendenciák egymással ellentétesek, például az egyik egyszerű, a másik díszített (sémánkban csak a fő, egy-egy szakaszban uralkodó, jellegzetes, reprezentatív tendenciák szerepelnek; a nyíl az időrendben való előrehaladást jelzi, a zárójelbe tett nyíl arra utal, hogy az átváltás kisebb fokú, mert az ellentét is csak néhány sajátosságban nyilvánul meg): gótika → reneszánsz → manierizmus (→) barokk (→) rokokó → klasszicizmus → romantika → népies stílusok (a Petőfit követők, az Arany-iskola) → szecesszió, impresszionizmus, szimbolizmus → avantgárd stílusok → tárgyas-intellektuális stílus.

Ennek a fejlődésmenetnek a megvilágításához és megértéséhez számba kell vennünk a legfontosabb, a leggyakoribb ellentétes stílári sajátosságokat, amelyek az ellentétes tendenciák alkotóelemei. Természetesen ezeknek a sajátosságoknak az egyes tendenciákban sajátos megnyilvánulásai és különböző alakító eszközei, valamint csak egy-egy stílustendenciára jellemző strukturális összefüggései lehetnek.

A fő ellentétes stílári sajátosságok közül példaként a következőket említhetjük meg: (1) egyszerűség – díszítettség, (2) a szemantikai egységek egynemű (homogén), világos, áttetsző jellege – a szemantikai egységek összetett (többsíkú, heterogén), homályos jellege, (3) a képalkotó elemek éles elhatároltsága – a képalkotó elemek egybeolvasztottsága, (4) erőteljes szenzualizmus, érzéki érzetek mint képanyag – a szenzualizmus ritkasága, az érzéki érzetek kevésbé kiaknázott képanyaga, (5) az egyedi szó expresszivitása – a szókapcsolatok expresszivitása, (6) grammatikai jellegű stílusesszékők – szemantikai jellegű stílusesszékők, (7) zárt mondat- és szövegszerkezetek – nyitott mondat- és szövegszerkezetek. És ideszámíthatjuk az ezekben a sajátosságokban megnyilvánuló – ugyancsak ellentétet alkotó – mélyebb és meghatározó tényezőket, jellegzetességeket, mint amilyen például: objektív – szubjektív, racionális – irracionális, intellektuális – emocionális stb.

Változások indítékaként az ellentét nemcsak egy-egy stílustendencián belül vagy a tendenciák sorozatában szerepelhet, hanem más természetű összefüggésrendben is, így például a tartalom (téma) és forma viszonyában is. Ezt példázná a sok díszítő formával jellemezhető manierizmus. A XVI. század utolsó éveiben egy válsághangulatban egyre inkább a befelé fordulás és az erkölcs-filozófiai elmélkedésre készítő nézeti fejlődtek ki. Ezt az elvont és száraz moralizáló tartalmat a reneszánsz még eleven formatökélyigényének a hatására csak úgy lehetett kifejezni, hogy a stílus pompájával ellensúlyozták: amennyivel kevésbé vonzó a tartalom, annival legyen vonzóbb a stílusforma.

9.2. A fejlődés menetére azonban nemcsak az ellentét, hanem az ellentétet át – mintegy velejárójaként – érvényesülő, az azt kiegészítő ciklusosság is jellemző. Ezen azt értjük, hogy az egyes tendenciákat összekötő nem közvetlen kronológiai viszonyok ismétlődő, visszatérő sajátosságokat foglalnak magukba. Eszerint a ciklusosság az ellentéttel fordított viszonyban áll: nem az egymást közvetlenül váltó, tehát egymással ellentétes tendenciákban érvényesül, hanem a közvetetten összefüggő vagy esetleg annál is távolabbi tendenciákban, más szóval a sorozat azonos előjelű (például egyszerű – díszített) tagjaiban, például a gótikában, a barokkban, rokokóban, romantikában, szecesszióban (stb.), vagy pedig a reneszánszban, klasszicizmusban, Petőfi és Arany népi-

ességében, a tárgyas-intellektuális stílusban (stb.). A ciklusosság tehát kettes menetű, hullámzó mozgásra utal.

Erre gondolhatott Kosztolányi is (1971. 488), amikor azt állítja, hogy „a haladás – művészetben és egyebütt – visszatérő hullámvonalakban történik”. SKLOVSKIJ hasonlóan szerint az irodalom fejlődése nem lehet egyenes, hanem görbe vonalú, hisz az iskolák, irányzatok öröksége „nem az apától a fiúra, hanem a nagyapától az unokára száll” (idézi NYÍRŐ: 1970. 188).

Eszerint például a gótika néhány sajátossága, eleme feltűnik a barokkban vagy a rokokóban, a barokk néhány sajátossága a romantikában, esetleg még a távolabbi szecesszióban, vagy annál is később az expresszionizmusban.

A gótika egykori fénymisztikája a barokkban is előtűnik: *Oh, szűzlő szép szemek, csillogozó fényességgel csillagozván. Oh, rózsálló piros tündeklő szép orcák. Oh, arany színnel fénylő szép sár hajak* (Nagyszombati Kódex 1512-1513.), → *Óh, fényes világosság és világoskodó szép napvilág. Óh, nagy tündökléssel fényeskedő szép nap* (Nyéki Vörös Mátyás egyik bűnbánó zsoltára Pázmány Péter *Imádságos könyvének* függelékében 1606.; ALEXA: 1970. 295).

Vagy a drágakövek barokkbeli ornamentikája megvan a jóval későbbi szecesszióban is: *Mindenütt félnenek a drága Gyémántok, / Kedvesen villognak a szép Amethystok, / Égnek és ragyagnak fényes Hyacintok, / A csillag-módon fénlő szép veres Rubintok* (Nyéki Vörös Mátyás: *Tintinnabulum* 1636.) → *Két szemed két zöld gyémánt vóna, / Két kebled két vad opál-rózsa / S ajakad topáz* (Ady Endre: *A Léda arany-szobra*, 1907.).

Stiláris sajátosságok, stíluselemek vissza-visszatérése nem jelenti magának az irányzatnak a visszatérését, reintegrálódását, mint ahogyan többen is a művészeti stílusokat két-három irányzat (például a reneszánsz és a barokk, vagy a klasszicizmus és a romantika) felújulásaként fogják fel (például WÖLFFLIN: 1969.; újabban MARTINKÓ: 1977. 440). A visszatérő sajátosságok egy másik irányzat új és megkülönböztető értékű struktúrájához tartoznak. Rendszerint a funkciójuk is módosul. Tehát nem teljesen azonos módon és főleg nem struktúrájuk egészével ismétlődnek.

10. A szépírói stílus fejlődésrajzának egyik forrása a stílustendenciák alapjául szolgáló irodalmi művek kapcsolatai: az intertextualitás. A belőle fakadó dinamika sok és sokféle változás előidézője, illetőleg változások magyarázata lehet. Egy stílustörténeti szintézisben elsősorban egy-egy tendencia kialakulásának, forrásai megállapításának, továbbá egy-egy tendencia elavulásának, utóhatásának a magyarázatául szolgálhat. De – majd mint látni fogjuk – más szerepe is lehet.

10.1. Az intertextualitás gazdag szakirodalmából nyilván csak azt emelem ki, ami kimondottan a változások magyarázási lehetőségeire vonatkozik.

KRISTEVA (1968a. 61) szerint az irodalmi mű struktúráját olyan részletek (kódok) transzformációi, illetőleg ezek eredményei alkotják, amelyek korábbi szövegekből való 'újraírások' (átírások, átvételek). Ennél is többet mond KRISTEVÁNAK (1969. 146) az az állítása, hogy mindegyik szöveg egy másik szöveg 'elnyelése' és átalakítása, ami egy 'intertextuális térben' történik (KRISTEVA: 1968a. 62, 1968b. 113).

KRISTEVÁHOZ hasonlóan vélekednek az intertextualitást szem előtt tartó irodalmárok is. KIBÉDI (1983. 38-49) megállapítja, hogy „az írók mindig is nagyon tudato-

sak voltak abban, hogy melyik tradícióba illeszkednek bele, vagyis hogy intertextuálisan milyen, már létező formát választanak”.

JENNY azt hangsúlyozza, hogy az intertextualitás számos szöveg átalakításának és asszimilációjának a művét jelenti, amelyet egy 'központi szöveg' hajt végre (idézi HUTCHEON: 1983. 60-61). Ez a 'központi szöveg' szerintem TODOROV (1971. 250) intertextuális kategóriájával azonosítható, ami nem más, mint egy szakadatlanul írt, átfogó, egyedüli nagy szöveg, a szövegek Szövege, amelynek mindegyik egyedi szöveg alá van rendelve, alkotórésze. És ugyancsak ilyen alapon jelenti ki HUTCHEON (1983. 61), hogy a szövegköziség révén a szövegek a maguk jogán aktív generáló erők. Szerintünk épp ez a generáló képesség jelzi, hogy az intertextualitás dinamikus, változásokat kiváltó erő, és így produktív változásmagyarázat lehet.

Néhány példa. A reneszánsz stílusát alakító Balassi Bálint egyéni kifejezőmódjának struktúráját a következő 'kódok' transzformációi, korábbi szövegekből való 'újraírások' alkotják: (1) a humanista szerelmi költészet a maga sokféle változatával, (2) a késő középkori, vagáns jellegű virágénekek, (3) a kódexek, elsősorban a Mária-himnuszok. Ennyiből is kiderül, hogy Balassinál a reneszánsz stílus az intertextualitás segítségével is magyarázható jelentős stílustörténeti összefüggések hordozója.

De KRISTEVA és mások felfogásában az intertextualitás nem pusztán a források számbavételének lehetőségét jelenti, hanem a fejlődésmenet több mozzanatának a megvilágítására is jó. Például ennek alapján állítják többen is, hogy egy-egy új sajátosság vagy egy stílusforma nem mindig új képződmény, hanem korábbiak felújítása is lehet. Ezt a következő példával világítjuk meg.

A vallásos barokk műveiben a gótikát képviselő 'újraírt' stiláris sajátosságokra, például érzéki hatású képekre figyelhetünk fel: Jézus neve *méz a szájban, muzsika a fülben* (Pázmány Péter újévi prédikációja), *a hit szederjes hyacintusa, a reménység kék violája, a tisztaság fehér lilioma, a szemérmetesség piros rózsája* (Hajnal Mátyás imádságos könyvecskéje, 1629.). Az ilyen és az ezekhez hasonló képek 'transztexualitásként' a gótikára jellemző 'naiv édelgésre' vezethetők vissza: *mézi édességgel folyó avagy édeslő szép ajakak* (Nagyszombati Kódex, 1512-1513.), *szeretetnek rózsája, szent alázatosságnak violája, tisztaságnak lilioma* (Winkler-kódex, 1506.).

A példából is látható, hogy az intertextualitás alapja a fentebb (a 9.2. alatt) tárgyalt változásmagyarázatnak. De ennél is több: alapja és fő magyarázó elve a stílustendenciákat összekötő sorozatnak, a stílustörténet fejlődésmenetének.

Nem lephet tehát meg, hogy másutt is jelentősnek tartják. Többen is az irodalomtörténeti fejlődést az intertextualitás alapján fogják fel. WEISGERBER (1983. 12) szerint „az új művészi formák létrehozása nem az invenció aktusa”, hanem korábbiak felfedezése, tehát az irodalomtörténetnek – véli WEISGERBER – a textuális szériákra is támaszkodnia kell. GENETTE (1978. 282) még ennél is többet állít, hisz szerinte az irodalomtörténet nem az egymásutániságok, hanem az átalakítások tudománya.

Ugyancsak irodalmárok magát az irodalmat, illetőleg az irodalmiságot is az intertextualitáshoz kapcsolják. Az orosz formalisták idevágó élményeinek az összegzésében BENNETT (1979. 59) állítja, hogy az irodalom lényege szerint nem szövegek megállapított összessége, hanem szövegek közötti kapcsolatok változó sorozata. LAURETTE (1983. 54) irodalmon belüli térről beszél, amelyben a könyvtől könyvig,

szövegtől szövegig való átvezetés végbemegy, és ezt a transztextualitáshoz és az intertextualitáshoz kapcsolja.

10.2.1. A stílustörténetben hasznosítható intertextualitás vizsgálata számára sok új szempontot biztosít a hermeneutika historizmusa. Itt most három lehetőséget említenék meg.

10.2.1. Az egyik az intertextualitás tényleges alapja, a hagyomány: fel kell ismer-nünk a hagyomány mozzanatát a történeti viszonyulásban, s ki kell mutatnunk hermeneutikai termékenységét (GADAMER: 1984. 202), a hagyomány felé forduló kutatási érdeklődést sajátosan motiválják a mindenkori jelen érdekei (GADAMER: 1984. 203), a történeti hagyomány tapasztalataiból kiindulva kell láthatóvá tenni a hermeneutikai jelenséget (GADAMER: 1984. 22).

10.2.2. Egy másik az intertextualitással nagyon is összefüggő hatástörténet (például egy stílustendencia hatása, illetőleg utóélete, így későbbi megértése és értékelése is): a megértés lényege szerint hatástörténet (GADAMER: 1984. 213), a hatástörténet elve a megértés általános struktúramozzanata (GADAMER: 1984. 14), a hatástörténeti mozzanat a hagyomány megértésében mindig szerepet játszik (GADAMER: 1984. 15), a hatástörténeti tudat valami más, mint egy mű hatástörténetének a mű által maga mögött hagyott nyomoknak a kutatása – sokkal inkább magának a műnek a tudata, s ennyiben maga is hatást gyakorol (GADAMER: 1984. 240).

10.2.3. A harmadik az 'írhatóság', ami részben az intertextualitásra (a 10.1. alatt) jellemzőként említett 'újraírás' (átírás, átvétel) rokon jelensége a fejlődési sorozat és a hagyomány feltételezésével: az írhatóság és mellette az olvashatóság két hermeneutikai folyamat, melyek az átfogó történetiségfogalom alapjai lehetnek (BÓKAY: 1990. 239), az írhatóság a műalkotás létrejöttének a kategóriája, a megalkotási kontextus hermeneutikai fogalma (BÓKAY: 1990. 41), az írhatóság segítségével a mű saját lényegén belül lép át folytonosságba, így válik a művet meghaladó összefüggéssé (BÓKAY: 1990. 42), az írhatóság úgy rekonstruáltatott, hogy saját élményeimet egy tölem idegen világban fedeztem fel, elcsodálkoztam rokonságunkon, és kísérletet tettem, hogy egységes folyamatot találjak e rokonság-élményekben (BÓKAY: 1990. 50).

11. Ennyit röviden a lehető változásmagyarázatokról. Tárgyalásukból feltehetőleg az is kiderült, hogy sok az idetartozó nehézség, probléma, a vitatott, a nyitott kérdés és sok a még megoldásra váró feladat. A történeti diszciplínák nagy többségében sem jobb a helyzet, sőt van, ahol nem is téma ez a kérdés.

Összegzésként még két idevágó kérdést szeretnék érinteni. Az egyik az, hogy a változásmagyarázatok adekvátsága még sok mindenben javításra szorul, főleg a belső tényezőké. Ezért is szükséges a belsőket a meglehetősen tartalmas összefüggéseket magába foglaló külső tényezőkkel kiegészíteni.

A második kérdés pedig az, hogy számolnunk kell azzal, hogy a stílusfejlődés több mozzanata nem magyarázható meg (legalábbis ma még nem) sem belső, sem külső tényezőkkel. Nehéz volna megmagyarázni például azt, hogy a szecesszióban (a különben indokolható, a belső és külső okokkal magyarázható) díszítettséget miért épp azok az eszközök alakítják, amelyeket (a 6.2. alatt) számba vettünk, és miért nem (ugyanolyan díszítő funkciókban szerepelhetők) más eszközök.

Mindaz, amiről itt szó volt, nehéz és elhanyagolt, máig nem tisztázott, meg nem oldott kérdések sokasága. Próbálkozásom egyféle start akart lenni. A változásmagyará-

zatok jobb megértéséhez szerettem volna közelebb jutni. És ehhez szükségem volt egy alkalmas támpontra: ha ugyanis a kérdéskör cseppfolyós állapotban van, legalább a megközelítés alapja legyen szilárd. Ezt biztosította a textológia a maga sok és sokféle, de mindenképpen produktív elvével, szempontgazdagságával.

Próbálkozásom továbbfejlesztésre, javításra és még inkább bírálatra, vitára vár. Tulajdonképpen vitatéma-kezdemenyezésnek szántam. És ez – a stílustörténet jelenlegi helyzetében – talán még akkor is tanulságos lehet, ha tévesnek ítélik meg, ha kiderül, hogy mellékvágányra vezet.

Irodalomjegyzék

ALEXA Károly:

1970. A misztika stíluselemei a régi magyar költői nyelvben. *ItK.* 3. 285-304.

BALLY, Charles:

1902. *Traité de stylistique française*. Heidelberg.

BENNETT, Tony:

1982. *Formalism and marxism*. Methuen et Co Ltd. London.

BÓKAY Antal:

1990. Megjegyzések az irodalom folyamatszerűségének hermeneutikai alapjairól (Az irodalomtörténet mint interpretációs jelenség). *Studia Poetica* 9. 23-56.

BORMANN, Alexander von:

1983. *Zum Umgang mit dem Epochenbegriff*. Herausgegeben von Thomas Cramer: Literatur und Sprache im historischen Prozeß. Vorträge des Deutschen Germanistentages. Band 1. Literatur. Max Niemeyer Verlag. Tübingen. 178-194.

BÖCKMANN, Paul:

1949. *Formgeschichte der deutschen Dichtung*. Hamburg.

BREUER, Dieter:

1974. *Einführung in die pragmatische Texttheorie*. Wilhelm Fink Verlag. München.

CAZAMIAN, Louis:

1920. *L'Évolution psychologique de la littérature en Angleterre*. Paris.

COHEN, Ralph (szerk.):

1974. *New directions in literary history*. London.

CSETRI Lajos:

1965. A stílus fogalmai és a korstílusok problematikája. Szeged. *Irodalomtörténeti Dolgozatok*, 38. 3-15.

1967. Kritikai szempontok az irodalmi stílustörténet elméletéhez. *Kritika*, 7. 20-32.

1970. A stílusfogalom történetéből és az irodalom stílustörténeti elmélete. NYIRŐ LAJOS (szerk.) 1970. 365-411.

DAM, J. van:

1938. *Literaturgeschichte als Stilgeschichte*. Neophilologus.

DIJK, Teun A. van:

1972. *Aspects of text grammars: A study in theoretical linguistics and poetics*. Mouton. The Hague – Paris.

FRIEDRICH, C. J.:

1955. *Style as the principle of the historical interpretation*. The Journal of Aesthetics and Art Criticism 13.

GADAMER, Hans-Georg:

1984. *Igazság és módszer*. Gondolat. Budapest.

- GAMKRELIDZE, Th. V.:
1987. Language change and diachronic linguistics. Preprints of the plenary session papers. XIVth International Congress of Linguists 10-15 August 1987. Berlin.
- GENETTE, Gérard:
1978. Poetica si istorie. Figuri. Editura Univers. Bucuresti. 277-285.
- GREENBERG, Joseph H.:
1979. Rethinking linguistics diachronically. *Language*, 55. 2.
- GUNDOLF, Friedrich:
1915. Goethe. Berlin.
- HAIDU, Peter:
1981. Text and history: The semiosis of twelfth-century lyric as socio-historical phenomenon. *Semiotica*, 33. 1-2. 1-62.
- HANKISS Elemér:
1972. The structure of literary evolution: An essay in diachronic poetics. *Poetics*, 5. 40-66.
1974. Fejlődik-e az irodalom? (Az „extenzív”, illetve „intenzív” fejlődés létéről és mibenlétéről). *Literatura*, 1. 20-34.
- HATTEN, Robert S.:
1980. Explaining style growth and change: A richer semiotic model. *Semiotics 1980* Compiled by Michael Herzfeld – Margot D. Lenhart. Plenum Press. New York and London.
- HAUSER, Arnold:
1968. *A művészet és az irodalom társadalomtörténete I-II*. Gondolat. Budapest.
1978. *A művészettörténet filozófiája*. Budapest.
- H. LUKÁCS Borbála:
1971. *Szellem-történet és irodalomtudomány*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- HOENIGSWALD, H. M.:
1987. Historical linguistics: Explanation of language change. Preprints of the plenary session papers. XIVth International Congress of Linguists 10-15. August 1987. Berlin.
- HORVÁTH János:
1976. *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- HUTCHEON, Linda:
1983. A hatásról és a szövegköziségről. *Helikon*, 1. 57-64.
- IBSCH, Elrud:
1983. Újítás és hagyomány az irodalomtörténetben. *Helikon*, 1. 17-25.
- JAKOBSON, Roman:
1969. *Hang – Jel – Vers*. Gondolat. Budapest.
1973. Questions de poétique. Seuil. Paris.
- KANYÓ Zoltán:
1990. *Szemiotika és irodalomtudomány – Válogatott tanulmányok*. JATE Kiadó. Szeged.
- KIBÉDI Varga Áron:
1979. Az irodalomtörténet elméleti problémái. *Literatura*, 4. 357-364.
1981. Az irodalomtörténet elméleti problémái. *Literatura*, 3-4. 374-380.
1983. Egy intertextuális irodalomtörténethez. *Helikon*, 1. 42-49.
- KLANICZAY Tibor:
1964. *Marxizmus és irodalomtudomány*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- KOSZTOLÁNYI Dezső:
1971. *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- KOVÁCS Ferenc:
1970. *Nyelvi struktúrák – Nyelvi törvények*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

KRISTEVA, Julia:

1968a. Problèmes de la structuration du texte. Linguistique et littérature. La Nouvelle Critique, numéro spéciale. Novembre. 54-64.

1968b. Le texte clos. Langages, 12.

1969. Sémiotikè. Seuil. Paris.

KUSHNER, Eva:

1978. Diachrony and structure: Thoughts on renewals in the theory of literary history. Synthesis 5, 38-50.

LA MATINA, Marcello:

1992. Költői szövegek interpretálása: filológia, strukturalizmus, szemiotika. PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan*, 4. JGYTF Kiadó. Szeged. 56-82.

LAURETTE, Pierre

1983. A költői forma mint folyamat és „átmeneti” tárgy a kritikai beszédben. *Helikon*, 1. 50-56.

MARKIEWICZ, Henryk:

1968. *Az irodalomtudomány fő kérdései*. Gondolat. Budapest.

MARTINI, Fritz:

1982. Personal style and period style: Perspectives on a theme of literary research. Joseph Strelka (Ed.): Patterns of literary style. Yearbook of comparative criticism Volume III. The Pennsylvania State University Press. University Park and London. 90-112.

MARTINKÓ András:

1970. A stílus születése és élete. *Kritika*, 3. 4-16.

1977. *A művészetek belső törvényszerűségei. Teremtő idők*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.

MILES, Josephine:

1955. Eras in English poetry. *PMLA* 70, 853-875.

NYÍRÓ Lajos:

1970. *Az orosz formalista iskola*. Nyíró (szerk.) 1970. 143-202.

NYÍRÓ Lajos (szerk.):

1970. *Irodalomtudomány – Tanulmányok a XX. századi irodalomtudomány irányzatairól*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

PETŐFI S. János:

1990. Szemiotikai textológia – Didaktika. PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan*, 1. Szeged. 7-21.

1992. A költészet grammatikájától a költészet szemiotikai textológiájáig. PETŐFI S. János és BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan*, 4. JGYTF. Szeged. 83-97.

1995. Válaszok és megjegyzések a szemiotikai textológia felépítését érintő kérdésekre, megállapításokra. PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László (szerk.): *Szemiotikai szövegtan*, 8. JGYTF Kiadó. Szeged. 212-226.

POR, Peter:

1983. Geschichtsphilosophie versus Formgeschichte. Herausgegeben von Thomas Cramer: Literatur und Sprache im historischen Prozeß. Vorträge des Deutschen Germanistentages. Band 1: Literatur. Max Niemeyer Verlag. Tübingen. 167-177.

ROSÉN, H. B.:

1969. Intervention to the paper of Bertil Malmberg „Synchronie et diachronie”. Al. Grauer et al. (Red.): Actes du Xe Congrès international des linguistes. Vol. I. Éd. de l'Académie de la R.S.R. Bucarest. 33.

SANDIG, Barbara:

1978. Stilistik: Sprachpragmatische Grundlegung der Stilbeschreibung. Walter de Gruyter. Berlin – New York.

- SOLLERS, Philippe:
1968. Écriture et révolution. Théorie d'ensemble. Paris.
- STAIGER, Emil:
1963. Stilwandel. Zürich.
- SCHMIDT, Siegfried J.:
1973. Texttheorie: Probleme einer Linguistik der sprachlichen Kommunikation. Wilhelm Fink Verlag. München.
- SZABÓ Zoltán:
1979. A stílustörténet elmélete és módszertana (Problémavázlat). *MNy.* 3, 283-297.
1981. Text levels and their historical dimensions (viewed from a stylistic point of view). *Revue roumaine de linguistique*, 5. 455-468.
1982. *Kis magyar stílustörténet*. Második kiadás. Tankönyvkiadó. Budapest.
1985. The importance of text coherence for the global stylistic analysis. Emel SÖZER (Ed.): *Text connexity, text coherence: Aspects, methods, results*. Helmut Buske Verlag. Hamburg. 526-554.
1987. Historicity in text linguistics and its importance for diachronic stylistic studies. *Revue roumaine de linguistique*, 3. 277-281.
1988. *Szövegnyelvészet és stilsztika*. Tankönyvkiadó. Budapest.
1992. A szöveg történetisége. PETŐFI S. János és BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szöveg-tan*, 4. JGYTF Kiadó. Szeged. 34-39.
1995. A stílustörténet egy szövegnyelvészeti modellje. *Nyr.* 1. 68-80.
- SZATHMÁRI István:
1975. Irodalmi nyelv és korstílus. *Zalai Tükör*, II. 79-86.
1994. *Stílusról, stilsztikáról napjainkban*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály:
1980. *Világkép és stílus – Történeti-poétikai tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó. Budapest.
- SZERDAHELYI István:
1992. Stílusirányzat. Stíluskorszak. *Világirodalmi Lexikon*. Főszerkesztő SZERDAHELYI István. Akadémiai Kiadó. Budapest. 13. 632-636.
- SZILI József:
1969. A történetiség mint az irodalmi mű létezés módja. *Helikon*, 3-4. 360-371.
1974. Egyetemes korszakok az irodalomtörténetben. *Literatura*, 1. 5-14.
1981. A történetiség problémája a marxista irodalomtudományban. *Literatura*, 3-4. 296-308.
1983. Vázlat az irodalomtörténet elméletéről. *Literatura*, 1-4. 27-46.
1989. Az irodalomtörténeti korszakolás. SZILI József (szerk.): *Az irodalomtörténet elmélete I-II*. Akadémiai Kiadó. Budapest. I. 315-377.
- TODOROV, Tzvetan:
1971. Poétique de la prose. Seuil. Paris.
- TOLCSVAI Nagy Gábor:
1995. *Szemiotikai szöveg-tan*, 5. Szerkesztette: PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre, VASS László, (Ismertetés) *Nyr.* 1995. 415-418.
- VALDES, Mario J.:
1983. Latin-amerikai kihívás az összehasonlító irodalomtudománynak; egy új összehasonlító elmélet felé. *Helikon*, 1. 36-41.
- VOSSLER, Karl:
1911-1912. Das Verhältnis von Sprachgeschichte und Literaturgeschichte. *Logos* 2.
1923. *Gesammelte Aufsätze zur Sprachphilosophie*. München.

- VAJDA György Mihály:
1978. *Összefüggések – Világirodalmi tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó. Budapest.
- VEIT, Walter:
1981. History and temporality: Some theses against scepticism in the writing of literary history. *Neohelicon*, VIII. 2. 255-267.
- WARTOFSKY, Marx W.:
1977. *A tudományos gondolkodás fogalmi alapjai – Bevezetés a tudományfilozófiába*. Gondolat. Budapest.
- WEISSENBERGER, Klaus:
1982. The problem of period style in the theory of recent literary criticism: a comparison. Joseph Strelka (Ed.): *Patterns of literary style. Yearbook of comparative criticism. Volume III*. The Pennsylvania State University Press. University Park and London. 225-264.
- WEISGERBER, Jena:
1983. Hogyan írható le az irodalomtörténeti változás? *Helikon*, 1983. 1. 9-16.
- WELLEK, René:
1963. The concept of evolution in literary history. *Concepts of criticism*. Yale University Press. New Haven and London. 37-53.
1973. The fall of literary history. R. Koselleck and W – D. Stempel (Eds.): *Geschichte: Ereignis und Erzählung*. Wilhelm Fink Verlag. München. 427-440.
- WELLEK, René – Austin, WARREN:
1972. *Az irodalom elmélete*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- WÖLFFLIN, Heinrich:
1969. *Művészettörténeti alapgfogalmak: A stílus fejlődésének problémái az újkori művészetben*. Corvina. Budapest.

POSSIBLE EXPLANATIONS OF CHANGES IN THE HISTORY OF LITERARY STYLE

(An open question of a textological theory of the history of literary style)

ZOLTÁN SZABÓ

Approaches to style changes are discussed here as a problem of a textologically founded theory of the history of literary style, namely: (1) literary works, components of literary style, are texts, (2) their relations, intertextuality, its dynamism offers one of the possibilities of understanding style change, (3) literary style as well as one of its historical components, style tendency are conceived of as supertext categories, (4) the immediate source of a diachronic textological theory is 'historicity' of texts. The whole theory, as well as, the general framework within which our discussion proceeds are discussed in SZABÓ (1982., 1985., 1988., 1992., 1995.; see the former list of references).

The main procedural category of the history of literary style is 'style tendency', in a way equivalent to 'literary trend' (movement, school or, maybe, era). It serves for dividing literary style along diachronic lines. The approach of style tendencies implies both synchronic and diachronic dimensions. At the synchronic level the inquiry is structure-centred whereas at the diachronic level it is succession-centred. Successive tendencies – described as synchronic 'cust' – are compared and the differences which can be noted are conceived of as outcomes of changes.

As a matter of fact, changes must be viewed not merely as objects of observation, but as objects of explanation, too. The researcher cannot stop at revealing shifts, he also must be

concerned with their causes. As for these causes we have to be aware of the fact that we cannot attempt an approach along the lines of – say – physics, chemistry, since style – or in general human events – do not follow laws in that sense, they have their own properties that must not be overlooked. That is why we cannot seek what is termed 'internal laws' (at least not today), but only simple explanations of changes.

Components of explanations may be of external and internal character. Constituents of external conditioning are mainly socio-historical, cultural factors, including pragmatic ones, too, which are well-known facts of literary history. The main internal explanations are: (1) antithesis and its collateral, cyclism (recurrency), (2) dynamism resulting from intertextual relations and which may bear on transtextuality. Explanation based on external and internal conditioning are to be considered as historically interacting reasons. Their mutual relations may strengthen their explanatory adequacy. As for the explanatory adequacy of the discussed possibilities we have to admit that they have a limit. That is why I also admit that everything I have argued here is a matter in dispute: the issue is still an open question.

B2. Szövegтанok

Ezzel a tematikus egységgel kapcsolatban a következőket kívánjuk megjegyezni: (a) nem soroljuk itt fel a *Szemiotikai szövegтан* kötetei par excellence a *szövegтан* mint diszciplína alapkérdéseivel foglalkozó tanulmányainak, írásainak adatait, hiszen e periodika központi feladata a szövegтani kutatás aspektusainak vizsgálatát dokumentálni; (b) ami a szövegтanok szemiotikai textológia nevű válfaját illeti, azzal kapcsolatban csupán a következő két diszkusszióra kívánunk utalni: *Diszkusszió: Szövegтan, interpretáció, interdiszciplinaritás*. Résztvevők: BÉKÉSI IMRE, CSÚRI KÁROLY, NAGY L. JÁNOS, PETŐFI S. JÁNOS, *Szemiotikai szövegтan 1.* 57-84; *Diszkusszió: A szövegтani kutatás néhány aktuális kérdése*. Résztvevők: BENCZE LÓRÁNT, BENKES ZSUZSA, BERSZÁN ISTVÁN, BÉKÉSI IMRE, BÓKAY ANTAL, MÁTÉ JAKAB, NAGY L. JÁNOS, PALOTÁS NAGY ÉVA, PETŐFI S. JÁNOS, RAISZ RÓZSA, SZABÓ ZOLTÁN, TOLCSVAI NAGY GÁBOR, VASS LÁSZLÓ, WACHA IMRE, *Szemiotikai szövegтan 8.* 173-236.

B3. Nyelvészeti diszciplínák

Az előző kötetekből lásd például:

(a) a tömbösödés vizsgálatához: BÉKÉSI IMRE: Az ellentétesség és a kauzalitás szerkezetalkotó összefüggésének logikai háttere, *Szemiotikai szövegтan 1.* 23-28; A kettős szillogizmus, *Szemiotikai szövegтan 2.* 38-54; BÉKÉSI IMRE: Szövegszerkezeti alapvizsgálatok (Ismertetés), *Szemiotikai szövegтan 2.* 155-158; BÉKÉSI IMRE: A kettős szillogizmus tipikus 'világai', *Szemiotikai szövegтan 3.* 62-68; BÉKÉSI IMRE: A gondolkodás grammatikája. Szöveg- és mondat szerkezeti elemzések (Ismertetés), *Szemiotikai szövegтan 3.* 189-191; BÉKÉSI IMRE: A szövegmondatoktól a szöveg egésze felé, *Szemiotikai szövegтan 5.* 35-44; BÉKÉSI IMRE: A tömbösödés vizsgálatának néhány aspektusa (Diszkusszió), *Szemiotikai szövegтan 8.* 173-188; BÉKÉSI IMRE: Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése. Egy modell az argumentatív szövegtípus tanulmányozásához (Ismertetés), *Szemiotikai szövegтan 8.* 302-304.

(b) a szűkebb értelemben vett *szövegnyelvészeti* kutatáshoz: MÁTÉ JAKAB: A magyar szövegтani kutatások mai helyzete I. *Szemiotikai szövegтan 2.* 73-116; NAGY FERENC: Bevezetés a magyar nyelv szövegтanába (Ismertetés), *Szemiotikai szövegтan 2.* 151-154; MÁTÉ JAKAB: A magyar szövegтani kutatások mai helyzete II. *Szemiotikai szövegтan 3.* 105-143; FÁBRICZ KÁROLY: Beszédszöveg és szövegnyelvészet, *Szemiotikai szövegтan 5.* 51-58; KOCSÁNY PIROSKA: Szövegnyelvészet versus szövegelemzés, *Szemiotikai szövegтan 5.* 145-152; PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ: A szövegnyelvészet helye és feladata a szemiotikai textológiai kutatásban, *Szemiotikai szövegтan 5.* 177-196; PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ: A szövegösszefüggőség nyelvi hordozói Halliday és Hasan szerint (Kivonatos ismertetés), *Szemiotikai szövegтan 5.* 260-270; MÁTÉ JAKAB: A szövegnyelvészeti kutatás történetéhez, *Szemiotikai szövegтan 6.* 177-204; Rácz Endre: Mondatgrammatika és szöveggrammatika, *Szemiotikai szövegтan 6.* 280-282.

AZ ANGOL SZÖVEGNYELVÉSZETI KUTATÁSOK A 90-ES ÉVEKBEN

KÁROLY KRISZTINA

1. A bőség zavara

Az írott szöveg elemzésének tudománya hatalmas fejlődésen ment keresztül az angolszász világban az elmúlt évtizedek során, mind a megjelenő tanulmányok számát, mind pedig azok témáinak gazdagságát és mélységét illetően. Ez a rendkívül sokszínű fejlődés magában hordozza azonban azt a veszélyt – amire egyébként már számos kutató rámutatott –, hogy nem tud egy olyan kiegyensúlyozott, általánosítható, integrált szövegelemzési elmélet kialakulni, ami ötvözné a nyelvészeti, retorikai és stratégiai szempontokat, illetve kvantitatív és kvalitatív vizsgálatokat. SILVA (1993.) szerint ilyen elmélet csak akkor születhet, ha a kutatások még alaposabbá, még kiegyensúlyozottabbá és sokkal precízebbé válnak.

Ez a sokak által hangoztatott kiegyensúlyozatlanság négy fő okra vezethető vissza. Az első és talán legszembevetőbb az, hogy a szövegek típusa és műfaja rendkívül sokféle. A levéltől kezdve a tudományos értekezésig mindenféle szövegtípus elemzését megtalálhatjuk, és azokon belül is van, aki csupán bizonyos bekezdések nyitómondataival, mások pedig egész tudományos művek fejezeteivel foglalkoznak. A második ok a koherencia fogalmának rendkívül sokrétű értelmezésével függ össze, mely annak köszönhető, hogy definíciója két különböző szemszögből közelíti meg a fogalmat: az egyik az olvasó és a szöveg interakcióját hangsúlyozza, a másik pedig kifejezetten magát a szöveget vizsgálja (JOHNSot idézi CONNOR és JOHNS: 1990.).

ENKVIST (1990.) kísérletet tett a szövegnyelvészet legaktuálisabb kérdéseinek összefoglalására, és végül egy hét „problémából” álló listát állított össze. Valójában ezek a problémák összefüggnek, sok köztük az átfedés, és mind a koherenciával és értelmezhetőséggel ('interpretability') kapcsolatosak. Az első probléma a *kohézió és koherencia* fogalmának kétséges és sokféle kezelése, illetve definíciója. A korai szövegnyelvészet (például ENKVIST, HALLIDAY és HASAN) kizárólag nyelvészeti perspektívából közelítette meg, a kohézió felszíni jeleinek azonosításával és a mondat szintű nyelvtannak a mondat határain túlra, vagyis a szövegre történő kiterjesztésével. Ezt a szintaxisról a jelentésre, értelmezhetőségre való áttérés elve követte, mely szerint ahhoz, hogy egy szövegről megállapíthassuk, hogy koherens-e, „meg kell azt értenünk, vagyis ki kell alakítanunk körülötte egy világképet” (ENKVIST: 1990. 13). ENKVIST a következőképpen definiálta a kohézió és a koherencia közötti különbséget.

A kohézió fogalma a szöveg felszínén megjelenő (nyelvtanilag jellemezhető) kapcsolóelemekre utal (...), míg a koherencia az a minőség, melynek köszönhetően a szöveg egy adott világképnek megfelel, és ezáltal összefoglalható és értelmezhető. (ENKVIST: 1990. 14.)

A második probléma az *üzenet és a metaüzenet* közötti határvonallal kapcsolatos. Mivel minden üzenetet legalább két szinten értelmezhetünk, egy referenciális (vagyis szövegvilágot magyarázó) és egy szimptomatikus (az üzenet küldőjét jellemző) szinten, nagyon nehéz megállapítani, hogy hol van az üzenet vége, és hol kezdődik a metaüzenet. Egy azonban bizonyos: a metaüzenet (a nem nyelvi viselkedés, a médium, a forma, a megjelenés stb.) legalább annyira fontos, mint az üzenet maga, ha nem fontosabb (ENKVIST: 1990.).

A harmadik probléma az *inferencia* (olyan információ hozzáadása, mely nincs nyilvánvalóan, világosan jelen a szöveg felszínén) és az *intepretáció* kapcsolata. ENKVIST (1990.) értelmezése szerint az inferencia egy olyan, propozíciók közötti tranzitív kapcsolatot, mely leginkább a szöveg írójának és annak értelmezőjének tudásától és a köztük levő viszonytól, valamint az adott helyzettől függ. Megfigyelése szerint az inferencia létrejöttéhez fontos, hogy a szöveg írója és befogadója világról alkotott képének bizonyos részei között átfedés legyen.

A negyedik probléma nagyon közel áll a harmadikhoz, mivel ez a *szöveggörnyezet* fontosságát hangsúlyozza. ENKVIST nagy jelentőséget tulajdonít a környezetnek, amelyben a szöveg megjelenik:

Autentikus kommunikáció esetén a szövegnek nemcsak egy, állandó és megváltoztathatatlan jelentése van. Éppen ellenkezőleg, a szöveg elindít egy értelmezési folyamatot, mely a helyzettől és értelmezőjétől függ. E kettő alkotja a szöveggörnyezetet, melyben a szöveg értelmezésre talál. (ENKVIST: 1990. 19-22.)

A szöveggörnyezet mellett a *befogadó tudása*, vagyis az ötödik probléma, ugyancsak meghatározó tényező az értelmezhetőség (intepretabilitás) mértékében. A megszerzett tudás és a receptor azon képessége, hogy felidézze a releváns információt, nagymértékben megszabja, hogy mit értünk meg egy üzenetből, legyen az akár referenciális akár szimptomatikus jelentéstartalom.

A hatodik és hetedik probléma közvetlenül összekapcsolódik, és *szövegstratégiákra, szövegkategóriákra, ismertetési és érvelési módokra* (a hatodik probléma), valamint *stratégiákra, szerkesztésre és az írás folyamatára* (a hetedik probléma) utal. Egy koherens szöveg az író logikus érvelési képességéről tesz tanúbizonyságot. Minden szövegnek megvan azonban a sajátos makrostruktúrája (leírás, érvelés, elbeszélés stb.), amely logikus rendbe rendezi, és éppen ezek a hagyományos motívumok és stratégiák teszik koherenssé. A stratégiák pedig azon elvek összességét jelentik, melyek a szöveg apró részeinek (atomjainak) és állításainak szöveggé szerveződését szolgálják (ENKVIST: 1990. 24), hiszen a nyelv nem más, mint egy termék, bizonyos szabályok és folyamatok összessége.

A szövegtípusok sokfélesége és a koherencia fogalmának nehézkes definíciója mellett a harmadik fő gond az, mellyel a szövegnyelvészetnek szembe kell néznie, hogy egy igazán pontos leíráshoz interdiszciplináris megközelítésre van szükség, mely ötvözné a nyelvészetet, a pszichológiát, az oktatást, a filozófiát és a retorika tudományának fő elveit és eredményeit (CONNOR és KAPLAN: 1987.).

Végül pedig a negyedik oka annak, hogy ez idáig még nem született egy egységes elmélet, mely megválaszolná a koherencia elemzésének kérdéseit az, hogy a szöveg egy rendkívül bonyolult struktúra, és átfogó elemzéséhez szükség van minden nyelvi szint vizsgálatára. CONNOR és KAPLAN (1987.) különösen három nyelvi szint interakciójának elemzését hangsúlyozza: a mondaton belüli szerkezetét, a mondatok közötti struktúrákét és a szövegszerkezeti szintet. Ez idáig azonban még egyik elmélet sem alkalmas mindezek vizsgálatára.

2. Szövegelemzés a 90-es években

Az, hogy a szövegnyelvésznek ennyi nehézséggel kell szembenéznie, nem jelenti azt, hogy nem ért el jelentős eredményeket. Hogy minél átfogóbb képet kaphassunk a tudományág gazdagságáról és mélységéről, a jelen tanulmány célja a 90-es évek kutatási eredményeinek bemutatása, illetve azok rendszerezése aszerint, hogy az elmúlt három évtized mely fő szövegnyelvészeti iskoláinak követői. Bizonyos elméletek, irányzatok (1960 és 1990 között) kiemelkedő hatást gyakoroltak évtizedünk kutatóira, ezeket fejlesztették tovább, tökéletesítették.

Iskolák, irányzatok	Kutatók	Fő kutatási terület
HALLIDAY és HASAN kohézióelemzési modell, lexikai kohézió	HOEY (1991.) MYERS (1991.) BIBER (1992.) FRIES (1992.) TYLER (1994.) REYNOLDS (1995.)	Ismétlés és kohézió A felszíni kohézió elemei A komplexitás nyelvi jelei Lexiko-grammatikai motívumok Ismétlés és szövegértés Ismétlés: mennyisége, minősége
KINTSCH és van DIJK szövegértési modell,	MCCAGG (1990.) LAUTAMATTI (1990.) GIVÓN (1992.) JOHNS & PAZ (1995.) GOLDMAN et al. (1995.)	Válaszpropozíció-taxonómia Propozíciós/interakciós Referenciális koherencia Forma, tartalom, funkció Szövegértés
Műfajelemzés	SWALES (1990a., 1990b.) HARRIS (1990.) SCHNEIDER & CONNOR PALTRIDGE (1994.) KNUDSON (1994.) PALTRIDGE (1995.)	Tudományos szöveg Ismertető írás Témastruktúra-elemzés Szöveghatárok Meggyőzés Műfaj – pragmatika
Összehasonlító retorika	BARDOVI-HARLIG (1990.) JOHNS (1990.) SILVA (1993.) DUSZAK (1994.) CONNOR (1996.)	Pragmatikai szórend az angolban Pragmatikai kompetencia Íráselemzés (idegen nyelv) Kulturális variáció/eltérés Összehasonlító retorika
MANN és THOMPSON relációanalízis Retorikai Struktúra	SANDERS et al. (1992.) KNOTT & DALE (1994.) O'BRIEN (1995.)	Koherenciarelációk koherenciája Relációanalízis Retorikai struktúra elmélet

1. táblázat

2.1. Napjaink szövegnyelvészetének fő irányzatai

Az 1990-es évek tanulmányai az elmúlt három évtized öt fő irányzata, iskolája köré csoportosulnak: (1) HALLIDAY és HASAN kohéziós elméletének követői, (2) KINTSCH és van DIJK szövegértési és propozícióelemzési elméletének követői, (3) műfajelemzés, (4) összehasonlító retorikai vizsgálatok, elsősorban KAPLAN 1966-os híres, sok vitát kavart cikkének ösztönzésére és (5) MANN és THOMPSON (1986., 1988.) relációelemzésének és Retorikai Struktúra Elméletének követői. Az 1. táblázat összefoglalja a tanulmányokat az adott iskolák, irányzatok szerint.

2.2. Halliday és Hasan elméletének követői

A legtöbb tanulmány, ami HALLIDAY és HASAN kutatásaira épül az ő kohéziós modelljükből (1976.) indul ki, egész pontosan a különféle kohéziós eszközök, mint például a referenciaelemek, a szubsztitúció, az ellipsis, a kötőszavak és a lexikai kohézió (ezen belül az ismétlés és a kollokációk) vizsgálatából. Elsősorban a lexikai kohézió jelenségét elemezve számos *ismétléselemzési modell* született (például BIBER: 1992., FRIES: 1992., HOEY: 1991., MYERS: 1991., REYNOLDS: 1995., TYLER: 1994.).

HOEY (1990.) az ismétlésre mint kohéziós jelenségre alapozva, egy olyan elemzési rendszert dolgozott ki, amely segítségével nemcsak az egyes kohezív kapcsolódások azonosíthatók, hanem az is kimutatható, hogy az ismétlés hogyan válik szövegformáló eszközzé. Ez az ismétlésmodell három elméletet ötvöz: HASAN (1984.) kohéziós harmónia elvét (az azonossági és hasonlósági láncok jellemzőit), WINTER (1974., 1979.) ismétlés-helyettesítés relációk ('repetition-replacement relations') elméletét és PHILLIPS (1985.) hosszú szövegekre alkalmazott statisztikai módszerét. HOEY (1990.) elmélete szerint bizonyos szavak esetenkénti ismétlődése, kapcsolódása úgynevezett „kötelékeket” ('bonds') hoz létre, amelyek hálózattá ('net of bonds') alakulhatnak a szövegben, így szervezve azt koherens egésszé. Három fő ismétlésformát különböztet meg: a lexikai ismétlést (ami lehet egyszerű vagy komplex), a parafrázist (ez is lehet egyszerű vagy komplex) és az úgynevezett szubsztitúciós kapcsolatokat. HOEY (1990.) fő megfigyelése az, hogy azok az írók, akik mondanivalójukat makropropozíciók kapcsolódásaként szervezik, sokkal sikeresebben fogalmaznak, mint azok akik ötletszerűen, előzetes átgondolás nélkül írják le gondolataikat.

MYERS (1991.) ugyancsak kohéziós motívumokat, illetve lexikai kohéziót vizsgált tudományos és ismeretterjesztő cikkekben. Elemzései szerint a tudományos cikkek olvasóinak a lexikai relációk ismeretére van szükségük ahhoz, hogy kohezívnek érezzék a szöveget, míg a népszerűsítő nyelven megírt cikkek olvasóinak a kohezív relációkat kell meglátniuk ahhoz, hogy a lexikai relációkat felismerjék. Kutatásai szerint a tudományos cikkek főleg különféle ismétlésekre épülnek, míg a népszerűsítő cikkek az ismétlés mellett helyettesítéseket, kötőszavakat, névmásokat és egyéb felszíni kohéziós elemeket használnak a minél egyszerűbb megértéshez.

Mint ahogy korábban már említettem, a jelentés és a szöveggörnyezet rendkívül szoros kapcsolatban áll egymással, mivel egy mondat jelentése megváltozhat, ha más

szöveggörnyezetbe kerül. FRIES (1992.) kutatásai szerint a szöveg jelentésmotívumokat hoz létre, ami meghatározza, hogy az őt felépítő mondatokat hogyan értelmezzük az adott szöveggörnyezetben. FRIES rövid, világos, sok kapcsolódást tartalmazó szövegrészeket vizsgált, hogy (1) elemezze a részleges ismétlés szerepét a szöveg és az azt felépítő mondatok értelmezésében, (2) kimutasson jellemző motívumokat ('patterns') a szöveg lexiko-szemantikai interakcióiban, és (3) hogy bebizonyítsa, hogy ezek a motívumok befolyásolják azon üzenetek értelmezését, amelyekből a szöveg összeáll. FRIES végül létrehozta az „üzenet paradigmát” ('message paradigm') (80), ami dinamikus szövegjelenségekre utal, és tartalmazza a mellékmondatok közötti különféle relációkat (más szóval ellentétes, ok-okozati, célhatározói, megengedő és egyéb logikai relációkat), és segít annak meghatározásában, hogy mi képez új információt (tonikus hangsúlyt).

HALLIDAY és HASAN lexikai kohézió elméletéből kiindulva, TYLER (1994.) azt állítja és vizsgálja, hogy az ismétlés önmagában nem hoz létre koherenciát. Elismeri azonban, hogy bizonyos ismétlődési motívumok hozzájárulnak a szövegértéshez úgy, hogy szöveggörnyezetbe ágyazott interpretációval látják el a lexikai elemeket, és tartalomra jellemző szinonimakészletet hoznak létre.

REYNOLDS (1995.) empirikus kutatásában, melyben HOEY (1990.) elemzési modelljét alkalmazva az ismétlések szerepét vizsgálta, arra a következtetésre jutott, hogy az ismétlést mint kohéziós jelenséget nem lehet csupán kvantitatív fogalomként kezelni, hanem kvalitatív módon össze kell vetni azok fajtáit a szövegen belül. Vizsgálatai szerint a csupán kvantitatív elemzés nem mutat szignifikáns különbséget, vagy csak nagyon csekély mértékűt az anyanyelven (angolul) és az idegen nyelven (angol mint idegen nyelv) írt esszék között, sőt ami igazán érdekes, hogy ezek inkább hasonlóságot mutatnak ilyen szempontból. Különbségeket akkor lehet felfedezni, ha azt vizsgáljuk, hogy *hogyan* használják az ismétlést. REYNOLDS adatai szerint ugyanis az anyanyelvükön író diákok esszéiben az ismétlések szorosan a szöveg fő szerkezeti egységei köré szerveződnek.

Bár nem kifejezetten az ismétlések különféle fajtáit, de BIBER (1992.) is a kohézió felszíni megjelenési formáit vizsgálja, mégpedig a komplexitás harminchárom nyelvi jelét különféle szituációkban és regiszterekben. A szöveg felszíni szerkezetében a komplexitást több dimenzió keresztül elemzi, és arra a következtetésre jut, hogy a szövegkomplexitás egy ötdimenziójú „építmény” ('a five-dimensional construct'), melyben meg kell vizsgálni a felszíni nyelvi jeleket, az információközlést ('information packaging'), a kohéziót és a retorikai szerkesztést is.

2.3. Kintsch és van Dijk követői

KINTSCH és van DIJK jelentős befolyása az 1990-es években a rendkívüli alapos-sággal kidolgozott szövegértési modelljüknek ('model of text comprehension', KINTSCH és van DIJK: 1978.) és KINTSCH (1974.) propozícióelemzési elméletének ('proposition analysis') köszönhető. MCCAGG (1990.) például a már meglévő propozícióelemzésekre (KINTSCH: 1974., MCCAGG: 1984., MEYER: 1975., CONNOR: 1984.) építve, egy olyan válaszpropozíció-taxonómiát ('response proposition taxonomy') dolgozott ki, mely segítségével szisztematikusan meg lehet vizsgálni a válaszadásban megjelenő propozi-

ciókat, még olyan esetekben is, ha azok nem jelennek meg a megadott olvasmányban. Itt fontos megjegyezni azt, hogy propozícióelemzésben a „válasz” (‘response’) nem kérdésre adott választ jelent, hanem e terminus egy szöveg elolvasása utáni feladatra utal. Propozícióelemzés során ugyanis a szövegértést általában úgy mérik, hogy az alanyok először elolvasnak egy szöveget, majd pedig azt röviden összefoglalják, vagy saját szavakkal elmondják. Ezt a második részt nevezik a propozícióelemzésben „válasznak”. MCCAGG két fő válaszpropozíció-típust különböztet meg: (1) a noninferenciális propozíciókat és (2) az inferenciális propozíciókat. A noninferenciális propozíciók a szövegre épülő propozíciók, míg az inferenciális propozícióknak két fajtáját különbözteti meg, az egyik az, ami a skémából fakad (‘schema-based’), a másik pedig, amit a szöveg indukál (‘text-induced’).

Egy kicsit más szempontból vizsgálva a kérdést LAUTAMATTI (1990.) a szövegkoherenciának két összetevőjét elemzi, a propozíciós koherenciát (főként írott szövegben) és az interakciós koherenciát (elsősorban beszédben). Szerinte a szövegkoherenciát egy folytonos vonalon, kontinuumon kell elképzelni, melynek egyik végén az interakciós koherencia, másik végén pedig a propozíciós koherencia áll. LAUTAMATTI vizsgálatai azt mutatják, hogy bár számos különbség van a két véglet között, mégis bizonyos esetekben a kettő találkozik.

GIVÓN (1992.) a szöveget a referenciális kohézió szempontjából közelíti meg, és azt elemzi, hogy a nyelvtani eszközök hogyan tükrözik a témavezetést (‘topicality’). A témavezetés grammatikáját mentális folyamatok kidolgozására irányuló instrukcióknak (‘mental processing instructions’) fogja fel, melyek során a referenciális kohézió gondolati, mentális műveleteket indít el. Ebben a folyamatban a mondatok, illetve mellékmondatok mentális propozíciókként szerepelnek, és egyúttal a szövegfeldolgozás, szövegértés alapegységévé válnak, mely során az állapotokat és eseményeket kódolják. GIVÓN (1992.) kutatásai három fő területet ölelnek fel: (1) a koherens szöveg szerkezetét, (2) a referenciális koherencia grammatikáját és (3) a névszói referencia témavezetését (‘topicality of nominal referents’).

A témátípus kérdését JOHNS és PAZ (1995.) is részletesen vizsgálta, és kimutatták, hogy a témátípusok segítségével felvázolható a forma és a tartalom interakciója, miként az is, hogy ezek hogyan támasztják alá és mutatják a szöveg makrostruktúráját. Biológia-tankönyvek olvasmányait elemezték, és a témátípusokat „funkciótípusnak” nevezték el, azt a következtetést vonva le, hogy mind a JOHNS és DAVIES -féle, mind pedig a HOEY-féle (1981., 1986.) funkcionális taxonómia egyértelműen mutatja a forma, a tartalom és a funkció szövegen belüli összefüggését.

Végül a szövegértéssel foglalkozó tanulmányok sorát GOLDMAN, SAUL és COTÉ (1995.) elemzései zárják, melyek fő célja a szöveg, a feladat és az olvasó közötti interakció vizsgálata a bekezdések szerkesztésében. Összehasonlították, hogy a bekezdések (‘paragraphs’) mint felszíni tényezők milyen szerepet játszanak a fő gondolatok felismerésében, illetve memóriában történő megőrzésében a kifejtő szövegrészek (‘expository passages’) kidolgozott információközlésével szemben. Kutatásaik azt mutatják, hogy mindhárom tényezőt (szöveg, feladat, olvasó) figyelembe véve, a fő gondolatokra az olvasó általában jobban emlékszik, mint a kifejtő szövegrészek részleteire, bár a fő gondolatok és a kidolgozási részek elkülönítése fokozatosan nehezedik, ahogy a szöveg tartalma egyre mélyebbé, bonyolultabbá és kevésbé ismertté válik (294).

2.4. Műfajtanulmányok

A műfajkutatások egyik legkiemelkedőbb alakja SWALES, akinek *Genre Analysis* (*Műfajelemzés*) (1990a.) című könyve számos későbbi kutatás inspirációjául szolgált. Fő célja egy olyan – tudományos szövegek elemzésére szolgáló – műfajelmélet létrehozása volt, melynek segítségével leírható és elemezhető a szövegközösség, a műfaj (adott szövegközösség tipikus megnyilatkozási formája) és a feladat (a műfajok feldolgozási folyamata) interakciója. Részletesen elemezte és leírta az angol tudományos cikkek és más tudományos, kutatási műfajok (absztraktok, tudományos előadások, szakdolgozatok, disszertációk és ösztöndíj pályázatok) felépítésének és értékelésének fő jellemzőit.

SWALES (1990b.) egy későbbi munkájában értékelte a lokális és a globális koherencia problematikáját nem anyanyelvi hallgatók tudományos dolgozatainak bevezetőiben. Megfigyelései szerint a szöveggel kapcsolatos elvárásaink, melyek műfaji sajátságokban nyilvánulnak meg, társadalmilag és kulturálisan meghatározottak, és két csoportra oszthatók: globális, illetve lokális elvárásokra. A globális koherencia magában foglalja mindazt, amit az olvasó szeretne fellelni a szövegben, annak célját, tartalmát és skemáját illetően, a lokális koherencia pedig mindazon elvárásaink gyűjtőneve, melyek a témára (régí – új információ kapcsolata), a struktúrára és a regiszterre vonatkoznak. SWALES végül a következő következtetésre jut:

ha a tudományos dolgozatok bevezetőinek általános jellegzetességeit tudatosan tanítjuk hallgatóinknak, és ha az így született koherencia ötvöződik a hallgatók szaktudásával, akkor olyan szövegeket kapunk, melyekben a globális koherencia pótolhatja a lokális szint értelmezési nehézségeit. (SWALES 1990. 190.)

HARRIS (1990.) ugyancsak a tudományos írások jellegzetességeit vizsgálta, különös tekintettel a „szervező mondatok” (‘organizing sentences’) szerepére a természettudományi tankönyvek bekezdéseinek struktúrájában. Azt állította, hogy a kifejtő írások (‘expository writing’) alapegysége már nem a fizikai bekezdés (‘physical paragraph’), hanem a konceptuális bekezdés (‘conceptual paragraph’), mely tartalmazhat akár két vagy több fizikai bekezdést is. Kutatásának két fő célja volt: (1) meghatározni a fizikai bekezdések nyitómondatainak funkcióját és (2) megvizsgálni, hogy melyek a további szervező mondatok használatának közös vonásai a bekezdéseken belül. HARRIS kutatásai négy érdekes következtetéssel szolgálnak.

- (1) Fontos felismerés az, hogy a nyitómondatok szerepe kiemelkedő a bekezdések strukturális szerkesztésében, mert ezek határozzák meg a gondolatok irányát (jelölik a témát, megadják a szükséges új információt).
- (2) Legtöbbször a bekezdés első mondata az egyedüli, amely rendező szerepet tölt be.

- (3) A bekezdések körülbelül 40%-ában két mondat szerepel szervező mondatként: a nyitómondat, valamint egy másik mondat, amely vagy a nyitómondatot követi, vagy a bekezdés közepén van, vagy befejező mondatként áll.
- (4) Három szervező mondat jelenléte ugyan ritka, de azért bizonyos esetekben (körülbelül 6%-ban) előfordulhat.

SCHNEIDER és CONNOR (1990.) szintén nem anyanyelvi hallgatók esszéit elemezték, hogy kimutassák, mi a különbség a jó és a rossz osztályzatot kapott dolgozatok között a koherenciát illetően. A koherencia vizsgálathoz a témaszerkezeti elemzés (Topical Structure Analysis) módszerét választották. Kutatásaik alapján a jó osztályzatot kapott esszéket a rossztól két témaszerkezeti változó különbözteti meg: a szekvenciális (egymást követő) és a párhuzamos témavezetés. Azt is hangsúlyozzák, hogy egy adott témaprogressziónak nem minden eleme járul hozzá egyenlő mértékben a szöveg koherenciájához, mivel a koherencia egyéni érzékelésen is múlik, és mint ilyen nemcsak szövegbeli tényezőkön alapul, hanem az olvasótól is függ. Így a témaszerkezeti elemzés mint kutatási módszer csak korlátozott eredményeket mutat.

Kicsit elfordulva a globális szövegkoherenciától, KNUDSON (1994.) az érvelő szövegek sajátosságait kutatta, és azon belül azt, hogy az író hogyan foglal állást egy adott kérdésben és szituációban. KNUDSON nemcsak az oktatás hatásait vizsgálta a diákok érvelő dolgozataiban, hanem statisztikai módszer segítségével megpróbálta meghatározni az írott érvelések különböző fajtáit. Öt érvelési technikát határozott meg: norma invokáció, pozitív szankciók, negatív szankciók, kérések és követelések.

SWALES (1990a.) és mások munkáinak inspirációjára PALTRIDGE (1994.) is tudományos szövegeket vizsgált, de sokkal elméletibb szinten. Megvizsgálta a műfajelemzéseket, hogy egy kritériumrendszert dolgozhasson ki a szöveghatárok azonosítására. Azt találta, hogy nem nyelvi jelek jelölik elsősorban ezeket a határokat, hanem a strukturális határok tulajdonképpen kognitív határokat jeleznek, melyek konvencióktól, helyességtől és tartalomtól függenek, sokkal inkább, mint nyelvi jelek által határolt egységektől.

PALTRIDGE (1995.) kidolgozott egy integrált műfajelméletet, mely ötvözi a percepció és produkció társadalmi és kognitív aspektusait is. Ez az elmélet pragmatikai szempontból közelíti meg a műfajokat, és a *prototípus* (a Föld kulturái és népei hogyan kategorizálják a világot), az *intertextualitás* (a korábban olvasott szövegek hatása) és az *örökség* (a tudás közvetítése ugyanazon vagy hasonló típusú, illetve altípusú elemek között) fogalmára épül (396). PALTRIDGE műfaji prototípusokat hoz létre sajátos tulajdonságokkal, és azt állítja, hogy műfajtipusok határozhatók meg szövegszinten, ha figyelembe vesszük a szövegszerkezet különböző aspektusainak interakcióját és kölcsönös előfordulását. Ilyenek például a makroszerkezet aspektusai, szövegelemek és szövegkapcsolatok, szövegelemek összetevői és szemantikai kapcsolatok. PALTRIDGE (1995.) végső következtetése az, hogy a műfajt pragmatikai és perceptuális kondíciók elégséges hasonlósága alapján határozzuk meg.

2.5. Az összehasonlító retorika kutatásai

Mielőtt rátérnénk a kulturális különbségek, illetve KAPLAN (1966., 1987.) igen el-
lentmondásos, a kulturális gondolatmotívumokról írt cikke által inspirált kutatások átte-
kintésére, meg kell említeni két tanulmányt, mely összekapcsolja a műfaji kutatásokat az
összehasonlító retorikával, és érdekes összefonódásokra vet fényt. SILVA (1993.) 72
empirikus kutatásról szóló írásbeli beszámolót vizsgált meg, és két szempont alapján
összehasonlította bennük az anyanyelven, illetve idegen nyelven történő írással kapcsolo-
latos megfigyeléseket. Összehasonlításának két szempontja (1) a fogalmazási folyamat,
illetve alfolyamatok jellemzői és (2) az írott szöveg sajátosságai voltak. Számunkra most
különösen a második aspektus lényeges, mivel SILVA négy fő jellemzőt állapít meg,
melyek írott szövegek esetén különbségeket mutatnak, ha valaki az anyanyelvén vagy
idegen nyelven fogalmaz. E négy jellemző a folyékonyság, a nyelvhelyesség, a minőség
és a szerkezet. A szerkezeti felépítésen belül részletesen tárgyalja a jellegzetes szö-
veg-motívumokat („gondolati motívumokat”, organizációs motívumokat, logikai kapcsolo-
dási motívumokat), érvelési struktúrákat, narratív struktúrákat, vizsgadolgozatok jel-
lemzőit, háttérolvasmányok szövegbeli megjelenési formáit, morfoszintaktikai/stilisztika-
i jegyeket és lexiko-szemantikai jellemzőket. A tanulmányok áttekintése során SILVA
arra a megállapításra jut, hogy kiegyensúlyozottabb vizsgálatokra van szükség a szö-
vegelemzés területén, ha általánosítható következtetéseket kívánunk levonni.

A másik tanulmány, melynek fontos implikációi vannak mind a műfajelemzés,
mind pedig az összehasonlító retorika területén, DUSZAK (1994.) cikke, mely a tudomá-
nyos szöveg és az intellektuális stílus kapcsolatát vizsgálja. A tudományos szövegekben
fellelhető kulturális különbségeket elemezve arra a következtetésre jut, hogy (in)kompa-
tibilitás fedezhető fel az angol és a lengyel írók stílusa között az információ mennyiségét
és a retorikai jellemzőket illetően. SWALES (1990.) elemzési módszerét (‘Move Analy-
sis’) alkalmazza a dolgozatok bevezetőjének vizsgálatára, és kutatásai azt mutatják,
hogy a tudományos kommunikációt különféle tartalmi és formai konvenciók uralják, és
hogy a tudományos nyelvben, retorikában való jártasság eltérő ilyen tartalmi és formai
jegyeket takar angol és lengyel írók esetén.

A kifejezetten retorikai kutatások egyik érdekes képviselője BARDOVI-HARLIG
(1990.) tanulmánya, melyben a pragmatikai szórendet vizsgálja angol fogalmazásokban.
Kiindulási pontja az, hogy a koherens szöveg elsősorban attól függ, hogy a mondatok
hogyan kapcsolódnak értelmes egésszé, és hogy a mondat különböző elemei hogyan
vannak elrendezve. A mondat elemeit illetően az angolban a grammatikai szórend az
uralkodó (szigorú szintaktikai kontroll figyelhető meg), ellentétben a cseh vagy kínai
nyelvvél, ahol a pragmatikai szórend a jellemző. BARDOVI-HARLIG megfigyelése az,
hogy az angol mondat szerkesztés is mutathat pragmatikai érzékenységet bizonyos szin-
taktikai struktúrák esetén (például határozók kiemelése a mondat elejére, *there* beékelő-
dése, szenvedő szerkezet stb.).

JOHNS (1990.) ugyancsak kulturális jelenségként értelmezi a koherenciát, és olyan
problémákra mutat rá, melyekkel a tudományos életben még kezdő írók és olvasók talál-
koznak. Azt szorgalmazza, hogy a diákok maguk is tudatosan építsék pragmatikai
kompetenciájukat, mert a pragmatikai kompetencia nagyban hozzájárul a koherencia
fejlődéséhez az adott tudományos kontextusban (annak sajátos nyelvi, intellektuális és
társadalmi konvencióival együtt). JOHNS kutatásai azt mutatják, hogy az írástanítás leg-

fontosabb célja az kell legyen, hogy „résztevő-megfigyelővé” ('participant-observer') tegyük hallgatóinkat, hogy minél eredményesebben tudják értékelni saját munkáikat, és így saját maguk is hozzájárulhassanak pragmatikai kompetenciájuk fejlődéséhez.

A 90-es évek retorikai vizsgálatainak egyik legkiemelkedőbb eredménye CONNOR (1996.) szintetizáló könyvének megjelenése *Contrastive Rhetoric (Összehasonlító retorika)* címmel. A tanulmánynak három fő célja van. Egyrészről az összehasonlító retorika relevanciáját tárgyalja az alkalmazott nyelvészet tudományán belül, történeti áttekintést ad fejlődéséről, valamint értékeli a főbb kutatási eredményeket. Másodsorban definiálja az összehasonlító retorikát mint tudományágat, és rámutat a közvetlenül hozzákapcsolódó tudományágakra, különös tekintettel a fogalmazási vizsgálatokra, a szövegnyelvészetre és a kulturális antropológiára. Végül pedig a könyv harmadik célja új elemzési módokat nyújtani az összehasonlító retorikai kutatások számára, és bemutatni az összehasonlító retorika implikációit az írástanításban és tesztelésben.

2.6. Mann és Thompson követői

A MANN és THOMPSON (1986., 1988.) nevéhez fűződő relációanalízis és retorikai struktúraelmélet ('Rhetorical Structure Theory') számos tanulmányt inspirált a 90-es években. SANDERS, SPOOREN és NOORDMAN (1992.) például a retorikai struktúraelméletre alapozva létrehozzák a szöveg-struktúraelméletet ('Discourse Structure Approach'), mely a koherenciakapcsolatokat négy kognitív alapelemre építi, (1) az alaplüköndésre ('basic operation'), (2) a koherencia forrására ('source of coherence'), (3) a szegmensek sorrendjére ('order of segments') és (4) a koherenciaviszonyok polarítására ('polarity of coherence relations') (6). Elismerik, hogy bár a szöveg-struktúraelmélet nem tökéletes taxonómia, de alkalmas bizonyos koherenciarelációk felfedezésére, pontosan jellemzi azokat, és pszichológiailag is helyénvaló.

O'BRIEN (1995.) nem módosította MANN és THOMPSON elméleteit, hanem eredeti formájában alkalmazta azt először egy széles körű kutatásban vizsga- és szemináriumi dolgozatok elemzésére, majd később egy esettanulmányban, egy olyan hallgató esszéjének a vizsgálatára, aki érdekes módon, az átlaggal ellentétben, sikeresebb vizsgadolgozatot írt, mint szemináriumi dolgozatot. A vizsgadolgozat jobban felismerhető és célratörőbb szerkezetet, valamint világosabb kifejtést mutatott. A tudásbemutató fogalmazás ('knowledge-telling mode of composition') sikeréből kiindulva O'BRIEN arra a következtetésre jut, hogy fejleszteni kell a hallgatók tudástranszformációs fogalmazási készségét ('knowledge-transforming model of composition') a szemináriumi dolgozatok sikeres megírása érdekében.

KNOTT és DALE (1994.) jóval elméletibb síkon maradnak, és egy lentől felfelé építkező megközelítéssel a koherenciarelációkat vizsgálják, bizonyos szövegbeli kulcsszavakból kiindulva. Tulajdonképpen két megközelítést alkalmaznak egyszerre, egy pszichológiai és egy nyelvi, és arra a következtetésre jutnak, hogy a „pszichológiailag valós” relációkat nyelvi jelenségek közvetítik. A relációkat tehát nyelvi elemekhez kötik (kulcsszavakhoz), de ugyanakkor pszichológiai jelenségként értelmezik őket.

3. Összegzés

E tanulmány célja a 90-es évek angol szövegnyelvészeti kutatásainak és azon belül is a jelentősebb szövegorientált elemzések áttekintése volt. A különböző kutatások mel-

lett láthattuk, milyen taxonómiák születtek, hogy választ kaphassunk a szövegértéssel kapcsolatban felmerülő kérdésekre. A kutatások területeit, elemzési módszereit vizsgálva, öt fő szövegnyelvészeti iskola hatása kiemelkedő a 90-es években, és ezek alapján öt csoportra oszthatók ezek a tanulmányok: (1) a kohézióelemzési modellek, (2) szövegértési és propozícióelemzési módszerek, (3) a műfajelemzések, (4) az összehasonlító retorikai tanulmányok, valamint (5) a reláció- és retorikai struktúraelemzések. Bár rendkívül megnyerő ezen tanulmányok száma és mélysége, a tudományágnak mégis sok problémával kell szembenéznie. Az elemzésre váró szövegek sokfélesége, egy egységes, világos és precíz koherenciadefiníció hiánya, a kutatási terület interdiszciplináris természete, valamint az, hogy a szöveg mint elemzési egység ennyire komplex struktúra, mind hozzájárul ahhoz, hogy még nem született meg átfogó, precíz és általánosítható szöveg-elemzési elmélet. De hát éppen ez jelenti az igazi kihívást és motivációt a jövő szövegnyelvészeti számára!

Irodalomjegyzék

BARDOVI-HARLIG, K.:

1990. Pragmatic word order in English composition. In: U. CONNOR & A. M. JOHNS (Eds.): *Coherence in writing: Research and pedagogical perspectives*. 44-65. Washington, DC: TESOL.

BEACH, R., & BRIDWELL, L. S. (Eds.):

1984. *New directions in composition research*. New York, Guilford Press.

BIBER, D.:

1992. On the complexity of discourse complexity: A multidimensional analysis. *Discourse Processes*, 15, 133-163.

CONNOR, U.:

1984. Recall of text: Differences between first and second language readers. *TESOL Quarterly*, 18, 239-255.

1996. *Contrastive rhetoric*. Cambridge, Cambridge University Press.

CONNOR, U. & JOHNS, A. M. (Eds.):

1990. *Coherence in writing: Research and pedagogical perspectives*. Washington, DC: TESOL.

CONNOR, U. & KAPLAN, R. B. (Eds.):

1987. *Writing across languages: Analysis of L2 texts*. Reading, MA: Addison-Welsey.

DUSZAK, A.:

1994. Academic discourse and intellectual styles. *Journal of Pragmatics*, 21, 291-313.

ENKVIST, N. E.:

1990. Seven problems in the study of coherence and interpretability. In: U. CONNOR & A. M. JOHNS (Eds.): *Coherence in writing: Research and pedagogical perspectives*. 9-28. Washington, DC: TESOL.

FLOOD, J. (Ed.):

1984. *Understanding reading comprehension*. Delaware: International Reading Association.

FREEDMAN, S. W. (Ed.):

1985. *The acquisition of written language*. Norwood, NJ: Ablex.

FRIES, P. H.:

1992. Lexico-grammatical patterns and the interpretation of texts. *Discourse Processes*, 15, 73-91.

- GIVÓN, T.:
1992. The grammar of referential coherence as mental processing. *Linguistics*, 30, 5-55.
- GOLDMAN, S. R., SAUL, E. U. & COTÉ, N.:
1995. Paragraphing, reader, and task effects on discourse comprehension. *Discourse Processes*, 20, 273-305.
- HALLIDAY, M. A., & HASAN, R.:
1976. *Cohesion in English*. London, Longman.
- HARRIS, D. P.:
1990. The use of 'organizing sentences' in the structure of paragraphs in science textbooks. In: U. CONNOR & A. M. JOHNS (Eds.), *Coherence in writing: Research and pedagogical perspectives*. 67-86. Washington, DC: TESOL.
- HASAN, R.:
1984. Coherence and cohesive harmony. In: J. FLOOD (Ed.), *Understanding reading comprehension*. 181-219. Delaware, International Reading Association.
- HOEY, M.:
1991. *Patterns of lexis in text*. Oxford, Oxford University Press.
- JOHNS, A. M.:
1990. Coherence as a cultural phenomenon: Employing ethnographic principles in the academic milieu. In: U. CONNOR & A. M. JOHNS (Eds.): *Coherence in writing: Research and pedagogical perspectives*. 209-226. Washington, DC: TESOL.
- JOHNS, A. & PAZ, D.:
1995. Text analysis and pedagogical summaries: Revisiting. In: JOHNS and DAVIES, T. Miller (Eds.): *Functional approaches to written text: Classroom applications*. *The Journal of TESOL France*, 2/2, 39-60.
- KAPLAN, R. B.:
1966. Cultural thought patterns in intercultural education. *Language Learning*, 16, 1-20.
1987. Cultural thought patterns revisited. In: U. CONNOR & R. B. KAPLAN (Eds.): *Writing across languages: Analysis of L2 texts*. 9-22. Reading, MA: Addison-Wesley.
- KINTSCH, W.:
1974. *The representation of meaning in memory*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- KINTSCH, W. & van DIJK, T. A.:
1978. Toward a model of text comprehension and production. *Psychological Review*, 85, 363-394.
- KNOTT, A. & DALE, R.:
1994. Using linguistic phenomena to motivate a set of coherence relations. *Discourse Processes*, 18, 35-62.
- KNUDSON, R. E.:
1994. An analysis of persuasive discourse: Learning how to take a stand. *Discourse Processes*, 18, 211-230.
- LAUTAMATTI, L.:
1990. Coherence in spoken and written discourse. In: U. CONNOR & A. M. JOHNS (Eds.), *Coherence in writing: Research and pedagogical perspectives*. 29-42. Washington, DC: TESOL.
- MANN, W. C. & THOMPSON, S. A.:
1986. Relational propositions in discourse. *Discourse Processes*, 9, 37-55.
1988. Rhetorical Structure Theory: Toward a functional theory of text organization. *Text*, 8/3, 243-281.

- MCCAGG, P.:
 1984. *An investigation of inferencing in second language reading comprehension*. Unpublished doctoral dissertation, Georgetown University, Washington, DC.
 1985. Toward understanding coherence: A response proposition taxonomy. In: U. CONNOR & A. M. JOHNS (Eds.), *Coherence in writing: Research and pedagogical perspectives*. 111-127. Washington, DC: TESOL.
- MEYER, B. J.:
 1975. *The organization of prose and its effects on memory*. Amsterdam, North Holland.
- MILLER, T. (Ed.):
 1995. Functional approaches to written text: Classroom applications. *The Journal of TESOL France*, 2/2, 39-60.
- MYERS, G.:
 1991. Lexical cohesion and specialized knowledge in science and popular science texts. *Discourse Processes*, 14, 1-26.
- O'BRIEN, T.:
 1995. Rhetorical structure analysis and the case of the inaccurate, incoherent source-hopper. *Applied Linguistics*, 16/4, 442-482.
- PALTRIDGE, B.:
 1994. Genre analysis and the identification of textual boundaries. *Applied Linguistics*, 15/3, 288-299.
 1995. Working with genre: A pragmatic perspective. *Journal of Pragmatics*, 24, 393-406.
- PHILLIPS, M.:
 1985. *Aspects of text structure: An investigation of the lexical organisation of text*. Amsterdam: North-Holland.
- REYNOLDS, D. W.:
 1995. Repetition in nonnative speaker writing: More than quantity. *Studies on Second Language Acquisition*, 17/2, 185-209.
- SANDERS, T. J. M., SPOOREN, W. P. M. & NOORDMAN, L. G. M.:
 1992. Toward a taxonomy of coherence relations. *Discourse Processes*, 15, 1-35.
- SCHNEIDER, M. & CONNOR, U.:
 1990. Analyzing topical structure in ESL essay: Not all topics are equal. *Studies in Second Language Acquisition*, 12, 411-427.
- SILVA, T.:
 1993. Toward an understanding of the distinct nature of L2 writing: The ESL research and its implications. *TESOL Quarterly*, 27/4, 657-677.
- SWALES, J.:
 1990a. *Genre analysis*. Cambridge, Cambridge University Press.
 1990b. Nonnative speaker graduate engineering students and their introductions: Global coherence and local management. In: U. CONNOR & A. M. JOHNS (Eds.): *Coherence in writing: Research and pedagogical perspectives*. 187-207. Washington, DC: TESOL.
- TYLER, A.:
 1994. The role of repetition in perceptions of discourse coherence. *Journal of Pragmatics*, 21, 671-688.
- WINTER, E. O.:
 1974. Replacement as a function of repetition: a study of some of its principal features in the clause relations of contemporary English. Ph. D. Thesis, University of London.
 1979. Replacement as a fundamental function of the sentence in context. *Forum Linguisticum*, 4/2, 95-133.

ENGLISH TEXT ANALYSIS IN THE 1990'S

KRISZTINA KÁROLY

The present study addresses the most recent advances and problems of product-centered English text-analysis, concentrating exclusively on research in the 1990's. First, it aims at explaining the highly unbalanced nature of research in written text analysis, and secondly, it provides a systematic overview of current studies categorized according to the particular conceptual direction or theory they follow or develop further from the past three decades. Five principal tendencies or directions will be distinguished: (1) research following Halliday and Hasan's (1976) work on cohesion, primarily lexical cohesion, (2) studies building upon Kintsch and van Dijk's model of text comprehension, (3) genre analyses, (4) studies on contrastive rhetoric stimulated mostly by Kaplan's (1966) seminal 'doodles', and (5) research based on Mann and Thompson's (1986, 1988) relational analysis and Rhetorical Structure Theory. The article will describe the novelty of these recent studies in terms of theoretical, methodological, and practical issues.

UTAM A SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANHOZ

4. 1972–1973. A kotextuális szövegelmélet tulajdonságai vizsgálatának időszaka (I)

PETŐFI S. JÁNOS

Az *Utam a szemiotikai szövegtanhoz* című *Visszatekintés* előző részében svédországi tartózkodásom időszakának végéig jutottam el. 1972. január 1-től a Konstanzban akkor induló „Szövegnyelvészeti Kutatócsoport” munkatársa lettem, majd október 1-től a Bielefeldi Egyetemen kutató- és oktatómunkáját akkor megkezdő Nyelvészeti és Irodalomtudományi Kar tanszékvezető egyetemi tanára, a 'szemantika' tanszék birtokosaként. Ezeknek az adatoknak az említése itt azért fontos, mert ettől az időszaktól kezdve foglalkozhattam intézményes keretben – főhivatású kutatóként és oktatóként – szövegtannal.

Kutatási témáim osztályozó besorolásához itt is az eddigiekben használt keretet használok; a bibliográfia utalások alapjául változatlanul PETŐFI: 1991.Ha/Ea szolgál.

A besorolásnál követett alapelv – mint korábban, itt is – a következő: (a) a kövéren szedett (zárójelbe nem tett) bibliográfiai utalás előfordulása azt a tematikus helyet jelzi, ahol a szóban forgó mű bemutatásra kerül, ami természetesen nem jelenti azt, hogy az így besorolt művek mindegyike 'monotematikus', azazhogy csak azzal a témával foglalkozik, amelyikhez be lett sorolva; ezekre a tematikus helyekre másrészt a gyors tájékozódás megkönnyítése érdekében magában a bibliográfiában is történik utalás; (b) a kerek zárójelbe tett kövéren szedett bibliográfiai utalások olyan műveket jeleznek, amelyek más nyelven (vagy más formában) is publikálásra kerültek az adott periódusban, aminek következtében (ismételt) tárgyalásukra nincs szükség; végül (c) a szögletes zárójelbe tett kövéren szedett bibliográfiai utalások olyan műveket jeleznek, amelyek korábbi publikációknak az adott periódusban való (azonos vagy más nyelvű) újraközlései, aminek következtében tárgyalásukra már korábban sor került. A (b) és (c) pontba tartozó művek más művekkel való kapcsolatait mind a bibliográfiában, mind a kommentárokból kereszttutalások jelzik.

A: A SZÖVEGTAN TUDOMÁNYELMÉLETE

A0: A szövegtani kutatásról általában

A1: A szövegnyelvészeti tudományelméletéhez

A2: Az általános (azaz nem csak nyelvészeti értelemben vett) szövegtan tudományelméletéhez

Petőfi–Rieser: 1973.Ea, 1973.Ga, Petőfi–Franck (eds.): 1973.Ga, Petőfi–Rieser: 1973.Gb

B: MODERN (SZÖVEG)NYELVÉSZET

C: SZÁMÍTÓGÉPES SZÖVEGTAN

D: LEXIKOLÓGIA – LEXIKOGRÁFIA

Petőfi: 1972.Gb

- E: A JELRENDSZEREK ÉS A JELRENDSZEREK HASZNÁLATÁNAK TUDOMÁNYA (I)**
E1: Szemiotika
E2: Kommunikációelmélet
- F: A (DOMINÁNSAN) VERBÁLIS SZÖVEGEK SZÖVEGTANA**
F0: A (dominánsan verbális) szövegek tipológiája
Ihwe–Petőfi–Rieser: 1972.Ga, van Dijk–Ihwe–Petőfi–Rieser: 1972.Gb, Petőfi: 1973.Ia
F1: Az elmélet- (a modell-)alkotás általános kérdései
Petőfi: 1972.Gc, van Dijk–Ihwe–Petőfi–Rieser: 1972.Ea, Petőfi: [°1973.Ea], 1973.Eb, Petőfi–Rieser (eds.): 1973.Ea
F2: Az elmélet- (a modell-)alkotás speciális kérdései
F3: A verbális szövegek szövegtani interpretációja
F31: műalkotásoké
Petőfi: 1972.Ea, (°1972.Eb), (°1972.Gd), (°1972.Ge), van Dijk–Ihwe–Petőfi–Rieser: 1972.Ga, 1973.Ga, Petőfi: 1973.Ec (°1973.Ed)
F32: nem műalkotásoké
Brinckmann–Petőfi–Rieser: 1972.Ga, Petőfi: 1972.Ga
F4: A multimediális, de dominánsan verbális szövegek szövegtani interpretációja
F41: műalkotásoké
F42: nem műalkotásoké
F5: Fordításelmélet – Fordításkritika
- G: A NYELVEK NEM KÖZVETLEN ÉRTELME HASZNÁLATA**
G1: A nyelvek figuratív használata
G2: Közvetett jelentés(ek) létrehozására irányuló szövegtani interpretáció

Mielőtt az ebben az időszakban megjelent írások kommentálását elkezdeném, a Konstanzi Szövegnyelvészeti Kutatócsoportról és a Bielefeldi Nyelvészeti és Irodalomtudományi Karról kívánok néhány szót szólni. A konstanzi csoport volt az első nyugat-német szövegnyelvészeti kutatócsoport. Intézményesen a Konstanzi Egyetem keretében működött, de a DFG [= Német Kutatási Alap] finanszírozta. A hat főből álló kutatócsoport adminisztratív PETER HARTMANN tanszékehez tartozott, HANNES RIESER és én képeztük nyelvészetelméleti magját, JENS IHWE elsősorban a szövegkutatás eredményeinek irodalomtudományi alkalmazásával foglalkozott, miként a kezdeti időszakban a csoport külső munkatársának tekinthető TEUN VAN DIJK is, aki ebben az időben írta, majd védte meg Amszterdamban doktori disszertációját. (Ahogy az itt kommentált írások is mutatják, elképzeléseink egy részét mint ‘több szerzőtől származó részmunkák összehangolt egységét’ publikáltuk.) Amikor 1972 októberétől a Bielefeldi Egyetem tanára lettem – ha 1973 tavaszáig gyakorlatilag Konstanzban maradtam is – a szövegtani kutatás központja fokozatosan áttevődött Bielefeldre, ahol a Nyelvészeti és Irodalomtudományi Kar nyelvész professzorainak és asszisztenseinek jó része szövegnyelvészettel foglalkozott (lásd például HARALD WEINRICH, SIEGFRIED J. SCHMIDT, ELISABETH GÜLICH, WOLFGANG RAIBLE, hogy csak néhány ismertebb személyt említsek). Később IHWE is, RIESER is megvált a konstanzi kutatócsoporttól: IHWE az Amszterdami Egyetemre ment, RIESER a Bielefeldire jött. – Nem kevés szövegtudomány-történeti általános

tanulással szolgálna, ha valaki megírná egyszer e két intézményben a 80-as évek közepéig folyó kutató- és oktatómunka történetét.

A konstanzi kutatócsoportban, majd később Bielefelden is, a kutatómunka központi kérdése szövegnyelvészeti paradigmák teljesítőképességének összehasonlító elemzése volt. RIESER modellje és az én modellem képezték ennek az összehasonlító elemzésnek elsődleges tárgyát, amelyeket mind az általános tudományelmélet, mind a különféle alkalmazásokban kimutatható teljesítőképességük szempontjából vizsgáltunk. Az ebben az időszakban létrehozott publikációk zöme ezt a helyzetet tükrözi.

A2: *Petőfi–Rieser 1973.Ea* a PETŐFI–RIESER (eds.) 1973.Ea (lásd F1) „Overview” jellegű bevezető írása. Ebben egyrészt a kötetben közölt tanulmányokat jellemeztük röviden, utalva a közöttük fennálló (teremthető) kapcsolatokra, másrészt egy lehetséges szöveggrammatika-tipológiát vázoltunk, amelyben a szövegbázis és az abba integrált mondatgrammatika fix, illetőleg nem fix linearítása játszották a tipologizálási kritériumok szerepét.

Petőfi–Rieser 1973.Ga az 1972-ben Konstanzban „A szöveggrammatikai bázis formájához” címmel megrendezett kollokviumon szolgált ’vitaindító’-ként. (A kollokvium anyaga 1973-ban jelent meg a PAPIERE ZUR TEXTLINGUISTIK/PAPERS IN TEXTLINGUISTICS című sorozat 3. köteteként, a konstanzi kutatócsoport egyik tagja, M. RÜTTENAUER, szerkesztésében.) E vitaindító azokat a szempontokat tárgyalja, amelyeket akkori meggyőződésünk szerint – az analitikus tudományelmélet felfogása értelmében – egy szöveggrammatika létrehozásánál figyelembe kell venni.

Petőfi–Franck (eds.) 1973.Ga egy 600 oldalas szöveggyűjtemény, amely a ’presupposition’ tematikáról akkor folyó diskuszióból gyűjt egybe egy tartalmilag reprezentatív válogatást. (Nagy kár, hogy a kötet nyomdatechnikai kivitelének színvonala alatta marad a sorozat megelőző kötetei színvonalának!) – Hasonló kötetek tervbe voltak véve más aktuális tematikákról is, ezt a tervet azonban részben kutatásökonomiai, részben kiadáspolitikai okokból (beleértve természetesen a gazdaságiakat is!) nem tudtuk megvalósítani.

Petőfi–Rieser 1973.Gb egy, a fenti kötethez készült csaknem száz oldalas (részben angol, részben német nyelvű) tanulmány. Azt vizsgáljuk benne, hogy egy szöveggrammatikában (elsősorban a (2)-es számú szöveggrammatikai modellben – itt lásd később) hol és milyen szerepet játszanak a preszuppozíciók.

D: *Petőfi 1972.Gb* az 1972-ben Darmstadtban „Syntax und Semantik juristischer Texte” címmel megrendezett háromnapos munkamegbeszélésre készült. Egyike azon írásoknak, amelyekben elkezdtem egy elmélet összetevőjét képező lexikon (szótár) felépítésének kérdéseivel foglalkozni. Az alapkérdés, amelyet ez az írás tárgyal, azoknak a ’szótári explikációk’-nak a formai és tartalmi struktúrája, amelyeket egy ilyen lexikonnak tartalmaznia kellene. (A ’lexikon’ a következő években a szövegtani kutatómunka egyik központi témájává vált.)

F0: *Ihwe–Petőfi–Rieser 1972.Ga* egy 1972-ben a szövegtipológia alapkérdéseiről megrendezett kollokviumhoz készített absztrakt. Egy szövegtipológia létrehozásával kapcsolatos néhány alapkérdés érintése után a RIESER, a PETŐFI és az IHWE kutatóprogramjának alapját képező modelleket vázolja röviden.

Van Dijk–Ihwe–Petőfi–Rieser 1972.Ga az előző írással kapcsolatban említett kollokviumhoz készült tézissor, amely a szerzők 1971-ben publikált tanulmányán alapszik.

(E tanulmányhoz lásd az „Utam ...” *Szemiotikai szövegtan* 8-ban publikált előző részének F2 szektorát.)

Petőfi 1973.Ia a Nemzetközi Szemiotikai Társaság 1974-ben Milánóban tartott első kongresszusán angol nyelven elhangzott előadás olasz nyelvű változata. Az olasz kötet, amelyben megtalálható, egy periodika ugyancsak 1974-ben, de még 1973-as dátummal megjelent kötete. Ebben már szövegtani koncepcióm „Textstruktur-Weltstruktur-Theorie [= Szövegstruktúra-világstruktúra-elmélet], rövidítve: TeSWeST” elnevezésű változatára építve foglalkozom a szövegtipológia néhány kérdésével.

F1: *Petőfi 1972.Gc* az 1971-ben megjelent publikációim alapján foglalja össze a szöveggrammatikai kutatás akkor központinak tartott kérdéseit, elsősorban CHOMSKY mondatgrammatikájából kiindulva.

Van Dijk-Ihwe-Petőfi-Rieser 1972.Ea az előzőekben már említett két modell (a RIESERÉ és az enyém) rövid bemutatása. E modellek működésének demonstrálására Brecht „Herrn K.’s Lieblingstier” című rövidprózája szolgált. (Az én modellemhez, amely ebben az írásban a „Non-Fixed Linearity Generative Text Grammar” elnevezéssel szerepel, egy lábjegyzet tartozik, amely arra utal, hogy modellem transzformációs komponensét IHWE fogja kidolgozni. Erről IHWE – minthogy érdeklődése teljes egészében másfelé (az irodalomtudományi kutatás szervezése felé) fordult – később lemondott.)

Petőfi [1973.Ea] a *Petőfi 1973.Eb* prepublikációja. A „Bielefelder Papiere zur Linguistik und Literaturwissenschaft” címen megindított sorozattal a karon folyó kutatómunka eredményeinek gyors megjelentetése és terjesztése számára kívántunk egy abban az időben más egyetemeken is szokásos ‘prepublikációs fórum’-ot teremteni.

Petőfi 1973.Eb koncepcióm 1971-72-ben kialakult (első) változatának első terjedelmesebb, angol nyelvű bemutatása. Felépítése a következő.

I. SENTENCE GRAMMARS AND TEXT GRAMMARS

1. *Introduction*
2. *State of the Grammatical Theory of Verbal Texts*
3. *Some General Questions Concerning the Set-Up of Sentence Grammars*
4. *Some General Questions Concerning the Set-Up of Text Grammars*

I. A ‘NOT FIXED LINEARITY TEXT GRAMMAR’. THE PRESENT STAGE OF ITS DEVELOPMENT

1. *Introduction*
2. *The Formation Rule System*
3. *The Transformation Rule System*
4. *On the Structure of the Lexicon*
5. *The Algorithm for the Analysis of Texts*
6. *The Algorithm for the Synthesis of Texts*
7. *The Algorithm for the Comparison of Texts*
8. *Concluding Remarks*

E tanulmány I. része PETŐFI 1972.Gc enyhén kibővített, angol nyelvű változata, II. része modellem (a TeSWeST, illetőleg angol rövidítéssel: TeSWoST) leírása. A leírás első három fejezete CHOMSKY transzformációs grammatikájának felépítésével analóg felépítést sejtet, az attól való lényeges eltérés azonban kifejezésre jut már e II. rész címében. A ‘nem fix linearítású’ minősítés a következő (kétféle) értelemben értendő: (a) a formációs szabályok alkalmazásának nincs előre meghatározott ‘lineáris sorrend’-je, (b)

szinte bármely szövegmondat/szöveg kompozicionális összetevői – ha bizonyos változtatásokkal is – más sorrendben is elrendezhetők, mint amilyenben egy ténylegesen adott szövegmondatban/szövegben állnak. Egy szövegmondat formációs szabályok alkalmazásával létrehozott szemantikai reprezentációjának ‘alapstruktúrái’ a ‘funktör + argumentuma(i)’ struktúrák, egy szöveg szemantikai reprezentációja pedig a szövegmondatok szemantikai reprezentációi elemeinek halmazaiból, illetőleg hálójából áll. Mai terminológiával élve azt mondhatnánk, hogy egy szöveg szemantikai reprezentációja kompozicionális szempontból ‘hipertextuális elrendezés’-t mutat. Képletesen szólva: ez az elrendezés azáltal jöhet létre, hogy a szövegmondat-grammatika összetevői ‘lego kocka’-szerűek: a szövegmondatok szemantikai reprezentációinak létrehozása bármilyen kompozicionális státusú lego kockával elkezdődhet, és abból kiindulva tetszőleges módon folytatódhat; egy szöveg szemantikai reprezentációja pedig nem más, mint az azonos típusú lego kockák halmazainak halmaza, valamint a koreferenciális elemek hálója. A tényleges szövegmondatok, illetőleg szövegek létrehozását és lineáris elrendezését a szemantikai reprezentációkhoz csatolt információblokkok hivatottak vezérelni. (Amikor majd egyszer koncepcióm formai/tartalmi változásának történetével foglalkozom, ennek a koncepciónak az elemzésére is bővebben kitérek.)

Petőfi–Rieser (eds.) 1973.Ea csaknem kivétel nélkül a konstanzi kutatócsoport munkatársainak munkáit tartalmazza, s mint ilyen, a kutatócsoport kutatási témáiról reprezentatív képet mutat. Felépítése a következő.

PETER HARTMANN: Foreword

JÁNOS S. PETŐFI and HANNES RIESER: Overview

TEUN A. VAN DIJK: Text Grammar and Text Logic

IRENA BELLERT: On Various Solutions of the Problem of Presuppositions

WERNER KUMMER: Pragmatic Implication

WOLFRAM K. KÖCK: Time and Text: Towards an Adequate Heuristics

JÁNOS S. PETŐFI: Towards an Empirically Motivated Grammatical Theory of Verbal Texts

HANNES RIESER: Sentence Grammar, Text Grammar, and the Evaluation Problem

JENS IHWE: On the Validation of Text-Grammars in the ‘Study of Literature’

F31: *Petőfi 1972.Ea* a *Petőfi 1973.Ea* létrejötté idejénél korábbi időből származik, de gyakorlatilag már az abban reprezentált szöveggrammatikai koncepcióra épül. A – TeSWeST-nek akkor még nem nevezett – modellem alkalmazásának módját J. Thurber „The Tiger Who Would Be King” rövidprózájának elemzésén mutatom be.

Petőfi (1972.Eb) és *(1972.Ge)* egy korábbi angol, illetőleg német nyelvű publikáció újraközlése, *(1972.Gd)* pedig egy korábbi angol nyelvű publikáció német nyelvű változata. Az első közléseket a megjelenésük időszakával egybeeső „Utam ...”-részben kommentáltam.

Van Dijk–Ihwe–Petőfi–Rieser 1972.Ga. A konstanzi kutatócsoport úgy akarta kutatási tervét megvalósítani, hogy közben eszmecsere-t folytat valamennyi, az adott téma iránt érdeklődő kutatóval. Ennek az eszmecsere-nek az elősegítése érdekében hozta létre 1972-ben (IHWE, PETŐFI és RIESER szerkesztésében) a „PAPIERE ZUR TEXT-LINGUISTIK / PAPERS IN TEXTLINGUISTICS” elnevezésű sorozatot, amely mind a mai napig megvan, s 25 éves fennállása alatt közel 70 kötetnek adott helyet! Az itt kommentálandó mű e sorozat első köteteként jelent meg, és felépítése a következő.

- I. PROLEGOMENA ZU EINER THEORIE DES „NARRATIVEN“
- II. Hannes Rieser: Modell (1)
- III. János S. Petőfi (in Zusammenarbeit mit Jens Ihwe): Modell (2)
- IV. SCHLUSSBEMERKUNGEN

A 'narratív szövegek' azért kerültek a mi kutatási témáink közé is, mert akkor a szövegtani kutatás fókuszában álltak; a két modellre vonatkozóan itt is a fentebb mondtak érvényesek. (Hosszú időn keresztül tanulmányaink mind német, mind angol nyelven megjelentek, részben azért, hogy minél szélesebb olvasóközönséghez szólhassanak, részben – valószínűleg – nyelvpolitikai okokból is.)

Van Dijk–Ihwe–Petőfi–Rieser 1973.Ga. Ahogy korábban már említettem, JENS IHWE elsősorban a szövegtani kutatás irodalomtudományi alkalmazása iránt érdeklődött. Ennek a kutatási ágának az előmozdítása érdekében hozta létre előbb a „Literaturwissenschaft und Linguistik. Ergebnisse und Perspektiven” című, 3 kötetes szöveggyűjteményt, majd egy évvel később ennek egy (részben lerövidített, részben kibővített) 'zsebkönyv' változatát. A szóban forgó írás, amely megegyezik a van DIJK–IHWE–PETŐFI–RIESER 1972.Ga I. fejezetével, ebben a 'zsebkönyv' változatban jelent meg.

Petőfi 1973.Ec a Petőfi 1972.Ea 'testvér'-tanulmánya. Míg azonban az 1972.Ea-ban egy rövidpróza elemzésén szemléltettem szöveggrammatikai modellem működését, az 1973.Ea-ban egyrészt már nemcsak szöveggrammatikáról, hanem szövegelméletéről is beszélek (amely nyilvánvalóan egy szöveggrammatikai komponens is tartalmaz), másrészt annak működését egy költemény, George Meredith „Dirge in Woods” című költeménye elemzésén mutatom be.

Petőfi (°1973.Ed) egy 1968-ban Varsóban megtartott szimpóziumra beküldött – abban az évben preprintként megjelent – előadásnak a szimpózium aktáiban publikált változata. Az „Utam ...” adott időszakkal egybeeső részében már kommentáltam.

F32: Brinckmann–Petőfi–Rieser 1972.Ga. A konstanzi kutatócsoport tagjai a szóban forgó modellek alkalmazhatóságát nemcsak irodalmi szövegekre vonatkozóan vizsgálták, hanem jogi szövegekre vonatkozóan is. A szóban forgó írás egy jogászokkal folytatott (második) 'kerekasztal-beszélgetés'-ről készült ismertetés. (Lásd ehhez Petőfi 1972.Gb-t is, a D szektorban.)

Petőfi 1972.Ga szöveggrammatikai modellem működését mutatja be annak a közlekedési szabálynak az elemzésén, amely a fent említett kerekasztal-beszélgetés valamennyi résztvevője számára kötelező, közös szöveggé szolgált.

Irodalomjegyzék 1972 – 1973

Az évekre bontott bibliográfia technikai felépítése a következő: (1) alfabetikus elrendezésű; (2) egy-egy adott éven belül az adatok a következő nyelvi csoportosítás szerint vannak elrendezve (a betűkódok az angol elnevezések kezdőbetűi): angol (= E), német (= G), olasz (= I); (3) egy-egy adott nyelven belül az ugyanabban az évben megjelent művek adatait a nyelvi kódot követő betűszimbólumok különítik el egymástól; (4) a bibliográfiai tételek egy részét zárójelbe tett keresztutalás zárja, amely vagy nyelvi verzió(k)ra, vagy re- vagy prepublikációra utal.

BRINCKMANN, Hans – János S. PETŐFI – Hannes RIESER:

- 1972.Ga Paraphrasen juristischer Texte II. Bericht über und Bemerkungen zu einem interdisziplinären Rundgespräch. *Datenverarbeitung im Recht I*, 257-272. [F32]

IHWE, Jens – János S. PETŐFI – Hannes RIESER:

- 1972.Ga Möglichkeiten der Texttypologie auf der Grundlage expliziter Textgrammatiken (Abstract). In: *Textsorten. Differenzierungskriterien aus linguistischer Sicht*, hg. von Elisabeth GÜLICH und Wolfgang RAIBLE. Frankfurt, Athenäum, 9-13. [F0]

PETŐFI, János S.:

- 1972.Ea The syntactico-semantic organization of text-structures. In: *Text grammar and narrative structures* (= *Poetics* 3), ed. by Teun A. van DIJK. The Hague – Paris, Mouton, 56-99. [F31]

- °1972.Eb On the structural linguistic analysis of poetic works of art. In: *Strukturelle Textanalyse / Discourse Analysis / Analyse du Récit*, ed. by Walter A. KOCH. Hildesheim – New York, G. Olms, 400-428. (Republication of 1967.Ea.) [F31]

- 1972.Ga Juristische Texte und eine Textgrammatik mit linear nicht festgelegter Text-Basis. In: *Syntax und Semantik juristischer Texte. Referate und Protokolle der Arbeitstagung im Deutschen Rechenzentrum Darmstadt, 11. bis 13. Mai 1972*, hg. von Dieter RAVE, Hans BRINCKMANN und Klaus GRIMMER. Darmstadt, 45-65. [F32]

- 1972.Gb Zum Aufbau eines Lexikons. In: *Syntax und Semantik juristischer Texte. Referate und Protokolle der Arbeitstagung im Deutschen Rechenzentrum Darmstadt, 11. bis 13. Mai 1972*, hg. von Dieter RAVE, Hans BRINCKMANN und Klaus GRIMMER. Darmstadt, 185-202. [D]

- 1972.Gc Zu einer grammatischen Theorie sprachlicher Texte. In: *Textlinguistik* (= *LiLi, Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 5), hg. von Wolfgang KLEIN. Frankfurt, Athenäum, 31-58. [F1]

- °1972.Gd Bemerkungen zur semantischen Interpretation von sprachlichen Kunstwerken. In: *Literaturwissenschaft und Linguistik. Ergebnisse und Perspektiven*, hg. von Jens IHWE. Frankfurt, Athenäum, III, 131-152. (German version of 1968.Ea) [F31]

- °1972.Ge Zur strukturellen Analyse sprachlicher Kunstwerke. In: *Literaturwissenschaft und Linguistik. Eine Auswahl. Texte zur Theorie der Literaturwissenschaft*, hg. von Jens IHWE. Frankfurt, Athenäum – Fischer Taschenbuchverlag, 229-244. (Republication of 1971.Gb.) [F31]

van DIJK, Teun A. – Jens IHWE – János S. PETŐFI – Hannes RIESER:

- 1972.Ea Two text grammatical models. A contribution to formal linguistics and the theory of narrative, *Foundations of Language* 8, 499-545. [F1]

- 1972.Ga Zur Bestimmung narrativer Strukturen auf der Grundlagen von Textgrammatiken (= *pt 1*). Hamburg, Buske. [2° ed.: 1974.] [F31]

- 1972.Gb Thesen. In: *Textsorten. Differenzierungskriterien aus linguistischer Sicht*, hg. von Elisabeth GÜLICH und Wolfgang Raible. Frankfurt, Athenäum, 7-8. [F0]

PETŐFI, János S.:

- °1973.Ea Towards an empirically motivated grammatical theory of verbal texts (= *Bielefelder Papiere zur Linguistik und Literaturwissenschaft*, 1). Universität Bielefeld, Fakultät für Linguistik und Literaturwissenschaft. (Prepublication of 1973.Eb.) [F1]

- 1973.Eb Towards an empirically motivated grammatical theory of verbal texts. In: *Studies in Text Grammars*, ed. by János S. PETŐFI. and Hannes RIESE. Dordrecht, Reidel, 205-275. (Cf. 1973.Ea.) [F1]

- 1973.Ec Text-grammars, text-theory and the theory of literature. In: *Foundations of modern poetics* (= *Poetics* 7), ed. by Siegfried J. SCHMIDT. The Hague – Paris, Mouton, 36-76. [F1]
- °1973.Ed Notes on the semantic interpretation of verbal works of art. In: *Recherches sur les systèmes signifiants. Symposium de Varsovie 1968*, présenté par J. Rey-Debove. The Hague – Paris, Mouton, 307-327. (Republication of 1968.Ea.) [F31]
- 1973.Ia Nuovi orientamenti nella tipologia dei testi e nelle grammatiche testuali. Aspetti della tipologia dei testi, aspetti d'una teoria del testo. *Uomo & Cultura* VI/11-12, 47-70. (Italian version of 1979.Ec.) [F0]
- PETŐFI, János S. – Doro FRANCK (eds.):
- 1973.Ga *Präsuppositionen in Philosophie und Linguistik / Presuppositions in Philosophy and Linguistics*. Frankfurt, Athenäum. [A2]
- PETŐFI, János S. – Hannes RIESER:
- 1973.Ea Overview. In: *Studies in Text Grammars*, ed. by János S. PETŐFI and Hannes RIESER. Dordrecht, Reidel, 1-16. [A2]
- 1973.Ga Wissenschaftstheoretische Argumente für eine umfassende grammatische Theorie und eine logisch-semantische Beschreibungssprache, *Folia Linguistica* VI 3/4, 197-230. [A2]
- 1973.Gb 'Präsuppositionen' und 'Folgerungen' in der Textgrammatik. In: *Präsuppositionen in Philosophie und Linguistik / Presuppositions in Philosophy and Linguistics*, hg. von János S. PETŐFI. und Dorothea FRANCK. Frankfurt, Atheneum, 485-593. [A2]
- PETŐFI, János S. – Hannes RIESER (eds.):
- 1973.Ea *Studies in Text Grammars*. Dordrecht, Reidel. [F1]
- van DIJK, Teun A. – Jens IHWE – János S. PETŐFI – Hannes RIESER:
- 1973.Ga Prolegomena zu einer Theorie der Narrativen. In: *Literaturwissenschaft und Linguistik. Eine Auswahl. Texte zur Theorie der Literaturwissenschaft*, hg. von Jens IHWE. Frankfurt, Athenäum Fischer, II. 51-77. [F31]
- ***
- Az „Utam ...” eddig megjelent többi részéhez lásd:
- PETŐFI S. János:
- 1991.H/u1 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
1. 1961-1966. A matematikai nyelvészeti orientáció időszaka. In: *Könyv Papp Ferencnek, szerk. HUNYADI László et alii*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 385-392.
- 1993.H/u2 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
2. 1967-1969. A nyelvi műalkotások egy nyelvészeti megalapozottságú strukturális interpretációelméletének körvonalazása felé. In: *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, szerk. PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 205-218.
- 1995.H/u3 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
3. 1970-1971. Egy nyelvészeti megalapozású kotextuális szövegelmélet koncepciójának felvázolása. In: *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, szerk. PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 237-248.
- ***
- 1994.H/u 12-13 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
12. 1988-1989. A multimediális irányultság kezdeti időszaka.
  13. 1990-1991. A szemiotikai textológia koncepciójának végleges kialakítása felé.
- In: *Szemiotikai szövegtan 7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez*, szerk.: PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 157-174.

Róka Jolán: Újságszövegek szerkesztési és stílustipológiája
(*Nyelvészeti tanulmányok 29.*)

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 207 p.

A XX. század végi ember életében a tömegtájékoztató eszközök (a televízió, rádió, napisajtó) fontos szerepet játszanak. Napjainkban az újságszöveg a legelterjedtebb és legáltalánosabb szövegfajtvá vált. RÓKA JOLÁN ennek a szövegfajtnak szerkesztési és stílustipológiai vizsgálatát kíséri meg munkájában úgy, hogy közben kidolgozza az újságszöveg elemzésének módszertani alapelveit is.

A szerző különböző nyelvű, de azonos dátumú újságokat (hírlapokat) választott ki elemzésre: *Népszabadság, Pravda, The Times, Le Monde, International Herald Tribune*.

Az *Előszót* követően RÓKA JOLÁN a tömegtájékoztató tipológiai tanulmányozásának elméleti problémáit tekinti át: a szövegtipológia és a stílustipológia viszonya; a stílus a szemiotikai jelenségek tükrében; a tömegtájékoztató eszközök jellemzői.

A könyv két nagy fejezetre tagolódik: *I. Az újságszám stílusa; II. Az újságközlemény stílusa.*

Az első fejezet három alfejezetből áll: *1. Az újság tipográfiai stílusa, 2. Az újság-cím stílusjellemzői, 3. Az újságtördelés stílusa.*

Az első alfejezetben a szerző abból indul ki, hogy az újságokban a grafikai ábrázolás nemcsak tipográfiai megformálást jelent, hanem értelmi kiemelő szerepe és retorikai funkciója is van: eligazítja, befolyásolja is az olvasót, azaz propagandisztikus feladatot tölt be az újság ideológiai irányvonalának megfelelően. Az eligazító és befolyásoló szerepen túl az újsággrafikának természetesen esztétikai funkciója is van.

A tipográfiai stílus kérdéskörén belül RÓKA JOLÁN az *anyag sűrűségét, a betűváltozatokat és betűindexeket, valamint az anyagok rovatoltságát* vizsgálja.

Az anyag sűrűségének vizsgálatára a következő mutatókat emeli ki: az újságoldal területe, az oldalak száma, az egy oldalra jutó cikkek száma, e mutatók kölcsönös viszonya az egy újságoldalra jutó anyagok *sűrűségi indexét* alkotja.

A kontrasztív vizsgálat eredményei alapján megállapítható, hogy az anyag sűrűsége az újság esztétikai képeinek négy értelmi mutatóját adja: komoly és szórakoztató újságkép, az anyagok változatossága, az újságoldal informativitása, a közlemények fontossága (vö. 36, 5. táblázat).

Vitathatatlan, hogy a különböző betűváltozatoknak jelentéshordozó szerepük van az újságszöveg tartalma szempontjából. A betűváltozatok sokféleségét a szerző a tipográfiai stílus *betűindexével* határozza meg (45, 11. táblázat). Meg kell azonban jegyezni, hogy a tipográfiai kivitelezésben a könyvnyomtatás hagyományai is szerepet játszanak.

A rovatok az újságban a közlemények elrendezésére és rendszerezésére szolgálnak. A *rovatoltság* az újságszöveg rendezettségének mutatója. A rovatoltság mértékét a rovatokba tartozó anyagok számának és a rovaton kívüli anyagok számának viszonya határozza meg. A rovatoltság mértékére vonatkozó adatokat a 13. táblázat mutatja (47).

A vizsgálatok eredményei alapján a sűrűségi mutató tekintetében első helyen a *Pravda* áll, a betűváltozatosság leginkább a *Pravda* és a *Népszabadság*ot jellemzi, a legrovatoltabb újság pedig a *Le Monde*. Egyetérthetünk a szerző megállapításával: a

tipográfiai stílust nemcsak a szerkesztőségi szándék, hanem az olvasóközönség jellege is meghatározza.

A második alfejezet az újságcím stílusjellemzőit vizsgálja. Köztudomású, hogy a cím a hatáskeltés eszköze, az olvasó többnyire a cím tartalma alapján dönt egy közlemény elolvasása mellett. RÓKA JOLÁN a címeket a három alapvető lexikai-szintaktikai stíluscsoport szerint osztályozza: *epidektikus lexika*, *tanácskozó lexika*, *polemikus lexika*. Az újságcímek e három stíluscsoportjára sajátos szókincs jellemző. A vizsgálatok azt jelzik, hogy az epidektikus értékelés leginkább a Pravdára, a polemikus stílusú cím a Le Monde-ra jellemző. Az öt elemzett napilap közül a címek stilisztikai irányultsága szerint a Népszabadság a legsemlegesebb újság (59, 16. táblázat).

A szerző vizsgálatai azt is mutatják, hogy a címek stílusa és a szerzőség típusának korrelációja fontos tipológiai ismérv, valamint azt is, ha a címek minél több stílusváltozata jut egy műfajra, annál nagyobb az újság műfaji stílusváltozatosságának a foka.

A harmadik alfejezetben RÓKA JOLÁN az újságtördelés stílusával foglalkozik. Kiinduló tétele az, hogy az újság abban különbözik minden más szövegfajtától, hogy az újságszámot alkotó közlemények között nincs formális-logikai kapcsolat, de tematikai képes kapcsolat van, amely sajátosan értelmi jellegű. A tematika változásainak elemzése képet adhat arról, hogy milyen az adott újság retorikai törekvése és beállítottsága.

A teljes újságszámot az egyes közleményekkel összekapcsoló stílusegységek közé sorolhatjuk a *kopula* és az *elmozdulás* fogalmát. (Ezeket a kategóriákat JU. V. ROZSGYESZTVENSZKIJ alkotta meg.) A kopula a szöveg retorikai feladatát fejezi ki, ez minden újságban sajátos kifejezőeszközökkel valósul meg. A szerző a következő kopulatípusokat különíti el: állandó, tárgyi, kísérő, szintaktikai. A kopulatípusok újságonkénti megoszlását a 19. táblázat mutatja (72).

Az elmozdulás stíluskategóriája a közlemények tartalmával függ össze. Ha egy számban ugyanazzal a témával több közlemény foglalkozik, akkor ezt a jelenséget szinkrón elmozdulásnak nevezzük, retorikai módszerként ez figyelemfelkeltést jelent. Ha a közlemény témája a következő számban ismétlődik meg, diakrón elmozdulásról beszélünk, ez már hatékonyabb figyelemfelkeltés. A kettő összekapcsolódása a kombinált elmozdulás, ilyenkor újságkampányról van szó. Az elvégzett stílusvizsgálatok azt tükrözik, hogy az elmozdulás retorikai módszere mindig jelen van.

A kötet II. fejezetének címe: *Az újságközlemény stílusa*. Ez a rész is három alfejezetre bomlik: 1. *Sajtóműfajok stílusjellemzői*, 2. *Az újságsszövegek célzásrendszere*, 3. *Az újságírói frazeológia*.

Az első alfejezet azzal a megállapítással indul, hogy az újságok műfajállománya fontos szerepet játszik a sajtótermék stílusának kialakításában. Az elemzett újságokban előforduló műfajokat RÓKA JOLÁN fontossági sorrendjükkel jellemzi. A fontossági sorrendet az anyag *modalitási mutatójának* tekintjük. Ez a sorrend közvetetten megmutatja, hogy az adott közlemény semleges-e, vagy a szerkesztőség állásfoglalását tükrözi. A tipológiai elemzés adatai azt mutatják, hogy az alapvető sajtóműfajok nagy részét (cikk, hír, karcolat, nyílt levél, szépirodalmi betét, tárca) a különböző újságok egységesen írják alá.

A szerző vizsgálja még a műfaji korrelációkat a szerzőtípusok szempontjából is. Megállapítja, hogy minden elemzett napilap a személyes állító modalitásra törekszik, de a modalitás foka eltérő (93).

A vizsgált napilapok másik közös ismérve, hogy a közlemények egyesítésére és tagolására törekednek.

Ezt követően a vizsgált napilapokban előforduló műfajok legjellegzetesebb stílusismérveinek összefoglalása következik.

A második alfejezet az újságszövegek célzásrendszerével foglalkozik. Az újságszövegeket sajátos stilisztikai-retorikai fogások jellemzik, amelyeknek az a szerepe, hogy az olvasót valamilyen tevékenységre vagy állásfoglalásra hívják fel. RÓKA JOLÁN szavaival: „a közlemények jelentős része a felszólító mondat különös analógiája” (97).

A tömegtájékoztató stílusa gyakran él az elhallgatással, a stílussteremtésnek ezt a módját *célzásnak* nevezzük. A célzások eszköztára igen bőséges, a célzásrendszer kialakításában az újság valamennyi stíluseszköze részt vesz. A célzás bonyolult módon alakul ki, ennek tanulmányozása speciális elemzési módszereket igényel. E kategória jellegét és elemzésének módszertani alapelveit csak körvonalazza a szerző.

A harmadik alfejezet címe: *Az újságírói frazeológia*, melyben RÓKA JOLÁN azt vizsgálja, hogy az újságok szókészlete és grammatikai szerkezetei milyen elvek szerint kapcsolódnak össze az irodalmi nyelv magjával. Itt is azonos elvek érvényesülnek minden vizsgált napilapban. Az elemzések alapján megállapítható, hogy a neologizmusok létrejötte és az irodalmi nyelv magja között határozott függőségi viszony van, s ez jelenti az újságfrazeológia lényegét. A speciális újságterminológia a tulajdonnevek végtelen sokaságával együtt alkotja a sajtófrazeológia jellegzetes vonását. A tipológiai tanulmányozás során megállapítható, hogy az újságfrazeologizmusok a tartalom vonatkozásában nemzetköziek, a kifejezés területén pedig nemzetiek.

A kötet zárszavában a szerző kijelenti, hogy munkáját az újságstílus tipológiai feldolgozásának olyan hipotetikus tervezeteként kell kezelni, amely még részletes kidolgozást és gyakorlati ellenőrzést igényel.

Ezután a szakkifejezések jegyzéke és a felhasznált irodalom felsorolása következik.

A *Függelékben* RÓKA JOLÁN JU. V. ROZSGYENSZTVENSZKIJ a tömegtájékoztató szövegek retorikájára és poétikájára vonatkozó koncepcióját, valamint G. O. VINOKUR és V. G. KOSZTOMAROV gondolatait ismerteti. Itt adja meg az újságfrazeológia szempontjából elemzett közlemények szövegét, végül a címekre és kopulatípusokra vonatkozó vizsgálatok adatait tartalmazó táblázatok következnek.

RÓKA JOLÁN munkája – leszámítva néhány, a „szocialista típusú” tömegtájékoztatóra vonatkozó, ideológiai elkötelezettséget tükröző megjegyzését – jelentős mértékben hozzájárult a magyarországi szövegnyelvészeti kutatásokhoz és a tömegtájékoztató stílus tipológiai vizsgálatának kidolgozásához.

Jenei Teréz

**Fabiny Tibor (vál. és szerk.): A tipológiai szimbolizmus
Szöveggyűjtemény a bibliai és az irodalmi hermeneutika törté-
netéből**

Ikonológia és Műértelmezés 4. Szeged, 1988. 416 p.

Az *Ikonológia és Műértelmezés* sorozat 1986-ban jelentkezett első kötetével (*Az ikonológia elmélete 1-2.*), egy évvel később *A reneszánsz szimbolizmus* és *A hermeneutika elmélete 1-2.* látott napvilágot, s 1988-ban már a negyedik kiadvány kerülhetett az érdeklődők kezébe.

A *tipológiai szimbolizmus* az utóbbi évtizedekben az európai irodalomkritikában egyre népszerűbbé váló tipológiai megközelítés tartalmáról, módszeréről, helyes és helytelen használatáról ad alapos, átfogó áttekintést. A hermeneutikai módszer iránt érdeklődők nagy örömmel forgathatják a FABINY TIBOR – a téma avatott szakértője – által válogatott és szerkesztett szöveggyűjteményt. Úgy tűnik, napjainkban ismét felvirágzóban van e régóta használatos történeti-kritikai módszer. (Bizonyára huszadik század végi szellemi fejlődésünk, „léttápolatunk” kelti életre a másfajta gondolkodásmódra s világképre való igényt.) Ezért is érdekes e gyűjteményes kötet, mely az újabb tipológiai jelképek módosulását is nyomon követi a bibliai és az irodalmi hermeneutika történetében.

A kötet négy jól elkülönített fejezetre tagolódik. Az első egységben (*Források*) olyan bibliai, egyéb vallásos (prédikációk) és szépirodalmi művek részleteivel ismerkedhetünk meg, amelyek forrásanyagául szolgálnak az ezt követő tanulmányoknak.

A szöveggyűjtemény sokszínű, gazdag anyagot merít a huszadik századi angol, amerikai, német, francia szerzők cikkeivel a hermeneutika történetéből. A tanulmányok három nagy területen vizsgálják a tipológia megjelenését s a tipologikus megközelítés létjogosultságát; a bibliai egzegézisben, a középkori művészetben és irodalomban, valamint a XVII. század irodalmában.

A korábban csupán a teológusok vagy művészettörténészek által használt terminológia napjainkban kezd tehát az irodalomtörténetbe is beszivárogni.

De „(...) mi is az a tipológia?” – teszi fel a kérdést FABINY TIBOR *Bevezetőjében*.

„A tipológia mindenekelőtt a bibliai hermeneutika történetében az írásmagyarázatnak (egzegézisnek) az a módszere, amely – az Ó- és az Újtestamentum szoros kapcsolatát feltételezve – az egyes ószövetségi eseményekben, személyekben vagy dolgokban olyan »előképet«, »előrevetülést« vagy »árnyékot« lát, amelyek majd az Újszövetségben teljesséden be; az egykori jelek, ígéretek és próféciák itt valósággá válnak, s így »betöltetnek« (5).

A tipológia tehát hermeneutikai-egzegetikai módszer, de nem csak az. Tágabb értelemben olyan világkép, amely egy sajátos történelemszemléletet magában foglaló szimbolikus tudat kifejlődése. Ez a sajátos „történeti-szimbolikus tudat” számunkra idegen már, mert elfelejtettük a szimbólumok nyelvét.

„Kezdjük hát el újra megtanulni a tipológiai szimbolizmus elfelejtett nyelvét” (6) – buzdít minket FABINY TIBOR, aki a kötethez írt bevezetőjében valóban lelkiismeretesen, fokozatosan vezeti be az avatatlan olvasót e megközelítési mód terminusainak világába: „A tipológiai szimbolizmus speciálisan a Bibliára vagy a Bibliával kapcsolatos művé-

szetekre jellemző világkép, ahol a látásmód koherenciáját a történelmet és a szimbólumot egyaránt komolyan vevő bibliai időszemlélet határozza meg” (6).

A tipológiában a realizmus eleme érvényesül, s magában foglalja az idő dimenzióját is, egyfajta történelemszemléletet. A tipológia tehát nemcsak egy retorikai alakzat (ezáltal különül el az allegóriától és a metaforától), hanem gondolkodásmód is. A modern kor kauzális gondolkodásával szemben a tipológia jövőorientált, alapja a hit, a remény és a vízió.

A *Források* szemelvényei (több mint 40 oldal) gazdag anyagot szolgáltatnak a tipológiai értelmezéshez. A mai ember számára is élvezetes stílussal, világos okfejtéssel, szellemes érveléssel találkozunk AUGUSTINUSnak *A Szentírás trópusairól* című részletében, melyben kifejti, miért hasznos a Szentírás trópusokban és alakzatokban mutatkozó homályossága.

JOHN DONNE *meditációjában* pedig első olvasásra meghökkentő, merész asszociációiban s dinamikus képáradatában gyönyörködhetünk.

Logikus, világos okfejtésű JONATHAN EDWARDS-nak *A megváltás művének történetéből* található részlete is, melyben azt a tantételét igazolja, hogy „A megváltás műven Isten a Bűnbeeséstől a világ végezetéig szakadatlanul munkálkodik.” *Az isteni dolgok képei vagy árnyékai* című munkájában pedig szuggesztív erejű analogikus képekkel teszi szemléletessé az isteni gondviselés tervének megvalósulását.

A szöveggyűjtemény *Források* utáni három fejezetegysége (*Tipológia és a bibliai egzegézis*; *Tipológia és a középkor: művészet és irodalom*; *Tipológia és a 17. századi irodalom*) terjedelemben egyformán hangsúlyosan szerepelnek a kötetben (kb. 100-100 oldal), valamennyi forrásmunkákkal és jegyzetekkel kiegészítve.

A *Tipológia és a bibliai egzegézis* címmel jelölt fejezet tanulmányai az R. A. MARKUS által megfogalmazott problémakörhöz kapcsolódnak. MARKUS *A Szentírás tipológiai megközelítésének előfeltételezései* című írását a következő gondolattal indítja: „A Biblia tanulmányozásának az a módja, amely nagyjából az utóbbi húsz év során a »tipológiai« jelzővel vált önállóvá, lényegében egyidős magával a kereszténységgel” (...) mégis (...) „újra meg újra teológusok csataterévé válik (...)” – „Az ellenkezés és zavar jórészt a »tipológiai«, »allegorikus«, »figuratív«, »lelki« és más hasonló kifejezések a bibliai egzegézisben használatos kétértelműségének köszönhető” (169).

Az allegória és a „tényleges történelmi beteljesülés felismerésén alapuló tipológia” elkülönítésére törekszik G. W. H. LAMPE is. HENRI DE LUBAC szerint a napjainkban tapasztalt terminológiai zűrzavarnak „(...) végeredményben az a gyökere, hogy azoknak a szavaknak, amelyeket mi használunk, ma nem ugyanaz az értelmük, mint régen. Ez (...) legfőképpen az allegória szóra érvényes” (115).

ROBERT C. DENTAN is a terminológia használatának bizonytalanságából fakadó jelenségekre hívja fel a figyelmünket *A tipológia helyes és helytelen használata* című tanulmányában: „Az, hogy amerikai és külföldi tudósok nem merik a tipológiát a bibliai szövegmagyarázat szabályszerű módjának tekinteni, egyrészt annak az eredménye, hogy a tipológiát gyakran összekeverik az allegóriával, másrészt annak, hogy következőképpen úgy érzik, a tipológiai módszer elfogadása utat nyitna az allegorikus magyarázat határtalan szubjektivitása előtt” (179).

„Hol húzható meg a határ a hiteles tipológiai (vagy lelki értelemben vett) szövegmagyarázat és az indokolatlan képzettársítás között?” – teszi fel a kérdést MARKUS is.

Valamennyi szerző törekszik tehát az alapfogalmak tisztázására, a hangsúlyok azonban el-eltolódnak a konkrét vizsgálódások során. RUDOLF BULTMANN például az ismétlődés gondolatából eredezteti a tipológiát, GERHARD VON RAD pedig azt állítja, hogy „A tipológia alapvető eszméi nem annyira az »ismétlés«-ben, mint inkább a »megfelelés«-ben keresendők” (151).

JAN DANIELOU *A szimbolizmus problémája* című tanulmányában szimbólumok természetét és objektív jelentését vizsgálva igazolja, hogy a bibliai vallásban egyfajta új dimenzió jelenik meg a szimbólum számára. „Az új szimbolizmus, a Bibliáé – mondja DANIELOU –, melynek lényegi jellemzője, hogy *történeti szimbolizmus*; vagyis nem más, mint a szent történet különböző pillanatai közötti megfeleltetés. Ezt a szimbolizmust a tipológia névvel jelöljük (...)” (107).

Milyen szerepe, funkciója van tehát a tipológiának mint hermeneutikai módszernek napjaink bibliai egzegézisében?

„A tipológiai egzegézis, amennyiben fegyelmezett teológiai tevékenység, nem más mint a Biblia-kutatás bevett módszereinek kibővítése, s mint ilyen mindig – legalábbis bizonyos mértékben – az Újszövetséggel kapcsolatos egzegetikai munkálatok részét képezte. Feltételezi a szöveg szó szerinti jelentése, valamint irodalmi és történelmi háttérre (...) iránti lelkiismeretes gondosságot és figyelmet” (172) – adja meg a választ R. A. MARKUS a szöveg alapos tanulmányozására téve a hangsúlyt. ROBERT C. DENTAN is hasonló gondolatokat jelezve elővigyázatosságra és mértéktartásra int, mert a túlzottan a tipológiára összpontosító módszer gyakran a fantázia világába, intellektuális délibábokhoz vezet híveit. A valódi tipológia lényegi eleme a minta magasabb szinten történő beteljesítése” – állapítja meg DENTAN.

A szöveggyűjtemény harmadik fejezetében olvasható tanulmányok a középkori művészet és irodalom tipológiai megközelítésére vállalkoznak. E terület a téma iránt érdeklődő kutatók számára még sok „feltérképezendő tájat” rejt, hiszen ahogy PETER BLOCH írja: „Eddig még senki sem mutatta be a tipológikus művészetet a maga teljességében. Fejlődésének hittörténeti háttérét sem vizsgálták még nagyobb tanulmányok” (190). A szerző *A tipológikus művészet* című cikkében a művészettörténeti anyag összefoglaló áttekintését adja. BLOCH meghatározása szerint: „A tipológikus művészet fogalma olyan, a két testamentumon alapuló üdvtörténetet feltételez, amelynek értelmében az Ótestamentum az Újtestamentum hírnöke, az Újtestamentum pedig az Ótestamentum beteljesedése” (189).

A keresztény művészetnek már a legkorábbi megnyilvánulásaiban is megtalálhatók az ótestamentumi témák, Konstantinus és Theodosianus korától kezdve pedig nagyszabású képciklusok keletkeztek mindkét testamentum alapján. A tipológiai képben gondolkodás tökélyre fejlesztése Verduni Nikolaus oltára 1181-ből (Klosterneuburg). 51 zománcozott táblát rendez három képsorba, „ante legem”, „sub lege” és „sub gratia” csoportosításban. Később a tipológia bevonult a vallásos irodalomba.

„A tipológikus művészetnek tehát lényegében három nagy csúcspontját állapíthatjuk meg a kora keresztény korban, a középkorban és a reneszánsz korában, melyek mindig más viszonyt mutatnak ótestamentumi prefigurációikkal szemben” (197) – összegzi áttekintését P. BLOCH. Megválaszolásra várnak még azok a kérdések is, hogy milyen irodalmi forrásokból táplálkozik a tipológikus művészet, s milyen hittörténeti fejlődés határozta meg alakulását.

A figuratív történelmi szemlélet mélyen hatott a középkori világi gondolkodásmódra is. A prédikációkat, a vallásos lírai és drámai költészetet s a templomi szobrászatot egyaránt áthatotta a figuralizmus – állapítja meg ERICH AUERBACH.

A *Tipológiai szimbolizmus a középkor irodalmában* című tanulmányában Dante Isteni Szinjátekának figuratív minta szerinti elrendezését bizonyítja. ELIZABETH SALTER a középkori költészet két műve (a Pearl és a Piers Plowman) alapján igazolja, hogy „A tizennegyedik századi angol költők ugyanolyan jól ismerték a figurális, tipológiai igazság alapvető szövegét, a Bibliát, mint Dante (...)” (220).

A középkori drámák értékelésének-befogadásának ellentmondásaira irányítja figyelmünket ARNOLD WILLIAMS. A szerző a biblikus drámákra alkalmazható tipológiai megközelítéshez ajánl néhány kritériumot a kritikusoknak, hogy meggyőződhesse nek módszereik helyességéről. PATRICK J. COLLINS a ciklikus drámajátékok megbízhatóbb olvasásához ad irányelveket. „A Corpus Christi drámák jelentésének megfigyeltetésére a narratív elbeszélő művészet megértése a legjobb kód” (280) – állítja a szerző. D. W. ROBERTSONnál olvashatjuk, hogy a középkori misztériumjátékok legújabb kutatásai is egyre nagyobb érdeklődést mutatnak az úgynevezett „tipológia” iránt. A késő középkori Angliában a „típusok” jelentése általánosan ismert volt. A tipológia alkalmazása a színjátékok esetében azonban vitatható, ugyanis a képek „misztériuma” a „keresztény ember személyes megtérésére és életére” vonatkoztatható inkább. Ezt a jelentést pedig a „tropológia” terminussal határozhatjuk meg – állapítja meg a tanulmányíró.

A szöveggyűjtemény utolsó nagy fejezete a 17. századi irodalomban vizsgálja a tipológia jelenlétét. BARBARA KIEFER LEWALSKI véleménye szerint „(...) a 17. század elején a tipológiai szimbolizmus fontos irodalmi eszköz lett az egyén személyes lelki élete mélyreható és lélektani összetettségében való vizsgálatában (...)” (294). A szerző Donne és Traherne prózai meditációiban, a metafizikus költők lírájában és Milton műveiben keresi a választ arra a kérdésre, hogyan hatotta át és formálta a fent jelzett módszer ezeket az alkotásokat. „A tipológiai szimbolizmus természetesen nem művelt csodákat – zárja gondolatait a tanulmányíró – de a jelentések gazdag tárházát nyitotta meg, amelyet a tizenhetedik századi írók megtanultak új módon használni, s így az angol irodalom néhány legfigyelemreméltóbb, legösszetettebb és legerőteljesebb költői és prózai alkotását teremtették meg” (319).

Milton monumentális műve kimeríthetetlenül gazdag lelőhelye a tipológiai jelképeknek. A kötetben három tanulmány foglalkozik e témával. WILLIAM G. MADSEN azt bizonyítja, hogy az *Elveszett Paradicsom* szimbolizmusa nem platonikus, hanem tipológiai. BARBARA KIEFER LEWALSKI a szerkezet és a látás szimbolizmusát értelmezi Mihály próféciájában, NORTHROP FRYE pedig a *Visszanyert Paradicsom* tipológiáját tekinti át, a sátáni kísértések legyőzésének útját, Krisztus testi-lelki megtisztulásának folyamatát.

Végezetül a kötet zárótanulmányában Roger Williams és Cotton vitáját helyezi új megvilágításba SACVAN BERCOVITCH. A neves amerikanista írása „előrevetíti” az amerikai irodalomban rejlő további tipológiai szimbolizmus lehetőségeit.

A tipológia mint hermeneutikai módszer és mint művészi eszköz a 18. század után meglehetősen háttérbe szorul, de végleg sohasem tűnik el. S talán most érkezett el ismét az idő – e kötet megjelenése ezt alátámasztani látszik –, hogy megtanuljuk újra a szimbólumok elfelejtett nyelvét. Tartalmas, gazdag anyaggal szolgál ehhez az ismeretszerzéshez a FABINY TIBOR szerkesztette szöveggyűjtemény. A kötet végén megtekinthető *Illusztrációk* pedig vizuálisan is feltárják a tipológiai szimbolizmus világát.

Nagy Éva

Rácz Endre: Az egyeztetés a magyar nyelvben
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991. 264 p.

Az Akadémiai Kiadó gondozásában 1991-ben jelent meg RÁCZ ENDRE *Az egyeztetés a magyar nyelvben* című kötete, amely a szerző gazdag kutatómunkájának jelentős állomása. Ennek előzményeiből csak néhány korábbi munkáját emelem ki: Az alany és az állítmány egyeztetésének néhány kérdése a mai magyar nyelvben, *NytudÉrt.* 58. 273-278, 1967., Az állítmány számbeli egyeztetése több különböző számú alannal a mai magyar nyelvben, *MNy.* 67. 144-155, 288-296, 1971., Az értelmi egyeztetés a magyar nyelvben, *NytudÉrt.* 83. 476-482, 1974., Egyeztetés és szöveggrammatika, in: *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*, Budapest, 1983. 249-295.

A szerző *Az egyeztetés a magyar nyelvben* című kötetének már a bevezetőjében hangsúlyozza a téma aktualitását:

„Az egyeztetés – bár számos nyelvhelyességi vetülete van – első-sorban igen fontos és jellegzetes grammatikai (mondat- és szöveggrammatikai) nyelvi eszköznek tekintendő. Így a magyar nyelvbeli egyeztetésnek összefoglaló tárgyalása föltétlenül időszerű; vizsgálatának jelentőségét nyelvművelő vonatkozásai csak tovább növelhetik.” (8.)

Ugyanebben a részben felsorolja címszavakban mindazokat a cikkeket és tanulmányokat, amelyek ezen összegző művének megírását megelőzték, amelyekre a téma kifejtésekor épít, visszautal. Összességében a bevezető a kötet jellegéről, a szerző célkitűzéseiről szól.

Szerkezetét tekintve a kötet négy nagy részre tagolódik. Az egyes fejezetek szervesen kapcsolódnak egymáshoz, szoros koherenciát mutatnak. Részfejezetekre bontásukkal az adott átfogó témakört részszerzőpontokkal gazdagítja, árnyalja.

Az első részben a magyar egyeztetés általános kérdéseit – *Az egyeztetés főbb kérdései* – tárgyalja a szerző. Az egyeztetés (congruentia, concordantia, convenientia) meghatározásából indul ki:

„Az egyeztetés a mondatnak (olykor a szövegnek) két tagja közt fennálló (s rendszerint a két tag koreferenciáján alapuló) szerkezeti vagy legalábbis szemantikai összefüggést mindkét tagon megjelöli, mégpedig azonos vagy rokon jelentésű morfémákkal; ezek nemegyszer alakilag is egybevágnak, illetőleg hasonlítanak egymáshoz.” (11.)

A congruentiának a klasszikus kategóriáit különíti el. A fő kategóriák közül a magyarban a személy-, szám- és az esetbeli egyeztetés fordul elő. Az egyéb kategóriák közül a határozottságbeli egyeztetés jellemző, amelyet a tárgyas igeragozásunk tesz lehetővé. Az irányító és egyeztetett tag számbavételét követően kitér az egyeztetés és a különböző nyelvi szintek kapcsolatára.

„Az egyeztetés – a fonémaszint kivételével – a nyelvnek valamennyi szintjét áthatja.” (20.) Az elméletet példákkal támasztja alá. Kiemelten foglalkozik az egyeztetés fajtáival: az alaki, az értelmi és a közelségi congruentiával.

„Az egyeztetésen elsősorban alaki összhangot értünk: az egyeztetett tag, illetőleg annak az egyeztetést hordozó morfémája az irányító tag alakját, illetőleg annak megfelelő morfémáját másolja.” (23.) A másik az értelmi egyeztetés (*constructio ad intellectum*) jelensége, amely általában az alaki egyeztetés rovására érvényesül. Ebben az esetben az egyeztetett tag az irányító tagnak nem az alakjához, hanem a jelentéséhez igazodik. A következőkben a szerző részletesen tárgyalja az értelmi egyeztetés különböző megnyilvánulási formáit. RÁCZ ENDRE QUIRK nyomán vezeti be azt az esetet, amikor a több irányító taghoz kapcsolódó egyeztetett tag a közvetlen előtte állóhoz igazodik. Felsimeri a közelségi egyeztetés szerepét és használati kötöttségeit. Az első fejezetet az alábbi gondolattal zárja: „Az egyeztetés tehát ugyanannak a nyelvtani kategóriának (személynek, számnak, esetnek stb.) az összetartozó tagok mindegyikén való megjelölése kétségtelenül a redundancia körébe vág. (GRAUR 314.), ugyanakkor azonban éppen az összefüggő tagok együvé tartozásának a megjelölésével elősegíti a közlemény könnyebb felfogását és az egyértelműséget.” (40.)

A második részben az alany és az állítmány egyeztetését vizsgálja: *Az alany és az állítmány egyeztetése a mondategységen belül*. Ennek a résznek az összeállítása – a harmadik fejezet irányába – tudatosan előremutató. Előkészíti az egyeztetés szöveggrammatikai jellegű vonatkozásainak megértését. Az állítmány egyeztetését hét alanyfajta variációjában vizsgálja. A mai írott köz- és irodalmi nyelv egyeztetési eljárásaiból indul ki, majd kitér a magyar nyelvjárásokban és a régi magyar nyelvben alkalmazott egyeztetési formákra. Ezt követően összeveti a magyar nyelvi adatokat a rokon és a nem rokon nyelvekben (német, francia, angol, orosz) érvényesülő sajátosságokkal. Elemzésében az egyeztetés három típusa különül el:

1. egyes számú alany – egyes számú állítmány;
2. egyes számú alany – többes számú állítmány;
3. többes számú alany – többes számú állítmány.

A mai nyelvben az első változat a legökonómikusabb: *A nép beszél. Két ember jön. A többi eljött. Ő a lánnyal sétál. Az első és a második helyezett külföldi társasutazáson vehet részt*. A második változat, amely értelmi egyeztetéses, már redundánsabb a többes szám megjelölésével: *A nép beszél. Két ember jönnek. stb.* A harmadik változat még redundánsabb a többes szám kétszeres megjelölésével: *A népek beszél. A többiek eljöttek*. A második és harmadik változat főleg a régi nyelvben és a nyelvjárásokban fordul elő. A halmazott egyes számú alanyok mellett szintén az első változat a használatos: *A fiú és a lány sétál*. Értelmi egyeztetéssel többes számba is tehetjük: *A mama és a papa fölnezték*. A nyelvtani szakirodalom ezt a kérdést leegyszerűsítve vizsgálta. Csak olyan mondatokat elemeztek, amelyekben az alanyok egyszerű kapcsolatos viszonyban állnak, s ezekből vontak le szabályszerűségeket. RÁCZ ENDRE felismeri ezt a hiányosságot, s a vizsgálatot kiterjeszti másfajta mellérendelő viszonyban lévő alanyokra is. Az elemzéseknél fontos szerepet kap az állítmány elhelyezkedése is, amely vagy az alanyok után áll, vagy megelőzi azokat. Az adatok többségében az egyes számú egyeztetés dominál. Ebben a részben a szerző igen nagy mennyiségű adatot dolgoz fel, a korpuszt statisztikailag is elemzi, százalékszámításokat végez.

A tanulmány harmadik részében az egyeztetés és szöveggrammatika kapcsolatát, összefüggéseit tárgyalja: *Egyeztetés és szöveggrammatika*.

Vizsgálatának középpontjában ugyanaz a főnévcsoport áll, mint a második részben, de más az elemzés szempontja. A vizsgált korpusz adatai azt bizonyítják, hogy az irányító tagok mint előzmények után az új mondat állítmánya – kevés kivétellel – többes számba kerül: *A legénység a Vérmezőn ütött szekértáborot. Este kondérokban vacsorát főztek, tábortüzek gyulladtak* – (Kosztolányi 41). (156.) Nem ilyen egyértelmű az állítmány egyeztetése akkor, ha csupán egy új tagmondatban helyezkedik el. Más-más eredményt mutat a mellérendelt és az alárendelt tagmondat állítmánya. A százalékos számítások alapján a mellérendelt tagmondatok állítmánya több esetben vált ki értelmi egyeztetést, mint az alárendelt tagmondatoké: *Aztán két férfi kapott a karjába és szinte pusztta kézzel oltották rajtam az égő ruhát* (MH. 8). (174); *A két barát úgy oldja meg a konfliktust, hogy Káli istennő szentélyében lefejezik önmagukat* (Pók 140). (174.)

A névmásítás kérdésével folytatva, a szerző az anaforát és a szerkezeti hiányosságot emeli ki. „Az anafora legfőbb módja, a névmásítás és a hiányosság reprezentálásának legfontosabb eszköze, az egyeztetés szorosan összefüggnek egymással.” (Vö. BOSCH: 1983.) (147.)

Elsősorban az anaforikus névmások számbeli egyeztetését vizsgálja, ezen belül is a személyes és mutató névmással történő pronominalizációt, mert itt figyelhető meg legjobban a többes számú egyeztetés: *A csapatversenyt a zalaegerszegi járás nyerte 408 körös összteljesítménnyel, s így egy évig ők a kupa védői.* (Z. G.) (162.) *Bekapcsoltam a rádiót, de ekkor egy csomó gyerek odajött, azok mind elkezdtek hallgatni* (Sarkadi 51). (180.) Nyelvtani szakirodalmunk ezt a problémakört eddig kevésbé vette figyelembe. Csupán néhány kutató vizsgálta a téma egy-egy részkérdését. A szerző részletező elemzésének köszönhetően teljes képet kapunk az értelmi egyeztetésnek eme fajtájáról. Szöveggrammatikai vizsgálódásai az új szempontú textológiai vizsgálatok szempontjából is jelentősek, előreutatóak. A kötet vizsgálati anyaga három stílusrétegből – szépirodalmi (szépprózai), tudományos ismeretterjesztő és publicisztikai (elsősorban újságnyelvi) – származó hatalmas mennyiségű példatár. Minden egyes elemzésnél külön-külön kitért arra is, hogy milyen egyeztetési forma valósul meg az egyes stílusrétegekben.

A kötet zárásában olyan örök érvényű ismereteket összegez, amelyeket az egyeztetés kérdéséről a magyar nyelvben tudni érdemes. Gazdag forrás- és szakirodalomjegyzék teszi teljessé ezt a nyelvészeti monográfiát.

RÁCZ ENDRE páratlan munkája nemcsak a grammatika és szövegkutatás elméletét és gyakorlatát gazdagítja, hanem fontos tanulságokkal szolgál a nyelvművelés, a stilisztika és a szövegtani kutatások számára is.

Imre Rubenné

Papp Tibor: Múzsával vagy múzsa nélkül?
(Irodalom számítógépen) Ballasi Kiadó, 1992. 208 p.

PAPP TIBOR, a párizsi *Magyar Műhely* szerkesztőtagja a *Múzsával vagy múzsa nélkül?* (Irodalom számítógépen) című könyvében mai világunk kétségkívül legfontosabb médiuma, a számítógép szépirodalmi felhasználásának rejtelseibe vezeti be az érdeklődő olvasót. A nyolc részből álló könyv első fejezete (5-20) a szerzőnek a számítógéppel való megismerkedését mutatja be, második fejezete (21-38) irodalmi művek számítógépes közvetítésének hátterét és módjait vizsgálja, harmadik fejezete (39-70) egyrészt a magyarországi avantgárd és vizuális költészet jellemzőit, másrészt a komputer egységeit és tartozékait, továbbá a szövegszerkesztő programokat ismerteti, negyedik fejezete (71-96) a tördelő- és a grafikai programok paramétereit és lehetőségeit taglalja, ötödik fejezete (97-124) a számítógép és a nyelv(észet) találkozásának történetét, valamint a rögzítés és a visszajátszás szerepét tárgyalja, hatodik fejezete (125-164) a számítógéptől elválaszthatatlan irodalmi alkotások jellegzetességeit elemzi és illusztrálja, hetedik fejezete (165-188) a számítógépes irodalmi művek fő szerkezetformáló elemeit veszi számba, nyolcadik fejezete pedig (189-207) a statikus és a kinetikus vizuális irodalmi művek párhuzamait és különbségeit boncolgatja. A kötetet gazdag, közel harminc darabból álló példaanyag teszi szemléletessé.

A kitűnő író és szerkesztő a komputerekkel (ZX 81, Commodore, Amstrad) való összebarátkozásának történetével indítja könyvét, igyekezőn eloszlatni a velük szemben itt-ott máig tapasztalható ellenérzést, idegenkedést. Az alapfogalmak (bit, byte, file stb.) magyarázatától lebilincselő leírással jut el eme korszerű elektronikus médium szépirodalmi felhasználásának kérdéseiig. A számítógép kezdetben csak közvetítője volt, majd közegévé is vált művészi funkciójú szövegeknek, s mára már „jó néhány irodalmi célzattal alkotott mű egyedüli élettere lett” (15), ami számos elméleti, többek között verstani, poétikai stb. kérdést hozott újra felszínre.

Közismert, hogy az irodalmi mű közvetítésének háromféle módja van, és pedig az akusztikai, az írásos, valamint a színi vagy mozgóképi közvetítés. A számítógép egyaránt alkalmas mindháromra; sőt az írásos közvetítést már-már monopolizálja, az együttes alkalmazás azonban viszonylag nehezen hatol be a gyakorlatba. Az akusztikai közvetítésnek, melynek legegyszerűbb számítógépes fajtája a digitalizált hangfelvétel, másik módja pedig a műhang (műbeszéd) alkalmazása, eddig csekély szerep jutott az irodalomban. Ami a technika és az irodalom relációját illeti, Papp Tibor a következőképpen argumentál: jóllehet „a technika és az irodalom összecsapása mindig földrengést idéz elő”, e konfrontáció „az irodalom addiginál nagyobb demokratizálódásával szokott végződni” (32). A nyomdatechnika kiszorította ugyan a kézzel írt kódexeket, ám sok-sok embert juttatott betűhöz, az írógép pedig, ami bárki számára könnyen elérhető, a tipografizált írás nyomdai egyeduralmával fordul szembe a múlt század közepe táján, hogy aztán nyomdai minőség megvalósítására törjön. „Az írógéptől pedig a számítógép vette át a stafétabotot” (36), természetesen a nyomdaiparban is.

A könyv harmadik fejezete a magyarországi vizuális irodalom, illetőleg az avantgárd törekvések történetébe nyújt bepillantást, SZENCZI MOLNÁR ALBERTTől napjainkig. A vizuális effektusokkal létrehozható struktúráknak négy csoportját különbözteti meg a szerző, és pedig: (1) toposzintaktikus szerkezetek (ezek a jelek térbeli elhelyezésével

operálnak), (2) formai metaforák (ide sorolhatók például a mértani alakba rendezett jelentéshalmazok), (3) ikonikus szerkezet (különbféle vizuális sémák irodalmi felhasználása), (4) egyéb módosító szerkezetek (palindróma, anagram stb.). „A számítógép – állapítja meg PAPP TIBOR – előbb-utóbb elengedhetetlen eszköze lesz a vizuális irodalom műveelőinek” (47). Ezt követően részletesen foglalkozik a klaviatúrával, mellyel célszerű lenne már elemiben megismertetni a jövő generációkat, a betűkészlettel, a képernyővel, a „nyitott” memóriával (RAM), a mágneses lemezzel és a printerrel, majd a Microsoft Word munkaprogramját véve alapul, a szövegszerkesztő programok bemutatására tér rá. Azt hiszem, nem kell külön kommentálni, hogy a „szövegszerkesztő használata a mű szerkezetével kapcsolatos lassú szemléletbeli változást idéz elő” (63), s hatással van a tördelésre, a tipográfiai formára, a gazdaságosságra is stb.

A negyedik fejezet a különféle tördelőprogramok lehetőségeit és előnyeit mutatja be. Ezek feladata elsősorban a kiszedett szöveg szakszerű tipografizálása. Magam is megerősíthetem: „A tipográfia a helyesírással foglalkozó könyvek egyik fejezete kellene hogy legyen, szabályai összességének a helyesírási szabályok között a helye” (79). A tördelőprogram alapegysége a szövegtömb, melybe szövegszerkesztővel előkészített anyag kerül, valamint a grafikai tömb, mely a rajzos anyagok befogadására szolgál. A mai irodalomban elsősorban a vizuális költészet, a látható nyelv képviselőinek jelent előnyt a tördelőprogram, mert segítségével könnyűszerrel létrehozhatják a (harmadik fejezetben) tárgyalt vizuális effektusok bármelyikét. A látható nyelvnek egyébiránt két változata lehetséges: az egyik az álló (statikus), a másik a mozgó (kinetikus vagy dinamikus). A tördelőprogramokhoz legtöbbször grafikai szoftverek is társulnak, melyek ponthálózattal vagy vektoriálisan működnek. A grafikáról, fényképről szkenerrel „átvett” numerikus kép döntő szerepet játszhat a számítógépes képversek készítésének bármelyik szakaszában.

Az elektronikus médiumok alfája és omegája a rögzítés és a visszajátszás. „A rögzítés nem fogható az íráshoz, nem helyettesíti az írást. Az elektronikus rögzítés kitérít, megnyújtja, kijátssza érzékszerveinket” (107). Alapvetően két formája van: az egyik létező „anyagot” változtat át jelrendszerré, a másik pedig elektronikus effektusokat. – A számítógép és a nyelv találkozása nagyjából az ötvenes évek elejére datálható, amikor a különböző fordítóprogramok napvilágot láttak. Ami a komputeres fordítást illeti, annak két lényeges fázisa van: az egyik a beérkező forrásnyelvi anyag elemzése, a másik a szöveggenerálás a célnyelven. Az ötvenes-hatvanas évek fordulójától azután a – megfelelő matematikai felkészültséggel rendelkező – nyelvészek is sok feladatot bízhatnak a számítógépre: a szövegek, irodalmi művek összetevőinek elemzését, gyakorisági mutatók készítését stb. „Ennek előbb-utóbb az élő irodalomra is hatása lesz” (118). Később a szótárkészítők kaptak rá a számítógépre, lásd például *A magyar nyelv szövegmutató szótárát* PAPP FERENC gondozásában, majd a lexikonok és más kiadványok szerkesztői is, mindazonáltal még számos más anyag számítógépes feldolgozására lenne szükség Magyarországon és Nyugaton egyaránt. Az ötödik fejezet egyik centrális gondolata a következő: „A számítógépnek helye van az irodalom oktatásában is” (122). Helye lenne – teszem hozzá én –, éspedig az oktatás minden szintjén, ha a kulturális vezetés nem cinikus vállrándítással ‘intézné el’ e feladat megoldását.

Az első, számítógéptől elválaszthatatlan, vagyis csak képernyőn olvasható, ám klasszikus mércével is minősíthető irodalmi művek többnyire egy kombinatorikus prog-

rammal kiegészített szövegszerkesztővel készültek, s lényegileg abban tértek el a hagyományos (lineáris) művektől, hogy a befogadó tetszés szerint választhatott az események lehetséges variánsai közül. „A kártyalapként kezelhető részletek mágneses lemezen rögzíthetők (tehetők el), s a programmal úgy csoportosíthatók, hogy egyszer az egyik, egyszer a másik változat szerint követik egymást” (128). E program természetesen csupán az interpretációt befolyásolja, a mű értékét azonban nem. A kombinatorikusan, más szóval algoritmus által generált szövegek, főként versek csak később jelentek meg a komputer képernyőin, jöllehet maga a kombinatorikus szöveggenerálás köztudottan nem új keletű, hiszen már a 17. századi irodalomban ismert volt. Egy irodalmi művet generáló algoritmusnak mind a nyelvi struktúra, mind az esztétikai szerkezet működését tudnia kell formalizálni, s e kettőt kombinálnia is szükséges. A költőnek, azaz az algoritmus alkotójának következésképpen előre modellálnia kell készülő műve nyelvi és esztétikai szerkezetének minden részletét. Egy úgynevezett „szegény nyelvtan”-ú algoritmus létrehozása a műfaj meghatározásával kezdődik, majd a szabályok rögzítésével s az adatbank létrehozásával folytatódik, s egy egyszerű, véletlennel kombináló program írásával végződik. „*Gazdag nyelvtannak* nevezhető az az algoritmus, amelyik irodalmilag közömbös szöveget generáló programban működik, s amelyik az előbbieken felvázoltnál jóval nagyobb nyelvi kompetenciával rendelkezik” (141, a szerző kiemelései). A továbbiakban az Oulipo (Ouvroire de Littérature Potentielle ‘A potenciális irodalom munkaműhelye’) csoport, melyet a sakknagymester FRANÇOIS LE LIONNAIS alapított RAYMOND QUENEAU-val és JEAN LESCURE-rel, számítógépes munkásságáról, majd az Alamo (Atelier de Littérature Assistée par la Mathématique et l’Ordinateur ‘Számítógép és matematika segítségével dolgozó irodalmi műhely’) irodalmi kutatócsoport tevékenységéről számol be a szerző. – Az első magyar nyelvű számítógépes irodalmi kísérlet a Bécsben élő TUBÁK CSABA nevéhez fűződik. A szöveggenerálás fő kellékei nála a következők voltak: szótár, véletlent kiváltó programkomponens, a generálási folyamat előidézéséhez szükséges változók és a főprogram (mondatszerkezetek, ragok táblázata, generálási szabályok stb.). A PAPP TIBOR által bemutatott programok alapállászerűen kérdőjelezik meg az irodalmi művekről alkotott arisztotelészi definícióinkat, ismereteinket, vagy ahogyan a szerző írja: „Az irodalmi célzatú szöveg- és versgenerátor programok léte alapjaiban rendíti meg az irodalmi művekkel kapcsolatos fogalmi világunkat” (153), akárcsak a komputeres fonikus művek vagy a statikus és kinetikus vizuális művek univerzuma. A fonikus művek vagy hangversek, melyek valamilyen, magán- és mássalhangzók képzésére specializált szoftver segítségével készülnek, a hangzó szöveg művészi megformálását célozzák. A hangvers történetét áttekintve, kilenc formát különböztet meg és mutat be e fejezet. Ezek a következők: dúsitott, ismétlő, permutációs, fonikus, szöveges-ritmikus, rétegzett hangvers, hangörvény, afonemikus és vegyes hangvers. Ezen hangversformák mindegyike előállítható számítógépen.

A számítógépen készült irodalmi művek létjogosultsága voltaképpen attól függ, hogy van-e a műnek legalább egy olyan alkotóeleme, amelyet csak komputeren lehet létrehozni. PAPP TIBOR három ilyen szerkezetformáló elemet különít el és elemez: az egyik a kombinatorika (mely egy struktúrát különféle elemekkel tölt ki), a másik a véletlen (mely nem abszolút, és lehet megtervezett vagy kiszámíthatatlan), a harmadik a párbeszéd (vagy inkább a „beleszólás joga”). A szerző *Vendégszövegek számítógépen 3* című kinetikus művének „*késtető*” betétjét például teljes egészében a véletlen irányítja.

A kinetikus irodalmi mű számítógépes megformálásának egyébként két útja lehetséges: az egyik a szoftvereket, a másik a direkt programozást veszi igénybe. „A szoftverrel készített kinetikus irodalmi mű egy előre legyártott program által létrehozható számtalan grafikai és mozgásvariációból kiválasztott, numerizált képekkel kiegészített dinamikus részletek rendszere” (177). Ha egy mű specifikus számítógépes effektusokat nem foglal magában, akkor átvihető videora – ezeket nevezik szintetikus animációknak. „A programozással készült, valamilyen programnyelven felépített mű az alkotás folyamán létrehozott programnak egyetlen megvalósulási lehetősége. A program futtatása (működtetése) életet ad az adott műnek, de más művet nem tud életre kelteni, azaz más mű futtatására – és egyáltalán, semmi másra – nem alkalmas. Mű és program elválaszthatatlanok. A szoftverrel ellentétben mű nélkül a program sem létezik” (178). Ezt követően részben néhány saját alkotását, részben néhány pályatársáét kommentálja a szerző.

Könyve nyolcadik, befejező részében a statikus és a kinetikus vizuális irodalmi művek sajátosságait állítja párhuzamba az író. Az előbbiben például az időnek nincs igazi dimenziója, az utóbbiban viszont fontos struktúráképző szerepet játszik. A kinetikus (hangot és vizualitást egyesítő) alkotás befogadója az idő két megnyilvánulási formájával szembesül: „a mű megvalósulásának globális tartama adja a külső keretet, amit az »események« szakaszokra bontanak, a szakaszok időbeni rendezése pedig a kinetikus strófának nevezhető egység szerkezetét” (192). A mozgókép és a statikus szöveg találkozása természetesen új műfajok is létrehozott. Az egyik ilyen a videon készült kinetikus vizuális irodalmi produktum, a másik a számítógépen konstruált alkotás. A továbbiakban a programozással készült kinetikus vizuális irodalmi mű által felvetett kérdéseket és problémákat taglalja a szerző, majd kísérletet tesz azok formai rendszerezésére. E szisztematizálásban a toposzintaxis és a metroszintaxis, valamint a konvergencia és a divergencia játssza a főszerepet.

Befejezésül PAPP TIBOR következő megállapítását idézem: „Az élő irodalom nehezen barátkozik meg új műfajokkal. A kinetikus irodalmi művek sem nyernek könnyebben polgárjogot elődeiknél, szerzőiknek számolniuk kell a tehetetlenségi erővel, az irodalmi berkek ellenállásával” (205) – azzal a megjegyzéssel, hogy ami pedig a magyar kultúrpolitikát illeti (ha egyáltalán van ilyen), támogatására, úgy tűnik, sajnos ma még kevésbé számíthatni, mint korábban bármikor.

Vass László

**Petőfi S. János – Bácsi János – Békési Imre – Benkes Zsuzsa –
Vass László: Szövegtan és prózaelemzés. A rövidpróza kreatív-
produktív megközelítéséhez**

Trezor Kiadó, Budapest, 1994. 429 p.

1. A kötet – a PETŐFI S. JÁNOS által – a szemiotikai textológiának nevezett integráló jellegű, interdiszciplináris tudományág elméleti keretében a rövidpróza kreatív-produktív megközelítéséhez kíván „szisztematikus kalauzt” adni, elméleti és gyakorlati fogódzókat (nem kész recepteket) nyújtani.

Célja – mint a korábbi köteteknek is – a dominánsan verbális szövegek egységes keretben való vizsgálata. Az elemzés kreatív volta abban áll, hogy az elemzők tevékeny közreműködésére van szükség, e nélkül egyetlen szöveghez sem lehet jelentést hozzárendelni. A prózai szövegekre is kiterjedő elemzés terve az 1992-ben megjelent *Elkallódni megkerülni* utószavában megfogalmazódik: „e megközelítést (...) alkalmazni kellene rövid terjedelmű irodalmi prózaszövegekre, keresve többek között ezek versekétől eltérő viselkedését és sajátosságait is” (352).

A *Szövegtan és prózaelemzés* előzményei: az *Elkallódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben* (PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA, OTTÉV, Veszprém, 1992.); a *Szövegtan és verselemzés* (PETŐFI S. JÁNOS – BÁCSI JÁNOS – BENKES ZSUZSA – VASS LÁSZLÓ, PSZMP Programiroda, Budapest, 1993.); *A vers és próza kreatív-produktív megközelítéséhez. Alapfeladat-típusok* (BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS, OKSZI, Budapest, 1993.) címmel megjelent kötetek, valamint az 1992, 1993 nyarán a Szegeden megtartott egyhetes intenzív nyári tanfolyamok (szervezője: a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvi Tanszéke a Művelődési és Köznevelési Minisztérium támogatásával).

E tanfolyamok szövegtani, elméleti és játékkerete lehetővé, sőt szükségessé tette, hogy a résztvevők „alkotó módon” kapcsolódjanak be az elemző, értelmező szövegmegközelítésekbe.

2. A *Szövegtan és prózaelemzés* tematikai felépítése hasonló, mint az előzmény- vagy „testvér”-kötetké. A *Szövegtan* címet viselő első fejezet átfogó tudományelméleti kérdéseket tárgyal 3 tanulmányból épül föl. Témájuk bármilyen terjedelmű prózaszövegekre vonatkozóan releváns:

- a vers és prózaszövegek; az irodalmi és nem irodalmi szövegek megkülönböztetésének „célszerű” kritériumai,
- a nyelvészeti eszközök alkalmazásának lehetőségei, határai a kompozicionális szövegelemzésben,
- a „szövegvilág” szerepe a szövegértelmezésben.

A *Kreatív (rövid) próza – megközelítések* című, 2. fejezet a szövegmegközelítés két fő típusával foglalkozik. A kreatív-produktív módszer „anticipatorikus” jellegű gyakorlatain túl szerepet kapnak a „szabadon kifejtő” kreativitást igénylő szövegtranszformációk.

A rövidprózára vonatkozó analitikus-kreatív megközelítést egy, a mondatömbök analitikus megközelítésével foglalkozó tanulmány bővíti.

A 3. fejezet a kreatív-produktív gyakorlatok különféle típusainak leírását nyújtja a fő jelösszetevők szerinti csoportosításban. Ezt egészíti ki a *Kreatív gyakorlatok egy konstrukciótípus keretében* című tanulmány, amely a mondatömbök kreatív-produktív megközelítését tartalmazó gyakorlat leírását adja.

Az adott szempontú szövegmegközelítések „horizontját” tágítja a *Tallózás az idegen nyelvű szakirodalomban* (IV. fejezet, összeállította PETŐFI S. JÁNOS): az angol és az olasz tanulmányok ilyen jellegű gyakorlatait, a gyakorlatok rendszerét mutatja be.

A bibliográfiai tájékoztató tematikus menete a szövegtan idegen és magyar nyelvű szakirodalmát, a szemiotikai textológia és a szövegelemzés (a kétféle szövegmegközelítés) aktuális témaköréhez kapcsolódó szakmai munkák, tanulmányok, recenzió jegyzékét tartalmazza (összeállította VASS LÁSZLÓ).

A kötetet záró *Index* a jel összetevőivel, organizációival kapcsolatos terminusokat foglalja össze, a szükségesnek vélt esetekben tematikus csoportosításban.

3. A *Szöveg- és prózaelemzés* a szemiotikai textológia szemléletmódjában viszi mélyebbre az olvasót. A szövegelmélet terminus technicusait alkalmazva újraalkotó tevékenységgel a szövegelemzés módszeréig vezet.

A szerzők hangsúlyos megállapítása az, hogy úgynevezett alapgyakorlatokat mutatnak be, kizárólag az értelmező interpretáció körébe tartozó feladatokkal foglalkoznak. Az alapgyakorlatok tetszés szerint kombinálhatóak, ezeket ki-ki új és más típusú gyakorlatokkal egészítheti ki (vö. 93).

A kötet interpretációfelfogásában domináns tényező a „személyes jelleg”. Érvényes ez a műfajtipológiai jelleg meghatározásakor is, hiszen az a helyes, ha a befogadó az interpretáció során felhasználta ismeretektől teszi függővé, hogy egy szöveget „irodalmi”-nak minősít-e (vö. 22).

4. A kötet különböző kontextusokban végzett vizsgálatait a korszerű szövegelmélet, a szövegelemzés és szövegalkotás módszertanát gazdagítják, a pedagógiai gyakorlatot közvetlen vagy közvetett módon hatékonyabbá tehetik. Ugyanakkor hasznos információkkal szolgálnak az általános szövegtani, stilisztikai, kommunikáció- és interpretációelméleti kutatás számára.

Szikoráné Kovács Eszter

Bartha Magdolna (szerk.): Szövegértés – Szövegfeldolgozás – Szövegkompetencia. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Germanisztikai Intézetében 1994. május 9–10-én rendezett konferencia előadásai [Textverstehen – Textarbeit – Textkompetenz. Beiträge zum Workshop am 9-10. Mai 1994 am Germanistischen Institut der Eötvös-Loránd-Universität. Herausgegeben von Magdolna Bartha in Zusammenarbeit mit Attila Péteri]
Budapest 1994. (Budapester Beiträge zur Germanistik, 27.) 162 p.

A kötet az ELTE Germanisztikai Intézetének Német Nyelvészeti Tanszékén a „Szöveg és kommunikáció az oktatásban” projekt keretében 1994. május 9-én és 10-én rendezett tanácskozás anyagát tartalmazza a nyolc referátum elhangzásának sorrendjében.

BARTHA MAGDOLNÁnak, a kötet vezető szerkesztőjének informatív dolgozata (7-26) a keretül szolgáló projektet mutatja be, és ezzel összefüggésben a szövegkompetencia fogalmát járja körül. Az 1992 őszén alakult munkacsoport azt tűzte ki célul, hogy a szövegnyelvészetet rendszeres tárgyként bevezesse és meghonosítsa a germanisztika egyetemi stúdiumában. A munkálatok első fázisában szöveggyűjteményt állítottak össze, azzal a céllal, hogy az alapul és tájékozódásul szolgáljon a további szakirodalmi elmélyüléshez. Ennek fő témái a szöveglingvisztika, szűkebb értelemben, a diskurzuselemzés és a beszédaktus-elmélet. E tematikát BARTHA MAGDOLNA a beszédak-

tus-elmélet és az illokúciós koncepció összefüggésében indokolja: a szövegek a beszédaktus-elméletből kiindulva mint hierarchikus illokúciós struktúrák foghatók fel. A domináló illokúció számít a mindenkori szöveg intenciójának. Az illokúció ezen felfogásával ellentétben egyébként BRINKER funkcionális megközelítést alkalmaz, amely szintén a beszédaktus-elméleten alapszik, azonban a szöveg fogalmának felfogásában az illukúciós koncepcióétól alapvetően különbözik (vö. 112).

A második (tervezett) kötet konkrét nyelvi anyagot kínál, és az elméletből a gyakorlatba kíván átvezetni – olyan megfontolással, hogy elősegítse a komoly elméleti megalapozottságú szövegmunkát. A szerző megítélése szerint az ilyen – elméletet gyakorlattal ötvöző – kiadvány deziderátumnak számít (9), hiszen szerinte csak HEINZ VATER szövegnyelvészeti bevezetése számít ilyennek. E véleményt talán annyiban lehetne pontosítani, illetve kiegészíteni, hogy több egyéb publikáció – például ORTWIN BEISBART (et al.): *Textlinguistik und ihre Didaktik*, Donauwörth, 1976., KARL BLÜML: *Textgrammatik für die Schule*, Wien, 1992. és WERNER KALLMEYER (et al.) (Hrsg.): *Lektürekolleg zur Textlinguistik. 2 Bände. 2. Aufl.*, Frankfurt a. M. 1977. kötete – szintén a szöveglingvisztikai elmélet és a gyakorlat összekapcsolását célozza.

A projekt keretelmájában a szerző a szövegértést, a „szövegmunkát” (feldogozást) és a szövegkompetenciát kölcsönös függőségben tárgyalja, hierarchikus, interaktív, egymást kölcsönösen feltételező rendszerként, hiszen a szövegértés és a szövegfeldolgozás a szövegkompetencián nyugszik. Egy publicisztikai szöveg elemzésén a szerző bemutatja továbbá, hogyan integrálódnak a megértési folyamatban a nyelvi, a cselekvési és a szövegkompetencia egyes komponensei.

HELMUT HENNE tanulmánya a diskurzuselemzés történelmi és irodalmi dimenzióit boncolja (27-41). A párbeszédkutatás alap gondolatait HENNE már a XVIII. (Herder) és XIX. századtól (W. von HUMBOLDT) vezeti le. Írása elsődleges üzenete az, hogy diskurzuselemzés történelmi dimenzió nélkül aligha képzelhető el. Enélkül az csupán ábrázoló, illetve leíró lehet, de magyarázó nem. A szemléltető példaként bemutatott irodalmi dialógusok (Lessing, Goethe) vizsgálata kapcsán kidomborodik, hogy azok „sűrített” kommunikációs tapasztalat kifejeződései, és ennyiben „túlmutatnak saját magukon” (40). Két szint bír különös jelentőséggel: (a) a gesztikulációs-mimikai és (b) a verbális – mindkettőt figyelembe kell venni a beszélgetések elemzésekor.

A következő cikkben WERNER KALLMEYER a *helyeslés* és az *ellentmondás* mintáinak jár utána problémamegoldó és konfliktusbeszélgetések anyagán (43-71). A szerző a helyeslésnek (megengedésnek) és az egyet nem értésnek (ellentmondásnak, illetve saját pozíciónk megerősítésének) a kombinációját mint az egyetértés és az ellenkezés megfogalmazásának egyik leggyakoribb mintáját vizsgálja.

A dolgozat az úgynevezett megnyilatkozási formatívák aspektusaival foglalkozik. Olyan, például „igen, de” típusú kapcsolatokat tárgyal, amelyek egy alapul szolgáló képzési minta (= formatíva) specifikus kifejeződései, ahol a megnyilatkozás több (minimum két) olyan részmegnyilatkozásból áll, amelyek egymással szemantikai-pragmatikai oppozíciós viszonyban vannak (46). A tanulmánynak az a célja, hogy bemutassa e formatíváknak mindenkori retorikai potenciáljukkal való összefüggését a helyeslés és az egyet nem értés, a különböző formatívák kiválasztási stratégiái és a fogalmazásmódok értelmezése számára (68).

PÉTER ATTILA tanulmánya (73-107) arra a kérdésre keres választ, hogy szükség van-e egyáltalán a beszédaktus fogalmára. Sok kutató (például ALTMANN, WEYDT, BALLMER) a nyelvészeti vizsgálatok számára természetlennek ítéli a beszédaktus-fogalmat. Mások viszont nyelvészeti paradigmaváltást látnak benne, így PÉTER is, aki igen logikus érveléssel veszi sorra, miért is célszerű a beszédaktus-fogalom megmentése: (a) a beszédaktus-elmélet alapfogalmait (nyelvi cselekvés, illokúció, proposíció stb.) átvette az egész nyelvészeti szakirodalom; (b) a mondat definíciója sem kevésbé problémás mint a beszédaktusé; (c) az illokúciók nem nyelvspecifikusak, ezért szolgálhat a beszédaktus-elmélet egy általános kommunikációs elmélet alapjául (Habermas „pragmatikai univerzáléi”); (d) a pragmatikai univerzálék a nem német nyelvű germanisztikában jelentős szerepet játszanak: illokúciókból kiindulva rendelhetünk hozzájuk adekvát nyelvi formákat; (e) a beszédaktus-elméletnek jelentősége van a komparatív elemzéseknél; (f) a beszédaktusok a konkrét *parole* szint egységei, míg a mondatok az elvont *langue* síkján helyezhetők el – ez utóbbihoz a recensens azt fűzné hozzá, hogy a mondatok mint individuálisan változtatható egységek SAUSSURE-nél végeredményben a *parole*-hoz és nem a *langue*-hoz tartoznak, amely szociálisan meghatározott. Majd a beszédaktus-fogalom kapcsán fellépő alapvető problémák taglalása után PÉTER megoldási javaslatot dolgoz ki. Az a kiindulópontja, hogy az illokúciók nem egyedi nyelvekhez tartozók, hanem univerzálisak, csak az egyes nyelvekben a különböző illokúciókat eltérő formákkal fejezzük ki. Az illető illokúciós típusra jellemző alakokkal nyelv-, illetve kultúraspecifikus komponenseket juttatunk kifejezésre (intonáció, szórend, partikulák és mások) – ezeket PÉTER relációknak nevezi. Hogy nyelvenként mennyire eltérően alakulnak e relációk, azt a szerző japán példákra és német megfelelőikre, valamint a németben a különféle partikulahasználaton szemlélteti. PÉTER megkülönbözteti az illokúciót, a proposíciót és a relációt, és a beszédaktus fogalmát ennek megfelelően beépíti COSERIU háromszintű modelljébe, ezek a következők: (a) az általános nyelvi kompetencia szintje, (b) az egyes nyelvi kompetencia szintje és (c) a szöveg szintje. A dolgozat végén a beszédaktusok e modell szerinti elemzésére kerül sor.

„Szövegkonstitúció és szövegkompetencia” címmel KLAUS BRINKER (109-123) cikke a szöveg központi konstitúciós szintjeinek meghatározásával kezdődik. E három szint – a kommunikatív-pragmatikai, a tematikus és a grammatikai – BRINKER (a dolgozatban egyébként nem szereplő) szövegdefiníciójából következik. Ennek alapján járja körül a szerző a szövegkompetencia mint specifikus ismeretrendszer kérdéskörét, majd a szövegértést vizsgálja kommunikatív-funkcionális szinten. BRINKER itt elhatárolódik MOTSCH, MOTSCH/VIEHWEGER és BRANDT/ROSENGREN illokúciós koncepciójától, amely a szöveget elemi nyelvi cselekvések hierarchikusan strukturált sorozatának tekinti. GROBE szövegfunkcionális indítatásához csatlakozva, SEARLE csoportosítása alapján öt kommunikatív szövegfunkciót különböztet meg: az információs, a felhívási, a kapcsolatteremtő, a deklarációs és az obligációs funkciót. A szöveget a fentiek közül általában egy funkció jellemzi. BRINKER tipológiája SEARLE beszédaktus-rendszerétől eltérően egységes kritériumon nyugszik, a szövegalkotó és a recipiens közötti kommunikációs kapcsolat jellegén. A szerző szerint a szövegfunkció „a kommunikátornak a szövegben bizonyos konvencionálisan érvényes, vagyis a kommunikációs közösségben kötelező érvényű eszközökkel kifejezett kommunikációs szándéka” (112). A beszédaktus-elmélet illokúciós indikátoraihoz hasonlóan jellemzi BRINKER a kommunikatív szövegfunkció

textuális és kontextuális illokúciós indikátorait. A szerző nem tartja kellően letisztultnak az indikátorok problematikája területén rendelkezésre álló kutatási eredményeket, és a jövőbeli szövegnyelvészeti munkálatok egyik fontos feladatát a textuális alapfunkciók indikátorcsoportjainak szövegfajták és szövegtérületek szerint differenciált meghatározásában és súlyozásában látja (115). A dolgozatot példaként szövegértéselemzés zárja. A dolgozatot összefoglalva megállapíthatjuk, hogy BRINKER a nyelvészeti szöveganalízist bizonyos mértékig metodikailag ellenőrzött és rendszerező szövegértésnek tekinti, és az általa bemutatott szövegelemzés alapján a kommunikatív szövegfunkció típusának meghatározásánál az alábbi sorrendet javasolja: (1) a fölérendelt textuális cselekvési és szituációs összefüggés jellemzése, (2) az alapul szolgáló globális cselekvési séma, valamint az e séma és a textuális és kontextuális indikátorok közötti kapcsolat megállapítása és leírása, (3) a szövegfunkciók meghatározása. A szerző megjegyzi, hogy a szöveg globális cselekvési sémája nem azonos az illokúciós koncepció illokúciós struktúráival. Ebben áll a különbség az illokúciós koncepció és a funkcionális indíttatás között.

BÉKESI IMRE „A kettős szillogizmus” (125-133) című munkájának vizsgálati tárgya az az oppozíció, az a reláció, amelyet a felszíni szerkezetben a *de* (németül *aber*, franciául *mais*, oroszul *но*) fejez ki. A szerző kimutatja, hogy az oppozíció nem két tagmondat vagy két önálló mondat, hanem két szillogizmus között áll fenn. BÉKESI hipotézisét nem a ‘mondat’, hanem a ‘megnyilatkozás’ keretébe helyezi, így szillogizmuson nem absztrakt logikai kategóriát ért, hanem entimémát, vagyis annak nem teljes használati variánsát. A szerző jelentésszerkezeti elemzésében azt veszi alapul, hogy a felszíni struktúra explicit jelentésségeihez implicit jelentésstruktúrák rendelhetők. Konkrétan egy [A] *de* [B] jelentésszervezés keretének kibővítéséről van szó, amelyet BÉKESI IMRE KÁTHI DORFMÜLLER-KARPUSA munkájában nem ítélt teljesen kitöltöttnek.

KOCSÁNY PIROSKA cikkének középpontjában az „átélt beszéd” mint szövegnyelvészeti probléma áll (135-146). A vizsgálat háttérében az a feltételezés húzódik, hogy az átélt beszéd a pragmatikai szempontokkal kiegészített mondatnyelvészet és a bizonyos szövegtípusok által meghatározható szövegnyelvészet keretében is elemezhető. A kutatás tárgyának kijelölésekor kidomborodik, hogy a függő és az átélt beszéd közötti azonosság a személyreferencia eltolódásában mutatkozik. Az átélt beszédbe – a függővel ellentétben – átkerülnek az eredeti megnyilatkozásból a beszélő kommentárjai és az értékelések is. A nem propozicionális komponensek és a referenciaeltolódás kifejezése nyelvenként különbözik, erre a szerző német és magyar példákat hoz, például a magyarban (a némettől eltérően) a kommentárok a függő idézet részét képezik. Ezt követően az átélt beszéd és az átélt gondolkodás elkülönítésére kerül sor. (1) Az átélt beszédnél valami elmondott idézéséről van szó az elmesélés hősén vagy narrátoron keresztül. Az átélt gondolkodásnál önkérdések, problémák vagy gondolatok jelennek meg, úgyszintén a történet hősén (illetve narrátoron) keresztül. (2) Az átélt beszédben a kérdések mind valódi kérdések, s ugyanakkor gnoszeológiai kérdések. Az átélt gondolkodásban a kérdések csak gnoszeológiai természetűek. A cikk záróakkordjaként a szerző rámutat arra, hogy bizonyos szövegeknél, amelyeknél nem nyelvészeti okokból egyfajta átélt beszéd fedezhető fel, ambiguitás léphet fel, vagyis nem egyértelmű, kinek a gondolatait olvassuk: az elmesélő beszámolóját vagy a szereplő belső monológját. Az e problémával

összefüggő kérdések az írás tanulsága szerint az interpretatív szövegtudomány – és azzal összefüggésben az irodalmi elemzés – keretében vizsgálhatók.

A kötet záró tanulmánya PETER CANISIUS tollából származik, és a „Reflektormód, logoforikus névmások és a személyes elbeszélések szövegkezdései” címet viseli (147-162). Az elemzésnek az a célja, hogy megvizsgálja a „normál” harmadik személyű névmások és a harmadik személyű logoforikus reflektornévmások közötti különbséget a személyes szövegkezdésekben, és ezáltal a kezdő mondatoknak más interpretációját alapozza meg, mint amelyet STANZEL „Theorie des Erzählens” című munkájában kidolgozott.

Summa summarum megállapítható, hogy a tanulmánykötet elméleti igényű, nívós dolgozataival számos előremutató impulzussal gazdagítja a hazai szövegnyelvészeti alap- és alkalmazott kutatásokat, s egyúttal – a szerkesztők reményeinek eleget téve – minden bizonnyal ösztönzést ad a diszciplína egyetemi és főiskolai oktatásához is.

Földes Csaba

Cs. Jónás Erzsébet: A magyar Csehov (Csehov-drámák fordításelemzése)

Stúdium Kiadó, Nyíregyháza, 1995.

Csehovot a klasszikus orosz irodalom olyan kiemelkedő képviselői között tartjuk számon, mint Puskin, Tolsztoj, Dosztojevszkij. Valamely Csehov-dráma bemutatója szinte minden évben szerepel a színházak műsorán Magyarországon is. A Csehov-színművek iránt megnyilvánuló állandó érdeklődés is mutatja, hogy örök érvényű klasszikussal van dolgunk. Műveit sokan és sok helyen elemezték már, elsősorban dramaturgiai és stílustani szempontból.

CS. JÓNÁS ERZSÉBET monográfiájának újszerűsége a szövegszintű megközelítésben rejlik. A Csehov-művek iránti „szerelem” végigkísérte a szerző egész eddigi pályáját. Bölcsészdoktori értekezésére még az irodalmi, esztétikai megközelítés a jellemző, kandidátusi értekezésében a Csehov-művek dialógusainak kommunikatív és szövegszerkezeti sajátosságait vizsgálja, „A magyar Csehov” című kötetében pedig az öt legnagyobb, legismertebb Csehov-dráma magyar fordításainak egybevető elemzésére vállalkozik.

A szituációk leírásán túl foglalkozik a nyelvi egyénítés eszközeivel, és gazdag példanyagon mutatja be a különböző fordítói megoldásokat.

Az „Ivanov” című drámának két fordításváltozatát veti egybe, Gábor Andorét és Elbert Jánosét. Nem mond sommás ítéletet, melyik fordítás a jobb, de mindkét fordító megoldásaiból hoz nem túlságosan sikeres szegmentumokat, ugyanakkor fordítói bravúrokat is.

A „Sirály” elemzésekor Háty Gyula és Makai Imre szövegváltozatát veszi alapul a szerző. Felhívja a figyelmet arra a fordítástechnikai jelenségre, mely szerint a fordítók „mintha jóindulatúan igyekeznének pótolni a csehovi színtelenséget. Ugyanígy nagyon gyakori a fordítói bőbeszédűség” (78). A „Sirály” fordításváltozatainak elemzésekor

egyértelműen Makai Imre fordítását tekinti az eredeti Csehov-műhöz igazán közel állónak.

A „Ványa bácsi” a „lassú pusztulásra ítélt jobbra törekvésnek a drámája” (80). A nyelvi egyénítés legfinomabb árnyalatai talán éppen ebben a színműben követhetők nyomon. CS. JÓNÁS ERZSÉBET a dráma szereplőinek nyelvét elemezve olyan fontos sajátosságokra hívja fel a figyelmet, mint az intelligencia körében használt eredeti francia nyelvi fordulatok vagy az ismétlések. Hágy Gyula és Makai Imre fordítását összehasonlítva nem foglal határozottan állást egyik változat mellett sem, hanem a filológus hiányérzetét fogalmazza meg az alábbi megállapításban: „(...) bár nagyon sok múlik a csehovi szövegben az árnyalatokon, a fordítások gyakran elnagyoltak, nem a legmegfelelőbb szinonimákat választják meg, így az emberi kapcsolatok beszédben tükrözött képe eltolódik a valóságostól. A nyelvi egyénítésben, a lexikai hibáktól eltekintve, a fordítások olykor nem mernek a semleges stíusból kimozdulni (...)” (115).

A „Három nővér” a szakirodalom egybehangzó megállapításai szerint a csehovi dramaturgia csúcának vagy szintézisének tekinthető. A kicsinyítő képzős szavak gyakori használata jellemző az orosz nyelvre, a Csehov-drámák szereplőinek nyelvezetére pedig különösen. Kosztolányi Dezső és Hágy Gyula fordításváltozatát egybevetve megállapítható, hogy Hágy Gyula az esetek többségében szinte szolgai módon próbálta átültetni magyarra az orosz kicsinyítő képzős alakokat, Kosztolányi Dezső pedig inkább az esztelenebb, egyszerűbb vagy éppen másféle nyelvi megoldásokat igénylő fordítási módot választotta. CS. JÓNÁS ERZSÉBET Csebutikin kicsinyítő képzős szavakkal telezsúfolt megnyilvánulását a Hágy-féle fordításban is jellemteremtő funkcióként értékeli, a komikum kifejezésének eszközeként: „Mondom, a *palackocskát* el kell zárni a *dugócskával*, azon pedig keresztül kell vezetni egy *üvegcsövecskét* ... Aztán vegyen egy *csipe-tecske* egészen egyszerű, közönséges timsót ...” (Csehov: Három nővér. Budapest, 1955. 10.)

Csehov utolsó s talán legnépszerűbb színműve a „Cseresznyés kert”. Tóth Árpád fordította magyarra. A Tóth Árpád-fordítás különböző kiadásainak szövege azonban több ponton eltér egymástól. A szerző vizsgálja e fordításváltozatok eltéréseinek okait, és felveti annak a lehetőségét, hogy Tóth Árpád esetleg közvetítő szöveg vagy nyersfordítás alapján dolgozott.

Az öt Csehov-mű magyar fordításváltozatainak értő elemzését a kötetben Csehov szövegépítő elveinek vizsgálata követi. (A nyelvi megformáltság Csehov drámáiban; A dialógus fejlődése az Ivanovtól a Cseresznyés kertig, Szintaktikai szerkezetek Csehov dialógusaiban.)

A monográfiát a „Háttér tanulmányok” című fejezet zárja, amely érdekes anyagot vonultat fel Tóth Árpád levelezéséből, az orosz irodalommal való kapcsolatáról, valamint a kor ízlésének hatásáról a „Cseresznyés kert” szövegére. „Tóth Árpád nem követte, mert nem is ismerte igazából Csehov stílusát. Németből fordított, de a német szöveggel szemben is egyéni elképzeléseit helyezte előtérbe a fordítás alaptónusának megválasztásakor. Stílusválasztását elsősorban a könnyed, szellemeskedő vígjátékot igénylő közönségízlés befolyásolta” (224).

A fentiekben ismertetett tanulmánykötetet haszonnal forgathatják egyetemi, főiskolai hallgatók, de a fordítással mint az alkalmazott nyelvészet önálló területévé nőtt tudományággal foglalkozó szakemberek is.

Répási Györgyné

**A retorika és mögöttes területei. Megjegyzések Wacha Imre:
A korszerű retorika alapjai 1-2 című könyvéről**
Szemimpex Kiadó, Budapest, 1995.

1. A tudományos gondolkodás történetében nagyon gyakori vagy majdnem törvényszerű jelenség, hogy a szóban forgó kutatási tárgy egyes kérdései korszakonként háttérbe szorulnak, és olyanok kerülnek az érdeklődés középpontjába, amelyeket az adott korszak paradigmája stratégiai jelentőségűeknek tart. Akármelyik tudományterület bőséges példaanyagot szolgáltat ennek a megállapításnak a bizonyítására. A 20. századi tudományos gondolkodásban bekövetkezett mélyreható változások a nyelvtudományban is erőteljesen éreztették hatásukat, és azt eredményezték, hogy a nyelvtudomány illetékességi köre meglehetősen kiszélesedett, és tekintélye is megnőtt azáltal, hogy szemléletmódja révén a kibernetika, a kommunikációelmélet, a matematika, a logika, a szemiotika és részben a pszichológia mellett az úgynevezett szolgáltató tudományok sorába lépett. A nyelvtudomány a tudományos gondolkodásban lezajlott gyökeres változások következtében olyan státusra tett szert, mely módszert és szemléletmódot kölcsönöz más tudományos területeknek, miközben ő maga is hasznosítja azokat az eredményeket, melyeket az idézett területek biztosítanak számára, ezáltal is tökéletesítve és árnyalva szemléletmódját. Ezeknek a kölcsönhatásoknak a következtében vált lehetővé az, hogy a nyelvtudomány eredményes kapcsolatokat építhessen ki a legkülönbözőbb tudományterületekkel, elegendő, ha csupán az interdiszciplináris kapcsolataira gondolunk, vagy a szemiotikával, logikával és más tudományos diszciplínákkal kiépített kapcsolatait vesszük számba. Nem kétséges, hogy a határtudományok kialakulása – melyet a 20. századi nyelvtudomány történetében megelőzött a nyelvtudomány viszonylagos önállósága megteremtésének (SAUSSURE és a strukturális nyelvészeti irányzatok) és a generatív nyelvszemlélet térhódításának a korszaka – századunk nyelvtudománya érettségének és életképességének egyik maradandó bizonyítéka.

2. Említettem, korszakonként változik a tudományos stratégia, ami azzal a nem kívánt következménnyel is járhat, hogy bizonyos kérdések vizsgálata vagy esetleg egyes tudományos diszciplínák iránti érdeklődés erősen elhalványul, az illetékességi körükbe tartozó kérdések vizsgálata ily módon másodrendűvé válik, a tudományos érdeklődés perifériájára szorul. A retorika – a korszerűen értelmezett retorika –, melyet a későbbiekben bizonyítandó, ma már nyugodtan tekinthetünk interdiszciplináris jellegű stúdiumnak – a 20. század bizonyos korszakaiban – enyhén fogalmazva nem mindig állt a kutatás, az érdeklődés középpontjában, sőt száműzetésben is része volt. Ám a hatvanas évek elejétől, de főleg a hatvanas-hetvenes évek fordulójától kezdve, midőn a strukturalizmus, valamint a generatív nyelvszemlélet kizárólagosságának és csálhatatlanságának ellenhatásaként – a kommunikációelméleti kutatások kibontakozásának és sok más, itt nem részletezhető tényező hatására – sorra jelennek meg olyan új tudományos elgondolások és irányzatok, pontosabban: olyan határtudományi területek körvonalai rajzolódnak ki, mint a szociolingvisztika, a szövegtan vagy még előbből a pszicholingvisztika, amelyek kedvező talajt teremtenek a retorika és a stilisztika reneszánsza számára. Voltaképpen tehát a gyökereivel a klasszikus ókorba visszanyúló retorika (lásd ADAMIK TAMÁS utószavát és jegyzeteit ARISZTOTELÉSZ: *Rétorika* című művében, Budapest, Gondolat, 1982. 233-304) neoreneszánszát közvetve vagy közvetlenül segítették a hat-

vanás évek után intézményesült tudományos irányzatok (lásd az iménti felsorolást), de utalhatunk a hermeneutikai vizsgálatokra, a szemiotikai kutatásokra a beszédaktus-elméletre, a nyelvpragmatikára, a cselekvéseméletre vagy a kognitív szférán belül kibontakozó elgondolásokra. Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül e felsorolásból a stilisztikát sem, nem csupán azért nem, mert a klasszikus arisztotelészi retorika elképzelhetetlen a stilisztika nélkül, hanem azért sem, mert a korszerű stilisztika is új szempontokkal gazdagíthatja a korszerű retorikát.

3. WACHA IMRE kétkötetes *A korszerű retorika alapjai* című művét tekinthetjük úttörő jellegű munkának, vagy egy nagyon jól sikerült szintézisnek. Mindkét minősítés pozitív kicsengésű. Úttörő jellegű munkának tekinthetjük annak ellenére is, hogy az utóbbi években – nagyjából a hatvanas-hetvenes évektől errefelé – viszonylag elég szép számban jelennek meg retorikai kézikönyvek (lásd WACHA könyvének 2. kötete végén az irodalmi jegyzéket), ám WACHA munkáját szemléletmódja, széles körű kitekintése, a nagy összefüggések feltárása és láttatása tekintetében föltétlenül újszerűnek és eredetinek tartjuk, és ezért előkelő hely illeti meg a magyar retorikai szakirodalomban, ami korántsem kérdőjelezi meg a korábbi korszakok színvonalán álló és követelményeinek megfelelő retorikai termés eredményeit. Azért nevezhetjük szintézisnek, mert szilárd kommunikációelméleti alapokon mozogva, olyan retorikai koncepciót dolgozott ki és tárt a közönség és a szakterület művelői elé, amely magában foglalja az általános szerkesztéstan, a korszerű szövegtan és stilisztika, a pragmatika, az érvelés és meggyőzőeszléktan leglényegesebb mozzanatait, és mindazokat a tényezőket, melyek a felsorolt területeket a társadalmi valósághoz és a legkülönbözőbb tudományos területekhez kapcsolják. WACHA IMRE munkájának nagy érdeme, hogy ezt a széles összefüggésrendszert olyan egységes, harmonikus egészként mutatja be, amelyben – mint élő szervezetben – minden szervnek, résznek megvan a maga funkciója, egyik a másik nélkül nem létezhet és nem működhet, s így módon az egész retorikai koncepciója nem a részek, az imént említett tudományos területek főbb mozzanatainak mechanikus egymásutánisága vagy egymásmellettsége, hanem annál jóval több és lényegesebb: egy új minőség, amit a szerző úgy ért el, hogy a megfelelő diszciplinák adatait nem „egymás mellé rakva” („egymás mellé tanulva”) alakította ki retorikai koncepcióját, hanem azoknak ismeretelméleti velejüket felfogásához igazítva, *egységbe* állítva tárja eléink (lásd FÁBIÁN ERNŐ: Az ígéret iskolája, in: Németh László: *Pedagógiai írások*, Bukarest, Kriterion. 1980. 13-14). Ez az egységbe állítás a legjellemzőbb és legméltányolandóbb érdeme WACHA IMRE úttörő munkájának és szintézisének.

4. Egy retorikai munka szerzőjétől sokan joggal elvárják, hogy bevezetőjében – ha még oly röviden is – szóljon a korábbi korok retorikáiról és retorikaszemléletéről, hogy az olvasó világos képet nyerhessen azokról a változásokról és szemléletbeli módosulásokról, amelyek időnként szükségessé teszik/tehetik az új felfogások kialakítását és ismertetését. Jogosan vádolhatnánk WACHA IMRÉT azzal, hogy ő nem ezt az utat követi, de nem tesszük. Neki ugyanis más volt és más a célja. Az itt megfogalmazott esetleges kifogást azzal enyhíti, hogy a megfelelő szakirodalomra hivatkozik – főleg a VÍGH ÁRPÁD *Retorika és történelem* (Gondolat, 1981.) című munkájára, melyben a szerző bemutatja és értékeli a magyar retorikai irodalmat, de utal TREMMEL FLÓRIÁN *Igazságügyi retorika* (Tankönyvkiadó, 1985.) és GÁSPÁRI LÁSZLÓ *Retorika* (Tankönyvkiadó, 1987.) című könyvére, melyekben megtalálhatók a retorika történetére, a retorikai mű-

fajok kialakulására és összefüggéseire vonatkozó adatok. (A bibliográfiai kérdésekre a továbbiakban még visszatérek.)

WACHA IMRE retorikája nem a klasszikus értelemben vett retorika, bár annak minden lényeges mozzanata és összetevője benne van munkájában. Ha mégis csupán egy szóval akarnánk érzékeltetni a klasszikus retorika felfogásmódjától való eltérését, akkor ezt a munkát nyugodtan nevezhetnénk 'rendhagyó' alkotásnak. Ebben a 'rendhagyó' jellegében látom WACHA IMRE retorikájának korszerűségét, ezért nem epitheton ornans a címben szereplő 'korszerű' jelző, nem a divatnak áldozott vele a szerző, hanem alkotásának a leglényegét fejezte ki vele. Tehát WACHA retorikájának a korszerűsége, a korhűsége abban áll, hogy a 20. század legvégének a tudományos és társadalmi igényeit kívánja kifejezni és kielégíteni. Retorikájában az elmélet mellett erőteljesen a gyakorlat is munkál, elgondolását az a törekvés hatja át, hogy – parafrázálva a szerző megállapítását – a közélet szónokainak a beszédeiben ne csak a szöveg szólaljon meg, hanem a gondolat is. A gondolatnak ez a megszólaltatása egyik legfőbb célja WACHA IMRE alkotásának, és ha okadatolt megállapításait elfogadjuk, akkor közéleti szónokaink beszédeiben nemcsak a szöveg, hanem a gondolat is megszólal.

5. A könyv szerzője jó három évtizedes tudományos és oktatói tevékenysége során, melyet az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársaként a nyelvtudomány művelésében és a Magyar Rádió bemondóinak oktatásában fejtett ki, valamint a Péchy Blanka alapítványa gondozásában megrendezett Kazinczy-versenyek bíráló bizottsági tagjaként, olyan tapasztalatokra tett szert, főleg a hetvenes évek közepétől rendszeressé váló retorikai tanfolyamokon, melyek arra ösztönözték, sőt mi több, talán arra kényszerítették, hogy e területeken szerzett gazdag ismereteit és tapasztalatait másokkal is megossza. WACHA IMRE így vall tapasztalatairól és benyomásairól: „A kisközélet szónokainak beszédeit, szereplését elemezve rájöttünk, hogy frázisosságuk, semmitmondásuk oka a retorikai és kommunikációs alapismeretek szinte teljes hiánya, egyfajta gondolatlanság és a gondolkodásmód hibái. Kollégáimmal több könyvvel próbáltunk segítséget nyújtani a hiányok megszüntetésére. Most közreadott munkámban 30 éves beszéd- és retorikaoktatói tapasztalataimat próbálom összefoglalni: alapfeltételeit és alapkövetelményeit annak, hogy bátran léphessünk a közélet nyilvánossága elé: jól készüljünk fel a szerepre, és gondolataink sorát annak a megnyilatkozási műfajnak, alkalomnak és beszédhelyzetnek megfelelően szerkesszük meg, rendezzük el, amelyben hallgatóink elé akarjuk tárni őket” (1-2. kötet hátsó borítólap).

6. Ebből a viszonylag hosszabb idézetből két nagyon lényeges következtetést vonhatunk le, ami az eddigi megállapításainkat is alátámasztja. Először is a retorika, a szónoklattan vagy a közéleti beszéd jelentéstartalma az utóbbi évtizedekben lényegesen megváltozott, ami egyenes következménye annak, hogy a társadalom életében is mélyreható változások mentek végbe, olyan jellegű változások, melyek a nyilvánosságnak, a közéletnek és az élősónak, a nyelvnek a szerepét rendkívüli módon megnövelték, viszont az emberek többségének a nyilvánosság előtti, a közéleti szerepléshez szükséges ismeretei vagy teljesen hiányoztak, vagy jobbik esetben is nagyon hézagosak voltak. Tehát valamilyen módon pótolni kellett/kell ezt a nagyfokú tájékozatlanságot, száműzni kell a közéletből a frázisosságot és a semmitmondást, ez csak a kommunikációs alapismeretek elsajátításával lehetséges. Ezt az igen felelősségteljes munkát végzi el WACHA IMRE retorikája első kötetének tekintélyes terjedelmű részében.

A retorika jelentéstartalmának lényeges módosulása azt is jelenti, hogy napjainkban – a kor követelményeinek megfelelően – a retorikát nem csupán a szó klasszikus értelmében vet szónoklattanként értelmezik, hanem egyre inkább a *nyilvánosság előtti megszólalás tudományaként* szokták emlegetni, ami egy lényeges *szemléletváltózásnak* a jele. WACHA a retorika jelentéstartalmának megváltozása, bővülése nyomán a diszciplína lényegét a következőkben látja: „Ilyenformán a retorika tulajdonképpen nem más, mint a közérdekű kérdésekkel foglalkozó hasznos közéleti megnyilatkozások előkészítésének, a közélet nyilvánossága előtti és a közösség számára, az ő céljaik érdekében és szolgálatában való gondolkodásnak (mégpedig logikai és nyelvi gondolkodásnak) az elméleti és gyakorlati tudománya: az a tudomány, mely ezen túl az ilyen gondolatok kifejtésének, kifejezésének, átadásának, átvételének, cseréjének, azaz az igényes, kultúrált kommunikációnak az ismereteire tanít meg.” (24-25, a kiemelés WACHÁTól származik.)

WACHA alkotásának értékelésekor hangsúlyoznunk kell a pragmatikai szempontok következetes érvényesítését, aminek ő maradéktalanul eleget tesz, még akkor is, ha ezt külön nem hangsúlyozza. Retorikai-kommunikációelméleti felfogásában föltétlenül érvényesíti, figyelembe veszi a közéleti megnyilatkozás pragmatikus és kontextuális oldalait, ezáltal a szituációs kontextus (context of situation – BRONISLAW MALINOWSKI) támasztotta követelményeknek megfelelően a kommunikatív kompetencia érvényesítésével/érvényesülésével véli eredményesnek és hatásosnak a „nyilvánosság előtti megszólalást”. Ezzel a WACHA retorikai és kommunikációelméleti felfogásából kihámozható megállapítással teljes mértékben egyetérthetünk, s retorikai-kommunikációelméleti koncepciója itt érintkezik a szociolingvisztikával, de említhetjük a retorikában, a kommunikációban oly lényeges pszicholingvisztikai mozzanatokat is.

Az idősebb nemzedék tagjai, akiknek még megadatott az a lehetőség, hogy a klasszikus retorikai ismereteknek egy jelentős részét gimnáziumi és egyetemi tanulmányaik során elsajátíthatták, nagyon jól tudják, hogy ezeknek az ismereteknek igen jelentős részét az érveléstechnika és a „meggyőzőlélektan” képezte. WACHA IMRE retorikájában is van érveléstechnikai és meggyőzőlélektani tudnivaló, ám ő, minthogy tágabban értelmezi a retorika fogalmát, a fő hangsúlyt nem ezekre a mozzanatokra helyezi, de ehhez nyomban tegyük hozzá: a megfelelő helyen jelentőségükhöz mértén igényesen kezeli ezeket a kérdéseket is, tehát felfogásából következően sem szorulhatnak háttérbe, hiszen a szónoki beszéd hatásosságának elengedhetetlen feltételei.

7. Az eddigi általános elvi és módszertani megállapítások után vessünk egy futó pillantást magára a két kötetre, és legalább felsorolásszerűen utaljunk a könyv tartalmára, hogy az olvasó egy általános képet alkothasson magának a korszerű retorikával összefüggő kérdések gazdagságáról. Az első kötet egy Bevezetőből és hét fejezetből áll, ezek a következők: 1. Mi a retorika? A retorika fogalmáról; 2. A nyilvánosság előtti megszólalás alapelvei; 3. A kommunikáció sikerének (elő)feltételei; 4. A kommunikáció főbb formái; 5. A közéleti beszéd, a nyilvánosság előtti megszólalás meghatározói (determinálói); 6. A felkészülés – A nyilvános szereplés előkészítése – Az inventio; 7. Az anyag elrendezése, megszerkesztése – A dispositio; a második kötet részei: 8. Az előszóbeli (beszélt) és az írott megszólalás és megnyilatkozásfajták főbb típusai, műfajai és szerkezeti, tartalmi sémái; 9. A jó fogalmazás alapelvei – A kifejezés – elocutio; 10. A kommunikáció eszköztára; 11. Navigare necesse est! Irodalomjegyzék.

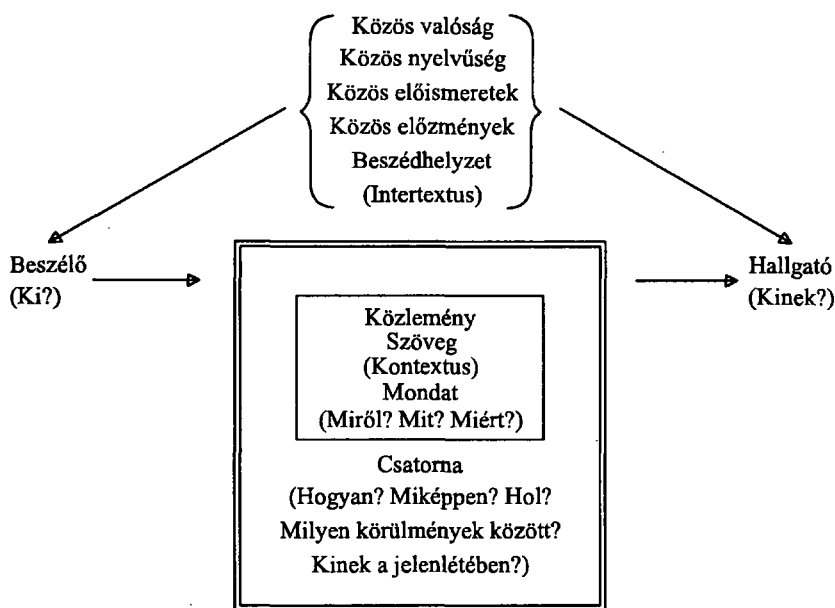
Ha szemügyre vesszük a két kötet tartalomjegyzékét, nyomban nyilvánvalóvá válik – ezt már előbb is jeleztük –, az első kötet a kommunikációelméleti alapokra helyezett retorika általános elvi és elméleti kérdéseit tárgyalja, igen részletes kommunikációelméleti kontextusban, a második kötet anyaga már gyakorlatibb jellegű, főleg a szövegszerkesztés, a különböző megnyilatkozásfajták és műfajok jellegzetes típusai, a szóközi magatartás lényeges vonásai, a mondanivaló előkészítésének és kialakításának a feltételei, az érvelés kérdései stb. kerülnek terítékre. Természetesen a fejezetek felsorolása csak egészen elnagyoltan tájékoztatja az olvasót a fejezet tartalmáról, csak a részletezés, az alfejezetek bemutatása oldhatná meg a tökéletesebb tájékoztatást, de mivelhogy ez kb. 16-18 könyvoldalt tesz ki, erről nyilvánvalóan le kell mondanunk. Éppen ezért a továbbiakban csupán egy-két gondolatot próbálunk a számtalan, érdekesebbnél érdekesebb kérdés közül kiragadni, ezzel is arra biztatva az olvasót, hogy föltétlenül vegye kézbe ezt a könyvet, mert az ismertetés – az anyag gazdagsága következtében – csak figyelemfelkeltő lehet.

Ennek a gazdag és több tudományterületet érintő alkotásnak a lényegéről, végső soron WACHA IMRE retorikai koncepciójáról úgy adhatunk legkönnyebben számot, ha az ő, imént már idézett retorikameghatározásából indulunk ki. Ebben a meghatározásban a szerző erőteljesen hangsúlyozza a helyes logikai és nyelvi gondolkodás kialakításának szükségességét, a retorikát voltaképpen a közélet nyilvánossága előtti megszólalás elméleti és gyakorlati tudományának tekinti. Azokat a feltételeket és tényezőket veszi számba, amelyek a helyes nyelvi és logikai gondolkodás kialakítását segítik, tudományosan megalapozott érvekkel támogatva mutatja be azokat a fogásokat és eljárásokat, melyek a helyes gondolatok, a hatékony és kulturált kommunikáció útjait egyengetik. Noha WACHA IMRE – ha emlékezetem nem csal – külön nem sok szót ejt a ‘szó’ hatalmáról, minden megállapítása, minden érvelése erről szól. S hogy ez mennyire bizonyítható, álljon itt WACHA IMRÉnek egy ARISZTOTELÉSZ-idézete: „(...) helytelen lenne, ha szégyenletesnek tartanánk, hogy nem vagyunk képesek testi erőnkkel segíteni magunkon, az viszont nem, ha beszédünkkel nem tudjuk ezt tenni, jóllehet a beszéd használata sokkal inkább az ember tulajdonsága, mint a testi erő igénybevétele. *Az a tény, hogy sok kárt tehet az, aki igazságtalanul él a beszéd eme képességével, az érény kivételével minden jóról elmondható, különösen a leghasznosabbról, például az erőről, az egészségről, a gazdaságról, a hadvezéri tehetségről. Ha valaki jog szerint használja fel ezeket, a lehető legtöbbet használ, ha viszont jogtalanul, a lehető legtöbbet árt.*” (Lásd: ARISZTOTELÉSZ: *Rétorika*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1982. 9, idézi WACHA: 46-47, a kiemelés is tőle.)

8. Ahhoz, hogy valaki jó szónok legyen, természetesen nagyon jól kell ismernie azt a nyelvet, annak a nyelvnek a rendszerét, a grammatikáját és stilisztikai fogásait, eszközeit, amelyen meg akar szólalni a nyilvánosság előtt, azaz megfelelő nyelvi kompetenciával kell rendelkeznie. De mint már utaltunk rá, a nyelvi kompetenciával a mindennapi életben sem boldogulunk, szükségünk van a konkrét beszédhelyzet megkövetelte kompetenciára, mely bizton eligazít a szituációs kontextusban. WACHA IMRE a retorika kommunikációelméleti megalapozásakor föltétlenül egy meghatározott szituációs kontextusban gondolkodik, és számol a kommunikatív kompetencia irányító, szabályozó szerepével. Nem kell mondanunk, hogy a közéleti szereplés csak akkor lehet eredményes, ha a szónok tisztában van a kommunikációs szituáció tényezőivel. WACHA IMRE,

aki ebben a munkájában is igen hálásan támaszkodik DEME LÁSZLÓ eredményeire, a kommunikációs szituáció összetevőit az 1. ábra szerint látja.

Természetesen ebben az ábrában benne van mindaz, amit fentebb a nyelvi és a kommunikatív kompetenciáról elmondottunk, de ezen kívül tartalmazza az úgynevezett világismeretet és mindazokat a tényezőket (hely, alkalom, feladat, légkör, időpont, körülmények stb.), amelyek kommunikációs szituáció lényegét képezik.

1. ábra (lásd: 205)

Ha a retorika kommunikációelméleti alapjairól beszélünk, ha egyáltalán szóba hozzuk a kommunikációt, akkor szinte akaratlanul előtérbe kerül az információ fogalma is. WACHA nem kerüli meg ezt a kérdést, a felcserélésüket és az olykor szinte észrevétlen azonosításukat elkerülendő, a két fogalmat elhatárolja egymástól, ám nem ártott volna, ha ebbe a fogalmi tisztázásba bevonta volna a jelentés fogalmát is, természetesen elsősorban az információ viszonyában. Azt nem kell különösebben hangsúlyoznunk, hogy mennyire fontos a kommunikáció és az információ fogalmának az elhatárolása. WACHA idézi DEME LÁSZLÓnak a kommunikációnak és az információnak az elhatárolásáról szóló fejtegetéseit. DEME szerint „*az információnak elsősorban oka van, a kommunikációnak célja*; az információs kapcsolatban a vevő »megfejtő«, a kommunikációs viszonyban azonban »partner«, sőt »címzett«. S a valódi kommunikáció éppen ezért interaktus, melyben »adó« és »vevő« bármikor szerepet cserélhet” (34). Ez világos, logikus érvelés, aminek a leglényegesebb részét WACHA dőlt szedéssel idézi. De mint-hogy a kommunikációs viszony az információs kapcsolatnak sajátos fajtája – amint ez az itt nem szereplő DEME-idézetben olvasható –, talán nem ártana azt sem hangsúlyozni –

bármilyen célja is van a kommunikációnak abban az értelemben, hogy a kommunikációs aktusba mit akarnak a felek elérni –: mindenfajta kommunikációs viszony egyben információs kapcsolat is. Itt a hangsúly a kapcsolaton van, ugyanis – itt WACHA ismét DEMÉT idézi – „*A kommunikáció (...): közvetlen, szoros és egyenrangú kapcsolat beszélő és hallgató között*” (a kiemelés újból WACHA IMRÉTŐL származik); ha ez így van – márpedig ez tagadhatatlan –, akkor ebben az esetben is a kommunikációs viszony egyben az információs viszonyt (kapcsolatot) is feltételezi, mert a kommunikáció során egymást informálják gondolataikról, érzelmeikről stb.

Hogy még mi minden, milyen elméleti és gyakorlati kérdések ismerete szükséges az eredményes nyilvánosság előtti megszólaláshoz, a közéleti (szónoki) megnyilatkozásnak milyen fajtái, típusai vannak, milyen meggyőzőségeket, pedagógiai és didaktikai ismeretek elsajátítását kívánja meg egy nyilvánosság előtti eredményes fellépés, milyen személyiségi jegyekkel kell rendelkeznie egy jó szónoknak, miként fejleszthető a magatartás és illemkultúra, melyek a nyilvános szereplés előkészítésének a legfőbb mozzanatai, az anyag elrendezésének (dispositio) és megszerkesztésének a kérdései stb. – mindezekről bőszeges felvilágosítást kaphat az, aki elolvassa ennek a könyvnek az első kötetét, de biztatom arra is, hogy a második kötetet se hagyja cserben.

9. WACHA IMRE ezzel az alkotásával nemcsak azt bizonyította, hogy igen otthonosan mozog a kommunikáció- és információelmélet területén, hanem azt is, hogy három évtizedes beszéd- és retorikaoktatói elméleti ismereteit és gyakorlati tapasztalatait megfelelő szintézisbe tudja foglalni, olyan módon és olyan színvonalon, hogy – amint már utaltam rá – a retorikája úttörő jellegű munka, és az utóbbi évtizedek magyar retorikai szakirodalmának legkiemelkedőbb alkotása. De nem csupán erről van szó. A kommunikáció az esetek túlnyomó többségében természetes emberi nyelvek révén valósul meg, voltaképpen tehát a partnerek a kommunikáció során szövegeket produkálnak. WACHA alapos jártasságra tett szert a korszerű szövegtan területén is, „stílusosan” tudja kezelni a szövegeket, pontosabban szólva: a stilisztika területén is otthonosan mozog, hogy ne is beszéljünk a retorikai ismereteiről. Nos, munkájának második kötete az élszóbeli és az írott megszólalás főbb típusait elemzi, a mondanivaló megfogalmazásának alapelveit tárgyalja, és a metakommunikációs eszközökről szól, voltaképpen a kommunikáció eszköztárát mutatja be, aminek az ismerete és gyakorlati felhasználása épp olyan lényeges mozzanata a nyilvánosság előtti megszólalásnak, mint például az elmondandó szöveg logikus megszerkesztése. Hogy mi tartozik a kommunikáció, a nyilvánosság előtti megszólalás eszköztárába? A külső megjelenéstől az öltözködésen, a mozgáson, a gesztuson, a tekinteten át a mimikáig és a különböző érzékszervi élményekig (hallás, tapintás, bőrérzékelés, szaglás, ízlelés), s mindezek a nonverbális kommunikációs eszközök hatékonyabbá és eredményesebbé teszik a verbális kommunikációt.

Ezek az eszközök elengedhetetlen kísérői a legkülönbözőbb retorikai műfajoknak (ünnepi beszéd, megemlékezés, esküvői beszéd; vagy a klasszikus retorika műfajai közül: vádbeszéd, védőbeszéd, bírói beszéd, aztán a legkülönbözőbb alkalmakkor elmondott beszédek, melyeknek a sorát vég nélkül folytathatnánk), de legalább ennyire lényeges ezekben a műfajokban a különböző retorikai fogásoknak, retorikai alakzatoknak az alkalmazása, az úgynevezett érvelési technikák, melyek közül megemlíthetjük: a kényszerítő érvelést, a feltevéssel történő érvelést vagy a paradoxonnal, alternatívával, túlzással történő érvelést. Bőszeges anyagot tár WACHA az olvasó elé a különböző vita- és

tudományos ülések mikéntjéről, a tömegtájékoztató műfajokról vagy a publicisztikai tevékenységgel összefüggő kérdésekről, az írásos kommunikáció különböző válfajairól stb.

10. Meg kell mondanom, nehéz feladatra vállalkozik az a kutató, aki egy ilyen látószög azonos tudományos területen mozgó kérdéskört felölelő könyvről óhajt ismertetést írni. Itt egy szerteágazó, nagy összefüggéseket integráló alkotásról van szó, melynek minden alfejezetéről – nem a bíráló, hanem a továbbgondolás szándékával – terjedelmes tanulmányokat lehetne írni. Nem véletlenül szerepel írásom címében a „*mögöttes terület*” kifejezés. Ezt próbáltam halványan érzékeltetni, midőn szót ejtettem a retorika kapcsán a kommunikációelméletről, a szövegtanról, a pragmatikáról, a szocio- és pszicholingvisztikáról, a stilisztikáról, a meggyőzőségelektanról és a hermeneutikáról, természetesen nem egyenlő arányban, egy-egyről esetleg csak említést tettem, a mások szerepét talán valamivel részletesebben taglaltam, de egyiket sem szándékomnak megfelelő mértékben.

A szerzőről, WACHA IMRÉRŐL, erről a munkájáról és e területen végzett tevékenységéről csak a legnagyobb elismerés hangján szólhatok. Imponálóan gazdag szakanyagot mozgatott meg és dolgozott fel a retorikájában. Csak az irodalomjegyzék 28 könyvoldalt tesz ki, amiből ő 41 dolgozatot mondhat magáénak a felsorolt kb. 400 munkából. Viszont nem ártott volna, ha a szerző több külföldi szerző munkáját idézte volna, mert az elmúlt évtizedekben a nyugati országok gazdag szakirodalma erre lehetőséget adott volna. Mondom: az irodalomjegyzékének gazdagsága így is lenyűgöző. WACHA könyve nincs teletűzdelve szakállas lapalji jegyzetekkel, nyilván azért, mert nem csupán szakembereknek szánta, de amit egyes lapalji jegyzeteiben elmond, az arról tanúskodik, hogy e két, elég vaskos kötet is (625 oldal) kevésnek bizonyult ahhoz, amit erről a kérdéskör-ről még el tudott volna mondani. Én személy szerint csak azt sajnálom, hogy ebbe a két kötetbe nem fért bele a szövegalkotás szabályainak és követelményeinek összefoglalása. Azt hiszem, ha BÁRCZI tanár úr élne, nem venné rossz néven, hogy egykori tanítványa 1995-ben megjelent retorika könyvét az ő '63-ban megjelent *A magyar nyelv életrajza* című könyvéhez hasonlítom abból a szempontból, hogy mindkettő magas szakmai színvonal mellett kielégíti a legigényesebb tudományos követelményeket, és ugyanakkor a nem szakember számára is érthető és érdekes olvasmány. Éppen ezért WACHA IMRE *A korszerű retorika alapjai 1-2* című könyvét igen melegen ajánlhatom a nyilvánosság előtt megszólalni kívánó közéleti személyiségeknek és azoknak, akiknek hivatásuk a nyelv által is hatni közömbös társadalmunkra. A gondolatunk akkor ölt testet, ha megfelelő formát adunk mondanivalónknak, mert a szó csak így jut el az észhez és a szívhez – parafrázálva WACHA IMRE szavait, s az ő nyomán én is Kölcseyt idézem: „Teljes birtokában lenni a nyelvnek, melyet a nép beszél: ez első és elengedhetetlen feltétel. De erre még nem elég azon nyelvismeret, mely dajkánk karjai közt reánk ragadt; s azt hinni, hogy gyermekkori nyelvünkkel az élet és a tudomány legmagosb s legtitkosb tárgyát is tisztán s erőben előadhatjuk, nevetséges elbizottság. Igyekezned kell nemcsak arra, hogy beszéded hibátlanul zengjen ajkaidról; hanem arra is, hogy kedves hajlékonysággal, gazdag változékonyssággal, tisztán kinyomva, s szívre és lélekre erőben munkálva, okaidnak s érzelmekednek akaratoktól függő tolmácsa lehessen.” (Kölcsey Ferenc: Parainesis Kölcsey Kálmánhoz. In: *Kölcsey Ferenc összes művei*, Budapest, 1960. 1112, idézi WACHA IMRE, II. 291.)

Máté Jakab

Helyénvaló, hogy a Múlt Magyar Tudósai sorozatban Bárczi Géza nyelvész-professzor életpályája és munkássága méltó publicitást kapott e terjedelemben nem nagy, de tartalmában minden fontos részletre kiterjedő monográfiában. SZATHMÁRI ISTVÁN mint tanítvány és kortárs tudós kolléga vall a számára személyes példaképről, atyai barátról. Szívesen olvastuk a változatos életpálya minden részletét, melyben megidéződik a viszontagságos életút, kirajzolódik a személyes karakter, és a tudományos pályákép is megelevenedik teljes valójában.

SZATHMÁRI ISTVÁN jó érzékkel indításként mottóul választja azt a Bárczi „végrendeletet”, amelyet az ifjabb nemzedéknek hagy örökölni, de amely azért hagyományozható, mert saját tudományos tevékenységét is jellemezte: „(...) örökségül hagyom az ifjabb nemzedékeknek azt a feladatot, hogy hűen sáfárkodjanak anyanyelvünkkel és tudományával, tanulmányozzák gondosan a nyelv múltját és jelenét (...)”.

A könyv egyszerű, világos célkitűzéssel kezdődik, melyben a szerző elemzésének várható sokrétűségét sejteti, s nem titkolja, hogy a tárgyilagos hitelesség mellett a személyes élmény is felvillan majd olykor-olykor.

Ami a monográfia szerkezetét illeti, egyaránt érvényesül benne a kronologikus és tematikus rendezési elv.

SZATHMÁRI ISTVÁN könyvének dicsérendő jellemzője a filológiai pontosság, akár életrajzi adatokról van szó, akár kutatási periódusokról vagy a kutatott témák pontos regisztrálásáról. Bárczi Géza kutatómunkáját jellemezve a szerző maga is többek közt ezt a tulajdonságát emeli ki, volt tehát kitől elsajátítania ezt a nyelvtudásra különösképpen jellemző módszert. Már indításként megfogalmazza a szerző: „(...) van mit tanulni tőle: tudományos etikát, emberséget, anyanyelvi tudatot, munkaszeretetet és hogy van mit átvenni tőle, éppen továbbfejlesztés céljából is: szemléletet, módszereket, átfogó és részeredményeket. De egyáltalán kíváncsi lenni a múlt, a távolabbi és a közelmúlt nagyobb megbecsülése, mert enélkül a tudományban sincs biztonság, nincs eredményes továbblépés.” (8-9.)

A monográfia Bárczi Géza ifjúkorának bemutatásával kezdődik („Az indulás éve 1894-1919”). E korszakra a sokirányú érdeklődés és a sokoldalú tevékenység a jellemző. Belefér a versírás, az eszperantónak mint mesterséges nyelvnek a tanulása, különös érdeklődés a klasszikus latin nyelv iránt és tevékenység az iskola társadalmi egyesületeiben és kulturális mozgalmában. (16.)

Életében meghatározó a Pestre kerülés, az Eötvös-kollégium, az ottani tudományos légkör, a tanárok, a társak. Majd Párizs és Franciaország, egy életre szóló kötődése a francia nyelvhez és irodalomhoz. Maradandó, életre szóló élmény számára a Fekete Kolostor.

Több mint két évtizeden át tanított középiskolában magyar-francia szakos középiskolai tanárként.

A középiskolák számára írt francia tankönyvei, elsősorban romanista irányú kutatómunkája: az ófrancia hang- és alaktan, a francia jövevényszavak téma már mutatja azt az irányt, amerre munkássága halad, azaz vonzódását a nyelvtudományhoz. A nyelvészérett idejében, 1919-1941 között már kialakultak azok a tulajdonságok, amelyek később

még határozottabban adták tanári és kutatói habitusát. Mint tanár a tárgyszerűség és lényeglátás jellemezte, és egész puritán egyéniségével munkaszeretetre, az értékek tisztetelére nevelt. A nyelvi jelenségek vizsgálatának jellemzője a nyelvtörténeti gondolkodásra nevelés, a megértetésben a didaktikai szempontok érvényesítése.

Külön kiemelten is szó esik a *Szófejtő Szótár* keletkezésének körülményeiről, elismerő fogadtatásáról, s a mai napig tartó hatásáról, használhatóságáról.

SZATHMÁRI ISTVÁN szívesen emlékezik a debreceni egyetemi évekre, ahol Bárczi professzor úr tanítványaként maga is részese volt annak a körnek, amely a nyelvészprofesszor körül szerveződött, és a kutatás és kutatási módszertan iskolája volt.

Bárczi Géza kutatómunkássága szinte a nyelvtudomány egészére kiterjedt, ha nem is egyenlő mértékben foglalkozott valamennyi ágával. A részletes elemzés előtt SZATHMÁRI ISTVÁN áttekinthetően összegzi azokat a jellemvonásokat, amelyek ismerete szükséges ahhoz, hogy a részleteket is pontosan megértsük.

„Először is ízig-vérig nyelvtörténész volt” – vallja róla a szerző. „Másodszor: a nyelvtörténeti iskola módszerét, annak hazai és külföldi eredményeit, eljárás módjait (...) számon tartotta, de sohasem alkalmazta szolgai módon (...) Harmadszor: a szinkrón nyelvészetet is becsülte, bizonyos vonatkozásban maga is művelte. A »modern« jelzővel illetett strukturalista, generatív stb. irányzatok, módszerek alkalmazásának nem vetett gátat, mint vezető nyelvtudós vallotta, hogy »minden megközelítési móddal meg kell próbálkozni, amelyek közelebb visznek a nyelv megismeréséhez.«” (54-56.)

„Negyedszer: számára a nyelv, különösen az anyanyelv sokkal több volt, mint közlési eszköz, esztétikumot hordozó művészi eszköznek tartotta.” „Ötödszor: mint többször utalt rá, Bárczi Géza a nagy összefüggések, a szintézisek vonzották, de igen sokat munkálkodott a részletkérdéseken is.” (55-56.)

1947-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja lett, s az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának II. sz. Magyar Nyelvészeti Tanszékén tanszékvezető egyetemi tanár. Kossuth-díjjal és Állami Díjjal is kitüntették tudományos munkássága elismeréseképpen.

SZATHMÁRI ISTVÁN monográfiájának legkiemelkedőbb fejezete a „Bárczi Géza életműve és a magyar nyelvtudomány” címet viseli. Itt összegződik tételelesen mindaz, amit Bárczi Géza alkotott, s itt láttatja meg a könyv írója leginkább a szaktudományon belül is szerteágazó, szinte a nyelvtudomány valamennyi rész kérdését érintő vizsgálatait, tevékenységét.

Ahogy a szerző írja: „A következőkben – immáron a nyelvtudomány-történet »szabályainak« megfelelően – mai szemmel tekintsük át fő vonásaiban Bárczi Géza magyar nyelvtudományi munkásságát, mégpedig sorra véve az általa művelt nyelvészeti diszciplínákat.” (65.)

A részletes elemzés előtt még egyszer külön felhívja a szerző a figyelmünket a Bárczi Géza által művelt módszerek legfontosabb jellemzőire. Ezek: „(...) a teljes nyelvi élet számbavétele; a nyelvi mozgás figyelemmel kísérése; a pontos nyelvi adatokra való támaszkodás; az elméleti következtetések megfelelő levonása, és szintézisek létrehozása, még akkor is, ha a vizsgált jelenségrendszer folyamatában bizonyos láncszemek hiányoznak.” (67.)

Ha csak felsorolásszerűen említjük is azt, amit a szerző részletesen elemez, képet kaphatunk a sokoldalú munkásságról.

Élre kerül a *magyar szókincs története*, a rá vonatkozó etimológiai kutatások. SZATHMÁRI ISTVÁN így minősíti: „Talán nem túlzok, ha azt mondom, az egyes szavak, továbbá szócsoporthoz és -rétegek, valamint az egész magyar szókészlet eredetének, alakulásának, sajátosságainak a vizsgálata szerzőnk [Bárczi Géza] egyik legkedvesebb és legtöbb eredményt hozó munkaterülete volt.” (68.)

Ehhez kapcsolódnak a *névtan*, az *onomastica* körében végzett kutatásai is. Nagy körültekintéssel végzett vizsgálatokat a *magyar hangtörténet körében*, ebből is kiemelkedik „A Tihanyi Apátság Alapítólevele mint nyelvi emlék” című munkája. *Történeti alak- és mondattana; a nyelvi rétegeket érintő munkássága; a magyar nyelvjárások szinkrón vizsgálata; a történeti nyelvjáráskutatása* a pontos filológiai adatok megjelenésével kap helyet a monográfiában. A mai nyelvvállalaphoz, a szinkrón nyelvvizsgálatokhoz is volt köze; *irodalmi nyelvünk kialakulásával* és mai sajátosságaival csakúgy foglalkozott, mint az *argóval*. A mai nyelv vizsgálatát és a stilisztikát is érintette munkássága. Az *alkalmazott nyelvtudomány (nyelvművelés)* és az *általános nyelvészet* témaköreivel is foglalkozott.

SZATHMÁRI ISTVÁN teljes Bárczi-kép megrajzolására törekedett, így nem hagyhatta figyelmen kívül a tudományos közéletben játszott igen jelentős szerepét sem (Magyar Nyelvtudományi Társaság; Magyarok Világszövetsége stb.).

A „Bárczi Géza mint ember” című fejezet hihetetlen munkabírási, etikusi, társasági és baráti beszélgetéseket kedvelő magánembert mutat be, aki csillaghegyi kertészházában éli le az élete nagy részét francia-svájci származású feleségével, Simond Renéevel.

A Kruzsok, a nyelvészek baráti társasága s az ott folyó beszélgetések minden heti programja volt. Olyan tudós kutató volt, akinek távozása nagy űrt hagyott maga után 1975-ben.

SZATHMÁRI ISTVÁN könyve méltóképpen mutatja be az utókor számára Bárczi Gézát. A könyv stílusa világos és szabatos, mentes minden közhelytől, túlzástól. Egyszerű és tárgyilagos, ugyanakkor átsüt a sorokon a tisztelet és szeretet, a megbecsülés, amit volt mestere iránt érez. Filológiai pontosságot és egyszerű, közérthető stílust is tanulhatunk tőle, akik kezükbe veszik ezt a kis imakönyv küllemű könyvecskét. Odafigyelésre készítő, tanulságos olvasmány.

R. Molnár Emma

Benkes Zsuzsa – Nagy L. János – Petőfi S. János: Szövegtani kaleidoszkóp 1. Antológia

Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1996. 196 p.

Antológia? Igen! Kaleidoszkóp? Igen! De nem a hagyományos értelemben. Különleges antológia, mert „bár többségében hagyományosan is irodalmi értékűnek tekinthető XX. századi vers- és rövidpróza szövegeket tartalmaz, nem tart igényt arra, hogy minden olvasója minden benne található szöveget irodalmi értékűnek fogadja el”.

A szerzők által bevallott elsődleges cél, hogy a szövegmegformáltság világába nyújtson bevezetést, eligazítást. Ezért különleges antológia.

Mintát is ad a kategorizáláshoz, néhány szöveg bemutatja, hogy a táblázatban szereplő szempontokkal mit állapíthatunk meg egy-egy szövegről.

Mit tekinthetünk szövegnek? „Nem egy írott, nyomtatott vagy hangzó fizikai-nyelvi tárgyat, hanem egy fizikai-nyelvi tárgy és egy hozzáadott értelmezés (szövegként való minősítés) egymástól elválaszthatatlan együttesét”.

A felvázolt szövegfogalom, szövegtan fő szövegalkotó tényezőit ismerteti a Bevezető olvasmány, jól érthető, világos megfogalmazásban. A szövegalkotó tényezőket négyzetbe zárt képek szimbolizálják, mellettük a megnevezés és meghatározás. Ezeknek bemutatása, megértése igen fontos, hisz az Antológia felépítését is ezek a szövegalkotó tényezők határozzák meg:

- I. A szöveg fizikai hordozója és annak mentális képe;
- II. A szöveg fizikai hordozójához rendelhető formai felépítés;
- III. A szöveg fizikai hordozójához rendelhető nyelvi jelentéstani felépítés;
- IV. Egy valóságos vagy képzelt világdarab mentális képe és maga ez a világdarab;
- V. Más szövegeket idéző szövegek.

Nemcsak a szövegösszetevők meghatározását adják a szerzők, hanem – elősegítve a kötetben való eligazodást, a szövegösszetevők megértését – példaként két szöveggel szemléltetik is azokat (Weöres Sándor: *Hold*, Nemes Nagy Ágnes: *Amikor*).

Az Antológia szerzői a szövegeknél fontosabbnak tartják a rendezőelvet, egy szöveg szemlélet kialakításának elősegítését.

Ha például az első fejezetet vizsgáljuk, ahol a szöveg fizikai hordozója a rendezőelv, ezt a szövegösszetevőt mutatják be, találunk hagyományos és a hagyományostól eltérő tipográfiájú szövegeket, kalligrammákat, képverseket.

Nézzünk két szöveget! Takács Gyula: *Kimondani* és Esterházy Péter: *A kelet-europée pontossága* című szövegét.

A szokatlan tipográfiai formában szedett szövegek között találhatók. A szövegek utáni rövid megjegyzések leírják a szokatlanság lényegét, de utalnak arra is, hogy más szövegösszetevők kapcsán még választ kell találnia az olvasónak arra, mi célt szolgálnak ezek az eszközök. És ekkor az olvasó elkezd lapozgatni. Megkeresi ugyanazt a szöveget más összetevőknél, összeveti az ott található más szövegekkel, önállóan alakítja a „kaleidoszkópot”, keres hasonló szövegeket a kötetben kívül.

Az Antológia minden szövegét felhasználhatják diákok, tanárok tanítási órán és azon kívül is. És természetesen nemcsak irodalom-, de anyanyelvórán is.

A kötet legérdekesebb, legizgalmasabb fejezetének a „Más szövegeket idéző szövegek” címűt találtam. Balassitól, népdalokból idéző szövegektől Petőcz Andrást idéző szövegig ível a fejezet. Érdekes munkát ígér tanárnak, diáknak egyaránt a szövegeket értelmezni, összevetni az idézett és az idéző szöveget, mit mond annak, aki nem ismeri az idézetet, és annak, aki igen. Több szöveget vizsgálhatunk egymás mellett, megfigyelhetjük, hogy hatnak egymásra.

Telitalát Somlyó György: *Olykor az Ábrándot is kérdőre kellene vonni* (Vörösmartynak bocsánatkérésével) című szövege. Mivé válik a romantikus vers? Pedig „csak” egy kis átalakítást végzett rajta a költő – a vers szövegmondatait kérdőmondatokká alakította. És akkor már természetesen lehet vállalkozni önállóan is más szövegek átalakítására. Ez azonban már a Szövegtani kaleidoszkóp II. kötetének témája. Sorolhatnám még a kötet

szövegeit, melyik mikor, hogy, mely témakörnél használható, hisz nem véletlen, hogy a kötetet a Művelődési és Köznevelési Minisztérium az oktatáshoz szükséges segédkönyvvé nyilvánította. Ha tanítványaink ennyi szövegtani ismerettel és ennyi kortárs szerző szövegével gazdagodnának, elégedettek lehetnének.

Az Antológia remélhetőleg inspirálóan hat a diákokra, tanárookra egyaránt.

A „Még egyszer az olvasóhoz” zárófejezet ötleteket ad, hogy bővíthető az antológia önállóan, hogyan rendezhetők szöveggel más-más szövegösszetevő figyelembevételével. Nagy László: *Ki viszi át a Szerelmet* című szövegével ezt be is mutatja az olvasóknak.

Az elsősorban diákoknak szánt Antológia tipográfiájáról is szólnunk kell. Egyértelműen az olvasást, értést, szövegek keresését elősegítő tipográfia ez.

A Tárgymutató és a Bibliográfia újabb szövegek olvasására csábíthatja a diákokat.

Azok a tanárok, akik ebbe – a kötetben vázolt – szövegmegközelítésbe „belekóstoltak” már, biztosan tanítványaik kezébe adják ezt a kötetet. Akik pedig még idegenkednek ettől, azoknak a köteten kívül remélhetőleg nagy segítséget nyújthat az ígért kézikönyv.

Palotásné Nagy Éva

Petőfi S. János: Az explicitéség biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában. A szemiotikai textológiai értelmező interpretáció néhány aspektusa
A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének kiadványa, *Linguistica – Series C – Relationes*, 8. Budapest, 1996. 60 p.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete folyamatosan publikálja munkatársainak legfrissebb tudományos eredményeit. A nyelvtudomány neves művelőinek a Nyelvtudományi Intézetben meghívott előadóként tartott előadásai anyagát a *Linguistica – Series C – Relationes* című sorozatban teszi közzé. Ebben a sorozatban jelent meg PETŐFI S. JÁNOS 1994-ben tartott, *Az explicitéség biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában. A szemiotikai textológiai értelmező interpretáció néhány aspektusa* című előadásának utólag elkészített, bővített változata.

A szerző ebben a tanulmányában egyrészt az általa kidolgozott szövegtani diszciplína – a szemiotikai textológia – jellegével, másrészt a szóban forgó diszciplínában értelmezett szöveg- és interpretációfogalom definitív jegyeivel, továbbá az interpretáció explicitálására alkalmazható/alkalmazandó reprezentációs nyelvek kidolgozásának szempontjaival és a szövegtani kutatás aktuális feladataival foglalkozik.

Tanulmánya első része (A szemiotikai textológiáról, az általam elméleti keretként használt szövegtani diszciplínáról, 8-9) a szemiotikai textológia alaptulajdonságait veszi számba. Ez az (inter)diszciplína a különféle kommunikációs helyzetekben ‘működő’ multimedialis, de dominánsan verbális kommunikátumok interpretálására szolgál. Ennek megfelelően a lehetséges kommunikációs helyzetek, jelrendszerek, uni- és multimedialis

kommunikátumok tipológiájára épül; a kommunikátumokat fizikai megjelenési formáik és a befogadók interakciója eredményeként értelmezi; sajátos jelkomplexus-összetevőkkel és organizációformákkal operál; különféle megközelítésmódokat és interpretációtípusokat használ; a modularitás elvén alapuló, különböző (interpretáció)bázisokat alkalmaz; mind e bázisok, mind az interpretációk interszubjektív hozzáférhetősége érdekében különféle reprezentációs nyelvekkel él.

A tanulmány második részében (A szöveg mint jelkomplexus szemiotikai textológiai fogalmáról, 10-24) az általános és a szemiotikai textológiai értelemben vett szöveg-, illetőleg kommunikátumfogalommal és -felépítéssel, a jelkomplexusok összetevőivel, organizációtípusaival, továbbá a kompozicionális organizáció szintjeivel és egységeivel foglalkozik a szerző. A szemiotikai textológia modelljében „használt ‘szöveg’ terminus két (interpretatív úton meghatározandó/létrehozandó) entitás – egy *jelölő* és egy *jelölt* – viszonyára utal, és nem egy (statikus) *objektumra*” (10, a szerző kiemelései). A szöveg összetevői a következők: vehikulum, vehikulum-imágó (figura és notáció komponenssel), kontextuális (és rendszerszerű) formáció – ezek együttesét tekinthetjük a jelkomplexus szignifikánsának; kontextuális (és rendszerszerű) sensus (dictum, apperceptum, evocatum és szubvilágérzékeny komponenssel), relátum-imágó, relátum – ezek együttesét tekinthetjük a jelkomplexus szignifikátumának. A szöveg összefüggőségének megjelölésére részben a konnexitás, részben a kohézió, részben pedig a konstringencia terminus technicusok szolgálnak. A szemiotikai textológia manifestált vs kiegészített, konfigurációs vs relációs, referenciális (illetőleg denotatív) vs predikatív és kompozicionális vs texturális organizációtípusokat tart számon. Az organizációtípusok között kitüntetett szerepet játszik a kompozicionális, mert erre vonatkozóan vannak értelmezve a szöveg szintjei: a makroszint, a mezoszint, a mikroszint és a szubmikroszint, illetve e szintek egységei. A bevezetett fogalmak magyarázatát egyrészt a szemiotikai textológiai jelmodell ábrájával, másrészt Antoine de Saint-Exupéry *A kis herceg* című műve 12. fejezetének elemzésével teszi szemléletessé PETŐFI S. JÁNOS.

A tanulmány harmadik része (A szemiotikai textológiai interpretációk típusairól és az ezek végrehajtására szolgáló bázisokról, 24-26) természetes vs elméleti, értelmező (explikatív) vs értékelő (evaluatív), első vs másodfokú, leíró (deskriptív) vs érvelő (argumentatív) és strukturális vs procedurális interpretációtípusokat különböztet meg, illetőleg értelmez. Számba veszi továbbá az interpretációbázisok megválasztásának és létrehozásának szempontjait.

A tanulmány negyedik része (A szemiotikai textológia reprezentációs nyelveiről, 26-45) a szűkebb értelemben vett, szemiotikai természetű konfigurációk, esetünkben az iménti bázisok, valamint a kontextuális formáció és sensus felépítésének reprezentálására szolgáló nyelvekkel foglalkozik. A figura komponens egy fonetikai reprezentációs nyelvből és egy metanyelvi (paralingvisztikai) kategóriaegyüttesből álló rendszerrel reprezentálható, a notáció pedig egy logikai kalkulus mintájára felépített báziskomponenssel rendelkező kanonikus nyelv segítségével. A továbbiakban ez utóbbit tárgyalja részletesebben a szerző.

A kanonikus nyelvet a következő öt összetevő alkotja: a kategoriális szabályok rendszere, a thesaurus, a szemantikai explikálás szabályrendszere, végül a sensusspecifikus és a formációs-specifikus transzformációk szabályrendszere.

A kategoriális szabályok rendszere 'funktör+argumentuma(i)' alapstruktúrákkal ([F]{A}) operál, s funkciója a vehikulumhoz rendelhető relációs reprezentáció létrehozása. Az alapstruktúrák formuláinak értelmezését követően az argumentumszerep-indikátorok rendszerét mutatja be és illusztrálja a szerző. A kitöltött funktör- és argumentumhelyekkel rendelkező alapstruktúrák a propozíciómagok. Ezekből propozícióképző alapstruktúrák segítségével hozhatunk létre elemi propozíciókat, melyekből konnektív alapstruktúrák alkalmazásával alkothatunk komplex propozíciókat. Elemi, illetőleg komplex propozíciókból úgynevezett kanonikus atomi szövegeket állíthatunk elő. „Egy atomi szöveg az interpretálandó szövegvehikulum egy szövegmondata (első fokú makroegysége) interpretációjának explicit kanonikus reprezentációja” (35). Kanonikus atomi szövegre *A kis herceg* 12. fejezete „A kis herceg meghökkenve szedelőzködött” szövegmondatának reprezentálásával szolgáltat példát PETŐFI. Az atomi szövegekből makrokonnektív alapstruktúrák felhasználásával (nem atomi) kanonikus szövegeket hozhatunk létre, melyek analóg felépítésűek a komplex propozíciókkal.

A thesaurus a szemiotikai textológiában egyrészt a kanonikus nyelv lexikonát, másrészt a természetes nyelv–kanonikus nyelv lexikont, harmadrészt az általános jellegű enciklopédiát (vagy szakenciklopédiák sorozatát) foglalja magában. A kanonikus nyelv lexikona deklarált módon meghatározott 'primitív kanonikus lexikai elemek'-et tartalmaz, melyek formailag ugyancsak funktör+argumentumkonfiguráció struktúrájúak. A természetes nyelv–kanonikus nyelv lexikon felépítése analóg a kétnyelvű szótárakéval. Sajátos tulajdonságai többek között, hogy explikációi nem definíciók, hanem egyirányú implikációk, melyek véges számú lépésben kizárólag kanonikus nyelvi elemekből álló explikánsokat rendelnek a természetes nyelvi elemekhez, továbbá hogy elemei szintén ([F]{A}) alapstruktúrájúak, szelekciós instrukciókkal. Az enciklopédia alkalmazását az teszi szükségessé, hogy olyan vehikulumokat is interpretálunk (szükséges interpretálnunk), „amelyekhez (többé-kevésbé) 'valós' világfragmentumokat kell relátumként hozzárendelnünk” (40), s célszerű, ha ezekre vonatkozóan hasonlóképpen állnak rendelkezésünkre ismeretek, mint a nyelv szavait illetően.

A szemantikai explikálás fő kérdése az, hogy a vehikulumhoz a kategoriális szabályok alkalmazásával hozzárendelt kanonikus szöveg alapformáját megváltoztassuk-e, vagy sem. Ha nem változtatjuk meg, akkor annak elemeihez csupán hozzáillesztjük az explikációkat, ha igen, akkor annak elemeit „úgy helyettesítjük az explikánsokkal, hogy eredményül formai felépítését illetően mindig jól formált kanonikus szöveget kapjunk. Ebben az esetben ezeknek a kanonikus szövegeknek a létrehozása is feladata az explikálás szabályrendszerének” (41).

A konfigurációs elrendezésű vehikulumoknak a relációs elrendezésű kanonikus szövegekhez való viszonyát a sensus- és formációs-specifikus transzformációs szabályok rendszere hivatott reprezentálni. A sensus-specifikus transzformációk egyrészt az eredeti kanonikus szöveghez a lehetséges fókuszokra vonatkozó információk hozzárendelésének szabályait, másrészt ezen információk közül az adott vehikulum-imágóban realizált fókuszra vonatkozó információk kiválasztásának szabályait, harmadrészt az adott vehikulumban realizáltak vélt szubvilágérzékeny sensuskomponensre, más szóval a lehetséges szemantikai szuperstruktúrákra vonatkozó információk hozzárendelésének szabályait rendszerezik. A formációs-specifikus transzformációk pedig egyrészt az eredeti kanonikus szöveghez a kanonikus elemek lehetséges morfológiai formáira és a kompozí-

ciószintek egységeinek lehetséges konfigurációs elrendezéseire vonatkozó (kombinatorikus és kontextusérzékeny) információk hozzárendelésének szabályait, másrészt ezen információk közül az adott vehikulum-imágóban realizált morfológiai formákra és elrendezésekre vonatkozó (a realizált fókuszinformációkkal egybehangzó) információk kiválasztásának szabályait, harmadrészt a formáció figura komponensének (végső soron magának a vehikulumnak) a létrehozását biztosító információk hozzárendelésének szabályait rendszerezik. Tanulmányát a szemantikai szuperstruktúrákra vonatkozó megjegyzésekkel fejezi be PETŐFI S. JÁNOS.

A kötetet a tanulmányhoz csatlakozó háromrészes tematikus bibliográfia zárja.

Benkes Réka

Szerkeszti

VASS LÁSZLÓ

1. BIBLIOGRÁFIÁK

1.1. BIBLIOGRAPHIE LINGUISTIQUE DE L' ANNÉE (= BL) 1992

A korábbi kötetek szövegkutatással kapcsolatos adataihoz lásd: *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 199-104 – itt található a BL olvasásának céljára szolgáló útmutató is; *Szemiotikai szövegtan 3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész)*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 215-221; *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica, JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 177-183; *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica, JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 297-304; *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica, JGYTF Kiadó, Szeged, 1995. 331-352.

2.3. Text linguistics – Linguistique du texte 1992

- 4048 Discourse analysis. — *Lab* 9, 1992, 23-25; 73-75; 129-132; 173-174.
- 4049 GRUCZA, Sambor: Bibliografia niemieckojęzycznych prac z zakresy lingwistyki tekstu. — *KNf* 39/1, 1992, 71-84 | Biblio. of G. lg. studies on text ling.
- 4050 ABRAHAM, Werner: Überlegungen zur satzgrammatischen Begründung der Diskursfunktionen *Thema* und *Rhema*. — *FoL* 26/1-2, 1992, 197-231.
- 4051 ALBRECHT, Erhard: Erkenntnistheorie und Textverstehensprozesse: Zu einigen Fragestellungen der Medienforschung. — *ZPSK* 44/2, 1991, 265-267.
- 4052 ANISIMOVA, E. E.: Paralingvistik i tekst: k probleme kreolizovannyh i gibridnyh tekstov. — *VJa* 1992/1, 71-78 | Paraling. & text: on creolized & hybrid texts. AVESANI, Cinzia; VAYRA, Mario: Discorso, segmenti di discorso e un'ipotesi sull'intonazione. — 3577.
- 4053 BAMBERG, Michael; MARCHMAN, Virginia: Binding and unfolding: towards the linguistic construction of narrative discourse. — *DP* 14/3, 1991, 277-305.
- 4054 BARTMINSKI, Jerzy: La collection dans la structure thématique du texte oral. — [544], 77-102 | Pol. ab. | With disc. by Paul ZUMTHOR, 217; Svetlana TOLSTAJA, 318-319.

- 4055 BEAUGRANDE, Robert DE: Text linguistics through the years. — *Text* 10/1-2, 1990, 9-17.
- 4056 BECKMANN, Ulrich: *Text und Textwelten: zur Problematik der Bedeutungskonstituierung zu Texten*. — PzT 67; Hamburg: Buske, 1991, xii, 187 p.
- 4057 BEGEMANN, Petra: *Poetizität und Bedeutungskonstitution: ein Modell poetischer Textverarbeitung unter besonderer Berücksichtigung der Rolle der Lautäquivalenzen*. — PzT 66; Hamburg: Buske, 1991, x, 432 pl. | Bielefeld Univ. diss.
- 4058 BENSON, James D.; GREAVES, William S.: Collocation and field of discourse. — [4079], 397-409.
- 4059 BIBER, Douglas: Using computer-based text corpora to analyze the referential strategies of spoken and written texts. — [226], 213-252 | Comments by Bengt ALTENBERG, 253-255.
- 4060 BRANDT, Margareta; ROSENGREN, Inger: Zur Illokutionsstruktur von Texten. — *LiLi* 22 (85), 1992, 9-15 | E. ab. | Cf. 5424.
- 4061 BRINKER, Klaus: *Lingvistische Textanalyse: eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. 3., durchgesehene u. erw. Aufl. — GrG 29; Berlin: Schmidt, 1992, 163 p. | Biblio., 149-158; index, 159-163 | Cf. BL 1985, 2307.
- 4062 BÜLOW-MØLLER, Anne-Marie: *The textlinguistic omnibus: a survey of methods for analysis*. — København: Handelshøjskolens Forlag/Arnold Busck, 1989, 208 p. | *NJL* 14/1, 1991, 95-99 K. Fløttum.
- 4063 CALLOW, Kathleen; CALLOW, John C.: Text as purposive communication: a meaning-based analysis. — [4079], 5-37.
- 4064 CANINE, Karen M.: Death of vinyl, rise of the jewel box: music liner notes as a genre. — *LACUS* 18, 1991 (1992), 456-463.
- 4065 CANISIUS, Peter; SITTA, Georg: Textdeixis: zum Verhältnis von Deixis, Substitution und Anaphora. — [175] 2, 143-152.
- 4066 CASSIRER, Peter: Die Entstehung von Bedeutungsstrukturen: eine didaktische Demonstration. — [815], 41-54.
- 4067 CHAFE, Wallace: The flow of ideas in a sample of written language. — [4079], 267-294.
CHAFE, Wallace: Information flow in speaking & writing. — 4680.
- 4068 CHAFE, Wallace: Looking ahead. — *Text* 10/1-2, 1990, 19-22 | On the future of discourse studies.
- 4069 CHEN, Ping: Reflections on the development of discourse analysis in the nineties. — *Text* 10/1-2, 1990, 23-25.
- 4070 CONTE, Maria-Elisabeth: *Condizioni di coerenza ...* — Firenze: 1988 | BL 1988, 2413 | *RRL* 37/4, 1992, 259 I. Vântu.
- 4071 COULTHARD, Malcolm: On composing and evaluating text. — [789], 188-188.
- 4072 CUGU, S. D.: Do problemy temporal'nych charakterystyk tekstosytuacii zustrici. — *Mov* 1992/3, 49-52 | On the temporal features of the textual situation „meeting”.
- 4073 DANES, Frantisek: Some thoughts on concepts, propositions and sentences from a textlinguistics viewpoint. — [773], 129-134.

- 4074 DARRAULT, Ivan: Statut du texte oral dans le comportement conversationnel. — [544], 39-45 | Pol. ab.
- 4075 DIJK, Teun A. VAN: *La ciencia del texto: un enfoque interdisciplinario*. Con un epílogo a la ed. castellana del autor. — Paidós comunicación, 15; Barcelona: Paidós, 1983, 309 p. | Transl. of BL 1978, 2225.
- 4076 DIJK, Teun A. VAN: The future of the field: discourse analysis in the 1990s. — *Text* 10/1-2, 1990, 133-156.
- 4077 DIJK, Teun A. VAN: *News as discourse*. — Communication; Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1988 viii, 200 p. | Cf. 4170.
- 4078 DIJK, Teun A. VAN: *La noticia como discurso: comprensión, estructura y producción de la información*. — Paidós comunicación, 41; Barcelona: Paidós, 1990, 284 p. | Transl. of 4077 | Biblio., 261-274; indices, 275-284.
- 4079 *Discourse description: diverse linguistic analyses of a fund-raising text*. Ed. by William C. MANN; Sandra A. THOMPSON. — P&B, NS, 16; Amsterdam: Benjamins, 1992, xiii, 409 p.
- 4080 DORFMÜLLER-KARPUSA, Käthi: Emotionen in Texten. — [513], 529-535.
- 4081 DRESSLER, Wolfgang U.: Marked and unmarked text strategies within semiotically based NATURAL textlinguistics. — [854], 5-18.
- 4082 DREW, Paul: Conversation analysis: who needs it? — *Text* 10/1-2, 1990, 27-35.
- 4083 DRY, Helen A.: Foregrounding: an assessment. — [854], 435-450.
- 4084 DUSZAK, Anna: Schematic and topical categories in news story reconstruction. — *Text* 11/4, 1991, 503-522.
- 4085 EHLICH, Konrad: Scientific texts and deictic structures. — [199], 201-229.
- 4086 ENDRES-NIGGEMEYER, Brigitte; WAUMANS, Wim; YAMASHITA, Hitoshi: Modelling summary writing by introspection: a small-scale demonstrative study. — *Text* 11/4, 1991, 523-552.
- 4087 EROMS, Hans-Werner: Thema-Rhema-Schichtungen und -Setzungen. — *FoL* 26/1-2, 1992, 3-18.
- 4088 EVEN-VERED, Mordechai: Communicative characteristics of the sentence paradigm: a quantitative approach. Article two: Sentence type and its immediate context. — *TL* 16/2-3, 1990, 275-287.
- 4089 FAL, Wanda: Tekst kak ob'ekt issledovanija v sintaksise: obzor issledovatel'skich problem po strukture teksta. — [521], 15-25 | Text as object of syntactic research | Pol. ab.
- 4090 FARYNO, Jerzy: Nieskol'ko zametok k tema-rematike teksta. — [773], 153-161 | Some remarks on the thème-rhematics of a text.
- 4091 FIRBAS, Jan: The why's and how's in my research into functional sentence perspective. — [789], 335-357.
- FLEISCHMAN, Suzanne: V tense & point of view in narrative. — 4726.
- 4092 FORNEL, Michael DE: Temps et structures narratives. — [546], 45-53.
- 4093 FRIES, Peter H.: Lexico-grammatical patterns and the interpretation of texts. — *DP* 15/1. 1992, 73-91.
- [GAK, Vladimir G., et al.]: *Metafora v jazyke i tekste*. — 4368.

- 4094 GIANELLI, Luciano: Sul valore comunicativo delle pause „vuote” nella narrazione e nel proverbio, nella prospettiva funzionale della frase. — [516], 311-354.
- 4095 GIORA, Rachel: On the so-called evaluative material in informative text. — *Text* 10/3, 1990, 299-319.
- 4096 GIRKE, Wolfgang: Zur Motivation und Funktion perzeptiver Aussagen. — [497], 137-154.
- 4097 GIVÓN, Talmy: The grammar of referential coherence as mental processing instructions. — *Linguistics* 30/1 (317), 1992, 5-55.
- 4098 GIVÓN, Talmy: On interpreting text-distributional correlations: some methodological issues. — [997], 305-320.
- 4099 GNUTZMANN, Claus; LANGE, Regina: Kontrastive Textlinguistik und Fachsprachenanalyse. — [3349], 85-116 | E. ab.
- 4100 GOBYN, Luc [1954-1990]: *Tekstsoorten: een selectie uit het werk van Luc Gobyen*. J. DE CALUWE [et al.] (red.). — *SGGand* 30; Gent: Seminarie voor Duitse taalkunde, 1992, 232 p.
- 4101 GÖKÇE, Orhan: Inhaltsanalyse <content analysis> und Textanalyse: Zu einigen kritischen Fragen an die Inhaltsanalyse. — [513], 537-546.
- 4102 GROSSE, Siegfried: Der letzte Satz. — *DSP* 20/1, 1992, 82-93 | G. & E. ab.
- 4103 HALLIDAY, Michael A. K.: Some lexicogrammatical features of the Zero Population Growth text. — [4079], 327-358.
- 4104 HANSEN, Gyde: *Textlinguistische Analyse von Gebrauchstexten*. — Erhvervs-sproglige skrifter, 20; København: Busck, 1989, 294 p. | *MSpråk* 86/1, 1992, 88-90 E. Szwejkowska-Olsson.
- 4105 HAUEIS, Eduard: „Thema und Rhema” – Vorschlag zur Trennung eines unglücklich verbundenen Paares. — *FoL* 26/1-2, 1992, 19-28.
- 4106 HEINEMANN, Wolfgang; VIEHWEGER, Dieter: *Textlinguistik...* — Tübingen: 1991 | *BL* 1991, 3400 | *DLZ* 113/3-4, 1992, 178-180 M. Firle | *ZG* 2/2, 1992, 468-470 K. Adamzik.
- 4107 HOFFMANN, Ludger: Thema und Rhema. — *FoL* 26/1-2, 1992, 29-46.
- 4108 HOFFMANNOVÁ, Jana: K charakteristice postmoderního textu. — *SS* 53, 1992, 171-184 | G. ab.: Zur Charakterisierung eines postmod. Textes.
- 4109 [HOFFMANNOVÁ, Jana] GOFFMANOVA, Jana: Vzájemovydňosenňja typiv tekstiv (zbory, narada, seminar, dyskusija). — [14824], 163-184 | Relations of text-types (meeting, conference, seminar, discussion) | Ukr. & Ru. ab.
- 4110 HOFFMANNOVÁ, Jana; MÜLLEROVÁ, Olga: Text and discourse typologies in relation to the types of communicative situations. — [447], 181-188.
- 4111 HYMES, Dell: Ethnopoetics. — *Text* 10/1-2, 1990, 45-47.
- 4112 IAROVICI, Edith; AMEL, Rodica: The strategy of the headline. — *Semiotica* 77/4, 1989, 441-459.
- 4113 IKEGAMI, Yoshihiko: Typological discourse analysis. — *Text* 10/1-2, 1990, 49-51.
- 4114 JAKOBS, Eva: Intertextualität und Wissen. — [389] 2, 55-59.
- 4115 JONES, Linda K.: In pursuit of discourse particles. — [854], 127-136.
- 4116 JÖNSSON, Linda; LINELL, Per: Story generations: from dialogical interviews to written reports in police interrogations. — *Text* 11/3, 1991, 419-440.

- 4117 JORDAN, Michael P.: Corpus-based papers on openings. — *CWSL* 7, 1992, 34-35.
- 4118 JORDAN, Michael P.: An integrated three-pronged analysis of a fund-raising letter. — [4079], 171-226.
- 4119 KACZMARKOWSKI, Michal: Lingwistyka tekstu: geneza, rozwój, stan obecny. — *RHKUL* 35/3, 1987 (1992), 105-125 | G. ab.: Die Textling.: Ursprung, Geschichte, aktueller Zustand.
- 4120 KENT, Carolyn E.: A tagmemic analysis of coherence in writing. — [854], 189-210.
- 4121 KESIK, Marek: La cataphore: approches et problèmes. — *LeSt* 27/2, 1992, 199-214 | It. ab.
- 4122 KITTA, Jeffrey: On anaphora and antecedence. — *Semiotica* 72/3-4, 1988, 205-234.
- 4123 KLEIN, Wolfgang; STUTTERHEIM, Christiane VON: Textstruktur und referentielle Bewegung. — *LiLi* 22 (85), 1992, 67-92 E. ab.
- 4124 KOHLMANN, Ute: Objektreferenzen in Instruktionen und Beschreibungen. — *LiLi* 22 (85), 1992, 93-115 | E. ab.
- 4125 KÖNIG, Peter-Paul: Habermas, der Tod und die Kaiserin: Überlegungen zur Sequentialität von Sprechhandlungen anhand einiger Beispiele aus der Totentanzliteratur. — [175] 2, 185-197.
- 4126 KÖNIGER, Paul: Referenzierungssequenzen in Alltagserzählungen: eine konversationsanalytische Mikrostudie. — *LBer* 120, 1989, 117-132 | E. ab.
- 4127 KOSTOULI, Triantafillia: A sketch of current work on discourse analysis in Great Britain. — *Glossologia* 7-8, 1988-89 (1991), 145-168 | E. ab.
- 4128 KUHLMANN, Wolfgang: Pätevä ja oikea ymmärtäminen. — [4137], 23-45 | Competent & right understanding | Cf. 4129.
- 4129 KUSCH, Martin: „Päteväm” ymmärtämisen ongelmia: kommenti W. Kuhlmannin esitelmään. — [4137], 47-51 | Problems of competent & right understanding | Reply to W. Kuhlmann (4128).
- 4130 KUSCH, Martin: Hermeneutiikka ja kysymys. — [4137], 3-22 | On hermeneutics.
- 4131 LAROCETTE, Joe: Vers une sémantique du texte. — [2274], 21-34.
- 4132 LEECH, Geoffrey: Telling the truth about text? — *Text* 10/1-2, 1990, 55-60.
- 4133 LERCHNER, Gotthard: *Sprachform von Dichtung* ... — Berlin: 1984 | BL 1988, 2440 | [11988], 159-160 J. Schlewitt.
- 4134 LIEDTKE, Joachim: Dynamik narrativer Texte. — [175] 2, 199-208.
- 4135 LONGACRE, Robert E.: The discourse strategy of an appeals letter. — [4079], 109-130.
- 4136 LONGACRE, Robert E.: Natural text processing and text meaning. — [203], 521-534.
- 4137 *Lopussa teksti*. Toim. Riitta KORHONEN; Martin KUSCH; Hartmut SCHRÖDER. — Nordeuropäische Beiträge aus den Human- u. Gesellschaftswiss./Scand. Univ. studies in the humanities & social sci. 1; Frankfurt am Main: Peter Lang, 1992, 216 p. | At the end - the text.
- 4138 LÖTSCHER, Andreas: *Text und Thema* ... — Tübingen: 1987 | BL 1987, 2878 | ZPSK 44/2, 1991, 244-245 C. Kessler.

- 4139 LUGOWSKA, Jolanta: Comment identifier des marques de l'intention dans le texte oral populaire. — [544], 103-118 | Pol. ab.
- 4140 LUUKKA, Minna-Riitta: *Akateemista metadiskurssia: tieteellisten tekstien tekstuaalisia, interpersonaalisia ja kontekstuaalisia piirteitä*. — Korkeakoulujen kielikeskuksen julkaisu, 46; Jyväskylä: Korkeakoulujen kielikeskus, 1992, 201 p. | E. ab.: Acad. metadiscourse: textual, interpersonal & contextual features of sci. texts. | Vir 1992, 451-455 M. Siirainen.
- 4141 MAKOVEC-CERNE, Jasna: Die thematische Organisation von Texten: eine kontrastive Untersuchung. — *FoL* 26/3-4, 1992, 435-452 | Evidence from G. & Sln.
- 4142 MANN, William C.; MATTHIESEN, Christian M.I.M.; THOMPSON, Sandra A.: Rhetorical structure theory and text analysis. — [4079], 39-78.
- 4143 MANN, William C.; THOMPSON, Sandra A.: Relational discourse structure: a comparison of approaches to structuring text by 'contrast'. — [854], 19-45.
- 4144 MARTIN, J. R.: Macro-proposals: meaning by degree. — [4079], 359-395.
- 4145 MEYER, Bonnie J. F.: An analysis of a plea for money. — [4079], 79-108.
- 4146 MIHAILA, Ecaterina: „Expectatie” si „internationalitate”: consideratii asupra cartii *Introducere in teoria textului* de Emanuel Vasiliu. — *SCL* 43/2, 1992, 191-202 | Cf. 4206.
- 4147 MISTRÍK, Jozef: The semantics of the glutination of the text. — [1001], 163-172.
- 4148 MORRIS, Jane; HIRST, Graeme: Lexical cohesion computed by thesaural relations as an indicator of the structure of a text. — *CL* 17/1, 1991, 21-48.
- 4149 MYHILL, John: Word order and temporal sequencing. — [997], 265-278.
- 4150 NIDA, Eugene A.: Basic elements of discourse structures. — [854], 47-50.
- 4151 NORD, Christiane: Der Titel - ein Mittel zum Text: Überlegungen zu Status und Funktionen des Titels. — [513], 519-528.
- 4152 NYSTRAND, Martin; WIEMELT, Jeffrey: When is a text explicit?: formalist and dialogical conceptions. — *Text* 11/1, 1991, 25-41.
- 4153 OCKEL, Eberhard: Vorlesen als Methode der Textanalyse. — [513], 503-518.
- 4154 OLSON, David R.: Children's understanding of interpretation and the autonomy of written texts. — *Text* 11/1, 1991, 3-23.
- 4155 PALACAS, Arthur L.: Forms of speech: linguistic worlds and Goffman's embedded footings. — [854], 257-291.
- 4156 PALEK, Bohumil: Discourse: the forecast of its study? — *Text* 10/1-2, 1990, 69-72.
- 4157 [ΠΑΠΙΟΑΝΝΟΥ, Pinelopi] Παπαϊωαννον, Πηνελοπη: Ανεπαρκειες των συντακτικων μοντελων παραγωγης και κατανοησεως των ιστοριων. — *SGL* 13, 1992, 587-606 | E. ab.: Inadequacies of strong [*sic pro* story] grammars.
- PETŐFI, János S.: From the analysis of lit. works towards a semiotic theory of multi-media human communication ... — 3164.
- PETŐFI, János S.: Meaning & explicative interpretation as research objects. — 3165.
- 4158 PETŐFI, János S.: Tekstintulkinnan aspekteja. — [4137], 61-79 | Aspects of text interpretation.

- 4159 PETRÍČEK, Miroslav, Jr.: Text a jeho dekonstrukce jako problém filosofie. — *SLit* 39, 1992, 185-193 | Text & its deconstruction as a philosophical problem | E. ab.
- 4160 PIKE, Evelyn G.: How I understand a text - via the structure of the happenings and the telling of them. — [4079], 227-261.
- 4161 POLANYI, Livia: Towards a formal analysis of discourse structure and interpretation. — *Text* 10/1-2, 1990, 81-85.
- 4162 POP, Liana: Une „partie” essentiellement „du discours”: l'interjection. — *RRL* 37/4, 1992, 335-342.
- 4163 POPARDA, Oana: Repères sémantico-syntaxiques dans les structures discursives du texte. — *AUI* 36, 1990, 21-24.
- 4164 POSSENTI, Sirio: Gramática e análise do discurso. — *CEL* 22, 1992, 161-166.
- 4165 PÖTSCHKE, Hansjürgen: Zum Problem der Texttypologie: das Vorwort - eine metakommunikative Textsorte? — *AUNHum* 247, *Filologia Germanica* 16, 1992, 21-36.
- 4166 PRINCE, Ellen F.: The ZPG letter: subjects, definiteness, and information-status. — [4079], 295-325.
- 4167 PSATHAS, George; ANDERSON, Timothy: The 'practices' of transcription in conversation analysis. — *Semiotica* 78/1-2, 1990, 75-99.
- 4168 RAHNENFÜHRER, Ilse: Zur Funktion von Parenthesen in der geschriebenen Sprache. — [389] 1, 553-557.
- 4169 *Referencija i problemi tekstoobrazovanja: sbornik naucnych trudov*. [Otv. red. "N. D. ARUTJUNOVA]. — Moskva: Nauka, 1988, 239 p. | Reference & problems of text construction | Not analyzed.
- 4170 RIGGINS, Stephen H.: News as texts and actions. — *Semiotica* 78/3-4, 1990, 359-374 | Rev. art. on 4077 & 4697-8.
- 4171 ROBICHAUX, Kerry S.: Text-knowledge relationships. — [854], 363-389.
- 4172 ROINILA, Pauli: Rele vai päätöksentekijä: näkökulmia kääntäjän ja tulkin minäkuvaan. — [4137], 207-217 | Text ling. from the standpoint of the translator and interpreter.
- 4173 SANDERS, Ted J. M.; SPOOREN, Wilbert P. M.; NOORDMAN, Leo G. M.: Toward a taxonomy of coherence relations. — *DP* 15/1, 1992, 1-35.
- 4174 SANDIG, Barbara: Holistic linguistics as a perspective for the nineties. — *Text* 10/1-2, 1990, 91-95.
- 4175 SÁNDOR, András: Text, frame, discourse. — *Semiotica* 78/1-2, 1990, 51-73.
- 4176 SCHIFFRIN, Deborah: Conditionals as topics in discourse. — *Linguistics* 30/1, (317), 1992, 165-197.
- 4177 SCHIFFRIN, Deborah: The language of discourse: connections inside and out. — *Text* 10/1-2, 1990, 97-100.
- 4178 SCHLOBINSKI, Peter; SCHÜTZE-COBURN, Stephan: On the topic of topic and topic continuity. — *Linguistics* 30/1 (317), 1992, 89-121.
- 4179 SCHRÖDER, Hartmut: Diskurssin, kulttuurin, paradigman ja kielen vuorovaikutus tieteellisessä tekstissä. — [4137], 169-205 | Interactions of discourse, culture, paradigm & lg. in a sci. text.
- 4180 SCHULZ, Volker: „Deep structure signals” in fiction. — [199], 335-360.

- 4181 SEVERINSON EKLUNDH, Kerstin: The use of „idea processors” for studying structural aspects of text production. — [398], 271-287.
- 4182 SHAKIR, Abdullah; [FARGAL, Muhammad] FARGHAL, Mohammed: The activation of schemata in relation to background knowledge and markedness. — *Text* 11/2, 1991, 201-221.
- 4183 SHEN, Yeshayahu: „Parsing” procedures for stories. — [199], 609-629.
- 4184 SHEN, Yeshayahu: The X-bar grammar for stories: story grammar revisited. — *Text* 9/4, 1989, 415-467.
- 4185 SPERBER, Wolfgang: Nekotorye problemy svjazannye s analizom makrostruktury tekstov. — [521], 34-39 | Some problems in the analysis of the macro-structure of texts.
- 4186 STATI, Sorin: *Le transphrastique*. — Paris: 1990 | BL 1991, 3491 | *RLiR* 55 (217-218), 1991, 227-229 B. Wiederspiel.
- 4187 STEIN, Nancy L.: New directions in discourse analysis. — *Text* 10/1-2, 1990, 105-108.
- 4188 STOJANOVA-JOVCEVA, Stanka: Textlinguistische Probleme des Translationsprozesses bei Fachsprachentexten. — [548], 349-361.
- 4189 STRAKOVÁ, Vlasta: K ponjatiju „nominacionnogo uzla” i ego otrazeniju v tekste. — *Sistemnyj analiz lingvisticskich javlenij v tekste* (Vladivostok: 1988), 89-93.
- 4190 STROHNER, Hans; RICKHEIT, Gerd: Kognitive, kommunikative und sprachliche Zusammenhänge: eine systemtheoretische Konzeption linguistischer Kohärenz. — *LBer* 125, 1990, 3-23 | E. ab.
Studie z textové lingvistiky. — 521.
- 4191 SZABÓ, Zoltán: *Szövegyelvészlet és stilisztika*. — Budapest: Tankönyvkiadó, 1988, 342 p. | *Text ling. & stylistics* | *StUBB-Ph* 35/1, 1990, 92-93 A. Kabán.
- 4192 TANNEN, Deborah: Discourse analysis: the excitement of diversity. — *Text* 10/1-2, 1990, 109-111.
Text a textológia ... — 1017.
- 4194 *Text connexity, text coherence ...* Ed. by Emel SÖZER. — Hamburg: 1985 | BL 1991, 3493.
- 4195 *Textlinguistics*. [Guest ed.: Michael METZELTIN]. — *FoL* 25/1-2; Berlin: Mouton de Gruyter, 1991, p. 1-317 | Special issue (analyzed in BL 1991).
- 4196 *Textlinguistik*. Hrsg. dieses Heftes: Wolfgang KLEIN. — *LiLi* 86; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1992, 152 p.
- 4197 THIEL, Gisela; THOME, Gisela: *Resolutionen ...* — Tübingen: 1987 BL 1987, 2930 | *LBer* 126, 1990, 171-172 D. Sakayan.
- 4198 THOMPSON, Sandra A.: Discourse and grammar. — *Text* 10/1-2, 1990, 113-115.
- 4199 TIITTULA, Liisa: Keskustelu tutkimuksen kohteena. — [4137], 131-153 | Conversation as a research object.
- 4200 TOLSTAJA, Svetlana: Ustnyj tekst v jazyke i kul'ture. — [544], 9-16 | Oral text in Ig. & culture | Pol. ab..

- 4201 TOMASIK, Wojciech: *Od Bally'ego do Banfield (i dalej): szesc rozpraw o „mowie pozornie zaleznej”*. — Bydgoszcz: Wyzsza Szkola Pedagogiczna w Bydgoszczy, 1992, 193 p. | A critical rev. of the most important approaches to free indirect style (from Ch. Bally [1865-1947] to Banfield).
- 4202 *Topic - from grammar to discourse*. Ed. by Norbert DITTMAR. — *Linguistics* 30/1 (317); Berlin: Mouton de Gruyter, 1992, p. 1-265 | Special issue.
- 4203 TYLER, Andrea: Discourse structure and specification of relationships: a crosslinguistic analysis. — *Text* 12/1, 1992, 1-18.
- 4204 VARNHAGEN, Connie K.: Text relations and recall for expository prose. — *DP* 14/4, 1991, 399-422.
- 4205 VASCONCELLOS, Muriel: The theme as message onset: its structure and characteristics. — *Linguistics* 30/1 (317) 1992, 147-163.
- 4206 VASILIU, Emanuel: *Introduce in teoria textului*. — Bucuresti: 1990 | BL 1991, 3502 | *RRL* 37/4, 1992, 283-284 Z. Szabó | Cf. 4146.
- 4207 VATER, Heinz: *Einführung in die Textlinguistik: Struktur, Thema und Referenz in Texten*. — UTB 1660; München: Fink, 1992, 206 p. | Biblio., 177-199; index, 203-206.
- 4208 VENTOLA, Eija: Text and reference. — [398], 223-235.
- 4209 VIOLI, Patrizia: Discourse analysis and semantics. — *Text* 10/1-2, 1990, 121-123.
- 4210 VIRTANEN, Tuija: Issues of text typology: narrative - a 'basic' type of text? — *Text* 12/2, 1992, 293-310.
- 4211 VIRTANEN, Tuija: Temporal adverbials in text structuring: on temporal text strategy. — [398], 185-197.
WEINRICH, Lotte: *Verbale u. nonverbale Strategien in Fernsehgesprächen ...* — 4986.
- 4212 WIKBORG, Eleanor: Composing on the computer: a study of writing habits on the job. — [398], 263-270.
- 4213 WINTER, Eugene: The notion of unspecific versus specific as one way of analysing the information of a fund-raising letter. — [4079], 131-170.
- 4214 WISE, Mary R.: Focus of attention in narrative text and word order typology. — *LACUS* 18, 1991 (1992), 101-107 | Evidence from Aguaruna, Amuesha & Nomatsinguenga.
- 4215 YOUNG, Lynne: Phasal analysis in the description of academic discourse. — *LACUS* 18, 1991 (1992), 415-425.
- 4216 YULE, George; MATHIS, Terrie: The role of staging and constructed dialogue in establishing speaker's topic. — *Linguistics* 30/1 (317), 1992, 199-215.
- 4217 ZIMEK, Rudolf: Aktual'nye zadaci lingvistiki teksta po novoj sovetsoj koncepcii. — [521], 26-33 | Current problems of text ling. according to the new Soviet concept.
- 4218 ZIMEK, Rudolf: Perspektivnyj put' razvitija lingvistiki teksta: kognitivnaja lingvistika. — [403], 13-21 | G. ab. | A prospective trend in the progress of text ling.: cognitive ling.
- 4219 ZIMEK, Rudolf: Sovremennoe sostojanie i aktual'nye zadaci lingvistiki teksta. — *Olomoucko-lublinsky rusisticky sbornik* 2, 1988 (BL 1989, 16601), 73-94.

Addenda a BL 1992. évi kötetének 2.3. szekciójához

- 175 *Betriebslinguistik und Linguistikbetrieb: Akten des 24. linguistischen Kolloquiums, Universität Bremen, 4.-6. September 1989.* 1; 2. Hrsg. von Eberhard KLEIN; Françoise Pouradier DUTEIL; Karl Heinz WAGNER. — LA 260-261; Tübingen: Niemeyer, 1991, xi, 417; xii, 369 p.
- 199 *Cooperating with written texts: the pragmatics and comprehension of written texts.* Ed. by Dieter STEIN. — *Studies in anthropological ling.*, 5; Berlin: Mouton de Gruyter, 1992, vii, 701 p. | *Papers from a conference, Rauischholzhausen, 5-9 Sep. 1989* | Index, 699-701.
- 203 *Current advances in semantic theory.* Ed. by Maxim STAMENOV. — CILT 73; Amsterdam: Benjamins, 1992, xi, 565 p. | *Selected papers from a symposium held in the Druzba resort near Varna, Bulgaria, 25-28 Sep. 1988* | *Introd.*, 1-16; index, 555-565.
- 226 *Directions in corpus linguistics: proceedings of the Nobel symposium 82, Stockholm, 4-8 August 1991.* Ed. by Jan SVARTVIK. — TLSM 65; Berlin: Mouton de Gruyter, 1992, xii, 487 p. | ALLÉN, Sture: *Opening address*, 1-3; indices, 475-487.
- 389 *Neue Fragen der Linguistik: Akten des 25. linguistischen Kolloquiums, Paderborn 1990. I: Bestand und Entwicklung; II: Innovation und Anwendung.* Hrsg. von Elisabeth FELDBUSCH; Reiner POGARELL; Cornelia WEISS. — LA 270-271; Tübingen: Niemeyer, 1991, xvi, 557; xiv, 528 p.
- 398 *Nordic research on text and discourse: Nordtext Symposium 1990.* Ed. by Ann-Charlotte LINDBERG; Nils Erik ENKVIST; Kay WIKBERG. — Åbo: Åbo Akademis förlag, 1992, 287 p.
- 403 *Olomoucko-lublinsky rusisticky sborník. 3. Red. Miroslav ZAHŘÁDKA.* — AUP. *Facultas philosophica*, 62; Praha: Státní pedagogické nakladatel'ství, 1991, 156 p. | *Papers from a symposium, Olomouc, 1990.*
- 447 *Proceedings of LP '90: proceedings of the conference „Linguistics and phonetics: prospects and application”; Prague, August 27-31, 1990.* Ed. by Bohumil PALEK (ling.) and Premysl JANOTA (phonetics). Vol. I; II. — AUC 1992, *Philologica*, 3-4, 5; Prague: Charles UP. - Karolinum, 1992, p. 1-326; 327-578.
- 497 *Slavistische Linguistik 1991: Referate des XVII. Konstanzer slavistischen Arbeitstreffens Klagenfurt-St. Georgen/Längsee 10.-14.9.1991.* Hrsg. von Tilmann REUTHER. — SB 292; München: Sagner, 1992, 309 p.
- 513 *Sprechen und Hören: Akten des 23. linguistischen Kolloquiums, Berlin 1988.* Hrsg. von Norbert REITER. — LA 222; Tübingen: Niemeyer, 1989, x, 654 p. | ZDL 57/2, 1990, 221-224 K. H. SCHMIDT.
- 516 *Storia e teoria dell'interpunzione: atti del convegno internazionale di studi, Firenze, 19-21 maggio 1988.* A cura di E. CRESTI; N. MARASCHIO; L. TOSCHI. — Roma: Bulzoni, 1992, 570 p. | *Indices*, 561-570.
- 521 *Studie z textové lingvistiky.* Ed. Rudolf ZIMEK. — Olomouc, Univ. Palackého, 1990, 188 p. | *Papers from a meeting, Roznov p.R., Apr. 1988.*

- 544 *Tekst ustny/Texte oral: struktura i pragmatyka - problemy systematyki - uŝnosc w literaturze* pod red. Macieja ABRAMOWICZA; Jerzego BARTMINSKIEGO. — Wrocław: Wiedza o Kulturze, 1989, 232 p. | Lublin, 16-17 Sep. 1986.
- 546 *Temps et aspects: actes du colloque C.N.R.S., Paris, 24-25 octobre 1985*. Nicole TERSIS; Alain KIHM (éds.). — SELAF 248, No. spécial, 19; Paris: Peeters/SELAF, 1988, 268 p. | Cf. BL 1988, 15884 & 1990, 18766 & 18865.
- 548 *Textlinguistik und Fachsprache: Akten des internationalen übersetzungswissenschaftlichen AILA-Symposiums, Hildesheim, 13.-16. April 1987*. Reiner ARNTZ (Hrsg.). — SST 1; Hildesheim: Olms, 1988, [8], 497 p. | *Fspr* 13/1-2, 1991, 58-59 R. Hoberg.
- 773 „*Words are physicians for an ailing mind*” ‘Οργηζ νοσοουσηζ εισινιατροι λογοι: [For Anarzej Boguslawski on the occasion of his 60th birthday]. Ed. by Maciej GROCHOWSKI; Daniel WEISS. — SSS 17; München: Sagner, 1991, 524 p.
- 789 *Thirty years of linguistic evolution: studies in honour of René Dirven on the occasion of his sixtieth birthday*. Ed. by Martin PÜTZ. — Amsterdam: Benjamins, 1992, I viii, 632 p. | Index, 625-632.
- 815 *Vänbok: Festgabe für Otto Gschwantler zum 60. Geburtstag*. Hrsg. von Imbi SOOMAN. — Wien: VWGÖ, 1990, [10], 269 p., front. | *CGerm* 25/1, 1992, 57-61 G. C. Schoolfield.
- 854 *Language in context: essays for Robert E. Longacre*. Shin Ja J. HWANG; William R. MERRIFIELD, ed. — SILPL 107; Dallas, TX: Summer Inst. of Ling., 1992, xxiii, 616 p.
- 997 *Pragmatics of word order flexibility*. Ed. by Doris L. PAYNE. — TSL 22; Amsterdam: Benjamins, 1992, 320 p.
- 1001 *A reader in Slovak linguistics: studies in semantics*. Eds. Ján KACALA; Ernst EICHLER; Juraj SIKRA. — SPhSI 96; München: Sagner, 1992, 329 p. | Coll. of art. in E. transl.
- 1017 *Text a textológia*. Red. Ivan KUSY. — Ed. Litteraria; Bratislava: Veda, 1989, 160 p.
- 2274 SWIGGERS, Pierre: *Joe Larochette: notice biographique et bibliographique*. Suivi de l'exposé: *Vers une sémantique du texte*. — Biobibliographies et exposés, N. S., 1; Leuven: Centre intern. de Dialectologie générale, 1992, 34 p.
- 3164 PETÖFI, János S.: From the analysis of literary works towards a semiotic theory of multi-media human communication: 25 years of textological research: in retrospect and future outlook. — *Text* 10/1-2, 1990, 73-80.
- 3165 PETÖFI, János S.: Meaning and explicative interpretation as research objects. — [203], 501-519.
- 3577 AVESANI, Cinzia; VAYRA, Mario: Discorso, segmenti di discorso e un'ipotesi sull'intonazione. — [516], 355-407.
- 4368 [GAK, Valdimir G. et al.]: *Metafora v jazyke i tekste*. Otv. red. V. N. TELJIA. — Moskva: Nauka, 1988, 176 p. | Metaphor in lg. & text | *JC* 41, 1990, 99-101 P. Durco.
- 4726 FLEISCHMAN, Suzanne: Verb tense and point of view in narrative. — [957], 26-54.
- 4986 WEINRICH, Lotte: *Verbale und nonverbale Strategien in Fernsehgesprächen: eine explorative Studie*. — Medien in Forschung + Unterricht, A 36; Tübingen: Niemeyer, 1992, [8], 237 p. | Biblio., 230-237 | Köln Univ. diss.

- 11988 *Germanistisches Jahrbuch der Volksrepublik Bulgarien 1987/1988*. Hrsg. vom Deutschlektorat beim Kultur- u. Informationszentrum der DDR in Sofia; [Redaktionsbeirat: Pavel BORISSEVITSCH et al.]. — Sofija: Septemvri, 1987, 173 p.
- 14824 *Funkcionuvannja i rozvytok suchasnych slov'jans'kich mov: zbirnyk naukovych prac'*. [Red. kollehiya: V. M. RUSANIVS'KYJ et al.]. — Kyjiv: Nakova dumka, 1991, 236 p. | Cf. BL 1991, 12401; analyzed in the present issue.

1.2. SPECIÁLIS BIBLIOGRÁFIÁK

STUDIENBIBLIOGRAPHIEN SPRACHWISSENSCHAFT (STS)

Hrsg. Ludger HOFFMANN (IdS Mannheim/ Universität Münster)

Band 1 BRÜTSCH, Edgar/NUSSBAUMER, Markus/SITTA, Horst, *Negation*. 1990.

Band 2 BIERE, Bernd Ulrich, *Textverstehen und Textverständlichkeit*. 1991.

Band 3 DIECKMANN, Walther, *Sprachkritik*. 1992.

Band 4 BECKER-MROTZEK, Michael, *Diskursforschung und Kommunikation in Institutionen*. 1992.

Band 5 KRETZENBACHER, Heinz L., *Wissenschaftssprache*. 1992.

Band 6 NERIUS, Dieter/RAHNENFÜHRER, Ilse, *Orthographie*. 1993.

Band 7 BRINKER, Klaus, *Textlinguistik*. 1993.

2. REPERTÓRIUMOK

2.1. FOLYÓIRATOK, PERIODIKÁK, SZOROZATOK

2.1.1. DISCOURSE PROCESSES. A MULTIDISCIPLINARY JOURNAL

Ablex, Norwood N. J.

Editor: Roy O. FREEDLE

(1978 –)

A korábbi kötetek adataihoz lásd: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 186 – 197, PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 311-315 és PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1995. 358-360.

Volume 17

Number 1 – January – February 1994.

James F. STRATMAN: Investigating Persuasive Processes in Legal Discourse in Real Time: Cognitive Biases and Rhetorical Strategy in Appeal Court Briefs (1). Judith Mattson BEAN and Barbara JOHNSTONE: Workplace Reasons for Saying You're Sorry: Discourse Task Management and Apology in Telephone Interviews (59). Dieter HAENGGI and Charles A. PERFETTI: Processing Components of College-Level Reading Comprehension (83). Marcy H. DORFMAN and William F. BREWER: Understanding the Points of Fables (105). Judith A. BECKER: Pragmatic Socialization: Parental Input to Preschoolers (131). Odette GOULD, David KURZMAN, and Roger A. DIXON: Communication During Prose Recall Conversations by Young and Old Dyads (149).

Number 2 – March – April 1994.

Matthew S. MCGLONE, Sam GLUCKSBERG, and Cristina CACCIARI: Semantic Productivity and Idiom Comprehension (167). Brenda H. MANNING, C. Stephen WHITE, and Martha DAUGHERTY: Young Children's Private Speech as a Precursor to Metacognitive Strategy Use During Task Engagement (191). Debra L. LONG: The Effects of Pragmatics and Discourse Style on Recognition Memory for Sentences (213). Daniel MORROW, Michelle RODVOLD, and Alfred LEE: Non-routine Transactions in Controller-Pilot Communication (235). Adrienne LEHRER: Understanding Classroom Lectures (259). Anthony LIDDICOAT: Discourse Routines in Answering Machine Communication in Australia (283). Douglas MACBETH: Classroom Encounters With the Unspeakable: „Do You See, Danelle?" (311).

Number 3 – May – June 1994.

David S. MIALL and Don KUIKEN: Beyond Text Theory: Understanding Literary Response (337). Roxanne PARROTT: Clarifying Boundary Conditions and Extending the Motives for Nonimmediate Language Use: A Proposed Model and Test Using Physicians' Role Experience and Gender (353). Deborah SCHIFFRIN: Making a List (377). N. G. HARTLAND: Ways of Describing: Assessing, Categorizing, and Discourse Analysis (407). Yves BESTGEN and Jean COSTERMANS: Time, Space, and Action: Exploring the Narrative Structure and Its Linguistic Marking (421). Susan M. HOYLE: Children's Use of Discourse Markers in the Creation of Imaginary Participation Frameworks (447). Geneviève de WECK and Bernard SCHNEUWLY: Anaphoric Procedures in Four Text Types Written by Children (465). Author Index to Volume 17 (479). Contents Index to Volume 17 (481).

Volume 18

Number 1 – July – August 1994.

Rebecca FINCHER-KIEFER: The Effect of Inferential Processes on Perceptual Identification (1). Josie BERNICOT, Judith COMEAU, and Helga FEIDER: Dialogues

Between French-Speaking Mothers and Daughters in Two Cultures: France and Quebec (19). Alistair KNOTT and Robert DALE: Using Linguistic Phenomena to Motivate a Set of Coherence Relations (35). Terrie MATHIS and George YULE: Zero Quotatives (63). Leah L. LIGHT, Janet L. CAPPS, Asha SINGH, and Shirley A. Albertson OWENS: Comprehension and Use of Anaphoric Devices in Young and Older Adults (77). Erika HOFF-GINSBERG: Influences of Mother and Child Maternal Talkativeness (105). Marie A. SELL, Robert COHEN, Arthur C. GRAESSER, Melissa K. DUNCAN, Glen E. RAY, Christine D. MACDONALD, and Michelle CRAIN: The Form and Function of Speech Act Exchanges in Children's Dyadic Interactions (119).

Number 2 – September – October 1994.

Hsin-feng WU, Jeanne M. De TEMPLE, Jane A. HERMAN, and Catherine E. SNOW: „L'Animal Qui Fait Oink! Oink!": Bilingual Children's Oral and Written Picture Descriptions English and French Under Varying Instructions (141). Sara COBB: „Theories of Responsibility": The Social Construction of Intentions in Mediation (165). Caroline GOLDER and Pierre COIRIER: Argumentative Text Writing: Developmental Trends (187). Ruth E. KNUDSON: An Analysis of Persuasive Discourse: Learning How to Take a Stand (211). Susan JOHNSON, Patricia LINTON, and Robert MADIGAN: The Role of Internal Standards in Assessment of Written Discourse (231).

Number 3 – November – December 1994.

Boaz KEYSAR: Discourse Context Effects: Metaphorical and Literal Interpretations (247). Julie FOERTSCH and Morton Ann GERNSBACHER: In Search of Complete Comprehension: Getting „Minimalists" to Work (271). Agnes Weiyun HE: Withholding Academic Advice: Institutional Context and Discourse Practice (297). Min-Sun KIM and Mary BRESNAHAN: A Process Model of Request Tactic Evaluation (317). Helga NOICE and Tony NOICE: An Example of Role Preparation by a Professional Actor: A Think-Aloud Protocol (345). Author Index to Volume 18 (371). Contents Index to Volume 18 (373).

2.1.2. TEXT

An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse

Mouton de Gruyter, Berlin – New York

Editor: TEUN A. VAN DIJK, Amsterdam, The Netherlands
(1981 –)

A korábbi kötetek adataihoz lásd PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 205 – 214, PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE (szerk.): *Szemiotikai szöveg-*

tan 4. *A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 197 – 199, PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 313 – 315 és PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1995. 360 – 363.

Volume 14 (1994)

ANDERSSON, Tom. Ideals of and metaphors for forest: Applied discourse and conceptual analyses. 14 (3), 317-344.

ARONSSON, Karin and CEDERBORG, Ann-Christin. Conarration and voice in family therapy: Voicing, devoicing and orchestration. 14 (3), 345-369.

CLYNE, Michael and BOUMA, Gary D. Talking about one's life and faith: A pilot project on language and religion 14 (2), 167-184.

CUMMING, Susanna. Functional categories in the lexicon: Referent introduction in Indonesian novels 14 (4), 465-494.

DURE, Mark. A case study of pragmatic linking. 14 (4), 495-529.

FORD, Cecilia E. Dialogic aspects of talk and writing: *because* on the interactive-edited continuum. 14 (4), 531-554.

GEORGAKOPOULOU, Alexandra. Modern Greek oral narratives in context: Cultural constraints and evaluative ways of telling. 14 (3), 371-399.

JASPERSON, Robert, HAYASHI, Makoto, and FOX, Barbara. Semantics and interaction: Three exploratory case studies. 14 (4), 555-580.

JAWORSKY, Adam. Apologies and non-apologies: Negotiation in speech act realization. 14 (2), 185-206.

KAPLAN, Robert B., CANTOR, Selena, HANGSTROM, Cynthia, KAMHI-STEIN, Lia D., SHIOTANI, Yumiko, and ZIMMERMAN, Cheryl Boyd. On abstract writing. 14 (3), 401-426.

KIM, Myung-Hee. Referential management and activated memory in Korean discourse. 14 (1), 5-22.

KLINE, Susan L. and KUPER, Glenn. Self-presentation practices in government discourse: The case of US Lt. Col. Oliver North. 14 (1), 23-43.

MASCHLER, Yael. 'Appreciation *ha'araxa 'o ha' aratsa?*' ['valuing or admiration']: Negotiating contrast in bilingual disagreement talk. 14 (2), 207-238.

O'CONNOR, Patricia E. 'You could feel it through the skin': Agency and positioning in prisoners' stabbing stories. 14 (1), 45-75.

PATTHEY-CHAVEZ, G. Genevieve. Producing the authoritative voice in a computer lab 14 (1), 77-111.

PAYNE, Doris. OSuV versus VSuO in Panare (Cariban): Do syntax and discourse match? 14 (4), 581-609.

SILVERMAN, David. Describing sexual activities in HIV counselling: The cooperative management of the moral order. 14 (3), 427-453.

SOYLAND, A. J. Functions of the psychiatric case-summary. 14 (1), 113-140.

WATSON, Gregory J. A multidimensional analysis of style in Mudrooroo Nyoongah's prose works. 14 (2), 239-285.

WEGMAN, Cornelis. Factual argumentation in private opinions: Effects of rhetorical context and involvement. 14 (2), 287-312.

YAHYA-OTHTMAN, Saida. Covering one's social back: Politeness among the Swahili. 14 (1), 141-161.

2.1.3. PAPIERE ZUR TEXTLINGUISTIK PAPERS IN TEXTLINGUISTICS (= pt)

Hamburg, Buske

Hg.: Jens IHWE, János S. PETŐFI, Hannes RIESER
(1972-)

A korábbi kötetek adataihoz lásd PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 222 – 246, PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 199 – 203, PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1993. 315-318 és PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE – VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1995. 363-367. (A 67. kötet adatait technikai okok miatt nem tudjuk közölni.)

68. Liisa TIITTULA:

METADISKURS

Explizite Strukturierungsmittel im mündlichen Diskurs. 1993.

Erläuterung der Transkriptionszeichen (x). 1. Einleitung (1). 1.1. Ziele und Methoden der Arbeit (1). 1.2. Zur Forschungslage (6). 2. *Zur Materialbasis der Untersuchung* (14). 2.1. Zusammenstellung des Korpus und Merkmale der zu untersuchenden Diskurstypen (14). 2.2. Das finnische Korpus (22). 2.3. Das deutsche Korpus (29). 3. *Bestimmung und Abgrenzung von Metadiskurs* (34). 3.1. Referenzbereich (37). 3.1.1. Gegenstand der Äußerungen als Definierungskriterium bei verschiedenen 'Meta'-Begriffen (37). 3.1.2. Inhaltliche Aspekte metadiskursiver Äußerungen (47). 3.2. Funktion (50). 3.2.1. Funktion als Definierungskriterium bei 'Meta'-Begriffen

(50). 3.2.2. Funktionen des Metadiskurses (53). 3.2.2.1. Thematische Organisation (56). 3.2.2.2. Funktionale Gliederung (66). 3.2.2.3. Sprecherwechsel und Gliederung der Redebeiträge (75). 3.2.2.4. Markierung der Herstellungsform (80). 3.2.2.5. Lokale vs. globale Gliederung (82). 3.3. Zusammenfassung: Definition des Begriffes Metadiskurs und Probleme der Eingrenzung des Gegenstandes (84). 4. *Metadiskursive Elemente* (88). 4.1. Formen der metadiskursiven Elemente (88). 4.1.1. Sätze (88). 4.1.1.1. Satzfolgen (92). 4.1.1.2. Vollständige Sätze (95). 4.1.1.2.1. Semantische Merkmale (95). 4.1.1.2.2. Funktionen (102). 4.1.1.3. Unvollständige Sätze (105). 4.1.1.4. Teilsätze (106). 4.1.1.4.1. Struktur der Teilsätze (107). 4.1.1.4.2. Funktionen (113). 4.1.2. Feste Syntagmen (116). 4.1.2.1. Struktur der festen Syntagmen (117). 4.1.2.2. Funktion von festen Syntagmen (122). 4.1.3. Lexikalische Einheiten (123). 4.1.3.1. Zur Abgrenzung der lexikalischen Einheiten mit metadiskursiver Funktion (123). 4.1.3.2. Metadiskursive vs. andere Funktionen von Konnektoren (126). 4.1.3.3. *und* als Signal für sequentielle Kontinuität (135). 4.1.3.4. *aber* als Signal für sequentiellen Kontrast (150). 4.1.3.5. Markierung von Abschweifungen und Themenwechsel (165). 4.1.3.6. Indikatoren für Paraphrasen und Korrekturen (175). 4.1.3.7. Zusammenfassung der Ergebnisse (181). 4.2. Position der metadiskursiven Elemente (184). 4.3. Probleme der Analyse beim strukturellen Ansatz (186). 5. Diskursstrukturierung im konversationsanalytischen modell (190). 5.1. Das konversationsanalytische Beschreibungsmodell (190). 5.2. Die Relevanz des konversationsanalytischen Ansatzes für eine Analyse der Diskursstrukturierung (195). 5.3. Kontextualisierungsverfahren (204). 5.4. Konstitution der thematischen Organisation (208). 5.4.1. Thematische Organisation in spontanen Gesprächen (212). 5.4.2. Thematische Organisation in Diskussionen (237). 5.5. Handlungskonstitution (246). 5.6. Dialogkonstitution (260). 6. *Ergebnisse des Methodenvergleichs* (264). 7. *Einsatz von expliziten Strukturierungsmitteln* (273). 7.1. Situative Faktoren: informelle vs. formelle Diskurse (274). 7.2. Modalität der Themenbehandlung (278). 7.3. Art der Organisationsstrukturen (279). 7.4. Kontextbedingungen (280). 7.5. Gebrauch von anderen Strukturierungsmitteln (281). 7.6. Diskursproduktion (283). 7.7. Rezeption und Hörersteuerung (285). 8. *Zusammenfassung und Ausblick* (288). Literatur (293).

69. Markku MOILANEN – Dieter VIEHWEGER† Lauri CARLSON (Hrsg.):

ZUGÄNGE ZUR TEXT- UND DIALOGANALYSE. 1994.

Vorwort (7). Wolfgang MOTSCH: *Illokutionswissen und Dialogstruktur* (9). Allgemeiner Hintergrund (9). Zusammenhänge zwischen den Begriffen Illokution und Dialog (13). Überlegungen zu Dialogtypen (23). Bärbel TECHTMEIER: *Akzeptanzstützende Handlungen und metakommunikative Äusserungen* (28). Über die Schwierigkeit, einen Text zu analysieren (28). Akzeptanzstützende Handlungen (ASH) – ein zentraler Typ von Stützungshandlungen (31). Metakommunikative Äußerungen und die Handlungsstruktur des textes (38). Liisa TIITTULA: *Metadiskurs in Diskussionen*. Struktur und Funktion expliziter Strukturierungsmittel in argumentativen Diskursen (43). Einleitung (43). Explizite Diskursstrukturierungsmittel: verschiedene Konzepte

und Forschungssituation (45). Komplexität und Positionen der metadiskursiven Elemente (54). Diskursorganisation (56). Thematische Organisation (57). Handlungsorganisation (68). Dialogorganisation (79). Zusammenfassung (81). Makku MOILANEN: *Zur hierarchisch-argumentativen Verknüpfung von Illokutionen* (85). Einleitung (85). Theoretische Voraussetzungen (85). Untersuchungsverfahren (97). Die propositionale Konnektorenstruktur des Textes 1 (101). Die illokutionäre Konnektorenstruktur des Textes 1 (105). Die hierarchisch-argumentative Struktur des Textes 1 (111). Die propositionale Konnektorenstruktur des Textes 2 (113). Die illokutionäre Konnektorenstruktur des Textes 2 (121). Die hierarchisch-argumentative Struktur des Textes 2 (133). Auswertung der Analyseergebnisse (137). Anhang 1 (142). Text 1 (142). Text 2 (144). Anhang 2 (147). Liste der deskriptiven Prädikatore (147). Liste der weltkonstitutiven Prädikatore (149). Lauri CARLSON: *The Logic Dialogue Games* (159). Introduction (159). Game structures (160). Semantics (167). Rationality (182). Dialogue games (191). Explaining a dialogue (198). A simple question-answer dialogue (198). Summary and conclusions (203).

2.2. SPECIÁLIS REPERTÓRIUMOK

2.2.1. JANUS

Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs
Felelős szerkesztő: HORÁNYI Özséb
(1986 –)

I. 1986. Ősz. Szerk.: BÓKAY Antal, KENGyel Miklós, SZÜCS Tibor és VERES József

I.1. R. SCHILLING: Janus, a kezdetek és az átmenet istene. I.2. TÜSKÉS T.: A „Minerva” mai szemmel. I.3. L. A. COSER: Tudásszociológia (1). WESSELY A.: A tudásszociológia mint interpretációelmélet (11). ERŐS F.: A tudásszociológia hozzájárulása a szociálpszichológiához (36). FEHÉR M.: A tudásszociológia mint tudományelmélet (45). Bibliográfia a tudásszociológia tanulmányozásához (59). I.4. LOVÁSZ I.: Barthes: Világoskamra (1). PLÉH Cs: Grastyán: A játék neurobiológiája (15). SZABÓ M.: Kamarás – Varga: Reformvár (19). VERESS J.: Kardelj: A szocialista öngazgatás (29). CSÁNYI V.: Lorenz: Összehasonlító Magatartáskutatás. Az etológia alapjai (35). VÍGH Á.: Előterjesztés az irodalmi stilisztika helyzetéről és feladatairól (41). I.5. Kincses K.: Sztárképanalízis (próba No. 1.).

II. 1987. Tél. Szerk.: BÓKAY Antal, KENGyel Miklós és SZÜCS Tibor

II.1. ENYEDI György: Tér és társadalom (1). Korreferátumok. KOVÁCS Géza (11). VIDOR Ferenc (15). HOFER Tamás (19). MEGGYESI Tamás (24). KOVÁCS Katalin (26). CSATÁRI Bálint (31). BECSEI József (34). HOÓZ István (38). JOÓ Rudolf (40). NEMÉNYI Kázmér (44). KOVÁTS Dániel (47). KOZMA Tamás (50). KOVALCSIK József (55). LÁZÁR Guy (58). SZALAI Júlia (63). TOSICS Iván (67). BERÉNYI István (71). HAJDÚ Zoltán (73).

PÁLNÉ KOVÁCS Ilona (77). BÖHM Antal (81). BÁNLAKY Pál (85). BOGÁR László (88). HUSZÁR István (93). Bibliográfia (97). II.2. TÓTH József: Böhm Antal – Pál László (szerk.): Helyi társadalom I–II–III (1). CSÚRI Károly: Cs. Gyimesi Éva: Teremtett világ. Rendhagyó bevezetés az irodalomba (4). HERCZEG Gyula: Farádi László: Diagnózis az életéről (17). Bretter Zoltán: Groza Péter: A börtön homályában (24). NIEDERMÜLLER Péter: Hernádi Miklós: Ünneplő társadalom. Ünnepi viselkedések a mai Magyarországon (31). SZÜCS Tibor: Kertész Manó: Szokásmondások (36). JÁVOR Kata: Kiss Géza: Ormányság (45). FORGÁCS Péter, CSEPELI György: Mérei Ferenc: Lélektani napló I-IV (51). VEKERDI László: Poston, T. – Stewart, I.: Katasztrófaelmélet és alkalmazásai (59). TATÁR György: Warburg, A.: Pogány-antik jóslás Luther korából (66). ZELLER Gyula: A marketingoktatók I. szeminárium a Janus Pannonius Tudományegyetemen (72). II.3. BODOR Ferenc: Örökség – az eszpresszók üzenete.

III. 1987. Tavasz. Szerk.: BÓKAY Antal, KENGyel Miklós és SZÜCS Tibor

III.1. BERECKEI Tamás: A szociobiológia társadalomképe (1). Korreferátumok. VERECKEI Lajos (17). ÁDÁM György (20). VIDA Gábor (23). SZENTÁGOTHAJ János (25). NIEDERMÜLLER Péter (28). GARAI László (30). GERGELY György (35). SZIGETI Jenő (38). NÁDORI László (40). RANSCHBURG Jenő (44). PLÉH Csaba (46). ANDORKA Rudolf (48). NÁNÁSI Irén (50). BALOGH Tibor (52). RÁDI Péter (55). H. VARRÓ Zsuzsa (57). NYÍRI Tamás (61). MÉRŐ László (65). KONTRA György (68). CSÁNYI Vilmos (69). VEKERDI László (73). JUHÁSZ-NAGY Pál (76). GRASTYÁN Endre (80). Válasz a korreferátumokra (84). Bibliográfia (91). III.2. CSÉFALVAY Pál: Ipolyi Arnold (1823-1886) (1). CSEPELI György, VARGHA László, KENGyel Miklós: Dr. Agárdi Tamás: Grafológiáról mindekinek. Csötörtök Csaba: Grafológia. Az írásjellemzés kézikönyve. Rákossné Ács Klára: Vallanak a betűk (10). VÖRÖS Károly: Czifray István: Magyar nemzeti szakácskönyv (30). KOVÁCS András: Hanák Péter: Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus (36). ERŐS Ferenc: Harmat Pál: Freud és a magyarországi pszichoanalízis (46). SZABÓ Máté: Kőbányai János: A margón. Beatünnep után (56). ANDRÁSFALVY Bertalan: Lükő Gábor: A magyar lélek formái (67). KINDLER József: Cliffords S. Russel: Collective decision making. Stephen Cotgrave: Catastrophe or cornucopia. T. J. Peters – R. H. Waterman: A siker nyomában (70). HUSZÁR Ágnes: Jamie Uys: Funni people I-II (Hóbortos emberek) (76). VIDOVSZKY László: A zenei nevelés néhány kérdése (81). III.3. GERA Mihály – TÓTH Péter: A mosoly.

IV. 1987. Ősz. Szerk.: BÓKAY Antal, KENGyel Miklós és SZÜCS Tibor

IV.1. Az esztétika forrásvidéke. KISBALI László: Ízlés és képzelet (1). ADDISON, J.: Az ízlésről, 1712 (11). GOTTSCHED, J. C.: A költő jó ízléséről, 1730 (26). BODMER, J. J.: A fantázia képekkel történő gazdagításának és értelmes irányításának eszközeiről, 1741 (34). BATTEUX, Ch.: Értekezés a szépművészetekről – avagy miképpen vezethetők vissza egy és ugyanazon elvre, 1746 (39). MENDELSSOHN, M.: A szépművészetek és a széptudományok alapvető tételeiről, 1757 (48). HUME, D.: Az ízlés mércéje, 1757 (61). MORITZ, K. Ph.: Az önmagában kiteljesedett fogalmáról, 1785 (68). MORITZ, K. Ph.: A szépművészetek elméletéről, 1789 (72). Bibliográfia (75). IV.2. TÖRZSÖK Erika:

Bretter György (1932–1977) (1). HETESI István: Bakcsi György: Gogol világa (19). GÁTOS György: Bognár Tibor – Telkes József: A válás lélektana (24). MOLNÁR Judit: Bollobás Enikő: Tradition and innovation in American free verse: Whitman to Duncan (29). SZENT-IVÁNYI István: Burgess, Robert G.: Field research... (33). SZABÓ Péter: Chastel, André: Fabulák, formák, figurák (41). ANDOR Csaba: Kis Ádám (szerk.): Mi micsoda magyarul a számítástechnikában? (44). CSEPELI György: Landis, Hohn: Szerepcsere (52). NOCHTA Tibor: Sárközy Tamás: Egy gazdasági szervezeti reform sodrában (56). GERGELY György: Shallice, Tim: Psychology and social control (59). FODOR András: Tüskés Tibor: Triptichon (71). BENEY Zsuzsa: Tüskés Tibor: Pilinszky János (77). Kézdy Balázs: Társadalmi beilleszkedési zavarok (85). HAHNER Péter: Manfred, Albert: Robespierre. Lendvai L. Ferenc: Protestantizmus, forradalom, magyarság. Vadász Sándor: Danton vagy Robespierre. Rózsa László: Danton ürügyén (90). IV.3. DÁNIEL Ferenc – LUGOSI-LUGO László: A nagy ház.

V. 1988. Tél. Szerk.: BÓKAY Antal, KENGyel Miklós és SZÜCS Tibor

V.1. A modernizáció. Referátumok. POKOL Béla (1). TÓTH Tibor (7). LENGyel László (15). TOMKA Miklós (25). Korreferátumok. PAUKER Csaba (34). TÖRZSÖK Erika (36). MELLÁR Tamás (39). KISS Gy. Kálmán (42). FARKAS Szilveszter (45). KOZMA Tamás (47). KARÁCSONY András (51). ANDORKA Rudolf (54). KÖVÉR György (58). PETSCHING Mária Zita (62). GEDEON Péter (66). ÁGH Attila (68). ORMOS Mária (70). URBÁN László (75). BOD Péter Ákos (78). ZELNIK József (80). KISS István (84). Válaszok a korreferátumokra. POKOL Béla (87). TOMKA Miklós (89). Bibliográfia (93). V.2. NAGY Endre: Polányi Károly (1). DÁNIEL Ferenc: Berkes Ildikó: A western-antológia. Zalán Vince: Fejezetek a filmesztétikából – Szemelvénygyűjtemény. Báron György: Hollywood és Marienbad (23). BÓKAY Antal: Erős Ferenc: Pszichoanalízis, freudizmus, freudo-marxizmus (34). GÁSPÁRI László: Herczeg Gyula: A régi magyar próza stílusformái (46). KONCZ Gábor: Hoppál Mihály – Szecskő Tamás: Életmód modellek és minták (51). BÉLYÁČZ Iván: Szabó Bálint: Az „ötvenes évek”. Závada Pál: Kulákprens (63). HUSZÁR Ágnes: Szepes Gyula: Nyelvi babonák (71). FRANK Tibor: Még egyszer a grafológiáról (76). V.3. FRANKL Aljona – KÖBÁNYAI János: Az élet kertje.

VI. 1989. Tél. Szerk.: BÓKAY Antal, KENGyel Miklós és SZIJÁRTÓ Zsolt

VI.1. Nemzeti kultúra. Bevezetés (1). ANDERSON: Képzelt közösségek: megjegyzések a nacionalizmus eredetéről és terjedelméről (3). LÖFGREN: A nemzeti kultúra problémái svéd és magyar példákön szemlélve (13). CSEPELI: A nemzeti identitás társadalmi szerkezete a mai Magyarországon (29). LENDVAY: Magyarországgal és a magyarokkal kapcsolatos nemzeti sztereotípiák (37). SINKÓ: Árpád kontra Szent István (42). KISBÁN: Paraszttélelöl nemzeti jelkép: a gulyás esete 1800 körül (53). HOFER: Paraszti hagyományokból nemzeti szimbólumok – Adalékok a magyar nemzeti műveltség történetéhez az utolsó száz évben (59). NIEDERMÜLLER: Paraszti kultúra, városi kultúra, nemzeti kultúra: antropológiai megjegyzések (75). Bibliográfia (87). VI.2. Bibó István (1911–1979). KOZMA Tamás: Bibó István: Válogatott tanulmányok I–III (1). Interjú Kosáry Domokossal (7). PROKOPP Mária: Antal Frigyes: A firenzei festészet és társadalmi háttere (16).

Hadjinicolaou NICOS: Antal Frigyes mint a 18. századi festészet kritikus (26). KÜLLÖS Imola: Csupor Tibor: „Mikor Csíkból elindultam...” A bukovinai székelyek élettörténete. Lőrincz Imre: A bukovinai Istensegíttől a völgyeségi Majosig (35). BARNÁ GÁBOR: Dankó Imre – Küllös Imola: Vallási néprajz I-III (42). SZABÓ Ildikó: Dobray György – Horváth Péter: Szerelem első vérig. Szerelem második vérig (46). HERCZEGH Géza: Juhász Gyula: Magyarország nemzetközi helyzete és a magyar szellemi élet 1938-1944 (51). KISS Zoltán: Kalapács János: A szociológiáról – alapfokon (62). HAJNAL Albert: Majone – Quade (szerk.): Az elemzés csapdái. Miser – Quade (szerk.): A rendszerelemzés kézikönyve (67). GERÉBY György: Janus Pannonius búcsúverse huszonkilenc magyar fordításban (77). NÉMETH G. Béla: Révay József: Az erkölcs dialektikája (84). VI.3. SINKÓ Katalin: „Emlékművek”.

VII. 1989. Tavasz. Szerk.: BÓKAY Antal, KENGYEL Miklós és SZIJÁRTÓ Zsolt

VII.1. KÁROLYHÁZY Frigyes: Teremtés. Referátum (1). Korreferátumon. VEKERDI László (9). LUKÁCS Béla (13). JUHÁSZ NAGY Pál (15). HRASKÓ Péter (17). SZATHMÁRY Eörs (19). SCHILLER Róbert (23). GRANDPIERRE Attila (25). SZENTÁGOTHA János (28). GÁNTI Tibor (29). KAMPIS György (32). BALASSA Péter (33). RAJ Tamás (39). BOROS János (41). GERÉBY György (43). MÉSZÖLY Miklós (50). FILA Béla (57). P. GÁBOR Mózes (59). MEDVIGY Mihály (61). KAJTÁR Márton (62). P. TÓTH Béla (64). ÉRDI Péter (67). VÉGH László (69). SZÁNTÓ Borisz (72). HÁMORI József (76). PERJÉS Zoltán (80). KÁROLYHÁZY Frigyes: Reflexiók (84). Bibliográfia (87). VII.2. MOLNÁR Péter: Grastyán Endre (1924-1988) (1). KÓNYA Anikó: Bartlett, F. C.: Az emlékezés (19). NIEDER-MÜLLER Péter: Bíró Z. – Gagy J. – Péntek J. (szerk.): Néphagyományok új környezetben (24). VEKERDI László: Cairns-Smith, A. G.: Seven clues to the origin of life. Dyson, F.: Origins of life. Jacob F.: A lehetséges és a tényleges valóság. Maynard Smith, J.: The problems of Biology (31). KIRÁLY Péter: Davies, P.: God and the new physics (46). ODORICS Ferenc: Fabinyi T. (szerk.): A hermeneutika elmélete I-II (58). HORVÁTH Zoltán: Gorelik, G. J.: Miért háromdimenziós a tér? (66). CSEPELI György: Kolosi T.: Tagolt társadalom (76). LÁSZLÓ János: Pléh Cs.: A történetemlékezet és az emlékezeti sémák (80). SOMOS Róbert: Plótinusz: Az egyről, a szellemről és a lélekről (85). HOPPÁL Mihály: Még egyszer a regionalitásról (92). VII.3. VÉGH János: Teremtő-ábrázolások.

VIII. 1991. Ősz. Szerk.: BÓKAY Antal, KENGYEL Miklós és SZIJÁRTÓ Zsolt

VIII.1. Mentális környezet. A csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport tanulmányai. A munkacsoport tagjai: BÍRÓ Zoltán, BODÓ Júlianna, GAGYI József, MAGYARI Nándor László, MAGYARI Vincze Enikő, OLÁH Sándor. Előszó (1). Bevezetés (3). Társadalmi környezet – kisebbségi szemszögből (6). Intézményesülés és intézményi struktúra (6). Értelmiségi intézmények és álintézmények (9). A valóság-teremtés szintjei és mechanizmusai (13). A valóság-teremtés funkciói, avagy a rejtett politizálás útvesztői (17). Közvetlen emberi környezet – kommunikációs szemszögből (23). A térhasználat dimenziói (23). A „hely” (29). Mentális térképek (33). A közvetlen emberi környezet mintái és struktúrái, ünnepek és hétköznapiak (40). Összefoglalás (45). Bibliográfia (51). VIII.2. BÓKAY Antal: Ferenczi Sándor (1873-1933) (1). TARNAY Brunó, GERÉBY

György: Bolberitz Pál – Gál Ferenc: Aquinoi Szent Tamás filozófiája és teológiája (21, 38). SZATHMÁRY Eörs: Csányi Vilmos: Evolúciós rendszerek (51). CSÁNYI Vilmos, KAMPIS György: Válasz Szathmáry Eörsnek (62, 65). NATALA BONYECKAJA: Pavel Florenszkij: Az ikonosztáz (70). MIKLÓSSY Endre: Hamvas Béla (85). SOMLYÓ Bálint: Martin Heidegger: A műalkotás eredete (94). ORTHMAYR Imre: Krzysztof Michalski: A modern tudományok emberképe (100). SZIJÁRTÓ Zsolt: Budapesti Könyvszemle (BUKSZ) (109). VIII.3. FEJŐS Zoltán: Magyarok Chicagóban.

IX. 1992. Ősz. Szerk.: BÓKAY Antal, KENGyel Miklós és SZIJÁRTÓ Zsolt

IX.1. Mi a fogalom? Bevezetés (1). Fórum. ATRAN, Scott: Alapvető fogalmi tartományok (5). BOGDAN, Radu J.: Miért van szükségünk fogalmakra? (15). DAMASIO, Antonio R.: Fogalmak az agyban (22). EVANS, Jonathan St. B. T.: Fogalmak és következtetés (26). HAMPTON, James A. H.: Fogalmak és a korrekt gondolkodás (31). KEIL, Frank C.: Pókok a hiedelmek hálójában: a fogalmak és az elméletek közötti zavaros viszony (38). PEACOCKE, Christopher: A birtoklás feltételei: a fogalmak elméletének fókusz (45). SMITH, Edward E.: Három megkülönböztetés a fogalmakkal és a kategorizációval kapcsolatban (51). WOODFIELD, Anrew: Néhány megjegyzés a normákról (55). Tanulmányok. JACKENDOFF, Ray: Mi egy fogalom, ha megragadható? (61). LAKOFF, George: Néhány empirikus megjegyzés a fogalmak természetéről (97). Bibliográfia (121). IX.2. Jeles Andrásal beszélget Forgách András (1). PLÉH Csaba: Az asszociáció reneszánsza a kognitív pszichológiában (12). TARNAY László: Dissanayake, Ellen: What is art for? (23). SZ. JÓNÁS Ilona: Duby, Georges: A lovag, a nő és a pap (35). GYÖRI Gábor: Landsberg, Marge E.: The genesis of language (44). CSÁNYI Vilmos: Nádas Péter: Játéktér (51). ALTRICHTER Ferenc: Wittgenstein, Ludwig: A bizonyosságról (55). IX.3. BÉRES István: A tér.

2.2.2. VEKERDI LÁSZLÓ

TUDÁS ÉS TUDOMÁNY

Szerk.: TERTS István
Typotex, Budapest
1994.

A tudománytörténetírás történetéről (1962) (5). Jegyzetek a tudománytörténetírás újabb irányairól (45). Tudomány és népművelés (57). Mire jó a tudománytörténetírás? (66). Kritika és tudományelmélet (77). Az „egy” és a „sok” (85). Alap kutatás és szemléletformálás (93). Kopernikusz művének filozófiai konzekvenciáiról (110). Ikarosz, avagy a tudomány fejlődésvonalai (119). Az általános műveltség és a felsőoktatás (139). A tudás útja (153). Bolyai János új világa (156). Tudás és tudomány (159). A kutatómunka és a tudományos közélet várható jellege és tendenciái a következő három évtizedben (170). „Azért... csak tanítón taníts” (190). Minerva és a tudományfejlődés, avagy a modern tudományfilozófiák historiográfiai relevanciája (201). Tudományos világkép – tudományos műveltség (233). Vitára várva (244). Newton (végre) magyarul is olvasható! (250). A természetkép változásai (255). Az intellektus tisztessége – Albert

Magnus és korunk (268). A „falszifikációs módszertől” a „módszeres módszertelenségig” (276). A Bolyai-kutatás változásai (297). Róka fogta csuka, csuka fogta paradigma, avagy az anarchista tudományfilozófia csapdája (305). Az absztrakt filozófia és a nyelv (325). Sok vagy kevés a magyar Nobel-díjas? (359). A tudományok önállóvá válása (367). Tévedni tudni illik? (373). Foucault és Venturi „XVIII. századai”. Két értékrend-szermodell és tudománytörténeti tanulságaik (382). Válság és természettudomány az újkorelőn (403). Newton és a postkuhniánus tudományfilozófia, avagy szelíd kötekedés I. B. Cohen „Newtoni forradalmá”-val (420). Diszciplinaritás és interdiszciplinaritás a tudománytörténetírásban (430). A tudás születése (439). Az okkult ígézetében (449). Tremészettudomány és modernség (463). A tudományos világkép „bizalmi válsága” (477). A tudomány hasznáról (495). Egy világhírű fölfedezés tanulságai (509). Előszó, avagy mit tanulhatnánk öt nagy fizikustól? (526). Megírható-e a tudomány története? (534). Praesens imperfectum: töredékek a tudománytörténetírás jelenéről (542).

2.2.3. SPRACHPHILOSOPHIE

PHILOSOPHY OF LANGUAGE

LA PHILOSOPHIE DU LANGAGE

Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung

An International Handbook of Contemporary Research

Manuel international des recherches contemporaines

Herausgegeben von / Edited by / Edité par

Marcelo DASCAL – Dietfried GERHARDUS – Kuno LORENZ – Georg MEGGLE

Walter de Gruyter, Berlin – New York

1992, 1996

Inhalt/ Contents/ Table des matières

1. Halbband/ Volume 1/ Tome 1

Vorwort (V). Preface (XIII). Préface (XX).

I. Raumzeitliche Übersichten

Spatio-temporal surveys

Aperçus spatio-temporaux

1. Matthias GATZEMEIER, Sprachphilosophische Anfänge (*First thoughts about language. Premières réflexions sur le langage*) (1). 2. Karlheinz HÜLSER, Stoische Sprachphilosophie (*Stoic philosophy of language. La philosophie du langage des stoïciens*) (17). 3. Lenn E. GOODMAN, Jewish and Islamic philosophy of language (*Jüdische und arabische Sprachphilosophie. Les philosophies du langage juive et arabe*) (34). 4. Wolfgang GOMBOCZ, Sprachphilosophie in der Scholastik (*Philosophy of language in scholasticism. La philosophie du langage dans la scolastique*) (56). 5. Bimal K. MATILAL, Indian philosophy of language (*Indische Sprachphilosophie. La philosophie indienne du langage*) (75). 6. Angus C. GRAHAM, Chinese philosophy of language (*Chinesische Sprachphilosophie. La philosophie chinoise du langage*) (94). 7. Gabriel NUCHELMANS, Renaissance philosophy of language (*Sprachphilosophie in der*

Renaissance. La philosophie du langage dans la Renaissance) (104). 8. Gerda HAßLER, Sprachphilosophie in der Aufklärung (*Philosophy of language in the age of enlightenment. La philosophie du langage au Siècle des Lumières*) (116). 9. Hermann J. CLOEREN, Historisch orientierte Sprachphilosophie im 19. Jahrhundert (*Historically oriented philosophy of language in the 19th century. La philosophie du langage à orientation historique au 19ème siècle*) (144). 10. Jim HANKINSON, The sceptical tradition in the philosophy of language (*Die skeptische Tradition in der Sprachphilosophie. Le scepticisme en philosophie du langage*) (162). 11. Lia FORMIGARI, The empiricist tradition in the philosophy of language (*Die empiristische Tradition in der Sprachphilosophie. La tradition empiriste dans la philosophie du langage*) (175). 12. Sylvain AUROUX, La tradition rationaliste dans la philosophie du langage (*Die rationalistische Tradition in der Sprachphilosophie. The rationalist tradition in the philosophy of language*) (184). 13. Helmut GIPPER, Sprachphilosophie in der Romantik (*Philosophy of language in romanticism. La philosophie du langage à l'époque romantique*) (197).

II. Personen

Persons

Personnes

14. Nicholas P. WHITE, Plato (427-347) (234). 15. Wolfram AX, Aristoteles (384-347) (244). 16. Erhardt GÜTTGEMANNS, Aurelius Augustinus (354-430) (260). 17. Madhav M. DESHPANDE, Bhartrhari (ca. 450-510) (269). 18. Bimal K. MATILAL, Jayanta (ca. 840-900) (278). 19. Jacques LANGHADE, al-Farabi (872-950) (279). 20. Lambertus M. de RIJK, Peter Abaelard (1079-1142) (290). 21. Egbert BOS, William of Ockham (ca. 1285-1347) (296). 22. Gerhard STREMMINGER, John Locke (1632-1704) (308). 23. Albert HEINEKAMP, Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) (320). 24. Nancy S. STRUEVER, Giambattista Vico (1668-1744) (330). 25. Rüdiger WELTER, Johann Georg Hamann (1730-1788) (339). 26. Ulrich GAIER, Johann Gottfried Herder (1744-1803) (343). 27. Silke M. KLEDZIK, Wilhelm von Humboldt (1767-1835) (362). 28. Jan BERG, Bernard Bolzano (1781-1848) (381). 29. Lars GUSTAFSSON, Alexander Bryan Johnson (1786-1867) (393). 30. Willem R. de JONG, John Stuart Mill (1806-1873) (401). 31. Clemens KNOBLOCH, Wilhelm Wundt (1832-1920) (412). 32. Bernd Michael SCHERER, Charles Sanders Peirce (1839-1914) (431). 33. Savina RAYNAUD, Anton Marty (1847-1914) (445). 34. Matthias SCHIRN, Gottlob Frege (1848-1925) (467). 35. Elisabeth LEINFELLNER-RUPERTSBERGER, Fritz Mauthner (1849-1923) (495). 36. Christian STETTER, Ferdinand de Saussure (1857-1913) (510). 37. Henning KNIESCHE, Ernst Cassirer (1874-1945) (524). 38. Robert E. INNIS, Karl Bühler (1879-1963) (550). 39. Jacques BOUVERESSE, Ludwig Wittgenstein (1889-1951) (563).

III. Positionen

Positions

Doctrines

40. Claus JACOBI, Die Lehre der Terministen (*The terminists' doctrine. La doctrine des terministes*) (580). 41. Gereon WOLTERS, Die Lehre der Modisten (*The modists' doctrine. La doctrine des modistes*) (596). 42. Victor van BULERT, Apohavada in Buddhist logic (*Der Apohavada in der logischen Schule des Buddhismus. Apahovada dans l'école logique du Bouddhisme*) (600). 43. Bimal K. MATILAL, The sphota doctrine

of the Indian Grammarians (*Der Sphotavada bei den indischen Grammatikern. La doctrine du sphota des grammairiens indiens*) (609). 44. Jean-Claude PARIENTE, La position de la grammaire rationnelle (*Die Position der rationalen Grammatik. The rational grammar position*) (620). 45. Kurt WUCHTERL, Die hermeneutische Position (*The hermeneutic approach. Le point de vue herméneutique*) (638). 46. David Woodruff SMITH, Phenomenological approaches (*Die phänomenologischen Positionen. Les points de vue phénoménologiques*) (649). 47. Else M. BARTH, Dialogical approaches (*Die dialogischen Positionen. Les points de vue dialogiques*) (663). 48. Volkbert M. ROTH, Die marxistische Lehre (*The marxist doctrine. La doctrine marxiste*) (667). 49. James BOHMAN, Critique of ideologies (*Die ideologiekritischen Positionen. Les points de vue de la critique des idéologies*) (689). 50. Ausonio MARRAS, Behavioristic approaches (*Die behavioristischen Ansätze. Les positions du behaviorisme*) (705). 51. Axel BÜHLER, The structuralist approaches (*Die strukturalistischen Ansätze. Les positions structuralistes*) (718). 52. Harald WENZEL, Der interaktionistische Ansatz (*The interactionist approach. Le point de vue interactionniste*) (732). 53. Wolfgang KUHLMANN, Die transzendentalpragmatische Position (*The position of transcendental pragmatism. Le point de vue du pragmatisme transcendantal*) (746). 54. Hans Julius SCHNEIDER, Die sprachlichen Annahmen der Sprechakttheorie (*The philosophy of language underlying speech act theory. La philosophie implicite du langage dans la théorie des actes de parole*) (761). 55. Helmut SCHNELLE, Die sprachphilosophischen Annahmen der formalen Semantik (*The philosophy of language underlying formal semantics. La philosophie implicite du langage dans la sémantique formelle*) (775). 56. Johannes SCHWITALLA, Die sprachphilosophischen Annahmen der Sprachsoziologie und der Soziolinguistik (*The philosophy of language underlying sociology of language and sociolinguistics. La philosophie implicite du langage dans la sociologie du langage et dans la socio-linguistique*) (785). 57. Jan SLEUTELS, Philosophical foundations of psychology of language and of psycholinguistics (*Die philosophischen Grundlagen der Sprachpsychologie und der Psycholinguistik. Fondements philosophiques de la psychologie du langage et de la psycho-linguistique*) (797). 58. Hans GLINZ, Die philosophischen Grundlagen der Sprachinhaltsforschung (*Philosophical foundations of content analysis. Fondements philosophiques de l'analyse du contenu*) (810). 59. Henri LAUENER, Das Formalsprachenprogramm in der Analytischen Philosophie (*Formal languages in analytic philosophy. Les langages formels en philosophie analytique*) (825). 60. Eike von SAVIGNY/Oliver SCHOLZ, Das Normalsprachenprogramm in der Analytischen Philosophie (*Ordinary language in analytic philosophy. Le langage ordinaire en philosophie analytique*) (859).

2. Halbband/Volume 1/Tome 1

IV. Kontroversen

Disputes

Controverses

61. Paul GOCHET, La querelle des universaux (*Der Universalienstreit. For and against universals*) (873). 62. Eugenio COSERIU/Bimal K. MATILAL, Der φύσει-θεσει-Streit/Are words and things connected by nature or by convention? (*Les rapports entre langage et monde sont-ils naturels ou conventionnels?*) (880). 63. Jean-Marie

ZEMB/Bimal K. MATILAL, La controverse sur la primauté du mot ou de la phrase/The dispute on the primacy of word or sentence (*Der Streit um den Primat von Wort oder Satz*) (900). 64. Vivian SALMON, The universal language problem (*Der Streit um eine Universalsprache. Le problème de la langue universelle*) (916). 65. Gordon HEWES, Disputes on the origin of language (*Der Streit um den Sprachursprung. La controverse sur l'origine du langage*) (929). 66. Maurice OLENDER, Der arisch-semitische Streit zu Beginn der modernen Sprachwissenschaft (*The Aryan-Semitic dispute at the beginning of modern linguistics. La controverse aryanosémitique au sein de la linguistique moderne*) (943). 67. Konrad EHLICH, Sprache als System versus Sprache als Handlung (*Language as system versus language as action. Le langage comme système et le langage comme action*) (952). 68. Georg MEGGLE/Geo SIEGWART, Der Streit um Bedeutungstheorien (*Disputes about theories of meaning. La controverse sur les théories de la signification*) (964). 69. Pirmin STEKELER-WEITHOFER, Der Streit um Wahrheitstheorien (*Disputes about theories of truth. La controverse sur les théories de la vérité*) (898). 70. Simon BLACKBURN, The dispute on the primacy of the notion of truth in the philosophy of language (*Der Streit um den Primat von Wahrheit in der Sprachphilosophie. La controverse sur la primauté de la notion de vérité dans la philosophie du langage*) (1012). 71. Marcelo DASCAL, The dispute on the primacy of thinking or speaking (*Der Streit um den Primat von Denken oder Sprechen. Penser et parler: à qui la primauté?*) (1024). 72. Stephen P. STICH, The dispute over innate ideas (*Der Streit um die eingeborenen Ideen. La controverse sur les idées innées*) (1041). 73. Jay F. ROSENBERG, The dispute on the indeterminacy of translation (*Der Streit um die Unbestimmtheit von Übersetzung. La controverse sur l'indétermination de la traduction*) (1050). 74. William BERRIMAN, Pro and contra linguistic relativism (*Für und wider einen linguistischen Relativismus. Le pour et le contre du relativisme linguistique*) (1057). 75. Neil TENNANT, One or many logics? Arguments relevant to the philosophy of language (*Sprachphilosophische Argumente im Streit um eine Logik oder viele Logiken. Une ou plusieurs Logiques? Les arguments pertinents pour la philosophie du langage*) (1069). 76. Peter M. SIMONS, Mereology and set theory as competing methodological tools within philosophy of language (*Mereologie und Mengenlehre als konkurrierende sprachphilosophische Werkzeuge. La mereologie et la théorie des ensembles en tant qu'outils méthodologiques concurrents en philosophie du langage*) (1085).

V. Begriffe

Concepts

Concepts

77. Kuno LORENZ, Artikulation und Prädikation (*Articulation and predication. Articulation et prédication*) (1098). 78. Nathan U. SALMON, Reference: names, descriptions, and variables (Referenz durch Namen und Kennzeichnungen; Variable. La référence: noms, descriptions et variables) (1123). 79. Wolfgang KÜNNE/Ernest SOSA, Deixis und Selbstbezug/Deixis and self-reference (*Deixis et autoréférence*) (1152). 80. Wolfgang LENZEN, Propositionale Einstellung (*Propositional attitude. Attitude propositionnelle*) (1175). 81. Michael DUMMETT, Sense and reference (*Sinn und Bedeutung. Sens et référence*) (1188). 82. Joëlle PROUST, Abstraction et concrétisation

(*Abstraktion und Konrektion. Abstraction and concretion*) (1198). 83. Stewart CANDLISH, Identity and individuation (*Identität und Individuation. Identité et individuation*) (1210). 84. Sanford SHIEH, A survey of semantic relations (*Eine Übersicht über semantische Relationen. Relations sémantiques: vue d'ensemble*) (1227). 85. Wim de PATER, Analogie (*Analogy. Analogie*) (1236). 86. Howard CALLAWAY, Synonymy and analyticity (*Synonymie und Analytizität. Synonymie et analyticité*) (1250). 87. Gottfried GABRIEL, Äußerung – Satz – Aussage – Urteil (*Utterance – sentence – proposition – judgment. Énonciation – énoncé – proposition – jugement*) (1263). 88. Jaakko HINTIKKA, Possible worlds – possible individuals (*Mögliche Welten – mögliche Individuen. Mondes possibles – individus possibles*) (1271). 89. Ernest ADAMS/Ruth MANOR, Conditionals (*Konditional. Les conditionnelles*) (1278). 90. Jerzy PELC, 'Symptom' and 'symbol' in language ('Symptom' und 'Symbol' in der Sprache. 'Symptom' et 'symbole' dans le langage) (1292). 91. Umberto ECO, Metaphor (*Metapher. Métaphore*) (1313). 92. Dorothea FRANCK, Kontext und Kotext (*Context and cotext. Contexte et cotexte*) (1323). 93. John R. SEARLE, Intentionality (*Intentionalität. Intentionnalité*) (1336). 94. Georg MEGGLE, Kommunikation und Verstehen (*Communication and understanding. Communication et compréhension*) (1346). 95. Daniel VANDERVEKEN, Illocutionary force (*Illokution. Force illocutoire*) (139). 96. Marcelo DASCAL/Jaakko HINTIKKA/Kuno LORENZ, Jeux dans le langage/Games in language/Spiel in der Sprache (1371). 97. Michael ASTROH, Präsupposition und Implikatur (*Presupposition and implicature. Présupposition et implication*) (1391). 98. Ingemund GULLVÅG/Arne NÆSS, Vagueness and ambiguity (*Vagheit und Ambiguität. Le vague et l'ambigu*) (1407).

VI. Sprachphilosophische Aspekte in anderen Bereichen

Aspects of philosophy of language in other fields

Aspects de la philosophie du langage dans d'autres domaines

99. Felix MÜHLHÖLZER, Sprachphilosophie in der Wissenschaftstheorie (*Philosophy of language in philosophy of science. La philosophie du langage dans la philosophie des sciences*) (1418). 100. Gilles GRANGER, La philosophie du langage dans les sciences exactes (*Sprachphilosophie in den exakten Wissenschaften. Philosophy of language in the exact sciences*) (1436). 101. Hans G. ZILIAN, Sprachphilosophie in den Gesellschaftswissenschaften (*Philosophy of language in the social sciences. La philosophie du langage dans les sciences sociales*) (1454). 102. Werner KRAWIETZ, Sprachphilosophie in der Jurisprudenz (*Philosophy of language in law. La philosophie du langage dans les sciences juridiques*) (1470). 103. Wim de PATER, Sprachphilosophie in der Theologie (*Philosophy of language in theology. La philosophie du langage en théologie*) (1489). 104. Richard M. HARE, Philosophy of language in ethics (*Sprachphilosophie in der Ethik. La philosophie du langage en éthique*) (1505). 105. Dietfried GERHARDUS, Sprachphilosophie in der Ästhetik (*Philosophy of language in aesthetics. La philosophie du langage dans l'esthétique*) (1519). 106. Harald FRICKE, Sprachphilosophie in der Literaturwissenschaft (*Philosophy of language in the theory of literature. La philosophie du langage dans la théorie littéraire*) (1528). 107. Lutz DANNEBERG, Sprachphilosophie in der Literatur (*Philosophy of language in fiction and poetry. La philosophie du langage dans la littérature*) (1538). 108. Dietfried

GERHARDUS, Sprachphilosophie in den nichtwortsprachlichen Künsten (*Philosophy of language in non-verbal arts. La philosophie du langage dans les arts non-verbaux*) (1567). 109. Alfred LORENZER/Michael WETZEL, Sprachphilosophie in der Psychoanalyse (*Philosophy of language in psychoanalysis. La philosophie du langage dans la psychanalyse*) (1585). 110. Joseph MARGOLIS, Philosophy of language and psychology (*Sprachphilosophie und Psychologie. Philosophie du langage et psychologie*) (1590). 111. Wojciech BUSZKOWSKI, Philosophy of language and logic (*Sprachphilosophie und Logik. Philosophie du langage et logique*) (1603). 112. Michael ASTROH, Sprachphilosophie und Rhetorik (*Philosophy of language and rhetoric. Philosophie du langage et rhétorique*) (1622). 113. Alice ter MEULEN, Philosophy of language and linguistics (*Sprachphilosophie und Linguistik. Philosophie du langage et linguistique*) (1643). 114. Roland POSNER, Sprachphilosophie und Semiotik (*Philosophy of language and semiotics. Philosophie du langage et sémiotique*) (1658). 115. Gerd FRITZ, Philosophy of language and communication theory (*Sprachphilosophie und Kommunikationstheorie. Philosophie du langage et théorie de la communication*) (1685). 116. Harvey SARLES, Philosophy of language and ethology (*Sprachphilosophie und Verhaltensforschung. Philosophie du langage et éthologie*) (1700). 117. Yorick WILKS, Philosophy of language and artificial intelligence (*Sprachphilosophie und künstliche Intelligenz. Philosophie du langage et intelligence artificielle*) (1708). 118. Zeno VENDLER, Philosophy of language and linguistic philosophy (*Sprachphilosophie und linguistische Philosophie. Philosophie du langage et philosophie linguistique*) (1716). 119. Jonathan COHEN, Philosophy of language and ontology (*Sprachphilosophie und Ontologie. Philosophie du langage et ontologie*) (1729). 120. Friedrich KAMBARTEL/Pirmin STEKELER-WEITHOFER, Sprachphilosophie und die Methode der Sprachanalyse (Philosophy of language and the method of logico-linguistic analysis. *La philosophie du langage et la méthode de l'analyse logico-linguistique*) (1739).

Bibliographischer Anhang und Register

Bibliographic appendix and indexes

Annexe bibliographique et index

Verzeichnis der Beiträger/List of contributors/Liste des auteurs (1761). Sigla / Sigla / Sigles (1763). Publikationen / Publications / Ouvrages (1768). Personenregister / Index of persons / Index des noms (2029). Sachregister/Index of subjects/Index des matières (2052).

2.2.4. TEUN A. VAN DIJK

TEXTWISSENSCHAFT. EINE INTERDISZIPLINÄRE EINFÜHRUNG

Deutscher Taschenbuch Verlag

1980.

Die Originalausgabe erschien unter dem Titel »Tekstwetenschap. Een interdisciplinaire inleiding« 1978 in der Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht/ Antwerpen

Einleitung (VII). 1. Textwissenschaft (1). 1.1. Textwissenschaft als neue interdisziplinäre Wissenschaft (1). 1.2. Textwissenschaft und Sprach- und Literaturwissenschaft (3). 1.3. Textwissenschaft und kognitive Psychologie (7). 1.4. Textwissenschaft, soziale Psychologie und Soziologie (8). 1.5. Textwissenschaft und Rechtswissenschaft, Ökonomie, Politologie (11). 1.6. Textwissenschaft und Geschichtswissenschaft (12). 1.7. Textwissenschaft und Anthropologie (13). 1.8. Aufgaben der Textwissenschaft (14).

2. Text und Grammatik (18). 2.1. Einige Grundbegriffe der Grammatik (18). 2.2. Satzsequenzen (22). 2.3. Makrostrukturen von Texten (41).

3. Pragmatik: Text, Sprechakte und Kontext (68). 3.1. Was bedeutet Pragmatik? (68). 3.2. Handlung und Interaktion (71). 3.3. Sprechakte und kommunikative Interaktion (79). 3.4. Text und Kontext (82).

4. Stilistische und rhetorische Strukturen (96). 4.1. Ziele und Problemstellungen der stilistischen Analyse (96). 4.2. Die rhetorische Struktur des Textes (112).

5. Superstrukturen (128). 5.1. Was sind Superstrukturen? (128). 5.2. Wie beschreibt man Superstrukturen? (131). 5.3. Die empirische Grundlage von Superstrukturen (132). 5.4. Arten von Superstrukturen (135). 5.5. Narrative Strukturen (140). 5.6. Argumentative Strukturen (144). 5.7. Die wissenschaftliche Abhandlung (150). 5.8. Andere Texttypen (152). 5.9. Weitere Textmerkmale (154). 5.10. Textstrukturen: Zusammenfassung (158).

6. Psychologie der Textverarbeitung (160). 6.1. Fragestellung (160). 6.2. Prinzipielle Abläufe der Informationsverarbeitung (162). 6.3. Textverständnis I: das Verstehen von Satzsequenzen (170). 6.4. Textverständnis II: das Verstehen des globalen Textinhalts (183). 6.5. Das Verstehen anderer Textstrukturen (186). 6.6. Textstrukturen im semantischen Gedächtnis (188). 6.7. Semantische Transformationen (195). 6.8. Reproduktion, Rekonstruktion und Produktion von Texten (198). 6.9. Die Verarbeitung von Texten als sprachlichen Handlungen (208). 6.10. Der Erwerb textueller Fertigkeiten (213). 6.11. Psychopathologie der Textverarbeitung (216).

7. Text und Interaktion – Das Gespräch (221). 7.1. Einleitung und Fragestellung (221). 7.2. Interaktion und sozialer Kontext (223). 7.3. Sprache, Kommunikation und Interaktion (233). 7.4. Das Gespräch (241). 7.4.1. Einleitung – Gespräch und Konversation (241). 7.4.2. Gesprächssorten (241). 7.4.3. Das Alltagsgespräch (243). 7.4.4. Die Struktur des Gesprächs und der Konversation – Mikrostruktur (245). 7.4.5. Turn-Sequenzen und turn-Wechsel (255). 7.4.6. Die globalen Strukturen des Gesprächs und der Konversation (258). 7.5. Schlubbemerkungen (265).

Bibliographie (268). Auswahlbibliographie Textwissenschaft (279). Register (281).

2.2.5. PROBLEMLÖSUNG HYPERTEXT

Grundlagen – Entwicklung – Anwendung

HOFMANN/SIMON

Carl Hanser Verlag, München, Wien

1995

Inhaltsverzeichnis

Teil I. Hypertextgrundlagen (1). 1. Grundlagen (2). 1.1. Einleitung (2). 1.1.1. Literaturhinweise (4). 1.2. Begriffe und Aspekte der Hypertextwelt (6). 1.2.1. Hypertextdefinition (6). 1.2.2. Objektorientierung (7). 1.2.3. Verwandte Systemklassen (8). 1.2.4.

Hypertext und elektronische Bücher (9). 1.2.5. Hypertextbestandteile und weitere Grundbegriffe (10). 1.2.6. Literaturhinweise (13). 1.3. Hypertext und Hypermedia als Marktfaktoren (15). 1.3.1. Literaturhinweise (16). 1.4. Hypertextanwendungen (18). 1.4.1. WWW World Wide Web als weltumspannendes Informationsnetz (22). 1.4.2. Literatur (25). 1.5. Standardisierung (27). 1.5.1. Literaturhinweise (33). 1.6. Informationsbeschaffung (34). 1.6.1. Übersichtsartikel (34). 1.6.2. Bücher (34). 1.6.3. Zeitschriften (35). 1.6.4. Tagungen (35). 1.6.5. Organisationen (36). 1.6.6. Elektronische Dienste (37). 1.6.7. Literaturhinweise (37). 2. Werkzeuge und Gestaltungsmittel (39). 2.1. Objekte in Hypertextsystemen (39). 2.1.1. Knoten in Hypertextsystemen (39). 2.1.2. Verweise in Hypertextsystemen (40). 2.2. Navigation und Suche im Hypertext (42). 2.2.1. Navigationswerkzeuge in Hypertextsystemen (42). 2.2.2. Retrieval in Hypertexten (51). 2.2.3. Strukturierte Hypertexte (53). 2.2.4. Literaturhinweise (58). 2.3. Ergonomische Aspekte mit Relevanz für Hypertextsysteme (62). 2.3.1. Einführung (62). 2.3.2. Systemhandhabung (64). 2.3.3. Allgemeines zur Oberflächengestaltung (66). 2.3.4. Einflüsse von Hardware und Systemsoftware (66). 2.3.5. Hypertext, Menüs und Ikonen (67). 2.3.6. Vergleich verschiedener Medien (68). 2.3.7. Das Anlegen von Hypertexten (70). 2.3.8. Das Lesen von Hypertexten (71). 2.3.9. Navigation-sunterstützung (72). 2.3.10. Anker und Verweise (73). 2.3.11. Subjektive Befriedigung (73). 2.3.12. Literaturhinweise (74).

Teil II. Hypertextentwicklung (77). 3. Grundlagen der Entwicklung von Hypertextanwendungen (78). 3.1. Erwarten Sie nicht zu viel... (80). 3.2. ...aber auch nicht zu wenig (80). 3.3. Grundgedanke der vorzustellenden Entwicklungsmethodik (81). 3.4. Besonderheiten bei der Entwicklung von Hypertextanwendungen (81). 3.4.1. Oberfläche und Interaktivität (81). 3.4.2. Explizite Struktur (82). 3.5. Literaturhinweise (83). 4. Existierende Erfahrungen und Methodenansätze (84). 4.1. Erfahrungen (84). 4.2. KMS Guidelines (86). 4.2.1. Benutzungsschnittstelle (87). 4.2.2. Anwendungsentwicklung und -unterstützung (89). 4.3. HyperCard Stack Design Guidelines (90). 4.3.1. Wer sind die Benutzer? (92). 4.3.2. Was gehört zum Stoff der Anwendung und was nicht? (92). 4.3.3. Wie kann der Stoff der Anwendung dem Benutzer am besten präsentiert werden? (92). 4.3.4. Kann man im Hypertext einfach navigieren? (93). 4.3.5. Besitzt der Hypertext eine geeignete Einführung? (93). 4.3.6. Ist die Qualität der benutzten Medien und deren Integration ausreichend hoch? (93). 4.3.7. Ist eine iterative Weiterentwicklung des Hypertexts vorgesehen? (94). 4.3.8. Werden Tests frühzeitig und häufig durchgeführt? Finden Testergebnisse Eingang in den Entwicklungsprozeß? (94). 4.3.9. Wird der Hypertext am Ende der Entwicklung ein letztes Mal überprüft? (95). 4.4. Strukturierter Entwurf (95). 4.4.1. Entwurf des logischen Grundgerüsts (97). 4.4.2. Entwurf der Nutzung (97). 4.4.3. Entwurf der Präsentation (98). 4.5. Hypertextentwicklung – Kunst oder Handwerk? (98). 4.6. Literaturhinweise (99). 5. Faktoren der Entwicklung (101). 5.1. Überblick (102). 5.1.1. Faktoren (102). 5.1.2. Abhängigkeiten (104). 5.2. Umwelt (105). 5.2.1. Nutzungsprofil (106). 5.2.2. Technische Randbedingungen (109). 5.3. Informationskorpus (112). 5.3.1. Erhebung des Informationskorpus (113). 5.3.2. Formung des Informationskorpus (115). 5.3.3. Übertragung des Informationskorpus (116). 5.4. Repräsentation (116). 5.4.1. Art der Repräsentation (117). 5.4.2. Inhalt der Repräsentation (119). 5.4.3. Struktur der Repräsentation (120). 5.5.

Präsentation (123). 5.5.1. Präsentation von Knoten (125). 5.5.2. Präsentation von Verweisen: Anker (128). 5.6. Zusammenfassung (129). 5.7. Literaturhinweise (129).

Teil III. Hypertextanwendungen (131). 6. Kosten und Nutzen einer Realisierung von Hypertexten (132). 6.1. Systeme zur Aus- und Weiterbildung (132). 6.1.1. Einfache Lehr- und Lernsysteme (132). 6.1.2. Lernsysteme für komplexe Produkte (133). 6.2. Dokumentation (134). 6.2.1. Tätigkeitsdokumentation (134). 6.2.2. Produktdokumentation (143). 6.2.3. Literaturhinweise (145). 7. Anwendungsbeispiel I: Entwicklung eines Führungs- und Leitsystems (146). 7.1. Einführung (147). 7.2. Umwelt (149). 7.2.1. Nutzungsprofil (149). 7.2.2. Technische Randbedingungen (154). 7.3. Informationskorporus (155). 7.3.1. Erhebung des Informationskorporus (155). 7.3.2. Formung des Informationskorporus (156). 7.3.3. Übertragung des Informationskorporus (158). 7.4. Repräsentation (158). 7.4.1. Art der Repräsentation (158). 7.4.2. Inhalt der Repräsentation (159). 7.4.3. Struktur der Repräsentation (160). 7.5. Präsentation (160). 7.6. Erste Überarbeitung der Anwendung (162). 7.7. Weitere Entwicklungen (163). 7.8. Literaturhinweise (164). 8. Anwendungsbeispiel II: Erstellung eines multimedialen Informationssystems (165). 8.1. Umwelt (165). 8.1.1. Nutzungsprofil (165). 8.1.2. Technische Randbedingungen (166). 8.2. Informationskorporus (166). 8.2.1. Erhebung des Informationskorporus (166). 8.2.2. Formung des Informationskorporus (167). 8.3. Repräsentation (168). 8.3.1. Art der Repräsentation (168). 8.3.2. Partitionierung (168). 8.3.3. Struktur der Repräsentation (168). 8.4. Präsentation (169). 8.4.1. Knoten (169). 8.4.2. Verweise (169). 8.5. Zusammenfassung (170). Schlagwortverzeichnis (171).

**Dante Alighieri: *La Divina Commedia*
Edizione Multimediale Interattiva**

Az Editorial Elettronica Editel Srl kiadásában jelent meg 1995-ben a *Divina Commedia* három CD-ROMon. E kiadás szerkezetét az alábbiakban az *Inferno* bemutatásával kívánom szemléltetni.

A szóban forgó elektronikus feldolgozás a következő részekből áll:

- a mű szövege;
- bevezetések az adott (rész)műhöz, az egyes énekek rövid tartalmi összefoglalása, kommentárok és jegyzetek;
- egy ikonografikus apparátus (az *Inferno*hoz például több, mint 300 illusztrációval), amelynek rendeltetése a dantei út – szöveggel egybehangzó – vizuális követése;
- valamennyi ének híres előadók által történő megszólaltatása; végül
- egy szövegfeldolgozó program.

Ezekkel a CD-ROMokkal a következő 'műveletek' végezhetők el:

- tetszőleges módon (azaz nem csak egy adott 'lineáris ut'-at követve) lehet 'navigálni' (kalandozni) mind a mű szövegében, mind az azokhoz készített ikonografikus apparátusban;
- bármely szabadon kiválasztott szóhoz (szókezdethez vagy szöveghez) igen rövid idő alatt meg lehet találni mindazokat a sorokat, amelyekben az előfordul (éspedig bármely CD-ROM konzultálása esetén a teljes műre vonatkozóan);
- bármely alkalommal és tetszőleges módon lehet konzultálni a bevezetéseket, kommentárokat, jegyzeteket.

Amikor az ember az *Inferno*t tartalmazó CD-ROMot 'kinyitja', az 1. ábrán látható kép jelenik meg a képernyőn. Ebből kiindulva lehet választani a 'testo [= szöveg]', illetőleg a 'viaggio [= utazás]' között.

A 'testo' választása esetén a 2. ábrán látható kép jelenik meg a képernyőn, amelynek alapján

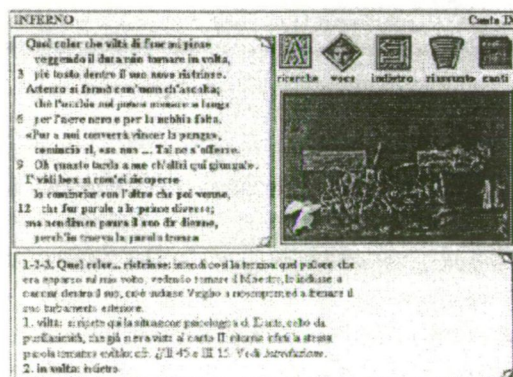
- vagy az *Inferno* 34 énekének valamelyikét választhatjuk ki,
- vagy választhatunk a 'prefazione all'opera [a (rész)mű előszava]', az egyes énekekhez írott 'introduzioni [= bevezetések]', a 'riassunti [= összefoglalások]', a 'pagine critiche [kritikaoldalak]', az 'abbreviazioni [= rövidítésmagyarázatok]', illetőleg a 'ricerche [szókeresések]' között.

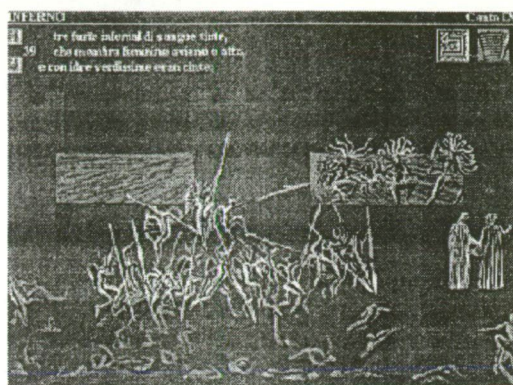
1. ábra

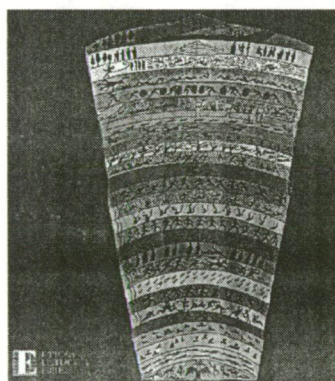
2. ábra

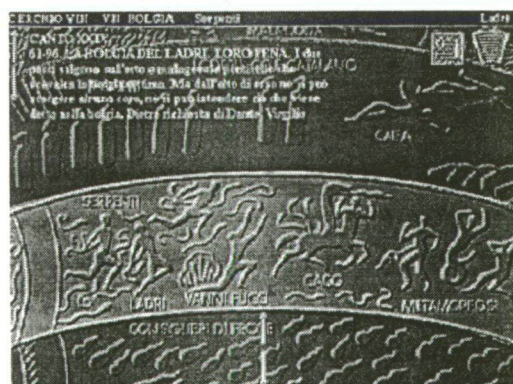
3. ábra

4. ábra

5. ábra

6. ábra

Egy *ének* kiválasztása esetén a képernyőn a 3. ábrán látható struktúrájú konfiguráció jelenik meg, amelyik a következő négy fő részből áll:

- az adott ének folyamatosan olvasható szövege;
- (alatta) a hozzátartozó kommentárrész;
- (tőle jobbra) az adott énekhez tartozó kép (amely ha akarjuk, kinagyítható, lásd a 4. ábrát); valamint
- (a kép fölött) egy ‘menü’, amelyből vagy a ‘ricerche [= szókeresés]’ vagy a ‘voce [= hang/megszólaltatás]’ vagy az ‘indietro [= vissza az előző oldalhoz]’ vagy a ‘riassunto [= összefoglalás]’ vagy a ‘canti [= a kezdő szövegoldal]’ választható.

A ‘viaggio’ választása esetén – az adott esetben – az *Inferno* köreinek 5. ábrán látható ‘térkép’-éhez lehet eljutni, s annak alapján lehet ‘leszállni’ bármelyik körbe, pontosan annak valamely részletébe (lásd itt a 6. ábrát).

Petőfi S. János

TÁRGYMUTATÓ

Összeállította

VASS LÁSZLÓ

- ábravers, 204, 206, 207, 209, 217
aforizma, 69
akrosztichon, 203
alakzat, 152, 161, 277, 300
alexandrinus, 206
alkalmazott nyelvészet, 17
alkotó, 19, 82
allegória, 61, 277
alliteráció, 152
általános
    ~ filozófia, 20
    ~ nyelvészet, 15
    ~ pedagógia, 17
    ~ pszichológia, 21
    ~ szemiotikai textológia, 15, 22 – 24,
        27, 28, 31 – 34, 36, 38 – 43
    ~ tudományelmélet, 27
általánosítás, 82
ambiguitás, 116
anafora, 151, 282
analitikus tudományelmélet, 28, 29, 37 – 42
analitikus-kreatív szövegmegközelítés, 175, 176
antropológia, 19, 21, 23, 24
antropomorfizáció, 149
appercepció, 21, 308
archaizálás, 230
argumentum, 136 – 139, 141, 269, 309
asszociáció, 153
avantgárd, 236, 238

barokk, 229 – 232, 235, 238 – 240
báziskifejezés, 137, 138
báziskomponens, 308
befogadás, 20, 21, 228
befogadó, 19, 51, 158 – 165, 227, 228, 235,
    251, 299, 308
bekezdés, 178, 255 – 257
beszéddaktus(-elmélet), 288 – 290, 295

beszédfolyamat, 77
betű
    ~írás, 207
    ~kép, 202
    ~költészet, 211, 212
    ~mágia, 203
    ~vers, 203, 204, 211, 217

célnyelv, 80
cím, 109, 178, 273 – 275
címezett, 78 – 81, 83, 299
cloze, 120, 176, 180
corpus, 149

cselekvésemélet, 295

dadaizmus, 203, 208
daktilopoéma, 202
denotátum, 84
dialektus, 73
dialógus, 292, 293
dictum, 308
diskurzuselemzés, 288, 289
dispositio, 297, 300
dokumentum, 84, 85, 157, 160, 162 – 164
dráma, 279
dramaturgia, 292, 293
dualitás, 48, 49, 54, 60

egzegézis, 276 – 278
egyeztetés, 280 – 282
ekvivalencia, 80
elektronikus
    ~ irodalom, 205
    ~ médium, 283, 284
    ~ művészet, 215
    ~ rögzítés, 284
    ~ szimulációs rendszer, 21

életstílus, 91 – 94, 97
 eliminatív materializmus, 29
 ellentét, 235, 237, 238, 249, 289, 291
 ellipszis, 253
 elocutio, 297
 előfeltevés, 81, 267
 előismeret, 83
 embléma, 53, 58, 203
 empirikus (meta)tudomány, 29, 30
 enciklopédia, 309
 entiméma, 291
 episztemológia, 31, 42, 49
 érvelés, 251, 257, 258, 277, 297, 298, 300
 esztétika, 15, 59, 60, 201, 225, 292, 305
 etimológia, 55, 304
 etnometodológiai tudományelmélet, 29
 evocatum, 308
 experimentális költészet, 215
 expresszionizmus, 208, 230, 235, 239
 extenzió, 135 – 139

 feladó, 79, 80
 felszíni szerkezet, 82, 254
 feltételezés, 21, 24
 felvilágosodás, 229
 fenomenológia, 62
 festészet, 152
 figura, 308, 310
 filológia, 58, 201
 filozófia, 19 – 13, 28, 29, 251
 filozófiai logika, 136
 fogalomkör, 145, 147 – 151
 fokozás, 151
 fókusz, 152, 309, 310
 folklorisztika, 67 – 69, 72, 74, 76
 folklór, 68, 72, 73, 216, 232
 folytonosság, 14
 fonéma, 11, 280
 fonetika, 308
 fonikus költészet, 213, 285
 fonológia, 13
 fordítás, 80, 284

formáció, 175, 176, 187, 191, 268, 269,
 308 – 310
 formációs szabály, 138
 formális logika, 135 – 138, 144
 formális modell, 24
 formatívum, 136
 forrásnyelv, 80, 284
 frazeológia, 274, 275
 funktor, 269, 309
 futurizmus, 208

 generálás, 81
 generatív grammatika, 70, 136, 137, 294
 gesztus, 60, 300
 gótika, 230 – 232, 235, 238 – 240
 graféma, 208
 grafika, 162, 163, 202, 273
   ~i jelentés, 202
   ~i program, 283
 grammatika, 13, 55, 135 – 138, 199, 238,
 252, 255, 258, 268, 275, 280, 282,
 290, 298

 gyakoriság(i mutató), 71, 146, 147, 149, 284

 halmozás, 230
 hálómódell, 32, 42
 hang
   ~írás, 202
   ~költészet, 214
   ~történet, 304
 hármas egység, 57
 hasonlat, 69, 177, 178
 hermeneutika, 148, 226 – 228, 235, 236,
 241, 276, 278, 279, 295, 301
 heurisztika, 30, 31
 hiedelem, 21, 24
 hieroglifa, 205
 himnusz, 152, 153
 hipergrafika, 211
 hipermediális
   ~ dokumentum, 157
   ~ kapcsolat, 157 – 159

- ~ retorika, 158
- hipermédium, 157 – 165
- hipertext(us), 146 – 148, 206, 269
- hír(érték), 109, 152
- homecard, 159, 160
- hipercard, 157
- ideográfia, 203
- ideogramma, 202, 203, 209, 211
- igazságérték, 135, 136, 138, 140 – 142, 144
- ikon, 208, 284
- ikonográfia, 51, 59
- ikonológia, 276
- illokúció, 81, 82, 289 – 291
- illusztráció, 73, 127, 179
- impresszionizmus, 150, 208, 230, 235, 238
- index(elés), 82, 83, 160
- indikatív referátum, 84, 85
- indukció, 29
- inferencia, 251, 255
- információ, 78 – 85, 158 – 163, 165, 178, 202, 205, 212, 251, 254 – 256, 258, 290, 299, 300
- informatika, 77, 82
- informatív referátum, 83 – 85
- informativitás, 82, 83
- iniciálé, 206
- intenzio, 135 – 137
- interakció, 19, 24, 32, 33, 35, 36, 38, 91 – 94, 96, 97, 170, 299, 308
- interdiszciplinaritás, 16, 17, 28, 34, 36, 38, 42
- interpretáció, 95, 116, 135, 139 – 144, 161, 171, 182, 228, 249, 251, 254, 266, 285, 288, 292, 307 – 309
- interpretálás, 13, 15, 17, 20
- interpretátor, 160
- intertextuális hermenautika, 148
- intertextualitás, 73, 148, 153, 178, 180, 224, 226, 228, 237, 239 – 241, 257
- intonáció, 290
- inventio, 297
- irányzat, 229, 230, 236
- írásképp, 203, 205
- irodalomelmélet, 68
- irodalomkritika, 276
- irodalomtudomány, 266, 270
- ismétl(őd)és, 83, 151, 152, 231, 252 – 254, 278, 293
- jegyzetelés, 83
- jel, 48, 51 – 54, 58, 59, 84, 175, 205, 208, 254, 257, 287, 288, 308
- jelentés, 20, 48, 50, 55, 58, 61, 67 – 69, 72, 81, 82, 128, 146, 151, 169, 170, 177 – 179, 184, 202, 206, 211, 212, 227, 228, 250, 251, 253, 254, 266, 273, 278 – 281, 284, 287, 291, 296, 299, 306
- jelkomplexus, 14, 15, 308
- jelölő, 58
- jelölt, 53, 58, 59
- jelrendszer, 19, 21, 24, 206, 284, 307
- kalligráfia, 205
- kalligramma, 177, 203, 204, 208, 209, 212, 306
- kapcsolatteremtő-önprezentációs tudás, 95 – 97, 99, 102 – 104
- katarzis, 150
- kategoriális szabály, 308, 309
- kép(alkotás), 149 – 151, 277, 278
  - ~i komponens, 120, 127 – 129
  - ~írás, 203, 205
  - ~költemény, 217
  - ~költészet, 205, 206
  - ~szöveg, 203, 205, 206, 208, 210, 218
  - ~vers, 181, 202 – 212, 214, 215, 217, 218, 284
- kibernetika, 294
- kihagyás, 82
- kijelentés, 135, 136, 142
- kinetikus mű, 285, 286
- kísérleti pszichológia, 21
- kivonat(olás), 79 – 83, 85
- klasszicizmus, 229, 232, 234 – 236, 238, 239
- klisé, 69, 71
- kód, 48, 58, 73, 202, 203, 208, 239, 240, 279
- kódex, 160, 206

- kogníció, 40
kognitív pszichológia, 21, 29, 31
kognitív-instrumentális tudás, 95–97, 102, 106
kognitivistá tudományelmélet, 29
kognitívizmus, 28, 40
koherencia, 79, 83, 98, 250–260
kohézió, 49, 98, 152, 250, 252–255, 260, 308
kollázs, 213, 216, 217
kollokáció, 253
kombinatorika, 285
kommunikáció(elmélet), 19–24, 31–34, 36, 41–43, 54, 55, 69, 74, 78–80, 82, 84, 91, 93, 94, 96, 104, 106, 157, 171, 234, 235, 251, 258, 266, 288–290, 294–301
kommunikációegység, 116–120
kommunikációs-szituáció, 13, 14, 19–22, 24, 171, 307
kommunikatív kompetencia, 82
kommunikátor, 160, 290
kommunikátum, 15, 19–24, 128, 181, 307, 308
kompetencia, 233, 252, 258, 259, 288–290, 297–299
komplex jel, 206
kompozíció(s elemzés), 14, 152, 153, 177, 179, 202, 211, 269, 310
komputer(program), 148, 150, 153, 157, 283–285
konceptuális költészet, 214
konkordancia, 145–147, 149, 150
konkrét
~ költészet, 202, 208, 210–212, 214–216
~ művészet, 202
~ vers, 202, 211, 217
~ zene, 202
konnektor, 153, 250
konnexitás, 308
konnotáció, 217, 218
konstringencia, 308
konstruktivitás, 34–37, 41
konstruktívizmus, 29, 208
kontextus, 56, 184, 258, 288, 297, 298
kontúrköltemény, 203
koreferencia, 269, 280
korstílus, 225, 226, 229
kotextus, 96, 113, 126, 227
könyvtudomány, 77, 82
kötőszó, 135, 139
közlemény, 78, 84
közlés(i szándék), 82, 83
közmondás, 67, 72
központozás, 177
kreatív-produktív szöveg megközelítés, 109, 120, 170, 171, 175, 176, 179–186, 187, 191
kulcsszó, 146, 147, 208, 259
kulturális antropológia, 259
kulturális-interakciós rétegződés, 91, 92, 94, 96, 97
langue, 290
látható nyelv, 203
látomás, 150, 151
lettrizmus, 202, 211
lexéma, 116, 208
lexika, 56, 116, 128, 179, 199, 253, 254, 274, 293, 309
lexikográfia, 55, 265
lexikológia, 265
lexikon, 309
lineáris organizáció, 157, 163
linearitás, 202, 207, 208, 268
logika, 59, 72, 73, 135–140, 258, 294, 298
logikai kalkulus, 308
makroegység, 309
makrostruktúra, 82, 230, 251, 255
makroszint, 308
makroszövegtudomány, 16, 17
manierizmus, 234, 235, 237, 238
mediális kapcsolat, 158
médiüm(elem), 21–24, 157–159, 161–165, 206, 283
megnyilatkozás, 11, 60, 84, 191, 256, 289, 291, 297, 298, 300
meggyőző(őd)és, 21, 24, 252

- mély struktúra, 79, 82
 mentális modell, 21, 22, 24
 mesemorfológia, 70
 metaelmélet, 27, 30 – 32, 34 – 42
 metafizika, 59
 metafora, 48, 58 – 60, 149 – 151, 177, 277, 284
 metametodológia, 20, 21, 23, 24
 metamodul, 37
 metanyelv, 56, 70, 138, 308
 metasztízis, 30, 35 – 37
 metatudomány, 27 – 31, 33, 35, 36, 39, 41 – 43
 metaüzenet, 251
 mezosztízis, 308
 mikrosztízis, 308
 mimetikus modell, 202
 mimézis, 57
 mimika, 289
 mitológia, 62
 mítosz, 58, 60, 62, 148, 149, 151, 199
 modalitás, 69, 152, 274
 modell(elmélet), 141 – 143
 modernizmus, 211, 217
 modul(aritás), 16, 31 – 38, 41 – 43, 308
 moduláris tudományelmélet, 27 – 34, 36 – 38, 40, 41, 43
 monda, 62
 mondat, 11, 13, 14, 56, 67, 70, 71, 73, 82, 135, 138, 139, 152, 230 – 232, 238, 249, 250, 252 – 258, 267, 268, 280 – 282, 285, 290 – 292, 304
 mondatlánc, 13
 mondatrész, 178
 mondattömb, 287
 monizmus, 37, 39
 montázs, 215
 morféma, 11, 280, 281
 morfológia, 13, 309, 310
 morfosztaktika, 258
 motívum, 69, 148, 150, 153, 231, 251 – 254, 258
 mozaikszó, 121
 multimédiális, 171, 179, 183, 185, 266
 ~ fizikai manifesztáció, 20
 ~ humán kommunikáció, 16, 22, 23, 27, 31, 38
 ~ műfaj, 213
 multimedialitás, 15, 120, 127, 128, 266
 műelemzés, 171
 műfaj, 68 – 70, 72, 73, 76, 77, 82, 152, 153, 201, 203, 205, 207, 210, 213, 214, 216, 218, 250, 252, 253, 257, 258, 260, 274, 275, 285, 286, 288, 296 – 298, 300, 301, 305
 műfajelmélet, 69, 256, 257
 műnem, 201
 művelődéstörténet, 72
 művelődésszociológia, 71
 művészettörténet, 224, 225, 234

 nagycsoport, 92, 94
 narráció, 202
 narratológia, 15, 16, 201
 naturalizált tudományelmélet, 28 – 30, 40
 naturalizmus, 34, 42
 navigálás, 157 – 161
 nem lineáris organizáció, 157, 163
 nem verbális összetevő, 22
 neologizmus, 275
 népdal, 177
 népiesség, 228, 235, 239
 névmás, 282, 292
 névtan, 304
 notáció, 308
 numerikus kép, 284

 nyelv(elmélet), 31, 80, 81, 93, 96, 284, 309
 nyelvészet(i poétika), 22, 77, 251, 283
 nyelvfilozófia, 23, 56
 nyelvhasználat(i egység), 11, 13
 nyelvhelyesség, 116, 258, 280
 nyelvi rendszer, 11, 13, 14
 nyelvjárás, 281, 304
 nyelvművelés, 282, 304
 nyelvtörténet, 224 – 226, 231 – 233, 303
 nyomatékossítás, 230
 nyomdatechnika, 283

- ontológia, 48
- organizáció, 21, 308
- összefüggőség, 14, 308
- palindróma, 202, 203, 216, 284
- paradoxon, 300
- parafrázis, 253
- paralingvisztika, 308
- párbeszéd, 285
- parole, 290
- parömiológia, 67 – 72, 74, 75
- pedagógia, 19, 288, 300
- percepció, 21, 257
- perszonifikáció, 58
- piktográfia, 203
- piktogramma, 202
- plakát(vers), 203, 208, 210, 217, 218
- plein air, 150
- pluralizmus, 36 – 38
- poetica licentia, 199
- poétika, 15, 16, 59, 184, 199, 201, 207, 225, 231, 275, 283
- polifónia, 208
- pragmatika(i paraméter), 13, 77 – 79, 83, 234, 235, 252, 257 – 259, 289 – 291, 295, 297, 301
- predikátum(logika), 136 – 138, 141
- preferencia, 21, 24
- pronominalizáció, 282
- propozicionális logika, 135, 136
- propozíció, 82, 251 – 255, 260, 290, 309
- proverbium, 67 – 74, 76
- pszicholingvisztika, 294, 297, 301
- pszichológia, 19, 21, 22, 24, 72, 73, 83, 251, 259, 294
- publicisztika, 109, 110, 120, 130, 289, 301
- rácsköltmény, 203
- recipiens, 290
- referátum(készítés), 77 – 81, 83 – 85
- referencia, 84, 113, 251 – 253, 255, 291
- regiszter, 254, 256
- relációanalízis, 259
- relátum(-imágó), 175, 176, 187, 197, 308, 309
- reneszánsz, 5, 51, 57 – 59, 229, 230, 232, 235, 237 – 240
- reprezentációs nyelv, 20, 307 – 309
- részletezés, 230
- retorika, 15, 16, 55, 56, 157, 158, 160, 161, 163, 165, 223, 225, 250 – 254, 257 – 260, 273 – 275, 277, 289, 294 – 301
- rím, 152, 184, 237
- rokokó, 228, 232, 235, 238, 239
- romantika, 229, 230, 232, 235, 238, 239
- sensus, 175, 176, 187, 194, 308, 309
- significans, 48 – 50, 58, 308
- significatum, 49, 52, 58, 308
- spácionizmus, 212
- statisztika, 253, 257
- stilisztika, 15, 80, 146 – 148, 152, 157, 158, 160, 165, 184, 223 – 225, 232, 236, 258, 274, 275, 282, 288, 294, 295, 298, 300, 301, 304, 305
- stílus, 93, 96, 149, 163, 224, 226, 228 – 241, 258, 273 – 275, 282, 292, 293
- ~elem, 97
- ~érték, 149
- ~eszköz, 230, 236, 238
- ~fejlődési tendencia, 224, 229 – 232, 235 – 241
- ~hatás, 153
- ~irányzat, 226
- ~korszak, 229
- ~tipológia, 228, 273
- ~történet, 224 – 226, 228 – 233, 236, 239 – 242
- ~változat, 226
- strukturizmus, 201, 294
- struktúra, 62, 70, 82, 83, 161, 164, 208, 229 – 231, 235 – 241, 252, 256, 258 – 260, 267, 269, 283, 285, 291, 309
- studium generale, 17

- szabad vers, 152, 153
 szaktudomány, 27, 28, 42
 számítógép, 145 – 148, 150, 153, 283 – 286
   ~es feldolgozás, 284
   ~es irodalmi mű, 212, 283
   ~es nyelvészet, 145
   ~es szöveg, 265
   ~es tudományelmélet, 29
 számvers, 204
 szecesszió, 230, 231, 235, 237 – 239, 241
 szemantika, 13, 19, 22, 55, 68 – 70, 116,
   127, 128, 136 – 141, 147, 149, 153,
   175 – 178, 180, 187, 199, 238, 254,
   257, 258, 265, 269, 280, 289, 308, 309
 szemiotika, 19 – 22, 24, 43, 68, 69, 76,
   148, 170, 175, 179, 201, 224, 266,
   273, 294, 295, 308
 szemiotikai filozófia, 20
 szemiotikai textológia, 11, 14 – 17, 23, 27,
   43, 109, 169, 179, 181, 183, 185, 201,
   224, 249, 265, 286 – 288, 307 – 309
 szentimentalizmus, 229
 szerző, 78 – 80, 83, 84
 szignifikáció, 20
 szillogizmus, 135, 249, 291
 szimbolikus-reprezentatív tudás, 95 – 97
 szimbolizmus, 208, 230, 235, 238, 276,
   278, 279
 szimbólum, 48, 50, 51, 53, 57, 59, 60 – 62,
   276 – 279
 színesztézia, 152, 237
 szinonima, 149, 150, 254, 293
 szintagma, 11, 146, 150
 szintaktika, 13, 68, 116, 136 – 138, 141,
   177, 178, 208, 258, 250, 274
 szintetikus animáció, 286
 szkener, 284
 szociális episztemológia, 29
 szociolektus, 73
 szociolingvisztika, 97, 106, 109, 120, 128,
   294, 297
 szociológia, 19, 21, 23, 24, 29, 70, 91, 92,
   94, 95, 234
 szoftver, 157, 284 – 286
 szókészlet, 145 – 147, 304
 szólás(hasonlat), 67 – 74
 szonett, 177, 199
 szórend, 13, 199, 252, 258, 290
 szótár, 285, 309
 szöveg, 11, 13 – 17, 25, 49, 51, 52, 67 – 69,
   71 – 73, 75, 77 – 85, 109, 110, 116,
   121, 126, 129, 145 – 149, 157, 160 –
   165, 169 – 171, 175 – 187, 191, 194,
   195, 197, 201 – 204, 206 – 208, 210
   – 218, 224, 226 – 228, 230, 235, 239
   – 241, 249 – 260, 266, 267, 269, 270,
   274, 275, 277, 278, 280, 282 – 293,
   296, 298, 300, 301, 304 – 309
   ~alkotás, 79, 80, 82, 171, 181, 183, 186
   ~blokk, 157
   ~család, 157
   ~csoport, 69
   ~egység, 152
   ~elemzés, 169, 170, 181, 183, 187,
     249, 250, 252, 258, 260, 287,
     288, 291
   ~elmélet, 169, 183, 224, 235, 270, 288
   ~értés, 77, 199
   ~fajta, 273, 274
   ~generálás, 284, 285
   ~grammatika, 267 – 270, 281, 282
   ~jelentés, 11
   ~környezet, 146, 147, 251, 253, 254
   ~megközelítés, 169, 171, 186, 287
   ~minőség, 227
   ~mondat, 116, 176 – 178, 191, 192,
     249, 269, 306, 309
   ~nyelvészet, 83, 249 – 253, 259, 260,
     265, 267, 275, 288, 289, 291, 292
   ~összefüggés, 83, 146, 152
   ~összetevő, 14, 187, 305 – 307
   ~rész, 254
   ~stratégia, 251
   ~szerkesztő, 283 – 285
   ~szerkezet, 69, 230, 231, 238, 249,
     257, 292

~szervező elv, 230
 ~tipológia, 15, 267, 268, 273
 ~típus, 228, 235, 249 – 251, 271
 ~világ, 251, 287
 ~vizsgálat, 70
 szövegtan, 11, 157, 169 – 171, 175, 177,
 179 – 181, 183, 185, 201, 224, 226,
 235, 249, 265 – 268, 270, 282, 287,
 288, 294, 295, 300, 301, 305 – 307
 szubmikroszint, 308
 szubsztitúció, 253
 szubvilág, 308, 309
 szuperstruktúra, 309, 310
 szűrrealizmus, 208, 211, 230
 tárgy
 ~elmélet, 35, 37, 38
 ~kép, 203
 ~nyelv, 70, 138
 ~szint, 35
 ~tudomány, 27, 28, 30, 31, 33 – 35,
 39, 43.
 tárolás, 82
 téma(típus), 83, 149, 203, 252, 255 – 257,
 274
 teológia, 48, 50, 51, 55 – 57, 59
 teremtettség, 152
 térköltészet, 202
 természetes nyelv, 79, 309
 textológia(i társdiszciplínák), 14 – 17, 201,
 224, 226, 242, 282
 textualitás, 227
 thesaurus, 308, 309
 tipoézis, 202, 203
 tipofotó, 217
 tipográfia, 110, 177, 217, 273, 274, 284,
 305 – 307
 tipografikus költészet, 218
 tipogramma, 202
 tipológia, 273 – 279
 tömbösödés, 176, 249
 tömegkommunikáció, 96, 184, 268, 273,
 275, 287, 308, 309

tradicionális logika, 135
 transzformáció, 176, 239, 240
 transztextualitás, 241
 tudás, 21, 24
 ~stílus, 95 – 99, 102 – 106
 ~tipológia, 95
 ~szociológia, 28, 29, 40, 42, 43, 94, 95
 tudomány
 ~elmélet, 20, 23, 27 – 29, 33, 34, 37
 – 42, 265, 267, 268
 ~filozófia, 27, 41, 43
 ~os megismerés, 27
 ~történet, 19
 tudósítás, 109
 túlzás, 300
 újságszöveg, 273 – 275
 univerzálé, 27, 37, 290
 uralmi-reprezentatív tudás, 99, 104
 útvonalterkép, 159, 160
 üzenet, 80, 83, 160, 202, 205, 251, 254
 válogatás, 82
 variáns, 68 – 70, 72, 73
 vehikulum(-imágó), 120, 175, 176, 187,
 194, 197, 199, 308 – 310
 verselés, 152, 206
 versgenerátor, 285
 vershelyzet, 149
 verstan, 15, 16, 22, 179, 223, 230, 283
 vezércikk, 109
 videoköltészet, 214
 világfragmentum, 187, 309
 vízió, 150, 151, 277
 vizuális irodalom, 202, 203, 205, 206, 208,
 210 – 218, 283 – 286
 vonalvers, 203
 zene, 152, 179, 183
 zsolotár, 56

NÉVMUTATÓ

Összeállította

VASS LÁSZLÓ

- Aczél, G., 207, 218, 220
Adamik, T., 294
Adler, J., 220
Albert, S., 27
Albertné, H. M., 77
Alexa, K., 239, 242
Almási, É., 169, 181
Anderson, T., 166
Angelusz, R., 91, 107, 108
Arisztotelész, 135, 294, 298
Árpás, K., 223
Auerbach, E., 279
Augustinus, 277
Apollinaire, G., 218
- Bácsi, J., 169, 175, 176, 187, 286, 287
Balázs, G., 91
Baldelli, I., 64
Ballagi, M., 67
Bally, Ch., 225, 242
Bann, S., 220
Bárczi, G., 301-304
Bardovi-Harlig, K., 252, 258, 260
Barnes, B., 40, 43
Barret, E., 165
Barta, P., 67, 76
Bartha, M., 288
Barthes, R., 212
Beach, R., 260
Beaugrande, R. A., 85
Bechtel, W., 42, 43
Beck, U., 91, 92, 107
Bedrickaja, L. V., 88
Beghtol, C., 86
Beisbart, O., 289
Békési, I., 109, 166, 175, 176, 181, 182,
187, 249, 272, 286, 291
Béládi, M., 223
Bellert, I., 269
Bencze, L., 201, 223, 249
Benkes, R., 310
Benkes, Zs., 109, 153, 171, 175-177, 179-
182, 187, 249, 286, 287, 304
Benkő, L., 150, 153
- Bennett, T., 226, 237, 240, 242
Bense, M., 218, 220
Bercovitch, S., 279
Bernier, C. H. L., 86
Berszán, I., 249
Berwick, R. C., 42, 43
Biber, D., 252-254, 260
Biedermann, H., 218
Bierwisch, M., 42, 43
Bloch, P., 278
Bloor, D., 29, 40, 42-44
Blumenau, D. I., 86
Blüml, K., 289
Boda, I. K., 145 – 148, 150, 153
Bókay, A., 171, 227, 228, 236, 241, 242, 249
Bolter, J. D., 165
Bord, J., 218
Bori, I., 149, 151-153
Borko, H., 86
Bormann, A., 229, 242
Borohov, E. A., 87
Bourdieu, P., 92, 95, 97, 107
Böckmann, P., 224, 242
Bradshaw, G. L., 45
Breuer, D., 235, 242
Bridwell, L. S., 260
Brinckmann, H., 266, 270, 271
Brinker, K., 289-291
Brown, J. R., 43, 44
Brugnoli, G., 64
Bujdosó, A., 218
Bultmann, R., 278
- Canisius, P., 292
Caruso, L., 220
Cazamian, L., 235, 242
Chomsky, N., 44, 136, 137, 268
Chopin, H., 220
Churchland, P. M., 29, 44
Cirkova, N. V., 88
Civjan, V. B., 75
Cleveland, A. C., 86
Cleveland, D. B., 86
Cobbing, B., 203

- Cohen, R., 226, 242
 Collins, P. J., 279
 Collison, R. L., 86
 Conklin, J., 165
 Connor, U., 250-252, 254, 257, 259, 260-262
 Coombs, J. H., 165
 Côté, N., 255, 261
 Cremmins, E. T., 86
 Curtay, J.-P., 221

 Csetri, L., 224, 225, 229
 Csúri, K., 249

 Dajka, B., 44
 Dale, R., 252, 259, 261
 Dam, J., 224, 242
 Damase, J., 218
 Dániel, Á., 91
 Danielou, J., 278
 Davies, T. M., 255, 261
 De Campos, A., 218
 Delany, P., 165, 166
 Deme, L., 77, 299, 300
 Dencker, K. P., 221
 Dentan, R. C., 277, 278
 DeRose, S. J., 165
 Derrida, J., 212
 Dietze, J., 86
 Dijk, T. A. van, 85-87, 230, 242, 252-254, 261, 266-272
 Dongyu, J., 221
 Donne, J., 277
 Dorfmueller-Karpusa, K., 291
 Dressler, W. U., 85
 Duchastel, P. C., 165
 Duchnese, A., 183
 Dugonics, A., 67
 Duszak, A., 252, 258, 260

 Edeline, F., 208, 218
 Edwards, J., 277
 Endres-Niggemeyer, B., 86
 Engel, U., 86
 Enkvist, N. E., 250, 251, 260
 Erdélyi, J., 67

 Fábián, E., 295
 Fabiny, T., 276, 279
 Fábricz, K., 249
 Falus, R., 218

 Farrow, J. F., 85, 86
 Fedosuk, M. U., 85, 86
 Fehér, M., 40, 44
 Fejős, Z., 77
 Fekete, P., 180, 181
 Ferge, Zs., 95, 107
 Fidel, R., 86
 Finch, Ch., 221
 Finke, P., 42-44
 Flood, J., 260, 261
 Fluck, H. R., 86
 Foelsche, O. K. E., 165
 Fónagy, I., 201-204, 223
 Földes, Cs., 292
 Fraenkel, E., 218
 Fraisse, P., 220
 Franck, D., 265, 267, 272
 Fráter, Z., 221
 Freedman, S. W., 260
 Friedrich, C. J., 233, 242
 Fries, P. H., 252-254, 260
 Frye, N., 279
 Fuller, S., 29, 44

 Gaál, Gy., 67
 Gadamer, H.-G., 227, 241, 242
 Gamkrelidze, Th. V., 226, 243
 Garcia Sanchez, J., 221
 Garfield, J. L., 42, 44
 Garin, E., 64
 Garnier, P., 202, 221
 Gáspári, L., 295
 Gatti, H., 183
 Gavrilov, L. A., 85, 86
 Genette, G., 226, 240, 243
 Giere, R. N., 29, 44
 Givón, T., 252, 255, 261
 Goldman, S. R., 252, 255, 261
 Gombrich, E., 64
 Gomringer, E., 202, 221
 Gor'kova, V. I., 87
 Granovetter, M., 106, 107
 Greenberg, J. H., 226, 243
 Grétsy, L., 77
 Grewendorf, G., 42, 44
 Grigas, K., 68, 74
 Grimmer, K., 271
 Grzybek, P., 70, 74
 Gundolf, F., 225, 243
 Gülich, E., 266, 271

- Habermas, J., 95, 107
 Haidu, P., 227, 243
 Halliday, M. A. K., 250, 252-254, 261
 Hamm, G., 42, 44
 Hankiss, E., 153, 201, 223, 243
 Harris, D. P., 252, 256, 261
 Hartl, B., 86
 Hartmann, P., 266, 269
 Hasan, R., 250, 252-254, 261
 Hatten, R. S., 233, 243
 Hauser, A., 234, 243
 Hayman, D., 219
 Heim, M., 165
 Henne, H., 289
 Hernádi, S., 183
 Hesse, M., 42, 44
 Higgins, D., 203, 206, 207, 221
 Hoenigswald, H. M., 226, 233, 243
 Hoey, M., 252-255, 261
 Hollis, M., 43, 44
 Hoppál, M., 219
 Horányi, Ö., 202, 219
 Horváth, I., 223
 Horváth, J., 236, 243
 Horváth, T., 171
 Hradil, S., 92, 107
 Hronszky, I., 43, 44
 Huizinga, J., 219
 Humboldt, W., 289
 Hunyadi, L., 135, 272
 Hutcheon, L., 226, 240, 243

 Ibsch, E., 237, 243
 Ihwe, J., 266-272
 Imre, R., 282

 Jacko, V. A., 85, 87
 Jakobson, R., 230, 231, 234, 235, 243
 Janicot, F., 219
 Jankovics, J., 179, 223
 Jankovics, M., 219
 Jean, G., 205, 219
 Jenei, T., 275
 Johns, A. M., 250, 252, 255, 258, 260-262
 Jónás, E., 77, 292, 293
 Jonassen, D. H., 165, 166
 Joyce, M., 166
 Jung, C. G., 62, 65

 Kabán, A., 47

 Kallmeyer, W., 289
 Kant, I., 60, 61, 64
 Kanyó, Z., 47, 67-69, 75, 76, 226, 243
 Kapcsic, G. L., 75
 Kaplan, R. B., 251-253, 258, 260, 261
 Karasev, S. A., 87
 Kassák, L., 219
 Károly, K., 201, 223, 250, 263
 Kecskés, A., 223
 Kéki, B., 219
 Kepes, Gy., 219
 Kertész, A., 27, 46
 Kibby, M., 166
 Kibédi, V. Á., 226, 239, 243
 Kiefer, B., 279
 Kiefer, F., 27
 Kilián, I., 203, 206, 217, 219
 Kintsch, W., 85, 87, 252-254, 261
 Klaniczay, T., 225, 243
 Klaudy, K., 180, 181
 Klein, J. T., 42, 44, 227
 Klein, W., 271
 Knorr-Cetina, K., 29, 45
 Knott, A., 252, 259, 261
 Knudson, R. E., 252, 257, 261
 Koch, A. W., 271
 Koch, K., 183
 Kocka, J., 42, 45
 Kocsány, P., 249, 291
 Koltay, T., 77, 87, 135, 158, 166
 Kontra, M., 106, 107
 Kornblith, H., 45
 Kósa, L., 179
 Kostelanetz, R., 219, 221
 Kosztomarov, V. G., 275
 Kosztolányi, D., 243
 Kovács, F., 233, 243
 Köck, W. K., 269
 Köpeczi, B., 219
 Krékits, J., 77
 Krikmann, A., 68, 74, 76
 Kristeva, J., 227, 234, 235, 239, 240, 244
 Krvavac, A., 87

- Kuhlen, R., 87
 Kulcsár, Sz. E., 148, 153, 221
 Kummer, W., 269
 Kunszenti, Á., 166
 Kushner, E., 226, 244
 Kuusi, M., 67, 68, 74, 76

 La Matina, M., 227, 244
 Lambert, J.-C., 218
 Lampe, G. W. H., 277
 Lancaster, F. W., 87
 Landow, G. P., 158-166
 Lang, E., 42, 43, 45
 Langley, P., 29, 45
 Latour, B., 29, 45
 Laurette, P., 226, 240, 244
 Lautamatti, L., 252, 255, 261
 Le Lionnais, F., 285
 Leguai, Th., 183
 Lemaire, G.-G., 221
 Lengyel, Zs., 91
 Leonov, V. P., 85, 87
 Lescure, J., 285
 Liesenfeld, C., 42, 45
 Liszka, J., 75
 Litovkina, A., 67, 70, 75, 76
 Lubac, H., 277
 Lukács, B., 225, 243
 Lukácsy, A., 219
 Lukes, S., 43, 44

 Machlup, F., 95, 107
 Madsen, W. G., 279
 Malinowski, B., 297
 Mallarmé, S., 219
 Mandl, H., 165, 166
 Mann, W. C., 252, 253, 259, 261
 Manning, A. D., 87
 Marcheschi, L., 219, 220
 Marchionini, G., 166
 Marella, C., 183
 Margalits, E., 67
 Markiewicz, H., 229, 233 – 235, 237, 244
 Markus, R. A., 63, 277, 278
 Marr, D., 42, 45
 Martini, F., 229, 244
 Martini, S., 220
 Martinkó, A., 229, 230, 233, 239, 244
 Máté, J., 249, 301

 Mathis, B. A., 87
 Mayer, H., 221
 Mayer, P., 203, 204
 Mayes, T., 166
 McCagg, P., 252, 254, 255, 261
 McClelland, D. C., 95, 107
 Meletyinszkij, Je. M., 68-70
 Mészáros, I., 219
 Meyer, B. J., 254, 262
 Mieder, W., 72, 74, 75
 Miklós, P., 205
 Miles, J., 224, 244
 Millan, F., 221
 Miller, T., 262
 Moholy – Nagy, L., 219
 Moles, A. A., 219
 Molnár, E. R., 47, 109, 304
 Montague, R., 137
 Myers, G., 252, 253, 262

 Nagy, A., 219
 Nagy, É., 279
 Nagy, F., 91, 249
 Nagy, L. J., 177, 183, 249, 304
 Nagy, P., 202
 Nataf, G., 219
 Nelson, T. H., 166
 Nemes, I., 153
 Nesterova, N. M., 85, 87
 Noordman, L. G. M., 259, 262
 Novikov, A. I., 85, 87

 Nyerges, J., 223
 Nyíró, L., 231, 234, 235, 239, 242, 244

 O. Nagy, G., 67
 O'Brien, T., 252, 259, 262
 Ohly, F., 63

 Paczolay, Gy., 67, 74, 76
 Pál, J., 47, 63-65
 Palotásné, N. É., 182, 249, 307
 Paltridge, B., 252, 257, 262
 Papp, F., 37, 284
 Papp, T., 283-286
 Pappi, F., 92, 107
 Partee, B., 137, 140, 141, 144
 Paz, D., 252, 255, 261
 Peignot, J., 222
 Permyakov, G. L., 68-72, 74-76

- Péteri, A., 290
 Petőcz, A., 221
 Petőfi, S. J., 11, 17, 19, 25, 27, 31, 32, 38,
 43, 45, 76, 109, 135, 144, 153, 166,
 169, 171, 175-177, 179-182, 187,
 201, 224, 227, 228, 244, 245, 249,
 265-272, 286, 287, 304, 307-310
 Pfeiffer – Jäger, G., 85, 87
 Phillips, M., 253, 262
 Piaget, J., 220
 Pignatari, D., 218
 Pinto Molina, M., 87
 Platón, 48, 49, 62, 63
 Plécy, A., 220
 Pléh, Cs., 91
 Poli, D., 64
 Polzovics I., 88
 Pomogáts, B., 149, 154
 Poniz, D., 222
 Por, P., 229, 244
 Porkoláb, J., 145 – 148, 153
 Poulain, J., 220
 Puttenham, G., 207
 Pylyshyn, Z. W., 42, 45

 Queneau, R., 285
 Quine, W. V. O., 29, 38, 42, 43, 45

 Rác, E., 249, 280-282
 Rad, G., 278
 Radzievskaa, T. V., 88
 Raible, W., 266, 271
 Raisz, R., 180, 182, 249
 Rave, D., 271
 Reis, M., 42, 45
 Répási, Gy. 293
 Reynolds, D. W., 252-254, 262
 Richter, H., 220
 Rieser, H., 144, 265-272
 Roberts, D., 85, 88
 Robertson, D. W., 279
 Róka, J., 273-275
 Rónai, T., 88
 Rook, G.-J., 221
 Root, R. S., 85, 88
 Rosén, H. B., 231, 244
 Rowley, J. E., 88
 Rozsgyensztvenskij, Ju. V., 274, 275
 Rush, J. E., 87
 Russel, P., 88

 Rüttenauer, M., 267

 Salter, E., 279
 Sanders, T. J. M., 252, 259, 262
 Sandig, B., 235, 244
 Santarcangeli, P., 220
 Satie, E., 220
 Saul, E. U., 255, 261
 Saussure, F., 207, 290, 294
 Schaeffer, P., 202
 Scheler, M., 95, 107
 Schmidt, S. J., 222, 235, 245, 266, 272
 Schneider, M., 252, 257, 262
 Schneiderman, B., 166
 Seligmann, K., 220
 Shatz, D., 42, 45
 Sidorov, E. V., 79, 85, 88
 Siklaki, I., 91
 Silva, T., 250, 252, 258, 262
 Simon, H., 45
 Simon, L. L., 221
 Singleton, Ch., 63
 Smith, J. B., 166
 Snezinskaa, G. V., 85, 88
 Sollers, Ph., 212, 227, 245
 Solov'ev, V. I., 88
 Solt, M. E., 222
 Sorokin, U. A., 85, 88
 Sözer, E., 245
 Spencer, H., 220
 Spinner, K. H., 183
 Spoooren, W. P. M., 259, 262
 Staiger, E., 233, 245
 Stegmüller, W., 42, 45
 Sterne, L., 220
 Sternefeld, W., 42, 44
 Stichweh, R., 42, 45
 Swales, J., 252, 256-258, 262

 Szabó, G. Z., 223
 Szabó, Z., 47, 223, 224, 226, 228-232, 234,
 237, 245, 246, 249
 Szabolcsi, M., 220
 Szathmári, I., 229, 245, 302-304
 Szegedy-Maszák, M., 236, 245
 Szemedám, Gy., 219
 Szemerkenyi, Á., 67, 76
 Szende, A., 77, 146
 Szenczi, M. A., 283
 Szende, T., 77

- Szépe, Gy., 47
 Szerdahelyi, I., 47, 229, 245
 Szikoráné, K. E., 201, 288
 Szili, J., 226, 227, 229, 245
 Szombathy, B., 220
 Szörényi, L., 223

 Tardos, R., 91, 107, 108
 Tarnai, A., 219
 Taylor, A., 68, 72
 Terestyéni, T., 91, 106, 107, 166
 Thagard, P., 29, 46
 Thomason, R. H., 144
 Thompson, S. A., 252, 253, 259, 261
 Tibbo, H. R., 88
 Tinyanov, Ju., 231, 234, 235, 237
 Todorov, T., 240, 245
 Tolcsvai, N. G., 227, 245, 249
 Tolnai, G., 149, 154
 Tóth, Sz., 169, 182, 187
 Tölgyesi, J., 166
 Tremmel, F., 295
 Tubák, Cs., 285
 Tyler, A., 252-254, 262

 Vajda, Gy. M., 229, 246
 Valdes, M. J., 227, 245
 Vass, L., 109, 134, 157, 166, 167, 169,
     175-177, 180-182, 187, 223, 244,
     245, 249, 272, 286, 287
 Vater, H., 289
 Vaughan, D. K., 88

 Veit, W., 226, 246
 Vejze, A. A., 88
 Vico, G., 59, 60, 64
 Vigh, Á., 223, 295
 Vinokur, G. O., 275
 Voigt, V., 47, 67
 Vossler, K., 224, 225, 245

 Wacha, I., 201, 249, 294-301
 Warren, A., 225, 246
 Wartofsky, M. W., 233, 246
 Waumans, W., 86
 Weber, M., 91, 107
 Weinberg, A. S., 42, 43
 Weinrich, H., 266
 Weisgerber, J., 226, 231, 233, 240, 246
 Weiss, S. F., 166
 Weissenberger, K., 229, 246
 Wellek, R., 225, 226, 233, 246
 Wiese, R., 42, 46
 Williams, A., 279
 Williams, E., 202, 222
 Winter, E. O., 253, 262
 Woolgar, S., 29, 45
 Wölfflin, H., 233, 234, 239, 246

 Yamashita, H., 86

 Zalán, T., 221
 Zánthó, R., 187
 Zumthor, P., 220
 Zytkow, J. M., 45

A KÖTET MUNKATÁRSAI

- Angelusz Róbert* Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK, Társadalom- és Nevelésszociológiai Tanszék, MTA Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest, Izabella u. 46. 1064
- Békési Imre* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvi Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Benkes Réka*, Szeged, Vág u. 7/A. 6724
- Benkes Zsuzsa* Művelődési és Köznevelési Minisztérium, Köznevelési Szakmai Irányítási Főosztály, Budapest, Szalay u. 10-14. 1884
- Boda István* Debrecen, Teleki u. 11. II/9. 4024
- Földes Csaba* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Német Nyelv és Irodalom Tanszék, Szeged, Hattyas sor 10. 6725
- Imre Rubenné* Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Tanítóképző Intézet, Nyíregyháza, Sóstói út 31/B. 4401
- Jenei Teréz* Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Tanítóképző Intézet, Nyíregyháza, Sóstói út 31/B. 4401
- Károly Krisztina* Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK, Angol Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest, Ajtósi Dürer sor 19-21. 1146
- Kertész András* Kossuth Lajos Tudományegyetem, Germanisztikai Intézet, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010
- Koltay Tibor* Gödöllői Agrártudományi Egyetem, Központi Könyvtár, Gödöllő, Pf. 303. 2103
- Máté Jakab* Törökvész út 59/C. I. 7. Budapest, 1025
- R. Molnár Emma* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvi Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Nagy Éva* Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Tanítóképző Intézet, Nyíregyháza, Sóstói út 31/B. 4401
- Nagy Pál* Magyar Műhely, Budapest, Pf.: 823. 1463
- Palotásné Nagy Éva* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, 1. számú Gyakorló, Szeged, Boldogasszony sgt. 8. 6722
- Pál József* József Attila Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szeged, Egyetem u. 2. 6722
- Petőfi S. János* Università Degli Studi di Macerata, Facoltà di Lettere e Filosofia, Dipartimento di Filosofia e Scienze Umane, Via Garibaldi 20, Macerata 62100, Olaszország
- B. Porkoláb Judit* Debrecen, Szent Anna u. 10-12. 4024
- Répási Györgyné* Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Orosz Nyelv és Irodalom Tanszék, Nyíregyháza, Sóstói út 31/B. 4401
- Szabó Zoltán* Miskolci Bölcsész Egyesület, Miskolc, Pf.: 452. 3545
- Szikoráné Kovács Eszter* Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza, Sóstói út 31/B. 4401

- Tardos Róbert* Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK, Társadalom- és Nevelésszociológiai Tanszék, MTA Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest, Izabella u. 46. 1064
- Vass László Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvi Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722*
- Voigt Vilmos* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Folklore Tanszék, Budapest, Pf. 107. 1364
- Zánthó Róbert* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Angol Nyelv és Irodalom Tanszék, Szeged, Hattyas sor 10. 6725

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

Az 1–4. számokat PETŐFI S. JÁNOS és BÉKÉSI IMRE szerkesztette, az 5. kötettől kezdődően e periodika szerkesztői PETŐFI S. JÁNOS, BÉKÉSI IMRE és VASS LÁSZLÓ

Ez a periodika – a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékén – azzal a céllal jött létre, hogy előmozdítsa a multi- és interdiszciplináris szövegkutatást. Ennek érdekében (a) helyet kíván adni több diszciplína aspektusait/módszereit egységbe foglalni kívánó szövegtani paradigmákat tárgyaló tanulmányoknak éppúgy, mint diszciplínaszpecifikus részkérdések elemzésével foglalkozóknak, szövegtani kutatási/oktatási tervek informatív bemutatásának éppúgy, mint bármilyen természetű szövegtani vitáknak, (b) overview-k/recenziók formájában tájékoztatni kíván a szövegtani kutatás szempontjából releváns diszciplínák keretében folyó szövegkutatás eredményeit/problémáit tárgyaló monográfiákról/tanulmányokról, végül (c) repertóriumok közlése révén meg akarja könnyíteni a nemzetközi szövegtani irodalomban való bibliográfiai tájékozódást.

1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése (1990)

Előszó	5
Tanulmányok	7
PETŐFI S. JÁNOS: Szemiotikai textológia – Didaktika	7
BÉKÉSI IMRE: Az ellentétesség és a kauzalitás szerkezetalkotó összefüggésének logikai háttere ..	23
NAGY L. JÁNOS: A megnyilatkozás nyelvi értékéről	29
CSÜRI KÁROLY: Lehetséges világok vizsgálata mint műértelmezés	35
VASS LÁSZLÓ: Szupertextuális kohézió és stilsztika	45
Diszkusszió: Szövegtan, interpretáció, interdiszciplinaritás. Résztvevők: BÉKÉSI IMRE, CSÜRI KÁROLY, NAGY L. JÁNOS, PETŐFI S. JÁNOS	57
VASS LÁSZLÓ: Terminológiai szótár (a szemiotikai szövegtan tanulmányozásához)	85
Bibliográfia	117
PETŐFI S. JÁNOS: Bibliográfiák – periodikák	117
HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA: A magyar nyelvű szövegtani irodalom bibliográfiája	119
PETŐFI S. JÁNOS: Az irodalmi művek elemzésétől a multimediális kommunikáció szemiotikai elmélete felé. 25 év textológiai kutatás: visszatekintés, kitekintés	127

2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész) (1991)

Előszó	5
Tanulmányok	7
PETŐFI S. JÁNOS: A szövegszignifikáció aspektusai és azok szemiotikai textológiai tárgyalása	7
BÉKÉSI IMRE: A kettős szillogizmus	38

VASS LÁSZLÓ: Szimbolikus kontextualizáció és intertextualitás. Nagy László: Inkarnáció ezüstben	55
KABÁN ANNAMÁRIA: Szövegsemiotikai alapkérdések	67
Áttekintések, recenziók. A magyar szövegtani kutatás irodalmából	73
MÁTÉ JAKAB: A magyar szövegtani kutatások mai helyzete (I)	73
Fónagy Iván–Magdics Klára: A magyar beszéd dallama (TÖRÖK GÁBOR)	117
Deme László: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata (FEJES KATALIN)	123
Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI. A szöveg megközelítései. Szerkesztette:	
Telegdi Zsigmond és Szépe György (ALBERT SÁNDOR)	129
Wacha Imre: Beszéljessünk a beszédről! (K. FÁBIÁN ILONA)	135
A szövegtan a kutatásban és az oktatásban. Szerkesztette: Szathmári István és	
Várkonyi Imre (NAGY L. JÁNOS)	140
Nagy Ferenc: Kriminallinguisztikai szövegnyelvészet (KESZLER BORBÁLA)	147
Nagy Ferenc: Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába (SZATHMÁRI ISTVÁN)	151
Békési Imre: Szövegszerkezeti alapvizsgálatok (NAGY L. JÁNOS)	155
A szövegvizsgálat új útjai. Szerkesztette: Szabó Zoltán (KABÁN ANNAMÁRIA)	159
Tanulmányok, 15. füzet. Szövegmélelet. Szerkesztette: Penavin Olga, Thomka Beáta	
és Utasi Csaba (FÁBRICZ KÁROLY)	164
Kiefer Ferenc: Az előfeltevések elmélete (MUCSÁNYI JÁNOS)	169
Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Szerkesztette: Rácz Endre és	
Szathmári István (TÖRÖK GÁBOR)	175
Balázs János: A szöveg (BÜKY LÁSZLÓ)	180
Szende Tamás: Megérthetjük-e egymást? Korunk kommunikációs zavarai (VIDRA KLÁRA)	183
Szabó Zoltán: Szövegnyelvészet és stilisztika (ROZGONYINÉ MOLNÁR EMMA)	187
Egyetemi Fonetikai Füzetek 1. Szép szóval igazat, 2. Tiszta beszéd. Szerkesztette:	
Bolla Kálmán (SEBESTYÉN ÁRPÁD)	193
Repertóriumok. Összeállította: VASS LÁSZLÓ	199
Bibliographie Linguistique de l'Année. Text linguistics (Discourse analysis) –	
Linguistique de texte (Analyse du discours) – 1986	199
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	205
Research in Text Theory/Untersuchungen zu Texttheorie	214
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	225
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	231
A kötet munkatársai	235
 3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész) (1991)	
Előszó	5
Tanulmányok	7
VOIGT VILMOS: Szövegsemiotika és/vagy szemiotikai szövegtan	7
BENCZE LÓRÁNT: Élő szónak súlyos volta. Putatív szövegvizsgálati modell és	
alkalmazásának kísérlete	13

BÉKÉSI IMRE: A kettős szillogizmus tipikus 'világai'	41
ZSILKA TIBOR: A dekonstruált (szöveg)struktúra	62
VASS LÁSZLÓ: Szupertextus, stíluselemzés és -tipológia	69
PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA: A versorganizáció antipatorikus megközelítése	78
Áttekintések, recenziók. A magyar szövegtani kutatás irodalmából	105
MÁTÉ JAKAB: A magyar szövegtani kutatások mai helyzete (II., befejező rész)	105
Fónagy Iván: A költői nyelv hangtanából (KOVÁCS KRISTÓF ANDRÁS)	144
Török Gábor: A líra: logika (József Attila költői nyelve) (FEJES KATALIN)	148
Formateremtő elvek a költői alkotásban. Szerkesztette: Hankiss Elemér (TÖRÖK GÁBOR)	152
Voigt Vilmos: A folklór alkotások elemzése (BALÁZS GÉZA)	157
Fónagy Iván: Füst Milán: Öregség – Dallamfejtés (SZEKÉR ENDRE)	162
Dienes Dóra: A szerkesztettség hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészülése (M. KORCHMÁROS VALÉRIA)	166
Murvai Olga: Szöveg és jelentés. A szabad függő beszéd szövegnyelvészeti vizsgálata (KOCSENYI PIRSKA)	170
Ismétlődés a művészetben. Szerkesztette: Horváth Iván és Veres András (NAGY L. JÁNOS)	174
Bánréti Zoltán: A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról (BÉKÉSI IMRE)	179
Hankiss Elemér: Az irodalmi mű mint komplex modell (MÁTÉ ZSUZSANNA)	183
Békési Imre: A gondolkodás grammatikája. Szöveg- és mondat szerkezeti elemzések (BENCZE LÓRÁNT)	189
Csúri Károly: Lehetséges világok. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből (ODORICS FERENC)	192
Szekér Endre: Hagyomány és újítás mai költői nyelvünkben (KABÁN ANNAMÁRIA)	197
Műelemzés – műértés. Szerkesztette: Sipos Lajos (VARGA EMŐKE)	200
Kányó Zoltán: Szemiotika és irodalomtudomány. Válogatott tanulmányok (TARNAY LÁSZLÓ)	204
Petőfi S. János: Szöveg, szövegtan, műelemzés (Textológiai tanulmányok) (VASS LÁSZLÓ)	210
Repertóriumok. Összeállította: VASS LÁSZLÓ	215
Bibliographie Linguistique de l'Année. Text Linguistics – Linguistique du texte – 1987	215
Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	222
Written Communication Annual. An International Survey of Research and Theory	247
A külföldi szövegnyelvészeti munkákról Magyarországon idegen és magyar nyelven megjelent szemlekekkel válogatott bibliográfiája. Összeállította: MÁTÉ JAKAB	250
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	255
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	261
A kötet munkatársai	265

4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I) (1992)

Előszó	5
Tanulmányok	7
TERESTYÉNI TAMÁS: Szövegelméleti tézisek	7
SZABÓ ZOLTÁN: A szöveg történetisége	34
KIEFER FERENC: A szöveg időszerkezetéről	40
MARCELLO LA MATINA: Költői szövegek interpretálása: filológia, strukturalizmus, szemiotika ...	56
PETŐFI S. JÁNOS: A költészet grammatikájától a költészet szemiotikai textológiájáig	83
BÁCSI JÁNOS: Ó! Ió! Ció! Áció! Káció! Kommunikáció!	98
ALBERT SÁNDOR: Megjegyzések az ekvivalenciáról egy metafora fordításának ürügyén	115
Áttekintések, recenziók	125
B. Fejes Katalin: Egy korosztály írásbeli nyelvhasználatának alakulása (Szövegvizsgálat 3-5. osztályban) (V. RAISZ RÓZSA)	125
Vígh Árpád: Retorika és történelem (GÁSPÁRI LÁSZLÓ)	128
Dániel Ágnes: A fordítói gondolkodás iskolája (HONFFY PÁL)	134
Helikon – Az olasz irodalomtudomány napjainkban (VARGA EMŐKE)	138
Pléh Csaba: A történetyszerkezet és az emlékezeti sémák (BALOGH TIBOR)	147
Klaudy Kinga: Fordítás és aktuális tagolás (CS. JÓNÁS ERZSÉBET)	150
Szabó G. Zoltán – Szörényi László: Kis magyar retorika (DANYI MAGDOLNA)	154
Kernya Róza: A szöveg néhány sajátossága kisiskolások fogalmazásában (V. RAISZ RÓZSA) ...	157
Török Gábor: Pontok és kérdőjelek az általános stíluselméletben (SZATHMÁRY ISTVÁN)	160
Hernádi Sándor: Az olvasás bűvészete (BENKES ZSUZSA)	166
Kenneth Koch: Desideri, sogni, bugie. Un poeta insegna a scrivere poesia ai bambini (TERRY OLIVI)	168
Kaspar H. Spinner: Umgang mit Lyrik in der Sekundarstufe I. (PETŐFI S. JÁNOS)	172
Bibliográfiák, repertóriumok. Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	177
Bibliográfiák bibliográfiája	177
Bibliographie Linguistique de l'Année. Text Linguistics – Linguistique du Texte 1988	177
Speciális bibliográfiák	184
Folyóiratok, periodikák, sorozatok	186
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	186
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	197
Papieri zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	199
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie	204
Advances in Discourse Processes	205
Written Communication Annual. An International Survey of Research and Theory	211
Speciális repertóriumok	216
Miscellanea	219
Rövid beszámoló a Multimediális Textológiai Műhely első konferenciájáról (FARKAS EDIT) ...	219
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	221

Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	225
A kötet munkatársai	229
5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (1992)	
Előszó	7
Tanulmányok – válaszok	9
ALBERTNÉ HERBSZT MÁRIA: A társalgás néhány jellemzője és szabálya	9
BALÁZS GÉZA: Szövegvilágok, a szövegalkotó ember (Vélemény a szövegtani kutatásról)	19
BÁNRETI ZOLTÁN: A visszakereshetőségi elv a grammatikában	27
BÉKÉSI IMRE: A szövegmondatoktól a szöveg egésze felé	35
BENCZE LÓRÁNT: Néhány megjegyzés a szövegtani kutatáshoz	45
DEME LÁSZLÓ: Válaszok helyett	47
FÁBRICZ KÁROLY: Beszédszöveg és szövegnyelvészet	51
B. FEJES KATALIN: Egy szövegtípus szintaxisának statisztikai vizsgálatáról	59
FÓNAGY IVÁN: A költői kutatásról	77
HONFFY PÁL: Hozzászólás a „Vélemények a szövegtani kutatásról” kérdéssorhoz	119
HUNYADI LÁSZLÓ: Szövegtan és számítógépes fordítás	121
CS. JÓNÁS ERZSÉBET: Gondolatok a dialógus mint szövegtípus vizsgálati kapcsán	129
KERTÉSZ ANDRÁS: Textológia és tudományelmélet	135
KOCSÁNY PIROSKA: Szövegnyelvészet versus szövegelemzés	145
KONTRA MIKLÓS: Rövid és szelektív válaszok a szerkesztők szövegtannal kapcsolatos kérdéseire	153
LENGYEL ZSOLT: Szöveglingvisztikai kérdések a pszicholingvisztika tükrében	157
R. MOLNÁR EMMA: Vélemények a szövegtani kutatásról (Válaszok a feltett kérdésekre)	161
MURVAI OLGA: A szöveg szintaktikai és szemantikai dimenziójáról	167
PÉTER MIHÁLY: A szövegtani kutatásról (Válasz a kérdésekre)	171
PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ: A szövegnyelvészet helye és feladata a szemiotikai textológiai kutatásban	177
V. RAISZ RÓZSA: Válasz a „Vélemények a szövegtani kutatásról” kérdéssorra	197
SZABÓ ZOLTÁN: A szöveg szemiotika időszerű kérdései és megoldásra váró kérdései	199
SZENDE ALADÁR: A tankönyvi szöveg természetéről	211
SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER: Gondolatok a költői szövegről mint a szöveg sajátos válfajáról, valamint annak interpretációelméleti vonatkozásairól	219
TÖRÖK GÁBOR: Kritikusan, sok oldalról szembesülni a szöveggel	225
WACHA IMRE: Szöveg és (adekvát) interpretáció (Szövegműfaj, szövegforma, szövegértelmezés, szövegmondás)	237
Áttekintések, recenziók	257
A szövegtani kutatás a 90-es években: a kutatási terület jövője [Text, 10–1/2. (1990.)] (PETŐFI S. JÁNOS)	257
A szövegösszefüggőség nyelvi hordozói Halliday és Hasan szerint (PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ)	260

Bibliográfiák (A), repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	271
(A) Bibliográfiák bibliográfiája (a szövegkutatásról általában, a magyar szövegkutatásról, a szövegösszefüggőség kutatásáról)	271
Speciális bibliográfiák (szöveg vs mondat, szövegösszefüggőség)	272
(B) Speciális repertóriumok	274
van Dijk T. A. (szerk.): Handbook of Discourse Analysis 1 – 4	274
R. R. K. Hartman: Contrastive Textology	276
M. A. K. Halliday – R. Hasan: Cohesion in English	277
M. –E. Conte – J. S. Petőfi – E. Sözer: Text and Discourse Connectedness	279

Miscellanea	281
--------------------------	-----

Society for Text and Discourse (PETŐFI S. JÁNOS)	281
--	-----

Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	285
---	-----

Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	293
---	-----

A kötet munkatársai	297
----------------------------------	-----

6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II) (1993)

Előszó	7
---------------------	---

Tanulmányok	9
--------------------------	---

BÁNRETI ZOLTÁN: A mellérendelés néhány szintaktikai problémája a magyarban	9
KRÉKITS JÓZSEF: Az orosz performatív megnyilatkozások szemantikai és pragmatikai aspektusai	25
WACHA IMRE: Az irodalmi mű szövegszerkezetének és a szöveg hangzásbeli jellemzőinek összefüggéseiről, a szöveg fonetikai szemléletéről. A prózai (elbeszélő) irodalmi mű és megszólaltatása. Aprily Lajos: A hiúz	35
PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ: Az argumentatív értelmező interpretáció néhány aspektusa. Nagy László: Verseim verse	81
BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS: Kreatív–produktív megközelítés és intertextualitás	107
KLAUDY KINGA: Vissza a szöveghez!	133
ALBERT SÁNDOR: Filozófiai szövegek fordítási kérdései	145
DÁNIEL ÁGNES: A személyközi kapcsolatok jellegének meghatározása. Hét kormány-program szembesítő vizsgálatának tapasztalatai	157

Áttekintések, recenziók	177
--------------------------------------	-----

MÁTÉ JAKAB: A szövegnyelvészeti kutatás történetéhez	177
PETŐFI S. JÁNOS: Utam a szemiotikai szövegtanhoz. 2. 1967–1969. A nyelvi műalkotások egy nyelvészeti megalapozottságú strukturális interpretációelméletének körvonalazása felé	205
Deme László: Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség (KISS ANDREA)	218
Hoffmann Ottó: Mondatszerkesztés, szövegalkotás. Gyakorlatok a kifejezőképesség fejlesztésére az általános iskola felső tagozatában (JENEI TERÉZ)	224

Török Gábor: A pecsétek feltörése (Mai líránkat olvasva) (SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER)	226
Kecskés András: A magyar vers hangzásszerkezete (SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER)	230
Kecskés András: Versek tükre. Az iskolai versértelmezés lehetőségei (Cs. JÓNÁS ERZSÉBET) ..	233
Bart István és Klaudy Kinga (szerk.): A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából (Cs. JÓNÁS ERZSÉBET)	235
Molnár Csikós László (főszerk.): Hungarológiai Közlemények 19. 70-71. (FARKAS EDIT)	238
Szőllősy-Sebestyén András (szerk.): Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Budapesti Műszaki Egyetemen (T. SOMOGYI MAGDA)	242
Dániel Ágnes: Szó – szöveg – szer – szervez (PÉTER MIHÁLY)	245
Fónagy Iván: Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák (MEZŐ GYÖRGYI)	248
Síklaki István (szerk.): A szóbeli befolyásolás alapjai I–II. (VASS LÁSZLÓ)	251
Bene Kálmán: Kalauz a versértelmezéshez (Bevezetés a lírai művek elemzésébe) (BARANYAI ZSOLT)	265
Péter Mihály: A nyelvi érzelmekifejezés eszközei és módjai (Cs. JÓNÁS ERZSÉBET)	268
Petőfi S. János: A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé (Szövegnyelvészet – Szemiotikai textológia) (FÁBRICZ KÁROLY)	272
Bolla Kálmán (szerk.): Szövegforma, szövegértelmezés, szövegmondás. Egyetemi Fonetikai Füzetek 4. (NAGY ÉVA)	275
Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa: Elkallódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben (KISS ANDREA)	278
Rác Endre: Mondatgrammatika és szöveggrammatika (BÉKÉSI IMRE)	280
A Világirodalmi Lexikon tizennegyedik kötetének ‘szöveg’-szócikkeihez (VASS LÁSZLÓ)	282
A nyelvi alkotóerő próbái. Hernádi Sándor munkásságáról (SZABÓ FERENC)	284
Hans Gatti: Schüller machen Gedichte. Ein Praxisbericht mit vielen Anregungen und Beispielen (PETŐFI S. JÁNOS)	286
Alla ricerca della parola nascosta (= Az elrejtett szó nyomában). Szerk.: Carla Marella (PETŐFI S. JÁNOS)	293
Bibliográfiák (A), repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	297
(A) Bibliográfiák bibliográfiája (szemantika, pragmatika, cloze-technika)	297
Bibliographie Linguistique de L’ Année. Text Linguistics – Linguistique du Texte – 1989	297
Speciális bibliográfiák (Advances in Discourse Processes, Studia Poetica, fordítás, cloze-technika)	304
(B) Repertóriumok	311
Folyóiratok, periodikák, sorozatok	311
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	311
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	313
Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	315
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie	318
Advances in Discourse Processes	322
Written Communication Annual. An International Survey of Research and Theory	328
Speciális repertóriumok	329
Arnim von Stechow – Dieter Wunderlich (Hrsg.): Semantik/Semantics	329
von Herbert Stachowiak (Hrsg.): Pragmatik. Handbuch Pragmatischen Denkens	330
Das Wasserzeichen der Poesie	332
Miscellanea	339
Rövid beszámoló a Multimediális Textológiai Műhely második konferenciájáról (FARKAS EDIT)	339

Discourse and Argumentation Studies at the University of Amsterdam (VASS LÁSZLÓ)	340
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	343
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	351
A kötet munkatársai	355
7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez (1994)	
Előszó	7
Tanulmányok	9
KASS JÁNOS: Gondolatok a könyvillusztrációról	9
*	
NAGY L. JÁNOS: Szembenéző kódexlapok kommentárokkal	19
VASS LÁSZLÓ: Textológiai kalauz az <i>Esterházy-kalauzhoz</i>	29
NYÉKI LAJOS: Balázs–Bartók „ <i>Kékszakállú</i> ”-ja – nyelvész szemmel	39
KÖNCZEI CSILLA: Ötletek a tánc textológiai elemzéséhez	51
BALÁZS GÉZA: A tetoválás és a tetovált szövegek magyar néprajzi kutatása	69
R. MOLNÁR EMMA: Nonverbális jelek verbális kódja	85
*	
PETŐFI S. JÁNOS – MARCELLO LA MATINA: Egy általános szemiotikai textológia centrális aspektusai	97
Utószó: Petőfi S. János és Marcello La Matina közös tanulmánya megbeszélésének kivonatos összefoglalása (VASS LÁSZLÓ)	128
*	
ALMÁSI ÉVA: Adalékok képversek kreatív-produktív megközelítéséhez	131
BENKES ZSUZSA: Példa egy illusztrált szöveg kreatív-produktív megközelítésére	143
Áttekintések, recenziók	157
PETŐFI S. JÁNOS: Utam a szemiotikai szövegtanoz 12. 1988–1989. A multimediális irányultság kezdeti időszaka, 13. 1990–1991. A szemiotikai textológia koncepciójának végleges kialakítása felé	157
*	
Egri Péter: Érték és képzelet (Shelley, Turner, Field és Chopin) (TÖRÖK GÁBOR)	174
János S. Petőfi – Terry Olivi (szerk.): Approaches to Poetry. Some Aspects of Textuality, Intertextuality and Intermediality (SZABÓ ZOLTÁN)	178
Marcello La Matina: La gratitudine come problema semiotico-filologico. Gli <i>ex voto</i> per San Nicola da Tolentino. In: <i>Interpretazione e gratitudine. XIII. Colloquio sulla interpretazione</i> . Macerata 30–31 Marzo 1992 (PETŐFI S. JÁNOS)	180
Rachel Fordyce and Carla Marella (eds.): <i>Semiotics and Linguistics in Alice's Worlds</i> (PETŐFI S. JÁNOS)	181
Az OuLiPoi Könyvtár (SZIGETI CSABA)	186
Petőfi János S. (szerk.): Sistemi segnici e loro uso nella comunicazione umana (PETŐFI S. JÁNOS)	193

Bibliográfiák (A), repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	195
(A) Szemiotika és kommunikációelmélet	195
A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez	210
(B) Repertóriumok	213
Winfried Nöth: Handbook of Semiotics	213
Nelson Goodman: Languages of Art	214
Vilém Flusser: Hat Schreiben Zukunft?	216
Olivier R. Scholz: Bild, Darstellung, Zeichen	217
Rudolf von Laban: Choreutik. Grundlagen der Raumharmonielehre des Tanzes	218
Miscellanea	219
Rövid beszámoló a Multimediális Textológiai Műhely harmadik konferenciájáról (FARKAS EDIT)	219
Tárgymutató. Összeállította: GULYÁS ZSUZSANNA	221
Névmutató. Összeállította: GULYÁS ZSUZSANNA	227
A kötet munkatársai	229
8. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (III) (1995)	
Előszó	7
Tanulmányok	9
BENCZE LÓRÁNT: Emlékezés, szövegalkotás, szövegtípus	9
DÁNIEL ÁGNES: A szerző azonosítása a szöveg konstitúciójának, tartalmi-logikai- és szemantikai-kommunikatív összefüggéseinek elemzése útján	35
TÖRÖK GÁBOR: A kérdésszerű nyelvi információ igazsága	81
ÁRPÁS KÁROLY: Egy verskompozíciós elvről. Kísérlet a verskompozíciós verstípusok rendszerzésére	89
KOLTAY TIBOR: A hipertext szövegségéről	115
TÓTH SZERGEJ – VASS LÁSZLÓ: Idegen nyelvű szövegek kreatív-produktív megközelítése. 1. Gyakorlatok orosz nyelvű szövegekkel magyar nyelvi és szociokulturális háttérrel.....	127
SZABÓ ZOLTÁN: A stilisztikai elemzés egy szövegelméleti modellje	145
PETŐFI S. JÁNOS: A hipertextuális irodalom a perszonál komputer elterjedt alkalmazásának korszakában	153
Diszkusszió. A szövegtani kutatás néhány aktuális kérdése	173
1. A tömbösödés vizsgálatának néhány aspektusa	173
1.1. NAGY L. JÁNOS: Tovább a nyelvészet (és a logika?) útján	174
1.2. Tolcsvai Nagy Gábor: És	176
1.3. BÉKÉSI IMRE: Válaszok	181
1.4. BÉKÉSI IMRE: A kettős szillogizmus módszertani tanulságaiból	183
2. A szemiotikai textológia felépítésének és alkalmazásának néhány aspektusa	189
2.1. MÁTÉ JAKAB: A szemiotikai textológia néhány kérdése a viták tükrében	190

2.2. SZABÓ ZOLTÁN: Szemiotikai textológia és stilsztika	196
2.3. BENCZE LÓRÁNT: Segédtelemek Petőfi S. János szövegsemiotikai rendszeréhez	201
2.4. WACHA IMRE: Kérdések Petőfi S. Jánoshoz	206
2.5. BERSZÁN ISTVÁN: Megjegyzések a (szemiotikai textológiában használt) jelfogalomhoz	207
2.6. RAISZ RÓZSA: Kérdések a kreatív-produktív módszerrel kapcsolatban	209
2.7. PALOTÁS NÉGY ÉVA: A kreatív-produktív gyakorlatok gyakorlóiskolai alkalmazásának tapasztalatairól	209
2.8. BÓKAY ANTAL: Kérdések a szemiotikai textológiai szöveg megközelítés irodalmi szövegekre való alkalmazásával kapcsolatban	212
2.9. PETŐFI S. JÁNOS: Válaszok és megjegyzések a szemiotikai textológia felépítését érintő kérdésekre, megállapításokra	212
2.10. BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS: Válaszok, megjegyzések a kreatív-produktív gyakorlatokkal kapcsolatos kérdésekre, megállapításokra	227
2.11. PETŐFI S. JÁNOS – VASS LÁSZLÓ: Válaszok, megjegyzések az analitikus szemiotikai textológiai szöveg megközelítéssel kapcsolatos megállapításokra, kérdésekre	233
Áttekintések, recenziók	237
PETŐFI S. JÁNOS: Utam a szemiotikai szövegtanhoz 3. 1970–1971. Egy nyelvészeti megalapozású kontextuális szövegelmélet globális koncepciójának felvázolása	237
Nyelvészet (szövegtan) az oktatás folyamatában (Egy kiadványsorozat margójára) (MÁTÉ JAKAB)	248
Deme László: Szónokok, előadók kézikönyve (TÓTHNÉ SZÜCS ÉVA)	265
Voigt Vilmos – Szépe György – Szerdahelyi István (szerk.): Jel és közösség. Szemiotikai tanulmánygyűjtemény (Cs. JÓNÁS ERZSÉBET)	267
Fejős Zoltán: Hiedelemrendszer, szöveg, közösség I–II. (Esettanulmány Karancseszki példáján) (SZ. BOZÓKI MARGIT)	272
Béládi Miklós – Jankovics József – Nyerges Judit (szerk.): A magyar vers. Az I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai (JOÓ ETELKA)	276
Grétsy László (szerk.): Nyelvészet és tömegkommunikáció I–II. (VIDRA KLÁRA)	279
Elekfi László: Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése (Különös tekintettel az aktuális mondattagolásra) (SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER)	287
Horváth Iván: A vers. Három megközelítés (FARKAS EDIT)	289
Literatura, 1991. 2. Az irodalmi szöveg mint nyelvi jelenség (BENKES RÉKA)	291
Szili József (szerk.): A strukturalizmus után. Érték, vers, hatás, történet, nyelv az irodalomelméletben (PAPPNÉ NAGY ÉVA)	299
Békési Imre: Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése. Egy modell az argumentatív szövegtípus tanulmányozásához (VASS LÁSZLÓ)	302
Petőfi S. János – Bácsi János – Benkes Zsuzsa – Vass László: Szövegtan és verselemzés (JENEI TERÉZ)	305
Klaudy Kinga: A fordítás elmélete és gyakorlata – angol/német/francia/országi fordítástechnikai példatár (Cs. JÓNÁS ERZSÉBET)	310
Tolcsai Nagy Gábor: A szövegek világa (SZABÓ ZOLTÁN)	314
Tóth Szergej – Vass László: Pápuáktól a Pioneerig (D. TAKÁCS RÓZSA)	316
Duchesne, Alain – Thierry Leguy: Petite fabrique de Littérature (TERRY OLIVI [Olaszból fordította PETŐFI S. JÁNOS])	321
Petőfi S. János – Sergio Cicconi (a cura di): Sistemi segnici e loro uso nella comunicazione umana. 2. La filosofia del linguaggio e la comunicazione umana multimediale. (=Quaderni di ricerca e didattica XIV.) Università di Macerata, Dipartimento di Filosofia e Scienze umane (PETŐFI S. JÁNOS)	328

Bibliográfiák (A), repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	331
(A) Bibliográfiák	331
Bibliográfiák bibliográfiája	331
Bibliographie Linguistique de L'Année. Text Linguistics – Linguistique du Texte – 1990 –1991	331
Speciális bibliográfiák	352
Anafora és fókusz	352
Hipertextus, hipermédium	356
(B) Repertóriumok	358
Folyóiratok, periodikák, sorozatok	358
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	358
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	360
Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	363
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie	367
Speciális repertóriumok	370
von Herbert Stachowiak (Hrsg.): Pragmatik. Handbuch Pragmatischen Denkens	370
Antalné Szabó Ágnes és Madarászné Marossy Ágnes (szerk.): Szövegtani szemelvénygyűj- temény	375
OuLiPo. Atlas de littérature potentielle	378
Miscellanea	379
Sophia. European Databases in the Humanities (PETŐFI S. JÁNOS)	379
Virtual College – die erste virtuelle Universität in Berlin und Brandenburg (PETŐFI S. JÁNOS)	380
Tárgymutató. Összeállította: GULYÁS ZSUZSANNA	381
Névmutató. Összeállította: GULYÁS ZSUZSANNA	395
A kötet munkatársai	401

B157359

E, H

Kiadja: A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Kiadója

Felelős kiadó: Békési Imre

Nyomás és kötés készült az OFFICINA Nyomdaipari Oktató és Termelő Kft.-ben 97-492

6722 Szeged, Tisza Lajos krt. 85-87. 6701 Szeged, Pf. 1121. Telefon: (62) 313-388

Felelős vezetők: dr. Kékes Tiborné és Varga József ügyvezetők

Készült 32,9 (A/5) ív terjedelemben, fényszedéssel, ofszetnyomással

Példányszám: 1000

0 000000 297028

